

ISSN 2312–1165

Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Г А Л И Ч И Н А

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ КРАЄЗНАВЧИЙ
ЧАСОПИС

29/30'2017

Івано-Франківськ

УДК 94 (477): 355.311

Засновник видання: ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Зареєстровано як друкований засіб масової інформації.
Реєстраційне свідоцтво (КВ № 15260–3832 ПР від 05. 06. 2009 р.)

Часопис внесено до Переліку наукових фахових видань України з історичних наук
(Наказ МОН України від 7 жовтня 2015 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (протокол № 11 від 29 листопада 2017 р.)

Головний редактор: Микола Кугутяк

Заступник головного редактора: Ігор Райківський

Відповідальний секретар: Олег Єгрешій

Редакційна колегія: Сергій Адамович, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Мирослав Волощук, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Олег Єгрешій, к.і.н., доцент (Івано-Франківськ, Україна), Олег Жерноклеєв, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Володимир Комар, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Андрій Королько, к.і.н., доцент (Івано-Франківськ, Україна), Микола Кугутяк, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Василь Марчук, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Ігор Райківський, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Петро Сіреджук, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Ігор Цепенда, д.п.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Джура Гарді, доктор філософії, професор (Новий Сад, Сербія), Мартін Гомза, доктор габілітований, професор (Братислава, Словаччина), Еугеніуш Коко, доктор габілітований, професор (Гданськ, Республіка Польща), Беата Лоренс, доктор габілітований, професор (Жешув, Польща), Анджей Янечек, доктор габілітований, професор (Варшава, Польща), Станіслав Стемпень, доктор габілітований, професор (Перемишль, Польща).

Адреса редакційної колегії: 76000, Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка 57, e-mail: ludyna@ukr.net

СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій

На обкладинці – робота художника Олега Чуйка “Новозбудована церква. Березівка” (2008 р.), на звороті – “Буковецький перевал” (2008 р.)

ГАЛИЧИНА. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2017. Ч. 29–30. 416 с.

GALICIA. Scientific, Cultural and Educative Local Lore Periodical. 2017. 29–30. 416 p.

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2017

© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2017

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

<i>Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ</i> ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ КОМАНДНИМ СКЛАДОМ ВІДДІЛІВ УПА ТА КЕРІВНИКАМИ СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОУН У КАРПАТСЬКО- МУ КРАЇ (1944–1947 рр.).....	9
<i>Євген СІНКЕВИЧ</i> КАРНА СПРАВА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ХЕРСОНЩИНІ 1940– 1950 рр.	16
<i>Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ</i> ПОДІЛЬСЬКИЙ КРАЙ ОУН (Б) У ПРОЦЕСІ РОЗГОРТАННЯ ЗБРОЙНИХ ВІДДІЛІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ ОПОРУ (кінець 1943 р. – початок 1944 р.).....	20
<i>Олександр СИЧ</i> ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ТА РОЗВИТОК І ГЕНЕАЛОГІЯ ОУН (1891–2005).....	26
<i>Роман КОБИЛЬНИК</i> УКРАЇНСЬКИЙ І ПОЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ 20–30-х рр. ХХ ст.: ПОЧАТОК ПРОТИСТОЯННЯ.....	36
<i>Ігор РАЙКІВСЬКИЙ</i> ВЗАЄМИНИ УНДО ТА УСДП У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ВЛА- ДОЮ (1925–1939 рр.).....	44
<i>Олександра СТАСЮК</i> ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ СТОСУНКИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СВІТЛІ ДОКУМЕНТІВ ОУН (польською мовою).....	58
<i>Галина СТЕФАНЮК</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ІДЕЙ ОУН(Б) У 40– 50-х рр. ХХ ст.	66
<i>Іван ЗУЛЯК</i> ВИБОРИ 1946 р. І УКРАЇНЦІ.....	72
<i>Ольга МАСЛІЙ</i> ЖІНОЧІ ЧЕРНЕЧІ СПІЛЬНОТИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНСЬ- КОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ ГАЛИЧИНИ В 1940–1950-х рр.	85
<i>Олег МАЛЯРЧУК</i> МАСОВО-ПОЛІТИЧНА РОБОТА У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР У ЧАСИ “РОЗ- ВИНУТОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА”.....	93

ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА

<i>Андрій КОРОЛЬКО, Василь БУРДУЛАНЮК</i> СНЯТИНСЬКИЙ “СОКИЛ” І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СВИТОГЛЯ- ДУ ВАСИЛЯ АНДРУСЯКА В 1930-х рр.	103
<i>Сергій АДАМОВИЧ</i> ШЛЯХ БОРОТЬБИ УПІВЦЯ ОРЕСТА-МЕТОДІЯ ДИЧКОВСЬКОГО (1930–2009 рр.)... <i>Ольга БЛАГА</i> ЖІНКА НА ТЛІ ЕПОХИ: НЕСКОРЕНА ОЛЬГА ЛЕВИЦЬКА-БАСАРАБ.....	112
<i>Ірина ГОРЛЕНКО, Андрій КУЗИК</i> МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ РОМАНА ШУХЕВИЧА У КНЯГИНИЧАХ.....	122
<i>Богдан САВЧУК</i> МІСЦЕ СТЕПАНА ФЕДАКА В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ГОРОЖАНСЬКОГО КОМІТЕТУ У ЛЬВОВІ (1918–1921 рр.).....	130
<i>Андрій КЛІШ</i> КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОР- МАЦІЙ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ 1939–1941 рр.	140
<i>Олег ЄГРЕШІЙ</i> ІСТОРІЯ КОНФЛІКТУ ПОЛЬСЬКОГО ПОСЛА БРОНІСЛАВА ВОЙЦЕХОВСЬКО- ГО І МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО В 1938 р.	148

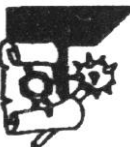
<i>Богдан ПАСКА</i> БОРОТБЯ ДИСИДЕНТА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА З РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ ПІД ЧАС ЙОГО ДРУГОГО УВ'ЯЗНЕННЯ (1970–1979).....	155
<i>Андрій СОВА</i> ІВАН БОБЕРСЬКИЙ – ЗАСНОВНИК ТА ІДЕЙНИЙ НАТХНЕННИК УКРАЇНСЬКОГО СПОРТОВОГО КРУЖКА В АКАДЕМІЧНІЙ ГІМНАЗІЇ У ЛЬВОВІ.....	166
<i>Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА</i> ОСТАП ЛУЦЬКИЙ – ІДЕОЛОГ ТА ОРГАНІЗАТОР УКРАЇНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ.....	176

ІСТОРИОГРАФІЯ

<i>Олександр МАНУЩЕНКО</i> СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРИОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО САМОСТІЙНИЦЬКОГО РУХУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1940-х років: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВОГО ПОШУКУ.....	184
<i>Василь ПЕДИЧ, Віталій ТЕЛЬВАК</i> ПРОБЛЕМА “ФРАНКО – ГРУШЕВСЬКИЙ” В ІСТОРИОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ...	196

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Степан БОРЧУК</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАННЯХ (НА ПРИКЛАДІ ОУН ТА УПА).....	210
<i>Степан КОБУТА</i> ПРОФЕСІЙНА І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ АДВОКАТІВ СТАНИСЛАВІВЩИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ ст.): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ.....	217

ФРАНКОЗНАВСТВО

<i>Федір МЕДВІДЬ, Тамара КУРЧИНА, Анатолій ТВЕРДОХЛІБ</i> УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНИЦЬКА ІДЕЯ ІВАНА ФРАНКА: СУЧАСНЕ ПРОЧИТАННЯ	226
<i>Світлана ГІРНЯК</i> І. ФРАНКО. “ДЕЩО ПРО СЕБЕ САМОГО” ЯК СПОВІДЬ НАЦІОНАЛЬНО СВИДОМОГО ПРЕДСТАВНИКА ГАЛИЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.	234
<i>Микола ГУЙВАНЮК</i> ІВАН ФРАНКО У ВЗАЄМИНАХ ІЗ СІЧОВИМ РУХОМ ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ ПОЧАТКУ ХХ ст.	240
<i>Михайло ПАНЬКІВ</i> ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІВАНА ФРАНКА НА ПОКУТТІ..	245
<i>Ігор ЧОРНОВОЛ</i> СПОГАДИ ІВАНА ФРАНКА ПРО КНЯЗЯ РОМАНА ЧАРТОРИЙСЬКОГО І ВАЛЕРІЯНА КАЛІНКУ.....	251
<i>Андрій КОРОЛЬКО</i> ВКЛАД ІВАНА ФРАНКА У ПОШИРЕННЯ РАДИКАЛЬНИХ ІДЕЙ НА ПОКУТТІ (англійською мовою).....	260
<i>Володимир ГАЛИК</i> ДРОГОБИЦЬКІ МІСЦЯ У ЖИТТІ І ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА: СПРОБА ХРОНОЛОГІЧНО-ЛОКАЛЬНОЇ ДЕСКРИПЦІЇ.....	267
<i>Микола ГАЛІВ</i> ПОЗАДЖЕРЕЛЬНЕ ЗНАННЯ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ НАРАТИВІ ІВАНА ФРАНКА: ЕПІТЕМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	285

ЕТНОЛОГІЯ

<i>Світлана БОЯН-ГЛАДКА</i> ПРЕДМЕТИ ІНТЕР'ЄРУ УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ХАТИ В ДУХОВНОМУ СВІТІ УКРАЇНЦІВ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ.....	297
---	-----

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА*Олег ПРОЦІВ*

ДІЯЛЬНІСТЬ ВУДКОВИХ ТОВАРИСТВ У ГАЛИЧИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. 308

Наталія КАСЬЯНОВА

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВИМІР ОРГАНІЗОВАНИХ МІГРАЦІЙ В УРСР (1940–1960-ті рр.)... 314

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ*Ірина ТИМАР*

“ПОЛОВЕЦЬКА КРОВ” У ШЛЮБНІЙ ПОЛІТИЦІ П’ЯСТІВ..... 321

Наталія СОФ’ЯК

НАСЛІДКИ СІЧНЕВОГО ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1863–1864 рр. НА ВОЛИНІ.. 333

Ганна ПАСКА

УЧАСТЬ ЛЕВА БАЧИНСЬКОГО У ПЕРЕДВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ 1907 і 1911 рр. ДО АВСТРІЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ..... 343

Роман ЛЕХНЮК

КОНТАКТИ МІЖ УКРАЇНСЬКИМИ КОНСЕРВАТОРАМИ ГАЛИЧИНИ І НАД-ДНІПРЯНЦЯМИ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ..... 350

Ігор ФЕДОРИШИН

УКРАЇНСЬКІ ОРГАНИ ВЛАДИ НА ТОВМАЧЧИНІ ДОБИ ЗУНР (1918–1919 рр.): ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ..... 358

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ*Ірина ТИМАР*

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ COLLOQUIA RUSSICA, SERIES II “СЕРЕДНЬОВІЧНА РУСЬ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ”, 25–27 ТРАВНЯ 2017 р., ІВАНО-ФРАНКІВСЬК – ГАЛИЧ..... 372

Олег ЄГРЕШИЙ, Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНІ ЮВІЛЕЮ – 150-ЛІТТЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ БЛАЖЕННОГО ЄПИСКОПА ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА (м. Івано-Франківськ, 2017 рік)..... 375

Олег МАЛЯРЧУК

ІЗ НАУКОВОГО ЖИТТЯ м. КАЛУШ..... 379

РЕЦЕНЗІЇ*Олександр КОЖОЛЯНКО*

СВІТ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ. Книга Мартіна Поллака “До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини” (переклад українською мовою Нелі Ваховської). Чернівці: “Видавництво 21”, 2017. 382 с. 382

Мирослав ВОЛОЩУК

ТАЛАН ЧИ БЕЗТАЛАННІСТЬ? Про новітні “наукові” студії з генеалогії руської та русько-угорської середньовічної знаті..... 386

ЮВІЛЕЇ

ДО 65-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА МИКОЛИ КУГУТЯКА..... 401

ОЛЕГ ЖЕРНОКЛЕСВ: 50 РОКІВ ЖИТТЯ І ТВОРЧИХ ЗДОБУТКІВ..... 404

ПРОФЕСОРОВІ ІГОРЮ РАЙКІВСЬКОМУ – 50!..... 406

MEMORY*Ігор КОЧКІН*

СВІТЛОЇ ПАМ’ЯТІ БОРИСА АНАТОЛІЙОВИЧА ВАСИЛЕНКА..... 409

Василь ДЕБЕНКО, Володимир КОМАР

СВІТЛОЇ ПАМ’ЯТІ ПЕТРА СТЕПАНОВИЧА ФЕДОРЧАКА..... 411

НАШІ АВТОРИ..... 414

CONTENTS

HISTORY OF NATIONAL LIBERATION MOVEMENT

Vasyl ILNYTSKYI

PECULIARITIES OF THE INTERRELATIONS BETWEEN THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY OFFICERS AND THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS' STRUCTURAL SUBUNIT MANAGERS..... 9

Yevgen SINKEVYCH

CRIMINAL CASE OF THE UKRAINIAN IN THE KHERSON REGION..... 16

Igor DROGOBYTSKYI

THE PODILSKYI KRAI THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS (BANDERA) IN THE FORMATION AND DEPLOYMENT OF THE ARMED WING OF THE NATIONAL RESISTANCE MOVEMENT IN HALYCHYNA (END OF 1943 – BEGINNING OF 1944)..... 20

Oleksandr SYCH

ORIGINS OF THE UKRAINIAN NATIONALISM, OUN DEVELOPMENT AND GENEALOGY (1891–2005)..... 26

Roman KOBYLNYK

UKRAINIAN AND POLISH NATIONALISM OF THE 20–30s YEARS OF THE 20th CENTURY: BEGINNING OF CONTINUITY..... 36

Igor RAIKIVSKYI

THE RELATIONS BETWEEN UNDO AND USDP IN EASTERN HALYCHYNA (1925–1939) 44

Oleksandra STASIUK

THE UKRAINIAN-POLISH MUTUAL RELATIONS IN THE LIGHT OF OUN OF PERIOD THE SECOND WORLD WAR..... 58

Galina STEFANIUK

SOCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF GOVERNMENT IDEAS OUN (B) IN THE 40s AND 50s OF THE 20th CENTURY..... 66

Ivan ZULIAK

ELECTIONS IN 1946 AND UKRAINIANS..... 72

Olha MASLIJ

WOMEN'S MONASTIC COMMUNITIES OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT IN HALYCHYN IN THE 1940-s – 1950-s..... 85

Oleg MALYARCHUK

MASS-POLITICAL WORK IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINIAN SSR IN TIMES OF “DEVELOPED SOCIALIST SOCIETY” (1960s – FIRST HALF OF 1980s)... 93

HISTORICAL BIOGRAPHY

Andrii KOROL'KO, Vasyl BURDULANYUK

SNIATYN “SOKIL” AND THE FORMATION OF VASYL ANDRUSIAK'S NATIONALIST WORLD-VIEW IN THE 1930s..... 103

Sergii ADAMOBYCH

THE PATH OF THE STRUGGLE OF THE UPA MEMBER OREST-METHODYI DYCHKOVSKIY (1930–2009) 112

Olga BLAGA

WOMAN ON THE EYES OF THE EPOCHA: THE BIOGRAPHY OF OLGA LEVITSKA-BASARAB..... 116

Iryna HORLENKO, Andrii KUZYK

MEMORIAL MUSEUM SHUKHEVYCH IN KNIAHYNKYCHI..... 122

Bohdan SAVCHUK

THE CONTRIBUTION OF STEPAN FEDAK'S IN THE ACTIVITIES OF UKRAINIAN CITIZEN COMMITTEE IN LVIV (1918–1921) 130

Andriy KLISH

KYRYLO STUDYNSKIY IN THE CONDITIONS OF SOCIAL-POLITICAL TRANSFORMATIONS IN WESTERN UKRAINE 1939–1941..... 140

Oleh YEGRESHIY

THE QUESTION THE BETWEEN THE POLISH AMBASSADOR BRONISLAW VOITSEKHOVSKY AND METROPOLITAN SHEPTYTSKIY, 1938..... 148

<i>Bohdan PASKA</i>	
STRUGGLE OF DISSIDENT VALENTYN MOROZ AGAINST THE SOVIET REGIME DURING HIS SECOND IMPRISONMENT (1970–1979)	155
<i>Andrij SOVA</i>	
IVAN BOBERSKYI – THE FOUNDER AND THE IDEOLOGICAL INSPIRER OF UKRAINIAN SPORTS CIRCLE IN THE ACADEMIC GYMNASIUM IN LVIV.....	166
<i>Liudmyla DROGOMYRETSKA</i>	
OSTAP LUTSKY IS AN IDEOLOGUE AND ORGANIZER UKRAINIAN COOPERATIVE MOVEMENT.....	176

HISTORIOGRAPHY

<i>Olexandr MARUSCHENKO</i>	
MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE UKRAINIAN DEPENDENCE MOVEMENT OF THE FIRST HALF OF 1940s: STATE AND PERSPECTIVES OF SCIENTIFIC RESEARCH.....	184
<i>Vasyl PEDYCH, Vitaliy TELVAK</i>	
THE PROBLEM “FRANKO – HRUSHEVSKY” IN THE HISTORIOGRAPHIC DISCOURSE.....	196

STUDY OF SOURCES

<i>Stepan BORCHUK</i>	
UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN THE SECOND WORLD WAR IN THE ENCYCLOPEDIA EDITION (ON THE EXAMPLE OF THE OUN AND UPA)	210
<i>Stepan KOBUTA</i>	
PROFESSIONAL AND SOCIAL-POLITICAL ACTIVITY OF THE UKRAINIAN LAWYERS IF THE STANISLAVIV REGION (END OF THE XIX – FIRST HALF OF THE XX CENTURY): SOURCE CRITICISM ASPECT.....	217

FRANKO OF SOURCES

<i>Fedir MEDVID, Tamara KURCHINA, Anatolij TVERDOKHLIB</i>	
ENGLISH BOLD STATESMANSHIP BY THE IDEA OF IVAN FRANKO: CONTEMPORARY READING.....	226
<i>Svitlana HIRNYAK</i>	
IVAN FRANKO. “SOMETHING ABOUT MYSELF”	234
<i>Mykola GUYVANYUK</i>	
IVAN FRANCO IN RELATIONS WITH SICH MOVEMENT OF GALICIA AND BUKOVYNA IN THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY.....	240
<i>Myhailo PANKIV</i>	
IVAN FRANKO: FOLKLORE AND ETNOGRAPHIC RESEARCH IN POKUTTYA.....	245
<i>Ihor CHORNOVOL</i>	
VAN FRANKO’S MEMORIS ON PRINCE ROMAN CZARTORYSKI AND WALERIAN KALINKA.....	251
<i>Andrii KOROLKO</i>	
IVAN FRANKO’S CONTRIBUTION TO THE DISSEMINATION OF RADICAL IDEAS IN POKUTTIA.....	260
<i>Volodymyr HALYK</i>	
DROHOBYCH PLACES IN THE LIFE AND CREATIVE HERITAGE OF IVAN FRANKO: TRY CHRONOLOGICALLY-LOCAL DESCRIPTION.....	267
<i>Mykola HALIV</i>	
THE OUTSIDESOURCE KNOWLEDGE IN IVAN FRANKO’S HISTORICAL-PEDAGOGICAL NARRATIVE: EPISTEMOLOGICAL ANALYSIS.....	285

ETNOLOGY

<i>Svitlana BOYAN-GLADKA</i>	
SUBJECTS OF THE INTERIOR OF THE UKRAINIAN TRADITIONAL HUT IN THE SPIRITUAL WORLD OF THE UKRAINIAN CARPATHIAN REGION.....	297

HISTORICAL LANDSTUDY*Oleg PROTSIV*

ACTIVITIES OF FISHING COMPANIES IN GALICIA IN 19th – EARLY 20th CENTURIES..... 308

Nataliya KASYANOVA

TERRITORIAL DIMENSION OF ORGANIZED MIGRATIONS IN THE UKRAINIAN SSR (1940–1960-ies) 314

SCIENTIFIC DEBUT*Iryna TYMAR*

“THE POLOVETS BLOOD” IN THE MARRIAGE POLITICS OF PIASTS..... 321

Nataliia SOFLAK

CONSEQUENCES OF JANUARY POLISH REBELLION OF 1863–1864 IN VOLYN... 333

Roman LEKHNIUK

CONTACTS BETWEEN THE UKRAINIAN CONSERVATIVES OF GALICIA AND THE GREAT UKRAINE IN THE FIRST QUARTER OF THE 20th CENTURY..... 343

Igor FEDORYSHYN

UKRAINIAN AUTHORITIES ON TOWMACHCHYNA DAYS OF ZUNR (1918–1919): BASES OF FORMATION AND PRACTICAL ACTIVITIES..... 350

Hanna PASKA

LEV BACHINSKY'S PARTICIPATION IN THE CHANGE CAMPAIGNS 1907 AND 1911 YEARS TO THE AUSTRIAN PARLIAMENT..... 358

CHRONICLE OF SCIENTIFIC LIFE*Iryna TYMAR*

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE COLLOQUIA RUSSICA, SERIES II “MIDDLE EAST RUSSIA: PROBLEMS OF TERMINOLOGY”, MAY 25–27, 2017, IVANO-FRANKIVSK – GALICH 372

Oleh YEGRESHIY, Ruslan DELIYATYNSKIY

ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE “BLESSED BISHOP HRYHORIY KHOMYSHYN IN RELIGIOUS-CHURCH AND PUBLIC-CULTURAL LIFE OF UKRAINE” 375

Oleg MALYARCHUK

FROM THE SCIENTIFIC LIFE OF KALUSH..... 379

REVIEWS*Olexandr KOZHOLIANKO*

THE WORLD OF EASTERN GALYCHYNA AND BUKOVYNA. THE BOOK BY MARTIN POLLAK “TO GALYCHYNA ABOUT HASIDIM, HUTSULS, POLES AND RUSYNS. IMAGINARY JOURNEY TO THE MISSING WORLD OF EASTERN GALICHYNA AND BUKOVYNA” (NELLY VAKHOVSKA IN UKRAINIAN). – CHERNIVTSI, “PUBLISHING HOUSE 21”, 2017, 382 p. 382

Myroslav VOLOSHCHUK

TALENT OR LACK OF TALENT? ABOUT THE MODERN “SCIENTIFIC” STUDIOS OF THE RUTHENIAN AND RUTHENIAN-HUNGARIAN MEDIEVAL NOBILITY GENEALOGY..... 386

JUBILEE

MYKOLA KUGUTYAK – 65th ANNIVERSARY..... 401

OLEG ZHERNOKLEYEV – 50th ANNIVERSARY..... 404

IGOR RAYKIVSKY – 50th ANNIVERSARY..... 406

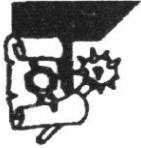
MEMORY*Igor KOCHKIN*

MEMORY OF BORYS VASYLENKO..... 409

Vasyl' DEBENKO, Volodymyr KOMAR

MEMORY OF PETRO FEDORCHAK..... 411

OUR AUTHORS..... 414

ІСТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

УДК 94 (477.8):355 “1944–1947”

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ КОМАНДНИМ СКЛАДОМ ВІДДІЛІВ УПА ТА КЕРІВНИКАМИ СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОУН У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ (1944–1947 рр.)¹

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра історії України, e-mail: vilnickiy@gmail.com*

вул. Лесі Українки 46, 82100, м. Дрогобич, Львівська область, Україна

У статті на основі невідомих і маловідомих документів розглядаються особливості взаємовідносин командного складу відділів УПА з керівниками структурних ланок ОУН. Встановлено, що для врегулювання внутрішньо-організаційних відносин, унормування субординації між різними підрозділами видавали спеціальні інструкції. З'ясовано, що всі відділи УПА, які дислокувалися на відповідних територіях, крім ділового зверхництва, підпорядковувалися тереновим провідникам. Виявлено, що попри досить чітко розписані принципи взаємовідносин між командним складом ОУН і УПА мали місце серйозні недоліки, порушення, що доволі часто у практичному житті призводило до конфліктних ситуацій.

Ключові слова: *ВО-4 “Говерля”, Карпатський край ОУН, командний склад, взаємовідносини.*

В умовах розбудови незалежної Української держави відбувається формування національної свідомості, посилення інтересу до історичного минулого, діяльності тих народних зв'язців, які своїми героїчними вчинками наближали час визволення українського народу з-під окупації і поневолення. Поряд із дослідженням збройної боротьби українського визвольного руху проти репресивно-каральної системи важливим аспектом є вивчення особливостей морально-психологічного клімату, побудови субординаційної, ієрархічної структури взаємовідносин тощо. Саме від цього аспекту залежала оперативність, чіткість виконання наказів, а відтак в умовах постійних бойових дій і життєздатність українського визвольного руху. У цьому контексті важливим нам видається необхідність з'ясування особливостей взаємовідносин між командним складом відділів УПА та керівниками структурних підрозділів ОУН у Карпатському краї (Дрогобицька, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька області).

Окремі комплексні дослідження, присвячені вивченню цих проблем, відсутні. У цілому про взаємовідносини командного складу відділів УПА та керівниками структурних ланок ОУН довідуємося з узагальнюючих праць А. Кентія, Ю. Киричука, А. Русначенка². Фактори, які впливали на особливості взаємовідносин керівного складу ОУН і УПА, розглядають у своїх працях дослідники українського визвольного руху Г. Стародубець³ та І. Патриляк⁴. До питання

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом (договір Ф77/80-2017 від 31.08.2017 р.).

² Анатолій Кентій, *Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. (Київ: Інститут історії України НАН України, 1999), 111; Юрій Киричук, *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. (Львів: Добра справа, 2003), 464; Анатолій Русначенко, *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках*. (Київ: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002), 519.

³ Галина Стародубець, *Генега українського повстанського заплілля*. (Тернопіль: Підручники і посібники, 2008), 464.

⁴ Іван Патриляк, *“Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)*. (Львів: Часопис, 2012), 592.

виникнення конфліктних ситуацій у середовищі підпілля звертався автор цього нарисус⁵. Проте узагальнююче дослідження, у якому розкриваються ці аспекти, відсутнє. Частково заповнити цю лаку покликана дана публікація.

Оскільки на територіях паралельно діяли широкорозгалужена структура ОУН і відділи УПА, потрібно було налагодити між ними конструктивні, ділові стосунки. Вищими щаблями, на яких встановлювалися практичні відносини, були Воєнна округа УПА (далі – ВО) та Крайовий (до 1945 р. – обласний) провід у структурі ОУН. При цьому роль і функції ОУН не зводилися тільки до політичної партії, адже виконували і пропагандивну, і організаційну, і адміністративну функції. Зв'язок між УПА і ОУН здійснювався у такий спосіб. Командир ВО входив до складу крайового (до 1945 р. – обласного) проводу ОУН із правом голосу. Він мав орієнтуватися в усій роботі ОУН, зокрема у функціонуванні її адміністративного апарату, що був таким же апаратом Воєнної округи. З іншого боку, зважаючи на те, що посади командирів ВО обіймали особи, які не були членами ОУН, крайовий провід ОУН часто міг тільки висловлювати свої побажання щодо проведення бойових акцій, однак права видавати доручення, накази щодо УПА не мав. Тобто гармонія відносин між керівниками ОУН і УПА на певній території залежала від рівня свідомості, світогляду, морально-ділових якостей. Починаючи від округи до району включно, у відповідних проводах на цих щаблях були військові референти даних проводів. В УПА їх називали організаційно-мобілізаційними, або скорочено – “оргмобами”. Вони були членами організації і структурно їй підпорядковувалися. Їхніми діловими зверхниками на своїх ділянках були два начальники відділів штабу ВО, а саме: організаційно-персональний і тиловий. “Оргмоби” зі своїми відповідно до потреб розбудованими апаратами були продовженням перерваного на щаблі ВО територіального поділу, але вже зі звуженими до цілком адміністративного характеру функціями. По лінії організаційно-персонального відділу ВШ (далі – військовий штаб) ВО до обов'язків “оргмоба” належало: здійснювати реєстри військово-зобов'язаного населення у терені, шукати необхідних фахівців, поповнювати добровольцями недокомплектовані чи новобранцями новосформовані відділи. По лінії тилового відділу штабу мав обов'язок збирати, накопичувати зброю та амуніцію, забезпечувати нею відділи, у співпраці з господарчим референтом ОУН налагоджувати харчування, організовувати, магазинувати медикаменти, постачати їх шпиталям, дбати про організацію виробничих верстатів. До нього належали також організація і керівництво локальними самооборонними відділами (СКВ).

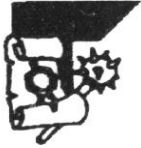
Для врегулювання внутрішньоорганізаційних відносин, встановлення субординації між різними підрозділами було видано спеціальну інструкцію ч. 1/44 (залучник до нак. Ч. 2/44 від 1 лютого 1944 р.): “Найменшу теренову цілість творить область (Воєнна округа). Тим то обласному провідникові підлягають усі референти області з військом і СБ включно. Військо і СБ, починаючи від округи включно до станиці, не підлягають тереновим провідникам, а своїм діловим зверхникам. К-р ВО підлягає: а) КВШ (Крайовий військовий штаб – *В. І.*) і б) Обл. провідникові. До а) в усіх чисто військових справах; б) у політичних; і теренових справах та 3. У взаємовідносинах із іншими референтурами області <...> Командири ВО звітують Обласним провідникам загальною про цілість військової праці”⁶.

Урегульовувалося питання видання наказів до відділів ВО, які переважно підписував командир ВО, начальник штабу або ад'ютант. Водночас, якщо накази стосувалися політичних і теренових справ, їх мали підписувати командир ВО і тереновий провідник. Коли командир ВО узгоджував ці справи з тереновим провідником, а останній не мав змоги підписати наказ, тоді командир ВО зазначав у документі: “За порозумінням з обл. Провідником”. Тереновий провідник сам, без командира, жодних наказів війську не віддавав. До штабу ВО входив і начальник організаційно-мобілізаційного відділу штабу. Отже, КВШ і ВШВО (далі – Військовий штаб Воєнної округи) займалися всією військовою роботою в краї чи області⁷.

⁵ Василь Ільницький, “Причини та наслідки виникнення конфліктних ситуацій у середовищі підпілля Карпатського краю ОУН (1945–1952)”, *Сумський історико-архівний журнал*. Науковий журнал з історії та архівознавства України XXVII (2016): 51–58.

⁶ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 98.

⁷ Ibid.

У документах підпілля чітко розмежовувалися функції між провідниками ОУН і командирами відділів УПА. Так, командир відділу (сотенний) не був зверхником районного провідника, він не мав права йому наказувати щодо організаційно-політичних питань, підпорядковувати його собі, але для проведення конкретної акції мав право вимагати від нього кур'єрів, інформації про терен. Усі акції мали проводитися після узгодження з провідником районного проводу, а звітуватися про них – відповідному тереновому провідникові⁸. У наказі Ч. 9 – “Замок” з дня 25.9.1944 р. точка 2” зазначалося, що відділи в терені діють під керівництвом провідника терену, а основні завдання отримують від своїх вищих зверхників (діяти шляхом засідок підвідділів – чот). Право віддавати завдання кожному відділу і підвідділу УПА надавалося провідникам районів і вище, на території яких підвідділ дислокувався. Водночас наказувалося перейти від регулярно-військових форм боротьби до “боево-партизансько-диверсійних” форм. Бойові удари слід скеровувати проти опірних пунктів супротивника і передовсім керівних осіб⁹. У наказі крайового провідника Карпатського краю Ярослава Мельника-“Роберта” зазначалося: “Від вересня 1945 р. кожна акція повинна бути детально описана у звіті. Звіт повинен бути переданий тому тереновому провіднику, який доручав акцію. Якщо акція мала пропагандивний характер, детальний звіт подавав політвиховник. Так само відповідному тереновому провіднику і діловому зверхнику на ступінь вище”. У цьому наказі акцентувалася увага на необхідності вести пропаганду серед молоді, особливо шкільної¹⁰.

З метою налагодження оптимальної взаємодії, чіткого підпорядкування та взаємовідносин між ОУН і УПА у Карпатському краї провідник крайового проводу Я. Мельник-“Роберт” видав у вересні 1945 р. наказ, за яким усі повстанські формування, що дислокувалися на відповідних теренах, поряд із підпорядкуванням військовому командуванню підлягали і місцевому проводу ОУН. Отже, командири мали подвійне звітування – штабу ВО “Говерля” та окружному провідникові ОУН. Проте відділи УПА продовжували виконувати накази, інструкції, вишкільні матеріали вищого військового командування. Командир відділу самостійно керував бойовою одиницею, розв’язував питання реорганізації, кадрових ротацій, підвищення стрільців у військових ступенях, заохочення і покарання, проте акції мав узгоджувати з провідником ОУН відповідного терену, який відповідав за політичну ситуацію. Усе вищесказане, на думку дослідника Анатолія Кентія, сприяло зміцненню зв’язків ОУН і УПА, поверненню до підпільно-партизанських дій, а “УПА все більше набувала рис місцевого, а не загальноукраїнського характеру”¹¹.

Згідно з наказом ч. 11 провідника Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельника-“Роберта” і командира ВШ сотника М. Твердохліба-“Грома”, у жовтні 1945 р. були дані пояснення й доручення: відділи УПА мали ієрархічне військове зверхництво, тобто командирів, від яких одержували основні накази, вказівки, інструкції, матеріали до вишкіль, яким передавали звіти. За даним командиром забезпечувався насамперед контроль відділів, внутрішня реорганізація, персональні зміни, підвищення ступенів і покарання. Проте у час радянського інтенсивного наступу він мусив вишколювати й вести акції партизанськими конспіративними методами, часто перебуваючи у рейдах далеко від постійних місць дислокації. Не маючи тривалий час контакту зі своїм безпосереднім військовим зверхником, командир відповідного відділу чи підвідділу контактував з відповідним тереновим провідником і йому підпорядковувався. За пропагандивну складову терену відповідав тереновий провідник. Тому відділ мусив проводити роботу тільки так, як він наказував, без відхилень і недопрацювань. Відповідно до цього, командир сотні був підшефний надрайонному провіднику, командир чоти – районному. При цьому командир відділу – сотенний – не був зверхником районного провідника, він не мав права йому наказувати з організаційно-політичних питань, віддавати накази. Натомість мав право

⁸ ГДА СБУ, т. 61, арк. 56–57.

⁹ Ibid., ф. 65, спр. С-9079, т. 54, арк. 263.

¹⁰ Ibid., ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 59.

¹¹ Олександр Лисенко, “Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним апаратом”, у *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси*, ред. Станіслав Кульчицький. (Київ: Інститут історії України НАН України, 2005), 370.

вимагати від районного провідника розвідувальні дані при підготовці до проведення акцій, кур'єрів, місця постою, інформацію про терен, пресу, доповнення у забезпеченні, амуніції. Районний провідник не міг видати відділу більше амуніції, як 3 000 набоїв одного виду. Загалом відділ мав прохарчовуватися самостійно, але траплялися випадки, коли допомога територіальної сітки була необхідною, тому він мав право вимагати харчів. Командир відділу вилловлював дезертирів через районного провідника, який мав йому в цьому допомагати. Якщо дезертир не з'являвся у відділ, він передавав справу для розслідування вищому проводу. Командир відділу не мав права відпускати стрільців у відпустку (таке поняття ніде не практикувалося). У виняткових випадках, якщо відлучення було вкрай необхідним, то стрілець мусив мати посвідчення з підписом дотичного командира, коли і чому відпускався та коли мав повернутися. Контакти, співпраця і розмови між командирами і тереновими провідниками мали бути суворо законспірованими обома сторонами. Будь-які акції в терені мали проводитись погоджено з тереновими провідниками того терену, на якому перебував відділ. Після проведення акції командир давав звіт відповідному тереновому провідникові¹².

У наказах Я. Мельника-“Роберта” від 2 листопада 1945 р. усі відділи УПА, які дислокувалися у відповідних теренах, крім ділового зверхництва, підпорядковувалися тереновим провідникам. Цим же наказом забезпечувалися за провідниками теренів усі компетенції відділів щодо тактичного аспекту, за винятком оперативних і персональних справ, які регулювали винятково вищі військові інституції (УПА). Командири тактичних відтинків мали своїм обов'язком готувати подвійну звітність – діловому зверхникові ШВО і Окружному провідникові. Найнижчим організаційним чинником, що користувався управлінням керівництва в тактичному плані дій відділів, був районний провідник. При цьому командири відносних бойових одиниць усі основні завдання одержували від своїх вищих ділових зверхників.

Сотні на території воєнної округи підпорядковувалися крайовому (обласному) прововоді і військовому референтові крайового (обласного) проводу, який очолював штаб УПА воєнної округи. Сотні УПА, які оперували на території окружних організацій, підпорядковувалися окружним проводам і військовим референтам. Однак це підпорядкування мало умовний характер, оскільки сотенні командири діяли самостійно. За свідченнями О. Луцького, найбільш сильними військовими округами були Станіславська і Тернопільська, а Львівська і Дрогобицька – значно слабшими¹³.

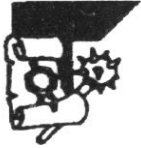
До обов'язків теренових провідників входило: 1) підтримувати з відділом постійний контакт, щоб спільно розв'язувати поставлені завдання; 2) надавати відділу допомогу в забезпеченні його одягом, взуттям, білизною, літературою і ліками (тереновий провідник міг це здійснювати за допомогою господарчого референта, референта пропаганди і УЧХ); 3) надавати відділу зв'язки на території; 4) він не мав права забирати стрільців з відділу (міг робити це тільки після погодження із командиром відділу); 5) дезертирів терен передавав до відділу, з якого ті втекли. За жодних умов не можна було переховувати дезертира. Водночас тереновий провідник мав право розслідувати причини дезертирства і впливати на міру покарання. Попри це, особливо на низових щаблях, траплялися випадки переховування дезертирів, надання їм роботи (за подібні вчинки загрожувала смертна кара); 6) тереновий провідник, пропагандист мали право оглядати відділ; були зобов'язані допомагати і підсилувати політвиховну роботу шляхом відправ зі старшинами і підстаршинами, промов до стрільців; 7) тереновий провідник безпосередньо повідомляв командирові відділу про недоліки і спільно виправляли їх на місці; 8) для боротьби з агентурою надсилав у відділ референта СБ; 9) тереновий провідник мусив постійно особисто чи письмово інформувати відділ про стан у терені щодо рейдів радянських груп¹⁴.

Тобто, на перший погляд, чітко прописані права та обов'язки командного складу УПА та провідників ОУН потребували постійного роз'яснення. Так, після повернення з рейду до Словаччини Д. Вітовський видав наказ ч. 4 від 20 жовтня 1945 р., у якому йшлося: “Тереновим районним проводам постійно вглядати, контролювати і опікуватися пвд., їх працею, ви-

¹² ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 56, 57, 59, 347.

¹³ Ibid., спр. 372, т. 9, арк. 333.

¹⁴ Ibid., спр. 376, т. 61, арк. 57.

ловленням, або покаранням дезертирів, засматрувати пвд. у літературу, реферати. Тому що за-
обсервовано случаї невиконання наказів теренових провідників к-рами пвд., пригадує: а. Кож-
ний районний провідник являється організаційно зверхником к-ра пвд. б. Кожний к-р пвд. не-
гайно зв'язується з тереновим провідником і згідно плану занять одержаного від к-ра відтинка
(КВ) устальють додаткові завдання для пвд. в. Нема мови про брак зв'язку, відсутність провід-
ника, а пвд., користаючи з цього, не діє. г. Накази рай. і надрай. провідників к-ри мусять вико-
нувати так, як накази КВ. д. Невиконання наказу або бездіяльність карати буду революційним
судом¹⁵. У листі Р. Шухевича до В. Сидора-“Шелеста” від 16 серпня 1945 р. зазначалося, що
уже на той момент відділи необхідно було реорганізувати у форму боївок, підпорядкованих
місцевим провідникам, хоча не виключено, що ще є можливість вислати їх у рейди. Тих, хто в
рейди не піде, слід було розпорозити по території¹⁶.

Доводилося постійно доповнювати (повторювати) командирам УПА та провідникам
ОУН. Зокрема, у наказі УПА-Захід з огляду на серйозні недоліки у взаєминах організаційної
сітки та відділів УПА усім тереновим провідникам та їхнім референтам рекомендувалося по-
стійно оглядати, контролювати та забезпечувати якомога повнішу опіку над стаціонуєчими на
їхніх теренах відділами УПА та постійно забезпечувати їх усім необхідним (звичайно, за наяв-
ності на самій території). Обов'язком усіх теренових провідників завжди були огляд стану від-
ділів, їхньої роботи, успіхів та недоліків, постачання їм відповідної літератури, постійні відві-
дини, виголошення рефератів, розмови, допомога, участь у стрілецьких святах, повстанських
ватрах тощо. Вагомим було налагодження тісного контакту з командним складом відділів УПА,
а тим самим і намагання добитися найкращих взаємин та продуктивності у праці. Практику-
валося кожні два тижні проводити наради теренових провідників із командним складом відділів
УПА, які дислокувалися на їхніх територіях, як для звітування про виконання доручень за
звітний період, так і для визначення нових завдань на наступні два тижні¹⁷.

Попри доволі чітко розписані правила взаємовідносин, у практичному житті часто трап-
лялися конфліктні ситуації. Так, у документах репресивно-каральних органів від 1945 р. міс-
тилась інформація, що між командиром В. Андрусюком-“Різуном” і М. Хмілем-“Всеволодом”
існували серйозні непорозуміння, хоча насправді вони були дріб'язковими і ґрунтувалися на
особистому конфлікті¹⁸.

Отже, узагальнюючи питання взаємин між ОУН і УПА, зазначимо: з метою налаго-
дження оптимальної взаємодії, чіткого підпорядкування та взаємовідносин між цими струк-
турами у Карпатському краї всі повстанські формування, які дислокувалися на відповідних те-
ренах, поряд із підпорядкуванням військовому командуванню підлягали і місцевому провідникові
ОУН. Тобто командири мали подвійне звітування – штабу ВО “Говерля” та окружному провід-
никові ОУН. Сотні на території воєнної округи підпорядковувалися крайовому (обласному)
провидникові й військовому референтові крайового (обласного) проводу, який очолював штаб
УПА воєнної округи. Сотні УПА, які оперували на території окружних організацій, підпоряд-
ковувалися окружним проводам і військовим референтам. Однак командир відділу самостійно
керував бойовою одиницею, розв'язував питання реорганізації, кадрових ротацій, підвищення
стрільців у військових ступенях, заохочення і покарання, проте акції мав узгоджувати з провід-
ником ОУН відповідного терену, який відповідав за політичну ситуацію.

¹⁵ ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-9079, т. 54, арк. 228.

¹⁶ Ibid., ф. 65, спр. С-9079, т. 54, арк. 289.

¹⁷ Ibid., ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 80а.

¹⁸ Ibid., ф. 2-Н, оп. 57 (1953), спр. 1, т. 4, арк. 183.

PECULIARITIES OF THE INTERRELATIONS BETWEEN THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY OFFICERS AND THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS' STRUCTURAL SUBUNIT MANAGERS

Vasyl ILNYTSKYI

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

Ukraine's History Department,

46 Lesya Ukrainka str., 82100, Drohobych, Lviv region, Ukraine

Summary

In the article on the basis of the unknown and little known documents the mutual relations between the commanding staff of the Ukrainian Insurgent Army (UIA) units and the structural subunit managers of the Organization of Ukrainian Nationalists' (OUN) have been studied. Alongside with the investigation of the military struggle of the Ukrainian people's liberation movement against the repressive system one of the most important remains the study of the moral-psychological climate, establishment of the subordinate, hierarchical structure of the mutual relations, etc. It was because of this aspect of activity that the efficiency and accuracy of the fulfillment of orders depended on and – in the conditions of continual military actions – the vitality of the Ukrainian liberation movement on the whole. In this context the clarification of the mutual relations between the commanding staff of the OUN's sections and the chiefs of the OUN's structural sections in the Carpathian area (Karpatskyi Krai).

It has been established, that for the regulation of the internal organizational relations and normalization of the subordination between different UIA subdivisions the certain instructions were issued. It is established that all UIA units dislocated on certain territories, save the business administration, submitted to the local leadership. The companies on the territory of military districts submitted to the county (regional) leadership and its military expert, who headed the UIA military district headquarters. The UIA companies operating on the territory of county UIA organizations submitted to the county leadership and military experts. However, that submission was of conditional character inasmuch as the company commanders acted on their own. It has been found out that, alongside with the rather well written out principles of seniority and interrelations between the UIA and OUN officers, there took place serious drawbacks and infringements, which in real life not infrequently resulted in conflict situations.

In the documents of the underground the functions of the OUN leaders and UIA commanders were distinctly distinguished. The higher steps on which the practical relations were established were the military circuit of the UIA (Ukrainian Insurgent Army) and the areal, – before 1945 – regional, leadership of an OUN's structure. The role and functions of the OUN were not confined but to a political party, but they fulfilled propaganda, organizational and administrative functions. The commander of a military district was also a member of the areal (before 1945 – regional) OUN's leadership with the corresponding suffrage. He was supposed to orientate himself in the entire OUN's activity, especially in the functioning of its administrative apparatus, which was likely but an apparatus of any military district.

Keywords: MD-4 “Hoverla”, the Carpathian territory of the OUN, officers, interrelations.

REFERENCES

Delo № 1 s dokladnymi zapiskami, specsoobshcheniyami po agenturno-operativnoj rabote i drugimi materialami po linii OUN UMGB Stanislavskoj oblasti za 1947 god, 14.12.1946 – 31.12.1947, Galuzevij derzhavnij arhiv Sluzhbi bezpeki Ukraïni (dali – GDA SBU), f. 2-N, op. 57 (1953), spr. 1, t. 4. (in Russian).

Dokumenty harakterizuyushchie rukovodyashchie kadry OUN-UPA, nalichie oruzhiya, pechatnoj tekhniki i drugih material'no-tekhnicheskikh sredstv, istochniki ih polucheniya i t.p. v period 1943–1953 gg., GDA SBU, f. 13, spr. 372, t. 9. (in Russian).

Dokumenty harakterizuyushchie process sozdaniya agenturnogo apparata v zapadnyh oblastyah Ukrainy i znachenie agenturnoj razrabotki v operativnoj deyatelnosti organov gosbezopasnosti po likvidacii vooruzhennogo bandounovskogo podpol'ya v period 1944–1954 g.g., GDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 61. (in Russian).

Dokumenty harakterizuyushchie process sozdaniya agenturnogo apparata v zapadnyh oblastyah Ukrainy i znachenie agenturnoj razrabotki v operativnoj deyatelnosti organov gosbezopasnosti po likvidacii vooruzhennogo bandounovskogo podpol'ya v period 1944–1954 g.g., GDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 62. (in Russian).

Ilnytskyi, Vasyl, “Prychyny ta naslidky vynykennia konfliktnykh sytuatsii u seredovyshchi pidpillia Karpatskoho kraiu OUN (1945–1952)”, Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. Naukovyi zhurnal z istorii ta arkhivoznavstva Ukrainy XXVII (2016): 51–58. (in Ukrainian).

Kentii, Anatolii. *Narys borotby OUN-UPA v Ukraïni (1946–1956 rr.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. (in Ukrainian).

Kyrychuk, Yurii. *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka*. Lviv: Dobra sprava, 2003. (in Ukrainian).

Lysenko, Oleksandr. “Borotba zbroinykh viddiliv OUN i UPA z radianskym karalno-represyvnym aparatom”, u *Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv i Ukrainska Povstanska Armiia. Istorychni narysy*, red. Stanislav Kulchytskyi. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2005. (in Ukrainian).

Patryliak, Ivan. “*Vstan i borys! Slukhai i vir...*”: *ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.)*. Lviv: Chasopys, 2012. (in Ukrainian).

Pereklady dokumentiv OUN. U 73 t. (14.05.1946 – 11.01.1947), HDA SBU, f. 65, spr. S-9079, t. 52. (in Ukrainian).

Rusnachenko, Anatolii. *Narod zburynyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii,*

Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo “Pulsary”, 2002. (in Ukrainian).

Starodubets, Halyna. *Heneza ukrainskoho povstanskoho zapillia*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2008. (in Ukrainian).

УДК 341

КАРНА СПРАВА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ХЕРСОНЩИНІ 1940–1950 рр.

Євген СІНКЕВИЧ

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики,
вул. 68 Десантників 10, 54003, м. Миколаїв, Україна, e-mail: e.sinkevych@gmail.com*

Кремлівська влада боялася й продовжує боятися українських націоналістів, які їй ввижаються повсюдно. Українець, який розмовляє рідною мовою, співає народних пісень, з точки зору москвіта є небезпечним і підлягає фізичному знищенню. Розкуркуленням, голодоморами, таборами, примусовими переселеннями радянська влада намагалася вбити в українцях мрію про власну соборну державу. Прикладом такої політики є шеститомна справа стосовно переселенців на Херсонщину з Івано-Франківщини, яка зберігається в архіві СБУ.

Ключові слова: Херсонщина, Галичина, карна справа.

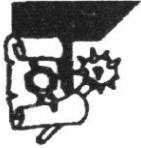
Український національно-визвольний рух 1940–1950-х років за останні десятиріччя достатньо плідно опрацьований вітчизняною історіографією. Разом із тим розсекречені архівні матеріали дають підстави по-новому поглянути на протистояння кремлівської влади й українських патріотів. У цьому контексті певне зацікавлення для дослідників викликає ситуація на Півдні України. Так, І.К. Патриляк та А.В. Коваль здійснили спробу розглянути особливості функціонування національного підпілля у 1940–1950-х рр. на Миколаївщині¹. Радянська влада настільки боялася українського підпілля, що часто запроторювала до в'язниці та відправляла до ГУЛАГу не причетних до нього людей. Прикладом таких дій можуть слугувати матеріали архівної справи щодо переселенців на Херсонщину, які прибули з Прикарпаття². Кримінальне провадження було відкрите 20 лютого 1953 р. Всього було заарештовано 5 осіб.

Проти Голотів Мар'яна справу порушив старший слідчий УМВС Херсонської області Дмитриченко за погодженням з начальником слідчого відділу полковником Кожухарем. На підставі їх подання старший уповноважений відділу 2-Н старший лейтенант держбезпеки Дубровний ще 18 лютого 1953 р. дійшов висновку, що М. Голотів, уродженець (1931 р.) села Селище Галицького району Станіславської області, що проживав у селі Рубанівка Велико-Лепетихського району Херсонської області (освіта 4 класи, селянин-середняк), є колишнім членом ОУН і нелегально зберігає вогнепальну зброю (автомат ППШ). Відповідно до його постанови старший уповноважений відділення 2-Н старший лейтенант держбезпеки Дубровний і начальник цього відділення підполковник Кривошея дали добро на арешт М. Голотів та обшук його помешкання. 20 лютого 1953 р. поблизу села Костогрівка Велико-Лепетихського району підполковник держбезпеки Кривошея, капітан Солохін, старший лейтенант Дубровний і співробітник МДБ старший лейтенант Богатирьов затримали мешканців села Рубанівка Ткалича Вячеслава Герасимовича і Мар'яна Голотів, які здійснили спробу втечі³. В анкеті заарештованого йшлося, що М. Голотів закінчив 3 класи, тракторист, з 1941 по 1943 рік перебував на

¹ Іван Патриляк, Андрій Коваль, *Особливості функціонування національного підпілля на Півдні України. На прикладі Миколаївщини (1940–1950 рр.)*, // <http://www.ua.z-pdf.ru/7istoriya/694612-2-udk-944771940-1950-patrylyak-koval-osoblivosti-funkcionuvannya-nacionalnogo-pidpillya-pivdni-ukraini-prikladi-mikolaiivschi.php>; Володимир Ковальчук, *ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні 1941–1950 рр.* (Київ: Інститут української археографії та джерелознавства НАН України, 2011), 80; Юрій Зайцев, “Між двома вогнями”, *Радянське Прибужжя*, 1 червня, (1996), 8; Віталій Бондарчук, “Острозщина в джерельних публікаціях з історії ОУН та УПА”, *Острозький краєзнавчий збірник*, Вип. 4, (2004), 162–169.

² По звинуваченню Голотів Мар'яна, Ткалич Вячеслава та ін., Архів СБУ по Херсонській області, спр. 3339 в 6 т.

³ Ibid., арк. 9.

окупованій території, батько невідомий, мати – Голотів Текля Корнелівна 1907 р. н. Його брати: Голотів Василь 1935 р. н., Голотів Михайло 1939 р. н. Затриманого М. Голотів звинуватили по СТ. 54-1 і 54-11 Карного кодексу УРСР, адже слідчий Пунтус вважав, що восени 1944 року він разом з матір'ю вдома в селі Селище обладнав схрон для Голотів Пилипа і Базелів Костянтина. Слідчий вважав, що затриманий виконував на Прикарпатті доручення “Рака”, “Карпо”, “Пізнього”, а через Григорія Буркуна встановив зв'язок з “Іскрою”. Також йому інкримінувалося пограбування сільського магазину в січні 1950 р. і те, що у 1951 р. по переїзді на Херсонщину встановив зв'язок з націоналістично налаштованим В. Ткалич. У його справі йшлося про придбання в Мирона Малишевського автомата ППШ, гвинтівки, револьвера і патронів, а також що цей малограмотний тракторист дав завдання М. Малишевському у лютому 1953 р. готуватися до збройної боротьби на випадок нападу на СРСР з боку США⁴.

Затриманий разом із М. Голотів Вячеслав Герасимович Ткалич 1935 р. н. був мешканцем села Рубанівка, з освітою 9 класів. Буцімто він викрав зі школи два автомати ППШ та дві гвинтівки⁵. Його (учня 8-го класу) ще в 1949 році затримували за підозрою у викраденні зброї з військового кабінету, товаришував з Адамом Куреляком і Богданом Пороною. В характеристиці, наданій школою, йшлося: “Самостійний був в судженнях і висновках, вихованню не піддавався”⁶.

Був затриманий також мешканець села Зеленого Велико-Лепетихського району Степан Дмитрович Мимоход 1932 р. н., уродженець села Селище Галицького району. Йому інкримінували входження до терористичної групи М. Голотів. Він мав освіту 4 класи, був трактористом на лісорозробці в Нижньому Рогачику⁷. У 1941–1943 рр. разом із сім'єю перебував на окупованій території. Сім'я складалася з батька Дмитра Паньковича Мимохода 1900 р. н., матері – Дони Васиївни Мимоход 1900 р. н., сестри – Степанії 1936 р. н., братів – Тараса 1944 р. н., Івана. Колгосп імені XIX партійного з'їзду надав негативну характеристику, де також зазначалося, що він з 1950 по 1953 рік напрацював 517 трудоднів. Під час арешту С. Мимохода було вилучено “... української націоналістическої песни починающейся словами: “Накрила нічка тай темненька земельку кругом...”⁸.

Затримали і Мирона Михайловича Малишевського, уродженця села Селище 1933 р., що мешкав у селі Рубанівка. Йому інкримінували пограбування разом з М. Голотів сільського магазину, передачу восени 1950 року “лідеру” групи знайденого нагана. Він мав освіту 4 класи і був ковалем, виховувався матір'ю Марією Олексіївною Малишевською (Козій). Мав двох сестер – Ольгу (1935 р. н.) і Антоніну (1939 р. н.).

Було взято під варту Миколу Васильовича Шумей, уродженця (1934 р.) села Ліщівка Рожнятівського району Станіславської області, мешканця Рубанівки, тракториста колгоспу “Червоний жовтень”, освіта – 4 класи. Батько Василь Іванович Шумей (1891 р.), мати Текля Петрівна Шумей (1890 р.), сестри – Магда (1929 р.), Євдокія (1936 р.), Емілія (1940 р.), Галина (1944) і брати – Михайло (1928 р.), Іван (1931 р.). Керівництво колгоспу позитивно характеризувало М. Шумей⁹. Його звинуватили у зв'язках восени 1948 р. з керівником повстанців на прізвисько “Дуб”, а також у передачі М. Голотів пісні “Грала, грала чудова скрипка”.

Потрапив під слідство і був затриманий уродженець села Селище Роман Олексійович Малишевський (1935 р.), що мешкав у селі Тимирівці Галицького району. У 1944 р. був травмований у результаті розриву міни – відірвало три пальці на правій руці, деформувало ліву руку тощо. Він був учнем 9-го класу Галицької середньої школи. Батько – Малишевський Олексій Якович (1900 р.), мати – Марія Іванівна (1910 р.) і сестра Мирослава (1940 р.). Сім'я з 1950 р.

⁴ По звинуваченню Голотів Мар'яна, Ткалич Вячеслава та ін., Архів СБУ по Херсонській області, спр. 3339 в 6 т., т. 1, арк. 23, 147–149.

⁵ Ibid., арк. 160.

⁶ Ibid., арк. 177.

⁷ Ibid., т. 2, арк. 2–5.

⁸ Ibid., арк. 19.

⁹ Ibid., арк. 181–183.

перебувала в селі Рубанівка, а в серпні 1951 року повернулася на Прикарпаття¹⁰. Їй інкримінували зберігання брошури “Симон Петлюра”.

6 травня 1953 року прокурор Херсонської області старший радник юстиції В. Туркевич направив слідчу справу військовому прокурору майору юстиції Чернову, заступнику начальника 1-го відділу УМВС Херсонської області Вахніну, начальнику внутрішньої тюрми капітану Меньшикову на звинувачених за різними пунктами статті 54 Кримінального кодексу УРСР М. Голотів, В. Ткалич, С. Мимоход, М. Малишевського, М. Шумея, Р. Малишевського. Було також оголошено в розшук Теклю Голотів і невдовзі арештовано¹¹.

Смерть Й. Сталіна та непримиренна боротьба за владу, що розгорнулася між його соратниками, змусила “тримати вушка на маківці” й слідчих та інших силовиків цієї кримінальної справи. 6 червня 1953 року було прийнято Постанову про подовження слідчих дій¹². Начальник спецвідділу УМВС у Херсонській області підполковник Кожухар тоді ж направив до Києва прокурору військ МВС Українського округу полковнику юстиції Кошарському інформацію, що по кримінальній справі № 3339 проходить 7 осіб. Майор Чернов припустився грубого порушення статті 230 КПК УРСР по цій справі¹³. Далі до справи взявся старший лейтенант Колот, який акцентував увагу на виконанні підслідним націоналістичних пісень і на позитивній його характеристиці з колгоспу “Жовтень”, запропонував звільнити з-під варті М. Шумея¹⁴. Влітку 1953 р. було виписано посвідку про звільнення з-під варті М. Малишевського¹⁵. Решту арештованих залишили в тюрмі, а їх справу направили на дослідження¹⁶. У вересні 1953 р. начальнику тюрми УМВС Херсонської області підполковнику Кавальову було направлено ордер на звільнення з-під варті Р. Малишевського¹⁷. У січні 1954 р. до розслідування справи залишених у тюрмі М. Голотів, В. Ткалича, С. Мимоход узявся слідчий 4-го відділу по Херсонській області капітан Солохін (справу яких 27 листопада 1953 р. направив на дослідження). Слідство було продовжено до весни 1954 р.¹⁸. Ніхто не хотів брати на себе відповідальність за сфабриковану ще за життя Й. Сталіна кримінальну справу і 22 травня 1954 року було виписано ордер на звільнення її фігурантів¹⁹. Щоб замести сліди, зі всіх підсудних узяли розписку “про нерозголошення” у зв’язку з припиненням справи²⁰.

Херсонщина у 1940–1950-х роках стала місцем активного заселення польськими лемками та русинами, а також вихідцями із Прикарпаття. Ці люди з відмінними від місцевого русифікованого в містах, радянізованого численними голодоморами сільського населення приносили із собою мрію про незалежну соборну українську державу, де українець не буде цуратися рідної мови, звичаїв та культури. Така ситуація лякала каральні органи, тому ці люди були під пильним їх наглядом, а за першої нагоди вони намагалися шляхом фальсифікацій і тиску запроторити їх до ГУЛАГу. Смерть Й. Сталіна внесла певне сум’яття в ряди “полум’яних Держинців”, це добре видно на прикладі розглянутої нами карної справи.

¹⁰ По звинуваченню Голотів Мар’яна, Ткалич Вячеслава та ін., Архів СБУ по Херсонській області, спр. 3339 в 6 т., т. 2, арк. 276–279.

¹¹ Ibid., т. 3, арк. 178, 184.

¹² Ibid., арк. 183–184.

¹³ Ibid., арк. 185.

¹⁴ Ibid., арк. 193–194.

¹⁵ Ibid., арк. 201.

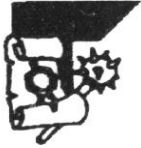
¹⁶ Ibid., арк. 226.

¹⁷ Ibid., т. 3, арк. 234; т. 2, арк. 106.

¹⁸ Ibid., т. 3, арк. 246–247, 255.

¹⁹ Ibid., т. 2, арк. 106; т. 3, арк. 293.

²⁰ Ibid., т. 6, арк. 71–73.

CRIMINAL CASE OF THE UKRAINIAN NATIONALISTS IN THE KHERSON REGION

Yevhen SINKEVYCH

*Petro Mohyla Black Sea National University,
Department international relations and foreign policy,
street 68 Paratroopers, 10, 54003 Mykolayiv, Ukraine*

Summary

Kremlin power was afraid and still is afraid of Ukrainian nationalists. It seems to it that they are everywhere. The Ukrainian speaking their native language, singing folk songs appears to the Moscow citizen to be dangerous and becomes subject of physical destruction. With the help of dispossession of the kulaks, repressions, labor camps, forced migrations the Soviet power tried to kill the Ukrainian dream to have their own independent state. The six-volume edition case against settlers forced to move from Ivano Frankivsk to Kherson region, that is stored in the SSU (Security Service of Ukraine) archive, serves as an example of such policy.

Mentioned criminal case was fabricated at the beginning of 1953. It was important to the National Commissariat of State Security Service to prove that ordinary tractor drivers participated in the organized criminal group activity aimed at the Soviet Power overthrow. They allegedly hid arms in order to carry out their plan. According to the case materials the Cheka officers had known before the rummage who hid the arms and where.

The death of Stalin and forthcoming events (arrest and shooting execution of Beria) became a problem for the officers. They did not know whether they should continue case implementation or free innocent victims of the case. Both variants did not suit well to their interests, so they tried to shift their responsibility onto another people and governmental departments. In the long run all the people being arrested during the investigation were released till the middle of 1954 but they had to keep silence on the events taken place during their imprisonment.

Keywords: *Kherson region, Galicia, criminal case.*

REFERENCES

Bondarchuk Vitaliy. "Ostrozchyna v dzherel'nykh publikatsiyakh z istoriyi OUN ta UPA", *Ostroz'kyi krayeznavchyy zbirnyk*, Vyp. 4, (2004). (in Ukrainian).

Zaytsev, Yuriy. "Mizh dvoma vohnyamy", *Radyans'ke Prybuzhzhya*, 1 chervnya, (1996). (in Ukrainian).

Koval'chuk, Volodymyr. *OUN v Tsentral'niy Pivdennyi ta Skhidniy Ukrayini 1941–1950 rr.* Kyiv: Instytut ukrayins'koyi arkhеоhrafiiyi ta dzhereloznavstva NAN Ukrayiny, 2011. (in Ukrainian).

Patrylyak, Ivan, Koval', Andriy. *Osoblyvosti funkcionuvannya natsional'noho pidpillya na Pivdni Ukrayiny. Na prykladi Mykolayivshchyny (1940–1950 rr.)*, <http://www.ua.z-pdf.ru/7istoriya/694612-2-udk-944771940-1950-patrylyak-koval-osoblyvosti-funkcionuvannya-natsionalnogo-pidpillya-pivdni-ukraini-prikladi-mikolaivschi.php>.

Po zvyuvachennyyu Holotiv Mar'yana, Tkalych Vyacheslava ta in., *Arkhiv SBU po Khersons'kiy oblasti, sprava 3339 v 6 t.* (in Ukrainian).

УДК 93/908

ПОДІЛЬСЬКИЙ КРАЙ ОУН (б) У ПРОЦЕСІ РОЗГОРТАННЯ ЗБРОЙНИХ ВІДДІЛІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ ОПОРУ (кінець 1943 р. – початок 1944 р.)

Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ

*Івано-Франківський обласний інститут післядипломної освіти,
вул. Івана Павла II, 79009, м. Івано-Франківськ, Україна, e-mail: drogobutsky@ukr.net*

У статті йдеться про роль Подільського краю Організації українських націоналістів (бандерівців) у становленні збройних формувань у межах Галичини. Окреслено особливості постання військово-тактичних одиниць національного руху Опору в межах сучасної Тернопільщини загалом і Рогатинщини зокрема. Окреслено коло осіб, причетних до цього процесу. У ході висвітлення виникнення та початків функціонування військових відділів націоналістичного крила спротиву зроблено акцент на використанні матеріалів підпілля та розсекречених документів органів безпеки СРСР.

Ключові слова: національно-визвольний рух, націоналістичне підпілля, Організація українських націоналістів, Українська народна самооборона, Українська повстанська армія.

Ключові аспекти участі збройних сил під керівництвом Організації українських націоналістів (бандерівців) (далі – ОУН (б)) у еволюції українського національного руху Опору періоду нацистсько-радянської війни представлено в існуючій історичній літературі.

Водночас специфіка становлення та регіональні особливості діяльності військових формацій, які у подальшому стали основою розгортання структур Української повстанської армії “Захід” (далі – УПА-З), потребують належного висвітлення та аналізу. У межах Галичини такою структурою слід вважати Українську народну самооборону (далі – УНС) і низку збройних формувань регіонального характеру.

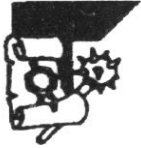
До формування УНС був уповноважений Олександр Луцький. Створення означеної військової сили відбувалося стараннями функціонерів існуючої на той час у Галичині оунівської підпільної сітки з “максимальним використанням для цього людських резервів Станіславського, Тернопільського, Стрийського і Дрогобицького обласних “Проводів” ОУН”¹.

О. Луцький стосовно організаційного оформлення УНС зазначав: “У той час в одному із сіл Козівського району... проходило засідання Крайового Проводу ОУН, де зустрівся з керівниками Станіславського обласного Проводу ОУН – “Робертом” (Ярослав Мельник. – *Авт.*), Стрийського обласного Проводу ОУН – “Шпаком” (Зиновій Благий. – *Авт.*) і Тернопільського обласного Проводу ОУН – “Нестором” (Іван Шанайда. – *Авт.*), територія яких повинна була стати базою для створення УНС. ... “Роберту”, “Шпаку” і “Нестору” я дав контрольні цифри – до кінця липня провести мобілізацію членів ОУН, здатних служити в УНС”².

Отож людські та матеріальні можливості осередків Тернопільської обласної сітки ОУН (б) і, зокрема Рогатинщини, слід вважати одним із головних джерел кадрових та ма-

¹ Докладная записка по делу члена центрального “провода” ОУН Луцкого (1945 г.), Галузевий державний архів Служби безпеки України, Сборник документов о структуре и характере антисоветской деятельности “Организации украинских националистов – ОУН” и “Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и приемах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943–1954 гг. В 98 т, фонд печатных изданий № 13, архив № 372, т. 88, (Документы характеризующие значение и приемы захвата бандитов, оперативное использование их в чекистских мероприятиях по ликвидации вооруженного бандоуновского подполья в 1944–1954 гг. в 88–89 тт.), арк. 36–37.

² “Протокол допиту Луцького Олександра Андрійовича від 1–2 серпня 1945 р.”, *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во “Літопис УПА”, Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, т. 9. Борьба против УПА и националистического подполья: протоколы допитов заарештованных радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945), (2007): 336.

теріальних ресурсів у процесі постання УНС. У цьому контексті варто зазначити, що дослідник С. Воляннюк, виходячи із природно-географічних особливостей Тернопільщини, констатує, що її територія “була менш придатною до повстансько-вишкільних дій, а організаційна діяльність у ній поступалася в господарському та мобілізаційному відношенні” прикарпатським регіонам і Волині³.

Стосовно відсутності великих лісових масивів та гірського рельєфу, що унеможливував розгортання значної військової активності, то з цим можна погодитися. Водночас викликає здивування твердження згаданого автора про другорядність у плані організаційному, мобілізаційному та господарському. Усупереч означеній позиції С. Воляннюка окреслюють ситуацію представлені вище документи. Опосередковано це підтверджується матеріалами листування регіональних провідників оунівського підпілля, де, зокрема, міститься вимога “подати поіменний (зашифрований) список усіх, що відійшли з Вашого терену до УНС”⁴.

Зрештою, С. Воляннюк стверджує, щоправда, на правах гіпотези, що “перша в Галичині вишкільна сотня УНС “Трембіта” була організована у травні 1943 р. у Стратинських лісах Бережанської округи ОУН. Очолив сотню к-р “Чмелик”, який згідно з наказом керівництва в червні 1943 р. вивів сотню у Долинщину”⁵.

Представники Рогатинського повіту Бережанської округи Тернопільської області були присутні в особовому складі сотні УНС “Сіроманці”⁶.

Період літа 1943 р. характеризується сталим надходженням людських ресурсів із Бережанщини, Чортківщини та Рогатинщини до новостворених збройних загонів під егідою ОУН (б). Для прикладу, у липні 1943 р. із групою добровольців до сотні “Трембіта” було направлено майбутнього сотенного Володимира Верещинського “Ясьміна”⁷. 5 серпня 1943 р. поблизу с. Багатківці (Теребовлянщина. – *Авт.*) відбувся збір 337 осіб, які згодом були відкомандировані для проходження військового вишколу в складі існуючих відділів УНС у Карпатах⁸. Також упродовж липня – серпня 1943 р. мобілізовані з Підгаєччини поповнювали ряди куреня УНС “Тайдамаки”⁹.

Паралельно із цим слід констатувати, що в межах Тернопільщини функціонували повітові військові команди та створені їхніми стараннями військові підрозділи, які на початках кількісно співвідносилися із чотами¹⁰. Проте поступово процес розгортання військових формувань набув ширшого розмаху. У документах цей етап характеризувався так: “Осінь і зима 1943 р. ... час початків творення відділів УПА та терені “Лисоня” (криптонім III-ї військової округи (далі – ВО) УПА-З. – *Авт.*). В селі творяться рої і виходять в ліс, де з роїв повстають

³ Сергій Воляннюк, “Нарис про діяльність ВО УПА “Лисоня”, *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во “Літопис УПА”, Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, т. 20. Воєнна Округа УПА “Лисоня”. Документи і матеріали. 1943–1952, (2012): 45.

⁴ “Друже Крук! (лист “Володимира”, 11 листопада 1943 р.)”, *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во “Літопис УПА”, Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, 2012, т. 20. Воєнна Округа УПА “Лисоня”, Документи і матеріали. 1943–1952, (2012): 602.

⁵ Сергій Воляннюк, “Нарис про діяльність ... ”: 46.

⁶ “Хроніка сотні “Сіроманців” (грудень 1947 р.)”, *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во “Літопис УПА”, Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, т. 12. Воєнна Округа УПА “Буг” 1943–1952, Документи і матеріали. Кн. I, (2008): 475.

⁷ “Керівництво УПА та ОУН”, *Літопис УПА. Нова серія*, Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во “Літопис УПА”, Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, т. 20. Воєнна Округа УПА “Лисоня”, Документи і матеріали. 1943–1952, (2012): 688.

⁸ Воляннюк С. “Нарис про діяльність ... ”: 46.

⁹ *Ibid.*, 46.

¹⁰ *Ibid.*, 45.

чоти і сотні”¹¹. Як наслідок упродовж осені постають формації, які згодом стали основою бойових структур ВО ІІІ “Лисоня”.

Організаційні початки постання збройних відділів у Тернопільській окрузі загально представлено у літописі сотні “Буйні”. Зокрема зазначається, що “літом 1943 року окружний провідник Січовик скликає всіх своїх референтів та повітових провідників на конференцію... В результаті наради рішено створити збройний відділ для самооборони... усі повітові провідники одержали наказ дати найкращий кадр, мобілізований з охотників. До формуванні частини тодішньому окружному господарчо-фінансовому референтові Бурі (Єфрем (Володимир) Бойко. – *Авт.*) припорушено зайнятися постачанням харчів та забезпечити в повний бойовий виряд прийдешній відділ. Дальший тяг організації відділу окружний провідник Січовик передав тодішньому провідникові оргрефсїтки “Богданові” (Ярослав Бабій. – *Авт.*). Роман Дяченко (Іллярій Лютий. – *Авт.*), як військовий референт, мав оформити відділ у військову одиницю та подбати про його вишкіл”¹².

Припускаємо, що у схожий спосіб на Бережанщині формуються сотні “Орли” (вересень – жовтень 1943 р.; ймовірний організатор і командир Василь Галушак “Клич”¹³) та “Бурлаки” (жовтень – листопад 1943 р.; командир Василь Шепета “Чорний”¹⁴). У межах Тернопільської округи уподовж літа та осені 1943 р. формується основа для сотні “Буйні”¹⁵ під керівництвом спершу “Грози”¹⁶ (“Охрим”, “Сад”), а після пониження у званні через знищення відділу – Степана Маркіза “Гордій”, “Тур”¹⁷.

У листопаді – грудні 1943 р. на Чортківщині зусиллями Петра Хамчука “Бистрий” постає сотня “Сірі Вовки”¹⁸, яка в окремих документах характеризується “одною з перших сотень, які повстали на терені “Лисоня”¹⁹.

Варто зазначити, що первинно чисельний склад окремих із названих військових одиниць не відповідав сотні, а здебільшого чоті (бл. 40 осіб)²⁰. У цьому вбачається схожість із процесом виникнення перших військових частин у межах Львівської області ОУН (б).

Для підсилення процесу розгортання військових структур, а також із метою покращення рівня командного складу в межі Тернопільщини восени 1943 р. передислоковується один із перших відділів УНС, який здійснив попередній вишкіл у Карпатах (території Рожнятівського та Долинського районів сучасної Івано-Франківської області. – *Авт.*) – сотня “Сіроманці”.

О. Луцький стверджував, що “в жовтні 1943 р. я одержав від Шухевича завдання поширити діяльність УНС, а відповідно збільшити її кількісний склад на території всієї Галичини... Одержавши таке розпорядження Шухевича, тоді ж в жовтні 1943 р. одну сотню з куреня

¹¹ “Лисоня. Короткі описи боїв УПА (від 16.XII.1943 – 2.8.1945 р.)”, *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во “Літопис УПА”, Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, т. 20. Воєнна Округа УПА “Лисоня”, Документи і матеріали. 1943–1952, (2012): 278.

¹² “Колос”. Хроніка сотні “Буйні” (1948 р.), *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во “Літопис УПА”, Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, т. 20. Воєнна Округа УПА “Лисоня”, Документи і матеріали. 1943–1952. (2012): 392.

¹³ “Керівництво УПА та ОУН”, *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто, т. 20. (2012): 689.

¹⁴ *Ibid.*, 707.

¹⁵ “Колос”. Хроніка сотні “Буйні” (1948 р.), *Літопис УПА. Нова серія*, Київ, Торонто, т. 20. (2012): 392–397.

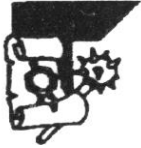
¹⁶ “Керівництво УПА та ОУН”, *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто, т. 20. (2012): 690.

¹⁷ *Ibid.*, 698.

¹⁸ Волянук С. “Нарис про діяльність ...”: 46–47; Керівництво УПА та ОУН, *Літопис УПА. Нова серія*, Київ, Торонто, т. 20. (2012): 705.

¹⁹ “Лисоня. Короткі описи боїв УПА (від 16.XII.1943 – 2.8.1945 р.)”, *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто, т. 20. (2012): 278.

²⁰ “Колос”. Хроніка сотні “Буйні” (1948 р.), *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто, т. 20. (2012): 393.

“Сіроманці” я направив до Тернопільської області”²¹. Сотня “Сіроманці” на чолі з Дмитром Карпенком “Яструбом” дислокувалася у Рогатинських лісах²², масив яких став одним із територіальних осередків формування збройних частин ВО III “Лисоня” УПА-З. Особовий склад цієї тактичної одиниці УНС мав слугувати основою для розгортання двох куренів УНС “загальною чисельністю, приблизно, до однієї тисячі чоловік”²³.

Підтвердження описаним подіям можна зустріти у матеріалах мемуарного характеру. Літопис сотні “Буйні” містить згадки про керівництво облаштуванням таборових споруд у другій декаді листопада 1943 р. “таборовим “Круком”, який “до будування колиб по спеціальності був наданий з відділу “Сіроманці” і у незavidний момент відсутності командного складу перед зіткненням із гітлерівцями сприймався стрільцями “одиноким ще чоловіком... що... в разі нападу ворога на табір зможе обняти над ними команду”; зрештою, “д-г Крук”, виконував обов’язки керівника “групи” після зміщення командира “Грози” до призначення Степана Маркіза “Гордія”²⁴.

Таким чином, на нашу думку, засвідчується намагання ЦП ОУН (б) передислокацією сотні “Сіроманці” посилити військову присутність у регіоні та піднести її рівень. Наведені факти дають підстави окреслити певні етапи розвитку УНС загалом. Зокрема, після першого, організаційного, який припав на період літа – початку осені 1943 р., розпочинається етап “структурного розгортання” з використанням попередньо підготовленого особового та командного складу (осінь – початок зими 1943 р.).

Правдоподібною видається теза про те, що часом реорганізації низових структур УНС Тернопільщини у ВО III “Лисоня” УПА-З на чолі з Омеляном Польовим “Остапом” був період січня – березня 1944 р.²⁵, хоча аббревіатура УПА зустрічається в окремих документах, які датуються жовтнем 1943 р.²⁶

Опосередковані підтвердження такої хронології можна зустріти у джерелах мемуарного характеру. Зокрема у літописі сотні “Буйних” згадується, що в середині лютого 1944 р. здійснюється доукомплектування особового складу частини, внаслідок чого “наш відділ збільшився, він числив уже до 100 чоловік і увійшов в склад УПА”²⁷.

Означена вище хронологія простежується також і в документації, зокрема в інструктивних матеріалах підпілля, датованих лютим 1944 р. Зокрема референти пропаганди зобов’язувалися до організації фотоархівів кожного з повітів Бережанщини з представленням у їхніх фондах світлин “усіх вартісних для історії подій”, серед яких – “бої УНС-у”²⁸. Таким чином

²¹ “Протокол допиту Луцького Олександра Андрійовича від 1–2 серпня 1945 р.”, *Літопис УПА. Нова серія*, Київ, Торонто, т. 9: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во “Літопис УПА”, Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, *Борьба проти УПА і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945*, (2007): 338–339.

²² “Протокол допиту Луцького Олександра Андрійовича від 27 серпня 1945 р.”, *Літопис УПА. Нова серія*, т. 9. Київ, Торонто, (2007): 365.

²³ “Протокол допиту Луцького Олександра Андрійовича від 1–2 серпня 1945 р.”, *Літопис УПА. Нова серія*, т. 9. Київ, Торонто, (2007): 339.

²⁴ “Колос”. Хроніка сотні “Буйні” (1948 р.)”, *Літопис УПА. Нова серія*, т. 20. Київ, Торонто, (2012): 396, 397, 398, 399.

²⁵ Воляннюк С. “Нарис про діяльність ...”: 48.

²⁶ “Друже Остап (лист “Меча”, не пізніше 5 жовтня 1943 р.)”, *Літопис УПА. Нова серія*, т. 20. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во “Літопис УПА”, Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, *Военна Округа УПА “Лисоня”, Документи і матеріали. 1943–1952*. (2012): С. 598, 599.

²⁷ “Колос”. Хроніка сотні “Буйні” (1948 р.)”, *Літопис УПА. Нова серія*, т. 20, Київ, Торонто, (2012) : 402.

²⁸ Згідно з інструкцією Організаційного Референта КП ч.7/44 Доручення 5/44 Грекові (окр. “Сум” 29 лютого 1944 р.), *Літопис УПА. Нова серія*, т. 20, Київ, Торонто, НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во “Літопис УПА”, Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, 2012. *Военна Округа УПА “Лисоня”. Документи і матеріали. 1943–1952*. (2012): 595.

підкреслюється факт того, що аббревіатура УНС, яка пов'язується із минулим, змінюється новітньою на той час – УПА.

Загалом можна ствердити, що постання збройних формувань оунівського крила вітчизняного руху Опору в регіоні характеризувалося системністю, що, своєю чергою, слугує аргументом щодо закидів у стихійності означеного процесу. До справи формування та забезпечення перших відділів УНС прилучалися відповідні ланки підпільної організаційної структури ОУН (б) Галичини, а зокрема і Тернопільська область із Рогатинщиною включно. Як наслідок, варто зазначити, що зусиллями представників означених регіональних ланок та функціонерів ЦП і КП ОУН (б) було створено міцні підвалини, на яких згодом розбудовано військово-тактичні та організаційні структури УПА-3.

**THE PODIL'SKUY KRAJ OF THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS
(BANDERA) IN THE FORMATION AND DEPLOYMENT OF THE ARMED WING OF THE
NATIONAL RESISTANCE MOVEMENT IN GALICIA (END OF 1943 - BEGINNING OF 1944)**

Igor DROHOBYTSKY

*Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Education,
street John Paul II, 79 009 Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Summary

The article reveals the role of the Podil'skuy Kraj of the Organization of Ukrainian Nationalists (Bandera) in the formation and deployment of the armed wing of the national resistance movement in Galicia.

The author, on the basis of the analysis of source materials, argues that the territories of today's Ternopil region and some regions of the modern Ivano-Frankivsk region, in particular, played an extremely important role in the process of organizing the armed units of the OUN (b). Specified regions in the above mentioned were the bases of mobilization and economic and material reserves.

The active participation of the population of these regions in the process of deploying military units was made possible through the functioning within the defined territories of a well-developed nationalist underground.

Its leaders, following the orders of the OUN leadership (b), not only ensured the receipt of human reserves and material support to the units of the Ukrainian Narodna Samooborona (Ukrainian People's Self-Defense Force) set up in July 1943, but also resorted to the organization of separate military units directly on the ground. In the article the features of the emergence of military-tactical units of the national resistance movement in the modern Ternopil region in general, in particular, in the Rogatyn district, were traced. It is noted, in particular, for the reason and consequences of the relocation to the boundaries of the Podolsky Krai of the OUN (b) separate tactical units of the UNS (one hundred "Syromantsy" for example) with their subsequent reorganization.

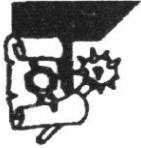
The author outlines the chronological stages of the organizational formation, structuring and functioning of the armed units of the UNS, which became the basis for the deployment in 1944 of the military structures of the VO III "Lysonia" UPA- "West".

The article describes the circle of OUN (b) activists who were involved in participation in the specified processes. The process and stages of the emergence and deployment of military structures of the nationalist wing of the national resistance movement are reflected in the use of both documents of the Soviet Union security service and underground material.

Keywords: *national liberation movement, nationalist underground, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Narodna Samooborona (Ukrainian People's Self-Defense), Ukrainian Povstancha Armija (Ukrainian Insurgent Army).*

REFERENCES

Dokladnaya zapyska po delu chlena tsentral'noho "provoda" OUN Lutskoho (1945 h.), Haluzevyy derzhavnyy arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy – Sbornyk dokumentov o strukture y kharaktere antysovetskoy deyatel'nosti "Orhanyzatsyyi ukraynskykh natsyonalystov – OUN" y "Ukraynskoy povstancheskooy armyy – UPA"; o metodakh y pryemakh ahenturno-operatyvnoy raboty orhanov hosudarstvennoy bezopasnosti Ukrainy po lykvydatsyyi orhanyzovannoho podpol'ya OUN y vooruzhennykh band UPA na terrytoryy respublyky v peryod 1943–1954 hh. V 98 t. Fond pechatnykh yzdanyy № 13. Arkhyv № 372. T. 88 (Dokumenty kharakte-

ryzuyushcheye znachenyе у pryemy zakhvata bandytov, operatyvnoe yspol'zovanye ykh v chekyst-skykh mero-pryyatyyakh po lykvydatsyy vooruzhennoho bandounovskoho podpol'ya v 1944–1954 hh. V 88–89 tt.). (in Ukrainian).

“Druzhe Kruk! (lyst “Volodymyra”, 11 lystopada 1943 r.)”, *Litopys UPA. Nova seriya*, Kyiv, Toronto: NAN Ukrayiny, In-t ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny, vyd-vo “Litopys UPA”, Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny, TSDAHO Ukrayiny, HDA SBU, 2012. T. 20. Voyenna Okruha UPA “Lysonya”. Dokumenty i materialy. 1943–1952. (in Ukrainian).

“Druzhe Ostap (lyst “Mecha”, ne piznishe 5 zhovtnya 1943 r.)”, *Litopys UPA. Nova seriya*. Kyiv, Toronto: NAN Ukrayiny, In-t ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny, vyd-vo “Litopys UPA”, Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny, TSDAHO Ukrayiny, HDA SBU, 2012. T. 20. Voyenna Okruha UPA “Lysonya”. Dokumenty i materialy. 1943–1952. (in Ukrainian).

“Khronika sotni “Siromantsiv” (hruden' 1947 r.)”, *Litopys UPA. Nova seriya*, Kyiv, Toronto: NAN Ukrayiny, In-t ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny, vyd-vo “Litopys UPA”, Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny, TSDAHO Ukrayiny, HDA SBU, 2008. T. 12. Voyenna Okruha UPA “Buh” 1943–1952. Dokumenty i materialy. Kn. I. (in Ukrainian).

“Kerivnytstvo UPA ta OUN”, *Litopys UPA. Nova seriya*, Kyiv, Toronto: NAN Ukrayiny, In-t ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny, vyd-vo “Litopys UPA”, Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny, TSDAHO Ukrayiny, HDA SBU, 2012. T. 20. Voyenna Okruha UPA “Lysonya”. Dokumenty i materialy. 1943–1952. (in Ukrainian).

“Kolos”. Khronika sotni “Buyni” (1948 r.)”, *Litopys UPA. Nova seriya*, Kyiv, Toronto: NAN Ukrayiny, In-t ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny, vyd-vo “Litopys UPA”, Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny, TSDAHO Ukrayiny, HDA SBU, 2012. T. 20. Voyenna Okruha UPA “Lysonya”. Dokumenty i materialy. 1943–1952. (in Ukrainian).

“Lysonya. Korotki opysy boyiv UPA (vid 16.KHII. 1943 – 2.8.1945 r.)”, *Litopys UPA. Nova seriya*, Kyiv, Toronto: NAN Ukrayiny, In-t ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny, vyd-vo “Litopys UPA”, Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny, TSDAHO Ukrayiny, HDA SBU, 2012. T. 20. Voyenna Okruha UPA “Lysonya”. Dokumenty i materialy. 1943–1952. (in Ukrainian).

“Protokol dopytu Luts'koho Oleksandra Andriyovycha vid 1–2 serpnya 1945 r.”, *Litopys UPA. Nova seriya*, Kyiv, Toronto: NAN Ukrayiny, In-t ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny, vyd-vo “Litopys UPA”, Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny, TSDAHO Ukrayiny, HDA SBU, T. 9. Borot'ba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillya: protokoly dopytiv zareshotovanykh radyans'kymy orhanamy derzhavnoyi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944–1945. (2007) (in Ukrainian).

Volyanyuk Serhiy “Narys pro diyal'nist' VO UPA “Lysonya””, *Litopys UPA. Nova seriya*, Kyiv., Toronto: NAN Ukrayiny, In-t ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny, vyd-vo “Litopys UPA”, Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny, TSDAHO Ukrayiny, HDA SBU, 2012. T. 20. Voyenna Okruha UPA “Lysonya”. Dokumenty i materialy. 1943–1952. (in Ukrainian).

“Zhidno z instruktsiyeyu Orhanizatsiynoho Referenta KP ch. 7/44 Doruchennya 5/44 Hrekovi (okr. “Sum” 29 lyutoho 1944 r.)”, *Litopys UPA. Nova seriya*, Kyiv, Toronto: NAN Ukrayiny, In-t ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny, vyd-vo “Litopys UPA”, Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny, TSDAHO Ukrayiny, HDA SBU, 2012. Voyenna Okruha UPA “Lysonya”. Dokumenty i materialy. 1943–1952. (in Ukrainian).

УДК 94 (477)

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ТА РОЗВИТОК І ГЕНЕАЛОГІЯ ОУН (1891–2005 рр.)

Олександр СИЧ

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра публічного управління та адміністрування, e-mail: Sych.Oleksandr@rada.gov.ua*

У статті автор аналізує організаційні витoki українського націоналізму, процес формування ОУН, її вплив на національно-визвольну боротьбу 40–50-х років ХХ ст., еміграційний період історії та відновлення діяльності в незалежній Україні. При цьому, акцентуючи увагу на внутрішніх дискусіях та створенні самостійних формацій ОУН, вибудовує генеалогію споріднених до неї сучасних націоналістичних організацій.

Ключові слова: український організований націоналізм, ОУН, ОУН-мельниківська, ОУН-бандерівська, ОУН-закордоном, ОУН (в Україні), генеалогія ОУН.

В сучасній українській політиці вагомо присутній фактор українського націоналізму. Після довгого періоду домінування ворожих до націоналізму стереотипів советської пропаганди та кризового стану самого націоналістичного руху в другій декаді 2000-х відбувся сплеск його активності. Спочатку у 2010–2012 рр. на місцевих та парламентських виборах феноменальний успіх здобула націоналістична партія Всеукраїнське об'єднання (ВО) “Свобода”, а потім Революція Гідності та російсько-українська війна спонукали до масового поширення в українському суспільстві націозахисних настроїв, націоналістичних ідей та розширення спектра націоналістичних і таких, що апелюють до націоналізму, політичних структур. Більшість із них у своїй риторичі та програмно-ідеологічних документах активно використовують історію національно-визвольної боротьби та організаційно й світоглядно прив'язують себе до Організації українських націоналістів (ОУН).

Цей фактор спонукає до глибшого дослідження організаційних витоків українського націоналізму та генеалогії ОУН, яка здійснила вагомий вплив на українську історію ХХ ст., а її традиційні формації не тільки і сьогодні присутні в українському суспільно-політичному процесі, а й брали активну участь у формуванні сучасного громадянського суспільства України.

З цього випливає актуальність дослідження. Відповідно, його об'єктом у цій статті є український націоналізм, а предметом – історія та генеалогія ОУН.

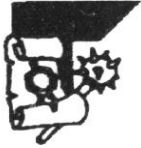
В сучасній історичній науці не бракує досліджень з історії українського націоналізму. Класикою історіографії націоналістичного руху залишається праця П. Мірчука. Особливо цінним є її українське перевидання 2007 р., збагачене сучасним науковим апаратом¹. Серед сучасних досліджень вирізняється колективна монографія “Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія”². На увагу також заслуговують праці О. Багана, Д. Веденєєва і Г. Биструхіна, В. В'ятровича, В. Даниленка, О. Дарованця, Я. Дашкевича, Г. Дем'яна, Г. Касьянова, А. Кентія, Ю. Киричука, В. Косика, С. Кульчицького, О. Лисенка, М. Михальченка, В. Муравського, І. Патриляка, М. Посівнича, А. Русначенка.

У той же час в сучасних історичних та політологічних дослідженнях, присвячених українському націоналізмові, ще недостатньо розкрита тема генезису різних формацій колись єдиної ОУН, особливо їх еміграційного періоду, та їхнього становлення в сучасній Україні. Серед інших можна відзначити дослідження В. Кулика, В. Панченка, кандидатську дисертацію Е. Андрущенко, у якій, в тому числі, подано і розгорнутий аналіз історіографії проблеми³. Добрим науковим

¹ Петро. Мірчук, *Нарис історії ОУН. 1920–1939. Видання третє, доповнене.* (Київ: Українська видавнича спілка, 2007).

² Володимир Дзьобак, Ігор Ільюшин, Георгій Касьянов, Анатолій Кентій, *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія.* (Київ: Наукова думка, 2005).

³ Едуард Андрущенко. “Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.)”. Канд. дис., Запорізький національний університет, 2015.

майданчиком для активізації таких досліджень стала постійно діюча наукова конференція “Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави”. У її рамках появились наукові статті В. Бусленка, В. Труша, В. Рога, М. Молочка, Б. Паски. Ряд праць на теми історії та сучасного розвитку українського націоналізму опублікував і автор.

Завданням цієї статті є конспективний огляд витоків українського націоналістичного руху, становлення ОУН, її поділу на різні течії, їх подальшої генеалогії та становлення в сучасній Україні.

Дослідники націоналізму й самі учасники українського націоналістичного руху ХХ ст. розрізняли два його різновиди – стихійний та організований⁴.

Стихійний націоналізм є виявом імпульсу національної спільноти чи її окремих членів до самозбереження та захисту перед небезпекою. Отож у його проявах переважає рефлекс, а не організована й усвідомлена дія. Доба стихійного націоналізму є найдовшою в історії України. Її найяскравішими проявами були самоорганізація та захист українців у моменти нападу татарських та інших степових орд, численні гайдамацькі повстання, селянські заворушення проти різноманітних загарбників української землі тощо.

Організований націоналізм від стихійного відрізняється тим, що в його основі лежать не тільки елементарні начала організованості, а й політичне осмислення доцільності та методів захисту інтересів своєї нації. Будь-яка націоналістична структура не тільки імпульсивно реагує на поточні антинаціональні прояви, але й свідомо керується принципами націоналістичного сітогляду, виробляє програмні перспективи розвитку нації та відповідно до них здійснює тактику політичної боротьби.

Початки українського організованого націоналізму відносять до 1891 р., коли в Полтаві було засновано першу націоналістичну організацію під назвою Братство Тарасівців. До числа засновників входив і М. Міхновський. У 1893 р. організація була викрита царською жандармерією, а її члени арештовані. Наступною спробою було створення 1900 р. у Харкові Революційної Української Партії (РУП). За свою програму вона прийняла написаний М. Міхновським маніфест “Самостійна Україна”. З часом РУП розділилася на ряд партій. Націоналістичною із них залишалася Українська Народна Партія (УНП), для якої М. Міхновський написав “Десять заповідей”⁵.

Публіцистична діяльність М. Міхновського стала тою межею, від якої український національний рух з культурницького переріс у політичний. У час, коли вершиною політичного проектування долі України був її автономний статус у складі Росії, він перший виголосив і юридично та історично обґрунтував право України на власну державність. Над його ідеями глузували в тісних українських інтелектуальних та суспільно-політичних колах. Але коли ідея самостійності зреалізувалася у формі Української Народної Республіки (УНР), то саме вони її очолили, відправивши М. Міхновського на румунський фронт, аби “не заважав їм розбудувати державу”. Доля М. Міхновського символічно започаткувала тенденцію, яка від того часу переслідує весь український націоналістичний рух – організований націоналізм веде боротьбу за Українську державу, але після досягнення цілі її очолюють політичні противники, які самих націоналістів відсувають від державної влади⁶.

Після поразки Перших визвольних змагань осередки українського організованого націоналізму активізуються в Галичині, де складаються відносно сприятливі умови для його існування. В 1920 р. під проводом полковника Є. Коновальця постала Українська військова організація (УВО). На той час Західна Україна тимчасово перебувала у складі Польщі. УВО стала на чолі національного руху і методами підпільної збройної боротьби намагалася доказати міжнародній спільноті, що українці не погоджуються з існуючим станом та вимагають утворення власної держави. Свої структури УВО мала і в підсоветській Україні. Однак в 1923 р. Рада послів Антанти ухвалила остаточне рішення про передачу Західної України до складу Польщі і

⁴ Степан Ленкавський, *Український націоналізм, Твори. Том 1, за редакцією О. Сича*. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002), 49.

⁵ *Ibid.*, 56–57

⁶ Олександр Сич. *В уряді камікадзе*. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016), 94–109.

після цього український національний рух розділився на три складові: націоналістичну, полонофільську та советофільську⁷.

Окрім УВО в цей час виникає ряд націоналістичних організацій у Західній Україні та за кордоном. Зокрема, в Галичині навколо керованого Д. Донцовим часопису “Заграва” в 1924 р. утворюється Українська Партія Національної Роботи (УПНР). Вона виявилася мертвородиним дитям українського націоналістичного руху і дещо пізніше влилася в легальне Українське Національно-Демократичне Об’єднання (УНДО), яке проводило угодовську щодо польського уряду політику. В цей же період серед студентів Українського таємного університету у Львові утворюється Група української державницької молоді (ГУДМ), а серед гімназистів – Організація вищих клас українських гімназій (ОВКУГ). Обидві вони діють під спрямованим впливом УВО і в 1926 р. з її ініціативи об’єднуються у Спілку української націоналістичної молоді (СУНМ)⁸.

В той же час за кордоном у 1922 р. в Чехословаччині емігранти-галичани організувалися в Групу української національної молоді (ГУНМ). Її центральний керівний орган знаходився в Празі і видавав журнал “Національна Думка”. Натомість у середовищі наддніпрянської еміграції у 1925 р. відбувається злиття організацій Українського національного об’єднання, Союзу українських фашистів та Союзу визволення України у Легію українських націоналістів (ЛУН). На її чолі став полковник армії УНР М. Сціборський, керівний орган знаходився у Празі, організація видавала журнал “Державна Нація”⁹.

Знаковою подією для націоналістичного руху стала поява у 1926 р. фундаментальної праці Д. Донцова “Націоналізм”. Його значення в ідеології та історії націоналістичного руху полягає в тому, що Д. Донцов скристалізував ті ідеї, які витали в українському суспільно-інтелектуальному просторі, заклав системні основи ідеології українського націоналізму й остаточно запропонував для його позначення назву “націоналізм”. До того часу сам термін “націоналізм” був рідко вживаним в Україні, а до його актуалізації спричинився агресивний наступ більшовицького інтернаціоналізму, який у самих основах заперечував існування нації.

До кінця 20-х років ХХ ст. у розвитку націоналістичного руху назріла стадія, коли він вже не вмщувався у витворені організаційні рамки. З одного боку, УВО потребувала під свою підпільно-бойову діяльність підвести ідеологічно-програмний фундамент. А з іншого – розвиток ідеології українського націоналізму досягнув такого етапу, що на її базі і для реалізації її положень повинна була постати самостійна політична сила. Вона вже не вмщувалася в прокрустове ложе ні легальних українських угодовських партій, ні розрізнених націоналістичних гуртків.

З ініціативи Є. Коновальця 3–7 листопада 1927 р. у Берліні відбулася I конференція українських націоналістів, в якій брали участь представники УВО, СУНМ, ГУНМ та ЛУН. На Конференції було прийнято рішення вести спільну політику щодо злиття всіх названих організацій в єдину націоналістичну структуру. Для підготовки установчого конгресу створено Провід українських націоналістів (ПУН) та засновано друкований ідеологічний орган – журнал “Розбудова Нації”¹⁰.

Однак з реальним втіленням такого рішення виникли труднощі. Перш за все в Галичині ряд провідних членів УВО, які перебували в легальних політичних партіях, не бажали втрачати можливості подальшої участі в них. А тому вони бачили майбутню об’єднану націоналістичну організацію не як самостійну силу, а як допоміжний фактор дії для легальних українських партій. Зокрема ряд старих “увістів”, що належали до УНДО, намагалися радикальну молодіжну СУНМ, яка пізніше стала основою революційного крила ОУН, перевести зі сфери підпільно-революційної діяльності та підпорядкувати легальній УНДО¹¹.

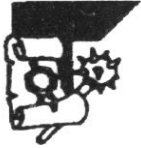
⁷ Петро Мірчук. *Нарис історії ОУН. 1920–1939. Видання третє, доповнене.* (Київ: Українська видавнича спілка, 2007), 18–21.

⁸ Ibid., 43–54.

⁹ Ibid., 54–61.

¹⁰ Ibid., 65–68.

¹¹ Степан Ленкавський, *Український націоналізм Твори. Том 1, зза редакцією О. Сича.* (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002), 204–206.

З метою подолання розбіжностей 8–9 квітня 1928 р. відбулася II конференція українських націоналістів. Вона підтвердила попередньо вироблені рішення, зобов'язала членів усіх націоналістичних організацій визначитися зі своєю партійною належністю і чітко вказала, що майбутня Організація українських націоналістів (ОУН) буде цілком незалежною політичною силою¹².

Установчий конгрес українських націоналістів відбувався у Відні з 28 січня по 3 лютого 1929 р.¹³ Його учасниками було 28 делегатів та двоє гостей. Вони представляли названі вище організації – УВО, СУНМ, ГУНМ, ЛУН. Окрім них представлено було ще одну нову організацію, створену 1928 р. у Німеччині – Союз українських націоналістів (СУН)¹⁴. Характерно, що всі делегати були з еміграції і тільки 4 представляли осередки СУНМ та УВО з українських земель – С. Ленкавський, С. Охримович, Я. Барановський та Є. Зиблікевич¹⁵.

Конгрес був настільки ґрунтовно підготовлений, що нагадував науковий симпозіум. На нього було подано 40 рефератів, з яких відчитано та ґрунтовно продискутовано тільки 12 і в результаті вироблено ідеологічні, програмні та статутні основи ОУН. В останній день Конгресу 28 делегатів прийняли присягу і стали першими її членами¹⁶.

Створення та активна діяльність ОУН викликали активне несприйняття з боку легальних політичних партій. На адресу ОУН посипалися звинувачення в тому, що вона є провокаційною силою та діє на користь іноземних держав і розвідок. До слова кажучи, аналогічні звинувачення в бік правих політичних сил характерні для всіх країн Європи, зокрема і для політичного процесу в сучасній Україні. На це влучно вказує у своєму дисертаційному дослідженні Е. Андрищенко. Орієнтуючись на свої центри впливу, українські легальні партії повторювали сфабриковані у Москві та Варшаві звинувачення: советофільські – що ОУН створена німцями і діє проти СРСР на користь Німеччини, полонофільські – що вона створена советською державою і діє проти Польщі¹⁷.

До того ж, в ідеологічному плані ОУН не стала пристосовуватися до домінуючої у світі лівої ідеологічної доктрини, а пішла проти течії, чим швидко стала помітною в суспільному житті, здобула популярність та авторитет.

1938 року в Роттердамі (Голландія) советський агент П. Судоплатов, підклавши бомбу, підступно ліквідував Провідника ОУН Є. Коновальця. Удар був добре прорахованим, бо Провідник був цементуючою фігурою ОУН, яка об'єднала достатньо різні за духом і кадровим потенціалом організації. Це сталося напередодні Другої світової війни і спричинило у провідних колах ОУН конфлікт. У його основу лягло різне бачення тактики політичних дій в умовах війни, а посилювалися він персональними непорозуміннями. В результаті витворилося дві організації з однаковою назвою, що їх популярно розрізняли за іменами провідників – ОУН-бандерівська (ОУН-б) та ОУН-мельниківська (ОУН-м). Принагідно слід зазначити, що представники ОУН-м не згодні з таким визначенням і принципово вживають абревіатуру “ОУН”, наголошуючи, що залишаються єдиною і “справжньою” ОУН¹⁸.

З початком Другої світової війни в міжнародній політиці активно стала розіграватися т. зв. “українська карта”. Керівництво нацистської Німеччини навіть розглядало різні варіанти

¹² Едуард Андрищенко, “Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.)”. Канд. дис., Запорізький національний університет, 2015, 73–74.

¹³ Петро Мірчук, *Нарис історії ОУН. 1920–1939. Видання третє, доповнене*. (Київ: Українська видавнича спілка, 2007), 74–86.

¹⁴ Володимир Муравський, “Передмова”, у *Конгрес українських націоналістів 1929 р. Документи і матеріали*. В. Муравський; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаніка; Центр досліджень визвольного руху. (Львів, 2006), 7.

¹⁵ Степан Ленкавський, *Український націоналізм. Твори. Том 1, за редакцією О. Сича*. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002), 206.

¹⁶ Петро Мірчук, *Нарис історії ОУН. 1920–1939. Видання третє, доповнене*. (Київ: Українська видавнича спілка, 2007), 74–86.

¹⁷ *Ibid.*, 90–93.

¹⁸ Степан Ленкавський, *Український націоналізм. Твори. Том 1, за редакцією О. Сича*. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002), 250–258.

створення Української держави. Використовуючи цей фактор, обидві ОУН ужили заходів до створення власних військових підрозділів¹⁹.

Перед початком німецько-польської війни в рамках німецької армії з українських націоналістів був створений допоміжний підрозділ *Bergbauernhilfe*, знаний в історії як “батальйон Сушка” (його командир – член ПУН полковник Роман Сушко). Він так і не був залучений до бойових дій, а після завершення німецько-польської війни розформований²⁰.

Перед початком війни між нацистською Німеччиною та більшовицьким СРСР ОУН-б, використовуючи контакти з командуванням німецької армії, домоглася створення двох батальйонів “Ролянд” та “Нахтігаль” загальною чисельністю приблизно 600 бійців. Після проголошення 30 червня 1941 р. у Львові Акта відновлення української державності вони були розформовані німецьким командуванням і значна частина їхнього складу увійшла до Української повстанської армії (УПА)²¹.

Водночас ОУН-мельниківська зуміла організувати Буковинський курінь. Він прибув до Києва і його учасники активно включилися в розбудову тамтешнього національного життя. Однак за чітку проукраїнську спрямованість члени Буковинського куреня наприкінці 1941 р. були піддані німецькою владою арештам та ліквідації²².

Протягом 1941–1942 рр. обома частинами ОУН були сформовані повстанські підрозділи. Ще в серпні 1941 р. Т. Боровець, який оголосив себе головним отаманом України та ідейним спадкоємцем С. Петлюри, також створив повстанську формуцію “Поліська Січ”, що нараховувала 2–3 тис. бійців²³.

В 1943 р. чисельніші повстанські підрозділи ОУН-б роззброїли та інкорпоровали більшість конкурентних підрозділів²⁴. Головним командиром УПА став Р. Шухевич. В момент найбільшого піднесення вона досягала чисельності 100 тис. бійців, а загалом через її ряди пройшло близько 300 тис. Останній бій останнього підрозділу УПА датований 1960 р. і відбувся на Тернопіллі.

1943 року з ініціативи ОУН-м німецьке командування дозволило створити з галицьких добровольців дивізію “Галичина” загальною чисельністю до 18 тис. У 1944 р. у бою під Бродами вона була розгромлена, її залишки відведені на Захід, а значна частина бійців поповнила ряди УПА²⁵.

Перед завершенням Другої світової війни у 1945 р. за спільним погодженням з А. Мельником та С. Бандерою розпочався процес створення Української національної армії (УНА). Реорганізована дивізія “Галичина” була перейменована в 1-шу дивізію УНА, а два полки 2-ї дивізії так і залишилися в зародку. Перед закінченням війни 1-ша дивізія УНА здалася в полон союзникам антигітлерівської коаліції та була інтернована до Італії²⁶.

¹⁹ Володимир Косик, *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. (Париж, Нью-Йорк, Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1993), 72–81.

²⁰ *Ibid.*, 73; Андрій Боляновський, *Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945)*. (Львів, 2003), 20–41.

²¹ Володимир Косик, *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. (Париж, Нью-Йорк, Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1993), 146–155; Андрій Боляновський, *Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945)*. (Львів, 2003), 41–74; Володимир Косик, *Правда історії. Роки окупації України 1939–1944, (Збірник статей)*. (Київ: Українська видавнича спілка, 2008), 90–116.

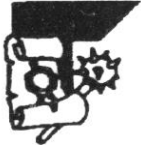
²² Василь Шипинський, “Український націоналізм на Буковині”, у *ОУН 1929–1954*. (Париж, 1955), 220; Володимир Косик, *Правда історії. Роки окупації України 1939–1944 (Збірник статей)*. (Київ: Українська видавнича спілка, 2008), 99–116.

²³ Володимир Дзьобак, Ігор Ільюшин, Георгій Касьянов, Анатолій Кентій, *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*. (Київ: Наукова думка, 2005), 118–154

²⁴ *Ibid.*, 152–154; Лев Шанковський, “Українська повстанча армія”, у *Історія українського війська. Друге доповнене видання*. (Київ: Панорама, 1991): 29–30.

²⁵ Андрій Боляновський, *Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945)*. (Львів, 2003), 340–399.

²⁶ *Ibid.*, 486–511.

Після завершення Другої світової війни обидві ОУН продовжували свою діяльність на еміграції. ОУН-м в організаційній розбудові опиралася на стару мережу, а ОУН-б довелося її створювати практично з нуля спочатку у форматі Закордонних частин (ЗЧ) ОУН, а з 1968 р. – уже цілісної ОУН-б²⁷.

Обидві формації ОУН намагалися тримати контакт зі своїми підпільними осередками в Україні. Для цього в структурі ОУН-б було створено спеціальну Референтуру крайових зв'язків (К-З), а в ОУН-мельниківській існував подібний відділ – “одинка”²⁸.

В 1953 р. на еміграції стосовно ОУН-б було застосовано майстерно сплановану провокацію советських спецслужб. В цей час в організації відбувалася внутрішня дискусія, виникла опозиція, а отже створився придатний ґрунт для реалізації провокації. В рамках спецоперації опозиційна до С. Бандери група Л. Ребета отримала нібито від підпільного Проводу ОУН в Україні радіограму, в якій йшлося, що він повинен скласти із себе повноваження і передати їх т. зв. “Трійці уповноважених”. У результаті дискусія набрала незворотного характеру і від ОУН-б відкололася група, що назвала себе ОУН-закордоном (ОУН-з), популярно знана як “двійкарі”²⁹.

Така назва походить від того, що на завершальному етапі цієї дискусії 11 лютого 1954 р. двоє зі складу “уповноважених” Л. Ребет та З. Матла поставили перед фактом третього, тобто С. Бандеру, і Провід ЗЧ ОУН, що вони беруть керівництво ЗЧ ОУН на себе. Оскільки ті не визнали правомірності таких дій, то 20 лютого 1954 р. “двійка” оголосила про створення ОУН-закордоном (ОУН-з). За підрахунками С. Мудрика до її складу ввійшло всього 18 членів ОУН-б. Про те, що чисельність цієї організації завжди була нечисельною і не впливовою в українських еміграційних колах стверджували також відомий дослідник політичної історії України І. Лисяк-Рудницький та прихильник антибандерівської опозиції П. Балей. До того ж сама ОУН з пізніше розкололася на оунівців при Закордонному представництві Української головної визвольної ради (ЗП УГВР) та ОУН-з³⁰.

Характерно, що в 1957 р. Л. Ребета, а в 1959 р. С. Бандеру ліквідував один і той же агент КДБ Б. Сташинський³¹.

Стосунки між трьома зазначеними гілками ОУН в еміграції склалися непросто. Після розколу 1939–1949 рр., важкого періоду протистоянь і взаємних звинувачень важко давалася справа налагодження контактів між ЗЧ ОУН та ОУН-м. Початкові спроби робилися ще в перші повоєнні роки, однак реально вони почали налагоджуватися лише з кінця 1947 р. і регулярно тривали до кінця 1950-х, не привівши, проте, до вагомих результатів у справі порозуміння³². Бандерівці продовжували звинувачувати мельниківців у колабораціонізмі, ті бандерівців – у братовбивствах. Проте разом вони були одностайні у критиці “двійкарів”, тавруючи їх як самозванців, опортуністів, ревізіоністів тощо³³.

Успішнішими міжорганізаційні контакти виявилися при підготовці до вшанування пам'яті першого Провідника ОУН Є. Коновальця в 20-ту річницю з дня його загибелі (1958 р.). Для цього провідні діячі всіх трьох формацій ОУН зібралися в Роттердамі, на могилі промовляли С. Бандера і Д. Ребет, а на урочистій академії А. Мельник. Можливо, таке порозуміння

²⁷ Олександр Сич, “Степан Ленкавський в історії Організації українських націоналістів (1929–1977)”. (Ph. D. Канд. дис., Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2008), 100, 155.

²⁸ Олександр Сич, “Референтура Підсоветських Справ – аналітичний орган Проводу Закордонних Частин ОУН”, у *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. Вип. 1 (2006): 38–47.

²⁹ Олександр Сич, “Степан Ленкавський в історії Організації українських націоналістів (1929–1977)”. ... 100–116.

³⁰ *Ibid.*, 115.

³¹ *Московські вбивці Бандери перед судом. Збірка матеріалів, за редакцією Данила Чайковського*. Мюнхен: Українське видавництво, 1965: 327–340

³² Олександр Сич, “Степан Ленкавський в історії Організації українських націоналістів (1929–1977)”. ... 152.

³³ Володимир Панченко, “Бандерівці, мельниківці і “двійкарі”. ОУН в Україні протягом 1990-х рр.”. *Історична правда*, дата публікації 21 жовтня 2011, дата перегляду 01 серпня 2017. <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/10/21/59950>.

мало б продовження, однак невдовзі було вбито С. Бандеру, деякий час у діяльності ЗЧ ОУН домінували інші пріоритети і контакти загальмувалися. В середині 1960-х вони знову були відновлені С. Ленкавським, який після смерті С. Бандери став головою ПЗЧ ОУН. Як один зі співзасновників та чільних ідеологів ОУН, він мав однаково високий авторитет серед провідних членів обох організацій. Поступово ці контакти привели до значного зменшення напруження між двома організаціями³⁴.

З проголошенням Незалежності традиційні формації ОУН переносять свою діяльність в Україну. Після VII Великого збору (ВЗ), який проходив осінню 1987 р. у США, її значно активізує ОУН-б. Із цього часу поживавішали зв'язки Проводу ОУН-б з Краєм, створено Тереновий провід в Україні на чолі з відомим політв'язнем З. Красівським, до якого ввійшли о. Я. Лесів, П. Дужий, Д. Гусяк, М. Зеленчук, М. Боринський³⁵.

В 1991 р. під час відзначення 50-річчя Акта відновлення Української державності у Львові, в Україну повертається перший із чільних членів ОУН-б С. Стецько – на той час вже голова Проводу, обраного на VIII ВЗ, що відбувся в липні 1991 р. за кордоном³⁶. До речі, у своєму дисертаційному дослідженні Е. Андрущенко помилково стверджує, що цей ВЗ був останнім, які відбувалися за кордоном³⁷. Насправді, X ВЗ ОУН-б також відбувся за кордоном. Причиною цього було, очевидно, загострення стосунків із (ГСПО) “Тризуб” ім. С. Бандери. На це, зокрема, вказує один із чільних її діячів І. Сута) і вперше за участі делегатів з України³⁸. У своїй діяльності вона відзначалася вольовими діями, часто не погоджуючи свої принципові рішення з Проводом ОУН-б. Ось і тепер одним із перших її кроків став розпуск Теренового проводу ОУН-б в Україні та створення Крайової езекутиви (КЕ), яку вона ж і очолила. До її складу у ролі заступника ввійшов Р. Зварич, а членами стали М. Зеленчук, Д. Гусяк та ряд інших³⁹.

В той же час ОУН-б продовжує свою діяльність в Україні в нелегальному статусі, діючи в різних галузях суспільного життя через створені т. зв. “фасадні” структури – політичну партію Конгрес українських націоналістів (КУН), парамілітарну структуру Громадська спортивно-патріотична організація (ГСПО) “Тризуб” ім. С. Бандери, інші громадські організації: Всеукраїнське Братство ОУН-УПА, Всеукраїнська ліга українських жінок, Наукове товариство ім. М. Міхновського, Педагогічне товариство ім. Г. Ващенко, молодіжні організації – створена в еміграції й перенесена на український ґрунт Спілка Української Молоді (СУМ) та пізніше створений із молодіжного крила КУН-у Молодіжний Націоналістичний Конгрес (МНК). Через різні обставини з 2001 р. головною з них стає Міжнародна благодійна установа “Центр національного відродження (МБУ ЦНВ) ім. С. Бандери”⁴⁰.

³⁴ Олександр Сич, “Степан Ленкавський в історії Організації українських націоналістів (1929–1977)”. ... 152.

³⁵ Сьомий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН), Матеріяли і постанови. Б. м.: Видання Організації Українських Націоналістів (ОУН), 1988: 10; Микола Матвіїський. “ОУН в Україні 1990–2005: підсумки розбудови організаційної структури” в *Формат дії ОУН в умовах сучасного українського суспільства. Матеріяли конференції. Делятин, 18–19 листопада 2006 р.* (Івано-Франківськ, 2006): 7.

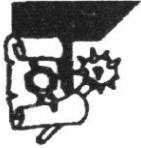
³⁶ Восьмий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріяли і постанови. Б. м.: Видання Організації Українських Націоналістів (ОУН), 1991: 5–8.

³⁷ Едуард Андрущенко, “Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.)”. Канд. дис., Запорізький національний університет, 2015, 57.

³⁸ Іван Сута, “Розвиток націоналістичного руху на сучасному етапі”. *Бандерівець*, дата публікації 21 листопада 2012 р., дата перегляду 04 серпня 2017 р. <http://banderivets.org.ua/rozvytok-natsionalistychnoho-ruhu-na-suchasnomu-etapi.html>.

³⁹ Микола Матвіїський, “ОУН в Україні 1990–2005: підсумки розбудови організаційної структури” в *Формат дії ОУН в умовах сучасного українського суспільства. Матеріяли конференції. Делятин, 18–19 листопада 2006 р.* (Івано-Франківськ, 2006): 8.

⁴⁰ Олександр Сич, “Історичний розвиток українського організованого націоналізму”, в *Основи націоналізму. Курс I*. Івано-Франківськ: Інститут політичної освіти ВО “Свобода”, 2008: 52; Міжнародна благодійна установа “Центр національного відродження ім. Степана Бандери”, у *Націоналізм і глобалізм у розвитку національних економік: світова та вітчизняна практика. Матеріяли наукової конференції. Дніпропетровськ, 25–26 травня 2007, Наук. ред. О. М. Сич*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007: 141–145.

ОУН-м також здійснює кроки щодо перенесення своєї діяльності в Україну. Зокрема для її активізації в 1990 р. в Україну прибуває один із чільних членів П. Дорожинський. Ефективним політичним кроком стала передача у серпні 1992 р. головою ОУН-м, який із 1989 р. одночасно був і Президентом УНР в екзилі, М. Плав'юком клейнодів УНР Президентіві України Л. Кравчуку. Водночас, на відміну від ОУН-б, вона легалізовує свою діяльність і в 1993 р. реєструється як громадська організація⁴¹

В 2005 р. ОУН-м також зазнає розколу. Від неї відійшла група під керівництвом П. Дорожинського, яка назвала себе ОУН-державниками (ОУН-д). За повідомленнями засобів масової інформації 6 серпня 2005 р. в Києві відбулися установчі збори “міжнародного Об'єднання Українських Націоналістів (державників)”, у яких взяли участь “200 представників з усіх регіонів України та делегації з Канади, Німеччини, Бельгії, Румунії, Литви, Франції, Великої Британії, Росії”. На прес-конференції для засобів масової інформації у серпні 2005 р. П. Дорожинський, який і очолив новостворену організацію, заявив, що головним завданням ОУН(д) є “об'єднання націоналістичних та національно-демократичних сил”, а співпраця будуватиметься в першу чергу з ОУН (в Україні) та КУН⁴².

Натомість ОУН-з фактично відмовилася від розгортання активної діяльності в Україні, надалі зосередившись на культурно-просвітницькій праці в країнах перебування української діаспори. Нерідко її представники Т. Гунчак та А. Камінський виступали з лекціями в українських університетах. Одним із небагатьох проявів суспільно-громадської діяльності ОУН-з в Україні стало продовження з 1991 р. видання у Києві часопису популярного еміграційного часопису “Сучасність”, співредакторами якого були Т. Гунчак та І. Дзюба⁴³.

У результаті перипетій, пов'язаних із політикою С. Стецько щодо вибору інструментів легальної політичної дії ОУН-б в Україні, у 1993 р. виникло угруповання, що назвало себе партією ОУН в Україні (ОУНвУ). Насправді, жодного стосунку до оунівської генеалогії воно не має. Ініціатором його створення був відомий політв'язень І. Кандиба, який виступав з ідеєю легалізації ОУН. Деякий час він мав контакти з ОУН-б, але ніколи не був її членом. Після його смерті, а особливо після приходу в ОУНвУ Р. Козака, воно явно починає виконувати замовні ролі в політичних сценаріях⁴⁴.

Таким чином, історія українського організованого націоналізму сягає своїми витокami кінця XIX ст. і світоглядно та організаційно він закорінений у Наддніпрянській Україні. Із завершенням Перших визвольних змагань в Галичині склалися відносно сприятливі умови для розвитку українського націоналізму. У 1929 р. ряд розрізнених націоналістичних організацій об'єднуються в єдину ОУН. Вона виступила організатором національно-визвольної боротьби 40–50-х років XX ст. і справила вагомий вплив на перебіг української історії.

Під дією різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів ОУН у 1939–1940 рр. зазнала розколу і розділилася на дві самостійні організації, популярно розрізнявані за іменами своїх лідерів як ОУН-м та ОУН-б.

⁴¹ Едуард Андрущенко. “Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.)”, Канд. дис., Запорізький національний університет, 2015: 44; D-2. “Наш погляд на факт утворення ОУН(д)”, у *Інформатор (ОУН-б)*, № 1 (2005): 1–4.

⁴² D-2. “Наш погляд на факт утворення ОУН(д)”, у *Інформатор (ОУН-б)*, № 1 (2005): 1–4.

⁴³ Едуард Андрущенко, “Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.)”, Канд. дис., Запорізький національний університет, 2015: 44; Володимир Панченко. “Бандерівці”, “мельниківці” і “двійкарі”. ОУН в Україні протягом 1990-х рр.”, *Історична правда*, дата публікації 21 жовтня 2011, дата перегляду 01 серпня 2017. <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/10/21/59950>.

⁴⁴ Едуард Андрущенко, “Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.)”, Канд. дис., Запорізький національний університет, 2015: 48; Іван Сута, “Розвиток націоналістичного руху на сучасному етапі”, *Бандерівець*, дата публікації 21 листопада 2012 р., дата перегляду 04 серпня 2017 р. <http://banderivets.org.ua/rozvytok-natsionalistychnogo-ruhu-na-suchasnomu-etapi.html>: 8.

Своєю чергою, ОУН-б в еміграції, діючи у форматі ЗЧ ОУН, зазнала чергової провокації советських спецорганів і від неї відійшла група осіб, які створили ОУН-з. Пізніше ця організація розшарувалася між двома еміграційними центрами впливу – ОУН-з та УГВР.

Легалізувавши свою діяльність у незалежній Україні як громадська організація, ОУН-м у 2005 р. зазнала внутрішньої кризи і в результаті від неї відійшла частина членів на чолі з П. Дорожинським, яка утворила ОУН-д. ОУН-б не легалізувала своєї діяльності в Україні, а натомість діяла через мережу т. зв. “фасадних” структур, основною з яких від 2001 р. є МБУ ЦНВ ім. С. Бандери. Натомість ОУН-з не здійснювала дій щодо своєї організаційної присутності в Україні. Жодного стосунку до оунівської генеалогії не має ОУНвУ, створена 1993 р.

Тема, розкрита у цій статті, дає перспективу подальшого дослідження впливу різних фракцій ОУН на формування сучасного націоналістичного руху в Україні.

ORIGINS OF THE UKRAINIAN NATIONALISM, OUN DEVELOPMENT AND GENEALOGY (1891–2005).

Oleksandr SYCH

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Department of Public Administration,
15, Carpathian Street, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Summary

In the article the author analyzes the organizational origins of the Ukrainian nationalism, the formation process of the Organization of Ukrainian Nationalists, its influence on the national liberation struggle in 40–50-ies of XX century, the emigration period in the history of the activities and the activity resumption in the independent Ukraine.

The author states that the first manifestations of the Ukrainian organized nationalism appeared in the late XIX – early XX century on Dnieper Ukraine (Naddniproshchyna). However, after the Ukrainian War of Independence the best conditions for the development of the Ukrainian nationalism were in Halychyna (Galicia). A number of the nationalist organizations arose here and in emigration (Czechoslovakia, Germany) in the 20's of the XX century. In 1929 they united into OUN, which became the organizer of the national liberation struggle in the 40-50-ies of the XX century.

In the course of the analysis, the author focuses on the internal discussions, creation of OUN independent formations, and builds the genealogy of the national organizations related to the primary OUN. Thus, in 1939-1940 it was divided into two organizations – the OUN-M (OUN-Melnyk's) and the OUN-B (OUN-Bandera's). During the Second World War, both OUNs succeeded in creating a number of military formations. The most famous of them was the Ukrainian Insurgent Army (UPA). In the postwar period, they continued their activities in exile. During this period, a group of members left the OUN-B and created OUN-overseas.

With the proclamation of Independence, both OUNs transfer their activities to Ukraine. OUN-M is registered as a civil organization. In 2005 a group of members left OUN-M and created the OUN-“statesmen's”. The OUN-B has not been legalized in Ukraine and has acts through its “facade” structures. In 1993 there was another OUN registered (in Ukraine), which is not related to the genealogy of the OUN.

Keywords: *Ukrainian organized nationalism, national liberation struggle, military formation, OUN, OUN-M, OUN-B, OUN-overseas, OUN (in Ukraine), OUN genealogy.*

REFERENCES

Andryushchenko, Eduard. “Ukrayins’ki pravoradykal’ni orhanizatsiyi v konteksti suspil’no-politychnykh protsesiv (kinets’ 1980-kh – 2015 rr.)”. Ph. D. diss., Zaporiz’kyy natsional’nyy universytet, 2015. Lenkavs’kyy, Stepan. *Ukrayins’kyy natsionalizm Tvory, Tom 1. Za redaktsiyeyu O. Sycha.* (Ivano-Frankivs’k: Lileya-NV, 2002). (in Ukrainian).

Bolyanovs’kyy, Andriy. *Ukrayins’ki viys’kovi formuvannya v armiyi’skykh sylakh Nimechchyny (1939–1945).* (L’viv, 2003). (in Ukrainian).

D-2. “Nash pohlyad na fakt utvorennya OUN (d)”, *Informator (OUN-b)*, № 1 (2005). (in Ukrainian).

Dz’obak Volodymyr, Il’yushyn, Ihor, Kas’yanov, Heorhiy, Kentiy Anatoliy. *Orhanizatsiya ukrayins’kykh natsionalistiv ta Ukrayins’ka instantsiyina armiya.* Kyiv: Naukova dumka, 2005. (in Ukrainian).

Kosyk, Volodymyr. *Pravda istoriyi. Roky okupatsiyi Ukrainy 1939–1944 (Zbirnyk statey)*. (Kyiv: Ukrainyans'ka vydavnycha spilka, 2008). (in Ukrainian).

Kosyk, Volodymyr. *Ukrayina i Nimechchyna u Druhiy svitoviy viyni*. (Paryzh, N'yu-York, L'viv: Naukovyy tovarystvo im. T. Shevchenka u L'vovi, 1993). (in Ukrainian).

Lenkavs'kyy, Stepan. *Ukrayins'kyy natsionalizm. Tvory. Tom 1. Za redaktsiyeyu O. Sycha*. (Ivano-Frankivs'k: Lileya-NV, 2002). (in Ukrainian).

Matviys'kyy, Mykola. "OUN v Ukraini 1990–2005: pidsumky rozbudovy orhanizatsiyanoi struktury". *Format diyi OUN v umovakh suchasnoyi ukrayins'koyi suspil'stva. Materialy konferentsiyi*. Delyatyn, 18–19 lystopada 2006 r. (Ivano-Frankivs'k, 2006). (in Ukrainian).

"Mizhnarodna blahodiyana ustanova "Tsentri natsional'noho vidrozhennya im. Stepana Bandery", *Natsionalizm i hlobalizm u rozvytku natsional'nykh ekonomik: svitova ta vitchyznyana praktyka. Materialy naukovoyi konferentsiyi*. Dnipropetrovs'k, 25–26 travnya 2007 r., Nauk. red. O. M. Sych. Ivano-Frankivs'k: Misto NV, 2007. (in Ukrainian).

Mirchuk, Petro. *Narys istoriyi OUN. 1920–1939. Vydannya tretye, dopovnene*. (Kyiv: Ukrainyans'ka vydavnycha spilka, 2007). (in Ukrainian).

Muravs'kyy, Volodymyr. "Peredmovna", *Konhresi ukrayins'kykh natsionalistiv 1929 r. Dokumenty ta materialy*: V. Muravs'kyy; NAN Ukrainy. LNB im. V. Stefanyaka. (in Ukrainian).

Moskovs'ki vbyvti Bandery pered sudom. Zbirka materialiv po redaktsiyi Danyla Chaykovs'koho. Myunkhen: Ukrainyans'ke vydavnytstvo, 1965. (in Ukrainian).

Panchenko, Volodymyr. "Banderivtsi", "mel'nykivtsi" ta "dviykari". OUN v Ukraini protyhom 1990-kh rr.", *Istorychna pravda*, data publikatsiyi 21 zhovtnya 2011, data perehlyadu 01 serpnya 2017. <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/10/21/59950>.

Sych, Oleksandr. "Istorychnyy rozvytok ukrayins'koho orhanizovanoho natsionalizmu", *Osnovy natsional'nosti. Kurs I*. Ivano-Frankivs'k: Instytut politychnoyi osvity VO "Svoboda", 2008. (in Ukrainian).

Sych, Oleksandr. "Referentura Pidzovets'kykh Spravakh – analitychnyy orhan Provodu Zakordonnykh Chastyn OUN", *Visnyku Prykarpats'koho universytetu. Politolohiya*. Vyp. 1 (2006). (in Ukrainian).

Sych, Oleksandr. *U uryadi kamikadze*. (Ivano-Frankivs'k: Lileya-NV, 2016). (in Ukrainian).

Sych, Oleksandr. "Stepan Lenkavs'kyy v istoriyi Orhanizatsiyi ukrayins'kykh natsionalistiv (1929–1977)". (Ph.D. diss, Natsional'nyy pedahohichnyy universytet im. M. P. Drahomanova, 2008). (in Ukrainian).

Shankovs'kyy, Lev. *Ukrayins'ka povstancha armiya v Istoriyi ukrayins'koho viys'ka. Druhe dopovnene vydannya*. (Kyiv: Panorama, 1991). (in Ukrainian).

Shypins'kyy, Vasyl'. *Ukrayins'kyy natsionalizm na Bukovyni v OUN 1929–1954*. (Paryzh, 1955). (in Ukrainian).

S'omyi Velykyy Zbir Orhanizatsiyi Ukrayins'kykh Natsionalistiv (OUN), Materialy ta postanovy. B. m.: Vydannya Orhanizatsiyi Ukrayins'kykh Natsionalistiv (OUN), 1988. (in Ukrainian).

Suta, Ivan. "Rozvytok natsionalistychnoho rukhu na suchasnomu etapi". *Banderivets'*, data publikatsiyi 21 lystopada 2012 r., Data perehlyadu 04 serpnya 2017 r. <http://banderivets.org.ua/rozvytok-natsionalistychnogo-ruhu-na-suchasnomu-etapi.html>. (in Ukrainian).

Tsentri doslidzhen' vyzvol'noho rukhu. (L'viv, 2006), 7. (in Ukrainian). Lenkavs'kyy, Stepan. *Ukrayins'kyy natsionalizm. Tvory. Tom 1. Za redaktsiyeyu O. Sycha*. (Ivano-Frankivs'k: Lileya-NV, 2002). (in Ukrainian).

Vos'myy Velykyy Zbir Orhanizatsiyi Ukrayins'kykh Natsionalistiv (OUN), Materialy ta postanovy. B. m.: Vydannya Orhanizatsiyi Ukrayins'kykh Natsionalistiv (OUN), 1991. (in Ukrainian).

УДК 172.15 (477)+(438)

УКРАЇНСЬКИЙ І ПОЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ 20–30-х рр. ХХ ст.: ПОЧАТОК ПРОТИСТОЯННЯ

Роман КОБИЛЬНИК

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії слов’ян,
вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна; e-mail: kobylnykroman@gmail.com*

У статті розкривається діяльність Організації Українських Націоналістів (ОУН), польських націоналістичних партій у 20–30-х рр. ХХ ст., їх ідеологічні принципи і засади, методи і тактика політичної боротьби та вплив на суспільну свідомість у регіоні.

***Ключові слова:** націоналізм, український національно-визвольний рух, польські партії, ОУН, ендеки, Галичина.*

Радикалізація суспільно-політичного руху в європейських країнах набуває особливого значення у міжвоєнний період. Вона була представлена течіями від правого до лівого крайніх ідеологічних напрямків, зокрема від фашизму до комунізму. Однак провідне місце в цій системі зайняв націоналізм. Націоналістичні політичні організації відігравали ключову роль у партійно-політичній системі багатьох країн. Не оминули вони і міжвоєнної Польщі. Особливістю поліетнічної Другої Речі Посполитої стало запекле протистояння польських і українських націоналістів. Саме взаємовідносини між двома антагоністичними угрупованнями залишаються недостатньо вивченими в сучасній історичній науці. Це, власне, зумовило актуальність нашого дослідження.

Історія українського націоналізму 20–30-х рр. знайшла своє відображення в працях дослідників української діаспори П. Мірчука¹, З. Книша², І. Лисяка-Рудницького³ та ін. Серед сучасних українських істориків ґрунтовні свідчення про діяльність ОУН подає А. Кентій⁴. Окремі аспекти українського націоналістичного руху було розкрито в дослідженнях О. Багана⁵, І. Федика⁶, В. Ходака⁷.

Польська історіографія детально розкрила діяльність польських націоналістичних партій і організацій. Серед значної кількості робіт такого характеру слід виділити дослідження Р. Вапінського⁸, Є. Май⁹, А. Хойновського¹⁰, Є. Майхровського¹¹, В. Міха¹² та ін.

¹ Петро Мірчук, *Нарис історії ОУН. Т. 1.* (Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк, 1968), 434.

² Зіновій Книш, *В сутінках зради. Убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського.* (Торонто: Срібна сурма, 1975), 659.

³ Іван Лисяк-Рудницький, *Націоналізм Історичні есе. Т. 2.* (Київ: Основи, 1994), 237–249.

⁴ Анатолій Кентій, *Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942.* (Київ, 2005), 271.

⁵ Олег Баган, *Націоналізм і націоналістичний рух.* (Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1994), 192.

⁶ Іван Федик, *УНДО, ОУН: ставлення до Польщі.* (Львів: ВКП “ВМС”, 1998), 80.

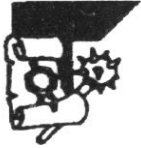
⁷ Віталій Ходак, *“Суспільно-політична діяльність Організації українських націоналістів (1929–1934 рр.)”*, (Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. спец.: 07.00.01. Івано-Франківськ, 2005), 1.

⁸ R. Wapiński, *Roman Dmowski.* (Lublin: Wyd. Lubelskie, 1989), 392.

⁹ E. Maj, *“Mniejszosci narodowe w myśli politycznej Narodowej Demokracji (1918–1989)”, Mniejszosci narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku.* (Lublin, 1992): 35–58.

¹⁰ A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939.* (Wrocław, 1979), 262.

¹¹ J. Majchrowski, *Skice z historii Polskiej prawicy politycznej lut Drugiej Rzeczypospolitey Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagellonskiego. № 313.* (Krakow: Wydawnictwo uniwersytetu Jagellonskiego, 1986), 142.

Тенденції, які намітилися в польсько-українських відносинах у 20–30-х рр. ХХ ст., вказували на загострення ситуації в українських землях. Нездатність польського уряду і проурядових фракцій виробити конкретну програму вирішення українського питання, посилювало шовіністичні настрої серед польського суспільства і привело до зростання націоналістичних доктрин у польському політичному русі. На початок 30-х рр. польські націоналісти були репрезентовані Національною партією (Стронніцтво народове, ендеки, НП) і Табором Великої Польщі (Обуз Велькій Польські, ТВП). Ззовні націоналістичний табір виглядав монолітним і організаційно міцним.

Провідне місце в польському націоналістичному русі займала Національна партія. В українському питанні ендеки притримувалися позицій інкорпораційної доктрини. Приймаючи концепцію біологічних національних зв'язків, націонал-демократи виключали з майбутньої національної держави людей непольського походження. Співгосподарем країни, на думку ендецьких ідеологів, не могли бути особи, які не ідентифікують себе з польською культурою і піддаються впливам іноземних національних рухів¹³. У результаті все непольське населення поступово підлягало примусовій колонізації. Національна політика польської держави повинна була проходити під гаслами “Польща для поляків”. Перед ендеками стояла одна мета – національна асиміляція українського населення, однак шляхи її реалізації були різними й визначались світоглядними позиціями окремих угруповань і течій, що існували в середині партії.

У середовищі націонал-демократів виокремилися три концепції у ставленні до українського питання. Перша передбачала визнання українців за окрему групу, яка піддається національній асиміляції. Прихильники другої концепції трактували українців як збунтованих проти Польщі братів. Третя концепція сформована в основному молодим поколінням ендецької партії, визнавала українців як “російське відгалуження” польського народу¹⁴.

Одним із творців концепції про окремішність українського народу в галицьких землях був С. Грабський. Він зазначав, що завданням польської політики на кресах мусить бути реставрація давніх польських політичних впливів і консолідація кресів з Польською державою. Прихильники цієї концепції виступали за повну колонізацію українців аж до перетворення їх у поляків¹⁵.

Ідеологом концепції про українців, як збунтованих братів, виступав І. Бартошевич. Він стверджував, що українське населення позбавлене національної свідомості, “відчуває лише відгалуження мовне і релігійне, і одночасно в нього немає потягу до власної незалежності”. На його думку, поляком може бути не лише великополяк чи мазур, а й русин чи українець. І. Бартошевич пропагував думку про багатівковий симбіоз поляків з українським населенням, яке “належить відповідно заохотити до утримання його при польськості”¹⁶. Близькими до цієї теорії були погляди Р. Рибарського, який, спираючись на історичний досвід, вказував на потребу національної асиміляції українців. “Та асиміляція, – зазначав він, – значною мірою буде реасиміляцією, стане поворотом до польськості елементів, які виросли під впливом польської культури”¹⁷.

З цих поглядів викристалізувалася концепція, репрезентована “табором молодих”. Для них українське населення було відгалуженням польського народу. Як зазначали представники цієї концепції, впродовж історичних віків українці могли “розвиватися по іншому, як в мовному питанні так і в звичаях, але коріння в них спільне і повинне привести до об'єднання в єдиний польський народ”¹⁸.

¹² W. Mich, *Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszosci narodowych 1918 1939.* (Lublin, 1994), 144.

¹³ W. Wojdyło, “Kwestia ukraińska w myśli społeczno-politycznej obozu narodowo-demokratycznego w Drugiej Rzeczypospolitej”, *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, (Toruń, 1997): 358–370.

¹⁴ E. Maj, “Mniejszosci narodowe w myśli politycznej Narodowej Demokracji (1918–1989)”, *Mniejszosci narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, (Lublin, 1992): 35–58.

¹⁵ S. Grabski, *Z codziennych walk i rozważań.* (Poznań, 1923), 156.

¹⁶ J. Bartoszewicz, *Zagadnienia polityki polskiej.* (Warszawa: nakł. Towarzystwa Wydawniczego Patria; Fundusz im. Z. Paderewskiego, (J. Rajska), 1926), 150.

¹⁷ R. Rybarski, *Narod, jednostka, klasa.* (Warszawa, 1926), 276.

¹⁸ Swirski K., “Młodzież a Małopolska Wshodnia”, *Goniec Akademicki*, 1928, № 5: 4.

Другу групу польських націоналістів у даний період представляв Табір Великої Польщі. Ця політична організація утворилася за ініціативою Р. Дмовського після приходу до влади пілсудчиків 1926 р. і мала на меті об'єднати польські націоналістичні сили в умовах кризи в середині ендецької партії. По суті, ТВП являв собою загальнопольську громадсько-політичну організацію. Її мета полягала в тому, щоб кожний свідомий поляк “прагнув сам і наказував іншим мати повагу для своєї віри, для польської цивілізації, для польської держави”¹⁹. Р. Дмовський вважав, що національне питання треба вирішувати не лише державними засобами, а безпосередньо силами усього польського суспільства. Прищеплення кожному полякові його виключної ролі, його особливості, порівняно з іншими націями, які населяли Польщу, дозволило б пришвидшити національну асиміляцію²⁰.

Проте після травневого перевороту 1926 р. польські націоналісти були усунені від державного управління і значною мірою задовольнилися лише парламентською діяльністю та статусом опозиційної сили. Проте ендеки надалі зберігали вагомий вплив в регіонах, особливо серед польського населення Галичини. Вони постійно декларували прагнення повернутися до влади. Однак на хвилі загальнодержавного піднесення й довіри до пілсудчиків та внутріпартійних перетрубацій і зміни поколінь НП переживала політичну кризу. Реальним зміни в ендецькому таборі відбулися у зв'язку з економічною кризою 1929–1933 рр. та посиленням українського національно-визвольного руху після утворення Організації українських націоналістів (ОУН) в 1929 р.

Український націоналістичний рух у Польщі в 20-х рр. головним чином був представлений нелегальною Українською військовою організацією (УВО), яка складалася з колишніх військових армії УНР та УГА на чолі з Євгеном Коновальцем. Ця організація, по суті, була закритим військовим клубом. Тому в умовах радикалізації суспільно-політичного руху потрібна була нова політична організація, яка б стала масовою й була представлена в усіх українських землях. Політичною силою, що об'єднала всі українські націоналістичні групи, стала ОУН, яка утворилася в лютому 1929 р. у Відні на Першому Конгресі Українських Націоналістів. 2 лютого на пленарному засіданні делегати ухвалили Постанови Конгресу і Устрій (Статут) Організації Українських Націоналістів. Таким чином, ця дата вважається днем створення ОУН. Головою Проводу Українських Націоналістів (ПУН) одноголосно було обрано полковника Є. Коновальця²¹.

У програмних документах ОУН зазначалося, що “український націоналізм є духовний і політичний рух, зроджений з внутрішньої природи Української Нації, в час її зусильної боротьби за підстави та цілі творчого буття”²². Головною політичною метою і ціллю української нації є “створення політично-правної організації, означеної: Українська Самостійна Соборна Держава”. Реалізація цих політичних доктрин покладалася на ОУН, яка “побудована на засадах все українства, надпартійности й монархізму”²³.

У своєму ставленні до Польщі оунівці виходили з принципу ворожості до чужих режимів та історичних ворогів України. Досягнення незалежності України націоналісти планували здійснити за допомогою національної революції, шляхом збройного повстання. Польща була представлена лише як ворог національної держави, тому, охарактеризувавши Польщу лише як об'єкт своєї боротьби, націоналісти вилучили питання про стосунки з нею з проекту національної держави²⁴.

В таких умовах ОУН задекларувала себе як сила, яка не буде вести політичну діяльність легальними методами й діяти в правовому полі польської держави, як більшість українських

¹⁹ Dmowski R., *Obóz wielkiej Polski, Dmowski R. Pisma, T. X. Od obozu wielkiej Polski do stroniztwa narodowego.* (Częstochowa, 1939), 95–97.

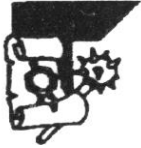
²⁰ Dmowski R., *Obóz wielkiej Polski, Pisma, T. X. Od obozu wielkiej Polski do stroniztwa narodowego.* (Częstochowa, 1939), 115–123.

²¹ Олег Баган, *Націоналізм і націоналістичний рух.* (Дрогобич: Відродження, 1994), 192.

²² “Постанови Великого Збору Організації Українських Націоналістів (28 січня – 2 лютого 1929 р.”, www.oun-upa.org.ua/dokuments/oun02.html.

²³ Ibid.

²⁴ Іван Федик, *УНДО, ОУН: ставлення до Польщі.* (Львів: ВКП “ВМС”, 1998), 80.

політичних партій. Лише радикальні методи і тактика політичної боротьби могли досягти кінцевої мети – незалежної Української держави. Невипадково, що вже з перших кроків свого існування ОУН прагнула привернути до себе увагу низкою активних дій. У лютому 1930 р. на I конференції ОУН на ЗУЗ було визнано необхідним “організування актуальних протипольських та протимосковських виступів, щоб заманіфестувати далі неприязність окупацій”. Ставилось завдання шляхом пропаганди і преси поборювати на всіх західних землях України польську окупацію, нищити бойкотом і терором полонофілів, москво- і радянофілів, на всіх ділянках життя пропагувати “відмежування українства і польськості”. Противники ОУН у середовищі українства визначались у такій послідовності: УНР, УНДО, гетьманці тощо²⁵.

Основним місцем поширення і зміцнення українського націоналістичного руху в першій половині 30-х рр. стала територія Східної Галичини, як центр тяжіння націоналістичного руху²⁶. Саме тут в основному зосереджувалася Крайова Екзекутивна ОУН на Західно-Українських Землях (КЕ ОУН ЗУЗ), яка включала землі Галичини і Волині. Лише в 1935 р. Волинь була відділена в окремий адміністративний “край”²⁷.

Зростання націоналістичних тенденцій серед польського і українського населення, так чи інакше повинно було привести до зіткнення між обома політичними силами. Це сталося в 1930 р. під час саботажної акції ОУН проти польського населення Галичини і відповіді польського уряду у формі пацифікації. ОУН вирішила презентувати себе як політичну силу не тільки в Польщі, але і на міжнародній арені. Сприятливим для цієї акції був і міжнародний клімат, оскільки в 1930 р. увага міжнародної спільноти була звернена на Польщу, на конфліктну ситуацію з німцями, яка почала загострюватися у 1929 р. у зв’язку із проблемою Сілезії.

Таким чином, літо 1930 р. було ідеальним періодом, щоб завдати удару польській державі. А вона подала для цього привід: на початку 1930 р. у сеймі було розглянуто нові законопроекти про колонізацію українських земель. У зв’язку із цим ОУН оголосила, що саботажна акція, розпочата в липні 1930 р., була проведена з метою протистояння колонізації українських земель поляками, а також для того, щоб довести до міжнародної спільноти той факт, що українське населення не сприймає влади Речі Посполитої²⁸.

Оунівці провели широкомасштабну акцію підпалів польського майна на території Галичини. Доповненням до цього було нищення телефонних і телеграфних стовпів, напади на поліцейські дільниці, відплатні акції проти польських спортивно-військових організацій “Стшелец”. Усі ці дії були єдиною спланованою акцією, що тривала з липня до жовтня 1930 р.

Із самого початку польські державні і політичні сили та громадськість звинуватили ОУН у зв’язках з німецьким урядом, закидаючи їм несамостійність і зовнішні інспірації. Проте органи безпеки Польщі не мали прямих доказів щодо німецького сприяння саботажній акції українських націоналістів²⁹.

На території Другої Речі Посполитої піднялася масова хвиля виступів з вимогою рішучих дій проти саботажників. Першими з ідеями нанести масовий удар по всьому українському виступили польські націоналісти. Для них діяльність ОУН започаткувала новий період політичної діяльності, який мав посилити їхній вплив серед польського суспільства. Розуміючи, що українські націоналісти активізували свою діяльність на галицьких землях, представники НП ще 20 лютого 1930 р. утворили у Львові Товариство опіки над кресами, яке мало об’єднати всі національно свідомі сили під патронатом націонал-демократів. У політичному рефераті В. Тарновського зазначалось, що “поляки, які в цьому регіоні знаходяться в меншості, не можуть бути позбавлені ролі господаря”. Тому головне завдання новоутвореного товариства полягало в

²⁵ Анатолій Кентій, *Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942.* (Київ, 2005), 271.

²⁶ Іван Лисяк-Рудницький, *Націоналізм Історичні есе. Т. 2.* (Київ: Основи, 1994), 237–249.

²⁷ Петро Мірчук, *Нарис історії ОУН. Т. 1.* (Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк, 1968), 434.

²⁸ Іван Федик, *УНДО, ОУН: ставлення до Польщі.* (Львів: ВКП “ВМС”, 1998), 80.

²⁹ Михайло Швагуляк, “Суспільно-політична ситуація в Західній Україні на початку 30-х рр. ХХ ст.”, *Записки Наукового Товариства імені Шевченка, Т. LXXII.* (Львів, 1991), 111–145.

“запровадженні польському елементові впливу в майбутньому на гмінні уряди і необхідності отримання 50% мандатів у гмінних радах, навіть у тих умовах, коли польське населення складає лише 10% від загальної кількості”³⁰.

Ендеки виступили за об'єднання всіх польських націоналістичних сил задля проведення негайних відплатних акцій проти українців. Намагаючись узяти ініціативу в свої руки і виступити єдиними захисниками польського населення на кресах, вони звинуватили уряд у безпосередній причетності до саботажних акцій і неможливості їх придушення. Ендеки закликали до створення “Союзу оборони східних кресів”, куди увійшли представники всіх польських політичних партій³¹. 30 серпня 1930 р. у Львові члени Національної партії утворили “Польський Кресовий Комітет”, мета якого полягала в “об'єднанні польського елемента проти терору УВО і українських боївок... Дана акція не може виглядати як тільки самооборона, а мусить розпочати реванш проти українського населення, а особливо проти українських організацій, як “Кооперативи”, “Просвіти” та інші”³².

Таким чином, основний удар мав бути завданий по основі українського національного життя в Східній Галичині в цілому. Польська акція мала відбутися за допомогою “боївок, що склалися з молодого елемента, так підбраного, що в часі передвиборної боротьби ті боївки були б в розпорядженні Національної партії”. Це означало, що ендеки намагаються створити збройні угруповання, легалізувати їх і використати в майбутніх виборчих кампаніях.

Незважаючи на те, що польський уряд сам за допомогою армії і поліції жорстоко розправився з мирним українським населенням, завдав нищівного удару по українському національно-культурному життю в Східній Галичині, польські націоналісти активно себе проявили. Ендеки, будучи політичними опонентами до проурядового Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББСУ), питання національної політики особливо на непольських землях часто вирішували спільно. Так, в багатьох повітах Східної Галичини під час пацифікації 1930 р. члени ББСУ і націонал-демократи діяли спільно³³.

З цього часу діяльність українських і польських націоналістів стала взаємообумовленою і такою, яка вимагала існування кожного з цих формувань. Наявність відповідних чинників дозволяла перенести радикалізацію на ціле суспільство і почати боротьбу проти домінантних традиційних політичних сил.

Після 1930 р. спостерігаються децентралізаційні тенденції в середовищі польських націоналістів. Почалася боротьба між консервативним старшим поколінням ендеків і більш радикальними молодими представниками партії. Програмні постулати лідерів ендеції в 30-х рр. не зазнали істотних змін, були скомпрометовані у 20-х рр. і не відповідали новим віянням і тенденціям в польському націоналістичному русі.

Один з лідерів націонал-демократів С. Гломбінський вже після пацифікації 1931 р. зазначав, що головним завданням польської політики є зміцнення польського елемента на кресах, але без застосування пацифікації і при рівноправності українців в краї, якої їм ніхто досі не відмовляв³⁴. Це один із перших прикладів толерантного ставлення до українського населення, що визначав зміни поглядів ендеків на українське питання і показав розходження в середині їх табору.

На початку 30-х рр. у конфлікт з молодими націоналістами вступив Р. Дмовський. Ідея об'єднання націоналістичних сил, в першу чергу польської молоді в ТВП, себе не виправдала. “Молодь чекала від Дмовського клич до початку боротьби, але він його не дав, вона хотіла бачити в ньому вождя, а він дивився на це критично і з сарказмом. Молодь чекала розповіді і гасел,

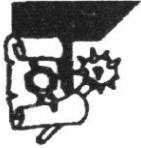
³⁰ Спостережна справа за польською буржуазною фашистською партією “Стронніцтво народове” у Львові, Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 110, оп. 1, спр. 1013, арк. 124. (in Ukrainian).

³¹ “Wobec niebezpieczeństwa ukraińskiego”, *Gazeta Warszawska*. 27 sierpnia (1930): 1.

³² Інформаційні свідчення про діяльність польської партії “Стронніцтво народове”, Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 729, арк. 51. (in Ukrainian).

³³ Інформація про пацифікацію на території Східної Галичини, Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДАУЛ), ф. 344, оп. 1, спр. 74, арк. 42.

³⁴ “Ендеція про польсько-українські взаємини”, *Діло*. 1 квітня, Ч. 72, (1931): 1.

а Дмовський писав про історію цивілізації”, – зазначав польський дослідник Р. Вапінський³⁵. Проте розбіжності виникли частково і через національне питання. В 30-х рр. Р. Дмовський виступав як політик з поміркованими поглядами і не був прихильником радикалізації націоналістичного руху. Він намагався не допустити фашизації польських молодіжних організацій і повторення в Польщі італійсько-німецького сценарію. В 1933 р. ТВП припинив свою діяльність. Члени організації розійшлися по інших політичних силах.

На відміну від старшого покоління “табір молодих” на чолі з Є. Гертихом виступив за радикалізацію у сфері національної політики. Зокрема він заявляв, що політика в українському питанні повинна полягати в таких кроках: ліквідації сепаратистських устремлінь; збереженні місцевої культури при одночасному гарантуванні польській мові домінуючої позиції; збільшення чисельності польського населення на українських землях. Досягнення цих завдань можна було забезпечити завдяки проведенню ряду заходів:

- збільшити обсяг викладання польської мови при частковому збереженні української;
- запровадити латинський алфавіт в українських школах;
- ліквідувати українські школи, натомість утворити польські та утраквістичні;
- розширити мережі польських суспільно-політичних і культурних організацій;
- провести урбанізацію східних земель;
- обмежити роль місцевого самоврядування;
- позбавити українське населення протягом одного покоління політичних прав;
- на урядовому рівні закріпити термін “руський”;
- поступово полонізувати православну церкву³⁶.

Виходячи з програмних постулатів українських і польських націоналістів, спроби щодо порозуміння між поляками і українцями відкидалися обома сторонами. Тому будь-які нормалізаційні ініціативи вважалися ворожими і зрадницькими. І завдавало удару по самих націоналістичних партіях. Тому не дивно, що в 1931 р. бойовики ОУН у Трускавці вбили одного з ініціаторів польсько-українського порозуміння в таборі пілсудчиків Т. Голувка. Після смерті Т. Голувка польсько-українське порозуміння втратило своє значення. Це вбивство, якщо не було інспіроване польськими політичними силами, то принесло політичні дивіденди деяким з них. Противники польсько-українського порозуміння в таборі пілсудчиків все більше почали схилитися в проведенні національної політики до методів національної асиміляції. А їхні політичні противники ендеки, оцінюючи політичну ситуацію в Польщі, зазначали, що “такі українці “незнані винуватці”, могли б у даному випадку бути дуже корисні”³⁷. Терористичні акції ОУН, польські націоналісти вміло використовували як критику національної політики польського уряду й у своїх політичних цілях.

1933 року в Національній партії стався розкол. Із середовища ендецької партії виокремилися радикальні націоналістичні політичні сили: Союз Молодих Націоналістів, Унія Національного Відродження, Національно-Радикальний Табір та Національно-Радикальний Рух.

Одну з провідних позицій посідав Національно-Радикальний Табір (Обуз народово-радикальний, НРТ), який утворився в 1934 р. на чолі з Яном Моздорфом і будував свою політику в намаганні створити ієрархічну і дисципліновану “державу-націю”. НРТ виступав за проведення в Польщі національно-радикальної революції. В політичній програмі радикали виступали за те, що “кордони Польської держави повинні охопити всі землі, де проживає значна частина поляків, а також території, які перебувають під впливом польської цивілізації. Держава повинна бути військовою організацією народу, в якій духом солдата проникнутий народ (нація), а національним духом армія. Громадянські права мали можливість отримати тільки ті, які визнають себе спадкоємцями польської цивілізації або зуміють стати її співтворцями”³⁸. Ідео-

³⁵ R. Wapiński, *Roman Dmowski*. (Lublin: Wyd. Lubelskie, 1989), 392.

³⁶ J. Giertych, *O program polityki kresowej*. (Warszawa, 1932), 142.

³⁷ Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974, 405. (in Poland).

³⁸ J. Majchrowski, *Skice z historii Polskiej prawicy politycznej lut Drugiej Rzeczypospolitej Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagellonskiego. № 313*. (Krakow: Wydawnictwo uniwersytetu Jagellonskiego, 1986), 142.

логи НРТ визнавали певні громадянські права за українським населенням, але відмовляли в цьому плані євреям.

Окреме місце серед польських націоналістичних організацій зайняв Національно-Радикальний Рух (Ruch Narodowo-Radykalny, НРР). Один з лідерів НРР В. Васютинський визнавав існування української нації, пропагував ідеї спільної боротьби поляків і українців до перемін у Центральній Європі, а також допускав можливість утворення української держави, яка могла утворитися тільки за межами Речі Посполитої, але на даний час це було неможливо³⁹.

Але задля вирішення цієї проблеми необхідно було здійснити асиміляцію українського населення. Представники НРР стверджували, що “русини є поляками або можуть і повинні ними стати. Вони були етнічною групою польського народу – як кашуби, і зберегли при цьому окремішність звичаїв, релігії, рідної мови. Державною і літературною мовою мала бути польська мова. Регіональна окремішність не може бути використана проти держави”. З українців мав бути сформований тип поляків “gente Ruthenus natione Polonus”. Українську меншину ідеологи НРР поділяли на українців і русинів. З українцями передбачалося вести боротьбу, а з русинами шукати компромісу⁴⁰. Під “українцями” чільники НРР визначали українські націоналістичні сили.

В першій половині 30-х рр. усе більшої радикалізації набуває український націоналізм. Особливо після того, як Крайову Екзекутивну очолила група молодого покоління ОУН на чолі з С. Бандерою. Терористичні акти тепер стають головними методами політичної боротьби. Вбивство міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького в 1934 р. стало апогеєм діяльності ОУН і показало, що існування двох радикальних течій могло відбуватися лише в умовах жорсткого протистояння і боротьби, в тому числі збройної.

Таким чином, існування українського і польського націоналістичного руху було викликане об’єктивними історичними чинниками. Зіткнувшись на території Східної Галичини, націоналісти розглядали цю територію як плацдарм для поширення своєї ідеології на широкі верстви суспільства. В умовах постійної політичної боротьби існування польських націоналістичних партій і ОУН стало взаємовигідним для обох сторін, але більшою мірою для польської. Радикалізація націоналістичного руху засвідчила неможливість мирного співіснування українського і польського націоналізму з існуючими ідеологічними постулатами і принципами на території Західної України. Власне це і показали події Другої світової війни.

UKRAINIAN AND POLISH NATIONALISM OF THE 20–30’s YEARS OF THE 20th CENTURY: THE BEGINNING OF THE CONFRONTATION

Roman KOBYLNYK

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of Slavs History,

Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Summary

The article reveals the policy of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and Polish nationalist parties regarding the attitude to the national question in Poland in the 20’s and 30’s of the 20th century. The works of the Ukrainian historians P. Mirchuk, Z. Knysh, I. Lysyak-Rudnytsky, A. Kentiy, O. Bagan, I. Fedyk, V. Khodak and the Polish scientists R. Vapinsky, E. May, A. Khoinovsky, E. Maychrovsky, V. Mikh and others were used. The archival material, program documents of the parties, periodical press of that time and the works of leading politicians form the source base of the investigation.

In the early 30’s of the 20th century nationalist ideology has become dominant in the Polish and in the Ukrainian political movement. The main program principles of the Polish National Democrats (Endeks) and the OUN were analyzed in the research. The direct collision between them began with the repressive and punitive action of the Polish government – the “pacification” of 1930 in Galicia. Endeks defended their incorporation program of transforming the strengthening of the Polish influences on ethnic Ukrainian lands by the practical means.

³⁹ W. Wasiutyński, *Naród rządzący*. (Warszawa: Wydawcy Dom Książki Polskiej, 1935), 50.

⁴⁰ W. Mich, *Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszosci narodowych 1918 1939*. (Lublin, 1994), 144.

In the 1930's there was a radicalization of the Polish nationalist movement. The "young camp", headed by E. Giertekh, and a number of small pro-fascist factions, who viewed the Ukrainians through the prism of eliminating of their national characteristics and identities was formed in the midst of the Endeks. Revolutionary methods of the struggle became the basis for the radical wing of the OUN, led by S. Bandera.

The existence of the Ukrainian and Polish nationalist movements was caused by objective historical factors. In conditions of constant political struggle, the existence of the Polish nationalist parties and the OUN became mutually beneficial for both sides, but to a greater extent for the Polish one. The radicalization of the nationalist movement has shown the impossibility of the peaceful coexistence of the Ukrainian and Polish nationalism with existing ideological thesis and principles in the territory of the Western Ukraine. Actually it was shown by the events of the Second World War.

Keywords: nationalism, Ukrainian national-liberation movement, Polish parties, OUN, endeky, Galicia.

REFERENCES

- Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974, 405. (in Poland).
- Bartoszewicz J. Zagadnienia polityki polskiej. (Warszawa: nakł. Towarzystwa Wydawniczego Patria; Fundusz im. Z Paderewskiego ; (J. Rajski), 1926), 150. (in Poland).
- Bahan, Oleh. Natsionalizm i natsionalistychnyy rukh. (Drohobych: Vydavnycha firma "Vidrodzhennya", 1994). 192. (in Ukrainian).
- Chojnowski, A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. (Wrocław, 1979), 262. (in Poland).
- Dmowski R. Obóz wielkiej Polski, Pisma, T. X. Od obozu wielkiej Polski do stronitwa narodowego. (Częstochowa, 1939), 95–97. (in Poland).
- Giertych, J. O program polityki kresowej. (Warszawa, 1932), 142. (in Poland).
- Grabski, S. Z codziennych walk i rozważań. (Poznań, 1923), 156. (in Poland).
- Fedyk, Ivan. UNDO, OUN: stavlennya do Pol'shchi. (L'viv: VKP „VMS“, 1998), 80. (in Ukrainian).
- "Endetsiya pro pol's'ko-ukrayins'ki vzayemyny", Dilo. 1 kvitnya, CH. 72, (1931): 1. (in Ukrainian).
- Informatsiya pro patsyfikatsiyu na terytoriyi Skhidnoyi Halychyny, Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u L'vovi (TSDIAUL), fond 344, opys 1, sprava 74, arkush 42. (in Ukrainian).
- Informatsiyini svidchennya pro diyal'nist' pol's'koyi partiyi "Stronnitstvo narodove", Derzhavnyy arkhiv Ivano-Frankivs'koyi oblasti (DAIFO), fond 2, opys 1, sprava 729, ark. 51. (in Ukrainian).
- Khodak, Vitaliy. "Suspil'no-politychna diyal'nist' Orhanizatsiyi ukrayins'kykh natsionalistiv (1929–1934 rr.)", (Avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk. spets.: 07.00.01. Ivano-Frankivs'k, 2005), 1. (in Ukrainian).
- Kentiy, Anatoliy. Zbroynny chyn ukrayins'kykh natsionalistiv. 1920–1956. Istoryko-arkhivni narysy. T. 1. Vid Ukrayins'koyi Viys'kovoyi Orhanizatsiyi do Orhanizatsiyi Ukrayins'kykh Natsionalistiv. 1920–1942. (Kyiv, 2005), 271. (in Ukrainian).
- Knysh, Zinovy. V sutinkakh zrazy. Ubyvstvo Tadeusha Holufka na tli zrazy Romana Baranovs'koho. (Toronto: Sribna surma, 1975), 659. (in Ukrainian).
- Lysyak-Rudnyts'kyy, Ivan. Natsionalizm Istorychni ese. T. 2. (Kyiv: Osnovy, 1994), 237–249. (in Ukrainian).
- Maj, E. "Mniejszosci narodowe w mysli politycznej Narodowej Demokracji (1918–1989)", *Mniejszosci narodowe w polskiej mysli politycznej XX wieku*, (Lublin, 1992): 35–58. (in Poland).
- Majchrowski, J. Skice z historii Polskiej prawicy politycznej lut Drugiej Rzeczypospolitey Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagellonskiego. № 313. (Krakow: Wydawnictwo uniwersytetu Jagellonskiego, 1986), 142. (in Poland).
- Mich, W. Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiazania problemu mniejszosci narodowych 1918–1939. (Lublin, 1994), 144. (in Poland).
- Mirchuk, Petro. Narys istoriyi OUN. T. 1. (Myunkhen, London, N'yu-York, 1968), 434. (in Ukrainian).
- "Postanovy Velykoho Zboru Orhanizatsiyi Ukrayins'kykh Natsionalistiv (28 sichnya – 2 lyutoho 1929 r.)", www.oun-upa.org.ua/dokuments/oun02.html. (in Ukrainian).
- Rybarski R. Narod, jednostka, klasa. (Warszawa, 1926), 276. (in Poland).
- Shvahulyak, Mykhaylo "Suspil'no-politychna sytuatsiya v Zakhidniy Ukrayini na pochatku 30-kh rr. KHKH st.", *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka*, T. LXXII. (L'viv, 1991), 111–145. (in Ukrainian).
- Sposterezha sprava za pol's'koyu burzhuaznoy fashyst-s'koyu partiyeyu "Stronnitstvo narodove" u L'vovi, Derzhavnyy arkhiv L'vivs'koyi oblasti (DALO), fond 110, opys 1, sprava 1013, arkush 124. (in Ukrainian).
- Swirski K. "Młodzież a Małopolska Wshodnia", *Goniec Akademicki*, 1928, № 5, S.4. (in Poland).
- Wapiński, R. Roman Dmowski. (Lublin: Wyd. Lubelskie, 1989), 392. (in Poland).
- Wasiutyński W. Naród rządzący. (Warszawa: Wydawcy Dom Książki Polskiej, 1935), 50. (in Poland).
- Wojdylo W. "Kwestia ukraińska w mysli społeczno-politycznej obozu narodowo-demokratycznego w Drugiej Rzeczypospolitey", *Polska I Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. (Toruń, 1997), 358–370. (in Poland).
- "Wobec niebezpieczeństwa ukraińskiego", *Gazeta Warszawska*. 27 sierpnia (1930): 1. (in Poland).

УДК 94 (477.8) “1925/1939”

**ВЗАЄМИНИ УНДО ТА УСДП У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ
ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ВЛАДОЮ (1925–1939 рр.)****Ігор РАЙКІВСЬКИЙ***ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України,**вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна, e-mail: i.raj@ukr.net*

У статті висвітлюються відносини між українськими націонал-демократами і соціал-демократами в 1925–1939 рр. Особливу увагу звернуто на спільні та відмінні риси ідейних програм новоствореного Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) та Української соціал-демократичної партії (УСДП), відновленої в 1928 р., суперечливі тенденції взаємин між ними у Східній Галичині наприкінці 20-х – у 30-х рр. Ідейні розбіжності стали основною причиною браку сталої співпраці між двома партіями, що залежала від стану українсько-польських стосунків у Другій Речі Посполитій та активізації українського питання на міжнародній арені.

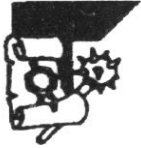
Ключові слова: націонал-демократи, соціал-демократи, партія, взаємини, національно-державницький табір.

Актуальним завданням у сучасній історіографії є дослідження політичної історії України, зокрема взаємин між українськими політичними партіями під владою Другої Речі Посполитої. Незважаючи на значний інтерес серед українських дослідників після 1991 р. до вивчення партійно-політичного життя на Західній Україні міжвоєнного періоду, і сьогодні існують питання, що не знайшли належного вирішення в науковій літературі. Одним із таких дослідницьких аспектів стали взаємини між партіями українських націонал-демократів (Українське національно-демократичне об'єднання, далі – УНДО) і соціал-демократів (Українська соціал-демократична партія, далі – УСДП) у 1925–1939 рр. Хронологічно стаття охоплює період від заснування УНДО і першої спроби відновлення забороненої раніше поліцією прокомуністичної УСДП у 1925 р. до початку Другої світової війни у вересні 1939 р., що поклала кінець існуванню обох партій. Обрана тема привертала увагу окремих дослідників¹, але викликає науковий і суспільно-політичний інтерес у сучасній Україні.

На політику західноукраїнських націонал-демократів і соціал-демократів на початку 20-х рр. мала суттєвий вплив докорінна зміна політичної ситуації у Східній Галичині після рішення Ради послів держав Антанти від 14 березня 1923 р., що визнала в міжнародно-правовому аспекті польську окупацію краю, а з іншого боку – початок більшовицької політики “українізації” на радянській Україні. Це спричинилося до перегрупування українських політичних сил, пошуку нових підходів щодо визначення політичної лінії і тактики діяльності легальних партій у національно-державницькому таборі на тлі певного полівіння суспільних настроїв у 1920-ті рр. Цьому сприяла, в першу чергу, глибока криза українського суспільно-політичного руху після 1923 р. та розрекламована відповідними силами “українізація” на Наддніпрянщині. Як наслідок, у краї поступово зростають впливи крайніх політичних течій – інтегрального націоналізму справа та комунізму зліва при одночасному зменшенні ваги національно-демократичного центру.

Перегрупування сил у національно-політичному русі Східної Галичини середини 1920-х рр. охопило українську націонал-демократію та соціал-демократію. Представники кількох груп, що

¹ Ігор Райківський, *Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.)*. (Івано-Франківськ, 1995). 67 с.; Ігор Соляр. *Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928)*. (Львів, 1995). 70 с.; його ж. *Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)*. (Львів, 2011). 356 с.; Eugeniusz Koko, “Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918–1939)”, *Ukraińska myśl polityczna w XX wieku. Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego*. Z. 103. (Kraków, 1993), 125–141 та ін.

виникли на місці колишньої Української народно-трудової партії (далі – УНТП), 11 липня 1925 р. проголосили створення УНДО. Перед ним була поставлена мета “одноцільному фронтові противника протиставити об’єднаний фронт організованого українського громадянства”. Засновники УНДО, взявши за основу організаційні установи УНТП, виступили з ідеєю національної консолідації в боротьбі за здійснення стратегічної мети – здобуття самостійної, соборної Української держави². Програма УНДО, ухвалена на другому партійному з’їзді в листопаді 1926 р., базувалася на ідеології української соборності, державності й антикомунізму. У преамбулі до партійної програми наголошено, що УНДО “гуртує в своїх рядах всі верстви українського народу. Як національна партія підпорядковує воно інтересам нації інтереси поодиноких верств, станів й окремих земель”³. Політична резолюція з’їзду викривала “діяльність усіх т. зв. інтернаціональних партій, що закликають до класової боротьби” і послаблюють “національну силу українського народу”⁴.

УНДО, як партія демократичного європейського типу, перетворилася в найбільш масову західноукраїнську партію міжвоєнного періоду. Щоправда, всередині УНДО в другій половині 1920-х рр. існувало три групи: крім політичного центру, в руках якого було керівництво об’єднання, вирізнялися прихильники переговорів із польським урядом на засадах автономістської платформи та орієнтації на радянську Україну, в якій вбачалася основа для будівництва незалежної української державності. Центральний комітет (далі – ЦК) УНДО у своїй постанові від 13 травня 1926 р. рішуче виступив за створення на Західній Україні спільного національного фронту всіх українських партій, щоб спільними зусиллями боротися проти польської влади, за незалежність соборної Української держави. Серед політичних сил, з якими лідери УНДО вважали можливою співпрацю для реалізації програмних вимог, виключалася будь-яка кооперація з ліворадикальною Комуністичною партією Західної України (далі – КПЗУ), московільськими та угодовськими партіями. Враховуючи їх “шкідливу” і “проти національну” діяльність, ундовці закликали до рішучого поборювання названих партій. Водночас націонал-демократи допускали можливість співпраці з лівоцентристськими партіями в політичному спектрі Східної Галичини – УСДП та Українською соціалістично-радикальною партією (далі – УСРП, до 1926 р. – Українська радикальна партія)⁵.

УСРП і УСДП входили до легальної частини національно-державницького табору, що виступав під гаслом парламентської боротьби проти польської окупації, за незалежну “соборну” українську соціалістичну державність. Дещо ідейно ближчими до УНДО були українські соціалісти-радикали, програма яких, як переважно селянської партії, базувалася на принципах народницького соціалізму. УСРП виступала за соціальне і національне визволення українського народу на всіх його етнічних землях, дотримання тактики “орієнтації на власні сили”, партія послідовно піддавала критиці радянський режим на Наддніпрянщині, вважаючи його антинародним, як “форму московської окупації України”. УСРП засуджувала співпрацю з українськими “буржуазними” партіями і комуністами⁶. Водночас УСДП як партія українського робітництва, здебільшого міського пролетаріату, що виникла в 1899 р. на початку оформлення партійної структури українського політичного руху у Східній Галичині, намагалася поєднати національну ідею і марксизм. УСДП, як і УРП, взяла активну участь в українській революції 1918–1920 рр. Однак, підтримавши проголошення ЗУНР у листопаді 1918 р., УСДП після Акта злуки новоствореної держави з УНР перейшла в опозицію до галицьких урядових чинників.

² Ігор Соляр, *Українське національно-демократичне об’єднання: перший період діяльності (1925–1928)*. (Львів, 1995), 21.

³ Цит. за: Ігор Соляр, *Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)*. (Львів, 2011), 68.

⁴ *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали*, упоряд. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. (Мюнхен: [Сучасність], 1983, т. 2), 172, 176.

⁵ Ігор Соляр, *Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)*, 67, 69.

⁶ Ibid., 188, 189, 190.

Галицькі соціал-демократи входили до складу урядів Директорії УНР, підтримали курс С. Петлюри на польсько-українське зближення, але рішуче засудили Варшавський договір 1920 р. На середину 1920 р. УСДП, зневірившись у політиці УНР і ЗУНР, остаточно розірвала зв'язки з двома українськими урядами, партія не мала виразної політичної орієнтації. В умовах більшовицької політики “українізації” в радянській Україні на початку 1920-х рр. соціал-демократи поступово стали на прорадянські позиції, вбачали в УСРР основу для будівництва незалежної соборної Української держави. Ідейною кризою в УСДП скористалися комуністи, т. зв. “васильківці”, які під гаслом проголошеної Комінтерном тактики “єдиного робітничого фронту” з середини 1922 р. розгорнули акцію щодо відкритого опанування партії. Перехід УСДП у ліворадикальний табір завершився на VI з'їзді в березні 1923 р., що прийняв комуністичні за духом резолюції. У січні 1924 р. прокомуністична УСДП була заборонена польською владою. Під виглядом ліквідації УСДП власті завдали удару по українству взагалі⁷.

Ліквідація УСДП призвела до посилення полонізації українського робітництва, коли частина робітників-українців опинилися під впливом прокомуністичних елементів (насамперед, партії “Сельроб”, діяльність якої спрямовувала КПЗУ) або Польської партії соціалістичної (далі – ППС), які не належали до національно-державницького табору. Упродовж 1925–1928 рр. колишнє керівництво УСДП здійснювало заходи щодо ідейно-організаційної відбудови партії на старих, соціал-демократичних позиціях. Лідери УСДП заснували робітниче культурно-освітнє товариство “Робітнича громада” (1925 р.) і газету “Вперед!” (виходила з червня 1926 р. у Львові як орган “українського соціалістичного пролетаріату”), що поступово підготували підґрунтя для відновлення УСДП⁸. Платформу УСДП в загальних рисах з'ясував І. Квасниця на сторінках преси УНДО: “Головним завданням нашої партії є боротьба за незалежність українського робітничого руху... на основах західноєвропейського соціалізму. Стоїмо на становищі самостійної Української Соціалістичної Республіки, а засоби, що ведуть до здійснення того ідеалу, бачимо в освідженні мас і пропаганді”⁹.

Лідери УНДО, хоч і декларували необхідність відновлення УСДП на некомуністичній платформі, піддали критиці спроби заснування оновленої партії українських соціал-демократів, що потенційно відібрала б частину соціальної бази ундовців. Соціал-демократи критично ставилися до політики українських націонал-демократів. Підтвердженням цього була перша, невдала спроба відновити УСДП у січні 1925 р., коли група колишніх діячів УСДП у Львові на чолі з А. Чернецьким створила комітет для організації Української соціалістичної партії (далі – УСП)¹⁰. Відозва комітету інформувала, що УСП стоятиме на ідейній платформі II-го, Соціалістичного Інтернаціоналу і не буде мати нічого спільного з ліквідованою УСДП. На першому етапі планувалося розширити соціальну базу УСП через видання преси, а завершити процес утворення партії мав з'їзд¹¹. Перший номер двотижневика “Робітник”, що вийшов у Львові 1 лютого 1925 р. як друкований орган “української соціалістичної думки”, закликав українських робітників і селян “до здійснення соціалістичного ідеалу” в єдиному таборі “з клясово свідомим соціалістичним пролетаріатом... без огляду на... народність чи віру”¹². Ініціативна група з утворення УСП перебувала під деяким впливом ППС, вживала вузькокласову риторіку¹³. УНДО зайняла до УСП досить обережну позицію. “Перше число нового соціалістичного

⁷ *Детальніше див.:* Ігор Райківський. “Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років”, *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 1998. № 2, 42–55; його ж. “Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.)”. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. (Івано-Франківськ, 1999. Вип. II), 112–122.

⁸ *Детальніше див.:* Ігор Райківський “Ідейно-організаційна відбудова УСДП у Галичині (1925–1928 рр.)”. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спеціальний випуск II*. (Дрогобич, 2015), 116–128.

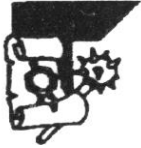
⁹ Діло. 1928. 27 вересня.

¹⁰ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 1, оп. 52, спр. 367, арк. 24; ф. 121, оп. 2, спр. 188, арк. 20 зв.

¹¹ ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 188, арк. 20.

¹² Робітник. 1925. 1 лютого; Alicja Belcikowska. *Stronnictwa i związki polityczne w Polsce*. (Warszawa, 1925), 5.

¹³ ДАЛО, ф. 271, оп. 1, спр. 395, арк. 5.

органу мало цікаве, – писала газета “Діло”. – Очевидно, новий орган стоятиме на становищі наукового соціалізму...”¹⁴.

Позиція видавців щомісячної газети “Вперед”, що виходила з 1 червня 1926 р. з метою ідейно-організаційної відбудови УСДП, ґрунтувалася на виразно класовому підході. “Вперед” намагався вирвати український пролетаріат “з-під ідеологічних впливів української буржуазії”, виразником якої, зокрема, вважалася УНДО, газета виступала за “повалення сучасного капіталістичного ладу”¹⁵. Іншим разом часопис проголосив “спільний фронт з міжнародним пролетаріатом у боротьбі з міжнародною буржуазією”. Водночас редакція газети “Вперед” передбачала можливість для соціал-демократів спільно з українськими несоціалістичними партіями, в т. ч. УНДО, боротися за загальнонаціональні права: запровадження української мови в школі, судах, урядових установах тощо¹⁶. У свою чергу, співпрацю із соціал-демократами навколо питань загальнонаціональної ваги допускали тогочасні лідери УНДО. “Вперед” зайняв прорадянські позиції, вбачаючи в УСРР основу для “будування української державності”¹⁷. Очевидно, радянські ілюзії соціал-демократів частково збіглися з ідейною платформою тієї частини УНДО, що орієнтувалася на радянську Україну як основу для будівництва незалежної Української держави¹⁸. Однак на практиці між УНДО і соціал-демократами в другій половині 1920-х рр. не було співпраці, а швидше взаємна критика.

Під час виборчої кампанії до польського парламенту в 1928 р. УНДО і УСДП поборювали одна одну. Напередодні виборів представники колишнього проводу УСДП (І. Жовнір, В. Старосольський, Л. Ганкевич та ін.) заснували Українську соціалістичну групу (далі – УСГ) “Вперед”, що виступила як політична організація. Конференція, на якій створено УСГ “Вперед”, відбулася 5 грудня 1927 р. у Львові. Соціал-демократи пішли на вибори до польського парламенту в 1928 р. разом з УСРП, створивши блок “українського робітництва та селянства” на платформі “За землю і волю!”. Щоправда, ідейно-політичні розходження заперечили “якусь тривалу політичну злуку чи союз тих двох партій...”¹⁹. На виборах УНДО набрало найбільшу кількість голосів серед партій національно-державницької орієнтації (600 тис.), партія одержала 24 мандати в сейм і дев’ять – у сенат. Виборчий блок УСРП – УСГ “Вперед” обрав дев’ятьох послів до сейму й одного до сенату, за нього проголосувало близько 270 тис. чол.²⁰. Однак політичний вплив УСГ “Вперед” важко визначити, бо, за словами газети “Діло”, “голоси її симпатиків потонули в морі радикальних голосів...”²¹. Соціал-демократи не провели до парламенту жодного свого діяча, займали в блоці другорядні позиції. Щоправда, в травні 1930 р. після смерті голови УСРП посла Л. Бачинського депутатом сейму став соціал-демократ В. Темницький²², однак у серпні того ж року парламент був розпущений.

Відбудову УСДП остаточно завершив Український соціалістичний конгрес 8–9 грудня 1928 р. у Львові. Платформу УСДП в загальних рисах ще до з’їзду з’ясував секретар УСГ “Вперед” І. Квасниця на сторінках газети “Діло”. “Головним завданням нашої партії, – заявив він, – є боротьба за незалежність українського робітничого руху ... на основах західноєвропейського соціалізму. Стоїмо на становищі самостійної Української Соціалістичної Республіки, а засоби, що ведуть до здійснення того ідеалу, бачимо в освідомленні мас і пропаганді”. І. Квасниця

¹⁴ Орган УСП // Діло. 1925. 4 лютого.

¹⁵ Вперед. 1927. 25 січня.

¹⁶ Ibid., 1926. 1 липня.

¹⁷ Ibid., 1926. 1 листопада; 1927. 25 січня.

¹⁸ Ігор Соляр, *Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)*, 170.

¹⁹ Вперед. 1928. 22 січня.

²⁰ Іван Макух, *На народній службі*. (Детройт, 1958), 370, 371.

²¹ Діло. 1928. 27 вересня.

²² У розмові з співробітником газети ППС “Robotnik” В. Темницький сказав, що на парламентській арені співпрацюватиме з представництвом ППС і що стосунки між українськими і польськими соціалістами “стають щораз ближчими”, бо “ППС – єдина сила, котра чесно бореться за демократію в Польщі. Тому в цій боротьбі мусимо йти разом, пліч-о-пліч” (*див.* : Pierwszy poseł ukraińskiej socjalnej demokracji w Sejmie Rzeczypospolitej // Robotnik. 1930. 24 maja). Однак практично відносини двох партій у 1930-ті рр. не були такими тісними, як в австрійський період до 1914 р.

декларував критичне ставлення УСДП до політики УНДО та українських партій несоціалістичного напрямку, необхідність співпраці соціал-демократів з “іншими соціалістичними партіями”²³. Виступаючи на грудневому 1928 р. з’їзді з доповіддю “Проект програми і організаційного статуту”, В.Темницький піддав критиці діяльність “українських міщанських партій”, до яких відносив і УНДО. Враховуючи, що робітник був “рівночасно пролетарем і українцем”, наголошував доповідач, пропагована УНДО ідея створення одноцілого національного фронту ставила українське робітництво “на службу капіталістично-клерикальній реакції”. Водночас В.Темницький визнав “деякі спільні інтереси” в українському політичному таборі. Найбільш “болючим” питанням для УСДП він назвав проблему “відношення до соціалістичних партій інших народів”, зокрема брак належної співпраці з польськими соціалістами після 1918 р.²⁴.

Відновлена УСДП критично ставилася до комуністичного руху, суспільно-політичного устрою в УСРР, але деякий час зберігала радянофільські ілюзії. В умовах проведення політики “українізації” прорадянські настрої в другій половині 1920-х рр. мала й частина діячів УНДО, вбачаючи в УСРР основу для будівництва незалежної соборної Української держави. Однак націонал-демократи швидше позбулися радянофільських симпатій ще в 1929 р., на початку сталінських репресій. На засіданні Народного комітету УНДО 29 листопада 1929 р. вперше офіційно оголошено антирадянську позицію партії. Різка зміна політичного курсу націонал-демократів була пов’язана з початком тиску партійно-тоталітарної влади проти української інтелігенції на радянській Україні, коли в листопаді 1929 р. організовано показовий судовий процес над членами “Спілки визволення України”²⁵. УСДП остаточно позбавилася радянофільства у своїй політичній програмі дещо пізніше, коли з погромом націонал-комунізму і голодомором 1932–1933 рр. на Великій Україні злочини сталінського режиму стали більш очевидними. Однак спільна радянофільська платформа діячів обох партій у другій половині 1920-х рр. не стала підґрунтям для зближення між ними, бо на перешкоді цьому були ідейні розходження.

У резолюції грудневого 1928 р. з’їзду УСДП підкреслила, що, “не погоджуючися з централістичними зусиллями і диктатом Москви”, “український пролетаріат мусить стояти в обороні радянської України, вважаючи, що її упадок погрожує поворотом до влади чорної реакції...”²⁶. На відміну від УНДО, УСДП на зламі 1920–1930-х рр., як відомо, ще не позбавилася радянофільських ілюзій. Новообраний голова УСДП Л.Ганкевич у статті в газеті “Діло” виступив проти політики УНДО. Він вважав можливими взаємини соціал-демократів передусім з іншими соціалістичними партіями, зокрема з польськими соціалістами (ППС) та УСРП, тоді як “інші українські партії є або буржуазні (включно з УНДО. – І. Р.), або комуністичні, і з ними УСДП не може співпрацювати”²⁷. Ідеологічний догматизм, промарксистське доктринерство загострили взаємини УСДП з іншими українськими партіями. Так, член управи УСДП В. Темницький переконував, що нація має “різні суспільні класи”, між ними точиться “невпинно класова боротьба”, що робить неможливим існування “понадкласової всенаціональної солідарності”²⁸. З особливою гостротою соціал-демократи виступали проти створеної в 1929 р. нелегальної Організації українських націоналістів (далі – ОУН), що засуджувала будь-яке партійництво, відстоювала крайні методи боротьби за українську державність, а також проти новостворених клерикальних партій – Української народної обнови та Українського католицького союзу, які мали на меті сконсолідувати українське суспільство на засадах християнської ідеології.

Загалом взаємини УНДО та відновленої УСДП залежали від стану українсько-польських стосунків у Другій Речі Посполитій. Суспільно-політичне життя Західної України у 1930-ті рр. характеризувалося двома суперечливими тенденціями, що проявилися, з одного боку, в процесі розмежування українських політичних сил, а з іншого – в періодичних спробах їх

²³ Українська соціальна демократія перед реституцією // Діло. 1928. 27 вересня.

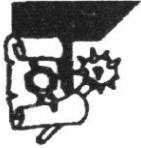
²⁴ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 6, оп. 1, спр. 470, арк. 3; У конгрес // Вперед. 1929. 20 січня.

²⁵ Ігор Соляр. *Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)*, 179.

²⁶ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 470, арк. 11.

²⁷ Наші соціалісти про себе. Відновлення УСДП // Діло. 1929. 13 січня.

²⁸ Вперед. 1931. Травень.

консолідації в легальній частині національно-державницького табору. Перша спроба зближення УНДО з відновленою УСДП відбулася в 1930 р. внаслідок загострення українсько-польських взаємин у краї. Репресії польської влади восени 1930 р. із застосуванням поліції та армії проти українського цивільного населення Галичини, відомі як “пацифікація” (умиротворення), були проведені у відповідь на саботажну акцію українського націоналістичного підпілля. Лідери УНДО і УСДП рішуче засудили як урядову “пацифікацію”, так і діяльність ОУН. ЦК УНДО, ЦК УСДП і Головна управа УСРП опрацювали у вересні 1930 р. спільне комюніке. Автори документа, що публікувався у пресі, осудили саботажницькі дії як “з національного погляду безцільні, позбавлені політичного змісту та неоправдані навіть ніякими революційними мотивами”. З іншого боку, вони протестували проти “безправних вчинків так званих пацифікаційних відділів” і застосування властями принципу колективної відповідальності українського населення²⁹.

Керівництво УНДО та УСДП, за висловом радикала І. Макуха, мало політичну мужність в “атмосфері терору виступити відкрито з протестом проти «пацифікації»”³⁰. На виборах до польського парламенту восени 1930 р. УНДО, УСДП разом з УСРП сформували спільний блок. Відозва УНДО, УСДП і УСРП, опублікована в пресі 30 вересня 1930 р.³¹, проголосила утворення разом з двома білоруськими партіями об’єднаного “Українського і білоруського виборчого блоку”. У відозві підкреслювалося, що “українські національні і демократичні партії, не порушуючи своїх окремих ідеологічно-програмових завдань”, об’єдналися для захисту “українців без огляду на партії, класи і віросповідання”³². По суті, сформувався блок ліберально-демократичних і соціалістичних угруповань на загальнонаціональній платформі. Кандидатами блоку від УСДП стали І. Квасниця, Р. Скибінський, Р. Домбчевський, О. Тимків та ін.³³, але в результаті виборів до парламенту не увійшов жоден соціал-демократ. Виборча кампанія, що проводилася в умовах надзвичайного стану, не виправдала сподівань блоку українських партій, зближення мало цільовий і тимчасовий характер.

Українці на парламентських виборах у листопаді 1930 р. одержали порівняно з попередньою виборчою кампанією 1928 р. лише половину мандатів. Спільний виступ УНДО, УСРП та УСДП проти дій УВО-ОУН започаткував смугу відчуження між легальними і нелегальними політичними структурами українського національного руху. Молоде покоління, віддаючи перевагу революційним методам вирішення української проблеми, дедалі більше вступало до лав новоствореної ОУН. Відносини провідних легальних партій з націоналістичним підпіллям набрали характеру конфлікту поколінь³⁴.

Діяльність українських політичних партій національно-державницького табору після виборів 1930 р. визначала тенденція розсередження сил. Виборчий блок у парламенті розпався на два окремих представництва – УНДО і УСРП, взаємини обох партій з УСДП загострилися. Суспільно-політичні процеси в 1930-х рр. значно зменшили вплив на маси як УНДО, так і насамперед УСДП. Це був період поширення, особливо серед молоді, інтегрального українського націоналізму, водночас зміцнювалися позиції клерикальних партій. Наростання авторитаризму в різних формах, характерне для всієї міжвоєнної Європи, підривало демократичні сили. За словами націонал-демократа І. Кедрина, в кінці 1930-х років “зросла, як ще ніколи досі, в українському громадянстві нехоть до всіх партій і всього т. зв. партійництва”³⁵. УСДП, намагаючись поєднати національну ідею і марксизм, зазнала критики як комуністичного, так і націо-

²⁹ Солідарний голос політичних партій про події в краю // Діло. 1930. 1 жовтня.

³⁰ Іван Макух, *На народній службі*, 399.

³¹ ЦК УНДО прийняв відповідну постанову на засіданні 25 вересня 1930 р. (за підписом голови партії Д. Левицького і головного секретаря Л. Макарушки), а ЦК УСДП – 28 вересня того ж року, підписану головою Л. Ганкевичем і секретарем І. Квасницею (*див.*: Діло. 1930. 1 жовтня).

³² Діло. 1930. 2 жовтня; Громадський голос. 1930. 11 жовтня.

³³ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 454, арк. 15.

³⁴ Михайло Швагуляк, “Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст.”. *Записки НТШ*. (Львів, 1991. Т. ССХХІІ), 128, 129.

³⁵ Кедрин І. Демократія, монопартія чи безпартійний провід? // Діло. 1939. 7 січня.

нально-державницького табору. І. Квасниця справедливо зауважив: “Поборюють нас з усіх боків”³⁶. “З одного боку, “б’ють” нас націоналісти, – визнавав П. Буняк, – бо не хочемо (й не будемо!) розбивати одноцілого професійного руху, а з другого боку, “б’ють”... “ліві”, бо вигнаємо кличі ... “націоналістичні”, а через це нібито “спинюємо революційний підйом мас”³⁷. “Сьогодні соціалізм уже не в моді, – вважав І. Квасниця, – дуже мало інтелігентів остало вірними соціалізові і українській робітничій класі”³⁸.

Крім спільного виступу проти урядової “пацифікації” та участі в єдиному блоці на виборах до польського парламенту в 1930 р., лідери УНДО та УСДП ще двічі протягом 30-х рр. робили спроби взаємного зближення. Друга спроба порозуміння була пов’язана із згортанням політики “українізації”, погромом українства на радянській Україні, що викликав гострий осуд серед галичан політики комуністів. Це остаточно розвіяло ілюзію діячів УСДП щодо можливого перетворення УСРР в самостійну і демократичну Українську державу. Соціал-демократична газета “Вперед” з боєм писала, що “дійсність” в УСРР – це “виголоджування України, це безпошадна нагінка на все, що українське, це кастрація молодого покоління, це творення української культури під чекістським доглядом, це безпошадний похід московського імперіалізму на Україну”³⁹. Трагічне становище українського народу на Наддніпрянщині спричинило тенденцію до об’єднання національно-демократичних сил Західної України та діаспори. На платформі боротьби на захист нації, за відновлення соборної самостійної Української держави сім політичних партій підтримали ідею скликання Всеукраїнського національного конгресу (далі – ВНК), що виникла в емігрантських колах. Ця ідея, зокрема, знайшла підтримку серед делегатів VII партійного конгресу УСДП 4 березня 1934 р. у Львові. Політична резолюція конгресу висловила протест “проти нечуваного терору більшовицької Москви на Великій Україні”. Делегати надали голові УСДП Л.Ганкевичу повноваження для переговорів у справі ВНК⁴⁰.

24–28 грудня 1934 р. УНДО, УСРП, УСДП, УНО та декілька емігрантських організацій провели у Львові передконгресову нараду. Від партії українських соціал-демократів у ній взяли участь В. Старосольський, П. Буняк та І. Квасниця⁴¹. Нарада підготувала загальну схему проведення ВНК. Учасники наради виступили за відновлення соборної самостійної Української держави зі столицею в Києві і визнали повну суверенність народу щодо вибору конституційного ладу, оснований на зразок західноєвропейської демократії. Термін скликання конгресу визначено до вересня 1935 р.⁴². “Всі партії згідно ствердили потребу консолідації національних сил”⁴³, – писала газета “Діло”. Співпраця УНДО з УСДП та українськими політичними партіями в краї і за кордоном сприяла згуртуванню національно-демократичного табору на захист нації. Однак проведення ВНК перекреслила угодовська акція нового керівництва УНДО, що весною 1935 р. підписало з урядовими чинниками угоду. Вона передбачала “нормалізацію” польсько-українських стосунків, мала на меті, за висловом голови партії (з 1935 р.) В. Мудрого, “погодити в Польщі українську національну рацію з польською державною рацією”⁴⁴.

У рамках процесу національної консолідації в середині 1930-х рр. відбулося перше в міжвоєнний період зближення крайових і емігрантських соціалістичних партій. УСДП разом з галицькою УСРП і наддніпрянськими Українською соціал-демократичною робітничою партією (далі – УСДРП) та Українською партією соціалістів-революціонерів (далі – УПСР) в еміграції опублікували в січні 1934 р. спільну заяву про становище на Україні. Основний зміст документа спрямовувався на викриття злочинів сталінського режиму. “Московська комуністична диктатура, – йшлося в заяві, – політикою визиску й терору поставила проти себе весь

³⁶ Robotnik. 1933. 28 maja.

³⁷ Нова ідеологія // Вперед. 1929. 1 квітня.

³⁸ Квасниця І., Виховуймо робітника-соціаліста! // Вперед. 1933. Травень.

³⁹ Червоний Кремль і Україна // Вперед. 1933. Серпень.

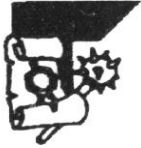
⁴⁰ Громадський голос. 1934. 17 березня; Sprawy narodowościowe. 1934. № 2–3, 246.

⁴¹ Ibid., 1935. 5 січня.

⁴² Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za IV kwartał 1934 r., 25.

⁴³ Діло. 1935. 2 січня.

⁴⁴ Ibid., 1939. 26 квітня.

український народ... Українського народу ніхто не визволить”. Ця теза підкреслила принципову помилковість радянофільських настроїв, поширених серед частини діячів УСДП (як і раніше УНДО). “Тільки народоправство, демократичний лад” дали б “нашому народові свободу національну і політичну” та “успішний господарський розвиток і добробут на його землі”⁴⁵. Кульмінаційною точкою в процесі зближення крайових і емігрантських соціалістичних партій став з’їзд 29–30 грудня 1934 р. у Львові за участю делегатів УСРП, УСДП, УСДРП і УПСР⁴⁶. Резолюція з’їзду закликала до боротьби “проти всякого роду реакції, диктатури, темноти й насильства, за вільну незалежну демократичну Україну”, засудила поширення “в українським суспільстві різних реакційних течій – фашизму, клерикалізму і т. д.”⁴⁷. З’їзд прийняв ухвалу про створення Українського соціалістичного блоку, але якогось організаційного оформлення ця ідея не одержала⁴⁸.

Політика “нормалізації” викликала гостре заперечення УСДП (як і українських партій від ОУН до КПЗУ) та опозиції в самому УНДО. На відміну від ундовців, УСДП бойкотувала парламентські вибори 1935 р. На засіданні 28 червня 1935 р. ЦК УСДП пояснював тактику бойкоту виборів недемократичним характером прийнятого в Польщі закону, що позбавляв опозиційні до уряду партії, в т. ч. УСДП, будь-яких шансів сформувати більш-менш впливове парламентське представництво⁴⁹. На позицію УСДП мала вплив тактика ППС, що бойкотувала вибори на знак протесту проти недемократичного виборчого законодавства⁵⁰. Однак УСДП проводила антивиборчу агітацію досить мляво, головним чином серед своїх прихильників⁵¹. Польський професор Е. Коко навіть висловив припущення, що лідери УСДП, усвідомлюючи загальне поправління суспільних настроїв і не бажаючи послаблення УНДО в центрі національно-демократичного табору Західної України, широкої антивиборчої кампанії не розгортали⁵². На нараді управи УСДП 10 листопада 1935 р. у Львові було прийнято резолюцію, в якій партія прямо засудила “політику, яку проводить гурт ундівсько-клерикальних послів”, бо вони не виражали інтересів “цілого українського народу, а тільки цих двох буржуазно-клерикальних партій: УНДО й УНО єп. Хомишина”⁵³. Соціал-демократ Р. Скибінський заявив у Дрогобичі в березні 1936 р., що ініціатори угоди об’єдналися “з польськими буржуями, щоб стати польськими міністрами і воєводами”⁵⁴.

Ставлення українських соціал-демократів до угодівського курсу УНДО висловив член ЦК УСДП В. Старосольський в анкеті газети “Діло” на тему “нормалізації”. Він вважав, що політика УНДО спричинила “обезвартіснення українського питання в Польщі. Польська сторона стала психічно і своїм розумінням ситуації менше схильна йти у відношенні до українців на які-небудь уступки...”⁵⁵. Вплив “нормалізації” на українське суспільно-політичне життя охарактеризовано як “від’ємний”. Політичний курс УНДО, на думку В. Старосольського, можна було порівняти з урядовою реакцією, яка запанувала в краї після революції 1848 р. в Австрії. “На порядку дня стоїть... справа демократизації суспільства і демократизації політики”⁵⁶, – підкреслив В. Старосольський. Іншим разом, виступаючи на мітингу УСДП у Дрогобичі в серпні 1938 р.,

⁴⁵ Громадський голос. 1934. 20 січня; Діло. 1934. 20 січня.

⁴⁶ Archiwum akt nowych (abbr. – AAN) w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (abbr. – MSZ), sygn. 2347, s. 505.

⁴⁷ Громадський голос. 1935. 19 січня, 26 січня; Діло. 1935. 25 січня; Sprawy narodowościowe. 1934. № 5–6, 609.

⁴⁸ Володимир Трощинський, *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище*. (Київ, 1994), 139.

⁴⁹ Sprawy narodowościowe. 1935. № 3–4, 279.

⁵⁰ Jozef Holzer. *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*. (Warszawa, 1974), 508.

⁵¹ Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za III kwartał 1935 r. (Warszawa, 1935), 19.

⁵² Eugeniusz Koko, *Українці соціалдемократи галицькі...*, 140.

⁵³ Народа Екзекутиви УСДП // Громадський голос. 1935. 7 грудня.

⁵⁴ AAN w Warszawie, Urząd Wojewódzki we Lwowie. 1920–1939, sygn. 23, k. 56.

⁵⁵ Старосольський В., “Шириться дефетизм, дезорієнтація, відворот від політики...”, Діло. 1937. 29 липня.

⁵⁶ Ibid.

він визнав, що ундовська політика “нормалізації” “завела український нарід у сліпий кут...”⁵⁷. Наслідки акції УНДО як “мізерні” оцінив у відповіді на питання анкети газети “Діло” А. Чернецький, в минулому один із лідерів УСДП, на той час пенсіонер⁵⁸.

Третя спроба зближення діячів УНДО та УСДП у польський період відбулася напередодні Другої світової війни. Підґрунтя для порозуміння дала спільна позиція двох партій у боротьбі проти активізації фашизму, в якому справедливо вбачалася загроза виникнення нової світової війни. Так, УСДП вбачала суть фашизму у спробі рятуння капіталістичного ладу. Якщо навіть вважати фашизм “доцільною політичною ідеологією, то, очевидно, тільки для державних і панівних народів”, – підкреслював В. Темницький. Утворення національної державності забезпечила б ідеологія, що закликала “до боротьби проти насильства, а фашизм і гітлеризм власне насильство... санкціонують...”⁵⁹. Серед чинників, що спричинили тенденцію до об’єднання національно-державницьких сил на Західній Україні, були наступні: заперечення угодовського курсу лідерів УНДО, невдоволення національною і соціальною політикою польського уряду, підтримка української автономії на Закарпатті (Карпатська Україна) у складі Чехо-Словаччини, проголошеної восени 1938 р. УСДП та опозиція в УНДО взяли участь у новій спробі консолідації в легальній частині національно-державницького табору наприкінці 30-х рр., що відбулася під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, зокрема змін у міжнародному становищі внаслідок активізації нацистської Німеччини.

В. Старосольський як голова УСДП, обраний на VIII партійному конгресі 17 жовтня 1937 р., спільно з діячами УНДО та представниками від УСРП, Фронту національної єдності (далі – ФНЄ), Української народної обнови (далі – УНО), “Союзу українок”, взаємодіяли в рамках Контактного комітету, заснованого в грудні 1937 р. у Львові для пошуку шляхів порозуміння серед українського громадянства⁶⁰. Найзначнішим здобутком у працях комітету стала пресова угода 1938 р. Представники газети “Діло” від імені опозиції в УНДО та друкованого органу УСДП “Робітничий голос”, як і часописів УСРП, ФНЄ, УНО, УКС та “Союзу українок”, у квітні 1938 р. уклали угоду про співпрацю на загальнонаціональній платформі. Зокрема, йшлося про обмін інформацією щодо захисту українського народу, лояльність полеміки різних ідейно-політичних напрямків⁶¹. Конференція УСДП 25 вересня 1938 р. одностайно підтримала співпрацю з “іншими українськими угрупованнями в загальнонаціональних справах”, передусім з “братніми соціалістичними партіями”, потребу створення єдиного блоку українських партій і груп⁶².

Голова УСДП В. Старосольський був одним з авторів заяви-протесту відомих суспільно-політичних і церковних діячів краю, опублікованої в листопаді 1938 р., яку підписали також націонал-демократи К. Левицький, Д. Левицький, І. Німчук, Л. Куницький. Заява рішуче засудила репресії щодо українського населення в Польщі⁶³. Відозва УНДО, УСДП, “Дружини княгині Ольги”, УСРП і ФНЄ з нагоди падіння Карпатської України закликала українців “одностайно стати до відповідальної співпраці, об’єднати всі творчі сили... цілого народу”⁶⁴. УСДП, як і всі опозиційні партії, бойкотувала вибори до польського парламенту, що відбулися в листопаді 1938 р.⁶⁵. Вереснева конференція УСДП 1938 р. вимагала “зміни виборчої орди-

⁵⁷ AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (abbr. – MSW), sygn. 968, k. 1; Робітничий голос. 1938. Вересень.

⁵⁸ Чернецький А., Поможє нам тільки моральне відродження нації // Діло. 1937. 5 серпня.

⁵⁹ Робітничий голос. 1938. Травень.

⁶⁰ Михайло Швагуляк, Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси... *Другий міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Історія*. Част. II. (Львів, 1994), 97.

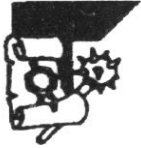
⁶¹ AAN w Warszawie, MSZ, sygn. 2351, k. 353, 354; Михайло Швагуляк. “Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (З історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки)”. *Записки НТШ*. (Львів, 1994. Т. ССХХVIII), 218, 219.

⁶² Краєва конференція УСДП // Робітничий голос. 1938. Жовтень.

⁶³ Заява // Діло. 1938. 20 листопада.

⁶⁴ Українці! // Ibid. 1939. 25 березня.

⁶⁵ AAN w Warszawie, MSZ, sygn. 2352, k. 229; Державний архів Івано-Франківської області. (далі – ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 1530, арк. 199 зв.

нації” в більш демократичному напрямку⁶⁶. У свою чергу, блок УНДО-УНО та Волинське українське об’єднання (ВУО), взявши участь у виборах разом із проурядовим табором, зберегли в парламенті кількісне представництво з 1935 р.⁶⁷. Однак тривалі дискусії в передвоєнний період на тему створення представницького органу західноукраїнських легальних політичних структур так і не принесли успіху. Вузькопартійні інтереси вкотре взяли гору над загальнонаціональними цілями. Крах консолідаційних зусиль всередині національно-державницького табору значною мірою став наслідком поглиблення кризи національної демократії в тодішній Європі⁶⁸.

В умовах поглиблення протиборства в українському таборі УСДП з середини 1930-х рр. встановила більш тісні зв’язки з ППС. Представники УСДП і ППС на найвищому партійному рівні вперше після розпаду Австро-Угорщини (1918 р.) зібралися на міжпартійній конференції 29 січня 1933 р. у Львові. Конференція ухвалила рішення про взаємодію обох партій у боротьбі проти націоналізму, фашизму і комунізму, водночас зафіксувала серйозні розбіжності між ними в національному питанні. УСДП обстоювала принцип незалежності й соборності України, тоді як ППС, підтримавши загалом ідею “самостійности й державної незалежности українського народу”, виступила за територіальну автономію західноукраїнських земель у складі Речі Посполитої⁶⁹. УСДП підтримувала вимогу ППС національно-територіальної автономії на етнографічних українських землях у Польщі, як правило, на спільному святкуванні 1 травня в 1936–1938 рр.⁷⁰. В українській пресі відзначалося, що УСДП “йде від літ у хвості ППС”⁷¹.

Водночас у 1930-х рр., як свідчать архівні першоджерела, в Галичині траплялися нечисленні випадки, коли діячі УНДО на місцевому рівні досить толерантно ставилися до спроб занування осередків УСДП, щоб відірвати частину українського робітництва від впливу польських соціалістів і ліворадикальних, прокомуністичних сил. Так, заходи щодо створення організаційного комітету УСДП у Добромилі Львівського воеводства в 1938 р., за свідченням органів поліції, підтримали навіть місцеві українські політики, які не були симпатиками соціалізму, щоб перешкодити колонізації серед робітників-українців⁷². Однак ЦК УСДП наштовхнувся на вороже ставлення до української соціал-демократії польського суспільства і протидію комуністів⁷³.

Аналізуючи взаємини УНДО з УСДП наприкінці 1920-х – у 30-х рр., необхідно враховувати різну “політичну вагу” партій, наприклад, соціал-демократи мали значно менший вплив на суспільно-політичне життя Західної України. Чисельність УСДП не перевищувала 1–1,5 тис. членів, водночас УНДО, за даними І.Макуха, нараховувала до 10 тис. чол.⁷⁴. За офіційними даними, наприклад, у 1929 р. УСДП провела всього сім зборів, а УНДО – аж 305 (для порівняння, УСРП – 110)⁷⁵. Характерно, що газета “Діло” образливо побажала “УСДП табличку множення членів”⁷⁶. А. Чернецький, один із колишніх лідерів партії, писав у спогадах, що існування відновленої УСДП стало “хіба формальне, бо політичного впливу вона не мала і видатної ролі в політичному житті більше не грала”⁷⁷. Уявлення про впливи УНДО та УСДП можна отримати з видавничої діяльності. У 1930-х рр. УСДП видавала щомісячно газети “Вперед”, “Робітничий голос” та орган Української професійної комісії “Професійний вістник”, що з’являлися нерегулярно через фінансові проблеми. Загальний тираж “Впереду” в 1934 р. становив 1 тис. примірників (того року вийшов єдиний номер часопису, в 1929 р. – 11 номерів,

⁶⁶ Краєва конференція УСДП // Робітничий голос. 1938. жовтень.

⁶⁷ Робітничий голос. 1939. січень; Громадський голос. 1939. 14 січня.

⁶⁸ Михайло Швагуляк. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси..., 98.

⁶⁹ Вперед. 1933. травень; Sprawy narodowościowe. 1933. № 1, 75.

⁷⁰ Робітничий голос. 1938. Червень.

⁷¹ Новий час. 1938. 3 травня.

⁷² ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 1526, арк. 47.

⁷³ Ibid., ф. 2, оп. 1, спр. 1432, арк. 213, 213 зв.; ф. 69, оп. 1, спр. 720, арк. 1.

⁷⁴ Іван Макух, *На народній службі*, 447, 448.

⁷⁵ Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za październik, listopad i grudzień 1929 r., 44.

⁷⁶ Св. Миколай // Діло. 1933. 20 грудня.

⁷⁷ Антін Чернецький, *Спомини з мого життя*. (Лондон, 1964), 71.

у 1931 і 1933 рр. – по чотири)⁷⁸, тоді як газета УНДО “Діло”, не враховуючи інші видання націонал-демократів, виходила щоденно тиражем не менше 4,6 тис.⁷⁹.

Водночас на вищому партійному рівні між УНДО та УСДП, в основному, не було особистих конфліктів. Політичну лінію УСДП визначали партійні діячі, як правило, з високоосвіченого інтелігентського, а не з робітничого середовища. Будучи відданими ідеям західно-європейської соціал-демократії, лідери УСДП, відомі адвокати доктори Л. Ганкевич, В. Старосольський, Р. Домбчевський, Р. Скибінський та ін., займали виразно національну позицію⁸⁰. Соціал-демократ В. Темницький, син священника, за оцінкою газети УНДО “Діло”, “годився” співпрацювати “без огляду на партійно-політичні різниці”⁸¹. За влучним висловом відомого журналіста і політичного діяча, ундовця І. Кедрина, один із лідерів УСДП В. Старосольський був на політичній арені людиною “великого формату”⁸². По суті, українські соціал-демократи віддавали перевагу мирному переростанню капіталізму в соціалізм і вважали, що альтернативою більшовицькій системі є загальнодемократична парламентська республіка. Характерно, що як адвокати керівники УСДП захищали на суді діячів націоналістичного підпілля, хоч і залишалися їхніми ідейними противниками⁸³.

Таким чином, УНДО та УСДП належали до легальної частини національно-державницького табору Західної України, що виступав за побудову незалежної соборної Української держави легальним, парламентським шляхом. УСДП намагалася поєднати національну ідею і марксизм, відстоювала соціалістичні гасла, вузькочасовий підхід до будівництва самостійної української державності, на відміну від УНДО, що перебувало на загальнонаціональній платформі, проти марксистського догматизму. Ідейні розбіжності стали основною причиною браку сталих взаємин між двома партіями в досліджуваній період, незважаючи на наявність спільних позицій УНДО та УСДП з ряду політичних питань: негативне ставлення до крайніх методів боротьби українського націоналістичного підпілля, критика політики сталінського партійно-тоталітарного режиму на радянській Україні та польського уряду на “східних кресах” тощо. Взаємини УНДО та відновленої УСДП наприкінці 1920-х – у 1930-х рр. залежали від стану українсько-польських стосунків у Другій Речі Посполитій та активізації українського питання на міжнародній арені: між партіями відбувалося зближення в умовах крайнього загострення українсько-польських стосунків на Західній Україні і нищення українства за межами краю, але ця тенденція не була довготривалою.

Ідейною платформою для консолідації легальних національно-державницьких партій був захист української нації за критичних обставин національного життя, але, як правило, зближення УНДО та УСДП мало цільовий і тимчасовий характер. Обмеження демократичних інститутів і ріст політичного екстремізму в різних формах, радикалізація суспільних настроїв у міжвоєнній Польщі, як і по всій Європі, обмежували вплив УНДО й особливо лівоцентристської УСДП на політичне життя краю. Відцентрові тенденції на зламі 1920–1930-х рр. призвели до зростання контрверзи серед різних груп українського політичного табору, зокрема між його легальною і нелегальною частинами, що також накладало негативний відбиток на відносини УНДО та УСДП. Діяльність обох партій зупинила у вересні 1939 р. Друга світова війна.

⁷⁸ Wszystkie stronnictwa. 1930. 24 maja, 178.

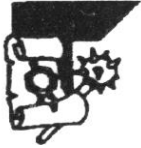
⁷⁹ AAN w Warszawie, MSW dopływ, sygn. 1073, k. 112, 112 zw.

⁸⁰ Ганкевич Л. *Союз українських адвокатів*. (Львів, 1933), 12, 24.

⁸¹ Володимир Темницький, Некролог // Діло. 1938. 28 січня.

⁸² Кедрин І., “Володимир Старосольський (у 100-річчя народин)”. *Володимир Старосольський. 1878–1942. Записки НТШ*. (Т. 210. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1991): 389.

⁸³ Хомяк О., Пан (за термінологією В. Липинського). *Ibid.*, 384.

THE RELATIONS BETWEEN UNDO AND USDP IN EASTERN HALYCHYNA (1925–1939)

Igor RAIKIVSKYI

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Institute of History of Political Science and International Relations

Department of History of Ukraine

57, Taras Shevchenko str., Ivano-Frankivsk 76000, Ukraine

e-mail: i.ray@ukr.net

Summary

This is the article about the relations between the Ukrainian National-Democratic Unions (UNDO) and the Ukrainian Social-Democratic Party (USDP) in Galicia in 1925–1939. The Ukrainian national democrats and Social Democrats represented the legal part of the Western Ukraine political spectrum that defended the legal, parliamentary methods of struggle against Polish occupation for the construction of an independent Ukrainian congregation.

The main idea of the article is to show that the character of the relationship between the two parties depended on the state of Ukrainian-Polish relations in the Second Commonwealth and the aggravation of the Ukrainian question on the world politic arena. The political evolution of the USDP at the beginning of 1920’s culminated in the transition to the position of the Communist Party of Western Ukraine (CPZU) in 1923, which became the reason for the Pro-Communist Party’s prohibition by the Polish authorities in early 1924. The restored USDP tried to combine the old, social-democratic positions. The national idea and Marxism, advocated a narrow-class approach to the construction of an independent Ukrainian state, while the UNDO (this party was founded in 1925), while on a national platform, opposed Marxist dogmatism. Ideological differences had become the main reason for the lack of a lasting relationship between the two parties during the period under investigation, despite the presence of UNDO and the USDP’s common positions on a number of political question: the negative attitude to the extreme methods of the struggle of the Ukrainian nationalist underground, criticism of the policy of the Stalinist party-totalitarian regime in Soviet Ukraine and the Polish government in the western lands and so on.

The political rapprochement between the UNDO and the USDP in the 1930s was not long-lasting, it had happened in the wake of the exacerbation of Ukrainian-Polish relations in Galicia and the destruction of Ukrainians outside the province. The ideological platform for the periodic consolidation of legal national-state parties was the protection of the Ukrainian nation in the critical circumstances of national life during government repressions against the Ukrainian civilian population of Galicia, which was known as “pacification” in 1930, in the conditions of the Stalinist pogrom of the national movement, the Holodomor in Soviet Ukraine (1933–1934) and on the eve of the Second World War as a protest against the activation of fascism in Europe, the denial of the agreement of the leaders of the UNDO and others.

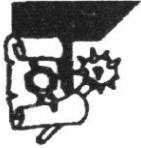
The limitation of democratic institutions and the growth of political extremism in various forms, the radicalization of public sentiment in interwar Poland, as well as throughout Europe, limited the influence of UNDO and, in particular, the radical USPP on the political life of Western Ukraine. At the turn of the 1920’s and 1930’s, there was a split between the legal and illegal parts of the Ukrainian political camp and the strengthening of the influence of the nationalist underground, the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), which was explained by the decline of a large part of the Ukrainian population, especially young people, in the possibility of a legal solution to the Ukrainian problem in Second Rzeczpospolita. This put a negative imprint on the relationship between UNDO and the USP, the work of both parties stopped the Second World War in September 1939.

Keywords: national democrats, social democrats, party, relations, national state camp.

REFERENCES

- Archiwum akt nowych (abbr. – AAN) w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (abbr. – MSW), sygn. 968, k. 1.
AAN w Warszawie, MSW dopływ, sygn. 1073, k. 112, 112 zw.
AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (abbr. – MSZ), sygn. 2347, k. 505.
AAN w Warszawie, MSZ, sygn. 2351, k. 353, 354.
AAN w Warszawie, MSZ, sygn. 2352, k. 229.
AAN w Warszawie, Urząd Wojewódzki we Lwowie. 1920–1939, sygn. 23, k. 56.
Bełcikowska Alicja. *Stronnictwa i związki polityczne w Polsce*. (Warszawa, 1925), 5.
Chernetskyi Antin. *Pomozhe nam tilky moralne vidrozhennia natsii // Dilo*. 1937. 5 serpnia. (in Ukrainian).

- Chernetskyi Antin. *Spomyny z moho zhyttia*. (London, 1964), 71. (in Ukrainian).
- Chervonyi Kreml i Ukraina // Vpered. 1933. serpen. (in Ukrainian).
- Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (dali – DAIFO), f. 2, op. 1, spr. 1432, ark. 213, 213 зв.
- DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 1526, ark. 47.
- DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 1530, ark. 199 зв.
- DAIFO, f. 69, op. 1, spr. 720, ark. 1.
- Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO), f. 1, op. 51, spr. 454, ark. 15.
- DALO, f. 1, op. 52, spr. 367, ark. 24.
- DALO, f. 121, op. 2, spr. 188, ark. 20 зв.
- DALO, f. 271, op. 1, spr. 395, ark. 5.
- Dilo. 1928. 27 veresnia. (in Ukrainian).
- Dilo. 1930. 1 zhovtnia. (in Ukrainian).
- Dilo. 1930. 2 zhovtnia. (in Ukrainian).
- Dilo. 1934. 20 sichnia. (in Ukrainian).
- Dilo. 1935. 2 sichnia. (in Ukrainian).
- Dilo. 1935. 25 sichnia. (in Ukrainian).
- Dilo. 1939. 26 kvitnia. (in Ukrainian).
- Hankevych L. *Soiuz ukraïnskykh advokativ*. (Lviv, 1933), 12, 24. (in Ukrainian).
- Holzer Jozef. *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej* (Warszawa, 1974), 508.
- Hromadskyi holos. 1930. 11 zhovtnia. (in Ukrainian).
- Hromadskyi holos. 1934. 20 sichnia. (in Ukrainian).
- Hromadskyi holos. 1934. 17 bereznia. (in Ukrainian).
- Hromadskyi holos. 1935. 5 sichnia. (in Ukrainian).
- Hromadskyi holos. 1935. 19 sichnia. (in Ukrainian).
- Hromadskyi holos. 1935. 26 sichnia. (in Ukrainian).
- Hromadskyi holos. 1939. 14 sichnia. (in Ukrainian).
- Kedryn Ivan. “Volodymyr Starosolskyi (u 100-richechia narodyn)”, in *Volodymyr Starosolskyi. 1878–1942*. Zapysky NTSh. (T. 210. Niu-York, Paryzh, Sydnei, Toronto, 1991), 389. (in Ukrainian).
- Kedryn Ivan. *Demokratia, monopartia chy bezpartiinyi provid?* // Dilo. 1939. 7 sichnia. (in Ukrainian).
- Khomiak O. “Pan (za terminolohiiieu V. Lypynskoho)”, in *Volodymyr Starosolskyi. 1878–1942*. Zapysky NTSh. (T. 210. Niu-York, Paryzh, Sydnei, Toronto, 1991), 384. (in Ukrainian).
- Koko Eugeniusz. “Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918–1939)”, *Ukraińska myśl polityczna w XX wieku. Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. Z. 103*. (Kraków, 1993), 125–141.
- Kraieva konferentsiia USDP // Robitnychi holos. 1938. zhovten. (in Ukrainian).
- Kvasnytsia Ivan. *Vykhovuimo robitnyka-sotsialista!* // Vpered. 1933. Traven. (in Ukrainian).
- Makukh Ivan. *Na narodnii sluzhbi*. (Detroit, 1958), 370, 371. (in Ukrainian).
- Narada Ekzekutyvy USDP // Hromadskyi holos. 1935. 7 hrudnia. (in Ukrainian).
- Nashi sotsialisty pro sebe. Vidnovlennia USDP // Dilo. 1929. 13 sichnia. (in Ukrainian).
- Nova ideolohiia // Vpered. 1929. 1 kvitnia. (in Ukrainian).
- Novyi chas. 1938. 3 travnia. (in Ukrainian).
- Orhan USP // Dilo. 1925. 4 liutoho. (in Ukrainian).
- Pierwszy poseł ukraińskiej socjalnej demokracji w Sejmie Rzeczypospolitej // Robotnik. 1930. 24 maja.
- Raikivskyi Ihor. “Halytska sotsial-demokratia v Ukrainkii revoliutsii 1917–1920 rokiv”, *Halychyna. Vseukraïnskyi naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*. 1998. № 2, 42–55. (in Ukrainian).
- Raikivskyi Ihor. “Ideino-orhanizatsiina vidbudova USDP u Halychyni (1925–1928 rr.)”. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsialnyi vypusk II*. (Drohobych, 2015), 116–128. (in Ukrainian).
- Raikivskyi Ihor. “Livoradykalna evoliutsiia USDP (1920–1924 rr.)”. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia*. (Ivano-Frankivsk, 1999. Vyp. II), 112–122. (in Ukrainian).
- Raikivskyi Ihor. *Ukraińska sotsial-demokratychna partiia (1928–1939 rr.)*. (Ivano-Frankivsk, 1995). 67 s. (in Ukrainian).
- Robitnychi holos. 1938. Traven. (in Ukrainian).
- Robitnychi holos. 1938. Cherven. (in Ukrainian).
- Robitnychi holos. 1938. Veresen. (in Ukrainian).
- Robitnychi holos. 1939. Sichen. (in Ukrainian).
- Robitnyk. 1925. 1 liutoho. (in Ukrainian).
- Robotnik. 1933. 28 maja.

- Shvahuliak Mykhailo. "Malovidoma storinka politychnoho zhyttia Zakhidnoi Ukrainy peredodnia Druhoi svitovoi viiny (Z istorii Kontaktnoho Komitetu. 1937–1939 roky)". *Zapysky NTSh*. (Lviv, 1994. T. CCXXVIII), 218, 219. (in Ukrainian).
- Shvahuliak Mykhailo. "Suspilno-politychna sytuatsiia u Zakhidnii Ukraini na pochatku 30-kh rokiv XX st.". *Zapysky NTSh*. (Lviv, 1991. T. CCXXII), 128, 129. (in Ukrainian).
- Shvahuliak Mykhailo. Partiini podily i zahalnonatsionalni interesy. Problema politychnoi konsolidatsii ukraïnskoho natsionalnogo rukhu Halychyny (1919–1939 rr.), in *Druhyi mizhnarodnyi konhres ukrainistiv. Dopovidi i povidomlennia. Istoriiia*. Chast. II. (Lviv, 1994), 97. (in Ukrainian).
- Soliar Ihor. *Ukraïnske natsionalno-demokratychnе obiednannia: pershyi period diialnosti (1925–1928)*. (Lviv, 1995). 70 s. (in Ukrainian).
- Soliar Ihor. *Zovnishni oriientatsii natsionalno-derzhavnytskykh partii Zakhidnoi Ukrainy (1923–1939)*. (Lviv, 2011). 356 s. (in Ukrainian).
- Solidarnyi holos politychnykh partii pro podii v kraiu // Dilo. 1930. 1 zhovtnia. (in Ukrainian).
- Sprawozdanie z zycia mniejszości narodowych za IV kwartał 1934 r. (Warszawa, 1934), 25.
- Sprawozdanie z zycia mniejszości narodowych za III kwartał 1935 r. (Warszawa, 1935), 19.
- Sprawozdanie z zycia mniejszości narodowych za październik, listopad i grudzień 1929 r. (Warszawa, 1929), 44.
- Sprawy narodowościowe. 1933. № 1, 75.
- Sprawy narodowościowe. 1934. № 2–3, 246.
- Sprawy narodowościowe. 1934. № 5–6, 609.
- Sprawy narodowościowe. 1935. № 3–4, 279.
- Starosolskyi Volodymyr. "Shyrytsia defetyzm, dezorientatsiia, vidvorot vid polityky..." // Dilo. 1937. 29 lypnia. (in Ukrainian).
- Sv. Mykolai // Dilo. 1933. 20 hrudnia. (in Ukrainian).
- Troshchynskyi Volodymyr. *Mizhvoienna ukraïnska emihratsiia v Yevropi yak istorychne i sotsialno-politychne yavyshe*. (Kyiv, 1994), 139. (in Ukrainian).
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO Ukrainy), f. 6, op. 1, spr. 470, ark. 3.
- Ukraïnska sotsiialna demokratiia pered restytutsiieiu // Dilo. 1928. 27 veresnia. (in Ukrainian).
- Ukraïnska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti. Dokumenty i materialy*, uporiad. T. Hunchak i R. Solchanyk. (Miunkhen: [Suchasnist], 1983, t. 2), 172, 176. (in Ukrainian).
- Ukraintsi! // Dilo. 1939. 25 bereznia. (in Ukrainian).
- Volodymyr Temnytskyi Nekroloh // Dilo. 1938. 28 sichnia. (in Ukrainian).
- Vpered. 1931. traven. (in Ukrainian).
- Vpered. 1933. traven. (in Ukrainian).
- Vperid. 1926. 1 lypnia. (in Ukrainian).
- Vperid. 1926. 1 lystopada. (in Ukrainian).
- Vperid. 1927. 25 sichnia. (in Ukrainian).
- Vperid. 1928. 22 sichnia. (in Ukrainian).
- Wszystkie stronnictwa. 1930. 24 maja, 178.
- Zaiava // Dilo. 1938. 20 lystopada. (in Ukrainian).
- V konhres // Vpered. 1929. 20 sichnia. (in Ukrainian).

УДК 94 (477)

**STOSUNKI POLSKO-UKRAINSKI W SWIETLE DOKUMENTOW OUN
Z CHASOW II WOJNY SWIATOWEJ****Олександра СТАСЮК***Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
відділ новітньої історії, e-mail: inukr@inst-ukr.lviv.ua*

У статті висвітлено позицію ОУН стосовно українсько-польських взаємин під час Другої світової війни. Показано зміни в ідеології й політиці організації стосовно поляків залежно від подій на фронтах та міжнародно-політичної обстановки. Проаналізовано заходи українських націоналістів щодо врегулювання українсько-польських взаємин та причини їх несприйняття польським політикумом. Окреслено основні етапи та характер українсько-польського протистояння, зроблено висновок про його згубний вплив на розвиток національно-державних процесів обох народів.

***Ключові слова:** ОУН, польське антибільшовицьке підпілля, Друга світова війна, українсько-польські відносини.*

Początek II wojny światowej kardynalnie zmienił charakter stosunków polsko-ukraińskich, które z konfliktu między narodem panującym a zniewolonym przeszły do płaszczyzny relacji między dwoma narodami bez państw. Próbując wykorzystać nowe okoliczności i zlikwidować niepotrzebny front polsko-ukraiński w chwili rozwinięcia nowego etapu walki o Ukraińskie Niepodległe i Zjednoczone Państwo (USSD), kierownictwo OUN obydwu odłamów uporczywie prowadziło negocjacje ze stroną polską w celu wytworzenia wspólnej pozycji. Ukraińscy politycy planowali osiągnąć porozumienie na platformie “samodzielnych państw oraz uznania i panowania prawa narodu ukraińskiego na Ziemiach Zachodnioukraińskich”¹. Jednak właśnie status terenów zachodnioukraińskich stał się przeszkodą, o którą rozbiły się wszelkie próby porozumienia i współpracy. Polacy nie zamierzali rezygnować z ziem zachodnioukraińskich i pielęgnowali nadzieje na odnowienie Państwa Polskiego w granicach przedwojennych przy pomocy sił aliantów. Nie przekonywało ich ani całkiem realne zagrożenie ze strony państw imperialistycznych, ani obietnice strony ukraińskiej wstrzymania antypolskich nastrojów wśród ludności ukraińskiej, ni też pośrednictwo tak szanowanego wśród społeczności ukraińskiej i polskiej człowieka, jakim był metropolita Szeptycki. Nie zgadzali się również na propozycję polityków ukraińskich zaniechania sprzeczek wokół granicy polsko-ukraińskiej do zakończenia wojny². Negocjacje trwały go 1942 roku, lecz nie przyniosły żadnych efektów.

To, że Polacy nie chcieli uznać Ukraińców za równoprawnego partnera politycznego, pomnożone przez antyukraińską praktykę władz polskich okresu międzywojennego odbiło się na wielu akcentach ideologii i polityki OUN. Między innymi hasła i cele OUN dotyczące kwestii narodowej, które w przededniu wojny radziecko-niemieckiej po raz pierwszy zostały ujęte w formie programu, zachowały charakter przedwojenny, daleki od demokratycznego. Przyszłe Państwo Ukraińskie według przywódców OUN-B, miało być zbudowane na zasadzie jednonarodowości, która miała być osiągnięta za pomocą deportacji i asymilacji ludności nieukraińskiej. Wobec Polaków proponowano stosować taką samą politykę, którą Państwo Polskie w ciągu kilkuset lat prowadziło na ziemiach ukraińskich. Na przykład, dokument “Wytyczne na pierwsze dni organizowania państwa” głosił m.in.: “... polskich rolników należy asymilować, uświadamiając ich, tym bardziej w te gorące, przepełnione fanatyzmem czasy, że są Ukraińcami, tylko obrządku łacińskiego, przymusowo spolonizowanymi... niszczyć przede wszystkim inteligencję, której nie wolno dopuszczać do jakichkolwiek państwowych

¹ “Постанови II Конференції Організації Українських Націоналістів, 1942, квітень”, у *Причинки до суспільного мислення*. Збірка статей, (Торонто, 1989. Ч. I), 69.

² Володимир Трофимович, “Польське питання в українській політичній думці в роки Другої світової війни”, у *Волинь і Холмщина 1938–1947 рр. Польсько-українське протистояння та його відлуння*. Україна: Культура спадщина, національна свідомість, державність. (Львів, 2003. Вип. 10), 141–147.

інституції, в огóle нале́ży uczynić niemożliwym pojawienie się inteligencji, to jest uniemożliwić dostęp do szkół itd”³.

Jednakże już w tym czasie istniała opozycyjna opinia w sprawie oficjalnej polityki Kierownictwa (Prowodu) dotyczącej kwestii narodowej, rzecznikami której występowali ideolodzy ze środowiska OUN-B, skupieni wokół Iwana Mityngi. Proponowali budowanie stosunków między narodami w przyszłym Państwie Ukraińskim na zasadach demokratycznych, dając wszystkim mniejszościom narodowym zamieszkującym Ukrainę “prawo do autonomii kulturowej, gospodarczej i wyznaniowej”⁴, i zaangażowania ich w ten sposób w walkę o Państwo Ukraińskie. Stosunek narodu ukraińskiego do narodów sąsiednich według stronników Mityngi miał określać się ich stosunkiem do Moskwy i Berlinu, polityka imperialistyczna których w jednakowej mierze stanowi zagrożenie dla wszystkich narodów słowiańskich. Otóż wszystkie zniewolone lub zagrożone narody powinny znaleźć się we wspólnym froncie walki z imperializmem⁵. Włączenie do tego frontu Polaków Iwan Mitynga uważał za zasadniczo ważny moment realizacji takiej koncepcji. Niestety, grupa I. Mityngi nie miała wtedy decydującego wpływu na decyzje Prowodu, dlatego też w Postanowieniach II Wielkiego Zgromadzenia zapisano stanowisko większości.

Na skutek tego w pierwszych dniach wojny radziecko-niemieckiej biuletyny OUN nadal demonstrowały agresywne stanowisko wobec Polaków. Między innymi gazeta Czortkowa “Tryzub”, wydawana pod nadzorem OUN-M, oskarżała polskie podziemie o działalność antyukraińską i próby pertraktacji z największym wrogiem Ukrainy – radziecką Moskwą: “Dziś złączyli się z Żydami i komunistami, oni zgodzą się z kimkolwiek by zniszczyć wszystko co ukraińskie, by nie słyszeć języka ukraińskiego, by tylko zaszkodzić sprawie ukraińskiej. Lecz ci panowie powinni pamiętać, że mieszkają na ukraińskiej ziemi, wśród ogromu ludności ukraińskiej, i że żadna podła robota im się nie uda”⁶. W ulotkach znów wyraźnie zabrzmiały szowinistyczne momenty: Ukraińców nawoływano do bojkotów ludności polskiej, nie sprzedawania im prowizji: “Niech już raz zabrają się z Hałyczyny do Warszawy i Krakowa i nauczą się jeść chleb ze swej ziemi”⁷.

Przełom w toku wojny, zagrażający nową nawałą bolszewizmu, oraz uświadomienie ukraińskiej sprawy wyzwoleniowej jako części problemu ogólnoeuropejskiego, postawiły na porządku dziennym nowe drogowskazy ideowo-polityczne, co doprowadziło do kardynalnych zmian kursu polityki zagranicznej OUN-B i wielu zasad ideologicznych organizacji. W kwietniu 1942 roku na Drugiej Konferencji OUN-B ogłoszono ideę “sprawiedliwego narodowo-polityczno-gospodarczego przekształcenia Europy na zasadzie wolnych państw narodowych pod hasłem – “Wolność narodom i człowiekowi!”⁸ Jej realizacja przewidywała utworzenie wspólnego frontu zniewolonych narodów przeciw imperializmowi Moskwy i Berlinu, co stało się pierwszorzędnym zadaniem organizacji również w następnych latach. W lipcu 1942 roku wydano “Odezwę do zniewolonych narodów Wschodu”, która wzywała Łotyszy, Litwinów, Estończyków, Białorusinów, Czechów, Gruzinów, Kazachów, Polaków do “stania na drodze walki o swoją wolność, państwo i niepodległość, ale stania wspólnego, bo walka jest ciężka i ponad siły dla niewielkich narodów, bo bez wyzwolenia wszystkich ujarzmionych narodów, aż po najmniejszy, nie może istnieć prawdziwy porządek i spokój w Europie”⁹.

Nowa międzynarodowa koncepcja polityczna wymagała uregulowania stosunków ze stroną polską, ponieważ polskie organizacje wolnościowe z powodu ich liczebności i zorganizowania miały stać się istotną składową ogólnego frontu walki z państwami imperialistycznymi. Podkreślając niebezpieczeństwo ze strony państw imperialistycznych, które jednakowo zagrażały niepodległości Ukrainy i

³ Вказівки на перші дні організації державного життя. 1941, Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), ф. 3833, оп. 1, спр. 69, арк. 37.

⁴ Олег Рись, Наша боротьба і поневолені Москвою народи, 1941, Науково-довідкова бібліотека Центрального державного історичного архіву (далі – НДБ ЦДІА), С. 14.

⁵ “Національний рух під час Другої світової війни”, (Інтерв’ю з Б. Левицьким), *Діялог*. Мюнхен, 1979, ч. II, с. 12–14.

⁶ “Забуті “приятелі”, *Триzub*, Чортків, 1941, ч. 7, 31 серпня, с. 1.

⁷ На нові позиції, 1941, ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 77, арк. 104.

⁸ “Постанови II Конференції Організації Українських Націоналістів”, 63.

⁹ “Відозва до поневолених народів Сходу”, 1942, липень у *Літопис УПА*, ред. Ю. Маївський та Є. Штендера. (Торонто, 1995, т. 24), 55.

Polski, publicyści OUN wykazywali gotowość do porozumienia i współpracy: “Jesteśmy świadomi tego, że wobec oblicza niebezpieczeństw, grożących wszystkim zniewolonym narodom Wschodu ze strony niemieckiego i moskiewskiego imperializmu, jedynie wspólny front zniewolonych przeciwko imperialistom i likwidacja wewnętrznych sprzeczności stanowią jedyny prawdziwy odwet ujarzmionych wojującym imperializmom. To trzeba również stosować wobec relacji dwóch narodów – ukraińskiego i polskiego. Dlatego dziś jesteśmy przeciwni walce na tym odcinku, a więc jesteśmy za znalezieniem pokojowych dróg rozwiązania istniejących sporów między dwoma narodami”¹⁰, – pisał znany publicysta OUN-B Wasyl Mudryj.

Polakom, którzy chcieliby pozostać w granicach Państwa Ukraińskiego, kierownictwo OUN-B gwarantowało “całkowitą wolność, bezpieczeństwo i równe prawa, podobnie jak dla wszystkich obywateli narodowości ukraińskiej”¹¹, Potwierdzeniem tych intencji były zmiany w programie OUN-B, określające uregulowanie stosunków z mniejszościami narodowymi. Opowiadając się za zachowaniem samoistności duchowej wszystkich narodów zamieszkujących Ukrainę, ideolodzy organizacji wykazywali gotowość “zlikwidowania szowinistycznego stosunku wobec mniejszości, tworząc warunki jaknajdalej idącej tolerancji kulturowo-narodowej”¹².

Jednak hasła przywódców ukraińskiego podziemia pozostały bez odpowiedzi. Tymczasem obydwie strony zaczęły wprowadzać w życie swoje programy, celem których było potwierdzenie przynależności do Ukrainy lub Polski spornych terenów, co w efekcie końcowym doprowadziło do krwawej wojny polsko-ukraińskiej. Najgorsza sytuacja była na Wołyniu, gdzie Ukraińcy doświadczyli znęcań i grabieży od nazistów, polskiego podziemia i partyzantów radzieckich. Aby uchronić ludność ukraińską, w październiku 1942 roku OUN zaczęła organizować oddziały zbrojne, które otrzymały nazwę Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA). Lecz ani podczas II, ani podczas III Konferencji OUN-B, która od sierpnia 1943 roku samodzielnie stała na czele powstańców, nie padło decyzji o walce z Polakami, tym bardziej o ich wyniszczeniu.

Kolejna faza napięcia w stosunkach polsko-ukraińskich zmusiła publicystów OUN do dogłębnej analizy relacji między dwoma narodami sąsiednimi. Śledząc ciąg historyczny stosunków polsko-ukraińskich publicyści OUN-B stwierdzili, że sprawa wyzwoleniowa Ukraińców nigdy nie znajdowała wsparcia wśród polskich polityków, natomiast oni zawsze potrafili porozumieć się z innymi państwami imperialistycznymi i hojnie dzielili się z nimi ukraińskimi ziemiami: “Podczas naszej walki wyzwolenczej w dobie kozackiej nie doszło do kompromisu między ukraińską Rewolucją a polskimi bądź rosyjskimi zaborcami. Natomiast porozumieli się ze sobą polscy i moskiewscy zaborcy w Andruszowie w 1667 r. i podzielili między sobą Ukrainę. Najnowsza walka wyzwolenicza znalazła swój epilog w 1923 r. w Rydze, gdzie polscy i rosyjcy imperialiści znów porozumieli się kosztem Ukrainy”¹³.

O plany zaborcze posadzał Warszawę również Mychajło Palidowicz, który pisał, że “Polska po upadku ukraińskiego Państwa Kijowskiego i Halicko-Wołyńskiego, potraktowała wszystkie ziemie ukraińskie jak teren swej polityczno-terytorialnej i gospodarczej ekspansji na Wschodzie”, i od tego czasu nie przestaje “traktować naród ukraiński i jego walki narodowo-wyzwolencze jak swoją wewnętrzną sprawę”¹⁴. Polski imperializm stanowi istotną przeszkodę na drodze porozumienia polsko-ukraińskiego, dlatego dalsze relacje między dwoma narodami zależą od tego, czy uda się polskim politykom zrezygnować z planów imperialistycznych wobec ziem ukraińskich.

Próbując przekonać polskie kierownictwo o potrzebie podjęcia takiej właśnie decyzji, redaktorzy tajnego wydawnictwa OUN-B “Ukrajins’ki Szczodenni Wisti” podkreślali, że walka przeciwko

¹⁰ Я. В. Борович “Україна і Польща”, у *Літоніс УПА*, ред. Ю. Маївський та Є. Штендера., (Торонто, 1995, т. 24), 196.

¹¹ *Ibid.*, 85.

¹² О. І. Степанів “За правильний підхід” у *Літоніс УПА*, ред. Ю. Маївський та Є. Штендера. (Торонто, 1995, т. 24), 113.

¹³ В обличчі подвійного наступу, 1943, Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 13, спр. 376, т. 41, арк. 6.

¹⁴ Л. М. Карпатський, “До українсько-польських взаємин”, у *Літоніс УПА*, ред. Ю. Маївський та Є. Штендера. (Торонто, 1995, т. 24), 271–272.

Україńcom nie jest korzystna dla Polski i Polacy powinni być zainteresowani w istnieniu niepodległego Państwa Ukraińskiego, “ponieważ właśnie silne Państwo Ukraińskie jest najlepszą gwarancją przeciw szerzeniu się imperializmu moskiewskiego”¹⁵ i że polityka zaborcza polskich przywódców wobec Ukrainy jest zgubna przede wszystkim dla narodu polskiego, ponieważ nie tylko wzbudziła “jaskrawą nienawiść między dwoma narodami”¹⁶, lecz także zawsze osłabiała Polskę jako państwo. Niestety Polacy zrozumieli sprawiedliwość tych twierdzeń jedynie na początku lat 90-ch, kiedy to Polska jako jedna z pierwszych uznała niepodległe Państwo Ukraińskie i zaczęła aktywnie lobbować jego interesy w wielu strukturach europejskich.

Ostateczna demarkacja granicy radziecko-polskiej, wytyczonej wzdłuż linii Curzona, nie wstrzymała bezsensownego napięcia, bo przecież w granicach Polski pozostało ponad pół miliona Ukraińców, zorganizowana działalność których w dowolnej chwili mogła stać się powodem do zmiany istniejącej granicy nie na korzyść Polski. Również radziecka czołówka nie była zainteresowana w istnieniu potężnej diaspory ukraińskiej w bezpośredniej bliskości od swoich granic. Na podstawie umowy, zawartej 9 września 1944 roku między rządem Ukrainy Radzieckiej i Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego (PKWN), ustalono przeprowadzenie dobrowolnej wymiany ludności. Lecz ani mieszkający za linią Curzona Ukraińcy, ni zamieszkujący tereny Zachodniej Ukrainy Polacy, nie chcieli opuszczać swoich domów, dlatego też dobrowolne przesiedlenie w krótkim czasie przybrało postać przymusowej deportacji. Aby uchronić ludność ukraińską, do Zakarzonii z Halicji przetrzucono kilka oddziałów UPA, którzy zmuszeni byli stawiać czoła oddziałom Wojska Polskiego i NKWD, oddziałom Milicji Obywatelskiej, jednostkom Armii Krajowej, Batalionów Chłopskich, Narodowych Sił Zbrojnych i innym formacjom zbrojnym.

Mimo kolejnego zaostrzenia konfliktu, spowodowanego procesem przesiedlenia, gazety i ulotki OUN-B nadal nawoływały Polaków do połączenia sił w walce przeciwko polityce imperialistycznej Radzieckiej Moskwy. W licznych artykułach, odezwach, ulotkach do narodu polskiego teoretycy OUN-B wyjaśniali prawdziwy powód procesu przesiedlenia, będącego skutkiem podziału stref wpływu w powojennej Europie, i wzywali obydwie narody stanąć na platformie ABN (Antybolszewickiego Bloku Narodów): “Miejsce wasze jako narodu ujarzmionego jest nie w obozie imperialistów, pragnących zniewolić i zniszczyć wszystkie narody ujarzmione, a w rewolucyjnym obozie narodów ujarzmionych. Walka wasza powinna stać nie obok imperializmu moskiewskiego, który chce was zniszczyć, lecz skierowana przeciwko moskiewskim i niemieckim imperialistom. Waszym hasłem politycznym powinno być nie zajęcie cudzych terenów przy pomocy wrogich wam imperializmów, a budowanie własnego państwa na terenie etnicznym. Wolność narodom! Wolność człowiekowi! – takim ma być wasze hasło w walce. Pod tym hasłem dziś walczą narody Wschodniej i Zachodniej Europy przeciwko imperialistom. Tylko pod tym hasłem możecie zdobyć swoje państwo”¹⁷.

Jednocześnie przywódcy OUN-B oświadczyli, że nie zamierzają uzgadniać swej polityki wyzwoleniczej z planami polskiego kierownictwa, ponieważ “narody zniewolone dysponują siłami, pozwalającymi bez udziału Polaków wyzwolić się spod tyranii bolszewickiej, tym bardziej, iż sytuacja na arenie międzynarodowej układa się na ich korzyść. Od tego zaś, czy Polacy włączą się do frontu narodów zniewolonych, czy też wystąpią przeciw niemu, zależeć będzie życie lub śmierć przede wszystkim ich samych”¹⁸.

Mimo to żadne argumenty nie potrafiły przekonać Polaków, by zmienili swój stosunek do walki wyzwoleniczej Ukraińców, i tylko całkowita okupacja polskich terenów przez wojska radzieckie i ustanowienie rządu satelitarne go stworzyły realne podstawy do nawiązania dialogu. W kwietniu 1945 roku wznowiono przerwane negocjacje między przedstawicielami ukraińskiego i polskiego podziemia. Strona ukraińska stanowczo oświadczyła o swej gotowości współpracy z polskim podziemiem antybolszewickim, choć ideolodzy organizacji dobrze rozumieli, jakie trudności wystąpią na tej drodze: “Polakom trudno jest uznać nas za równych partnerów i wyzbyć się swych imperialistycznych

¹⁵ Вісті (видання ОУН-б Закерзонського краю), 1944, № 1, с. 7, Архивум паństwowe w Lublinie. УПА “Захід”, VI військова округа “Сян”, П. nr 69, s. 5.

¹⁶ Савченко З. “Українсько-польські взаємини”, Київ, Львів, 1946, ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 34, арк. 5–6.

¹⁷ Поляки!. 1945, ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 34, арк. 95.

¹⁸ “Польське питання”, у *Літопис УПА*, ред. Є. Штендера. (Торонто, 1987, Т. 16), 79.

marzeń, nam zaś niełatwo jest zapomnieć o polskiej okrutnej rzeczywistości. Jednakże niebezpieczeństwo bolszewizmu z jego katastroficznymi skutkami, które zawisło nad wszystkimi ujarzmionymi narodami ZSRR, jest zbyt wielkie, by pamiętać i wyrównywać sobie nawzajem dawne rachunki... W sprawie wyzwolenczej musimy kierować się nie krótkowidzącym szowinizmem, nie sercem, a potrzebą i rozumem politycznym i wszystko podporządkować jemu. Gdy teraz zjednoczymy się i porozumiemy w walce ze wspólnym wrogiem, trudno nas będzie rozdzielić i poróżnić wtedy, gdy po zwycięstwie rozwiązywać będziemy swe sprawy sąsiedzkie”¹⁹ – głosiły materiały propagandowe OUN-B.

Osiągnięte porozumienia przybrały niebawem konkretne formy współpracy: “Między polskim a naszym podziemiem odnotowano w licznych miejscowościach dobre relacje. Polacy w wielu miejscowościach proszą o dostarczenie brakującej im niemieckiej amunicji; w zamian proponują rosyjską lub jakiś towar”²⁰, – pisano w sprawozdaniach OUN-B. Apogeum porozumienia polsko-ukraińskiego stał się wspólny udany atak jednostek UPA i WiN na Hrubieszów, gdzie były skupione jednostki wojskowe MO i oddziały NKWD. Należy jednak podkreślić, że porozumienie udało się osiągnąć tylko na niższym poziomie, zgody wyższego polskiego dowództwa na współpracę stronie ukraińskiej nie udało się zdobyć.

Przywódcy OUN-B oceniali polsko-ukraińską współpracę dość sceptycznie, podkreślali jednak, że fakt ten jest symbolem pewnych zmian w świadomości polskiej społeczności: “Nie jest dla nas istotne czy to wobec Ukrainy podstęp, mający na celu przytłumienie naszej wyzwolenczo-rewolucyjnej czujności, czy to rzeczywiście szczerze wyciągnięta dłoń Polaków, tonących w głębinach swego beznadziejnego i przesądzonego imperializmu naprzeciw idei, wysuniętej przez Ukraiński Prowód. Jedno i drugie jest bez znaczenia. Najważniejszym dla nas jest fakt. Polacy, jak inne narody zniewolone, gdy zawiedli się na swoich spodziewaniach raz na Niemcy, innym razem na Rosję, jeszcze innym na Anglię lub jeszcze kogoś, zmuszeni wreszcie przez ostre warunki walki, rozglądają się za bardziej pewną koncepcją wyzwolenia od jakichkolwiek orientacji (obce państwa imperialistyczne) i znajdują ideę, pod hasłem której Ukraina już ponad ćwierć wieku trwa w walce wyzwolenczo-rewolucyjnej”²¹.

Instrukcje OUN-B ostrzegały swoich członków oraz żołnierzy UPA przed niebezpieczeństwem powtórzenia wydarzeń z 1943 roku, kiedy to Ukraińcy i Polacy pozwolili sprowokować się do wzajemnej rzezi: “Musimy za wszelką cenę wyraźnie utrzymać naszą dotychczasową linię walki przeciwko wspólnemu wrogowi wszystkich ujarzmionych narodów – moskiewsko-bolszewickich imperialistów-okupantów. Nie możemy nigdzie dopuścić tego, by nasza walka zamieniła się na tych terenach w polsko-ukraińską wojnę narodową, jak by to chcieli sprowokować agenci bolszewicy”²². Współpraca między ukraińskim i polskim podziemiem antybolszewickim ze zmiennym sukcesem trwała ponad rok, po czym bolszewicy i polskie kręgi endeckie, stosując prowokacje i antyukraińskie hasła szowinistyczne, rozbiły nietrwały sojusz.

Rozsianie Ukraińców po terytorium Polski w wyniku akcji “Wisła” spowodowało, że działalność oddziałów UPA na Zakerzoniu stała się bezprzedmiotowa, i wreszcie wstrzymało krwawy konflikt. Nadszedł czas podsumowań, które były przykre dla obu stron. W wydaniach OUN-B pisano, że polskie kierownictwo przeceniło swoje siły, próbując ujarzmić Ukraińców, w wyniku czego przegrały obydwie narody. Jednak jeżeli OUN i UPA w obrębie ideowo-politycznym pozostali niepokonanymi, to polskie podziemie spotkała całkowita porażka ideologiczna. Stało się tak dlatego, podkreślali ideolodzy organizacji, że polskie podziemie oparte jest “nie na głębokich postępowych, ogólnoludzkich niezniszczalnych ideałach i prawdach, lecz na marnym słabiutkim cieniu – odbłasku dawno przepadłych minionych wieków polskiego panowania na Wschodzie, opartego na zasadach imperialistycznych”²³.

Porażkę polskich sił antybolszewickich charakteryzowało tzw. “ujawnienie” – dobrowolna kapitulacja polskiego podziemia wobec władzy radzieckiej na początku 1947 roku. Opisując procesy

¹⁹ Матеріали для гутірок (Польські справи), ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 11, арк. 212–213.

²⁰ Вольт, До загальної характеристики українських теренів за лінією Керсона й польського середовища, 1945, серпень, ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 34, арк. 67.

²¹ Коментарз улотки “Polacy”, 1944, ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 212, арк. 23.

²² Ibid., 49.

²³ Інструкція, 1947, 10 квітня, ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 34, арк. 48.

сądowe nad kierownikami WiN-u, publicyści OUN pisali, że w obozie polskich sił antybolszewickich panuje pogubienie i zniechęcenie i do uzdrowienia psychiki polskich polityków jeszcze bardzo daleko: “To był rzeczywiście pokazowy proces, jaskrawy wizerunek całkowitego politycznego rozdroża ideowego polskiego podziemia. Wszyscy wahają się, nikt nie wie jak i którędy ma iść. Zakłęcie historycznej szlachecko-sienkiewiczowskiej spuścizny ideologicznej, imperialistyczno-szowinistyczne odurzenie mocarstwowe całkowicie sparaliżowało jakkolwiek lot myśli, zamknęło wszystkie horyzonty, i polski antybolszewicki obóz w żaden sposób nie potrafi wyjść za te granice. Potrzeba zapewne jeszcze długiego gotowania się w kotle bolszewickim, by polska psychika wyleczyła się z tego paraliżu”²⁴, To faktycznie to samo, co piszą dziś polscy historycy i politolodzy o swoim doświadczeniu historyczno-politycznym.

Otóż śledząc charakter stosunków polsko-ukraińskich na przeciągu lat 40. można wyciągnąć następujące wnioski. Radykalne hasła OUN dotyczące rozwiązania problemu polsko-ukraińskiego w przededniu i w pierwszych dniach wojny wywołane były antyukraińską praktyką władz polskich okresu międzywojennego i brakiem ze strony polskiej chęci porozumienia na równych, jak wymagały tego nowe okoliczności. W czasie wojny niemiecko-radzieckiej OUN-B opracowała nowe podejście do rozwiązania problemów narodowych, m.in. naprawienie stosunków polsko-ukraińskich, które rozpatrywała w systemie walki wszystkich ujarzmionych narodów europejskich. Biorąc pod uwagę wspólne zagrożenie dla ukraińskiej i polskiej państwowości, przywódcy OUN-B opowiadali się za normalizacją stosunków polsko-ukraińskich i nalegali na wspólnej walce przeciwko imperialistycznym chęciom zaborczym Moskwy i Berlinu. Krwawego konfliktu polsko-ukraińskiego na Wołyniu nie można traktować jako odstąpienia od tej linii Prowodu, ponieważ jego motywacja miała znacznie głębsze korzenie, wychodzące daleko poza granice pozycji ideowo-politycznych OUN-B.

Bez względu na błędy popełnione przez przywódców OUN-B należy nadmienić, że podstawę polityki Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów stanowiły konsolidujące idee wyzwoleniowo-rewolucyjne, wtenczas gdy polska ideologia imperialistyczna, “należąca do najbardziej konserwatywnych i anachronicznych w Europie”²⁵, była czynnikiem destabilizującym. Inaczej jak można wyjaśnić, dlaczego straszliwy konflikt etniczny odbył się akurat w momencie, kiedy OUN-B uchwaliła nową platformę ideowo-polityczną, rezygnując z radykalnych i szowinistycznych haseł. Być może dlatego, że przebudowa Europy według zasady “Wolność narodom i człowiekowi!” była dla polskiej czołówki jeszcze bardziej nie do zaakceptowania, niż wyciencząca i demoralizująca obydwie strony wojna z Ukraińcami. Bo jeżeli polscy przywódcy spodziewali się, że z ukraińskim ruchem wyzwoleniczym poradzą sobie, to przekształcenie przestrzeni europejskiej na zasadzie niepodległych państw na ich ziemiach etnicznych nazawsze pogrzebałoby marzenia polskich polityków o państwie “od morza do morza”.

W tej sytuacji istniała też trzecia prawda: konflikt polsko-ukraiński nie miał decydującego wpływu na charakter II wojny światowej, jak też uporządkowanie powojennej przestrzeni europejskiej odbywało się bez udziału Ukraińców i Polaków. Póki dwa narody przelewały krew w walce, mocarstwa wcielały w życie swoje plany. W efekcie i Polska, i Ukraina dodatkowo na kilka dziesięcioleci straciły możliwość niepodległego istnienia jako państwa. Odpowiedzialność za to spoczywa na przywódcach obu narodów, którzy wystawiając sobie nawzajem rachunki krzywd nie spostrzegli, że “wspólne istnienie było jednocześnie obroną, która pozwalała zachować swe miejsce w tej nie najlepiej usytuowanej części Europy”²⁶.

²⁴ З огляду українських земель за лінією Керзона за місяць січень 1947 р., ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 31, арк. 268.

²⁵ Ярослав Дашкевич, “Волинський вузол”, *Універсум*. Львів, Київ, Відень, Варшава, 2003, № 5–6, 17.

²⁶ Анджей Айненкель, Політика Польщі стосовно українців у міжвоєнний період, *Незалежний культурологічний часопис*. Львів, 2003, № 28, 57.

**THE UKRAINIAN-POLISH MUTUAL RELATIONS IN THE LIGHT OF DOCUMENTS
OF OUN OF PERIOD THE SECOND WORLD WAR**

Oleksandra STASIUK

*Ukrainian Institute of Ukrainian Studies I. Krypiakevich NAN of Ukraine
Department of modern history*

Summary

The article highlights the OUN position concerning the Ukrainian-Polish relations during the Second World War. It shows changes in ideology and policy of the organization with respect to national problems depending on events on fronts and the international political situation. Actions of the Ukrainian nationalists concerning settlement of the Ukrainian-Polish relations and the reason of their rejection by the Polish politicum are analyzed. The main stages and the nature of the Ukrainian-Polish opposition and also the moments of situational cooperation were outlined.

The author claims that radical slogans of OUN concerning the solution of the Ukrainian-Polish problem the day before and in the first days of war were caused by the anti-Ukrainian practice of the Polish power of the interwar period and unwillingness of the Polish side to agree as an equal according to new circumstances. A turning point concerning the Ukrainian nationalists to Poles was the Second Conference of the OUN(B) - (April, 1942) which had produced new approach to the solution of national problems, and began to consider them in the system of fight of all enslaved European nations. Despite the general threat to the Ukrainian and Polish statehood, leaders of OUN-B supported normalization of the Ukrainian-Polish relations and insisted on joint fight against imperial intrusiveness of Moscow and Berlin.

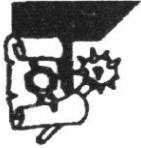
The bloody Polish-Ukrainian conflict on Volyn cannot be treated as leaving from this line of the Wire as its motivation had much more deep roots which were beyond far ideological and political bases of OUN-B.

The author rests responsibility on fratricidal war on leaders of both nations who in the heat of fight did not realize that they divided the territories which did not belong to them at that time. As a result the author draws a conclusion about harmful influence of the Polish-Ukrainian conflict on development of the national and state processes of both nations, it had no decisive influence on the nature of the Second World War, as well as improvement of post-war European space occurred without involvement of Ukrainians and Poles.

Keywords: *OUN, Polish antibolshevist underground, the Second World War, Ukrainia-Polish mutual relations.*

REFERENCES

- Ajnenkyel', Andzhej. Polity'ka Pol'shhi stosovno ukrayinciv u mizhvoyenny'j period I. Nezalezhny'j kul'torologichny'j chasopy's, L'viv, 2003. (in Ukrainian).
- Borovy'ch Ya. V. "Ukrayina i Pol'shha" u Litopy's UPA, red. Yu. Mayivs'ky'j ta Ye. Shtendera. (Toronto, 1995, t. 24). (in Ukrainian).
- "Vidozva do ponevoleny'x narodiv Sxodu", 1942, ly'pen' u Litopy's UPA, red. Yu. Mayivs'ky'j ta Ye. Shtendera. (Toronto, 1995, t. 24). (in Ukrainian).
- Visti (vy'dannya OUN-b Zakerzons'kogo krayu), 1944, No 1, s. 7, Derzhavny'j arxiv v Lyubluni, P. No 69, UPA "Zaxid", U1 v'ijs'kova okruga "Syau". (in Ukrainian).
- Vkazivky' na pershi dni organizaciyi derzhavnogo zhy'ttya. 1941, Central'ny'j derzhavny'j arxiv vy'shhy'x organiv vlady' Ukrayiny' (dali – CzDAVO Ukrayiny'), f. 3833, op. 1, spr. 69. (in Ukrainian).
- V obly'chchi podvijnoho nastupu, 1943, Galuzevy'j derzhavny'j arxiv Sluzhby' bezpeky' Ukrayiny' (dali – GDA SBU), f. 13, spr. 376, t. 41. (in Ukrainian).
- Vol't Do zagal'noyi xaraktery'sty'ky' ukrayins'ky'x tereniv za liniyeyu Kersona j pol's'kogo seredovy'shha, 1945, serpen', GDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 34. (in Ukrainian).
- Dashkev'y'ch, Yaroslav. "Voly'ns'ky'j vuzol" Universum, L'viv, Kyiv, Viden', Varshava, 2003, 5–6. (in Ukrainian).
- "Zabuti "pry'yateli" Try'zub, Chortkiv, 1941, ch. 7, 31 serpnia. (in Ukrainian).
- Z oglyadu ukrayins'ky'x zemel' za liniyeyu Kerzona za misyacz' sichen' 1947 r., GDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 31. (in Ukrainian).
- Instrukciya, 1947, 10 kvitnya, GDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 34. (in Ukrainian).
- Karpats'ky'j, L. M. "Do ukrayins'ko-pol's'ky'x vzayemy'n" u Litopy's UPA, red. Yu. Mayivs'ky'j ta Ye. Shtendera. (Toronto, 1995, t. 24). (in Ukrainian).
- Komentarz ulotki "Polacy", 1944, CzDAVO Ukrayiny', f. 3833, op. 1, spr. 212. (in Ukrainian).
- Materialy' dlya gutirok (Pol's'ki spravy), GDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 11. (in Ukrainian).
- Na novi pozy'ciyi, 1941, CzDAVO Ukrayiny', f. 3833, op. 1, spr. 77. (in Ukrainian).

“Nacional’ny’j rux pid chas Drugoyi svitovoyi vijny” (Interv’yu z B. Levy’cz’ky’m) Diyalog. Myunxen, 1979, ch. II. (in Ukrainian).

Polyaky’! – 1945, GDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 34. (in Ukrainian).

“Pol’s’ke py’tannya” u Litopy’s UPA, red. Ye. Shtendera. (Toronto, 1987, T. 16). (in Ukrainian).

“Postanovy’ II Konferenciyi Organizaciyi Ukrayins’ky’x Nacionalistiv, 1942, kviten””, u Pry’chy’nky’ do suspil’nogo my’slennya. Zbirka statej. (Toronto, 1989. Ch. I). (in Ukrainian).

Ry’s’, Oleg. “Nasha borot’ba i ponevoleni Moskvoyu narody””, 1941, Naukovo-dovidkova biblioteka Central’nogo derzhavnogo istory’chnogo arxivu (dali – NDB CzDIA). (in Ukrainian).

Savchenko, Zenovij. “Ukrayins’ko-pol’s’ki vzayemy’ny””. Kyiv, L’viv, 1946, GDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 34. (in Ukrainian).

Stepaniv O. I. “Za pravy’l’ny’j pidxid” u Litopy’s UPA, red. Yu. Mayivs’ky’j ta Ye. Shtendera. (Toronto, 1995, t. 24). (in Ukrainian).

Trofy’movy’ch, Volody’my’r. “Pol’s’ke py’tannya v ukrayins’kij polity’chnij dumci v roky’ Drugoyi svitovoyi vijny”” u Voly’n’ i Xolmshhy’na 1938–1947 rr. Pol’s’ko-ukrayins’ke proty’stoyannya ta jogo vidlunnya. Ukrayina: Kul’turna spadshhy’na, nacional’na svidomist’, derzhavnist’. (L’viv, 2003. Vy’p. 10). (in Ukrainian).

УДК 94 (477.8)

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ІДЕЙ ОУН(Б)
у 40–50-х рр. ХХ ст.****Галина СТЕФАНІЮК**

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історіографії і джерелознавства, e-mail: stefaniuk.71@ukr.net
вул. Т. Шевченка 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті проаналізовано основні принципи соціально-економічної сфери майбутньої Української держави за матеріалами програмних документів і теоретико-публіцистичних праць діячів ОУН(Б). Прослідковано головну мету ОУН(Б) – проголошення Української соборної держави, яка мала розв’язувати соціальні та економічні проблеми. Держава мала утримувати за собою стратегічно важливі сектори економіки і соціальної сфери, не допускаючи різкої майнової диференціації та свавілля бюрократії. Обґрунтовано бачення організацією майбутньої форми життя українців та соціально-політичного становища українського суспільства. Трансформація соціальної та економічної систем мала ґрунтуватися на основних ідеологічних засадах ОУН(Б).

***Ключові слова:** Українська держава, Організація українських націоналістів, суспільство, соціально-економічна політика, ідеологія.*

Виникнення та діяльність ОУН з її ідеологією і політичною практикою цілком логічно вписується не лише в контекст національної історії, а й у загальносвітовий контекст, в історію національних (чи націоналістичних) рухів. З огляду на це, наукове дослідження національно-визвольного руху середини ХХ ст. дає змогу констатувати, що вивчення його соціальної моделі, неупередженого бачення подій, явищ, чинників героїчного і трагічного минулого, справжнім та єдиним виміром якого є самоцінність людського життя, є соціально затребуваним. Інтерпретуючи історію України 40–50-х рр. ХХ ст., актуальним є вивчення й соціально-економічних аспектів українського самостійницького руху, відображених, в основному, у програмних документах і теоретико-публіцистичних працях діячів ОУН(Б).

Проблематиці українського державотворення діячами ОУН присвячували свої публікації С. Адамович, І. Андрухів, В. В’ятрович, П. Гай-Нижник, О. Марущенко, І. Патриляк та інші науковці. Однак автор робить спробу проаналізувати соціально-економічне питання в контексті державотворчих ідей організації.

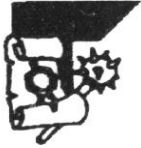
Мета роботи полягає в необхідності проаналізувати основні принципи соціально-економічної сфери майбутньої Української держави за матеріалами програмних документів і теоретико-публіцистичних праць діячів ОУН(Б).

Процес переосмислення ідеологічних засад і програмних положень супроводжував ОУН майже з моменту її створення. В другій половині 30-х років ХХ ст. розгорнулась у пресі ОУН (статті О. Чемеринського, Д. Андрієвського, Є. Онацького, В. Мартинця та ін.) дискусія про можливість ідеологічних, політичних і тактичних змін у програмових засадах організації.

Обговорення програми організації розгорталось у напрямі демократизації її суспільних критеріїв, висвітлення економічних і соціальних проблем. В такому контексті з’явилися праці М. Сціборського “Проблеми господарської власності” (1938), “Земельне питання” (1939), “Україна в цифрах” (1940), П. Воїна “Соціальне” (1936), М. Подоляка “Суспільний зміст націоналізму” (1938) та інших.

Ще напередодні німецько-радянської війни в ідейно-політичних поглядах ОУН(Б) з’явилася стала теза – “Свобода народам і людині!” Зокрема, у Маніфесті ОУН(Б)¹ від грудня 1940 р. зазначалося: “Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів і людини. Боремося: проти крайнього пониження людини в її праці та в її хаті, проти ограблення

¹ “Маніфест Організації Українських Націоналістів (грудень 1940 р.)”, у *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р.* (Збірка документів). (Б. м., 1955), 23.

її з усякої радості життя, проти поголовного ожебрачування громадян, проти обтяжування жінок найтяжчими обов'язками під брехливою заслоною урівноправнення, проти злочинного облуплювання дітей і молоді брехливою большевицькою наукою, газетою, кіном, радіом, театром, мітингами та всією безтолковою агіткою. Боремося: за гідність і свободу людини, за право визнавати одверто свої переконання, за свободу всіх віросповідань, за повну свободу совісти”². Такі твердження членів ОУН засвідчують, що в політичній програмі діяльності організації поряд із державницькими інтересами розглядалися й соціальні прагнення українського народу.

Програмні документи, ухвалені на Великому Зборі ОУН у Римі (серпень 1939 р.) і Великому Зборі ОУН у Кракові (квітень 1941 р.), мали більш радикальний і конкретний характер. У них підтверджувався принцип національної солідарності й заперечувалася політична легітимність поділу суспільства на класи. Головною метою проголошувалося створення Української соборної держави шляхом національної революції.

Спільними для обох програм були такі основні світоглядні принципи: іdealізм, волюнтаризм, ідея створення людини нового типу, месіанізм, ідея органічності нації та вищості її інтересів над усіма іншими інтересами в суспільстві. Великого значення теоретики ОУН надавали соціально-економічній програмі розвитку держави. Ефективне та самодостатнє функціонування господарського механізму вони вважали другою, після національного суверенітету, умовою успішного існування нації. Держава представлялась як головний інститут, відповідальний за розв'язання соціально-економічних проблем. Соціальну злагоду в суспільстві мала забезпечувати держава у поєднанні з корпоративно-професійними об'єднаннями³.

Політико-програмні настанови ОУН(Б) змінилися на Третньому надзвичайному Великому зборі у серпні 1943 р. Тези про органічність нації, про вищість інтересів нації, про іdeal самостійної соборної держави залишилися незмінними. В соціально-економічній сфері було використано класичну соціал-демократичну схему – держава мала утримувати за собою стратегічно важливі сектори економіки і соціальної сфери, не допускати різкої майнової диференціації та свавілля бюрократії. Зазначалося, що найвищими інтересами влада вважатиме народні. “Оскільки влада не матиме загарбницьких цілей за межами своїх кордонів, не прагнунтиме до поневолення народів у своїй країні, не буде творити апарат гноблення, то весь свій потенціал ця влада спрямовуватиме на побудову нового державного порядку, справедливого соціального ладу, на економічне будівництво країни та культурне піднесення народу”⁴. Окрім указаних загальних положень, програма містила цілком реальні обриси нового суспільного устрою. Наголошувалося на єдності національного і соціального визволення і, загалом, це і мало такий вигляд, хоча раніше багато хто навіть із керівників ОУН розумів національне визволення як синонім соціального.

Ідеолог і діяч ОУН Д. Мирон щодо соціального питання українського націоналістичного руху зазначав: “Ідея соціальності й суспільного ладу не є зв'язана лише з розв'язкою взаємовідносин капіталу та праці, зо справедливим розподілом матеріальних дібр і охороною праці чи зо справою організації таких чи інших професійних союзів. Ідея соціальності є не форма й структура розчленування даної суспільності, але уклад суспільних сил і організація взаємовідносин людей поодиноких суспільних верств і груп між собою і до цілості нації й держави на підставі певних засад в цілі заспокоєння культурно-цивілізаційних, біологічних і матеріальних потреб. Соціальне питання визначається не лише участю всіх верств у розподілі матеріальних дібр і суспільного доходу відповідно до їхньої співучасті в національно-суспільній продукції, але також означає співучасть всіх верств”⁵.

² Володимир Косик, *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. (Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993), 492.

³ Георгій Касьянов, *До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН). Аналітичний огляд*. (Київ, 2003), 112.

⁴ “Постанови III Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів”, у *Літопис УПА*. (Торонто, Львів, 1995–1996), т. 24, 223.

⁵ Максим Орлик (Дмитро Мирон), *Ідея і Чин України: нарис ідеологічно-політичних основ українського націоналізму*. (Київ: Українська Видавнича Спілка, 2001), 170.

ОУН боролася за Українську державу, у якій мала б бути знищена колгоспно-радгоспна система сільського господарства. Втім, форми користування землею не узаконювалися, хоча земля залишалася у власності народу, тобто держави. Допускалося індивідуальне й колективне володіння землею. На заході України поміщицька та монастирська церковна земля передавалася б народу⁶. Щодо встановлення розмірів ділянок, то тут розглядалася передусім можливість родини обробляти землю. А ті, хто прагнув залишатись у колгоспах, мали будувати своє колективне господарювання вже на артільних принципах, тобто земля перебувала у власності громади.

Водночас ОУН(Б) виступала за те, щоб після ліквідації колгоспної системи українські селяни самі zorganizували своє господарство “згідно з добром працюючих і цілого українського народу”, а також за право приватного землеволодіння для селян, проте “у межах трудової норми, без права на спекуляцію землею”. Отже, в Українській державі було б запроваджено “обмежене приватне, кооперативне й спілкове право власності на господарювання землею й верстами для тих, які на них працюють”⁷. При цьому першість на землю мали б мати родини загиблих у революційній боротьбі за Українську державу. Таке ж твердження вміщене у вироблених в ОУН(Б) напередодні німецько-радянської війни “Вказівках на перші дні організації державного життя”.

Загалом у державотворчих ідеях ОУН(Б) простежувалося й проведення аграрної реформи. Аналіз земельного питання засвідчує, що оунівці добре уявляли суть земельних відносин за більшовицького й німецького окупаційних режимів і вбачали в українцях на той час передусім хліборобську націю. Тоді це відповідало дійсності, і селяни були найбільш масово представлені в українському самостійницькому русі. У статті “За зміст державного життя” під гаслом “Відбудова хліборобської верстви” Я. Стецько більш розлого й ґрунтовно виклав фактично офіційну концепцію селянської (аграрної) політики в державній моделі ОУН(Б). Такі висновки можна зробити з того, що вказану статтю було включено до Інформаційного листка для учасників Третьої Південної похідної групи ОУН(Б) у часи її походу в Центральну Україну в липні 1941 р., вже після проголошення Акта про відновлення Української держави, яка мала встановлювати там владно-адміністративні органи Українського державного правління, на чолі якого, власне, й стояв Я. Стецько⁸.

ОУН планувала, що в майбутній Українській державі буде запроваджений “поділ на різні заняття й фахи та відповідно до цього виробничі й професійні організації, побудовані на засаді продукційного солідаризму й рівноправності всіх працюючих”, але при цьому було б “знищення всіх привілеїв, поділів і різниць на класи та усіх інших пережитків і пересудів”⁹. Окрім того, в руках держави мала б перебувати велика промисловість, а дрібна – стати кооперативно-громадською. Вільним оголошувалося zorganizоване в артілі або індивідуальне ремесло. Великою торгівлею також повинна була розпоряджатися держава. Дрібна торгівля при цьому залишалася б кооперативною і приватною¹⁰.

Відзначалися й права робітників у сфері виробництва. Робітники мали б одержати право на керівництво заводами і фабриками, мати право на незалежні профспілки, 8-годинний робочий день, участь у розподілі прибутків на підприємстві у вигляді дивідендів і премій¹¹.

⁶ “Постанови III Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів”, у *Літопис УПА*, 246.

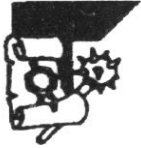
⁷ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.”, у *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р.* (Закордонні частини Організації Українських Націоналістів). (Б. м., 1955), 34.

⁸ Павло Гай-Нижник, “Відновлення Української Держави Актом 30 червня 1941 р.”, у *Держава у теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, Івано-Франківськ, 26–27 червня 2015 р.* (Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015), 56.

⁹ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. (Закордонні частини Організації Українських Націоналістів). (Б. м., 1955), 28.

¹⁰ “Постанови III Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів”, у *Літопис УПА*, 232.

¹¹ *Ibid.*, 231.

У програмних настановах ОУН(Б) відзначалися такі життєво необхідні позиції, як повне забезпечення всіх працюючих на старість і на випадок хвороби чи каліцтва, широке запровадження охорони народного здоров'я, поширення сітки лікарень, санаторіїв, курортів та будинків відпочинку, збільшення лікарських кадрів, право працюючих на безплатне користування всіма закладами здоров'я, особливу державну опіку над дітьми і молоддю, за поширення сітки дитячих ясел та садків, санаторіїв, таборів відпочинку та спортивних організацій, за охоплення всієї дітвори та молоді державними закладами опіки і виховання.

Згідно з планами ОУН(Б), в майбутній Українській державі мало б бути запроваджено повне страхування старості усіх працюючих, а також страхування від хвороби і нещасного випадку (каліцтва). Серед основних заходів з охорони здоров'я пропонувалися: розширення мережі лікарень, санаторіїв, будинків відпочинку, а також збільшення різновидів лікарських професій. Працюючі мали отримати право на безоплатне користування всім обладнанням з охорони здоров'я. Для дітей і молоді передбачався особливий державний захист, збільшення чисельності дитячих садків, санаторіїв, таборів відпочинку та спортивних організацій. Усі діти та молодь повинні бути охоплені державними закладами опіки та виховання.

Але найбільший прогрес мали загальнодемократичні права громадян, раніше повністю відсутні в програмних документах ОУН, а саме: свобода слова, друку, думки, переконань і світогляду, заперечення накидання суспільству світоглядних доктрин. При цьому було враховано досвід не лише тоталітарних Німеччини і СРСР, а й самої ОУН. Вкрай важливим пунктом програми було проголошення рівності всіх громадян України, незалежно від національності, що знаменувало повний відхід від буквальної інтерпретації гасла "Україна для українців". Національні меншини України, як зазначалося, мали б право на розвиток власної за формою і змістом культури. Так само повинна була розвиватися й культура самих українців. Програмні постанови містили також положення про рівність жінки з чоловіком, про роль сім'ї, про молодь і освіту. Окремо було виділено й специфічні потреби інтелігенції¹².

У вказівках Проводу ОУН(Б) місцевим адміністраціям про організацію господарської діяльності від травня 1943 р. зазначалося, що Відділ суспільної опіки бере на себе зобов'язання організувати допомогіві комітети по селах, допомагати родинам, чиє майно знищено окупантами, допомагати тим родинам, у яких член родини згинув в боротьбі з окупантами. Для цього ОУН організувала збір грошей, збіжжя, одягу тощо.

Центральне місце в соціально-економічній програмі С. Бандери займала ідея особистої та господарської свободи людини. "Удержавлення цілого життя, в першу чергу господарського, – писав він, – створює такий стан, що режим безпосередньо володіє всіма засобами до життя, а громадянин, позбавлений їх і всякої можливості самостійної діяльності і прожитку, постійно живе "на ласці" і на голодовій пайці від держави, а за найменшу спробу неслухняності його позбавляють змоги жити"¹³.

Організувати національно-визвольну боротьбу українського народу С. Бандера вирішив шляхом формування в українців непереможного прагнення "до національної незалежності й особистої свободи, до кращих умов життя і свободного розвитку в усіх ділянках"¹⁴.

Ось як визначав свою позицію у цій сфері сам провід ОУН(Б) у 1943 р.: "Історичну еволюцію нації в монолітну суспільність хоче ОУН прискіпити шляхом знищення всіх економічних і соціальних нерівностей. Вважаємо, що в сучасну історичну добу є всі дані для побудови такого економічного ладу, який дасть рівні шанси праці, заробітку всім громадянам. Знищуючи всі форми експлуатації клясиклясою, створимо в Україні справедливий суспільний лад. Тільки при такому суспільному ладі буде запорука, що державна влада не стане на службі одній клясі, буде організуючим, плануючим і керуючим органом цілого народу. Ідеалом нової суспільності є вільна одиниця. Вільний почин людини буде основною рушійною силою суспільного життя.

¹² "Постанови III Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів", у *Літопис УПА*, 233.

¹³ Степан Бандера, "До засад нашої визвольної політики", *Визвольний шлях* 7 (1977): 775.

¹⁴ Степан Бандера, "Перспективи української національно-визвольної революції", доступ отримано 16 червня 2017. <http://www.stepanbandera.org>.

Але цей вільний почин може йти тільки в суспільному напрямі і не сміє в жодному разі йти по лінії шкурницьких інтересів та в результаті вести до визиску інших «вільних» людей, подібно як це буває в умовах капіталізму»¹⁵.

Таким чином, ОУН(Б) довелося в умовах війни (планувалося, що і після здобуття самостійності) брати на себе конкретну організацію усього суспільного життя країни і населення, у тому числі й соціально-економічного. Та все ж головне пояснення, на нашу думку, полягало в іншому. Потенціал саме такої діяльності був закладений уже в самій сутності ОУН, яка прагнула стати загальнонаціональною, отже, вона вбирала в себе елементи інших ідеологій, пристосовуючи їх до своїх потреб. Не була винятком у цьому сенсі й ідеологія нації з її культурницьким та соціально-економічним становищем, яка була бездержавною, поневоленою іншими державами та імперіями. Власне, саме тому, що панівні в країнах, окупантах України, ідеології були екстремального зразка й вороже налаштовані до незалежної української державності, ідеологи ОУН муслили шукати альтернативу.

SOCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF GOVERNMENT IDEAS OF OUN(B) in the 40's and 50's of the 20th century

Galina STEFANIUK

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

PhD in Historical Sciences

*Associate Professor at the Department of Historiography and Source Studies,
Shevchenko str., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Summary

The basic principles of the socio-economic sphere of the future Ukrainian state based on the materials of the program documents and theoretical and journalistic works of the OUN(B) figures are analyzed in the article. The main purpose of the OUN(B) that is the proclamation of the Ukrainian congregational state, which had to solve social and economic problems, is being traced back.

The state had to stay behind strategically important sectors of the economy and the social sphere, not allowing a sharp property differentiation and arbitrariness of bureaucracy. The vision of the organization of Ukrainians' future form of life and socio-political position of Ukrainian society is substantiated. The transformation of the social and economic system should be based on the basic ideological principles of the OUN(B).

The importance of unity of national and social liberation of the people is noted. It is shown that along with state interests the social cravings of the Ukrainian society were considered. It is determined that the problem of personality and man's economic freedom took the central place in the social policy of the organization.

The system of social protection of the population in the future state is displayed, namely, the inadmissibility of human exploitation, social insurance, provision of pensions and labor protection.

The importance of the state in the economic sphere is pointed out and the peculiarities of attitude to labor and problems of employment of citizens are emphasized, the specific right to ownership was offered in that period. In the system of economic development the important place was given to the need for state intervention in the management of enterprises, market economies and agrarian issues.

Keywords: *Ukrainian state, Organization of Ukrainian Nationalists, society, socio-economic policy, ideology.*

REFERENCES

- Bandera, Stepan, “Do zasad nashoi vyzvolnoi polityky”, *Vyzvolnyi shliakh* 7 (1977). (in Ukrainian).
Bandera, Stepan, “Perspektyvy ukraïnskoi natsionalno-vyzvolnoi revoliutsii”, *dostup otrymano 16 chervnia 2017*, <http://www.stepanbandera.org>. (in Ukrainian).

¹⁵ Постанови III Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21–25 серпня 1943 р. (Б. м., 1943), 10.

Hai-Nyzhnyk, Pavlo, "Vidnovlennia Ukrainskoi Derzhavy Aktom 30 chervnia 1941 r.", u Derzhava u teorii i praktytsi ukrainskoho natsionalizmu. Materialy VI Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, Ivano-Frankivsk, 26–27 chervnia 2015 r. (Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2015). (in Ukrainian).

Kasianov, Heorhii, Do pytannia pro ideolohiiu Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv (OUN). Analitychnyi ohliad. (Kyiv, 2003). (in Ukrainian).

Kosyk, Volodymyr, Ukraina i Nimechchyna, u Druhii svitovii viini. (Paryzh, Niu-York, Lviv, 1993). (in Ukrainian).

"Manifest Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv (hruden 1940 p.)" u OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 r. (Zbirka dokumentiv). (B. m., 1955). (in Ukrainian).

Orlyk Maksym (Myron Dmytro), Ideia i Chyn Ukrainy: narys ideolohichno-politychnykh osnov ukrainskoho natsionalizmu. (Kyiv: UkrainskaVydavnycha Spilka, 2001). (in Ukrainian).

OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 r. (Zakordonni chastyny Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv). (B. m., 1955). (in Ukrainian).

Postanovy III Nadzvychainoho Velykoho Zboru Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv", u Litopys UPA. (Toronto, Lviv, 1995–1996), t. 24. (in Ukrainian).

"Postanovy Druhoho Velykoho Zboru Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv, shcho vidbuvsia v kvitni 1941 r.", u OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 r. (Zakordonni chastyny Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv). (B. m., 1955). (in Ukrainian).

Postanovy III Nadzvychainoho Velykoho Zboru Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv, shcho vidbuvsia v dniakh 21–25 serpnia 1943 r. (B. m., 1943). (in Ukrainian).

УДК 94 (477)

ВИБОРИ 1946 р. І УКРАЇНЦІ

Іван ЗУЛЯК

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
кафедра стародавньої та середньовічної історії, e-mail: kafedra_star_hist@ukr.net
вул. Громницького 1а, 46027, Тернопіль, Україна*

У статті проаналізовано ставлення українців до виборчої кампанії 1946 р. Досліджено спротив населення радянській виборчій системі, її неоднозначність у сприйнятті в різних областях України; охарактеризовано ігнорування політичних прав і настроїв населення нав'язуванням владою “своїх” кандидатів у депутати; висвітлено умови морального та фізичного тиску на населення, залучення значного апарату чиновників, партійних працівників, військ, що формально й пояснювало майже одностайну підтримку населенням кандидатів від правлячої партії.

Ключові слова: вибори, виборча кампанія, НКДБ, радянська репресивна система, УПА, ОУН, націоналістичне підпілля.

Досліджувана проблема є надзвичайно актуальною, оскільки дає змогу проаналізувати ставлення українців до виборчої кампанії 1946 р., охарактеризувати діяльність НКДБ як репресивного органу радянської влади, що контролював радянські виборчі кампанії.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в публікації автор чи не вперше зробив спробу дослідження не лише ставлення українці до виборчої кампанії 1946 р., а й вплив у НКДБ на її проведення.

Мета статті – дослідити ставлення українців до виборчої кампанії 1946 р.

Основні завдання наукової публікації обумовлені аналізом секретних “Спеціальних повідомлень про реагування населення України, антирадянських проявів і заходів НКДБ УРСР у зв'язку з майбутніми виборами до Верховної Ради Союзу РСР”; “Про негативні відгуки окремих осіб у ставленні до деяких кандидатів, висунутих на голосування у депутати Верховної Ради СРСР” та інших матеріалів; характеристикою спротиву населення різних областей України: від збройного опору на заході – до поширення листівок, невизнання радянської влади на сході, півдні та в центрі.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано як радянськими, так і сучасними науковцями. Зокрема, виборча кампанія до Верховної Ради СРСР, що відбувалася 10 лютого 1946 р., аналізувалася радянськими дослідниками¹. Однак зазначені праці, виходячи з радянської ідеології, не відображають об'єктивної ситуації, пов'язаної з виборчою кампанією 1946 р.

Агітаційно-пропагандистській діяльності ОУН і УПА під час виборів до Верховної Ради СРСР присвятив свою працю В. Деревінський². Роль ОУН і УПА у збройному спротиві виборів 1946 р. аналізував О. Дмитерко³.

В. Крупина, аналізуючи політичні події у період голоду 1946–1947 рр. в оцінці населення УРСР, певною мірою досліджував виборчий процес 1946 р. Автор наголошував на тому, що, незважаючи на голод і параліч нормального функціонування сільських органів влади,

¹ Григорій Атаманчук та ін., *Під зорею Радянською*. (Львів: Каменяр, 1979); Юрій Сливка та ін., *Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною*, відп. ред. Юрій Сливка. (Київ: Наукова думка, 1989).

² Василь Деревінський, “Агітаційно-пропагандивна діяльність ОУН і УПА під час виборів до Верховної Ради СРСР у 1946 році”, *Визвольний шлях*. (2001. № 12), 64–71.

³ Олександр Дмитерко, “ОУН-УПА і вибори до Верховної Ради СРСР у лютому 1946 року”, у *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Української Академії державного управління при Президентіві України*. (Львів, 2003). Вип. 3: 105–112.

місцеве керівництво продовжувало виконувати план передвиборчих заходів⁴. В. В'ятрович аналізував радянську виборчу систему, зокрема вибори до Верховної Ради СРСР 1946 р.⁵ В. Ільницький вивчав виборчі кампанії до Верховних Рад СРСР та УРСР і боротьбу ОУН та УПА на території Дрогобицької області⁶.

Окремі публікації стосуються історії радянської держави і права у післявоєнні роки (1945 – початок 50-х рр.)⁷, протистояння українських націоналістів і радянської влади у повоєнний період⁸.

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали фонду 6 Галузевого державного архіву Служби безпеки України⁹; фонду 1 Центрального державного архіву громадських об'єднань України¹⁰; збірки документів і матеріалів¹¹, у якому подано документи й матеріали, що висвітлюють перебіг радянських виборчих кампаній у Західній Україні повоєнного періоду, які проходили в обстановці організованого спротиву з боку ОУН і УПА та населення західноукраїнського регіону в цілому. Хронологічно матеріали збірника охоплюють період від жовтня 1945 і до червня 1951 років, тобто включають виборчі кампанії до ВР СРСР (1946 р., 1950 р.), УРСР (1947 р., 1951 р.) та місцевих органів влади (1947 р., 1950 р.); матеріали радянських¹² і сучасних україномовних періодичних видань¹³.

Так, у газеті “Стахановець”, органі Броварського райкому КП(б)У та районної ради трудящих Київської області, йшлося про повідомлення Центральної виборчої комісії про підсумки виборів до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р. До речі, участь у голосуванні не брали лише ті виборці, які до часу проведення виборів не були внесені до списків дільничних комісій: демобілізовані з Червоної армії, які до дня виборів повернулися додому, репатрійовані радянські громадяни, особи, які перебували у відраджених та інші, що з тих чи інших причин не змогли вчасно зареєструватися. В УРСР кількість виборців складала – 20 613 669 осіб, в абсолютних цифрах – 20 518 354, у відсотках до кількості виборців – 99,84.

Сучасні автори публікацій у періодичній пресі в основному увагу акцентували на зриві УПА радянських виборів, “веселому” волевиявленні 1946 р., “добровільності” й “демократичності” виборів.

⁴ Віктор Крупина, “Політичні події у період голоду 1946–1947 рр. в оцінці населення УРСР”, доступ отримано 3 жовтня 2017, <http://www.history.org.ua/uahist/ukrxx/13/30.pdf>.

⁵ Володимир В'ятрович, “Історія з грифом “Секретно””: Радянська демократія: вибори 1946 року, доступ отримано 3 жовтня 2017, <http://tsn.ua/analitika/radyanska-demokratiya-vibori-1946-roku.html>.

⁶ Василь Ільницький, Виборчі кампанії до Верховних Рад СРСР та УРСР і боротьба ОУН та УПА в Дрогобицькій області (до 70-річчя УПА), доступ отримано 3 жовтня 2017, <http://www.drohobych.com.ua/2012/10/02/vyborchi-kampaniji-do-verhovnyh-rad-srsr-ta-ursr-i-borotba-oun-ta-upa-v-drohobyskij-oblasti-do-70-richchya-upa/>.

⁷ Історія радянської держави і право у післявоєнні роки (1945 – початок 50-х рр.), доступ отримано 3 жовтня 2017, http://o-pravovedenii.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=733:derzhavnij-aparat&catid=107&Itemid=6.

⁸ Протистояння українських націоналістів і радянської влади у повоєнний період, доступ отримано 3 жовтня 2017, <http://www.memory.gov.ua:8080/data/upload/publication/main/ua/948/13.pdf>.

⁹ Галузевий державний архів Служби Безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 6, оп. 7, спр. 4, т. 2–3.

¹⁰ Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23.

¹¹ Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1950 роки). Збірник документів і матеріалів, упоряд. і відп. ред. Стасюк О. Й.; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Галузевий державний архів Служби безпеки України. (Львів, 2011), 776.

¹² “Повідомлення Центральної виборчої комісії про підсумки виборів до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р.”, у *Стахановець*. (17 лютого 1946. № 16 (185), 1.

¹³ Віталій Жежера, “Як УПА зривало радянські вибори”, у *Голос України*. (23 жовтня 2012); Віталій Жежера, “Веселе” волевиявлення 1946 року”, у *Голос України*. (25 жовтня 2012); Олександр Стасюк, “На радянські вибори 1946 року добровільно прийшло лише 10% населення Західної України”, *Тиждень ua*. (27 жовтня 2012). № 43 (260), доступ отримано 3 жовтня 2017, <http://tyzhden.ua/News/63356>; Олександр Стасюк, “Демократія” по-сталінськи. Як Кремль намагався легітимізувати добровільність приєднання Західної України до СРСР за допомогою виборів”, *Тиждень ua*. (28 жовтня 2012). № 43 (260), доступ отримано 3 жовтня 2017, <http://tyzhden.ua/History/63213>.

Зрозуміло, що обмежений обсяг цієї статті не вичерпує усієї задекларованої проблеми. Однак її автор вважав за необхідне, з одного боку, зосередити увагу саме на зазначеній проблематиці, дослідити не лише ставлення населення України до виборчої кампанії 1946 р., а й проаналізувати вплив органів НКДБ на контроль за виборами, з іншого – розв'язати створений більшовицькою пропагандою міф про “демократичність і неупередженість радянської виборчої системи”.

Аналізуючи історіографічні праці і джерельну базу наукової проблематики, доходимо логічного висновку про те, що досліджувана тематика наразі ще не стала об'єктом комплексного вивчення науковцями.

Вибори депутатів в усі ради проводилися на основі загального, рівного й прямого виборчого права при таємному голосуванні. Участь у голосуванні не брали лише ті виборці, які до часу проведення виборів не були внесені до списків дільничних комісій: демобілізовані з Червоної армії, які до дня виборів повернулися додому, репатрійовані радянські громадяни, особи, які перебували у відрадженнях та інші, що з тих чи інших причин не змогли вчасно зареєструватися. В УРСР кількість виборців складала – 20 613 669 осіб, в абсолютних цифрах – 20 518 354, у відсотках до кількості виборців – 99,84¹⁴.

Згідно з офіційними даними, із 3 млн 949 тис. 265 виборців, зареєстрованих у західних областях, у голосуванні взяли участь 3 млн 936 тис. 484 осіб, тобто 99,6%, серед них за кандидатів правлячої партії віддали свої голоси понад 99,8%.

Згідно з підрахунками сучасних дослідників (які збігаються з тодішніми даними націоналістичного підпілля), під час виборів до Верховної Ради СРСР та УРСР у 1946–1947 роках добровільно проголосувало не більше 10% населення Західної України, під терором – 30–40%, а 60% узагалі не прийшло на дільниці.

У містах та прикордонних селах відсоток охочих до волевиявлення був дещо вищим (до 30%), що пояснюється як наявністю численніших військових гарнізонів, так і великою кількістю адміністрації й чиновників, які були членами КП(б)У або ж залежали від партійного начальства¹⁵.

З огляду на це, перші повоєнні виборчі кампанії в Західній Україні мало нагадували мирну процедуру волевиявлення, а радше були масштабними мілітарно-політичними операціями, для реалізації яких влада мобілізувала величезний апарат чиновників, партпрацівників та значні збройні потуги. Вибори відбувалися в обстановці морального та фізичного тиску на населення, численних порушень із боку представників влади й масштабних фальсифікацій. Однак навіть застосування примусу та жорсткіших репресивних заходів (як-от арешти, вивезення до Сибіру, шантаж, провокації, побиття й розстріли, принцип збірної відповідальності тощо) не дало комуністам бажаного результату¹⁶.

Комуністичний тоталітарний режим не засуджував демократії як форми правління, формально існували місцеве самоврядування, розподіл гілок влади, регулярно проводилися вибори. Насправді, влада цілковито контролювала усі прояви суспільного життя та втручалася у приватне життя громадян¹⁷.

У роки війни вибори не проводилися. Після її закінчення у лютому 1946 р. проведено вибори до Верховної Ради СРСР¹⁸.

Наприкінці жовтня 1945 року радянська влада оголосила про призначення на 10 лютого 1946 року виборів до Верховної ради СРСР. Для комуністів це була незвична кампанія, адже вони вперше проводили її на теренах, над якими не мали цілковитого контролю. Спроби швидкої ліквідації українського підпілля одразу після переходу фронту цілковито провалилися – тут і надалі активно діяли відділи УПА та боївки ОУН, тому радянська влада в окремих регіонах залишалася доволі ілюзорною¹⁹.

¹⁴ “Повідомлення Центральної виборчої комісії...”.

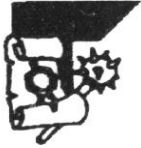
¹⁵ Олександр Стасюк, “На радянські вибори 1946 року...”.

¹⁶ Олександр Стасюк, “Демократія” по-сталінськи...”.

¹⁷ Володимир В'ятрович, “Історія з грифом “Секретно”...”.

¹⁸ Історія радянської держави...”.

¹⁹ Володимир В'ятрович, “Історія з грифом “Секретно”...”.

Черговий етап вже повоєнного протистояння повстанців і влади був пов'язаний з виборами до Верховної Ради СРСР в лютому 1946 р. Прагнучи забезпечити високу явку, органи радянської влади у примусовому порядку залучили до пропагандистської кампанії західно-українську інтелігенцію. Зі свого боку, УПА широко розповсюджувала серед населення заклики до бойкоту виборів. Повстанці писали в листівках: “Сталінські вибори – це глум над демократією. Геть такі вибори! Ні один не підємо до виборів! Хай живуть справжні вільні вибори в Українській самостійній державі!”

Ці заклики доповнювалися загрозами на адресу тих, хто мав намір узяти участь в організації неправдивих виборів і тим підтримати владу. Загрози не були голосливими. Наприклад, у селі Зашків Львівської області одну з активісток знайшли повішеною. На трупі була прикріплена записка: “Буде з кожним, хто агітує голосувати”.

Існувала висока вірогідність того, що населення, яке не забуло вільних виборів у довоєнній Польщі, не погодиться солідаризуватися з чужою для нього владою. За цих умов Кремль розгорнув у західних областях України безпрецедентну за масштабами і залученими силами акцію, що одержала назву “великої блокади”.

На території західних областей у січні – квітні 1946 р. було розміщено понад 3 500 гарнізонів регулярних військ, не рахуючи завжди присутні війська НКВС, а також 3 593 гарнізони, сформовані з винищувальних батальйонів. Цими силами владі вдалося заблокувати усі без винятку села й перекрити доступ до них повстанців. Останні пережили надзвичайно важку зиму, ведучи виснажливі бої з переслідувачами²⁰.

Завдяки цьому на виборах віддано 99,9% голосів за блок комуністів і безпартійних, що мало значні жертви з обох боків. Зокрема, УПА втратила у тій виборчій кампанії понад 4 тис. бійців убитими²¹.

Перші повоєнні вибори будуть складними. Секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов 31 грудня 1945 р. повідомляв: “У зв'язку з наближенням дня виборів у Верховну Раду Союзу РСР українсько-німецькі націоналісти у низці районів західних областей УРСР намагаються перешкодити проведенню підготовки до виборів і намагаються в деяких місцях зірвати проведення виборів 10 лютого 1946 р.

Я вважав би необхідним на час підготовки виборів розосередити частину військ Прикарпатського та Львівського військових округів у селах, уражених українсько-німецькими націоналістами.

Прошу Вас наказати командувачу військами Прикарпатського військового округу тов. Єрьоменку й командувачу військами Львівського військового округу тов. Попову надати допомогу своїми військами... щоб ми могли тимчасово поставити військові підрозділи в найнебезпечніших населених пунктах і паралізувати можливість бандитських проявів і під час підготовки, і в день виборів...”²².

Секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко на нараді з питань підготовки до виборів у західних областях зазначав: “Нужно добиться в каждом селе, чтобы наши люди ночевали не только там, где есть гарнизон, но и там, где нет гарнизона. Это вопрос политический. Что получается на практике? Вот село в 10–15 км от центра, редут туда часа полтора, в сельсовете побывают часа два, а дальше проявляют заботу, чтобы ехать обратно... В селе же остается сельский актив, они беседуют между собой. Что творится, почему никто не ночует в селе? В чем же дело? Говорят, что советская власть крепка, и действительно, разбили немцев, японцев, большевики смелые люди, но почему не ночуют? Оуновцев боятся? Говорят, что они паршивые, вшивные бандиты, а сами боятся! Нужно не ставить себя в глупое положение перед местным населением, это позор, надо кончать с этой “свадьбой” – ездить то туда, то сюда!”²³.

Дійсно, виборчі кампанії у СРСР 1946–1947 рр. проходили в складних умовах: руїна народного господарства, голод, у той же час зростання суспільної свідомості та громадської

²⁰ Протистояння українських націоналістів...

²¹ Віталій Жежера, “Веселе” волевиявлення...

²² Ibid.

²³ Віталій Жежера, “Як УПА зривало радянські вибори”...

активності громадян. Якщо у більшості демократичних країн політичні настрої населення напередодні дня голосування і визначають перемогу тієї чи іншої політичної сили, специфіка тоталітарної системи в СРСР призвела до того, що, попри подекуди значне невдоволення населення державною політикою (особливо у Західній Україні), офіційні результати виборів показали фактично одностайну підтримку заходів правлячої партії. Тобто політичні настрої населення і ставлення до кандидатів у депутати були проігноровані²⁴.

Виборча кампанія 1946 р. мала певні особливості в тих чи інших областях України. Щоб зірвати вибори, члени підпілля ОУН розгорнули широку агітацію, розклеювали листівки, роздавали населенню брошури протестного змісту, закликали на зібраннях селян бойкотувати вибори. Однак найбільший резонанс мали збройні акції повстанців, скеровані на зрив кампаній: убивства уповноважених до проведення голосування та представників сільського активу, пошкодження виборчих приміщень, знищення списків громадян, викрадення урн, виведення з ладу телефонних і телеграфних ліній, залізниць, мостів тощо²⁵.

Вибори були призначені на зимовий час спеціально, щоб завдати нищівного удару українському визвольному руху, оскільки ведення будь-яких акцій у цей період утруднюється (на снігу залишаються сліди, за якими можна викрити сховки повстанців)²⁶.

У середовищі українського підпілля ці вибори були названі “великою блокадою”. Ось як це пояснював Л. Шанковський: “Велика не тільки з огляду на великі сили ворога, вжиті до тієї акції, не так з огляду на велетенські її розміри, як з огляду на час тривання і на територію дії, не тільки з огляду на велетенські й небували досі оргії енкаведистського терору, а також з огляду на всю велич героїчної постави бійців УПА, підпілля, всього українського народу...”²⁷.

Як свідчать звіти управлінь НКДБ, що відкритих антирадянських проявів, скерованих проти проведення виборів до Верховної Ради, у східних областях України не зафіксовано. Однак у деяких населених пунктах у результаті упуцень місцевих органів влади до складу виборчих комісій увійшли особи, які замість того, щоб проводити агітаційно-пропагандистську роботу щодо необхідності як проведення власне виборів, так і участі громадян у голосуванні, займалися підривною роботою, поширювали антирадянські гасла²⁸. Зокрема, у Вовчанському районі Харківської області до складу виборчої комісії входили: Білоножка О. Т., дочка колишнього куркуля, чоловіка якої органами НКДБ репресували за участь у білогвардійському русі; Ахтирський Г. І., бригадир сільськогосподарської общини в період німецької окупації; Костоглодова А. І., дочка активного німецького пособника²⁹.

Заступником голови виборчої комісії у Ляховецькому районі Кам’янець-Подільської області був Бійчук П. І., інструктор сільськогосподарського відділу управи в період німецької окупації. Членом виборчої комісії у Кашенецькій сільській раді Ярмолинецького району Кам’янець-Подільської області був Іщук П. Л., який мав зв’язки з гестапо. Членом виборчої комісії Волосовської сільської ради Ляховецького району Кам’янець-Подільської області була Нечипорук Л. Ф., яка мала тісні контакти з оунівським підпіллям³⁰.

Є окремі факти щодо бойкоту виборів у південних областях України. Так, С. Патуша, житель с. Успенівка Саратовського району Ізмаїльської області негативно висловлювався як про вибори, так і про радянську систему. Вважав, що все одно більшовики не зможуть довго утримувати владу, тому очікував на приход румунів. Житель с. Кислиці Суворовського району Ізмаїльської області І. Довгий взагалі не визнавав радянську владу, її закони, колгоспну і виборчу систему³¹. За доносом агентури, зазначених осіб арештували.

²⁴ Віктор Крупина, “Політичні події...”

²⁵ Олександр Стасюк, “Демократія” по-сталінськи...”

²⁶ Василь Ільницький, “Виборчі кампанії до Верховних Рад...”

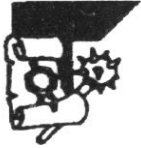
²⁷ Лев Шанковський, “Українська Повстанча Армія”, у *Історія Українського війська*. (Вінніпег, 1953). 763.

²⁸ ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 7, спр. 4, т. 2, арк. 255.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., т. 3, арк. 37.

У східних областях України бойкот виборів проявлявся не у збройному спротиві радянській владі у проведенні виборів, а в поширенні листівок. Не усі виявлені й вилучені листівки за своїм змістом стосувалися бойкоту виборів, однак органи НКДБ власне вважали їх такими. В окремих місцевостях органи НКДБ зафіксували поширення листівок, які влада оцінювала як такі, що скеровувалися на бойкот виборів. Так, вночі 5 грудня 1945 р., під час святкування дня “сталінської конституції”, у с. Томаківка Дніпропетровської області на будинках було розклеєно 7 листівок такого змісту: “... Заклик до революції. Народ, нищить колгоспи, бийте нових буржуїв, які знущаються над нами. Беріть вила, лопати і йдіть у район, виганяйте від влади усіх комуністів, інакше ми у цей рік загинемо від голоду. Закликаємо до революції” (тут і далі переклад автора)³².

УНКДБ у Дніпропетровській області в результаті проведеного слідства з’ясувало, що авторами тексту і поширювачами листівок були колишні поліцаї Олексій і Олександр Коростиліві, Я. Пасеко, місцеві жителі. 10 січня 1946 р. у м. Дніпропетровську на одному з житлових будинків вулиці Короленка виявлено й вилучено листівку такого змісту: “... Українці, організуйте дружини для боротьби з євреями, знайте, що це ваш найгірший ворог і доки євреїв не знищите, життя не покращиться”³³.

29 грудня 1945 р. секретар дільничної виборчої дільниці, директор школи у м. Шепетівка Кам’янець-Подільської області, А. Ляхнецька принесла на дільницю брошуру націоналістичного змісту “Пушкін і ми”, яку вилучено, а її арештовано³⁴. Згідно з даними НКДБ, у Ладжинському районі Київської області діяла група ОУН, яка забороняла агітаторам проводити пропагандистську роботу на бойкот виборів, боролася з радянськими активістами, партійними функціонерами. Внаслідок добре спланованої операції затримано трьох осіб, а саме: М. Білоуса, А. Гетьманюка й І. Телятника. Слідство з’ясувало, що зазначена група проводила підривною роботу, виконувала вказівки одного з керівників УПА – “Шума”, з яким до часу арешту підтримувала зв’язок³⁵. Як свідчать архівні матеріали, на 25 січня 1946 р. за злочини, скеровані на бойкот виборів, у східних областях України арештовано 85 осіб, в Одеській області – 19 осіб, Сталінській – 13 осіб, Київській – 11 осіб, Харківській – 11 осіб³⁶.

Протилежною була ситуація в західних областях України і вона пов’язувалася з тим, що оунівське підпілля не лише входило до складу виборчих комісій, а й чинило збройний спротив радянській владі в організації і проведенні виборів. У спеціальному повідомленні “Про активні антирадянські прояви, реагування і заходи НКДБ УРСР, у зв’язку з майбутніми виборами до Верховної Ради СРСР на території західних областей України” № 250/с від 26 грудня 1946 р.³⁷ ідеться про те, що наближення виборів до Верховної Ради СРСР призводить до активізації оунівців та антирадянських елементів у західних областях. Зокрема, ОУН проводить активні дії, скеровані на зрив передвиборчої кампанії і підготовки населення до відходу в ліс у день виборів. Відповідно, за кожним населеним пунктом підпілля ОУН закріплювало по 2–3 особи, які у день проведення виборів мали здійснити постріли зі зброї як сигнал до відходу місцевого населення до лісу. Такими діями ОУН намагалася засвідчити свій вплив і авторитет серед місцевого населення³⁸. Доволі позитивно оцінював дії оунівського підпілля директор школи у с. Нові Петрівці Київської області І. Мазур, вважаючи, що у Західній Україні цей рух виступає проти радянської влади й бойкотує виборчу кампанію³⁹.

У західних областях України члени підпілля ОУН також входили до складу виборчих комісій з метою не лише саботування виборів, але й знищення усієї наявної документації, що унеможливило б їх проведення. Упродовж 1946 р. УНКДБ у Львівській області виявило, що

³² ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 7, спр. 4, т. 3, арк. 77 зв.

³³ Ibid., арк. 78.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid., арк. 78 зв.

³⁶ Ibid., арк. 78–78 зв.

³⁷ Ibid., арк. 31–39.

³⁸ Ibid., арк. 31–31 зв.

³⁹ Ibid., арк. 75.

87 осіб у місті й області, які належали до активного оунівського підпілля й антирадянських елементів⁴⁰. Зокрема, у с. Ворончино Волинської області головою дільничної виборчої комісії був К. Шубко, брат якого вважався керівником станиці ОУН. Головою сільської дільничної комісії в одному із сіл Волинської області був колишній курінний УПА М. Дацюк. Членом Губинської дільничної комісії у Волинській області значився А. Ковальчук, колишній комендант сільської поліції, член ОУН. Головою однієї із дільничних виборчих комісій був В. Андросюк, син куркуля, активний учасник оунівського підпілля. Завдяки своїй агентурній мережі, органи НКДБ виявили зазначених осіб у складі виборчих комісій, вивели їх з них і розпочали слідство⁴¹.

Незважаючи на активний опір підпілля ОУН, місцевого населення боротьбі з протидією виборам, радянська пропагандистська система подає офіційну інформацію про те, що “... подавляюча маса населення западних областей Украины, выборы в Верховный Совет встречает с большим патриотическим подъемом”⁴². Пише про повсюдне обговорення й висування кандидатів у депутати на зустрічах з виборцями серед усіх соціальних верств західних областей України⁴³.

Помпезність організації виборів відзначалася на західноукраїнських землях, де передвиборча активність партійних функціонерів була обмежена. Як згадував член ОУН Л. Полюта, “передвиборча кампанія була надто вже нав’язливо галасливою: всюди закликали голосувати за “єдину у світі”, “найкращу”, “найрозумнішу”... У вітринах портрети “вождя всього людства”. Місто прибране, все в червоному”⁴⁴.

Поруч із написами на бюлетенях: “Яке щастя голосувати за непереможний блок комуністів і позапартійних”, траплялися приклади протилежної спрямованості: “Слід більше турбуватися про потреби трудящих”, “Наша пропозиція збільшити норму хліба”, “Хліба дайте”⁴⁵.

Галаслива агітаційно-пропагандистська кампанія у ході підготовки мала свій позитивний ефект. Гасла “турботи партії і уряду про людину”, “відданості ідеям демократії на противагу антидемократичним виборам у капіталістичних країнах”, “переваги найпередовішого соціалістичного ладу” стали лейтмотивами передвиборчих заходів. Своєю чергою, як зворотну реакцію з боку населення доповідні інформації фіксували “великий трудовий і політичний підйом” з нагоди виборів, мали місце приклади самопожертви, коли трудящі брали на себе “підвищені зобов’язання за достойну зустріч для виборців у місцеві ради”⁴⁶.

На думку радянських ідеологів, більшість жителів сіл і міст висловлюють задоволення зазначеними заходами і бажають віддати свої голоси за кандидатів від комуністів і безпартійних, однак “... лише антирадянські елементи і незначна відстала частина населення продовжує поширювати антирадянські і провокаційні слухи і зв’язку з майбутніми виборами”⁴⁷.

Серед цієї, так званої “відсталої частини населення”, був і бухгалтер Львівського державного університету С. Український, який висловлював своє особисте незадоволення тим, що “... у нас передвиборча кампанія перетворилася у справжню комедію, ніде окрім СРСР уряд не втручається у проведення виборів. В інших державах кожна партія висуває свого кандидата, критикує інших, а у нас спробуй критикувати. Тут голосуй за те, кого висунуть. Це не демократія”⁴⁸. Після висловленої критичної позиції щодо виборів С. Українського арештувало УНКДБ у Львівській області.

⁴⁰ ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 7, спр. 4, т. 3, арк. 35 зв.

⁴¹ Ibid., арк. 36.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

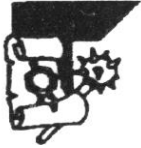
⁴⁴ Любомир Полюта, *Шляхами спогадів. 1944–1956*. (Львів, Київ, 2003), 50.

⁴⁵ Віталій Кононенко, “Суспільна свідомість громадян України після Великої Вітчизняної війни”, *Поділля у контексті української історії*. (Вінниця, 2001), 287.

⁴⁶ Віктор Крупина, “Політичні події...”

⁴⁷ ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 7, спр. 4, т. 3, арк. 36 зв.

⁴⁸ Ibid.

Негативно висловлювався щодо виборів професор Харківського механіко-будівельного інституту А. Терещенко: "... Від виборів до Верховної Ради я не чекаю нічого хорошого. Проголосуємо у термін за кого накажуть. Ось тільки хіба викреслити усіх кандидатів..."⁴⁹. Натомість доцент Донецького індустріального інституту В. Розенберг дотримувався думки, що не варто витрачати час на проведення виборів, позаяк усіх кандидатів визначено й відомо кого оберуть⁵⁰. Науковий співробітник Дніпропетровського венерологічного інституту М. Левинсон зазначав, що вибори відбуватимуться в умовах недемократичності, кандидатів уже визначено комуністами, а не обрано легітимним способом⁵¹. З аналогічними міркуваннями виступав завідувач кафедри загальної хімії Білоцерківського сільськогосподарського інституту Д. Сидонюк, старший викладач філологічного факультету Дніпропетровського державного університету Я. Спринчак, доцент Харківського інженерно-економічного інституту В. Комплеєв та інші науковці й учені⁵².

У "Спеціальному повідомленні про реагування населення України, антирадянських проявів і заходів НКДБ УРСР у зв'язку з майбутніми виборами до Верховної Ради Союзу РСР" із грифом "цілком таємно"⁵³, йшлося про те, що зустрічі, які повсюдно відбулися з кандидатами у депутати зі своїми виборцями й активна агітаційно-пропагандистська робота у містах і селах України викликає позитивну реакцію серед усіх верст населення⁵⁴. Зокрема, професор Дніпропетровського металургійного інституту А. Кірсанов заявляв, що "... я голосуватиму за тих, хто врятував нашу Вітчизну від набігів фашистів, за товариша Сталіна, і великих російських полководців – Жукова, Рокосовського і Конєва" (переклад автора)⁵⁵. Студент цього ж вузу В. Дуденко наголошував на тому, що "... наша країна вийшла переможницею проти німецької агресії. Війна закінчена і тепер радянський народ вибиратиме уряд, куди увійдуть кращі представники нашої країни"⁵⁶.

Як свідчать архівні дані, в основному респонденти не лише Донбасу, а й західних областей, представлені радянською інтелігенцією й робітничим класом, висловлювали загалом позитивне враження про майбутні вибори. Так, робітник Тисменецької хутрової фабрики Є. Білевич, спілкуючись із колегами, зазначав, що "... Радянська влада – це найдемократичніша влада. У радянській країні робітникам і селянам надано усі права. Усі громадяни, незалежно від статі й національності, мають право голосувати і бути вибраними, а тому ми усі як один повинні з'явитися на виборчі дільниці і віддати свої голоси за наших кандидатів"⁵⁷.

Аналогічною думки дотримувалися голова сільської ради с. Лука Золочівського району Львівської області Є. Чапінський, інвалід війни з Полтавської області І. Мазур, колгоспник із цієї ж області І. Жегло, селянка с. Слобідки Станіславської області Ю. Мельник, селянин с. Трутовичі Львівської області М. Рудик, села Русилів цієї ж області П. Поліщук, житель м. Галича Станіславської області К. Дембіцький та інші особи⁵⁸.

Варто зазначити, що й серед духовенства були неоднозначні думки з приводу майбутніх виборів, які або закликали парафіян їх підтримати, або не бойкотувати, чи виступати проти. Зокрема, священник одного із храмів м. Львова у своїй проповіді закликав парафіян прийти на виборчі дільниці й проголосувати за кандидатів у депутати до Верховної Ради СРСР⁵⁹. М. Вовчек, священник із м. Шостка Сумської області вважав, що вибори загалом духовенства не стосуються, позаяк церква відокремлена від держави, все одно за кого голосуватимуть, тому що будуть

⁴⁹ ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 7, спр. 4, т. 3, арк. 72 зв.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid., арк. 72 зв.–73.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid., арк. 70–78 зв.

⁵⁴ Ibid., арк. 70.

⁵⁵ Ibid., арк. 70 зв.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid., арк. 71–71 зв.

⁵⁹ Ibid., арк. 72.

кандидати, запропоновані більшовиками⁶⁰. Церковний староста собору Олександра Невського Мелітопольського району Запорізької області К. Мокрозуб, розмірковуючи про майбутні вибори, заявляв, що "... знову заповнюватимуть списки цими гадами – комуністами. Необхідно їх бойкотувати на виборах, опустити під час голосування пустий конверт, буде менше голосів"⁶¹.

Антирадянські висловлювання допускав у зв'язку з майбутніми виборами до Верховної Ради УРСР священник Станишевської церкви у Житомирській області М. Карпець "... Мне надоелось эти пустые хлопоты по подготовке к выборам в Верховный Совет. Я рад, что меня не трогают. Может быть я даже не буду участвовать в этой комедии"⁶². Священник із м. Первомайська Одеської області зазначав, що він проти того, щоб брати участь в голосуванні, до аналогічних дій закликав пресвітер Ярославської общини євангельських християн-баптистів Кам'янець-Подільської області, оскільки такі дії, на його думку, суперечили вимогам євангельської віри⁶³. Жителька села Снітинка Фастівського району Київської області, член євангельської общини, спілкуючись із колгоспниками щодо майбутніх виборів, вважала, що "... вибори нас не стосуються і голосувати ми не будемо. Це, не наша справа. Більшовики призначать якого-небудь дурня-істукана і він буде нами керувати"⁶⁴.

Певний вплив на внутріполітичне життя мали міжнародні події. Передусім друга половина 1946–1947 рр. проходили під знаком відлуння Фултонської промови У. Черчілля 5 березня 1946 р. Сприйняття керівником радянської країни цієї промови було оприлюднене 14 березня. В інтерв'ю газеті "Правда" Й. Сталін звинуватив промовця в упередженому ставленні до СРСР, підбуренні до війни, водночас запевнив у готовності країни Рад до розмови з позицій сили, зазначивши, що "ворог буде битий, як і 26 років тому"⁶⁵.

Республіканська преса підхопила заспокійливі слова Й. Сталіна про здатність Радянського Союзу дати відсіч, проте повністю заспокоїти громадян не вдалося. Слово "війна" знову стало широковживаним. Наприкінці 1946 р. чутки про початок війни поширювалися у Кримській та Ворошиловградській областях⁶⁶. Тривожні чутки про початок бойових дій радянською армією або неминуче оголошення стану війни між США, Англією, Туреччиною та Радянським Союзом у другій половині 1947 р. активно циркулювали в Полтавській, Одеській, Кіровоградській, Миколаївській, Кам'янець-Подільській, Сумській та інших областях⁶⁷.

Думки щодо непотрібності голосування висловлювали представники усіх соціальних верств, учителі та навіть учні шкіл. Зокрема, побутувала думка, що Західну Україну скоро вивольять Англія та США, яку висловлювали жителі с. Вишнів Волинської області А. Хмелярук і М. Демчук. Так, жителька с. Матейки зазначеної області, делегат районної передвиборчої наради, на засіданні заявляла, що "... нас насильно везуть на це зібрання, над нами усі жителі села сміються. Ось Америка і Англія скоро прийдуть на допомогу учасникам УПА і спільно з ними створять українську "самостійну державу"⁶⁸. Вказані жителі також були арештовані. Учень 7 класу середньої школи м. Львів М. Клеван поширював серед місцевого населення слухи про те, що вибори потрібні для того, щоб "... москалі під виглядом складення списків виборців склали списки усіх українців для виселення на Сибір. На Левандівці також склали списки нібито виборців, а тепер тих, хто потрапив у ті списки, війська НКВС машинами вивозять на ст. Львів для відправки у Сибір"⁶⁹.

У спеціальному повідомленні "Про негативні відгуки окремих осіб у ставленні до деяких кандидатів, висунутих на голосування у депутати Верховної Ради СРСР" № 389/с від

⁶⁰ ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 7, спр. 4, т. 3, арк. 77.

⁶¹ Ibid., арк. 77 зв.

⁶² Ibid., т. 2, арк. 254.

⁶³ Ibid., арк. 254.

⁶⁴ Ibid.

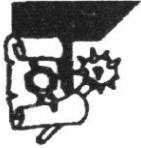
⁶⁵ Віктор Крупина, Політичні події...

⁶⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4557, арк. 5–6.

⁶⁷ Ibid., арк. 10, 52, 64, 71, 82, 98.

⁶⁸ ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 7, спр. 4, т. 3, арк. 36 зв.–37.

⁶⁹ Ibid., арк. 37 зв.

3 лютого 1946 р. наркома держбезпеки УРСР⁷⁰, йшлося про те, що окремі представники інтелігенції негативно сприймають не лише виборчу кампанію, а й окремих кандидатів у депутати. Зокрема, працівник українського науково-дослідного бюро Є. Зальцберг, спілкуючись у вузькому колі редакційної колегії “Київської правди”, зазначав, що висування кандидата у народні депутати по Білоцерківському виборчому округу (А. Терещенко – примітка автора) викликає протест з боку більшої частини населення, позаяк він себе скомпрометував у період німецької окупації. Незважаючи на те, що спеціальна комісія обкому партії перевіряла цю інформацію, особу кандидата в депутати не зняли з виборчої кампанії, тому що її вже узгоджено з вищими партійними структурами⁷¹. Учитель школи № 5 м. Київ про вказану особу кандидата в депутати заявляв, що А. Терещенко віддано працював у період окупації на фашистів, а тепер – на радянську владу. Учитель київської школи № 1 Т. Шиманський вважав, що “... у кандидатів Гнатенко і Терещенко ні розуму, ні освіти”⁷².

Бухгалтер технічно-експертного союзу при Київській міській раді негативно висловлювався про таких кандидатів у депутати, як П. Тичина і О. Корнійчук. Зокрема, він вважав, що свого часу П. Тичина був українським буржуазним націоналістом, після покаяння почав писати патріотичні вірші, й уряд “... підготовує його за старання”⁷³. Щодо особи О. Корнійчука він зазначив: “... Це такий продажний лизоблюд, як і Тичина, їм як державним діячам 3 копійки ціна. Просто це придворні писаки, яких для себе утримує будь-яка влада...”⁷⁴.

12 січня 1946 р., після виступу перед виборцями кандидата в депутати в Ніжинському виборчому окрузі Чернігівської області польської письменниці В. Василевської, один із викладачів Ніжинського університету заявив, що її висування в депутати має політичний підтекст, оскільки це пов’язано з дружніми стосунками з Польщею, а власне вона є посередньою письменницею, її твори не сприймаються позитивно⁷⁵. Негативно сприймала певна частина виборців і кандидата в депутати колгоспницю Кононенко. Зокрема, йшлося про те, що вона не є громадським діячем, не має відповідної освіти, тому й користі суспільству не зможе принести⁷⁶. Монтажник Сталінського металургійного заводу А. Пеньків вважав, що за кандидата в депутати, директора цього ж заводу П. Андреева не голосуватиме, тому що “... вони і так при владі. Він тримає робітників на заводі голодними і роздягненими... Ех, дали б мені кулемет і 250 набоїв у повній стрічці, я б знав у кого стрілятиму”⁷⁷.

У зв’язку зі складною ситуацією, що склалася в західних областях України з приводу виборів, на 20 січня 1946 р. управління НКДБ арештувало 159 осіб, з них: у Чернівецькій області – 36, Ровенській області – 31 особу, Львівській і Тернопільській областях – по 29 осіб, Дрогобицькій області – 19 осіб, Станіславській області – 10 осіб, Закарпатській області – 5 осіб⁷⁸.

Згідно з уточненими даними, на 20 грудня 1946 р. зареєстровано 152 факти прояву антирадянської діяльності в західних областях України, з них убито голів і членів виборчих комісій – 19, викрадено членів виборчих комісій – 5, побито агітаторів і членів виборчих комісій – 6, убито агітаторів – 8, напади на радянський партійний актив, які виїжджав у села з метою агітаційно-пропагандистської роботи, – 7, спалено виборчих дільниць – 7, проведено мітингів підпіллям ОУН – 27, захоплено списки виборців – 12, напади на виборчі дільниці – 14, проведення агітації підпіллям ОУН (за місцем проживання виборців) – 23, поранено членів радянського партійного активу – 10, поширення антирадянських листівок – 3⁷⁹.

⁷⁰ ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 7, спр. 4, т. 3, арк. 252–255.

⁷¹ Ibid., арк. 252–253.

⁷² Ibid., арк. 253.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid., арк. 254.

⁷⁶ Ibid., арк. 255.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid., арк. 38 зв.

⁷⁹ Ibid., арк. 31 зв.

Упродовж 1–20 січня 1946 р. здійснено 64 напади підпіллям ОУН з метою недопущення виборів до Верховної Ради СРСР⁸⁰. Згідно з нашими підрахунками, упродовж грудня 1945 – січня 1946 рр. у західних областях України відбулося понад 40 акцій антирадянського характеру, пов'язаних із саботуванням виборів до Верховної Ради СРСР. Такі відмінні дані свідчать про те, що, можливо, не всі факти саботування виборів фіксувались органами НКДБ на місцях й подавались у звітах. Так, у другій половині грудня 1945 р. у с. Милостиве Ровенського району Ровенської області відбувалося засідання виборчої комісії, яка приймала рішення щодо затвердження членів дільничної виборчої комісії. Представник райвиконкому М. Дядун запропонував перелік прізвищ осіб до її складу, однак ніхто із присутніх на зібранні участі в голосуванні не брав. На це член дільничної комісії М. Симчук заявила, що "... голосувати із нас ніхто не буде, оскільки це нам не потрібно. Якщо влада хоче, то хай сама голосує і вибирає, а ми якщо і будемо голосувати, то нам буде погано"⁸¹. Її заяву підтримали присутні на зібранні. Навіть і після того, коли члену дільничної виборчої комісії М. Симчун наказали покинути зібрання, жоден присутній не голосував. У зв'язку з інцидентом УНКДБ у Ровенській області розпочав слідство⁸².

Деякі жителі с. Осів Дубровицького району Ровенської області, які мали помешкання із залізними дахами, переселялися в інші житла, позаяк у їх будинках влада планувала створити дільничні виборчі комісії. Вони їх обкладали соломною, щоб підпалити в разі створення там виборчих дільниць, або ж свідомо знищували з тим, щоб зірвати вибори⁸³. У цьому населеному пункті було зафіксовано два таких випадки. Органи НКДБ розпочали слідство⁸⁴. УНКДБ у Ровенській області володів інформацією про те, що в деяких населених пунктах Мизоцького району планувалися напади на членів радянського партійного активу й місцевих активістів, які брали активну участь у передвиборчій кампанії, тому їх намагалися захистити від дій підпілля ОУН⁸⁵.

Аналізуючи архівні матеріали, зустрічаємо різноманітну інформацію щодо передвиборчої кампанії в західних областях України. У кінці грудня 1945 р. жителю м. Стрий І. Трубичу та його дружині невідомі заборонили брати активну участь у передвиборчій кампанії, попередивши їх про відмову від участі у голосуванні⁸⁶. 30 грудня 1945 р. двірник В. Кмелинський, активний член оунівського підпілля, на виборчій дільниці № 66 Львова накинувся на чергову зі словами: "... Я не дозволю у моїй квартирі більшовикам проводити вибори"⁸⁷. Цього ж дня в с. Раневичі Дрогобицького району Дрогобицької області відбувся антирадянський мітинг, організований членами оунівського підпілля, на якому вони заявляли, що "... Радянському Союзу залишилося існувати всього лише два місяці, після чого більшовики із Західної України підуть, тому немає потреби голосувати за радянських кандидатів до Верховної Ради..."⁸⁸. Аналогічний антирадянський мітинг, за підтримки підпілля ОУН, відбувся 29 грудня 1945 р. у с. Модричі Дрогобицького району Дрогобицької області⁸⁹.

Уночі 31 грудня 1945 р. у с. Михалевичі Дрогобицького району Дрогобицької області було розклеєно листівки націоналістичного змісту, у яких закликали червоноармійців переходити на бік ОУН і виступати проти радянської влади. Окрім того, у листівках закликали місцеве населення не брати участі у виборах до Верховної Ради СРСР⁹⁰. Тієї ж ночі загін ОУН у кількості 30 осіб увійшов у с. Карасино Сарнинського району Ровенської області, роззброїв місцеву самооборону, захопивши 2 ручних кулемети, 17 гвинтівок, спалив виборчу дільницю.

⁸⁰ ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 7, спр. 4, т. 3, арк. 32.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid., арк. 32 зв.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid., арк. 33.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

У селах Суховоля, Попівці та інших населених пунктах, містечку Підкамінь Львівської області на телеграфічних стовпах розклеїли листівки антирадянського змісту щодо бойкоту виборів⁹¹.

У січні 1946 р. у с. Піски Щирецького району Львівської області вбито голову сільської ради, двох сільських активістів, забрано списки виборців. У с. Худиківці Мельнице-Подільського району Тернопільської області в приміщенні сільської ради захоплено керуючу районним відділенням Держбанку, яка перебувала в населеному пункті з метою проведення зборів щодо виборів, спалено усю документацію⁹². Студенти м. Чернівці, використовуючи свої зв'язки з оунівським підпіллям і міською міліцією, під час голосування опускали в урну з бюлетенями хімічно оброблені аркуші, що самозагоралися через 5–6 годин. Відповідно УНКДБ у Чернівецькій області розпочало слідство⁹³.

Отже, ставлення українців до виборів до Верховної Ради СРСР у 1946 р. загалом було негативним, характеризувалося певними особливостями, зумовленими суспільно-політичними, соціально-економічними, ідеологічними та іншими чинниками, ігноруванням політичних прав і настроїв населення, нав'язуванням владою “своїх” кандидатів у депутати. Вибори 1946 р. відбувалися в умовах морального та фізичного тиску на населення.

Виборча кампанія зовсім не нагадувала мирну процедуру волевиявлення громадян, це була передусім масштабна військово-політична акція, до реалізації якої влада залучала не лише значний апарат чиновників, партійних працівників, а й війська, що формально і пояснювало майже одностайну підтримку населенням кандидатів від правлячої партії. Загони УПА й підпілля ОУН з метою активного спротиву виборам розгорнули збройні акції, скеровані на зрив виборчої кампанії, а також мала місце агітація, розклеювання листівки протестного змісту, заклики селян до бойкоту виборів.

ELECTIONS IN 1946 AND UKRAINIANS

Ivan ZULIAK

*Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University
Department of ancient and medieval history*

Summary

The author tried to investigate the attitude of the Ukrainian population to the electoral system in 1946, and the influence of PCIA on its lead.

The article deals with the attitude of the Ukrainian population to the electoral system in 1946. The article is investigated the opposition of the population to the Soviet electoral system.

The author characterized political rights of the population, described moral and physical pressure on the population, the officials were involved, so the population supported the candidates of the ruling party.

The article is described that the main goal of the resistance were armed actions, which were directed at disruption of elections. The author emphasizes that the peasants called for boycott the elections, stuck out the protest postcards.

This investigated problem is extremely relevant, because it allows you to analyze the attitude of the Ukrainian population to the electoral system in 1946, to characterize activities of PCIA as the repressive part of the Soviet government, which controlled Soviet election campaigns.

Keywords: *elections, electoral system, PCIA, the Soviet repressive system, UIA, AUN, nationalist underground.*

REFERENCES

Atamanchuk Hryhoriy ta in. *Pid zoreyu Radyans'koyu, uporyad. V. P. Chuyhanov.* (L'viv: Kamenyar, 1979); Slyvka Yuriy ta in. *Vozz'yednannya zakhidnoukrayins'kykh zemel' z Radyans'koyu Ukrayinoyu, vidp. red. Yuriy Slyvka.* (Kyiv: Naukova dumka, 1989).

⁹¹ ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 7, спр. 4, т. 3, арк. 33.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

Derevins'kyu Vasyl'. "Ahitatsiyno-propahandyvna diyal'nist' OUN i UPA pid chas vyboriv do Verkhovnoyi Rady SSSR u 1946 rotsi", u Vyzvol'nyy shlyakh. (2001. № 12), 64–71.

Dmyterko Oleksandr. "OUN-UPA i vybory do Verkhovnoyi Rady SRSR u lyutomu 1946 roku", u Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya: Zbirnyk naukovykh prats' L'vivs'koho rehional'noho instytutu derzhavnoho upravlinnya Ukrayins'koyi Akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny. (L'viv, 2003). Vyp. 3. 105–112.

V'yatrovych Volodymyr. "Istoriya z hryfom "Sekretno": Radyans'ka demokratiya: vybory 1946 roku, dostup otrymano 3 zhovtnya 2017, <http://tsn.ua/analitika/radyanska-demokratiya-vibori-1946-roku.html>

Haluzevyy derzhavnyy arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrayiny (dali – HDA SBU), f. 6, op. 7, spr. 4, t. 2–3. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny (dali – TSDAHO Ukrayiny), f. 1, op. 23.

Il'nyts'kyu Vasyl'. Vyborchi kampaniyi do Verkhovnykh Rad SRSR ta URSR i borot'ba OUN ta UPA v Drohobys'ts'kiy oblasti (do 70-richchya UPA), dostup otrymano 3 zhovtnya 2017, <http://www.drohobych.com.ua/2012/10/02/vyborchi-kampaniji-do-verhovnykh-rad-srsr-ta-ursr-i-borotba-oun-ta-upa-v-drohobys'ts'kiy-oblasti-do-70-richchya-upa>.

Istoriya radyans'koyi derzhavy i pravo u pislyavoyenni roky (1945 – pochatok 50-kh rr.), dostup otrymano 3 zhovtnya 2017, http://o-pravovedenii.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=733:derzhavniy-aparat&catid=107&Itemid=6.

Krupyna Viktor. "Politychni podiyi u period holodu 1946–1947 rr. v otsintsi naseleण्या URSR", dostup otrymano 3 zhovtnya 2017, <http://www.history.org.ua/uahist/ukrxx/13/30.pdf>.

"Povidomlennya Tsentral'noyi vyborchoyi komisiyi pro pidsumky vyboriv do Verkhovnoyi Rady SRSR 10 lyutoho 1946 r.", u Stakhanovets' (17 lyutoho 1946. № 16 (185), 1.

Polyuta Lyubomyr. Shlyakhamy spohadiv. 1944–1956. (Lviv; Kyiv, 2003). 50. Kononenko Vitaliy, "Suspil'na svidomist' hromadyan Ukrayiny pislya Velykoyi Vitchyznyanoyi viyny", u Podillya u konteksti ukrayins'koyi istoriyi. (Vinnytsya, 2001). 287.

Protystoyannya ukrayins'kykh natsionalistiv i radyans'koyi vlady u povoyennyi period, dostup otrymano 3 zhovtnya 2017, <http://www.memory.gov.ua:8080/data/upload/publication/main/ua/948/13.pdf>.

Radyans'ki vyborchi kampaniyi v Zakhidnyy Ukraini (1946–1950-roky). Zbirnyk dokumentiv i materialiv, Upor. i vidp. red. Oleksandr Stasyuk; NAN Ukrayiny. Instytutu ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha; Haluzevyy derzhavnyy arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrayiny, (L'viv, 2011), 776.

Shankovs'kyu Lev, "Ukrayins'ka Povstancha Armiya", u Istoriya Ukrayins'koho viys'ka. (Vinnipeg, 1953), 763.

Stasyuk Oleksandr. "Demokratiya" po-stalins'ky. Yak Kreml' namahavsya lehitimizuvaty dobrovil'nist' pryednannya Zakhidnoyi Ukrayiny do SRSR za dopomohoyu vyboriv", Tyzhden' ua. (28 zhovtnya 2012), № 43 (260), dostup otrymano 3 zhovtnya 2017, <http://tyzhden.ua/History/63213>.

Stasyuk Oleksandr, "Na radyans'ki vybory 1946 roku dobrovil'no pryshlo lyshe 10% naseleण्या Zakhidnoyi Ukrayiny", Tyzhden' ua. (27 zhovtnya 2012), № 43 (260), dostup otrymano 3 zhovtnya 2017, <http://tyzhden.ua/News/63356>.

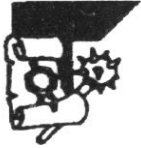
TSDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 4557, ark. 5–6.

TSDIAL Ukrayiny, f. 6, op.7, spr. 4, t. 3, ark. 36 zv.–37.

Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m. L'vovi (dali – TSDIAL Ukrayiny), f. 6, op. 7, spr. 4, t. 2, ark. 255. Ibid., spr. 4, t. 3, ark. 37.

Zhezhera Vitaliy, "Vesele" volevyavlennya 1946 roku", u Holos Ukrayiny. (25 zhovtnya 2012).

Zhezhera Vitaliy, "Yak UPA zryvalo radyans'ki vybory", u Holos Ukrayiny. (23 zhovtnya 2012).

УДК 271 – 055.2: 281.5:323.13 (477.83/86) “1940/1950”

**ЖІНОЧІ ЧЕРНЕЧІ СПІЛЬНОТИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ ГАЛИЧИНИ 1940–1950-х рр.****Ольга МАСЛІЙ**

*Івано-Франківський Богословський університет імені св. Івана Золотоустого,
Інститут історії Церкви,
вул. Гарбарська 22, 76019, Івано-Франківськ, Україна e-mail: andrea.zsm@gmail.com*

У статті досліджується участь жіночих чернечих спільнот Греко-католицької церкви в українському національному русі Галичини в 1940–1950-х рр. З'ясовано, що боротьба радянської репресивно-каральної системи з українським визвольним рухом була тісно пов'язана з ліквідацією ГКЦ та її складових інституцій, що стояли на заваді радянзації краю, і стала складовою Руху опору. Розкрито механізм співпраці чернецтва з українським підпіллям, а також репресії, яких зазнали монахині від радянських органів влади за допомогу повстанцям.

Ключові слова: ГКЦ, ліквідація, монастир, підпілля, український національний рух, черниці.

Складовою інституцією Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ) завжди було монашество, яке сприяло розвитку духовності, релігійної свідомості українського народу, вітчизняної науки тощо. Однак з приходом радянської влади на територію Галичини восени 1939 р. був започаткований цілеспрямований процес ліквідації ГКЦ, що затягнувся на кілька років. На Львівському псевдособорі 8–10 березня 1946 р. Церква “самоліквідувалася”, а парафії та вірні були передані під опіку Російської православної церкви (далі – РПЦ). Паралельно з ліквідацією ГКЦ радянська влада здійснювала кампанію закриття монастирів, що тривала до 1950 р.

У сучасній історичній науці окремі питання співпраці ГКЦ з українським національно-визвольним рухом опублікували Іван Білас¹, Віктор Войналович², Василь Ільницький³, Богдан Зрайко⁴ та ін. Попри наявність досить значної кількості наукових праць на релігійну тематику, окреме дослідження, присвячене жіночим чернечим спільнотам ГКЦ в українському національному русі Галичини в 1940–1950-х рр., на жаль, наразі відсутнє. Водночас з'явилися окремі розвідки про представників окремих чернечих спільнот ГКЦ та їхню співпрацю з українським підпіллям. Цю проблематику досліджували Володимир В'ятрович⁵, Богдан Головин⁶, Уляна Стеців-Тимчук⁷ та ін.

Джерельною базою для проведення наукової розвідки послужили матеріали державних архівів Івано-Франківської та Львівської областей. Значну частину інформації було отримано з матеріалів інтерв'ю, які провели дослідники львівського архіву Інституту історії Церкви Українського Католицького університету, та приватних архівів греко-католицьких чернечих спільнот, де збереглися спогади свідків тих часів.

Мета статті – розкрити значення жіночої “гілки” чернецтва ГКЦ в українському національному русі Галичини 1940–1950-х рр., зокрема з'ясувати ставлення представників монашества до українського націоналістичного підпілля, проаналізувати механізм співпраці та наслідки, яких зазнали монахині від радянських органів влади за допомогу повстанцям.

¹ Іван Білас, *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. (Київ: Либідь, 1994), 432.

² Віктор Войналович, *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політичний дискурс*. (Київ: Світогляд, 2005), 741.

³ Василь Ільницький, “Співпраця Греко-Католицької Церкви з українським визвольним рухом у Карпатському краї ОУН (1945–1954)”, *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, 8, <http://visnyk-history.kpnu.edu.ua/article/view/68592>.

⁴ Богдан Зрайко, “УГКЦ в українському національно-визвольному русі 1940–1950-х років”, *Територія терору*, 7 вересня 2017, <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=249>.

⁵ Володимир В'ятрович, “Україна. Історія з грифом “Секретно””. (Харків, 2015), 167.

⁶ Богдан Головин, “Христові обручниці”. (Тернопіль: Просвіта, 2006), 86.

⁷ Уляна Стеців-Тимчук, *Свічка в руках Христових*. (Львів: Сполом, 2013), 76.

Упродовж 1944–1950 рр. припинило свою діяльність в умовах жорстких репресій партійно-тоталітарного режиму проти греко-католиків дев'ять жіночих чернечих спільнот ГКЦ, монахинь було вигнано з монастирів, позбавлено засобів на проживання, піддано допитам і ув'язненню. У табори Сибіру і Середньої Азії після офіційної заборони ГКЦ у 1946 р. для відбукання покарання було заслано 26 сестер Чину святого Василя Великого (далі – ЧСВВ)⁸, 30 черниць Згромадження сестер служебниць Непорочної Діви Марії (далі – ЗСНДМ)⁹, вісім монахинь Студійського уставу¹⁰, дев'ять сестер Згромадження св. Йосифа-ОПДМ (далі – ЗССЙ-ОПДМ)¹¹ та чотири монахині Згромадження сестер Пресвятої Родини (далі – ЗСПР)¹².

Представників греко-католицького духовенства і монашества сталінський режим, як правило, засуджував за політичною статтею 54 Кримінального кодексу УРСР: “За зраду Батьківщини, тобто за дії, вчинені громадянами Союзу РСР на шкоду военній моці Союзу РСР” (ст. 54-1 “а”)¹³; “За пропаганду або агітацію, яка полягає в заклик до повалення, підризу або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів” (ст. 54-10)¹⁴; “Участь у контрреволюційній організації” (ст. 54-11)¹⁵. Вироки були суворими, від 8 до 25 років, часто з позбавленням громадянських прав на три-п'ять років із конфіскацією майна.

Черниць ГКЦ радянська влада традиційно звинувачувала у “зв'язках з підпіллям ОУН і бандитськими угрупованнями УПА”¹⁶. Однак монахині ніколи не належали до жодної політичної організації. Глава Церкви митрополит А. Шептицький постійно застерігав монашество від політичної діяльності, наголошуючи виключно на їхній праці у сфері релігії та просвітництва. Так, у листі “До монахів і монахинь та всіх, що спільно живуть по євангельських радах” (Львів, 1940 р.) митрополит писав: “Архiepархiальний Собор поручає усильно духовенству уникати всякого позору, що воно у якому-небудь напрямі мішається до політики. Наше завдання – проповідувати Євангеліє і вести усіх людей до спасення, а при повній любові нашого народу і всіх наших ближніх не мішаємося до ніякої політики”¹⁷.

Церква за часів митрополита А. Шептицького відкрито проголошувала своє невтручання в політичний процес, однак вона була Церквою національною, що виражала визвольні прагнення українського народу. Саме тому впродовж воєнного лихоліття греко-католицьке духовенство дієво допомагало підпільним структурам, пов'язаним з діяльністю ОУН і УПА. Монастирі надавали медичну, матеріальну допомогу пораненим бійцям УПА, а душпастирську обслугу віруючих повстанців священники-капелани здійснювали за місцем бойових дій підрозділів УПА. Зрозуміло, що черниці безпосередньо не вели збройної боротьби, але й не стояли осторонь трагедії українського народу в роки Другої світової війни, виконуючи свій християнський обов'язок – допомагати потребуючим, що й стало підставою їхнього ув'язнення.

⁸ Серафима Сало, ЧСВВ. Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василя Великого: нариси з історії. (Жовква: Місіонер, 2012), 325–366.

⁹ Хроніка історії Згромадження Сестер Служебниць Непорочної Діви Марії, Генеральний архів сестер Служебниць Непорочної Діви Марії у м. Римі. 210.2., арк. 554.

Лист заступника начальника Департаменту інформаційних технологій Л. І. Миколаєнка Протоігумені сестер ЧСВВ Провінції Пресвятої Тройці м. Маргареті (Ользі Гутник) 17. 02. 2010 р. № 16/22-664, арк. 1–3.

¹⁰ Хризантія Гнатів, “Монахині Святопокровського монастиря – у советських тюрмах та на засланнях”, у “Наш монастир: тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу”. (Львів, 1999), 45–47.

¹¹ Марія Марко, “Життя і діяльність Згромадження сестер св. Йосифа ОПДМ у 1930–1960 рр.”. (Львів: Львівська Богословська академія, 2001), 18.

¹² Інтерв'ю з с. Веніаминою (Володимирою Марцінковською) ЗСПР, записала Лідія Купчик. Львів, 25 серпня 1994 р., 56.

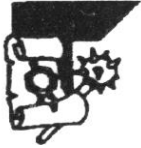
¹³ Кримінальний кодекс УРСР. Міністерство юстиції УРСР. (Київ, 1950), 18.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Справа по звинуваченню Козуб Р. Т. (24. 10. 1949–27. 01. 1950), Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. Р.–2157, оп. 2, спр. 10041 П., арк. 23.

¹⁷ Андрей Шептицький, “Пастирські послання 1939–1944”. (Львів, 2010), 343.

Серед арештованих і засуджених монахинь у 1940–1950-х рр., що мали таємні зв'язки з ОУН та УПА, на особливу увагу заслуговує постать черниці мати (мати – форма звертання до настоятельки у деяких чернечих спільнотах) Йосифи Олена Вітер Студійського уставу. Вона народилася 4 січня 1904 р. у с. Миклашів на Львівщині в родині гімназійного професора, закінчила гімназію і два курси медичного інституту та вступила в монастир сестер Василіянок¹⁸. У 1929 р. митрополит А. Шептицький запропонував їй перейти до монастиря Студійського уставу, у якому виконувала служіння спочатку магістри, а згодом ігумені Якторівського монастиря (сучасне с. Якторів Золочівського району Львівської області)¹⁹.

Вперше мати ігуменю Йосифу Вітер було заарештовано радянськими органами влади 11 червня 1940 р., ще до початку німецько-радянської війни. Підстава для арешту була лаконічною: націоналістичне виховання молоді, спротив радянській владі, належність до ОУН і переховування зброї²⁰. За рік перебування у в'язницях Львова настоятелька пережила 47 допитів, про які вона згодом згадувала: “Тягнули мене за волосся, били головою об мур, кулаками в лице”²¹. У 1940–1941 рр. за допомогу українським партизанам медикаментами і харчуванням були заарештовані та ув'язнені також с. Магдаліна і с. Кипріяна (їх прізвища, на жаль, не вдалося встановити) Студійського уставу²².

22–28 червня 1941 р., у перший тиждень після нападу фашистської Німеччини на СРСР, у Львові в тюрмі на вул. Лонського (сучасна вул. С. Бандери) під час поспішної евакуації радянська влада розпочала масові розстріли політичних в'язнів. У списки для фізичного знищення було включено ігуменю Й. Вітер. Однак через масові заворушення, що стали можливими через блискавичний наступ німецьких військ у перші дні війни, м. Й. Вітер удалося врятуватися²³.

Удруге настоятельку монастиря сестер студиток Й. Вітер було затримано 12 жовтня 1945 р., уже невдовзі після закінчення Другої світової війни²⁴. Крім неї було арештовано ще чотирьох сестер: с. Марію Ляхер, с. Крискентію, с. Пахомію та с. Мануїлу (прізвища невідомі). Після тижневих допитів двох монахинь с. Марію і с. Крискентію відпустили, а інших сестер продовжували утримувати в тюрмі під слідством у Львові на вул. Лонцького²⁵.

Сестер студиток після слідства у Львові було відправлено до Києва, а звідти – у тюрму м. Дніпропетровськ (сучасне м. Дніпро). Слідство над Й. Вітер тривало до 9 квітня 1946 р. Суд відбувся у Києві 27 квітня того ж року. У вирокі їй прямо інкримінували: “Боролася за створення “самостійної” України, допомагала активним членам ОУН-УПА матеріально, переховувала нелегалів з УПА, надавала допомогу пораненим, проявляла терористичні наміри щодо осіб, активно працюючих проти ОУН-УПА”²⁶. Черниці не тільки допомагали українським повстанцям, а й опікувались у своїх сиротинцях їхніми дітьми. Так, сестри Студійського уставу переховували дітей керівників українського підпілля, зокрема члена проводу ОУН Дарії Ребет, командира УПА-Захід Олександра Луцького та ін.²⁷, що й стало підставою для їхнього арешту.

Мати Й. Вітер було присуджено 20 років каторжних робіт у таборах суворого режиму в Мордовській Автономній РСР у складі РРФСР, де вона перебувала до 1956 р.²⁸, працювала в найсуворіших концтаборах Мордовії²⁹. Ігуменя Вітер вийшла на волю 29 березня 1956 р.,

¹⁸ Володимир В'ятрович, “Україна. Історія з грифом “Секретно”, 167.

¹⁹ Святопокровський жіночий монастир. Історія та сучасність. (Львів, 2014), 14.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Володимир В'ятрович, “Україна. Історія з грифом “Секретно”, 171.

²⁴ Святопокровський жіночий монастир. Історія та сучасність, 14.

²⁵ Інтерв'ю з с. Леонтією (Анною Квасниківською), Студійський Устав, записала Стефанія Смолюк. Львів, 25 лютого 1993 р., 13.

²⁶ Богдан Головин, “Христові обручниці”, 86.

²⁷ Володимир В'ятрович, “Україна. Історія з грифом “Секретно”, 172.

²⁸ Інтерв'ю з с. Леонтією (Анною Квасниківською), Студійський Устав, записала Стефанія Смолюк. Львів, 25 лютого 1993 р., 13.

²⁹ Богдан Головин, “Христові обручниці”, 86.

відбувши в ув'язненні 10 років³⁰. Крім згаданих сестер Студійського уставу, арештованими та ув'язненими впродовж 1947–1950 рр. були також с. Азарія (прізвище невідоме), с. Дарія Канюка, с. Любов Кучер, с. Теодора Анна Ворох, с. Тереса (прізвище невідоме)³¹.

Черниці ГКЦ зазнавали переслідування за підтримку українського національного руху не тільки з боку радянської влади. Відомо, що вороже налаштовані до греко-католицьких монахинь, під впливом прокомуністичної атеїстичної пропаганди, були також представники Польського комітету національного визволення, створеного як тимчасовий орган виконавчої влади на території Польщі в 1944 р. Він був заснований Крайовою Народною Радою 21 липня 1944 р. в період визволення території Польщі від німецько-фашистських окупантів радянською армією, що збіглося в часі з посиленням польсько-українських суперечностей в останні місяці Другої світової війни. Так, 8 листопада 1944 р., на свято великомученика Димитрія, польські прокомуністичні сили вбили с. Єлену Логин Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ у с. Заболотцях (сучасне село Бродівського району Львівської області), а восени наступного року була застрелена у віці 28 років с. Євдокія Шурма цього ж згромадження у с. Хлівчани (сучасне село Сокальського району Львівської області)³².

Вбивство черниць ГКЦ було, з одного боку, свідченням широкої атеїстичної пропаганди радянської влади, спрямованої проти Церкви та її представників, яких трактовано нібито як ворогів українського народу, а з іншого, – проявом загострення польсько-українських стосунків на Західній Україні в середині 1940-х рр. Далекі від політики, греко-католицькі монахині ставали невинними жертвами польських націоналістичних сил, що вбачали західноукраїнські землі колишньої Другої Речі Посполитої невід'ємною частиною Польської держави, відновленої після звільнення Центрально-Східної Європи від фашистської окупації.

У співпраці з українським підпіллям були звинувачені й інші чернечі спільноти. Так, 12 грудня 1945 р. жертвою репресій стала настоятелька монастиря сестер Василянок у с. Підмихайлівцях м. Моніка Полянська, яку було заарештовано разом з іншими монахинями: с. Дарією Анною Свірською, с. Стефанією Аделею Млинарською, с. Йосифою Софією Хім'як, м. Ксенією Климентією Петрівською, м. Маврикією Марією Хомою, с. Андреєю Наталією Пастернак³³. Невдовзі більшість сестер відпустили, а під слідством залишилися тільки м. М. Полянська, с. Д. Свірська та с. С. Млинарська³⁴. Характерним для радянської влади були випадки арешту всіх черниць, що перебували в тому чи іншому монастирі. Найбільшу увагу радянських спецслужб привертала монахині, що мали безпосередні стосунки до керівництва монастирями, значний вплив на громадськість у місцевості, де знаходився монастир, а також виконували своє служіння в медичній або освітній сферах.

Ігуменя м. М. Полянська в період Другої світової війни організувала в монастирі медичний пункт. Мати Моніка допомагала в душі Христового Євангелія всім потребуючим. Крім надання медичної допомоги монахиням, односельчанам і мешканцям навколишніх сіл, вона також організувала медичні курси для сільських дівчат. Неодноразово сама м. Моніка вночі зі співсестрами їхала лікувати поранених партизанів, а декотрих переховувала в приміщенні Підмихайлівського монастиря, постачала продуктами харчування³⁵. У матеріалах офіційного звинувачення каральних структур партійно-тоталітарної влади (“Справи за звинуваченням Полянської Марії Миколаївної”) знаходимо інформацію про те, що монахині надавали матеріальну і медичну допомогу повстанцям під псевдонімами “Корнель”, “Ротай”, “Кос”, “Грива” та ін.³⁶

³⁰ Володимир В'ятрович, *“Україна. Історія з грифом “Секретно”*, 176.

³¹ Хризантія Гнатів, *“Монахині Святопокровського монастиря – у советських тюрмах та на засланнях”*, 45–47.

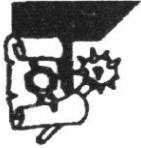
³² Блаженні с. Олімпія та с. Лаврентія. Життєвий шлях, мучеництво, перевезення та почитання мощей. (Львів, 2012), 60.

³³ Серафима Сало, ЧСВВ. Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василя Великого: нариси з історії. (Жовква: Місіонер, 2012), 351–365.

³⁴ Справа за звинуваченням Полянської М. М. (1946 р.), ДАІФО, ф. Р.–2157, оп. 2, спр. 14533 П., арк. 380.

³⁵ Уляна Стеців-Тимчук, *Свічка в руках Христових*. (Львів: Сполом, 2013), 76.

³⁶ Справа за звинуваченням Полянської М. М. (1946 р.), арк. 285.

Після дворічного слідчого процесу 21 червня 1947 р. м. М. Полянській було винесено остаточний вирок за статтями 54-1 "а" та 54-11 – вісім років позбавлення волі у виправно-трудоному таборі. У кримінальній справі містилося обґрунтування суворого вироку радянської влади: "Визнана винною у тому, що, будучи ігуменею монастиря, скривала членів ОУН, займалася розповсюдженням серед монахинь монастиря антирадянських документів. Весною 1944 р. організувала курси санітарок, на яких навчалися 2 учасниці ОУН-УПА"³⁷.

Характерно, що після суду Моніку Полянську було перевезено на пересильний пункт львівської в'язниці, звідки її відправили до далекої Мордовії. 64-річна монахиня прибула у виправно-трудова табори спочатку Темлага, а згодом – Дубравлага (Мордовська Автономна Республіка) 17 березня 1949 р.³⁸. Духовні особи, перебуваючи в таборах суворого режиму, усвідомлювали, що вони терплять невинно, а єдиним їхнім злочином була вірність Церкві та своїм особистим переконанням. У таборі для "ворогів народу" м. М. Полянська пішла з життя 26 грудня 1951 р.³⁹. На жаль, такі випадки, коли монахиням не судилося пережити багатолітнє заслання далеко від рідного краю, не були поодинокими.

На десять років таборів і п'ять років позбавлення волі були засуджені дві інші черниці Підмихайлівського монастиря. Сестра Дарія Свірська пізніше свідчила: "Після допитів у тюрмі в Станиславові судив нас військовий трибунал, засудили кожну на десять років. Засудили нас за політичною статтею, за те, що наш монастир бандерів обслуговував, що давали їм якусь там поміч"⁴⁰. До Львова с. С. Млинарська повернулася в 1952 р., а с. Д. Свірська – дещо пізніше, уже після смерті Й. Сталіна⁴¹.

Зі спогадів сестер милосердя св. Вінкендія дізнаємося, що в середині 1940-х рр. (точна дата невідома) було арештовано с. Василю Березюк на 10 місяців тільки за те, що вона "дала ліки бандерівцям"⁴². Сестра Василя працювала в третій міській лікарні Львова разом з деякими іншими черницями. Настоятелькою спільноти була с. Єлисавета Аліція Поппе, уродженка і громадянка Бельгії. Мабуть, з огляду на можливість широкого міжнародного резонансу в умовах "холодної війни" між Радянським Союзом і країнами Заходу радянська влада не наважилася масово ув'язнювати і відправляти на заслання сестер цієї спільноти.

Матеріали Архіву головного управління Національної поліції у Львівській області у фонді "Репресовані та виселені особи на спецпоселення" подають інформацію про те, що черниць було виселено навечно через їхню належність до ОУН-УПА. Так, у висновках розслідування про сестер Службениць Непорочної Діви Марії (далі – СНДМ) с. Аврелію Маслюк, с. Агнету Грис, с. Герману Супрун, с. Леонію Мимохідь, с. Йосафату Іващук, Христову Гриценко зазначалося, що монахиня належала до "оунівок"⁴³. Сестру Епістимію Возьну СНДМ було звинувачено у вбивстві радянського письменника Я. Галана разом з "оунівським підпіллям,

³⁷ Справа за звинуваченням Полянської М. М. (1946 р.), арк. 380.

³⁸ Серафима Сало, ЧСВВ. Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василя Великого: нариси з історії, арк. 353.

³⁹ Ibid., арк. 351–354.

⁴⁰ Ibid., арк. 357.

⁴¹ Ibid., арк. 356–359.

⁴² Інтерв'ю з с. Онисимою (Марією Римик) ЗСМСВ, записала с. Августина Костерова, Львів, 27 листопада 1993 р., 5.

⁴³ Особиста справа на монахиню уніатського монастиря "Василіян" Мимохідь Леонію Яківну (23 березня 1950), (Архів головного управління Національної поліції у Львівській області – далі АГУНП у Львівській обл.), ф. Р.–111, оп. 1, спр. 8883, арк. 30.

Особиста справа на монахиню уніатського монастиря "Василіян" Іващук Марію Степанівну (23 березня 1950), (АГУНП у Львівській обл.), ф. Р.–111, оп. 1, спр. 8885, арк. 36.

Особиста справа на монахиню уніатського монастиря "Василіян" Грис Марію Юхимівну (21 березня 1950), (АГУНП у Львівській обл.), ф. Р.–111, оп. 1, спр. 34694, арк. 17.

Особиста справа на монахиню уніатського монастиря "Василіян" Супрун Марію Осипівну (21 березня 1950), (АГУНП у Львівській обл.), ф. Р.–111, оп. 1, спр. 34698, арк. 16.

Облікова справа на монахиню уніатського монастиря "Василіян" Маслюк Аверкію Юріївну (23 березня 1950), (АГУНП у Львівській обл.), ф. Р.–111, оп. 1, спр. 34705, арк. 24.

реакційним уніатським духовенством і монашим елементом”⁴⁴. У висновках “Особистої справи” на сестру Василянку Міріям Волошин зазначалося, що вона з метою передавання інформації зустрічалася з членами сотні УПА “Залізняка”⁴⁵. Матеріали, що готувалися до судового процесу, як правило, записував слідчий або стенографіст, тому не можемо цю інформацію вважати автентичною. Однак із вищесказаного відомо, що суттєвим чинником звинувачень монахинь радянською владою традиційно була їхня допомога українському націоналістичному підпіллю.

Таким чином, однією з причин ліквідації ГКЦ радянськими органами влади в 1946 р. була її співпраця з українським національно-визвольним рухом, що стояв на перешкоді радянській Галичині. І хоча жіночі греко-католицькі монастирив не були безпосередньо заангажовані в діяльність українського націоналістичного підпілля, однак вони надавали допомогу потребуючим: голодним, хворим, переслідуваним тощо. Непоодинокими були випадки, коли монастирі ГКЦ були місцем переховування оунівських підпільників і своєрідними базами, звідки йшло постачання відділів УПА медикаментами, одягом і продовольством. Нерідко в монастирях влаштовувалися підпільні лікарні і санітарні пункти, в яких черниці лікували поранених. За підтримку українського національного руху монахині разом зі священниками та єпископами ГКЦ зазнали тюремного ув’язнення й заслання сталінським режимом.

WOMEN’S MONASTIC COMMUNITIES OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT IN HALYCHYN IN THE 1940-s – 1950-s.

Olha MASLIJ

*Ivano-Frankivsk St. Johannes Chrysostomus Theological University,
Institute of Church History*

Summari

The article deals with the analysis of the participation of women’s monastic communities (Greek Catholic Church) in the Ukrainian national movement of Galicia in the 1940-s – 1950-s. It was found that the struggle of the Soviet repressive-punitive system with the Ukrainian liberation movement was closely linked to the elimination of the GCC and its constituents institutions that was a hindrance for the Sovietization of the region, and became part of the resistance movement.

In modern historical science, Ivan Bilas, Victor Voynalovych, Vasyl Illnytsky, Bogdan Zraiko and some others have published separate issues on collaboration of the GCC with the Ukrainian National Liberation Movement. However, there is no separate study devoted to women’s monastic communities of the GCC in the Ukrainian national movement of Galicia in the 1940s – 1950s.

The aim of the article was to reveal the significance of the female monastic “branch” of the GCC in the Ukrainian national movement of Galicia in the 1940s – 1950s, in particular to find out the attitude of the representatives of monasticism to the Ukrainian nationalist underground, to analyze the mechanism of collaboration as well as the consequences for the nuns for helping Ukrainian insurgents – persecutions from the Soviet authorities.

During 1944 – 1950, nine women’s monastic communities of the GCC ceased their activities in conditions of severe repressions of the party-totalitarian regime against the Greek Catholics, the nuns were expelled from the monasteries, deprived of their means of residence, subjected to interrogation and imprisonment. In the concentration camps of Siberia and Central Asia, after the official prohibition of the GCC in 1946, 26 sisters of the Orden of St. Basil the Great, 30 nuns of the Congregation of Sisters Servants of Mary Immaculate, eight nuns of the Studitus Statute, nine sisters of the Congregation of Sisters of St. Joseph and four nuns of the Congregation of the Sisters of Blessed Family were sent as prisoners. The nuns of the GCC have traditionally been accused of “communicating with the underground of the OUN and the bandits’ UIA groups”.

At the time of Metropolitan A. Sheptytsky, the Church publicly proclaimed its non-interference in the political process, but it was a national Church expressing the liberation aspirations of the Ukrainian people.

⁴⁴ Особиста справа на монахиню уніатського монастиря “Василян” Возню Євгенію Семенівну (22 березня 1950), (АГУНП у Львівській обл.), ф. Р.-111, оп. 1, спр. 34697, арк. 13.

⁴⁵ Особиста справа спецпоселенця Волошин Анастасії Петрівни (15 лютого 1950), (АГУНП у Львівській обл.), ф. Р.-111, оп. 1, спр. 23769, арк. 7.

Therefore, during the wartime Greek-Catholic clergy effectively helped the underground structures associated with the activities of the OUN and the UIA. The monasteries provided medical and material assistance to the wounded UIA fighters, and the pastoral service for believers in UIA chaplain priests performed at the place of combat operations of the UIA units. It is clear that the nuns did not directly engage in armed struggle, but did not stand aside the tragedy of the Ukrainian people during the Second World War, fulfilling their Christian duty – to help people in need, which became the reason for their imprisonment.

In the article, on the examples of trials over the sisters Yosifa Olena Witer, Monika Polyanska, Vasyliya Berezyuk, Dariya Svirska, Stephaniya Mlynska, Miriam Voloshyna etc., the accusations that the Soviet authorities accused the nuns of were shown.

The GCC's nuns were persecuted for supporting the Ukrainian national movement not only from the side of Soviet power. It is known that hostile to Greek Catholic nuns, under the influence of pro-communist atheistic propaganda, were also representatives of the Polish Committee for National Liberation. Far from politics, Greco-Catholic nuns Elena Login, Evdokia Shurma became innocent victims of the Polish nationalist forces, who saw the West Ukrainian lands of the former Second Polish Republic as an integral part of the Polish state restored after the liberation of Central and Eastern Europe from the fascist occupation.

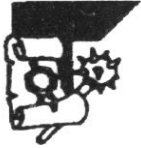
On the basis of archival materials it was established that women's Greek Catholic monasteries were not directly engaged in the activities of the Ukrainian nationalist underground, but they provided assistance to people in need: the hungry, the sick, the persecuted, etc. For the support of the Ukrainian national movement, the nuns with together the priests and bishops of the GCC, were imprisoned and exiled by the Stalinist regime.

Keywords: GCC, liquidation, monastery, underground, Ukrainian national movement, nuns.

REFERENCES

- Bilas, Ivan. Represyvno-karal'na systema v Ukrayini 1917–1953. Suspil'no-politychnyy ta istoryko-pravovyy analiz. (Kyiv: Lybid', 1994. (in Ukrainian).
- Blazhenni s. Olimpiya ta s.Lavrentiya Zhyttyevyy shlyakh, muchenystvo, perevezennya ta pochytnyya moshchey. (L'viv, 2012). (in Ukrainian).
- Hnativ, Khryzantiya. "Monakhyni Svyatopokrovs'koho monastyrya – u sovyets'kykh tyurmakh ta na zaslannyakh", u "Nash monastyr: tematychnyy zbirnyk Svyatopokrovs'koho zhinochoho monastyrya Studiys'koho Ustavu". (L'viv, 1999). (in Ukrainian).
- Holovyn, Bohdan. "Khrystovi obruchnytsi" (Ternopil': Prosvita, 2006). (in Ukrainian).
- Il'nyts'kyi, Vasyl'. "Spivpratsya Hreko-Katolyts'koyi Tserkvy z ukrayins'kym vyzvol'nym rukhom u Karpat-s'komu krayi OUN (1945–1954)", Visnyk Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka: istorychni nauky, 8, <http://visnyk-history.kpnu.edu.ua/article/view/68592>. (in Ukrainian).
- Interv'yu z s. Veniamynoyu (Volodymyroyu Martsinkovs'koyu) ZSPR, zapysala Lidiya Kupchuk. L'viv, 25 serpnia 1994 r. (in Ukrainian).
- Interv'yu z s. Leontiyeyu (Annoyu Kvasnykivs'koyu) Studiys'kyi Ustav, zapysala Stefaniya Smolyuk, L'viv, 25 lyutoho 1993 r. (in Ukrainian).
- Interv'yu z s. Onysymoyu (Mariyeyu Rymyk) ZSMSV, zapysala s. Avhustyna Kosterova. L'viv, 27 lystopada 1993 r. (in Ukrainian).
- Khronika istoriyi Z'hromadzhennya Sester Sluzhebnyts' Neporochnoyi Divy Mariyi, Heneral'nyy arkhiv sester Sluzhebnyts' Neporochnoyi Divy Mariyi u m. Rymi. 210.2. (in Ukrainian).
- Kryminal'nyy kodeks URSR. Ministerstvo yustytstsiyi URSR. (Kyiv, 1950). (in Ukrainian).
- Lyst zastupnyka nachal'nyka Departamentu informatsiynykh tekhnolohiy L. I. Mykolayenka Protoihumeni sester ChSVV Provintsiyi Presvyatoyi Troytstsi m. Marharet (Ol'zi Hutnyk) 17. 02. 2010 r. 16/22-664. (in Ukrainian).
- Marko, Mariya. "Zhyttya i diyal'nist' Z'hromadzhennya sester sv. Yosyfa OPDM u 1930–1960 rr.". (L'viv: L'vivs'ka Bohoslovs'ka akademiya, 2001). (in Ukrainian).
- Oblikova sprava na monakhynyu uniat-s'koho monastyrya "Vasyliyan" Maslyuk Averkiyu Yuriyivnu (23 bereznya 1950), (AHUNP u L'vivs'kiy obl.), f. R.–111, op. 1, spr. 34705. (in Ukrainian).
- Osobysta sprava na monakhynyu uniat-s'koho monastyrya "Vasyliyan" Voz'nu Yevheniyu Semenivnu (22 bereznya. 1950), (Arkhiv holovnoho upravlinnya Natsional'noyi politysiyi u L'vivs'kiy oblasti – dali AHUNP u L'vivs'kiy obl.), f. R.–111, op. 1, spr. 34697. (in Ukrainian).
- Osobysta sprava na monakhynyu uniat-s'koho monastyrya "Vasyliyan" Hrys Mariyu Yukhymivnu (21 bereznya 1950), (AHUNP u L'vivs'kiy obl.), f. R.–111, op. 1, spr. 34694. (in Ukrainian).
- Osobysta sprava na monakhynyu uniat-s'koho monastyrya "Vasyliyan" Ivashchuk Mariyu Stepanivnu (23 bereznya 1950), (AHUNP u L'vivs'kiy obl.), f. R. – 111, op. 1, spr. 8885. (in Ukrainian).
- Osobysta sprava na monakhynyu uniat-s'koho monastyrya "Vasyliyan" Mymokhid Leoniyu Yakivnu (23 bereznya 1950), (AHUNP u L'vivs'kiy obl.), f. R.–111, op. 1, spr. 8883. (in Ukrainian).

- Osobysta sprava na monakhynyu uniat-s'koho monastyrya "Vasyliyan" Suprun Mariyu Osypivnu (21 bereznya 1950), (AHUNP u L'vivs'kiy obl.), f. R.-111, op. 1, spr. 34698, ark. 16. (in Ukrainian).
- Osobysta sprava spetsposelentsya Voloshyn Anastasiyi Petrivny (15 lyutoho 1950), (AHUNP u L'vivs'kiy obl.), f. R.-111, op. 1, spr. 23769. (in Ukrainian).
- Osobysta sprava spetsposelentsya Holinky Anastasiyi Prokopivny (26 bereznya 1950), (AHUNP u L'vivs'kiy obl.), f. R.-111, op. 1, spr. 802. (in Ukrainian).
- Salo, Serafyma ChSVV. Provintsiya Presvyatoyi Troyci Sester Chynu Svyatoho Vasyliya Velykoho: narysy z istoriyi. (Zhovkva: Misioner, 2012). (in Ukrainian).
- Sheptyts'kyi, Andrey. "Pastyr's'ki poslannya 1939–1944". (L'viv, 2010) (in Ukrainian).
- Sprava za zvyuvachennyam Kozub R. T. (24. 10. 1949–27. 01. 1950), Derzhavnyy arkhiv Ivano-Frankivs'koyi oblasti (dali – DAIFO), f. R.-2157, op. 2, spr. 10041 P. (in Ukrainian).
- Sprava za zvyuvachennyam Polyans'koyi M. M. (1946 r.), DAIFO, f. R.-2157, op. 2, spr. 14533 P. (in Ukrainian).
- Stetsiv-Tymchuk, Ulyana. Svichka v rukakh Khrystovykh. (L'viv: Spolom, 2013). (in Ukrainian).
- Svyatopokrovs'kyi zhinochyy monastyr. Istoriya ta suchasnist' (L'viv, 2014). (in Ukrainian).
- Voynalovych, Viktor. Partiyno-derzhavna polityka shchodo relihiyi ta relihiynykh instytutsiy v Ukrayini 1940–1960-kh rokiv: politychnyy dyskurs. (Kyiv: Svitohlyad, 2005). (in Ukrainian).
- V'yatrovych, Volodymyr. "Ukrayina. Istoriya z hryfom "Sekretno". (Kharkiv, 2015). (in Ukrainian).
- Zrayko, Bohdan. "UHKTs v ukrayins'komu natsional'no-vyzvol'nomu rusi 1940–1950-kh rokiv", Terytoriya teroru, 7 veresnya 2017, <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=249>. (in Ukrainian).

УДК 94 (477.8)

**МАСОВО-ПОЛІТИЧНА РОБОТА У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР У ЧАСИ
“РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА”****Олег МАЛЯРЧУК**

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра документознавства та інформаційної діяльності, e-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com
вул. Орищака 7, 77300, м. Калуш, Івано-Франківська обл., Україна*

У статті на основі аналізу широкого кола історичних джерел і літератури охарактеризовано механізми, форми і методи насадження комуністичної ідеології в повсякденному житті радянських громадян, специфіку й особливості впровадження партійної пропаганди в умовах західних областей та радянського способу життя, контроль за іноземними громадянами, боротьбу з релігійною свідомістю, запровадження радянської обрядовості, формування “нової людини – совка” на прикладі західних областей Української РСР.

Ключові слова: *комуністична ідеологія, партія, комсомол, профспілки, підприємства, колгоспи, пропаганда, лекції, релігія.*

Брежнєвська доба характеризувалася суперечливістю і двоїстістю суспільно-політичних процесів, що відбувалися в СРСР і УРСР. З одного боку, нарощування економічного потенціалу і зростання матеріального добробуту населення дещо нівелювало тоталітарну політику у всіх сферах життя. З другого – задекларовані у найвищих державних документах принципи та свободи громадян щораз більше демонстрували свою фіктивність. Процеси лібералізації, що зародилися в “хрущовське десятиліття”, сприяли зростанню громадянської активності. Громадськість прагнула подальшої демократизації суспільства, особливо зі зміною влади у 1964 р. і чекала на практичні заходи нового керівництва в політиці, економіці, духовному житті. Утопічні комуністичні ідеї і міфи розвіювались міжнародними подіями: 1968 р. – “Працька весна”, а в недалекому минулому, 1956 р. – Угорщина. Починалась масштабна кампанія петицій, які підписувала велика кількість людей. Українські дисиденти брали в них участь на рівні з представниками інших дисидентських рухів різних республік СРСР. У відповідь партійно-радянська влада проводила цілеспрямовану системну роботу, покликану охопити всі сфери життя суспільства і нав’язати свої погляди і стереотипи.

Вітчизняні дослідники проаналізували суть, напрями, етапи, наслідки суспільно-політичних та соціально-економічних процесів в Україні у другій половині ХХ ст. Це дослідження В. Барана та В. Даниленка^{1, 2}, Я. Грицака³, О. Малярчука⁴ та ін. Проте низка проблем залишилась малодослідженою. Це, насамперед, особливості масово-політичної роботи і її “ефективність” у західноукраїнських областях, життя релігійних спільнот – осередків інакомислення та ін.

Мета статті – на основі аналізу історичних джерел і наукової літератури здійснити комплексне дослідження процесу творення “нової радянської спільноти” у західних областях УРСР. Об’єкт дослідження – український радянський соціум. Предмет дослідження – особливості реалізації політики партійно-радянської влади в Українській РСР на прикладі західного регіону республіки.

¹ Володимир Баран і Віктор Даниленко, *Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.)*. (Київ: Альтернативи, 1999), 304.

² Володимир Баран, *Україна: новітня історія (1945–1991 рр.)*, (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003), 670.

³ Ярослав Грицак, *Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.* (Київ: Генеза, 2000), 360.

⁴ Олег Малярчук, *Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991)*. (Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015), 548.

З приходом нового керівництва в СРСР на чолі з Л. Брежневим становище населення зміцнилося. Воно стало більш стабільним і захищеним, хоча притаманні радянському суспільству тенденції – вирізнення привілейованої “номенклатури” – залишилися незмінними. Комуністична партія зобов’язувала всіх осіб, які обіймали керівні посади, бути лекторами незалежно від викладацьких здібностей. Більшість виступів таких лекторів не виходили за межі переречування вголос матеріалів з’їздів, пленумів, праць класиків марксизму-ленінізму і творів лідерів партії. Написані ними лекції – вклеювання в зошит вирізок із центральних та обласних газет. Участь у лекторській роботі мала значення у визначенні переможців соціалістичного змагання та в інших заохоченнях, що сприяли просуванню по службовій драбині. Лекторські кампанії проходили, як правило, під час робочого часу й спокійно сприймалися слухачами.

Слово “номенклатура” вживалося в службовому обігу та діловодстві. Історики радянської доби частіше апелювали до термінів “працівники партійного апарату”, “радянські службовці”, “керівники (функціонери) громадських організацій”, “відповідальні працівники”. Науковець П. Киридон зазначає, що “існування номенклатури у СРСР було незаперечним фактом, однак КПРС не бажала розкривати напівтаємні механізми власної конструкції та недемократичної схеми управління суспільством”⁵. У середовищі партійно-радянської номенклатури існувала чітка ієрархія. Уся повнота влади на місцях належала партійній обласній верхівці, яка мала право розпоряджатися ресурсами регіону і критикувати та впливати на всіх. Наступну владну сходинку посідали керівники правоохоронних органів – Комітету державної безпеки, прокуратури, суду, міліції.

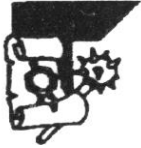
Окрім них, державне будівництво здійснював численний загін “другорядних” відповідальних штатних працівників. До номенклатури входили й відповідальні працівники районних освітянських, культурних, господарських органів влади. Як свідчать архівні документи, перелік таких посад розпочинався із секретарів обкому, завідувачів відділів обкому, заступників завідувачів відділів обкому, завідувачів секторів обкомів, завідувачів райпарткабінетів, лекторів, консультантів, інструкторів, викладачів основ марксизму-ленінізму, редакторів райгазет і завершувався завідувачами міських і районних відділів народної освіти. Чисельність усіх працівників згідно зі штатом становила півтори – дві тисячі осіб на область.

Важливим показником, що визначав спрямованість ідеологічного процесу та “соціалістичних перетворень”, була кількість членів партії. Поряд з адміністративними важелями впливу з боку партійно-радянських органів систематичну увагу приділи “розстановці комуністів на відповідальних ділянках роботи” і чисельному зростанню рядів КПРС. У 1966 р. із 31 932 комуністів, які знаходилися на обліку в Івано-Франківській області, 11 376 працювало в промисловості і 8 500 у сільському господарстві. Так, у колгоспах області з 5 185 доярок комуністами було лише 239 осіб, або 4,6%; серед 1 269 свинарок – 32, або 2,5%; 2 877 телятниць – 79, або 2,7%; 3 399 ланкових – 224, або 6,5%⁶. У середині сімдесятих років зріс прийом до лав КПРС робітників і колгоспників. У 1976 р. вони становили серед прийнятих 70%, які й формували “фасад демократії”.

Партійні та комсомольські організації державних установ, підприємств, разом із правліннями колгоспів, жіночими радами та активом мали на меті виховувати “громадську свідомість”. Апробованою формою роботи партії були жінради. На загальних зборах жінки порушували питання як виробничого, так і побутового характеру, читали доповіді: “Жінки-трудівниці області”, “Роль сім’ї у вихованні дитини”, “Приклад у вихованні дітей” та ін. Безпосередньо під свій контроль жіночі ради брали догляд за самотніми пенсіонерами, сиротами, інвалідами. Крім жіночих рад було створено виробничі, шкільні, культосвітні комісії. Організаційну і виховну роботу в низових виробничих підрозділах, діяльність депутатських постів, груп народного контролю курували рядові комуністи. У кожному господарстві було розроблено заходи з охорони врожаю, закріплено відповідальних осіб, створено громадські пости, встановлено постійне чергування сторожів і комсомольського активу.

⁵ Петро Киридон, “Номенклатура: термінологічна інтерпретація в історіографії”, *Український історичний журнал* 1 (2012): 173.

⁶ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. П–1, оп. 1, спр. 3075, арк. 258–259.

На засіданнях бюро райкомів партії затверджували заходи відділів і райкомів ЛКСМУ з посилення ідейно-виховної роботи серед колгоспної і робітничої молоді, заходи з героїко-патріотичного виховання. Збори партійних організацій обговорювали стан масово-політичної роботи серед молоді, що перебувала в центрі уваги районного комсомольського активу та нарад учителів і культосвітніх працівників. Кожна комсомольська організація мала розроблені заходи з покращення масово-політичної і виховної роботи. У великі комсомольські організації райкоми партії направляли комуністів із числа районного партійного активу для допомоги в роботі з молоддю на селі.

У тогочасних партійних документах увага акцентувалася на необхідності формування у кожному трудовому колективі, а також за місцем проживання громадян негативного ставлення до тих, хто ухиляється від суспільно-корисної праці. Із цією метою широко використовувалися збори трудящих, товариські суди, добровільні народні дружини, сільські сходи, постійні комісії з соціалістичної законності. Формами громадського впливу вважалися будинкоуправління, житлово-експлуатаційні контори, вуличні, квартальні й домові комітети на ін. Влада розгорнула широку пропаганду і роз'яснювала заходи, спрямовані на боротьбу з дармоїдством, пиятикою, жебрацтвом та іншими правопорушеннями, які скоювали особи, що не брали участі в суспільно-корисній праці. На сторінках преси і в засобах масової інформації висвітлювалися питання трудового виховання громадян і заходи боротьби з різного роду “проявами паразитизму”.

Працівники міліції вживали заходи відносно осіб, які вели антигромадський “паразитичний спосіб життя”, розглядали адміністративні матеріали та відкривали кримінальні справи. До негайних розглядів належали кримінальні справи про хуліганство, самогоноваріння та адміністративні матеріали дармоїдів і п'яниць у виїзних судових засіданнях на підприємствах, у колгоспах, будинкоуправліннях і т. д. На контролі перебували особи, які тривалий час не працювали й ухилялися від сплати аліментів. Органи міліції вживали заходів щодо їх розшуку, трудовлаштування, а в разі необхідності – притягання до адміністративної або кримінальної відповідальності. Обов'язковим було проведення міських, районних семінарів-нарад голів та членів товариських судів, командирів добровільних народних дружин з питань боротьби з дармоїдством та іншими порушеннями громадського порядку. Управління внутрішніх справ, відділи юстиції та облпрокуратури розробляли і подавали на затвердження в обкоми партії тематичні плани проведення кущових семінарів-нарад тощо.

Система партійної освіти полягала в створенні “найкращих умов” для розгортання роботи “з ідейного загартування” комуністів і трудящих. Партійна освіта охоплювала в межах однієї області протягом року 30–50 тис. осіб. До навчання залучалися всі комуністи, часто досить формально. Якісний склад пропагандистських кадрів із року в рік усе ж покращувався. Партійні організації розширили розмах і підвищили ідейно-теоретичний рівень лекційної пропаганди. В практику роботи увійшли не тільки лекції, а й “усні журнали”, бесіди “за круглим столом”, лекторії, теоретичні конференції, вечори питань і відповідей, що мали певний світоглядний вплив на молодь. Читанням лекцій було охоплено майже 10 тис. осіб у кожній області, передусім викладачів вищих навчальних закладів. У роботі лекторських груп партійних комітетів і в діяльності обласних організацій “Знання” були серйозні недоліки. Головний із них, як зазначено в документах, – “недостатня цілеспрямованість”, “відірваність від життя”. На думку керівництва, мало прослухано лекцій “Про ленінську національну політику”, “Про міжнародну ситуацію і світовий робітничий рух”, “Про дружбу народів”, “Про питання атеїзму”. Крім того, “рідко виступали з кваліфікованими лекціями лектори у гірських селах”⁷.

Наочна агітація була частиною масово-політичної роботи компартії: лозунги, цитати класиків марксизму-ленізму, лідерів вивішували в центрі населених пунктів, на колгоспних садибах, виробничих дільницях, заводських прохідних. У всіх навчальних закладах і державних установах розвішували комуністичні символи, портрети радянських вождів, партійні гасла. Спеціальні екрани рапортували про хід виконання соціалістичних зобов'язань, а на дошках пошани – фотографії передовиків виробництва. Вважалося, що рівень і дієвість агітації залежить від того, як нею керують партійні організації. Старше покоління, своєю чергою, намагалося

⁷ ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 3025, арк. 33–34.

прищепити молоді любов до народних звичаїв і традицій. У партійних документах і пресі постійно наголошувалося, що недостатньо ведеться боротьба з релігійними пережитками, слабо вкорінюється нова радянська обрядовість.

Важливе місце в ідеологічній роботі посідали владна преса і радіо. Ця місія покладалася на ідейний зміст обласних газет, районні друковані органи партії, місцеве радіомовлення. Райкоми партії приділяли велику увагу проведенню масових заходів із молодим поколінням: фестивалю, мітингам, клятвам під час відкриття пам'ятників у містах і селах, спортивним змаганням, екскурсіям, походам та ін. В усіх клубах, бібліотеках і навіть восьмирічних школах функціонували ленінські кімнати, кутки бойової слави з альбомами, монтажами фотографій і розповідями про воїнів-односельчан. Райкоми партії затверджували патріотичну тематику: “Про перших комуністів і комсомольців у районі”, “Про визволителів району в роки Великої Вітчизняної Війни”, “Про земляків, які загинули від рук українських буржуазних націоналістів”. Під особливим контролем перебувала молодь призовного і допризовного віку. Робота концентрувалася у спортивних товариствах, гуртках і секціях. У селах, великих промислових підприємствах, державних установах регулярно організовувалися проводи юнаків в армію. На контролі в райкомах партії було питання росту рядів ВЛКСМ. В обов'язковому порядку проводилися такі вечори, як “Ніхто не забутий, ніщо не забуто”, “Вони загинули за наше щастя”, “Шана рукам роботящим”, “Почесні колгоспники”, “Сучасні вечорниці”, “50 років Жовтня”, “Так було, так стало” та ін. “Широкого розмаху” набирали дійства, організовані за новою радянською обрядовістю, – свята урожаю, першого снопа, проводи на пенсію, урочисте посвячення в хлібороби чи робітники тощо.

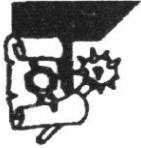
У звітах про проведену роботу з населенням окремим пунктом було атеїстичне виховання молоді. При всіх середніх школах створювалися атеїстичні клуби, а в усіх бібліотеках і восьмирічних школах – атеїстичні кутки. В райгазетах організовано рубрики “На антирелігійні теми”. На різноманітних урочистостях проводилися кінолекторії – “Непримиренність науки і релігії”, “Досягнення радянської науки” і т. д.

Офіційне діловодство, як і виступи на різноманітних нарадах, розпочиналося традиційними кліше на зразок: “в авангарді змагання в честь XXIII з'їзду КПРС, XXIII з'їзду КПУ йдуть бригади і ударники комуністичної праці, новатори, передовики виробництва, а також трудівники села...” В обов'язковому порядку залучалися списки “трудівників села” чи “кращих представників робітничого класу” (Герої соціалістичної праці, орденосці, ветерани війни), які щоденною самовідданою працею служили своїм сім'ям, трудовим колективам, землякам-односельчанам, рідному краю, державі.

Складовою ідеологічного виховання були й понеділкові політінформації, навчання в системі економічної і політичної освіти. Ці форми навчання проводили керівники і члени парткому на виробництві, в установах, колгоспах, радгоспах за розробленими та затвердженими райкомами програмами. У святковий період спеціальним наказом керівним працівникам заборонялося виїжджати за межі своїх населених пунктів, призначалися додаткові чергування, “друкарські машинки закривалися в сейфи, службові кабінети опечатувалися”⁸⁸.

Підготовка до травневих і жовтневих свят була найбільш відповідальною роботою для керівників і членів партії. Передовсім необхідно було сформувати святкову колону для участі в параді. Заздалегідь, за півтора-два місяці, партком розробляв програму проведення цих заходів – призначав відповідальних за підготовлення святкової колони, придбання червоного полотна для написання патріотичних гасел, штучних квітів, репетицію оркестру, виготовлення макетів (крейсера “Аврори”, кремлівських зірок) і т. д. Парткоми визначали осіб, які несли портрети вождів партії та керівників уряду, транспаранти і прапори. Працівники служби КДБ на великих підприємствах і установах проводили передсвятковий інструктаж. Зміст святкових гасел напередодні друкували центральні газети “Правда” і “Вісті” та передруковували обласні з відповідними поясненнями в рубриках “На допомогу агітаторам”. Участь кожного у святковому параді була обов'язковою.

⁸⁸ Роман Мисьович, “Становлення нафтогазовидобувного управління “Долинанфтогаз“, *З історії Долини: зб. історико-краєзнавчих статей V* (2012): 168–223.

Ці політичні дійства (святкові спектаклі) у другій половині ХХ ст. на загал сприймалися вже без особливого спротиву. Можливість відійти на деякий час від виробничих проблем і зануритися у сімейні та домашні турботи мала позитивний вплив. У цьому сенсі найвигіднішими були травневі свята. Більшість працівників не поривала зв'язків із селом або ж мала дачі за містом. Під час святкування можна було виконати й значну частину весняно-польових робіт. Працю за землі чи біля саду планували завершити, відзначаючи наступне свято – День перемоги. Городні роботи не обходилися без вирішування питання – де і яким чином дістати гній, торф, компост. Промислові підприємства, маючи дешевий металопрокат і необхідні сільському господарству будматеріали, міняли їх у колгоспах (свого роду бартер). На великих об'єднаннях функціонували відділи робітничого постачання, які з нагоди свят виділяли для вільного продажу дефіцитні продукти та певну кількість свинини чи гов'ядини. Працівники райкому, райвиконкому, правоохоронних органів отримували “свою пайку” в “закритих спецмагазинах”.

Партійні організації різними способами підтверджували перевагу членів комуністичної партії над безпартійними. Так, не допускалося, щоб у виробничій ланці безпартійна особа була наставником працівника – члена партії, першим претендентом на отримання урядових нагород чи відзначена на дошці пошани і т. д. Працівники комітету держбезпеки не оминали своєю увагою жодної державної установи, підприємства, колгоспу обгрунтовуючи доцільність свого існування постійним вишукуванням ворогів. Їхні інформатори були в кожному відділі управління, усіх заводах, фабриках, цехах, навіть у бригадах, ланках і відділках радгоспів. Вони старанно стежили за тим, хто що говорить, чи ходить до церкви, вінчається, колядує, бере шлюб, хрестить дітей, хоронить родичів зі священником, одягає вишивану сорочку. Окреме зацікавлення становили особи, які слухали закордонні радіопередачі, цікавились історичними подіями (листопадним зривом, актом злуки, проголошенням самостійності України, святом Покрови), отримували посилки (пакунки) із капіталістичних країн чи листи від родичів з-за кордону.

Проаналізувавши цілу низку стенограм нарад секретарів райкомів, партійного і господарського активу, ми відстежили певну особливість ідеологічної роботи в західних областях України. Це пов'язано насамперед з діяльністю закордонних націоналістичних центрів, які помітно активізували розповсюдження антирадянської літератури в західному регіоні України, використовуючи для цього туристичні канали та радіопропаганду. Заборонені радіоголоси аналізували документи з історії України, наводили факти фальсифікації в розкритті історичного минулого, давали змогу побачити реальний стан справ, були надійним джерелом новин, якому беззастережно вірили. Іноземне радіомовлення використовувало матеріали радянської преси, коментувало їх або ж відкрито з ними полемізувало. Комуністична ідеологія називала іноземні радіостанції знаряддям ворожої пропаганди, а їхню діяльність характеризувала як “наклепницьку”, “ідеологічну диверсію”, спрямовану на підрив “єдності радянського суспільства”.

Офіцери КДБ і особи, що перебували на службі “в органах”, вважали своїм прямим обов'язком втручатися і контролювати поведінку працівників не тільки на виробництві, а й у побуті. Окремі особи пишалися членством у партійних лавах і співпрацею із КДБ. Цьому сприяла ідеологічна пропаганда, адже за членами партії чи її симпатиками стояла державна всесильна система. Так, безпартійних працівників просили залишити приміщення загальних зборів, коли зачитувалися “закриті листи” чи інші партійні документи. Членам партії “сходили з рук” проступи, за які карали звичайних громадян. Особливу увагу “охоронці партійної моралі” звертали на поширення різноманітних антидержавних чуток і політичних анекдотів.

Критичні висловлювання стосовно рішень радянського уряду і правлячої комуністичної партії, матеріального достатку громадян вважали ворожою пропагандою. Майже всі погоджувалися з тим, що все сказане партією треба схвалювати. Громадяни країни “підтакували партії”, що живемо в країні “переможеного соціалізму” – першій фазі комунізму, що швидко наздоженемо й переможемо США з виробництва м'яса, молока, масла на душу населення. Зауважимо, що це “пропагандистські новели” останніх сталінських років, які через десятиліття отримали “друге дихання” і зазвучали зі “свіжою силою і в новому виконанні” в часи правління М. Хрущова та дещо пізніше – Л. Брежнєва⁹.

⁹ Рудольф Пихоя, *Советский Союз: история власти. 1945–1991*. (Новосибирск: Сибирский хронограф, 2001), 684.

Окремим напрямом у масово-політичній роботі був контроль за іноземцями та громадянами, які спілкувалися з ними чи виїжджали за кордон. Іноземні туристи поширювали заборонену інформацію і музику. У другій половині ХХ ст. популярними стали джаз і рок-музика. Особливе зацікавлення у молоді викликали “Бітлз”, “Боні М”, “Абба”, “Роллінг Стоунз”, “Червоні гітари” та багато ін. У спеціальній постанові ЦК КПУ “Про стан та заходи по попередженню антигромадських проявів відносно іноземних громадян” від 11 вересня 1973 р. (цілком таємно) зазначалося, що в окремих областях України, в тому числі й у західних, недостатньо велася робота із запобігання правопорушень стосовно іноземних громадян. За результатами перевірки було встановлено, що кількість іноземних громадян, які приїжджали в західні області, щороку зростала, тоді як робота з цією категорією радянських і адміністративних органів залишалася на рівні минулих років. Лише 1972 р. в Івано-Франківській області побувало за запрошеннями рідних 4 990 іноземних громадян і 135 – у службових та громадських справах. За порушення правил проживання 20 іноземців оштрафовано, 11-м – скорочено термін перебування в області та 60 попереджено. Притягнуто до адміністративної відповідальності тих радянських громадян, які не забезпечили встановленого порядку, а деколи сприяли порушенню правил реєстрації і норм поведінки іноземних громадян. Зріс і виїзд радянських громадян за кордон у туристичні подорожі, у службові відрядження, на лікування та у приватних справах. У 1972 р. за кордон виїжджало 763 туристи, 126 спеціалістів у службові відрядження і 4 568 осіб у приватних справах. За десять місяців 1973 р. за кордон виїхало 1 360 туристів і 4 252 громадяни у приватних справах¹⁰.

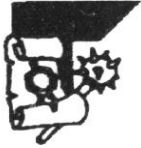
У вказаній постанові зазначено, що “переважна більшість радянських громадян гідно представляла нашу країну, правильно пропагувала радянський спосіб життя. Туристичні подорожі зміцнювали дружні зв’язки із зарубіжними країнами. Однак окремі громадяни, перебуваючи за кордоном, порушували норми поведінки, а в низці випадків вели себе недостойно”. Так, у 1973 р. за кордоном скоїли порушення 9 громадян м. Івано-Франківськ, 7 – м. Калуш, 3 – м. Коломия і т. д. Наприклад, моторист Коломийської рембуддільниці № 4 В. Артеменко вивіз за кордон і продав золоту обручку, радіоприймач, магнітофон, 100 крб. радянських грошей. Подружжя лікарів В. Шанін і Є. Шаніна з м. Надвірна продавали духи, спиртні напої, цигарки, за що придбали вироби із золота. Особливо “нестерпним” було те, що факти неправильної поведінки за кордоном числилися за комуністами і комсомольцями. Так, комуніст М. Роздольський із хутового об’єднання “Тисмениця” продавав і обмінював радянські товари в Єгипті, придбав там ікону, яку привіз у СРСР. Окремі громадяни, що тимчасово виїжджали у приватних справах, навіть залишалися на постійне проживання за кордоном. У 1973 р. не повернулася з ПНР колгоспниця колгоспу ім. Жданова Галицького району Г. Дідик, а із ФРН – житель Івано-Франківська М. Шлоссер¹¹.

Указані недоліки (згідно з офіційною ідеологією) мали місце тому, що первинні партійні й комсомольські організації, міський комітет профспілки, керівники підприємств, установ і колгоспів нерідко формально підходили до видачі рекомендацій для виїзду за кордон, не вели індивідуального відбору кандидатур у туристичні закордонні поїздки, не заслуховували звіти осіб, котрі побували за кордоном. Облпрофрада і обком ЛКСМУ не приділяли належної уваги поліпшенню якісного складу туристичних груп, рідко рекомендували брати участь у закордонних подорожах переможцям соціалістичного змагання, кращим виробничникам і громадським активістам. Міськкоми і райкоми партії цю важливу справу “часто пускали на самоплив”, рідко заслуховували інформацію керівників органів внутрішніх справ і звіти керівників, секретарів парторганізацій, у якій йшлося про порушення порядку відбору й негідну поведінку радянських громадян за кордоном.

В інформації про хід виконання постанови бюро Івано-Франківського обкому компартії України “Про стан та заходи по попередженню антигромадських проявів відносно іноземних громадян та поліпшенню відбору радянських громадян для виїзду за кордон” Б. 57/5 від 16 листопада 1973 р. (під грифом “таємно”) вказувалося, що, “виконуючи дану постанову, Івано-

¹⁰ ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 3826, арк. 137.

¹¹ *Ibid.*, спр. 3825, арк. 138.

Франківський міськком Компартії України проаналізував роботу партійних, профспілкових, комсомольських організацій, адміністративних органів по відборі радянських громадян для виїзду за кордон. У грудні 1973 р. з цього питання підготовлено доповідну записку на бюро міськкому партії. З її змістом і недоліками, які допущені у цій справі, ознайомлено секретарів первинних організацій”. У січні 1974 р. міськвиконком провів семінар з начальниками та паспортистами житлово-експлуатаційних контор і будинкоуправлінь зі здійснення контролю за дотриманням туристами правил проживання, прописки і поїздки по території СРСР¹².

Первинні партійні, профспілкові організації на своїх зборах розглядали “проступки” тих працівників, які порушували норми і правила поведінки за кордоном під час туристичних поїздок. Так, у березні 1974 р. на засіданні бюро міськкому партії розглядалася персональна справа комуніста Б. Савки, слюсаря спеціалізованої геологорозвідувальної експедиції, який вивіз за кордон і продав декілька радянських годинників, радіоприймач та інші товари. Одночасно він придбав багато іноземних речей. На комуніста Б. Савку було накладено суворе партійне стягнення. “У даний час з метою посилення боротьби з антигромадськими проявами відносно іноземних громадян і покращення відбору радянських громадян для поїздки за кордон, міськком партії, первинні партійні і профспілкові організації, комітети комсомолу, адміністративні органи стали більш вимогливо підходити до видачі рекомендацій для поїздки за кордон, проводили індивідуальний відбір кандидатів до складу туристичних груп, надаючи перевагу переможцям соціалістичного змагання і громадським активістам”¹³. Усі секретарі райкомів партії Івано-Франківської області негайно відзвітували про проведену роботу. Так, в інформації Богородчанського райкому КП України вказано, що “з людьми, що виїжджають за кордон, ведеться відповідна робота. Робиться все для того, щоб за кордон у складі делегацій виїжджали кращі люди району, з цього приводу проведений відповідний інструктаж з секретарями первинних партійних організацій... Особи, які перебували за кордоном, залучаються у виховній роботі, вони виступають на вечорах, зустрічах з трудящими, перед учнями шкіл”¹⁴.

Радянська влада широко впроваджувала в життя населення нові громадські, виробничі і сімейні свята: обряд народин, червоні хрестини, свято повноліття (вручення першого паспорта), комсомольські весілля, проводи в армію, Серпа і Молота, посвяту в робітники чи хлібороби, вшанування передовиків виробництва, робітничих династій, ветеранів праці, проводи на пенсію, громадський похорон тощо. Нові свята і обряди поширилися на всі сфери суспільного життя й охопили усі верстви населення.

Запровадження радянських свят і обрядів мало на меті знівелювати давні звичаї українського народу, а також уособлювати “революційні традиції західноукраїнського робітничого класу”. Свята “червоного календаря” прийшли на заміну “релігійним” і ставали в західних областях України “всенародними”. Вони перебували у полі зору партійних, радянських, правоохоронних органів і громадських організацій. Їх джерелом була мистецька культура: народна музика, пісня, образотворче мистецтво. Діячі професійної культури брали безпосередню участь у творенні радянських обрядів. “Цінні рекомендації” давала комісія з вивчення і впровадження нових громадських свят і обрядів Української РСР. Кращі риси нової особи соціалістичного суспільства – “радянської людини” мали охоплювати: комуністичний світогляд, комуністичне ставлення до праці, радянський патріотизм, пролетарський інтернаціоналізм, почуття відповідальності й обов’язку перед суспільством, колективом, сім’єю. Виховне значення радянських свят і обрядів полягало в тому, що вони мали стати засобом боротьби проти “буржуазних пережитків”. Більшість із них створювалася й здійснювалася як противага релігійним звичаям. У подоланні релігії неабияку роль було відведено радянській обрядовості. Замість церковного обряду вінчання повсюдно запроваджувався радянський церемоніал урочистої реєстрації шлюбу¹⁵.

¹² ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 3802, арк. 142.

¹³ ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 3802, арк. 143.

¹⁴ Ibid., арк. 146.

¹⁵ *Нове традицією село, упоряд. Н. І. Здоровега, В. М. Віхоть.* (Львів: Каменярь, 1978), 128.

Життя радянських людей “прикрашали” загальнонародні державні і революційні свята – День Радянської Армії, День жінки, ленінські дні з комуністичними суботниками, День Першого травня, свято Перемоги, Жовтневі свята. Близькими до цих свят за своїм громадсько-політичним значенням був календарний день Нового року та дні працівників окремих галузей промисловості. У західноукраїнських областях установлювалися традиційні форми проведення Дня працівника сільського господарства, працівника лісу, нафтовика, шахтаря, хіміка, енергетика, будівельника, вчителя, депутата та ін. “Славною традицією” трудових колективів стали трудові вахти на честь з’їздів КПРС. Особливого розмаху набирали змагання робітників, колгоспників, інтелігенції в період підготовки до найбільших форумів партії і виступи з ініціативою організувати соціалістичне змагання за випуск продукції лише відмінної якості.

Традиційно народними й водночас новими були так звані трудові або виробничі свята. Деякі з них виникали на основі народного календаря, інші – з сімейно-побутових і старих громадських традицій. У нових політичних умовах ці свята наповнювалися іншим змістом. У сільській місцевості широко відзначалося свято першої борозни, проводів чабанів на полонини, обжинків, свято врожаю. Близьким за своїм ідейним змістом стало відзначення в трудових колективах ювілейного випуску певного промислового виробу. Так, у 1962 р. львівські автобусобудівники відзначали випуск 10-тисячного автобуса, в 1971 р. – 70-тисячного, а в 1974 р. – 100-тисячного. Святом на ВО “Електрон” був випуск мільйонного телевізора. Ритуальних форм набували такі події виробничого життя, як закладення фундаменту заводу, житлового будинку та здавання їх в експлуатацію¹⁶.

Нової форми набирали звичаї і обряди: веснянки-гаївки, Купала, український народний вертеп, щедрівки. Вони переходили у свята весни, проводів зими, а також у свята пісні. Останнє проводилося влітку, і є всі підстави розглядати його в тісному зв’язку з традиційним народним святом Купала. Важко з упевненістю сказати, до якої групи радянських свят і обрядів належали свята російської зими, “масляниці” й т. п. Поширення нових громадських обрядів мало сприяти подоланню “релігійних пережитків”. Нові “штучні” і чужі свята не витримали випробування часом.

Партійна звітність засвідчує весь комплекс заходів, що їх проводила влада на виконання політики щодо релігії. Так, у вечірньому університеті марксизму-ленінізму Івано-Франківського міськкому партії в 1973 р. 150 осіб закінчили атеїстичне відділення, з них 30 працювало “по викриттю уніатства”. На другому курсі продовжували навчатися ще 60 осіб, а на перший курс нового навчального року на це відділення було заплановано прийняти понад 100 осіб. У 270 теоретичних семінарах області вивчали проблеми “Формування матеріалістичного світогляду і подолання релігійних пережитків”, “Формування комуністичного світогляду – серцевина ідейно-виховної роботи КПРС”, “XXVI з’їзд КПРС про актуальні питання боротьби з буржуазною і ревізіоністською ідеологією”. При вивченні програмового матеріалу пропагандисти всіх цих ланок звертали особливу увагу на “реакційну суть уніатства”¹⁷.

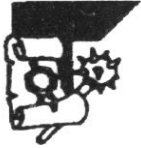
Критика “уніатства” розгорталася шляхом лекційної пропаганди. Якщо за весь 1972 р. з питань ідеологічної боротьби прочитано 987 лекцій, а з питань боротьби проти “українського буржуазного націоналізму” та “уніатства” – 885, то лише за перше півріччя 1973 р. – відповідно 1 734 і 1 645 лекцій. Крім того, з питань атеїзму за перше півріччя прочитано 5 884 лекції. В лекторських групах партійних комітетів та організаціях товариства “Знання” проведено спеціалізацію лекторів, організовано для них навчання на обласних, міських та районних семінарах на тему “Актуальні питання ідеологічної боротьби на сучасному етапі”. У більшості районів регулярно проводили виступи суспільно-політичних клубів ім. Ярослава Галана й тематичні вечори “Цього забути неможна”. На них “викривався злочинний зв’язок українського буржуазного націоналізму та уніатства”¹⁸.

У боротьбі проти релігійного світогляду та “уніатства” широко використовувалися технічні засоби пропаганди, зокрема кіно. В містах і селах організовували обов’язковий пере-

¹⁶ *Нове традицією село, упоряд. Н. І. Здоровега, В. М. Віхоть.* (Львів: Каменяр, 1978), 128, 146.

¹⁷ Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф. 1, оп. 25, спр. 872, арк. 80.

¹⁸ *Ibid.*, арк. 81.

гляд і обговорення художнього кінофільму “Іванна” та хронікально-документальних – “Троянський кінь”, “Упирі”, “Останні сторінки”. Агітаторам та активу сіл демонстрували новий фільм про покутників – “Хата на околиці”.

Пропагандисти, лектори й агітатори-атеїсти у своїй роботі використовували періодичну пресу та матеріали брошур-лекцій, що видавало товариство “Знання”. Так, атеїсти лише однієї Івано-Франківської області одержували 1 828 примірників журналу “Наука і релігія”, 10 647 – журналу “Людина і світ”, 375 брошур-лекцій серії “Природознавство і релігія” та 2 520 атеїстичної серії брошур-лекцій товариства “Знання Української РСР”¹⁹.

Масові ідеологічні заходи посилювалися завдяки атеїстичній пропаганді через засоби преси та радіо. Обласні газети щомісячно подавали науково-природничу сторінку “Світло проти темряви”. Там розміщували матеріали про досвід роботи партійних організацій з атеїстичного виховання населення, виступи науковців. Обласні і районні радіомовлення регулярно вели науково-атеїстичні радіожурнали “До світла”. Атеїстичні сторінки, підбірки матеріалів на антирелігійні теми подавали редакції обласних, районних газет, заводські багатотиражки та стінгазети установ.

Важливу роль у роботі проти релігії та “уніатства” було відведено атеїстичним музеям. В Івано-Франківському музеї історії релігії та атеїзму заново виготовили розділ експозиції, в якому “викривалася діяльність уніатської церкви на Прикарпатті, її прислужництво іноземним поневолювачам та своїм гнобителям трудящих”. В атеїстичних музеях, що їх відкрили у приміщеннях колишніх греко-католицьких церков Яремче, Калуша, Тисмениці, Болехова та інших містечок, було широко представлено матеріали, які нібито “викривали антинародну діяльність уніатства”²⁰.

Цікаву характеристику партійно-радянської влади подає Норман Дейвіс: “Панівна Комуністична партія не була політичною партією; це була політична армія, перетворена на головний орган виконавчої влади. Радянська держава була не чим іншим, як адміністративним агентством партії. Так званий радянський уряд (тобто Рада Міністрів) – аж ніяк не уряд, оскільки він був підпорядкований і партійному Політбюро, і партійному Секретаріатові. На вершині виконавчої влади в цій системі стояв не президент СРСР чи його прем’єр-міністр, а Генеральний секретар партії (якому, коли йому заманеться, було вільно призначити себе президентом або прем’єр-міністром). Верховна Рада, тобто державні законодавчі збори, була не верховною, оскільки могла лише реєструвати закони, заздалегідь підготовлені Центральним Комітетом партії. А передусім державні вибори аж ніяк не були виборами, бо, власне, не було вибору. Закон змушував громадян схвалити список партійних висуванців”²¹.

Таким чином, життя всіх громадян СРСР не було позбавлене ідеологічного контролю. На численних партійних з’їздах, конференціях, семінарах, нарадах, зборах накреслювали конкретні заходи з метою покращення масово-політичної роботи. Навчанню в системі партійної освіти партія надавала не меншого, а може і більшого значення, ніж освітянським і культурним проблемам. Керівництво усіх ланок в організації партійного навчання та ідеологічного виховання проявляло неабияку винахідливість та ініціативу. Щодо ідеологічного забезпечення виховного процесу громадян головна увага покладалася на товариство “Знання”. Право керування його відділами на місцях надавалося тільки членам партії. В товариствах працювали економічна, технічна, атеїстична секції. Загалом населення відкрито не протестувало проти політики партії та уряду, але мало подвійне ставлення: думали одне, а говорили й робили інше. Вжиті комуністичною партією та радянською владою заходи пропагандистського, репресивного й адміністративного характеру не приносили бажаних результатів у боротьбі з релігійним світоглядом. Разом із тим слід зазначити, що в досліджуваний період наступ влади на релігію і церкву в західному регіоні УРСР здійснювався більш стримано та обережно, ніж у післявоєнний період. Атеїстична пропаганда спрямовувалася на дискредитацію церкви та релігії як

¹⁹ Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф. 1, оп. 25, спр. 872, арк. 82.

²⁰ Ibid., арк. 83.

²¹ Норман Дейвіс *Європа: Історія, [пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко]*. (Київ: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008), 1464.

“пережитків”, рудиментів “старого режиму”. Однак “ефективність” масово-політичної роботи була досить низькою.

MASS POLITICAL WORK IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINIAN SSR IN TIMES OF “DEVELOPED SOCIALIST SOCIETY”

Oleh MALIARCHUK

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Department of Documentation and Information Activity,
street Orishchaka, 7, 77300, Ukraine, Kalush, Ivano-Frankivsk region*

Summary

The article (based on the analysis of a wide range of historical sources and literature) describes the mechanisms, forms and methods of planting communist ideology in everyday life of Soviet citizens, the specifics and features of the introduction of party propaganda in the conditions of the western regions and the Soviet way of life, control of foreign citizens, the struggle with religious consciousness, the introduction of Soviet rituals, the formation of a “new man – a scoop” on the example of the western regions of the Ukrainian SSR.

It has been proved that the monopolistic domination of the communist ideology became more flexible, not as brutal as it was during the Stalinist period. It was emphasized that the Soviet authorities saw a serious threat in spreading of the religious world outlook and “nationalist views”. Authorities tried to discredit the church in different ways and fought with all the possible manifestations of “Ukrainian nationalism”. Article reveals the official strategy which was followed by Party and Soviet functionaries, while caring out the mass-political work among the population, which had to overcome the “negative phenomena of the past bourgeois formation” and to educate “the new Soviet man – the builder of communism”.

Article determines the specificity of the mentality of the inhabitants of the western region of the Ukrainian SSR as well as the efforts of the republican and local authorities in order to strengthen ideological and political work among the local population. All spheres of social and political life were permeated with an excessive ideology and total control. “Russification” remained an important direction of state policy but it primarily affected urban residents. It is proved that the official policy of the Communist Party government has not achieved the desired results. Ukrainian language and eternal spiritual values have been saved by the conservative village, deep national-cultural traditions of the local population were actively manifested during the deployment of democratic processes in the late 80’s of the twentieth century.

Keywords: *communist ideology, party, komsomol, trade unions, enterprises, collective farms, propaganda, lectures, religion, Ukrainian village.*

REFERENCES

- Baran, Volodymyr, Victor, Danylenko. *Ukrayina v umovakh systemnoyi kryzy (1946–1980-i rr.)*. Kyiv: Al'ternatyvy, 1999. (in Ukrainian).
- Baran, Volodymyr. *Ukrayina: novitnya istoriya (1945–1991 rr.)*. L'viv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny, 2003. (in Ukrainian).
- Deyvis, Norman. *Yevropa: Istoriya, [per. z anhl. P. Tarashchuk, O. Kovalenko]*. Kyiv: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko “Osnovy”, 2008. (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Ivano-Frankivs'koyi oblasti, fond P-1, opys 1, sprava 3025, 3075, 3802, 3825, 3826. (in Ukrainian).
- Hrytsak, Yaroslav. *Narys istoriyi Ukrayiny: formuvannya modernoyi ukrayins'koyi natsiyi*. Kyiv: Heneza, 2000. (in Ukrainian).
- Kyrydon, Petro. “Nomenklatura : terminolohichna interpretatsiya v istoriohrafii”, *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal* 1 (2012): 173. (in Ukrainian).
- Mys'ovych, Roman. “Stanovlennya naftohazovydobuvnoho upravlinnya “Dolynanaftohaz” Z istoriyi Dolyny: *zb. istoryko-krayeznavchyykh statey* V (2012): 168–223. (in Ukrainian).
- Malyarchuk, Oleg. *Sotsial'no-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehioni Ukrayins'koyi RSR (1964–1991)*. Ivano-Frankivs'k: Symbfoniya forte, 2015. (in Ukrainian).
- Nove tradytsiyeyu selo / uporyad. N. I. Zdoroveha, V. M. Vikhot'.* L'viv: Kamenyar, 1978. (in Ukrainian).
- Pykhoya, Rudolf. *Sovetskyi Soyuz: ystoriya vlasty. 1945–1991*. Novosybyrsk: Sybyrskyy khronohraf, 2001. (in Ukrainian).
- Tsentrал'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny, fond. 1, opys 25, sprava 872. (in Ukrainian).

ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94 (477.83/.86): 329.78: 796.41 “1930”

СНЯТИНСЬКИЙ “СОКІЛ” І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ВАСИЛЯ АНДРУСЯКА В 1930-х рр.

Андрій КОРОЛЬКО, Василь БУРДУЛАНЮК

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України,
вул. Шевченка 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: korolko_andr@ukr.net*

У статті проаналізовано зміст та основні форми діяльності осередку українського спортивного товариства “Сокіл” у м. Снятині, представлено передумови зародження сокілства в краї на початку ХХ ст., простежено процес створення сокілського осередку в місті в першій половині 1930-х рр., охарактеризовано практичну роботу товариства, висвітлено діяльність найвідомішого його члена Василя Андрусяка (1915–1946). Автор зауважує, що В. Андрусяк хоча й не був головою товариства, проте відзначався енергійною громадською роботою, показував хороші спортивні результати з легкої атлетики, лижного спорту та плавання. Це стало хорошою основою для національно-патріотичного виховання молодого хлопця та важливим чинником у формуванні його націоналістичного світогляду.

Ключові слова: “Сокіл”, “Сокіл-Батько”, Василь Андрусяк, Покуття, сокілський рух, спортивне змагання.

Наприкінці 1877 р. на західноукраїнських землях за ініціативою українських громадських діячів Володимира Лаврівського та Василя Нагірного почалася пропаганда заснування пожежних товариств на зразок всеслов'янського товариства “Сокіл”. У липні 1892 р. у м. Львів відбулися підготовчі збори з питання заснування товариства “Сокіл”. Перший його статут був затверджений міністерством внутрішніх справ 26 липня 1893 р. і Галицьким Намісництвом 3 серпня 1893 р. З початку своєї діяльності товариство мало назву “Пожежне товариство “Сокіл”, з 1908 р. – “Гімнастично-пожежне товариство “Сокіл”, з 1 червня 1935 р. – “Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько”.

Метою статті є комплексне дослідження змісту та основних форм діяльності осередку українського спортивного товариства “Сокіл” у м. Снятин. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: показати передумови зародження сокілства в краї на початку ХХ ст.; простежити процес створення сокілського осередку в місті в першій половині 1930-х рр.; охарактеризувати практичну роботу товариства; висвітлити діяльність найвідомішого його члена Василя Андрусяка (1915–1946).

У радянський час дослідження сокілського руху майже не торкались, оскільки ці товариства вважались буржуазно-націоналістичними. До того ж працям цього періоду притаманна політична заідеологізованість, спрощений і викривлений підхід до форм та методів діяльності тогочасних українських громадсько-культурних та політичних організацій і партій.

У часи незалежної Української держави з'явилася чимало публікацій з вивчення цієї проблеми. Розглядаючи український пожежно-гімнастичний і спортивний рух наприкінці ХІХ – першої третини ХХ ст., торкаються діяльності товариства “Сокіл” І. Андрухів¹, Б. Коверко². Найбільше уваги приділили висвітленню проблеми: М. Трофим'як³, який звернув увагу на витоки, ідеологічні засади та розвиток сокілських товариств в австрійський і польський періоди;

¹ Ігор Андрухів, *Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр.* (Івано-Франківськ, 1994).

² Богдан Коверко, “Сокільський і січовий гімнастичний рух у Галичині на початку ХХ століття”, у *Традиції фізичної культури України: зб. наук. статей* (1997): 62–74.

³ Богдан Трофим'як, *Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ – перша пол. ХХ ст.)*. (Тернопіль: Економічна думка, 2001), 61–209.

О. Вацеба⁴, що розглянула сокільський рух у Галичині як провідну ланку українського спортивно-гімнастичного руху Західної України; А. Сова, який досліджував символіку цього товариства, розкрив його структуру, протипожежну та гімнастичну діяльність, соціально-економічну, політичну та культурно-освітню роботу на Дрогобиччині⁵. Характеризуючи січовий рух у Східній Галичині й Північній Буковині на початку ХХ ст., дослідник М. Гуйванюк торкнувся стосунків товариства “Січ” з пожежно-гімнастичною організацією “Сокіл”⁶.

Важливим джерелом для вивчення проблеми є неопубліковані матеріали, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. Ми опрацювали звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів українського спортивного (пожежно-гімнастичного) товариства “Сокіл” у м. Снятин, с. Стецева і с. Тулуків Снятинського повіту. Інший корпус первинних джерел статті становить преса досліджуваного періоду – публікації часопису “Сокільські Вісти. Орган українського сокільства” (1928–1939 рр.), де міститься інформація про керівний осередок і практичні кроки діяльності українського спортивного товариства “Сокіл” у Снятині, спортивні результати його членів, зокрема Василя Андрусика.

Незважаючи на те, що на початку ХХ ст. у Снятинському повіті не зафіксовано жодного сокільського осередку, все ж були спроби їх заснувати і навіть деякі з них короткий час діяли. Серед архівних документів ЦДАІЛ України зберігся єдиний лист від 28 липня 1909 р. про бажання снятинської громади заснувати товариство: “Отсим доносимо Вам що маємо охоту заложити у нас в Снятині філію Сокола і просимо ласкаво о уділення нам ближших інформацій в сій справі і прислане одного примірника статута <...>”⁷. Однак більше даних про діяльність снятинського “Сокола” на початку ХХ ст., на жаль, не знайшли. Спробували заснувати пожежно-гімнастичне товариство жителі с. Стецева Снятинського повіту. Так, у листі до “Сокола-Батька” від 20 березня 1910 р. громада села просила вислати статут товариства: “Ми ... хочем запровадити собі також Товариство гімнастичне Сокол, бо скріз по селах є такі Товариства”⁸. Перші загальні збори філії “Сокіл” відбулися 8 і 10 травня 1910 р. До складу товариства вписалось 50 членів, які просили допомогти в організації пожежної справи, оскільки села Снятинщини охоплені підпалами. Перше завдання, яке ставило перед собою товариство, – це закупівля устаткування (сикавка), яке б мало стати головним у гасінні пожеж⁹.

Вир Першої світової війни (1914–1918) і національно-визвольних змагань західних українців (1918–1923) спричинили занепад організаційної і практичної діяльності пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл”. Якщо напередодні війни у 1914 р. існувало 974 осередки товариства по всій території Східної Галичини, то у 1923 р. – лише 4¹⁰. Старі довоєнні сокільські кадри зазнали відчутних втрат, опинившись на полях змагань, частина з них покинула рідні землі, подавшись на чужину¹¹.

⁴ Оксана Вацеба, *Нарис з історії західноукраїнського спортивного руху*. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997); Оксана Вацеба, “Сокільський рух в Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.”, у *Сокіл-Батько: Спортивно-руханкове товариство у Львові: Альманах 1894–1904* (1996): 19–22.

⁵ Андрій Сова, “Прапорництво українського пожежно-спортивного товариства “Сокіл” у Галичині (1894–1939)”, *Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка* 8.2 (2006): 225–241; Андрій Сова, “Діяльність українських товариств “Сокіл” на Дрогобиччині,” *Дрогобицький краєзнавчий збірник* ІХ (2005): 356–372.

⁶ Микола Гуйванюк, *Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914)*. (Чернівці: Зелена Буковина, 2009).

⁷ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., Центральный державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІУЛ), ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 1, 1 зв.

⁸ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості на букви “Стар – Ста”. 1903–1934 рр., ЦДАІУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 675, арк. 19–20.

⁹ *Ibid.*, арк. 22, 22 зв., 24, 24 зв.

¹⁰ Ігор Федів, “Від 1894 до 1934 року (Кількість гнізд Сокола-Батька)”, *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 6, червень (1934): 11; Степан Гайдучок, “Деякі цифри про сокільську організацію за 35 літ”, *Сокільські Вісти* 9, вересень (1929): 8–9.

¹¹ Богдан Трофим’як, *Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ – перша пол. ХХ ст.)*, 133.

Нова сторінка розвитку українського сокільства отримала продовження у міжвоєнний період. З приходом польської влади діяльність вітчизняних товариств переходить в інший формат, треба було пристосовуватися до нових реалій, змінювати форми роботи. Штучні перепони та утиски українського сокільства з боку окупаційної влади не стали на заваді конкретним заходам Старшини щодо організаційного зміцнення, поширення та ефективності діяльності повітових товариств, сокільських гнізд на місцях.

За підрахунками активного діяча сокільського руху на Снятинщині І. Павлюка у середині 1930-х рр. осередки товариства функціонували у м. Снятин, м. Заболотів, с. Демичі (передмістя Заболотова, нині входить до складу селища міського типу Снятинського району Івано-Франківської обл. – А. К.), с. Тулукив, с. Вовчківці¹². Результати спортивних змагань осередків товариства постійно друкувалися у часописі “Сокільські вісті”. Серед шістнадцяти округів населені пункти краю входили до п’ятнадцятого округу (м. Снятин, с. Демиче, с. Тулукив, с. Тростянець)¹³.

Своєю активністю вирізнявся снятинський “Сокіл”, який за новими статутом про молодіжні товариства у польській державі був заснований у 1933 р. Передувало цьому лист-прохання від 28 серпня 1932 р. одного з членів-засновників Олександра Андрусика до “Сокола-Батька” у Львові про вислання статутів та додаткової інформації про закладання осередку¹⁴. Документи стосовно заснування провід снятинського “Сокола” одержав восени 1932 р., адже в наступному листі від 31 січня 1933 р. місцевий активіст Семен Александрук повідомив головний осередок про оформлення п’яти примірників статуту 10 членами-засновниками і надіслання їх до президії Станіславівського воєводства, однак відповіді не отримали, “... тому підписаний просить о надіслання інформації що даліше робити, щоби Товариство оснувати і не попасти в конфлікт з владою на основі нового закону про Товариства, якого підписаний не знає”¹⁵. Однак з колективного листа проводу руханкового товариства “Сокіл” від 7 червня 1933 р. за підписом Семена Александрuka і Олександра Маслянки дізнаємося, що документи про реєстрацію товариства затверджені президією Станіславівського воєводства 31 грудня 1932 р. Обраний перший склад старшини товариства: Семен Александрук (голова), Теодозій Комаринський (заступник голови), Олександр Маслянка (секретар), о. Михайло Фелицький (скарбник), Василь Радевич (господар), Микола Якимець (заступник секретаря), Василина Томаш, о. Ілля Оренчук, Микола Крикливець і Олекса Матеїк. Члени місцевого осередку просили керівництво “Сокола-Батька”: надіслати часопис “Сокільські Вісті”, печатку новоствореного товариства та 50 членських квитків і спортивний підручник; надати інформацію про носіння одностроїв, ведення пожежно-гімнастичних і спортивних вправ¹⁶. Відповідь на запит снятинського “Сокола” не забарилася. Старшина “Сокола-Батька” підготувала рекомендації стосовно початкової стадії роботи місцевого осередку, зокрема: потрібно зосередити увагу на організації праці молодих людей віком від 14 до 18 років, ведення “правильної руханки”; придбати спортивний інвентар – “рухівню” (гімнастичний майданчик) і “площу” (спортивний майданчик під відкритим небом); не є обов’язковим виконання пожежно-гімнастичних вправ; виховувати членів на засадах сокільської ідеології. Ведення вправ слід здійснювати в простих сокільських руханкових одностроях, оскільки парадний одяг товариства ще не затверджений польською владою. У справі замовлення видань товариства і печаток, “Сокіл-Батько” надіслав бланки цінників і членських внесків (“складанок”)¹⁷.

¹² Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості с. Тулукив. 1930–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 708, арк. 53.

¹³ “Суперництво 1937 (Стан точкування з дня 20. IV. 1937),” *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 5, травень (1937): 2; “Суперництво 1938. (Стан точкування з дня 30. червня. 1938.)”, *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 7, липень (1938): 5.

¹⁴ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 2, 2 зв.

¹⁵ *Ibid.*, арк. 3.

¹⁶ *Ibid.*, арк. 4, 4 зв.

¹⁷ *Ibid.*, арк. 5.

Про кількість проведених загальних зборів товариства до початку Другої світової війни нам невідомо. Перші задокументовані загальні збори снятинського “Сокола” отримуємо за 2 червня 1935 р., про що 20 червня місцевий осередок повідомив “Сокола-Батька” у Львові. Серед головних питань, винесених на засідання, були такі: звіт з діяльності старшини товариства; виступ членів контрольної комісії; вибір керівного осередку. Звіт про діяльність організації виголосив С. Александрук. За поточний рік старшина відбула 4 засідання та влаштувала один фестин і одну виставу, передплачувала часопис “Сокільські вісти” та закупила підручники для впровадження спортивної руханки. Прибуток каси товариства становив 63 зол. 19 сот., а витрати – 40 зол. 55 сот. Опісля виступив член контрольної комісії М. Крикливець, який повідомив, що порушень у діяльності товариства не виявлено. На внесення Михайла Зінковського одногolosно обрано новий склад старшини снятинського “Сокола”: Семен Александрук, Антін Лукавецький, Дмитро Печенюк, Михайло Зінковський, Минодора Костинюк, Олександр Маслянка, Сильвестр Ляшкевич, Василь Ляшкевич; члени контрольної комісії – о. Ілля Оренчук, Теодозій Комаринський, Микола Крикливець. Серед інших рішень сокільського гнізда прийняті такі: за вказівкою С. Александрюка, приміщення “Сокола” має знаходитися і надалі в будинку читальні “Просвіти”; щомісячні членські внески мають становити 10 сот., для тих, хто хоче записатися, вступна вкладка – 20 сот., для “членів спомагаючих по 2 зол. річно”; періодичні збори мають відбуватися в неділю, а також у великі церковно-релігійні свята, о 16 год; головою секції відбиванки (волейболу) обрано Василя Москалика¹⁸.

Снятинський “Сокіл” у практичній роботі спеціалізувався на організації легкої атлетики, плавання (“пливацтво”), лижного спорту (“лещетарство”) та гри волейбол (“відбиванка”).

Зокрема, у липні 1937 р. у м. Снятин члени товариства на проведених кущових змаганнях з легкої атлетики показали такі кращі результати: чоловіки зі штовхання кулі (“стусан кулею”) – 9,70 м, а жінки – 7 м; жінки з метання спису (“стусан ратищем”) – 21 м¹⁹. 7 жовтня 1937 р. снятинський “Сокіл” влаштував змагання з кросу (“біг навпростець”), у якому взяло участь 17 спортсменів: 10 хлопців-“побратимів” брали участь у змаганні на дистанції 2 км, 7 дівчат-“посестер” (А. Москалик, С. Чорнушка, Василівич, Дутчак, Радевич, Бурачинська, Камад) – 1 км. Крос на 2 км переміг Новоженюк. Керівний осередок сокільського гнізда у повідомленні до “Сокола-Батька” так описав цю перемогу спортсмена: “Побратими 2 км: (стартує 10, а біг кінчить 7). Зараз по старті Захаркевич перед Драбовецьким, Москаликом II і Новоженюком і так біжуть до 1 200 м, де Москалик, а потім Новоженюк лишають Драбовецького і зближуються до Захаркевича і на 1 300 м Новоженюк минає Москалика, а пізніше Захаркевича і провадить до мети свobodно з великою перевагою, а біг кінчить знаменитим фінішем. Борба о 2 місце межі Захаркевичом, а Москаликом II є дуже гостра, котру виграє Москалик II. Остаточні висліди бігу: 1) Новоженюк 7:13, 2) Москалик II 7:30, 3) Захаркевич 7:35, 4) Опарук 8:00, 5) Драбовецький 8:02, 6) Дутчак, 7) Фрондзей”. Перемогу серед дівчат здобула Анна Москалик (“Біг виграє Москалик А. в знаменитім часі 4:10, о 15 м. перед Чернушкою, котра її атакувала на фінішу і Василівич. Треба підчеркнути, що траса була дуже трудна з ріжними природними перешкодами і рівно 1 км відмірана”)²⁰.

У червні 1935 р. у товаристві було введено навчання з плавання²¹. Якщо станом на червень 1935 р. вмiли плавати 10 членів²², то на вересень 1937 р. цим видом спорту займалися 100 членів; серед кращих спортсменів вирізнялися результатами Василь Андрусак, Василь Ра-

¹⁸ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 7, 7 зв.

¹⁹ “Зі сокільського життя. Легко-атлетичні змагання. Снятин”, *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 8, серпень (1937): 7.

²⁰ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 39; “Зі сокільського життя. Біги навпростець. Снятин”, *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 11, листопад (1937): 5.

²¹ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 11, 11 зв.

²² *Ibid.*, арк. 11 зв.

девич, Василь Камад, Микола Фрондзей, Омелян Новоженюк, Микола Ящук, Ясінський і Бордун²³. 27 червня 1937 р. снятинський “Сокіл” за участі коломийського осередку організував плавальні змагання на р. Прут із таких видів: довільний стиль на 100 м, плавання на спині (“пливачтво горілиць”) на 50 м, класичний на 200 м та естафета 4x100 м. Переможцями стали коломиїці²⁴. 19 серпня 1937 р. були проведені внутрішні плавальні змагання на 100 і 200 м²⁵.

З-поміж колективних видів спорту снятинський “Сокіл” уподобав волейбол (“... відбиванка знаходить широке зрозуміння серед членів”)²⁶. При волейбольній секції, яку очолював Василь Москалик, діяли три гуртки. Рівень гри відзначався як “досить добрий”²⁷. Влітку 1935 р. команда відіграла низку матчів з молодіжними колективами повіту, які представляли товариство “Каменярі”. Зокрема, зіграла три матчі з командою с. Тулуків (24:30, 32:28, 30:17), по одному – із с. Орелець (22:30) і волейбольною дружиною передмістя Августдорф (18:30)²⁸. 11 квітня 1937 р. волейбольна команда м. Снятин провела тренувальні збори в с. Тулова, де зіграла з “дружинами відбиванковими” товариств “Сокіл” с. Тулуків, “Рідна школа” с. Орелець і місцевого “Каменярі”. 9 травня 1937 р. снятинські соколята перемогли на окружних змаганнях у м. Косів²⁹. 21 червня 1937 р. у м. Снятин команда програла матч коломиїнам³⁰. Протягом літа 1937 р. сокільська волейбольна дружина брала участь у 11 спортивних двобоях, з яких 5 – команди спортивних товариств, 2 – волейбольна команда передмістя Августдорф; взяла участь в окружних змаганнях у м. Косові, де місцевій команді програла, а з с. Пістинь Косівського повіту перемогла³¹. 24 липня 1938 р. у м. Снятин відбулись окружні змагання товариства “Сокіл” з “відбиванки”, в яких брали участь команди з міста, с. Тулуків Снятинського і м. Кути Косівського повітів. Результати суперництва такі: Снятин – Тулуків 2:0 (15:3, 15:7); Тулуків – Кути 2:0 (15:2, 15:6); Снятин – Кути 2:0 (15:6, 15:3). Першість округи здобув снятинський “Сокіл”³².

Серед зимових видів спорту членами культивувався лижний спорт. На районних змаганнях з “лещетарства” в лютому 1935 р. снятинським “Соколом” здобуто перше місце³³. Команда товариства у складі Василя Касіяна, Романа Бурачинського, Івана Бабука та Василя Андрусяка взяла участь у лижних змаганнях, які відбулися 15–16 лютого (за іншими даними, 11 лютого³⁴) 1937 р. в Косові. Загальна протяжність лижної “прогульки” становила 108 км³⁵.

Особливо плідною була співпраця снятинського “Сокола” з відповідним товариством у Косові. Десять членів сокільського гнізда брали участь у легкоатлетичних (1935), пізніше у лижних (14 лютого 1937 р.) змаганнях та грі у волейбол (1937). Усі спортивні заходи відбувалися у м. Косів³⁶. Проте наприкінці липня 1937 р., звітуючись перед “Соколом-Батьком”, осередок товариства дорікнув косівському в байдужості стосовно проведення окружного

²³ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 35.

²⁴ Ibid., арк. 34, 34 зв.; “Зі сокільського життя. Плавацькі змагання. Снятин”, *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 8, серпень (1937): 8.

²⁵ Ibid., арк. 40, 40 зв.

²⁶ “Зі сокільського життя. Снятин”, *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 12, грудень (1935): 4.

²⁷ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 11.

²⁸ Ibid., арк. 9, 9 зв.; “Зі сокільського життя. Снятин”, *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 12, грудень (1935): 4.

²⁹ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 34.

³⁰ Ibid., арк. 34 зв.

³¹ Ibid., арк. 22, 22 зв.

³² “Зі сокільського життя. Окружні першенства у відбиванці. Снятин”, *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 8, серпень (1937): 5.

³³ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 10, 10 зв.

³⁴ Ibid., арк. 30.

³⁵ Ibid., арк. 16, 30, 40, 40 зв.

³⁶ Ibid., арк. 16, 34; “Зі сокільського життя. Снятин”, *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 12, грудень (1935): 4.

сокільського свята у Снятині 28 серпня 1937 р.: “Бажаним було би конче відбути Окружне Со-кільське Свято, але окр. гніздо в м. Косові ставиться до тої справи байдуже”³⁷. Діячі товариства займалися і культурно-освітньою роботою, для прикладу, 13 квітня 1938 р. зусиллями місцевого “Сокола” у місті зорганізовано Шевченківське свято³⁸, 24–26 серпня 1937 р. проведено пі-шу паломницьку екскурсію до с. Зарваниця³⁹.

Окремо слід звернути увагу на діяльність найвідомішого члена цього товариства Василя Андрусяка (1915–1946), який у роки Другої світової війни, представляючи національно-ви-звольний рух Опору, став командиром сотні УНС “Змії”, курінним куреня “Скажені”, коман-диром Станіславського ТВ-22 “Чорний ліс”, полковником УПА. Помилковим є твердження ук-раїнського діаспорного дослідника Михайла Бажанського, що Василь Андрусяк очолював сня-тинський “Сокол” у другій половині 1930-х рр.⁴⁰. Переглядаючи звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність осередку товариства в місті, нами не виявлено цього факту.

У перші роки діяльності осередку В. Андрусяк не входив до керівного складу товариства. Натомість, у 1935 р. його батько Василь Андрусяк (за професією столяр) включений до про-воду снятинського “Сокола”, виконуючи функції чотаря⁴¹. Згідно зі звітом загальних зборів то-вариства від 26 січня 1936 р., дізнаємося, що і батько, і син увійшли до керівного складу місце-вого гнізда: перший став “господарем”, а другий – “виховником”⁴². На початку 1937 р. Василь Андрусяк, як і Семен Александрук, Тарас Керницький, Михайло Зінковський, Минодора Кос-тинюк, Регіна Горук, Михайло Грибовський, увійшов до вужчого керівного складу товариства – старшини⁴³.

Василь Андрусяк відзначався своєю активною громадянською позицією та організатор-ськими здібностями. Зокрема, на загальних зборах від 27 серпня 1935 р. під час дискусії сто-совно розширення складу місцевого осередку він підтримав Дмитра Печенюка, котрий про-понував, з огляду на невелику кількість членів товариства, приєднувати до лав нових представ-ників через улаштування забав для молоді. В. Андрусяк додав, що кожен з активістів має привести хоча б одну людину до рядів снятинського “Сокола”⁴⁴. У 1936 р. Василь Андрусяк очолював волейбольну секцію товариства. За його безпосередньої участі було проведено 11 змагань, члени гуртка виконали 250 годин систематичних вправ із цього виду спорту. Однак на засіданні загальних зборів товариства від 17 січня 1937 р. дорікнув, що для більш профе-сійної підготовки з волейболу не вистачає фахового інструктора, спортивного залу і літнього майданчика для тренувань. На цих зборах він був також незадоволений роботою снятинського “Сокола” в 1936 р., стверджуючи, що “... не всі члени звичайні працювали в Товаристві хочая є обов'язком всіх членів працювати в товаристві як не в ділянці спорту то в ділянці культурно освітній”⁴⁵. Після завершення спортивних змагань з лижного спорту, які відбулися 15–16 лю-того 1937 р. у м. Косові, він брав участь у робочій нараді сокільських гнізд Косова, Кут, Ко-ломиї, Снятина, с. Тулукова, на якій вирішено наступні окружні змагання проводити у м. Снятин⁴⁶.

³⁷ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у міс-цевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 34, 35.

³⁸ “Зі сокільського життя. Снятин”, *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 5, травень (1938): 6.

³⁹ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 36.

⁴⁰ Михайло Бажанський, *Вічно житимуть... Постаті від зарання історії, аж до найновіших часів: Біографічний словник*. (Детройт, 1984); Микола Когут, *Командир Різун. До 55-х роковин загибелі полков-ника Василя Андрусяка-“Різун” (11.01.1915 – 24.02.1946)*. (Дрогобич: Відродження, 2001), 6.

⁴¹ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у міс-цевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 14.

⁴² *Ibid.*, арк. 15.

⁴³ *Ibid.*, арк. 23 зв.

⁴⁴ *Ibid.*, арк. 7, 7 зв.

⁴⁵ *Ibid.*, арк. 22 зв., 23.

⁴⁶ *Ibid.*, арк. 16.

Він показував хороші спортивні результати з легкої атлетики, лижного спорту та плавання. Зокрема, центральний друкований орган “Сокола-Батька” “Сокільські вісти” відзначив його високу оцінку з метання ядра (“стусан кулею”) – 9,26 м, який показав 21 серпня 1935 р. на спортивних змаганнях у м. Снятин⁴⁷, хоча того ж року у стрибках у довжину досягнув тільки п’ятого результату – 4,32 м (найвищий у Миколи Фрондзея – 5,20 м.)⁴⁸. Як уже зазначалося, він був серед числа тих снятинських соколят, що взяли участь у лижних змаганнях, які відбулися 15–16 лютого 1937 р. у Косові⁴⁹. Згідно із щоквартальним звітом за липень, серпень і вересень 1937 р., снятинським “Соколом” відзначено високі спортивні результати В. Андрусяка з плавання⁵⁰.

У результаті проведеної роботи автор дійшов висновків, які зводяться до таких положень:

- Сокільський рух у Східній Галичині був сформований на зразок всеслов’янського товариства “Сокіл”, наслідуючи подібні польський і чеський рухи. Члени товариства робили наголос на фізичне виховання і пожежну підготовку. Потрібно наголосити, що на початку ХХ ст. кількість пожежно-гімнастичних товариств “Сокіл” на Снятинщині, та й загалом на Покутті, була низькою. Це було пов’язано з активізацією на цій території діяльності іншого подібного за змістом роботи товариства “Січ” під керівництвом Кирила Трильовського.
- У міжвоєнний період, починаючи з 1930-х рр., активізується робота снятинського “Сокола”. Членами товариства було звернено увагу на спортивно-гімнастичну роботу, проведення окружних і повітових змагань з різних видів спорту.
- Долучився до активної праці українського спортивного товариства “Сокіл” в Снятині найвідоміший її член Василь Андрусяк. Хоча він і не був головою товариства, проте відзначався енергійною громадською роботою, показував хороші спортивні результати з легкої атлетики, лижного спорту та плавання. Це стало хорошою основою для національно-патріотичного виховання молодого хлопця та важливим чинником у формуванні його націоналістичного світогляду.

На жаль, в межах цієї праці не вдалося розглянути такі аспекти діяльності українського спортивного товариства “Сокіл” в м. Снятин: характеристика діяльності членів товариства С. Александрюка, Д. Печенюка, В. Камада, М. Фрондзея, В. Москалика, М. Костинюк, С. Чорнушки та інших; непрості взаємини з іншими українськими (“Луг”, “Каменярі”, “Орли”-КАУМ, Український Спортовий Союз) і польськими молодіжними організаціями; боротьба українських політичних партій і культурно-освітніх організацій за опанування молодіжним гімнастично-спортивним рухом. Доцільно співвіднести архівний матеріал про діяльність українського спортивного товариства в Снятині та інших товариств краю з фотоілюстративним матеріалом, який знаходиться в музеях Снятинщини (народний музей визвольних змагань імені В. Андрусяка в Снятині, музей визвольних змагань Покутського краю смт Заболотів) і Прикарпаття (Івано-Франківський обласний музей визвольної боротьби ім. Степана Бандери) для впізнання і характеристики відомих громадських діячів, патріотів України.

Слід визнати, що через “Соколи” пройшли десятки і сотні молодих жителів Снятинщини, які на все життя зберегли сокільську виправку, високу моральність та громадську активність. Саме вони поряд з членами товариств “Пласт”, “Луг”, “Каменярі”, “Орли”-КАУМ, Український Спортовий Союз стали основою формування ОУН і УПА, узяли участь у національно-визвольних змаганнях українського народу наприкінці 1930-х – у середині 1950-х рр.

⁴⁷ Ibid., арк. 9, 9 зв.; “Зі сокільського життя. Снятин”, *Сокільські Вісти. Орган українського сокільства* 12, грудень (1935): 4.

⁴⁸ Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., ЦДІАУЛ, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 9, 9 зв.

⁴⁹ Ibid., арк. 16.

⁵⁰ Ibid., арк. 35.

SNIATYN “SOKIL” AND THE FORMATION OF VASYL ANDRUSIAK’S NATIONALIST WORLD-VIEW IN THE 1930’s

Andrii KOROL’KO, Vasyl BURDULANYUK
State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of History of Ukraine,
Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: korolko_andr@ukr.net

Summary

The content and basic forms of activity of the Ukrainian sports society center “Sokil” in town Sniatyn are analyzed in the article. The Sokil movement in Eastern Galicia had much in common with the slavic society “Sokil”, imitating similar Polish and Czech movements. Society members emphasized paid attention to physical education and fire prevention training.

The prerequisites of setting up the “Sokil” movement in the province in the early twentieth century are described. It is pointed out that at that time there were attempts to organize some of its centers, and even some of them functioned in Sniatyn and village Stetseva of Sniatyn region for a short period of time. The First World War (1914–1918) and the national liberation movement of Western Ukrainians (1918–1923) caused the decline of the organizational and practical activities of the fire and gymnastic society “Sokil”. Fighting at war experienced and trained at the pre-war period members of “Sokil” suffered from considerable losses, some of them left their motherland, moved abroad.

In the interwar period, the work of Sniatyn “Sokil” was brisked up since the 1930s, despite the artificial obstacles of the Polish occupational authorities. According to the new statute on youth societies in Polish state, it was founded in 1933. Sniatyn “Sokil” in practical work specialized in the organization of athletics, swimming, skiing and volleyball. Members of the Society paid attention to gymnastics, organizing district and regional competitions in various sports. The cooperation of Sniatyn “Sokil” with sports associations and clubs of the region is shown.

Vasyl Andrusyak (1915–1946) contributed greatly to the activity of the Ukrainian sports society “Sokil” in Sniatyn, he was the most famous member of it and during the Second World War representing the National Liberation Movement Opposition, became a commander of sotnia “Zmii” of the UNU, a kuren otaman of kuren “Skazheni”, a commander of Stanislaviv TV-22 “Chorny lis”, a colonel of the UPA. Although he was not the head of the society, he performed vigorous public work, belonged to the top leaders of the society, was good at athletics, skiing and swimming. All these served good basis for the national patriotic upbringing of the young boy and played an important role in the formation of his nationalist world-view.

The author proves that in further research it is necessary to compare archival materials on the Ukrainian sports society activity in Sniatyn and other societies of the region with photo-illustrative materials of the museums of Sniatyn region (V. Andrusiak National Museum of Liberation Movements in Sniatyn, the Museum of Liberation Movements in the Pokuttia region in Zabolotiv) and Precarpathian region (Ivano-Frankivsk Regional Museum of Liberation Movements named after Stepan Bandera) to identify and characterize well-known public figures, patriots of Ukraine. Dozens and hundreds of young people of Sniatyn region were trained in “Sokil” who followed promoted in “Sokil” high standards of physical training, ethics and public activity for a lifetime. He stressed that they together with the members of “Plast”, “Lug”, “Kamenari”, “Orly”-KAUM, the Ukrainian Sports Union took part in the formation of the OUN and the UPA, participated in the national liberation movements of the Ukrainian people in the late 1930s – the mid 1950s.

Keywords: “Sokil”, “Sokil-Father”, Vasyl Andrusiak, Pokuttia, Sokil movement, sports competition.

REFERENCES

Zvity, protokoly, lystuvannia ta inshi materialy pro zasnovannia i diialnist filialiv tovarystva u mistsevesti m. Sniatyn. 1909–1938 rr., Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 312, op. 1, spr. 636, 41 ark. (in Ukrainian).

Zvity, protokoly, lystuvannia ta inshi materialy pro zasnovannia i diialnist filialiv tovarystva u mistsevesti na bukvy “Star – Sta”. 1903–1934 rr., Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 312, op. 1, spr. 675, 50 ark. (in Ukrainian).

Zvity, protokoly, lystuvannia ta inshi materialy pro zasnovannia i diialnist filialiv tovarystva u mistsevesti s. Tulukiv. 1930–1938 rr., Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 312, op. 1, spr. 708, 92 ark. (in Ukrainian).

- Haiduchok, Stepan. Deiaki tsyfry pro sokilsku organizatsiiu za 35 lit, *Sokilski Visty*, 9, veresen (1929): 7–11. (in Ukrainian).
- Zi sokilskoho zhyttia. Bihy navprostets. Sniatyn, *Sokilski Visty. Organ ukrainskoho sokilstva*, 11, lystopad (1937): 5. (in Ukrainian).
- Zi sokilskoho zhyttia. Lehko-atlietichni zmahannia. Sniatyn, *Sokilski Visty. Organ ukrainskoho sokilstva*, 8, serpen (1937): 7. (in Ukrainian).
- Zi sokilskoho zhyttia. Okruzhni pershenstva u vidbyvantsi. Sniatyn, *Sokilski Visty. Organ ukrainskoho sokilstva*, 8, serpen (1938): 5. (in Ukrainian).
- Zi sokilskoho zhyttia. Plavatski zmahannia. Sniatyn, *Sokilski Visty. Organ ukrainskoho sokilstva*, 8, serpen (1937): 8. (in Ukrainian).
- Zi sokilskoho zhyttia. Sniatyn, *Sokilski Visty. Organ ukrainskoho sokilstva*, 5, traven (1938): 6. (in Ukrainian).
- Zi sokilskoho zhyttia. Sniatyn, *Sokilski Visty. Organ ukrainskoho sokilstva*, 12, hruden (1935): 4. (in Ukrainian).
- Supernytstvo 1937 (Stan tochkuvannia z dnia 20. IV. 1937), *Sokilski Visty. Organ ukrainskoho sokilstva*, 5, traven (1937): 2. (in Ukrainian).
- Supernytstvo 1938. (Stan tochkuvannia z dnia 30. chervnia. 1938.), *Sokilski Visty. Organ ukrainskoho sokilstva*, 7, lypen (1938): 5. (in Ukrainian).
- Fediv I. Vid 1894 do 1934 roku (Kilkist hnidz Sokola-Batka), *Sokilski Visty. Organ ukrainskoho sokilstva*, 6, cherven (1934): 11. (in Ukrainian).
- Andrukhiv, Igor. *Ukrajinsjki molodizhni tovarystva Ghalychyny: 1861–1939 rr.* Ivano-Frankivsjk, 1994. (in Ukrainian).
- Bazhanskyj, Mykhailo. *Vichno zhytymutj... Postati vid zarannja istoriji, azh do najnovishykh chasiv: Bioghrafichnyj slovnyk.* Ditrojt, 1984. (in Ukrainian).
- Vaceba, Oksana. *Narys z istorii zakhidnoukrainskogho sportyvnogho rukhu.* Ivano-Frankivsjk: Lileja-NV, 1997. (in Ukrainian).
- Vaceba, Oksana. “Sokilskyj rukh v Ghalychyni naprykinci XIX – pochatku XX st.”, in *Sokil-Batko: Sportyvno-rukhanove tovarystvo u Lvovi: Almanakh 1894–1904.* Lviv, 1996, 19–22. (in Ukrainian).
- Ghujvanjuk, Mykola. *Sichovyj rukh u Ghalychyni i Bukovyni (1900–1914).* Chernivci: Zelena Bukovyna, 2009. (in Ukrainian).
- Koverko, Bohdan. “Sokilskyj i sichovyj ghimnastychnyj rukh u Ghalychyni na pochatku XX stolittja”, *Tradyciji fizychnoji kultury Ukrainy: Zb. nauk. statej.* Kyiv, 1997, 62–74. (in Ukrainian).
- Koghut, Mykola. *Komandyr Rizun. Do 55-ky rokovyh zaghybeli polkovnyka Vasylja Andrusjaka-“Rizuna” (11.01.1915 – 24.02.1946).* Droghobych: Vydavnycha firma “Vidrodzhennja”, 2001. (in Ukrainian).
- Sova, Andrii. “Prapornyctvo ukrainskogho pozhezhno-sportyvnogho tovarystva “Sokil”, Ghalychyni (1894–1939)”, *Naukovi zoshyty istorychnoho fakul'tetu. Lvivskyj nacionalnyj universytet imeni Ivana Franka*, no. 8 (2), (2006): 225–241. (in Ukrainian).
- Sova, Andrii. “Dijalnist ukrainskykh tovarystv “Sokil” na Droghobychchyni”, *Droghobycjkyj krajeznavchij zbirnyk*, no. 9 (2005): 356–372. (in Ukrainian).
- Trofym'jak, Bohdan. *Ghimnastychno-sportyvni orghanizaciji v nacionalno-vyzvolnomu rusi Ghalychyny (druga pol. XIX – persha pol. XX st.).* Ternopilj: Ekonomichna dumka, 2001. (in Ukrainian).

УДК 94 (4):929

ШЛЯХ БОРОТЬБИ УПІВЦЯ ОРЕСТА-МЕТОДІЯ ДИЧКОВСЬКОГО (1930–2009 рр.)

Сергій АДАМОВИЧ

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра теорії та історії держави і права, e-mail: s.adamovych@gmail.com
вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна*

У статті на підставі раніше не оприлюднених документів Головного державного архіву Служби безпеки України висвітлюється життєвий шлях борця за українську незалежність Ореста-Методія Дичковського. Автор дослідив діяльність українського націоналіста в УПА, відбування ним ув'язнення в радянських концтаборах та внесок у розбудову Української незалежності в 1991–2009 рр.

Ключові слова: *Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, радянська карально-репресивна система, енкаведисти, Комітет державної безпеки, Прикарпатський військово-спортивний ліцей.*

ОУН-УПА як під час Другої світової війни, так і в умовах післявоєнного опору радянській карально-репресивній системі довелося боротися за здобуття незалежної української держави та брати на себе організацію суспільного й соціально-економічного життя українських земель. У працях І. Андрухівця, А. Бедрія, В. В'ятровича, І. Біласа, В. Ільницького, Г. Папакіна, І. Патриляка, М. Посівнича, В. Сергійчука та інших на основі широкої джерельної бази проаналізовано діяльність ОУН-УПА та хід радянізації західноукраїнського регіону в 40–50-х рр. ХХ ст. Натомість автор у статті прагне проаналізувати життєвий шлях упівця Ореста-Методія Дичковського, який протягом усього свідомого життя опікувався інтересами України.

Орест-Методій Дичковський народився 14 серпня 1930 р. у селищі Перегінське Рожнятівського району Івано-Франківської області в родині священника о. Миколи Дичковського та вчительки Анни Дичковської-Попович.

Батько п. Ореста був священником у с. Вільхівці, хлопець з 1936 до 1942 р. вчився в школі, з 1942 до 1943 р. – у гімназії Львова, а у 1943–1944 рр. – там же у духовній семінарії.

Батьки хлопця разом із двома дочками в 1944 р. емігрують на захід, оскільки брат Ореста Зеновій служив у СС “Галичина” і сім'ю чекали переслідування в СРСР. Дичковський залишається під опікою бабусі і в 13 років під впливом станичного юнацької сітки ОУН Стефурака Михайла Федоровича “Шугая” вступає до юнацької мережі організації. Орест вивчав патріотичну літературу, тричі був екзаменований і отримав псевдо “Богун”¹.

У кінці 1944 р. Дичковський стає вояком УПА, служить спочатку стрільцем 3-го рою 3-ї чоти сотні “Хмеля”, а згодом у сотні “Заморського” в курені “Промінь” і отримує псевдо “Кривоніс”. Відтак були справжній бій із підрозділами радянської армії в лісах біля сіл Надієва та Ракова, вихід з оточення, коротка відпустка в рідному селі, зрада, затримання, допит у СМЕРШі², втеча з-під варти і переховування в духовній семінарії у Львові до січня 1945 р.³

З 16 лютого 1945 р. Дичковський за вказівкою “Шугая” влаштовується на роботу на нафтопромисел у с. Ріпне, у вересні 1945 р. навіть вступає в лави комсомолу. 15 травня 1946 р. Орест звільнився з нафтопромислу і працював у сільському господарстві своєї бабусі Марії Андріївни Попович.

¹ Головний державний архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області (далі – ГДА СБУ в Івано-Франківській області), ф. 5, спр. 865.

² СМЕРШ (аббревіатура початкових букв гасла рос. *Смерть шпионам!*) відділ контррозвідки Народного комісаріату оборони СРСР. СМЕРШ сформований для оборони тилу Червоної Армії, боротьби з дезертирством, шпигунами, диверсантами тощо.

³ Богдан Скаврон, “Партизанські секрети Ореста Дичковського”, <http://www.galychyna.if.ua/publication/society/partizanski-sekreti-oresta-dichkovskogo>, (дата звернення 11.01.2017).

Матеріали кримінальної справи свідчать, що із серпня 1946 р. до січня 1947 р. Дичковський був інформатором кущового провідника боївки СБ Хортіва Павла Йосиповича “Ворона” під псевдо “Летивітер”, а із січня 1947 р. після смерті “Ворона” – інформатором боївки СБ “Хмурого” під псевдо “Явір”. Підпільник забезпечував партизан інформацією, боєприпасами і продуктами харчування, а також розклеював антирадянські листівки. У матеріалах слідства зазначається, що він писав детальні звіти на тих, що тісно співпрацювали з МВС-МДБ, і ті потім ліквідовувалися.

Як згадував пізніше О. Дичковський, “до обов’язків інформаторів належало відстежувати новоприбулих у селі, виявляти активістів, які йшли на співпрацю з каральними органами, доповідати про надзвичайні події. Окрім повідомлень від інформаторів, референт кущового СБ люстрував також звіти зі станиці. Якщо хтось сигналізував про виявленого зрадника чи ворожого агента, він давав вказівку іншим розібратися у справі. Коли інформацію підтверджували всі, виносився присуд. Якщо ж ні, інформатор втрачав довіру і йому наказували пояснити, з якою метою він звів наклеп на людину”.

Перед зустріччю з “Вороном” Дичковський ходив до могили біля церкви у Вільхівці, і якщо на ній була зелена гілка, то на другий день туди підходив “Ворон”. Свої аналітичні матеріали Орест щотижнево ховав у потаємному місці біля Хреста і один раз на місяць писав звіти.

У листопаді 1946 р. під час ліквідації радянськими карально-репресивними органами бункера районного провідника СБ були виявлені документи і розвідника Дичковського (звіт розвідки з 21.10 до 31.10.1946 р.). Ореста запідозрили, для перевірки його заставили під приводом вступу у винищувальний батальйон написати заяву, а вдома в нього вилучили рукописи про соціально-економічне й культурне життя в Західній Україні в першій половині XIX ст. та про діяльність Руської трійці, а також вірш з закресленнями:

Чого я сьогодні сумую?
Ніде мені місця знайти,
Думками я лину до тебе,
О, мила моя, ти, де ти?
Ох, всюди я ходжу, мов п’яний,
В душі лише твій образ стоїть.
Дай же уста милі,
Нехай я забуду весь світ.
Вернись ти, мила, до мене,
Вернись ти, мила, на мить,
Щоб усунулася з мене те горе,
Що серце скалою давить.

Після проведення графологічної експертизи 7 серпня 1947 р. Дичковський був арештований органами радянської держбезпеки. Про те, як з нього та його побратимів вибивали зізнання, розказав пізніше зв’язковий повстанця Василь Феняк: “... Поклали мене на підлогу, закрили рот. Двоє з міліціонерів наказали мені підняти ноги вверх, а потім дерев’яними дубцями довго били по ступнях... четверо робітників МВС припирали мене в кут, а потім били головою об стіну. А ще декілька чоловік схопили за голову, нахилили її до підлоги, а один із них поряд зі мною ставав на табурет і ногами бив по спині, по нирках, доки я не падав”⁴.

Після всіх допитів Орест Дичковський 21 жовтня 1947 р. був засуджений за ст. 54 1а до 25 років виправно-трудова таборів без поразки в правах як неповнолітній. Він перебував у таборах Печорлаг та Мінлаг, був активним членом табірної підпілля ОУН - Північ. В умовах спланованого комуністичною владою переслідування євреїв на початку 50-х років XX ст. в СРСР він із соратниками-бандерівцями захищав їх від цькування та вбивств кримінальниками, яких заохочувала табірна адміністрація⁵.

⁴ Сергій Адамович, “У горнілі визвольного змагу”, *Галичина*, 4 квітня 2017.

⁵ “Помер великий українець Орест-Методій Дичковський”, <http://pravda.if.ua/news-7871.html>, (дата звернення 11.01.2017).

Повстанець ніколи не подавав ніяких скарг на засудження і не просив реабілітації. У 1956 р. його звільнили з ув'язнення. Упівець повертається в Україну, однак під тиском КДБ з 1957 р. проживає в місті Інта Комі АРСР, працює фельдшером.

У 1971 р. п. Орест повернувся в Україну. Працював на різних посадах – від водія до начальника авторемонтних майстерень Івано-Франківського інституту нафти і газу. З 1987 р. перебував на пенсії.

З кінця 80-х років упівець бере активну участь у боротьбі за незалежність. 1990 року він стає одним з організаторів Всеукраїнського братства ОУН-УПА, очолює науковий відділ організації. Виступає організатором багатьох наукових конференцій, присвячених тематиці УПА. Завдяки Оресту Дичковському в 1992–2002 рр. було організовано цілий ряд міжнародних, всеукраїнських наукових конференцій про національно-визвольну боротьбу у 20–50-х рр. в Україні, які проводилися в Києві, Львові, Івано-Франківську⁶.

У березні 1992 р. під час перегляду кримінальної справи Дичковський підтвердив покази 1947 р. і пояснив, що ніякої реабілітації не потребує. Під час допиту 23 березня 1992 р. він заявив слідчому: “Я був ворогом радянської влади в Україні. Вів збройну боротьбу за утворення самостійної України. Скоював вказані дії в силу своїх переконань свідомо, так як був вихований в такому дусі батьками... покази свої повністю підтверджую”⁷. Більше того, упівець запевнив слідчого, що його боротьба у 40–50-х рр. ХХ ст. “була справедлива, що підтверджується в даний час, коли Україна стала самостійною державою”.

Упівець був членом, а з 2006 р. головою Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих. У 1995 р. Орест-Методій Дичковський організував благодійний культурно-освітній фонд ім. Йосифа Сліпого. Як голова фонду разом з Івано-Франківською обласною радою він стає співзасновником Прикарпатського військово-спортивного ліцею і працює його директором до 2000 р., а потім до кінця життя очолює Наглядову раду ліцею. На запитання журналіста газети “Україна молода” Івана Крайнього про ймовірні переваги при вступі до ліцею О. Дичковський відповідав: “Єдина обов'язкова умова: юнак має бути готовий служити суверенній Україні і зробити цей вибір перед вступом до ліцею він мусить свідомо”⁸.

Мабуть, п. Орест, який пройшов горнило боротьби в ОУН-УПА і потрясіння переслідувань у концтаборах, глибше за інших розумів, що збройна боротьба за незалежність України ще не завершена й далекоглядно почав дбати за підготовку патріотичної зміни для Збройних сил України.

Як справжній українець, Орест Дичковський був також зразковим, люблячим чоловіком, батьком, дідом, а боротьба за Україну не заважала йому дбати про родину та її добробут⁹. Однак лише в кінці життя діяч почав відчувати вдячність за його невтомну працю для держави. У 1999 р. він був нагороджений медаллю “Захиснику Вітчизни”, а у 2005 р. орденом “За заслуги” III ступеня. Помер Орест-Методій Дичковський 18 червня 2009 р. Однак живою є пам'ять про його участь у національно-визвольній боротьбі 40–50-х рр. ХХ ст., гуртування націоналістичного руху в незалежній Україні, а випускники його дітища – Прикарпатського військово-спортивного ліцею-інтернату сьогодні захищають Вітчизну на фронтах російсько-української війни.

⁶ “Помер великий українець Орест-Методій Дичковський”, <http://pravda.if.ua/news-7871.html>, (дата звернення 11.01.2017).

⁷ ГДА СБУ в Івано-Франківській області, ф. 5, спр. 865, арк. 170.

⁸ Іван Крайній, “Лицарі сучасної проби”, <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2059/174/73350>, (дата звернення 01.05.2017).

⁹ “Помер великий українець Орест-Методій Дичковський”, <http://pravda.if.ua/news-7871.html>, (дата звернення 11.01.2017).

THE PATH OF THE STRUGGLE OF THE UPA MEMBER OREST-METHODY DYCHKOVSKIY
(1930–2009)

Sergii ADAMOVYCH

State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of Theory and History of State and Law,
Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Summary

The life path of the fighter for Ukrainian independence of Orest-Methody Dychkovskiy is highlighted in the article on the basis of previously unpublished documents of the Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine in Ivano-Frankivsk region. The author investigated the activities of the Ukrainian nationalist in the UPA, his imprisonment in Soviet concentration camps and his contribution to the development of Ukrainian independence in 1991–2009. O.-M. Dychkovskiy during the resistance movement of the 1940’s and 1950’s served as intelligence officer and informer, which led to a prolonged imprisonment in concentration camps and the exile. In the conditions of independent Ukraine, he participated in the political life of the country, organized research work on the history and ideology of the UPA and became the co-founder of the All-Ukrainian brotherhood of the OUN-UPA. In addition, the Ukrainian nationalist predicted the Ukrainian-Russian war and laid the foundations for the functioning of a unique educational institution – the Precarpathian military sports lyceum, which became the bogus of the military personnel of the state

Keywords: *Organization of the Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, the Soviet punitive and repressive system, the NKVD, the Committee of the State Security, Precarpathian military sports lyceum.*

REFERENCES

- Adamovych, Serhiy. U hornyly vyzvol’noho zmahu. *Halychyna*, Kviten 4, 2017. (in Ukrainian).
Holovnyy derzhavnyy arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy v Ivano-Frankivs’kiy oblasti (dali – HDA SBU v Ivano-Frankivs’kiy oblasti), fond 5, sprava 865. (in Ukrainian).
Krayniy, Ivan. *Lytsari suchasnoyi proby*, <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2059/174/73350> (data zvernennya 01.05.2017).
Pomer velykyy ukrayinets’ Orest-Metodiy Dychkovs’kyy, <http://pravda.if.ua/news-7871.html> (data zvernennya 11.01.2017).
Skavron, Bogdan. *Partyzans’ki sekrety Oresta Dychkovs’koho*, <https://www.galychyna.if.ua/publication/society/partizanski-sekreti-oresta-dichkovskogo> (data zvernennya 11.01.2017).
SMERSH (abreviatura pochatkovykh bukiv hasla ros. Smert’ shpyonam!) – viddil kontrozvidky Narodnoho komisariatu oborony SRSR. SMERSH sformovanyy dlya oborony tylu Chervonoyi Armiyi, borot’by z dezertyrstvom, shpyhunamy, dyversantamy toshcho.

УДК 94 (977.83/.86) “ХХ”

ЖІНКА НА ТЛІ ЕПОХИ: НЕСКОРЕНА ОЛЬГА ЛЕВИЦЬКА-БАСАРАБ

Ольга БЛАГА

*директор Історико-краєзнавчого музею “Опілля”,
м. Рогатин, Україна, e-mail: Olga Maletska" maletskao@gmail.com,*

У статті на підставі архівних та опублікованих документів, періодики, історичної літератури і спогадів висвітлено біографію Ольги Левицької-Басараб як громадської та політичної активістки в контексті політичних процесів початку ХХ ст. Простежено особливості формування світогляду, розглянуто основні напрями її діяльності у різноманітних сферах життєдіяльності.

Ключові слова: *Ольга Басараб, національно-визвольна боротьба, громадська активістка, політична діяльність.*

Події, які мали місце в роки Першої світової війни, трансформували поняття норм традиційного розуміння місця чоловіка і жінки в суспільстві, адже активізація феміністичного руху значно змінила ставлення до ролі жінки як у сім'ї, так і в громадській роботі. У вирі цих подій яскравим прикладом свідомої українки, патріотки та героїні національно-визвольної боротьби була особистість Ольги Михайлівни Левицької-Басараб.

Насамперед слід звернути увагу на той факт, що історіографія дослідження життя й діяльності Ольги Левицької є дещо однобічною – досить ґрунтовно досліджений період її членства в УВО, однак інші напрямки її роботи та особистого шляху розглянуті фрагментарно. У першій половині ХХ ст. практично не було праць, які б розглядали цю проблематику. Лише згодом, в діаспорі, дослідники розпочали висвітлювати роль українських жінок, зокрема й Ольги Басараб, у ході національно-визвольної боротьби українського народу на поч. ХХ ст. Серед таких публікацій варто виокремити роботи О. Залізняка, Л. Храпливої та збірник спогадів за редакції І. Книш. Тільки з часу проголошення незалежності України розпочалася масштабна наукова робота з дослідження біографії, громадсько-політичної діяльності О. Басараб. Такі автори, як Я. Лялька, І. Гловацький, М. Богачевська-Хом'як, М. Дядюк та низка інших, у своїх публікаціях охарактеризовували різноманітні етапи життя та діяльності Ольги Левицької. Окрім того, цікавими є роботи сучасної дослідниці О. Бежук, яка у своїх статтях висвітлює маловідомі факти.

Метою даної статті є аналіз головних сфер діяльності Ольги Басараб у політичних та громадських організаціях, товариствах і жіночому русі та визначення її внеску в українській національно-визвольній боротьбі початку ХХ ст.

Старанна у навчанні та активна у громадському житті, шляхетна та ерудована – саме такою запам'ятали її сучасники. Її біографія була нетиповою не лише для українки, а й для європейської жінки того часу. Народилась Ольга Левицька на Рогатинщині 1 вересня 1889 р. у с. Підгороддя. Її батько, о. Михайло, був активним громадським діячем, мати – Савина Стрільбицька. Старшу сестру Олі звали Іванна, а молодшого брата – Северин (згодом – відомий пластовий діяч, перший Начальний Пластун).

На формування світогляду Ольги змалечку мали вплив батьки, адже початкам грамоти, глибокої релігійності та народолюбства дітей навчав батько, мати мала мрійливу й поетичну вдачу. Ще змалку дівчинка почала захоплюватись читанням книг, тому разом із сестрою розпочала навчання у народній школі Вайсвассера (пд.-зх. Польщі). “Оля вже змалку, – характеризував сестру брат Северин у своїх спогадах, – була замкнена в собі і тверда назовні. Вона ніколи не плакала... Не любила жалітися, але здавалося, що й других не жаліла (словами). Проте серце мала добре “по мамі”. В скритості готова дати з себе сорочку, або сукенку, поділитися останнім куском хліба, терплячи сама не раз голод. Такою лишилася вона ціле своє життя”.

З 1901 р. Ольга продовжила своє навчання у Перемишльській гімназії, згодом – в “Інституті для руських дівчат”. Однак дитинство для неї швидко завершилось – дуже рано

померли батьки та дідусь¹. У 14-річному віці вона почала читати лекції, допомагала ученицям, які потребували консультацій, була відмінницею, займалась активною громадською діяльністю: впорядковувала бібліотеку, працювала співредактором шкільного журналу. Крім легальної роботи, у такому зовсім юному віці Оля організувала й таємний гурток, члени якого читали заборонену на той час літературу.

Роки, проведені Ольгою Левицькою в Інституті, були часом формування її національного характеру. Закінчивши Інститут, вона була вже не простою дівчинкою – це була ерудована українка, яка володіла іноземними мовами (грецькою та латиною), читала Гомера та Горація в оригіналі. Втім, для неї цього було недостатньо, і разом з Марією Бачинською (Донцовою) та Стефанією Савицькою вона відправилась до Відня, щоб студіювати однорічний торговельний курс у Віденській торговій академії. Саме тут вона розпочала свою громадську роботу, стала дійсним членом “Січі”, брала участь у студентських засіданнях, дискусіях тощо².

З 1910 р. Ольга Михайлівна розпочала працювати в Галичині у страховому товаристві “Дністер” та Земельному іпотечному банку. Робота була важкою, однак у той час дівчині потрібно було піклуватись і про молодшого брата, який здобував вищу освіту. Тому після закінчення робочого дня вона часто давала приватні уроки бажаним, переписувала рукописи для друку. У 1910–1911 рр. викладала у торговій школі й водночас проходила практику в Українському Кредитовому Союзі у Тернополі³.

Прибувши до Львова, Ольга поринула у вир тогочасних подій та рухів. У цей період вона стала членом головного Відділу львівської “Просвіти” та товариства “Сокіл-Батько”. Була активною громадською діячкою: впорядковувала бібліотеки в “Жіночій Громаді”, вела курси грамоти в “Просвіті”, брала участь у руханках “Соколів”. Разом з Оленою Степанів та Софією Галечко почала опановувати військову та санітарну служби. Свого часу про Ольгу згадувала Ірена Вахнянин-Льонер: “Своїм тактом і інтелігенцією ця невеличка пані з гарною зачіскою свого ясно-каштанового волосся, з пильним поглядом вдумливих очей і милою усмішкою – будила до себе пошану”⁴. Мілена Рудницька розповідала про цю жінку як про людину з великою силою волі та впертістю, котра ніколи не зраджувала своїм ідеям та принципам⁵.

В рутині щоденної роботи Ольга знайшла і своє кохання і 10 жовтня 1914 р. вийшла заміж у Відні за студента “Політехніки” Дмитра Басараба, який очолював студентське товариство “Основа”. “Ці два характери, – писала Ірина Пеленська, – такі різні на зовні, мали шляхетні ціхи, які себе ідеально доповняли. Добра, лагідна, вірна й стійка у своїх почуваннях і переконаннях, зайнята громадською працею Ольга і життєрадісний, інтелігентний, активний Дмитро, який любив людей і був ними люблений – находили спільне зрозуміння і не дивно, що він здобув серце такої виняткової жінки, а пізніше національної героїні”⁶. Втім, їхнє спільне подружнє життя було недовгим – Дмитро загинув на італійському фронті⁷.

Смерть чоловіка стала надзвичайно важкою втратою для Ольги і вона ще з більшою відданістю поринула у громадську роботу на благо українського народу. Саме українська ідея стала промотором її життя, найважливішою справою. Така тендітна, але сильна духом жінка, стала еталоном для багатьох тогочасних діячів. Зокрема, Кирило Трильовський описував її так: “... Жвава, рухлива, зграбна, ходила скоро і чітко, дещо короткозорі очі розумно дивилися з-під рівних брів, а її щира усмішка, що рідко сходила з її лица, була з’єднуюча і заразлива... Була

¹ Цвик Ольга, “100-річчя народження і 65-річчя мученицької смерті Ольги Басараб – патріотки ОУК”, *Жіночий світ*, Ч. 5. (459). (Торонто, 1989): 4.

² Літопис нескореної України...: 11.

³ Б. Мельничук, Б. Пиндус. “Басараб Ольга Михайлівна”, *Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. Т. 1: А–Й*, редкол.: Г. Яворський та ін. (Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат “Збруч”, 2004): 88.

⁴ Ірена Вахнянин-Льонер, *Ольга Басараб у моїй пам’яті*, Незабутня Ольга Басараб. Вибране, під ред. Ірени Книш. (Вінніпег, 1976): 88.

⁵ Олена Залізник, “Суспільно-громадська праця Ольги Басараб”...: 3

⁶ Ірина Пеленська, *Дмитро Басараб (спомин)*, Незабутня Ольга Басараб, під ред. Ірени Книш. (Вінніпег, 1976): 167.

⁷ Лягли головами, *Діло*, 3 липня, Ч. 26, 1915: 3.

надзвичайно лагідної, погідної вдачі, ніжна, з голубиним серцем! Була однак завзятою патріоткою...»⁸.

Задовго до цієї трагічної події, з вибухом Першої світової війни, Ольга стала співорганізатором Першої жіночої чоти УСС у Львові. В умовах воєнного часу вона все більше уваги приділяла громадській роботі – у віденському Українському жіночому комітеті допомоги пораненим українським воїнам австрійської армії, Українській Лізі миру й свободи та Українській секції Міжнародної організації Червоного Хреста, від якої за подвижницьку роботу була удостоєна срібного ордена⁹.

Слід зазначити, що левову частку своєї громадської роботи вона приділяла дитячому питанню, згодом навіть заснувала шкільний комітет, опікувалась пластунами. В подальшому – вела курси для неграмотного населення, організувала українську школу, проводила дитячі вистави та ін. Справді, водночас за такою палкою активісткою приховувалась тендітна душа жінки, яка читала багато художньої літератури, відвідувала художні виставки та літературні вечори у Відні.

Політична діяльність Ольги Михайлівни також була надзвичайно вагомою. Окрім того, володіння нею декількома європейськими мовами стало важливим фактором, що допомогло їй вільно почуватись у новому середовищі. Після закінчення війни вона працювала секретарем українського посольства у Фінляндії, бухгалтером посольства України у Відні, водночас була українською розвідницею. З метою збору військово-стратегічної та політичної інформації вона відвідувала Данію, Німеччину, Норвегію, згодом стала секретаркою українського посольства у Фінляндії. Вона легко провозила через кордони документальні матеріали, за які, у разі їх вилучення поліцією, могла бути заарештована і звинувачена у шпигунській діяльності. Крім того, провадила харитативну й просвітницьку діяльність у “Комітеті допомоги раненим і полоненим” у Відні та в “Комітеті допомоги цивільному населенню”¹⁰.

Події, які мали місце на той час на території Західної Галичини, викликали цікавість жінки, і вона відбула до Австрії, де взяла участь у формуванні військових відділів з вояцтва та висилки їх на фронт. Згодом Ольга Михайлівна стала працювати в уряді ЗУНР¹¹, пізніше – вступила до лав Української військової організації. “Знала майже всі імена членів УВО, – у спогадах писав Михайло Бажанський, член УВО, в’язень процесу “Басарабівців”, – знала їхні псевдо, гасла і мала матеріали для поширення між членами. До неї приходили всі розпорядки і накази. Це була робота невидима і секретна, незнана і найближчим друзям та рідним...”¹².

У 1923 р. Ольга відвідала Галичину, побувала у батьківському селі Щуровичі та в Підгородді. Згодом, після ліквідації дипломатичних представництв УНР, вона переїхала до Львова, де стала членом Головної управи філії “Союзу українок” у Львові та виконувала обов’язки скарбника.

Втім, громадська та політична діяльність Ольги Михайлівни чи то зумисно, чи то випадково привернула увагу тогочасної влади. О шостій годині ранку 9 лютого 1924 р. до квартири, яку вона винаймала разом зі Стефанією Савицькою на вул. Виспянського (тепер – Вишенського), увірвалася польська поліція. Під час обшуку з шафи з-під одягу Ольги Басараб випадково випав пакунок. Жінка підняла його і притиснула до себе. Жест здався поліцейським підозрілим. У пакунку виявили розвідувальні матеріали про дислокацію військових частин всієї польської армії й обох жінок було вирішено заарештувати. Їх звинуватили в шпигунстві водночас на

⁸ Кирило Трильовський, *Лядські звірства в тюрмах – смерть Ольги Басарабової* Незабутня Ольга Басараб, під ред. Ірени Книш. (Вінніпег, 1976): 78.

⁹ Оксана Залізник, “Суспільно-громадська праця Ольги Басараб”... – С. 3.

¹⁰ Ольга Бижук, “Діяльність О. Левицької-Басараб в Українському Комітеті допомоги пораненим жовнірам у Відні” Держава та армія. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”* Вип. № 612. (Львів, 2008): 44.

¹¹ ЦДІАЛ України, ф. 205, оп. 1, спр. 920, арк. 7.

¹² М. Бажанський, *Як загинула Ольга Басараб*, Незабутня Ольга Басараб, під ред. Ірени Книш. (Вінніпег, 1976): 154.

користь ваймарської Німеччини й більшовицької України та ув'язнили в тюрмі на вул. Яховича, де жінка провела три дні¹³.

Допити були надзвичайно агресивними, під час яких поліціанти застосовували тортури, адже основною метою було не покарання ув'язненої, а отримання конфіденційної інформації щодо українського підпільного руху. На першому допиті вона повідомила, що про зміст матеріалів не знає і що їх залишив знайомий Іван Кучма – випускник Віденської політехніки, проте, очевидно, це не була реальна особа. В'язні чули слова Ольги: “Пане, та не мучте мене” і стогін. Одна зі свідків, Єва Дидов, свідчила, що у в'язниці є камера для спеціальних допитів, з якої вночі й над ранком перед смертю Ольги чулися крики й стогони жінки. Свідок Брежер стверджував, що з допитів Ольга “не могла йти на власних ногах, шукали також мокрої простині, щоб її завинути”¹⁴. Дослідниця Мирослава Дядюк в одній із своїх праць стверджує, що польські судочинці провадили роботу зі шліфування текстів протоколів, оскільки зникли автентичні документи, які б датувалися 9–12 лютого 1924 р. Згодом Андрій Мельник, якого пізніше також було ув'язнено у справі “басарабівців” побачив на стіні тюремної камери слова, написані кров'ю: “Умираю замучена. Помстіть. Ольга Басараб”¹⁵.

12 лютого Ольгу знайшли повішеною на вишитому рушнику на ґратах вікна камери – тіло її було вкрите гематомами, залишились сліди від катування струмом. Надто цинічними були подальші дії адміністрації поліції – тіло Ольги Басараб не було передано родині для поховання, а одразу відправлено до Інституту судової медицини¹⁶.

Те, що сталось з українською активісткою, набуло нечуваного резонансу. Попри намагання тогочасної влади приховати наслідки “допитів” і навіть попри те, що внаслідок розтину не було складено офіційного протоколу, на шпальтах видань з'явилися публікації про смерть у в'язниці жінки на ім'я Юлія Баварська. Про те, що йшлося саме про Ольгу Михайлівну – ніхто не знав. Однак в той час занепокоїлись родичі жінки, сестра Іванна та брат Северин. Коли таємне стало відомим – громадське обурення було колосальним, активісти одностайно засудили діяльність влади та стверджували, що Олю було закатовано, а її смерть була інсценізацією¹⁷. Масові протести, організовані “Союзом українок”, розпочались не тільки у Львові – 28 лютого відбулися збори українських організацій у Відні, Празі, Берліні. Резонанс цієї справи призвів до того, що за вимогою родини та внаслідок діяльності адвокатів було дозволено проведення ексгумації тіла. Втім, і цей процес не обійшовся без таємниць. Згодом один із присутніх лікарів на ексгумації М. Панчишин написав статтю в газету “Діло”, де виклав реальний стан речей, написавши, що перед смертю цю жінку сильно били – по-варварськи та з нелюдською силою¹⁸. Своєю чергою, польський лікар відмовився публічно визначити синці на її тілі як результат побоїв. На перепоховання О. Басараб на Янівському цвинтарі прийшло кілька тисяч людей. Відспівували отець прелат Куницький та вісім священників. Співав студентський хор, домовину з тілом також несли студенти. Після похорону відбулася масова демонстрація¹⁹.

Пізніше Марта Богачевська-Хом'як у своєму дослідженні стверджувала, що польський уряд спочатку представив її смерть як самогубство, але подальша ексгумація тіла показала, що вона була вбита за їхнім розпорядженням²⁰. Рішучий та вольовий характер Ольги Басараб виявився незламним. Проте слідство за фактом смерті активістки велось дуже повільно. Натомість було розпочато пошуки спільників Ольги, котрі могли б надати детальну інформацію щодо українського руху.

¹³ ЦДІАЛ України, ф. 371, оп. 1, спр. 39, арк. 150.

¹⁴ Мирослава Дядюк, “Ольга Басараб-Левицька: трагедія 1924 року”, *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. (Львів, 2000): 324.

¹⁵ *Ibid.*, 329.

¹⁶ ЦДІАЛ України, ф. 205, оп. 1, спр. 920, арк. 4.

¹⁷ Українці міста Львова, *Діло*, 23 лютого, Ч. 40, 1924: 2.

¹⁸ Гловацький І., *Політичний процес Ольги Басараб-Левицької та “басарабівців”*: (Іст.-прав. дослідж.). (Львів, 2004): 167.

¹⁹ Відступ і наступ польської преси, *Діло*, 28 лютого, Ч. 44, 1924: 2.

²⁰ Марта Богачевська-Хом'як, *Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884–1939*. (Київ, 1995): 253.

Втім, пам'ять про Ольгу Басараб – громадську діячку, учасницю підпілля – і сьогодні шанується в Україні та за її межами. Могила національної героїні стала місцем своєрідного паломництва українців та символом нескореності й нездоланного націоналізму. В рідному селі Ольги Підгородді з 1999 р. діє музей, присвячений цій визначній особистості, а в 2009 р. у м. Бурштин відкрито пам'ятник. Ім'ям легендарної Ольги названо жіночі товариства. Так, трагічна історія життя однієї жінки стала сумнозвісним символом становища українського населення Галичини, жорсткого польського режиму, абсолютного безправ'я українців на всіх рівнях, водночас показала силу незламності національної свідомості.

WOMAN ON THE EYES OF THE EPOCH: THE BIOGRAPHY of OLGA LEVITSKA-BASARAB

Olga BLAGA

*Director of the Museum of Historical and Regional Studies
"Opillya" (Rogatyn)*

Summary

In the article, based on archival and published documents, periodicals, historical literature and memoirs, the biography of Olga Levitskaya-Basarab as a public and political activist in the context of political processes of the early twentieth century is elucidated.

The features of the formation of the worldview are traced, the main directions of its activity in various spheres of life are considered.

Keywords: *Olga Basarab, national liberation struggle, public activist, political activity.*

REFERENTS

Bazhans'kyy, M. Yak zahynula Ol'ha Basarab Nezabutnya Ol'ha Basarab, pid red. Ireny Knysh. (Vinnipeh, 1976). (in Ukrainian).

Bezhuk, Ol'ha. "Blahodiyna diyal'nist' Ukrayins'koho zhinochoho komitetu dopomohy ranenym ukrayins'kym zhovniram u misti Vidni 1914–1918 rr.", *Naukovyy visnyk LNUVM ta biotekhnolohiy im. S. Z. Hzhys'koho*, № 2 (37), CH. 5, T. 10. (L'viv, 2008). (in Ukrainian).

Bezhuk, Ol'ha. "Diyal'nist' O. Levyts'koyi-Basarab v Ukrayins'komu Komiteti dopomohy poranenym zhovniram u Vidni" Derzhava ta armiya. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnik"*, Vyp. № 612. (L'viv, 2008). (in Ukrainian).

Bezhuk Ol'ha. "Materialy Ol'hy Basarab: shche raz pro rozviduval'nu diyal'nist' UVO", Derzhava ta armiya, *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnik"*, Vyp. № 584, vidp. red. L. Deshchyns'kyy, (L'viv, 2007). (in Ukrainian).

Bezhuk, Ol'ha. "Persha svitova viyna v systemi binarnykh opozytsiy zhinochoho ta cholovichoho dosvidiv", *Narodoznavchi zoshyty*, № 6 (132), (2016). (in Ukrainian).

Bezhuk, Ol'ha. "Uchast' zhinotstva v ukrayins'komu natsional'no-vyzvol'nomu rusi pochatku KHKH stolittya", Derzhava ta armiya, *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnik"*, Vyp. № 571. (2006). (in Ukrainian).

Bohachevs'ka-Khom'yak, Marta Bilym po bilomu. Zhinky v hromads'komu zhytti Ukrayiny. 1884–1939. (Kyiv, 1995). (in Ukrainian)

Dyadyuk, Myroslava. "Ol'ha Basarab-Levyts'ka: trahediya 1924 roku", *Ukrayina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'*. (L'viv, 2000). (in Ukrainian).

Dyadyuk, Myroslava. "Ol'ha Basarab-Levyts'ka: zhinka-shpyhun?", *Ukrayins'kyi zhinochyy rukh u mizhvoyenniyy Halychyni: mizh hendernoyu identychnistyiu ta natsional'noyu zaanhazhovanistyiu: monohrafiya*. (L'viv: Astrolyabiya, 2011). (in Ukrainian).

Hlovats'kyi I. Politychnyy protses Ol'hy Basarab-Levyts'koyi ta "basarabivtsiv": (Ist.-prav. doslidzh.). (L'viv, 2004). (in Ukrainian).

Khraplyva, Lesya. "Ol'ha Basarabova", *Zhinochyy svit*, CH. 2, Lyutyi (1965). (in Ukrainian).

Levyts'kyi S. Nacherk z zhyttyepysu Ol'hy z Levyts'kykh Basarabovoyi, Nezabutnya Ol'ha Basarab, pid red. Ireny Knysh. (Vinnipeh, 1976). (in Ukrainian).

Litopys neskorenoyi Ukrayiny. Kn. 5: Ol'ha Basarab ta yiyi doba: dokumenty, materialy, spohady, biohrafichni narysy, YA. S. Lyal'ka. (L'viv, 2007). (in Ukrainian).

Lyahly holovamy. Dilo, 3 lypnya, CH. 26, 1915.

Nezabutnya Ol'ha Basarab: Vybrane, pid red. Ireny Knysh. (Vinnipeg, 1976). (in Ukrainian).

Pelens'ka, Iryna Dmytro Basarab (spomyn). *Nezabutnya Ol'ha Basarab*, pid red. Ireny Knysh. (Vinnipeh, 1976). (in Ukrainian).

Tryl'ovs'kyi, Kyrylo. *Lyads'ki zvirstva v tyurmakh – smert' Ol'hy Basarabovoyi Nezabutnya Ol'ha Basarab*, pid red. Ireny Knysh. (Vinnipeh, 1976)

TSDIAL Ukrayiny, f. 205, op. 1, spr. 920, ark. 7. (in Ukrainian).

TSDIAL Ukrayiny, f. 371, op. 1, spr. 39, ark. 150. (in Ukrainian).

TSDIAL Ukrayiny, f. 205, op. 1, spr. 920, ark. 4. (in Ukrainian).

Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. L'viv (TSDIAL Ukrayiny), f. 348, op. 1, spr. 4399, ark. 2. (in Ukrainian).

Tsvyk, Ol'ha. "100-richchya narodzhennya i 65-richchya muchenyts'koyi smerty Ol'hy Basarab – patriotky OUK", *Zhinochyy svit*, CH. 5. (459). (Toronto, 1989). (in Ukrainian).

"Ukrayintsi mista L'vova", *Dilo*, 23 lyutoho, CH. 40, 1924. (in Ukrainian).

Vakhnyanyn-L'oner, Irena. *Ol'ha Basarab u moyiy pam'yati Nezabutnya Ol'ha Basarab*. Vybrane, pid red. Ireny Knysh. (Vinnipeh, 1976). (in Ukrainian).

"Vidstup i nastup pol's'koyi presy", *Dilo*, 28 lyutoho, CH. 44, 1924. (in Ukrainian).

Zaliznyak, Olena. "Momenty z zhyttya O. Basarab", *Zhinochyy svit*, CH. 1–2. (1951). (in Ukrainian).

Zaliznyak, Olena. "Suspil'no-hromads'ka pratsya Ol'hy Basarab", *Ukrayinka u sviti: byuleten' svitovoyi federatsiyi ukrayins'kykh zhinochykh orhanizatsiy*, CH. 1 (3), Berezen' (1964). (in Ukrainian).

Slovnyk: u 4 t. T. 1: A–Y, redkol.: H. Yavors'kyi ta in. (Ternopil': Vydavnycho-polihrafichnyy kombinat "Zbruch", 2004). (in Ukrainian).

УДК 069:929 (477.86) “2007/2017”

МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ РОМАНА ШУХЕВИЧА У КНЯГИНИЧАХ

Ірина ГОРЛЕНКО

*Філія Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери,
с. Княгиничі Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.,
завідувач музею “Конспіративна квартира Романа Шухевича у Княгиничах”,
вул. Р. Шухевича 7а, 77030, с. Княгиничі Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.*

Андрій КУЗИК

*Національний університет “Львівська політехніка”,
старший викладач кафедри РЕПС,
вул. Єфремова 48, кв. 7, 77044, м. Львів,
e-mail: aokuzyk@ukr.net*

У статті висвітлюється історія створення та діяльність музею “Конспіративна квартира Романа Шухевича у Княгиничах” за період 2007–2017 рр. Особлива увага приділяється особливостям становлення, а також огляду інтер'єрів та експозиції музею. Крім того, у статті аналізуються питання функціонування та модернізації музею, необхідності використання ІТ технологій в інформатизації музейної справи. Фактичний матеріал доповнюють статистичні вибірки стосовно кількості відвідувачів цього музейного закладу впродовж вказаного періоду роботи.

Ключові слова: музей, музейні експозиції, музейні експонати, Роман Шухевич, Княгиничі, конспіративна квартира, підпільна хата.

Тематика висвітлення подій і діяльності видатних постатей національно-визвольних змагань періоду 30–50-х рр. ХХ ст. (далі – руху Опору) залишається актуальною, незважаючи на плин часу, численну кількість наукових праць, монографій та досліджень. Система історичних цінностей народу формується на певних усталених і цілісних засадах, які є основою загальноприйнятих традицій та самоідентифікації, а головне – запорукою успішного поступу та розвитку. Велику роль у цій системі цінностей відіграють як краєзнавчі та історичні музеї загалом, так і меморіальні музеї зокрема.

Проблематика становлення, розвитку та функціонування історичних і краєзнавчих музеїв, у контексті їх значення в патріотично-виховному процесі, в українських наукових виданнях розкривається доволі широко¹. Як правило, музеї популяризують свою діяльність через видання краєзнавчих путівників, проспектів, буклетів, каталогів. Із цих джерел можна почерпнути короткі відомості про історію формування їх колекцій та особливості виставкових експонатів. Особливе місце у вихованні патріотизму посідають меморіальні музеї, які мають свою специфіку фондової та експозиційної діяльності². Діяльність видатних особистостей та провідників руху Опору висвітлюється в експозиціях більшості історичних та краєзнавчих музеїв, однак меморіальних музеїв, пов'язаних із діячами ОУН та УПА, є доволі мало. Зокрема, з відомих сьогодні підпільних “хат”³ (5 – у Львові та 7 – на теренах західних областей) генерала Чупринки лише у трьох створено меморіальні музеї: у с. Білогорща⁴, у с. Княгиничі⁵ та у

¹ Ірина Чмелик, “Музеї Прикарпаття та їх роль у навчально-виховній та науковій діяльності студентської молоді”, *Гірська школа Українських Карпат*. 12–13 (2015): 276–280.

² “Меморіальні музеї сьогодні: специфіка експозиційної, фондової та освітньої роботи”: *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Львів, 16–17 листопада 2015 р.*, упоряд.: Д. Білавич, Р. Пасічник, передмова Г. Тихобаєвої. (Львів: Растр 7, 2015), 199.

³ Василь Кук, “Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич”, *Літопис Української Повстанської Армії, Торонто, Львів*, Т. 45 (2007): 470–490.

⁴ В. Бойко, Микола Посівнич, “Музей Романа Шухевича”, *Літопис Української Повстанської Армії, Торонто; Львів*, Т. 45 (2007), 504–513.

⁵ Андрій Кузик, *Підпільна штабна квартира Романа Шухевича у Княгиничах*. (Львів: Науково-видавничий центр “Опілля-Л”, 2009), 36.

с. Грімне⁶. Зважаючи на малочисельну бібліографію наукових досліджень проблематики меморіальних музеїв видатних особистостей та провідників руху Опору запропонована публікація є актуальною.

Метою статті є висвітлення й дослідження проблем створення і діяльності музею “Конспіративна квартира Романа Шухевича у Княгиничах” за період від 2007 до 2017 р., а також аналіз питань функціонування та модернізації музею в контексті сучасних вимог інформатизації музейної справи.

Підпільну квартиру для командира УПА під умовною назвою “Короленко” організувала особиста зв’язкова Романа Шухевича та відома діячка Українського Червоного Хреста Катерина Зарицька (“Маня”). Вона залучила для реалізації складеної легенди про переселенців з Польщі Ольгу Ільків (“Роксоляну”) з донькою та її маму Розалію. Квартира була в будинку, де в другій половині його мешкав сільський голова, а неподалік – сто метрів від неї – розташовувався гарнізон “стрибків”.

Зі спогадів особистого охоронця “Тараса Чупринки” Михайла Зайця: “... Одного дня, в жовтні 1946 р., Командир [Роман Шухевич] доручив нам з др[угом] Демидом вивчити маршрут з Рогат[инського] лісу до Княгинич і без жодного зв’язку потрапити до такої-от хати (тут подав план села, хати). В тій хаті ви повинні зробити криївку. Де і як – то вже ваша голова в тім, головне якнайбільш конспіративно.

Першої ночі віднайшли дану хату, а чергового дня взялися за діло. За кілька днів все було готове... Наша “сім’я” посідала три кімнати, кухня сусідувала з кімнатою доктора [Яким Кузика]. В цій кухні була зроблена криївка.

Зиму на 1947 р. Командир перебував на цій квартирі [на основі документів ГДА СБУ, тільки влітку 1949 р. Роман Шухевич сам сказав Михайлові Зайцю, кого той охороняє з травня 1945 р.]⁷.

Згодом, у зв’язку з вагітністю “Роксоляни”, довелося терміново шукати для неї фіктивного чоловіка (Богдана Томівчаківа), роль якого випало виконувати Любомирові Полюзі. Любомира Полюгу Роман Шухевич знав особисто. Любомир виконував відповідальні завдання: навесні 1946 р. – уперше в охороні Романа Шухевича, супроводжував його на обстеження в медінститут; у липні 1946 р. їздив у Чорнобиль викрадати з табору інтернованих дітей Командира – Юрка та Марійку, а весною 1947 р. за наказом Головного командира став членом “сім’ї” конспіративної хати “Короленко” у Княгиничах⁸.

Любомир Полюга розповідає⁹: “В нашій квартирі колись мешкав і працював поштар. У першій кімнаті “хати” раніше була пошта. Вхідні залізні двері надійно закривалися скобою зсередини. В цій кімнаті готували їжу та спостерігали за територією (дорогою) крізь щілини між дошками, якими були забиті вікна”.

“Хата” у Княгиничах проіснувала недовго: 21 вересня 1947 року, після провалу у Ходорові на залізничній станції “Мані”, яка повинна була вийти на зв’язок із “Севром”, “хату” негайно ліквідували¹⁰. Через два дні, удосвіта 23 вересня біля залізничної станції Рогатин, поранений у бою з енкаведистами Любомир Полюга, за документами Богдан Томівчаків, попав у руки МГБ. Ольга Ільків після ліквідації “хати” у Княгиничах, невдовзі брала участь у організації підпільної “хати” Тараса Чупринки в с. Грімне Городецького р-ну, де 8 грудня 1947 р. народила сина Володимира¹¹. 14 березня 1950 р. у Львові “Роксоляна” була заарештована співробітниками МГБ.

⁶ Мар’ян Вахула, “Криївка Головного Командира УПА Романа Шухевича у с. Грімному (шістдесят років опісля)”, *Визвольний шлях*, 3 (2007), 89–92.

⁷ “Спогади охоронця Романа Шухевича Михайла Зайця – “Зенка”, О. Іщук, Н. Ніколаєва, *Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 10, Бібліогр.: 139 назв.* (2007), 53–90.

⁸ Андрій Кузик, *Підпільна штабна квартира Романа Шухевича у Княгиничах.* (Львів: Науково-видавничий центр “Опілля-Л”, 2009), 30–32.

⁹ Любомир Полюга, *Шляхами спогадів 1944–1956: монографія.* (Львів: Піраміда, 2003), 172.

¹⁰ “Спогади охоронця Романа Шухевича Михайла Зайця – “Зенка”, О. Іщук, Н. Ніколаєва, *Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 10, Бібліогр.: 139 назв.* (2007).

¹¹ Андрій Кузик, *Підпільна штабна квартира Романа Шухевича у Княгиничах,* (Львів: Науково-видавничий центр “Опілля-Л”, 2009), 28.

У будинку, де облаштовано музей, до 1942 року проживала жидівська родина, усі члени якої, імовірно, були страчені нацистами в Рогатинському гетто¹². Згодом, після приходу окупаційної совєтської влади у 1944 році, в одній половині будівлі мешкав голова сільради Василь Герасимович із багатодітною сім'єю, а в другій – адвокат Яким Кузик з дружиною та сином. В одній із кімнат свого часу мешкав і працював поштар. У 1955 році усі кімнати цієї великої будівлі були облаштовані під місцеву амбулаторію, яка офіційно тут проіснувала до 2006 року.

30 червня 2017 р. виповнюється 10 років, коли з нагоди 100-річчя від дня народження видатного українського військово-політичного діяча, Головного командира Української Повстанської Армії генерал-хорунжого Романа Шухевича (“Тараса Чупринки”) у с. Княгиничі Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл., було відкрито музей “Конспіративна квартира Романа Шухевича у Княгиничах”. Ідея створення меморіального музею виникла невдовзі, після перших публічних урочистих заходів, пов’язаних із діяльністю Романа Шухевича у с. Княгиничі і стала результатом втілення ініціативи людей (учасників подій, краєзнавців, вихідців та жителів села Княгиничі, представників органів місцевого самоврядування), об’єднаних спільною метою. 4 березня 2001 року біля амбулаторії с. Княгиничі відбулося урочисте віче, на якому відбулася церемонія освячення пам’ятної таблиці. 13 листопада 2005 року на подвір’ї Княгиницької ЗОШ (НВК) урочисто відкрили пам’ятник Роману Шухевичу¹³.

Головним координатором та консультантом створення музею був зв’язковий Романа Шухевича Любомир Полюга. Великий внесок у створення інтер’єру та наповнення експозиції музею також зробила зв’язкова командира Ольга Ільків.

Криївку досліджував відомий архітектор-археолог, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. Івана Крип’якевича НАН України Юрій Лукомський. Проект реставрації кімнат музею виконали науковці кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів Національного університету “Львівська політехніка” – знаний архітектор-реставратор Кость Присяжний і архітектор Ігор Бокало. Створювати музей активно допомагали мешканці й вихідці сіл Княгиничі та Загір’я. Ремонтно-реставраційні роботи проводилися під безпосереднім керівництвом голови РДА Івана Росіцького¹⁴.

ЕСКІЗ ПІДПІЛЬНОЇ ХАТИ У КНЯГІНИЧАХ

Реконструкція підпільної штаб-квартири Романа Шухевича у Княгиничах (редакція Кузика А.О.)

¹² Любомир Воробій, *Загір’я Княгиницьке: історико-краєзнавчі студії Серія “Опілля: поселення Рогатинщини”*. (Львів: Опілля, 2005), 146–150.

¹³ Степан Кузик, *Штаб-квартира Романа Шухевича у Княгиничах*. (Коломия, 2007), 192.

¹⁴ Андрій Кузик, *Підпільна штабна квартира Романа Шухевича у Княгиничах*. (Львів: Науково-видавничий центр “Опілля-Л”, 2009), 3.

Впродовж трьох років (2007–2010 рр.) музей існував на громадських засадах і утримувався, в основному, на кошти жертводавців та місцевої громади. Після численних звернень до органів місцевого самоврядування і зокрема до Івано-Франківської обласної ради¹⁵, 11 серпня 2010 р. в Княгиничах було створено відділ Музею визвольної боротьби ім. Степана Бандери. 24 березня 2011 року на IV сесії Івано-Франківської обласної ради було прийнято рішення (№ 95-4/2011) про передачу на баланс приміщення музею¹⁶:

“Відповідно до законів України “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про передачу об’єктів права державної та комунальної власності”, враховуючи рішення Княгиницької сільської ради Рогатинського району від 27.11.2010 р. “Про передачу приміщення меморіального музею підпільної штаб-квартири Романа Шухевича” та погодження Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери від 24.01.2011 р. № 10, обласна рада вирішила:

1. Дати згоду на передачу приміщення меморіального музею підпільної штаб-квартири Романа Шухевича на вул. Р. Шухевича, 7а у с. Княгиничі Рогатинського району із комунальної власності територіальних громад сіл Княгиничі та Загір’я Рогатинського району у спільну власність територіальних громад сіл, селищ, міст області та на баланс Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери з метою створення філіалу цього музею...”

Першим офіційним керівником меморіального музею у с. Княгиничі став краєзнавець, дослідник нашої минувшини Ярослав Бурак, який перебував на посаді завідувача з 1 вересня 2010 року до 10 грудня 2015 року.

Загальний музейний фонд “Конспіративної квартири Романа Шухевича у Княгиничах” нараховує близько 600 експонатів. Експозиція музею розділена на дві частини: основні три кімнати, в яких розташований власне меморіальний музей, і допоміжні дві кімнати, в яких розташовані експонати, що відображають події та учасників національно-визвольних змагань з місцевих теренів та навколишніх поселень. Створено електронний архів музею “Конспіративна квартира Романа Шухевича у Княгиничах”, в якому є понад вісімсот світлин, документів та матеріалів про Романа Шухевича, Катерину Зарицьку, Галину Дидик, Ольгу та Розалію Ільків, Михайла Зайця, Антіна Поливку та Любомира Полюгу.

У першій музейній кімнаті на стіні, навпроти вхідних дверей, розташовані стенди-фотоколажі, що висвітлюють життя і діяльність Романа Шухевича та структуру УПА. По периметру кімнати розміщено вітрини, на яких: оригінали та копії документів Романа Шухевича, його бритва; книжки про життя та діяльність Головного командира УПА; особисті документи Катерини Зарицької, Ольги Ільків, Любомира Полюги; а також Універсал і Платформа УГВР, тексти лекцій старшинської школи УПА; вишиті Катериною Зарицькою краватки (синові Богдану і чоловікові Михайлу Сорокам), її гаманці та записники (передав до музею син Богдан); годинник, подарований Ользі Ільків Катериною Зарицькою, тексти віршів “О. Звіробиї”, валіза, з якою Ольга Ільків повернулася із ГУЛАГу, вишита нею шапочка для сина Володимира та деякі її художні роботи; наспинний табірний номер Любомира Полюги; сорочка, вишита в ГУЛАГу майбутньою дружиною Дариною Масюк із виторочених ниток і передана в табір нареченому Любомирові; дерев’яна ложка в’язня Любомира Полюги, альбом його табірних світлин та книжки спогадів.

Цікавими експонатами є невелика колекція бофонів, передана табірним побратимом Любомира Полюги – Пантелеймоном Василевським. Як відомо, бофони (від “бойовий фонд”) – це одно- або двобічні грошові квитанції з національною символікою та символікою ОУН і УПА й відповідними написами (або без написів), із фіксованими номіналами чи без номіналів, які

¹⁵ Євген Сохан, “Як одержавити конспіративну квартиру Шухевича”, *Галичина, Регіональна газета з Івано-Франківська*, online-версія від 28 червня 2010, <http://www.galychna.if.ua/publication/ukrainism/jak-oderzhaviti-konspirativnu-kvartiru-shukhevicha>.

¹⁶ Рішення Івано-Франківської обласної ради, 24 березня 2011 року № 95-4/2011 “Про приймання-передачу приміщення у с. Княгиничі Рогатинського району”, Івано-Франківськ, 2011, 24 березня, 1.

видавалися населенню за добровільно внесені кошти, у вигляді готівки, іноді продуктів харчування, одягу тощо. Окрім фінансової ролі бофони також виконували агітаційну функцію. За період 1939–1954 рр. випущено у світ близько 500 різновидів бофонів, які використовувались щонайменше у 12-ти областях України та Білорусі, а також частково на території Австрії, Німеччини, Словаччини, Польщі та Чехії¹⁷.

У другій кімнаті відтворено інтер'єр 1946–1947 рр.: ліжко (над ним висить “шлюбний портрет” підпільників), шафа, стіл, крісла, швейна машинка (засвідчувала про “кравецький заробіток” жінок-підпільниць).

Мистець Орест Скоп надавав консультації з оформлення експозиції музею та виготовив стенд-фотоколаж, на якому показано Романа Шухевича з особами, котрі створювали йому умови для діяльності у квартирі “Короленко”.

У третій кімнаті музею – ліжко, ліжко-пріче, два крісла, радіоприймач. У кутку – кухня, навпроти – заслона. Біля кухні була яма, на дні якої – вхід до криївки, що закривався лядою. Криївка (розмір: 1,00 x 1,45 x 3,00 м) була розрахована на три особи. У випадку небезпеки вхід до криївки закривали лядою. На неї висипали картоплю, мішок з якою завжди був біля входу до криївки.

Про цікаві особливості побуту мешканців “хати” описує у своїх спогадах Ольга Ільків згадуючи, як жінки “змагались” одна з одною у приготуванні страв: “Я була не дуже досвідчена господиня <...> У ті часи Катруня, як і я, не мала потрібного досвіду, але під впливом амбіції вирішила показати верх мистецтва, тож не раз викликала мене на суперництво <...>. Маня приготувала яринову зупу з молоді шпагової квасольки трохи сирувата вийшла. На другий день старалася вже я, щоби у зупі було докладно все зварене. Катрусина зупа була недоварена, а моя переварена”.

В окремій кімнаті увазі відвідувачів представлено експозиції: “УПА – армія безсмертних”, присвячену мешканцям села Княгиничі та Загір'я, які були активними учасниками підпілля та національно визвольного руху в період 40–50 рр. ХХ ст., а також “Зброя та амуніція різних окупантів, якими користувалися вояки УПА”. В приміщенні є також кабінет керівника музею, в якому знаходиться бібліотека історичної та патріотичної літератури, періодичних видань, що нараховує близько 400 примірників.

25 липня 2016 року на 91-му році життя відійшов у вічність особистий охоронець Романа Шухевича політв'язень, член ОУН Любомир Полюга. Того дня голова Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович написав: “Відійшов у вічність ще один Воїн світла попередньої війни – Любомир Полюга, повстанець та охоронець Романа Шухевича. Пам'ятаю щастя в його очах 8 травня 2015, коли він разом із своїми побратимами з УПА взяв участь в урочистому засіданні Верховної Ради. Він вже не міг іти, тому його занесли до зали на руках. Але він мусив там бути, бо врешті дочекався таки визнання державою, за яку боровся. Вічна пам'ять Герою”.

Для належної данини пам'яті Любомира Полюги музей ініціює створення постійної меморіальної експозиції, присвяченої особистому охоронцю та зв'язковому Генерала Чупринки. Нещодавно, з ініціативи дружини Дарії Полюги до музею було передано особисті речі Любомира Полюги: шапка-мазепинка вояка УПА, польова сумка, фотоапарат та камера, окуляри, годинник, ювілейні нагороди (з нагоди 50-, 60- та 70-річчя УПА, 100-річчя Романа Шухевича). Також для потреб музейної бібліотеки Дарія Полюга передала із власної колекції велику кількість книг історико-патріотичної тематики.

Від 4 січня 2016 року на посаді завідувача музею “Конспіративна квартира Романа Шухевича у Княгиничах” працює уродженка села Підкамінь Горленко Ірина Іванівна, учитель-історик за фахом.

Від часу заснування філії Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери у селі Княгиничі експозицію відвідало більше, ніж 5 тис. осіб. Географія відвідувачів охоплює територію усієї України та далекого зарубіжжя: Київ, Бориспіль, Черкаси,

¹⁷ *Бофони: грошові документи ОУН і УПА*, авт.-упоряд. О. О. Клименко, за ред. В. М. Даниленка. (Київ: Університет банківської справи Національного банку України, 2008), 192.

Донбас, Херсон, Одеса, Запоріжжя, Львів, Тернопіль, Івано-Франківськ, Бучач, Дрогобич, Перемишляни, Ходорів і т. д. Найбільша кількість відвідувачів музею припадає на 2011 рік: близько 1000 осіб, з них половина припадає на відвідувачів шкільного віку. Найбільша кількість шкільних груп припадає на кінець навчального року.

Таблиця 1

Статистична вибірка відвідувань музею в 2011 р.

Загальна кількість	З них: дітей	По місяцях		
		квітень	травень	червень
~1000	~500	98	111	156

Гортаючи музейну книгу відгуків, можна збагнути масштабність і глибину вражень, емоцій та почуття гордості, які переповнювали дописувачів після відвідин експозиції музею.

Колишній голова Івано-Франківської ОДА Михайло Вишиванюк писав: “Добра пам’ять про славне минуле є важливим дороговказом у велике майбутнє українців та України”.

Ось ще один із записів: “Ми, делегація з Черкаської області, відвідали це святе місце для українця. Сповнені піднесення і високого національного духу, дякуємо людям, які боролись за волю України, і дякуємо людям, які тепер дбають про нашу пам’ять”.

Відома громадська діячка, активістка міжнародного жіночого руху (заступник голови Світової Федерації Жіночих Організацій), меценатка п. Наталія Даниленко (Філадельфія, США) залишила такий запис: “Мої любі – хороші будівничі цієї надзвичайної криївки Командира УПА. Почуваюсь щасливою, що могла побувати на святому місці, де і досі панує аура великого Провідника Нації. Сподіваюсь, що ідеї цих осіб ніколи не загинуть і спричиняться вповні до відбудови нашої демократичної Держави”.

Колишній ректор Львівського національного університету ім. Івана Франка, Герой України, професор Іван Вакарчук, який очолював делегацію науковців, зазначав: “Вельмишановні княгиничани! Вельми вдячні Вам за шанування наших Героїв, збереження нашої пам’яті. Дякуєм тим, хто дбає про музей і виховує нашу молодь в героїчному дусі”.

Відома громадська діячка, голова Донецького відділення Союзу Українок, журналістка, дослідниця і майстриня Людмила Огнева, яка була учасницею делегації з Донецька, повезла із собою на Донеччину грудку княгиницької землі – на згадку і залишила такий короткий запис: “Слава Україні! Героям Слава!”

Архієпископ-митрополит Івано-Франківський Володимир Війтишин записав: “Щасливий народ, що має таких героїв. Боже, благослови вільну і незалежну Україну та її народ”.

Дочка Романа Шухевича Марія Трильовська залишила такі слова: “Сьогодні, напередодні дня уродин батька, вперше відвідала музей-криївку. Ця хата дорога мені: здається, що ось-ось вийде батько з-за стіни, і я як дитина торкнуся пальцями його кучерявої чуприни”.

Серед численних відгуків у книзі, які залишили звичайні подорожні громадяни, є багато записів від колективів різноманітних установ та організацій як району, так і області, зокрема освітянських, медичних, груп туристів, молодіжних організацій та пластунів.

Музей бере активну участь у громадському житті району та патріотично-виховних акціях, які відбуваються на наших теренах: науково-практичні конференції, пересувні виставки в освітянських шкільних закладах Рогатинського району. Щороку, в дні уродин та загибелі Тараса Чупринки біля пам’ятника в подвір’ї Княгиницького НВК за участі учнів та сільської громади відбуваються пам’ятні віча та зібрання. Життя музею періодично висвітлюється на шпальтах Рогатинської районної газети “Голос Опілля”. 26 лютого 2017 року за сприяння директора Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери Ярослава Коретчука у подвір’ї музею в Княгиничах було встановлено стенд, присвячений Героям Небесної Сотні.

Враховуючи важливість та унікальність музею, як перлини пам’яток національно-визвольних змагань та діяльності Головного Командира УПА Тараса Чупринки, на даному етапі вважаємо за доцільне звернути увагу на першочергові потреби установи.

Музей потребує забезпечення охоронною (в перспективі – системою зовнішнього відеоспостереження) та пожежною сигналізацією. Для введення режиму зберігання певних категорій експонатів, необхідно облаштувати музейні приміщення в допоміжних кімнатах металевими вогнестійкими сейфами.

Для подальшого розвитку та ефективного функціонування музею, музей потребує додаткового фінансування для придбання офісної техніки та мультимедійної апаратури, системи комунікації інтернет (WiFi чи LAN).

Від часу заснування музею “Конспіративна квартира Романа Шухевича у Княгиничах” став своєрідною “меккою” патріотизму та набув не тільки історико-культурного значення в масштабах усієї України, а й став вагомим символом у справі виховання молодого покоління та гартування українського духу майбутніх захисників нашої Батьківщини. Сьогодні на прикладі неперевершеного подвигу Генерала Чупринки, який повністю присвятив своє життя і віддав його до останньої краплі своєму народу та Україні, виховуються тисячі і тисячі молодих громадян, новітніх і сучасних воїнів – захисників нашої незалежності.

MEMORIAL MUSEUM OF SHUKHEVYCH IN KNIAHYNYCHI

Iryna HORLENKO

*Branch of the Ivano-Frankivsk Regional Museum of the Liberation struggle named after Stepan Bandera,
Knyaginichi of Rogatyn district, Ivano-Frankivsk region,*

*Head of the Museum “The Conspiratory Apartment of Roman Shukhevych in Knyazynychi”,
street R. Shukhevicha 7a, 77030, p. Knyaginichi of Rogatyn district, Ivano-Frankivsk region*

Andrii KUZYK

National University “Lviv Polytechnic”

*Senior Lecturer of the Department of Radioelectronic Devices and Systems,
street Efremova 48, sq. 7. 77044, Lviv, Ukraine
e-mail: aokuzyk@ukr.net*

Summary

The article refers to the stories of creation and activity of the museum “Roman Shukhevych conspiratorial house in Kniahynychi” for the period from 2007 to 2017. Special attention to the peculiarities of formation and review of museum interiors is paid. In addition, the article analyzes the functioning and modernization of the museum, the need for IT technologies of information museum. The actual material complementary statistical sampling on the number of visitors to this museum institution during this period of work.

Keywords: *museum, museum exhibition, museum exhibits, Roman Shukhevych, Kniahynychi, conspiratorial house, underground house.*

REFERENCES

Boyko, Volodymyr. Posivnych, Mykola. “Музей Романа Шухевича”, *Litopys Ukrayins'koyi Povstans'koyi Armii, Toronto, L'viv, T. 45, 2007.* (in Ukrainian).

“Bofony: hroshovi dokumenty OUN i UPA, avt.-uporyad. O. Klymenko, za red. V. Danylenka. Kyiv: 2008. (in Ukrainian).

Chmelyk, Iryna. “Музеї Prykarpattya та їхнє рол' у навчальній та науковій діяльності студентів”, *Hirs'ka shkola Ukrayins'kykh Karpat, № 12-13, 2015.* (in Ukrainian).

Il'kiv, Olga. Roman “Shukhevych u moyemu zhytti”, *Litopys Ukrayins'koyi Povstans'koyi Armii. Toronto; L'viv: 2007.* (in Ukrainian).

Kuzyk, Andriy. “Pidpil'na shtabna kvartira Romana Shukhevycha u Knyahynychakh”, *Naukovo-vydavnychyy tsentr Opillya-L. L'viv: 2009.* (in Ukrainian).

Kuzyk, Stepan. “Shtab-kvartira Romana Shukhevycha u Knyahynychakh”. Kolomyia: 2007. (in Ukrainian).

Kuk, Vasyl. “Holovnyy komandyr UPA heneral-khorunzhyy Roman Shukhevych”, *Litopys Ukrayins'koyi Povstans'koyi Armii. Toronto, L'viv. T. 45. 2007.* (in Ukrainian).

“Memorial’ni muzeyi s’ohodni: spetsyfika ekspozytsiynoyi, fondovoyi ta osvith’oyi roboty”: *Materialy Vseukrayins’koyi naukovoyi konferentsiyi. L’viv, 16–17 lystopada 2015 r., uporyad.: D. Bilavych, R. Pasichnyk, peredmovna H. Tykhobayevoyi. L’viv: Rastr 7, 2015. (in Ukrainian).*

Polyuha, Lyubomyr. “Shlyakhmy spohadiv 1944–1956: monohrafiya”, *Piramida, L’viv: 2003. (in Ukrainian).*

Sokhan, Yevgen. “Yak oderzhavyty konspiratyvnu kvartyru Shukhevycha”, *Halychyna, Rehional’na hazeta z Ivano-Frankivs’ka, online-versiya, 28 chervnya 2010. <http://www.galychyna.if.ua/publication/ukrainism/jak-oderzhaviti-konspirativnu-kvartiru-shukhevicha>. (in Ukrainian).*

“Spohady okhorontsya Romana Shukhevycha Mykhayla Zaytsya – “Zenka”, O. Ishchuk, N. Nikolayeva, *Ukrayins’kyy vyzvol’nyy rukh: nauk. zb. L’viv, 2007. (in Ukrainian).*

Rishennya Ivano-Frankivs’koyi oblasnoyi rady vid 24 bereznya 2011 roku № 95-4/2011 “Pro pryymannya-peredachu prymishchennya u s. Knyahynychi Rohatyns’koho rayonu”, m. Ivano-Frankivs’k: 2011, 24 bereznya. (in Ukrainian).

Vakhula, Maryan. “Kryyivka Holovnoho Komandyra UPA Romana Shukhevycha u s. Hrimnomu (shistdesyat rokiv opislya)”, *Vyzvol’nyy shlyakh, 2007. (in Ukrainian).*

Vorobiy Lyubomyr. “Zahir’ya Knyahynys’ke: istoryko-krayeznavchi studiyi Seriya “Opillya: pose-lennya Rohatynshchyny”. L’viv: 2005. (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 27 04 2017 р.

УДК. 929:061.235 (477.83/86) “1918/1921”

МІСЦЕ СТЕПАНА ФЕДАКА В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ГОРОЖАНСЬКОГО КОМІТЕТУ У ЛЬВОВІ (1918–1921 рр.)

Богдан САВЧУК

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України,
вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: bohgdan.s.3693@gmail.com*

У статті розкривається внесок львівського адвоката Степана Федака у роботу Українського горожанського комітету у Львові. Вказується, що організація була заснована у переддень Листопадового чину і діяла в умовах польсько-українського військово-політичного протистояння. На основі архівних матеріалів і періодики автор аналізує основні аспекти діяльності української гуманітарної інституції, до яких був залучений діяч. Наголошується, що, будучи керівником комітету, С. Федак здійснював контроль за фінансовими справами, репрезентував організацію у відносинах із владою, допомагав у вирішенні матеріальних проблем українського населення Галичини.

Ключові слова: Український горожанський комітет, С. Федак, гуманітарна організація, Львів.

В умовах польської окупації Східної Галичини (у 1918–1923 рр.) громадські організації виступали вагомим чинником збереження національної окремішності українського населення¹. Однією з таких організацій був Український горожанський комітет у місті Львів (далі – УГК), котрий виконував функції репрезентанта українців перед польською військовою і цивільною адміністрацією, а також опікувався українськими громадянами, спершу в межах Львова, а з часом в інших повітах краю.

За минулі роки в історичній літературі з'явилися публікації, в яких проаналізовано основні напрямки роботи організації. Це статті О. Бежук², Л. Давибіди³, І. Гловацького⁴, В. Івашука⁵, А. Прокіп⁶, І. Білавич⁷. Однак досі залишаються окремі аспекти діяльності УГК, які недостатньо висвітлені в історіографії.

У нашій розвідці ми зосередимо увагу на тих сферах діяльності УГК, до яких долучився Степан Федак – один із керівників комітету впродовж періоду його існування. Він народився в Перемишлі, але після смерті батька сім'я у 1874 р. переїхала до Львова. Вихованець Ставропільського інституту, пізніше навчався на юридичному факультеті Львівського університету. Проводив власну адвокатську практику у Львові, а з кінця 1890 р. долучився до створення Товариства взаємного ubezpieчення “Дністер”, яке у 1909 р. очолив. Із початком листопадових подій 1918 р. С. Федак ввійшов до складу уряду Західно-української Народної Республіки (далі –

¹ Борис Савчук, “Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.)” (Док. дис., Чернівецький державний університет імені Юрія Федьковича, 1999): 392.

² Ольга Бежук, “Благодійна діяльність самаритянської секції Українського Горожанського Комітету у Львові”, у *Вісник університету Львівська Політехніка* 693 (2011): 142–146.

³ Лев Давибіда, “Діяльність Самаритянської секції українського Горожанського комітету у сфері охорони здоров'я (1918–1923 рр.)”, у *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету* 39 (2014): 62–67.

⁴ Іван Гловацький, “Роль колеги оборонців в організації правового захисту політичних в'язнів у політичних судових процесах у Східній Галичині (1918–1926 рр.)”, у *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права* № 2 (2003): 21–27.

⁵ Володимир Івашук, “Участь наддніпрянських політичних емігрантів у діяльності галицької громадської організації “Український Горожанський Комітет” в 1921 р.”, в *Інтелігенція і влада* 11 (2008), 161–172.

⁶ Андрій Прокіп, “Освітня діяльність Українського горожанського комітету в 1920-х рр.”, *Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарні науки* 13 (2015): 90–94.

⁷ Іван Білавич, Борис Савчук, “Український горожанський комітет як репрезентант соціального захисту українців (1918–1921 рр.)”, в *Научные труды Sworld*, вип. 46, том 5 (2017): 50–54.

ЗУНР) як Державний Секретар харчових справ (продовольства), а після відходу українських військ зі Львова залишився в окупованому поляками місті⁸.

Діяльність УГК відбувалася на тлі складних суспільно-політичних подій, які виникли у зв'язку із завершенням Першої світової війни і подальшим державотворчим процесом у II Речі Посполитій. Після відновлення незалежності молода республіка була втягнута одразу в шість військових конфліктів, які тривали до кінця 1921 р.⁹ У таких умовах польська адміністрація в регіонах, по-перше, не мала змогу виконувати вирішувати нагальні соціальні проблеми (забезпечувати засобами до існування мешканців, боротися з епідеміями, допомагати у відновленні інфраструктури), по-друге, з допомогою силових методів (арешти членів, закриття товариств), втручалася в діяльність непольських громадських організацій. Ці фактори виявляли суттєвий вплив на діяльність української гуманітарної організації.

Сучасні дослідники, характеризуючи діяльність УГК, виділяють кілька етапів: 1) з грудня 1918 до травня 1919 рр., період, коли вплив комітету поширювався на Львів; 2) друга половина 1919 р. – поширення організаційної мережі на Галичину; 3) 1920–1921 рр. – поглиблення форм і розширення напрямів діяльності¹⁰. З метою ґрунтовнішого висвітлення внеску С. Федака у діяльність комітету, хронологічно розділимо виклад результатів дослідження на два етапи: перший – грудень 1918 – грудень 1919 рр.; другий – 1920 – жовтень 1921 рр.

Офіційною датою започаткування роботи УГК у Львові документи товариства вказували четверте грудня 1918 р.¹¹. Проте Олена Федак-Шепарович (дочка С. Федака) згадувала, що установа була заснована під час Першої світової війни (до 1 листопада 1918 р.) і призначалася для розподілу гуманітарної допомоги¹². Після евакуації українських військ зі Львова, 22 листопада у помешканні Осипи Паньківської зібралися Лев Ганкевич, Володимир Охримович та Степан Федак. Метою зустрічі було “устійнити (установити, з'ясувати. – Б. С.) план праці й тактику супроти поляків”¹³. На зборах було вирішено змінити розширити діяльності комітету. Документи фіксували, що С. Федак на той час уже обіймав посаду керівника УГК, тож визначити обставини цього рішення складно. Припускаємо, що такий крок був пов'язаний із його роботою в Державному Секретаріаті ЗУНР.

Впродовж грудня 1918 – грудня 1919 рр. комітет діяв на підставі окремих дозволів місцевої польської адміністрації: перший – від 4 грудня 1918 р., наданий генералом Тадеушом Розвадовським¹⁴; другий – від 5 грудня – Тимчасовим правлячим комітетом¹⁵. Пізніше цей комітет ліквідували*, а цивільна влада перейшла до компетенції Генерального делегата уряду для колишньої Галичини, яким призначили Казімежа Галецького¹⁶. Таким чином, і військова, і

⁸ Зоя Баран, “Степан Федак”, у *Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923. Уряди. Постаті*, ред. Ярослав Ісаєвич. (Львів: Інст. Україн. ім. І. Крип'якевича, 2009), 289–295.

⁹ Норман Дейвіс, “*Боже ігрище: історія Польщі*”. (Київ: Основи, 2008), 740.

¹⁰ Білавич, “Український горожанський комітет як репрезентант соціального захисту українців (1918–1921 рр.)”, 50–54.

¹¹ Статут, 3.03.1920–21.06.1920, Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 462, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

¹² Олена Федак-Шепарович, “Український Червоний Хрест у Львові 1918–1919”, *Вісті комбатанта* № 6 (1961).

¹³ Ibid.

¹⁴ Листування з Тимчасовою урядовим комітетом Міністерства внутрішніх справ у Варшаві, Дирекцією поліції у Львові про затвердження статуту комітету та підготовці статутів окружних і місцевих комітетів, 1918–1921, Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 462, оп. 1, спр. 2, арк. 7.

¹⁵ Ibid., арк. 1.

* Польські адміністративні органи в Галичині: Польська ліквідаційна комісія та Тимчасовий правлячий комітет (утворений 24 листопада 1918 р.) – ліквідовані 10 січня 1919 р.; Правляча комісія для Галичини й Цешинської Сілезії – ліквідована 7 березня 1919 р.; Генеральний делегат уряду для колишньої Галичини – скасована у квітні 1921 р.; з 1 вересня 1921 р. – запроваджувалося восводське управління.

¹⁶ Олександр Рубльов, “Організація управління в українських землях II Речі Посполитої”, у *Історія державної служби в Україні: у 5 т., Т. 2*, ред. Станіслав Кульчицький. (Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 2), 18.

цивільна адміністрація міста не заперечувала роботу УГК для “забезпечення щоденних потреб і охорони українського населення”. Своєю чергою, члени комітету позиціонували організацію як позапартійну і гуманітарну¹⁷.

На початку офіційної діяльності комітету С. Федак, крім безпосереднього керівництва організаційними питаннями, здійснював контроль за фінансовими справами комітету. На його ім’я надходили грошові внески від різних установ і товариств Львова та з-за кордону¹⁸. У цей час діяльність комітету спрямовувалася на опіку над пораненими і полоненими вояками Української Галицької Армії (УГА), що перебували у шпиталях і таборах полонених. Їх забезпечували необхідними речами, які збирали у небайдужих мешканців Львова. З початком 1919 р. УГК надавав допомогу і родинам військових УГА, які втратили засоби до існування, а також іншим представникам української громади, які у зв’язку з військовими діями потребували допомоги¹⁹.

Кошти до бюджету комітету надходили також з добровільних пожертвувань мешканців міста та українських мігрантів. Грошові збірки проводилися в приміщеннях УГК, редакції газети “Вперед”. Окремі рахунки, на які надходили благодійні внески з-за кордону, знаходилися у Земельному Банку Гіпотечному, товаристві “Дністер”. Доходи УГК в період з грудня 1918 до жовтня 1919 р. коливалися від 10–18 тис. корон щомісяця без урахування коштів з-за меж Галичини²⁰. Основними статтями витрат за даний період було фінансування роботи безплатних кухонь, гарнізонного шпиталю, надання коштів для окремих осіб (“запомога”), проведення свят. Крім грошових пожертв, комітет збирав продукти харчування, одяг і білизну²¹.

У спогадах сучасників С. Федака знаходимо відомості про те, що він у цей час допомагав уникати мобілізації до лав польської армії українським службовцям та мешканцям Львова²².

На початку січня 1919 р., завдяки старанню В. Охримовича, УГК отримав дозвіл від голови уряду ЗУНР Сидора Голубовича на проведення переговорів між членами УНРади, котрі залишилися в місті, і польською адміністрацією²³. Результатом цього стало укладення домовленості від першого лютого 1919 р. про “взаємне трактування поранених полонених та інтернованих”, завдяки чому окремі представники комітету (серед них О. Федак-Шепарович) отримали дозвіл відвідувати хворих та інтернованих військових УГА²⁴. Сам С. Федак у лютому 1919 р. відвідував засідання Тимчасової ради Львова, разом із Ісидором Громницьким, Теодозієм Лезогубським, Василем Нагірним та Йосифом Онишкевичем*, яку контролювали поляки²⁵. П’ятого лютого українські радні оголосили “резигнацію” (відставку) зі складу органу через політику “як польського уряду взагалі, так і зокрема Ради м. Львова, – політика, яка, рішаючи насильно, односторонньо і передчасно про державну приналежність української Східної Галичини, рівночасно виключає українське населення від всяких політичних прав...”²⁶.

Політичні зв’язки та суспільний авторитет С. Федак використовував для покращення становища українського населення м. Львів. Так, у березні 1919 р. він у складі депутації, виступив посередником у переговорах між українськими залізничниками і польською адміністрацією міста. Тимчасовий правлячий комітет вимагав від українських робітників присяги на

¹⁷ Статті невстановлених авторів та історичні довідки про заснування, діяльність, склад та потреби комітету, 19.02.1920–10.1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

¹⁸ Листування з українськими товариствами і організаціями Східної Галичини про збір та розподіл пожертвувань для українського населення, 1920, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 241, арк. 3–4.

¹⁹ Розпорядження дирекції поліції про припинення діяльності комітету, 1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 4, арк. 1.

²⁰ Касові книги, грудень 1918 – грудень 1919, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 268, арк. 1–51.

²¹ Ibid.

²² Адольф Слиж, *Мої літа. Спогади*. (Львів: Манускрипт-Львів, 2014), 46.

²³ Баран, *Степан Федак*, 297.

²⁴ Федак-Шепарович, “Український Червоний Хрест у Львові 1918–1919”.

* Українські діячі ввійшли до складу Тимчасової міської ради після її відновлення 31 січня 1918 р. у результаті додаткового обрання (кооптації) із середовища впливових мешканців м. Львів.

²⁵ “В тимчасовій раді Львова”, *Вперед*, 8 лютого 1919.

²⁶ “Резигнація українських радних м. Львова”, *Вперед*, 5 березня 1919.

вірність польській державі. На зустрічі, як повідомляла газета “Вперед” 6 березня, українські представники звертали увагу на те, що така присяга суперечить міжнародному праву. Вказувалося, що українці працювали на користь польської влади від початку окупації, а тепер втратили роботу та платню. Було підняте питання постійних ревізій та арештів, часто невиправданих, серед робітників²⁷. На наступній зустрічі польська адміністрація пообіцяла звільнити арештованих, розібратися із фактами їх побиття у в’язниці, а також виплатити родинам робітників 75% заборгованих виплат²⁸. Однак вимоги українців не були виконані, а польська влада провела масові арешти українців, що не склали присяги²⁹.

Як голова львівського комітету С. Федак у вересні – жовтні 1919 р перебував у Відні, де на той час діяла канцелярія Державного Секретаріату ЗУНР. Тут він звернувся до її керівника Осипа Бурачинського і Григорія Супруна, фінансового агента УНР, з проханням збільшити фінансування УГК із державних фондів³⁰. У результаті поїздки, про яку згадував Є. Чикаленко, УГК отримав від українських властей 1 млн корон³¹.

Варто уточнити таку деталь: у переліку працівників комітету прізвище С. Федака відсутнє³²; так само не вдалося віднайти записи про нарахування йому заробітної платні³³. Натомість ім’я згадується тільки у списках членів виконавчого відділу³⁴. Припускаємо, що керівництво комітетом діяч здійснював на добровільних засадах, приділяючи більше уваги та часу на діяльність у страховому товаристві “Дністер”.

Отже, впродовж 1919 р. С. Федак координував діяльність секцій УГК та займався контролем грошових надходжень. Разом із цим він представляв комітет у відносинах з місцевою польською владою та українськими державними представництвами за кордоном. Роботу в УГК С. Федак поєднував із керівництвом страховим товариством “Дністер” та іншою громадсько-політичною діяльністю.

29 грудня 1919 р. дирекція поліції міста Львів надіслала вимогу до УГК затвердити у намісництві статутну документацію, посилаючись на австрійський закон про товариства від 15 листопада 1867 р., який не був скасований. Цьому документу передувал арешт секретаря комітету В. Целевича і урядовців М. Ільницького, І. Панчишина та Л. Малецького четвертого грудня, яких відпустили тільки через п’ять днів, без висунення звинувачення³⁵. Це затримання стало першою гучною спробою влади міста обмежити діяльність українського комітету.

У відповідь на вимогу влади, за підписом С. Федака, 13 січня 1920 р. до намісництва було направлено лист-відповідь. Повідомлялося, що існування УГК не потребує статутних документів, оскільки закон 1867 р. не регулює діяльність спеціальних комітетів. Керівництво нагадувало про попередні дозволи цивільної і військової адміністрації, користь від співпраці з владою у боротьбі з хворобами, епідеміями, опікою і транспортуванням полонених та іншими проблемами, вирішенням яких переймалась організація. Вказувалося, що впровадження статуту доцільне у випадку стабільного суспільно-політичного життя у Східній Галичині, оскільки військове керівництво могло відмовити у затвердженні нової документації³⁶.

²⁷ “Українська делегація в Правлячій Комісії”, *Вперед*, 6 березня 1919.

²⁸ “Українські депутати в Правлячій Комісії”, *Вперед*, 8 березня 1919.

²⁹ “Масові арешти українських залізничників”, *Вперед*, 11 березня 1919.

³⁰ Батюк, “Надзвичайна дипломатична місія УНРади ЗУНР до США”, 116.

³¹ Євген Чикаленко, “Щоденник. 1919–1920 рр.” (Київ, Нью-Йорк: Видавництво імені Олени Теліги, 2005), 270.

³² Списки керівного складу комітету за секціями, 1920–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 281, арк. 1; Списки членів комітету у Львові, 1920–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 282, арк. 15.

³³ Списки керівного складу комітету за секціями, 1920–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 281, арк. 6.

³⁴ *Ibid.*, арк. 1.

³⁵ Гловацький, “Роль колегії оборонців в організації правового захисту політичних в’язнів у політичних судових процесах у Східній Галичині (1918–1926 рр.)”, 22.

³⁶ Листування з Тимчасовою урядовим комітетом Міністерства внутрішніх справ у Варшаві, Дирекцією поліції у Львові про затвердження статуту комітету та підготовці статутів окружних і місцевих комітетів, 1918–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 2, арк. 7–8.

Аналіз фактичного матеріалу вказує на те, що позиція керівництва УГК була дещо непродуманою. Насправді, комітет наприкінці 1919 р. перетворився на потужну гуманітарну організацію. Уже на той час УГК складався із окремих секцій: запомогова, самаратянська, полонених та інтернованих, посередництва праці, правової допомоги, шкільну. Їх перелік від часу утворення комітету тільки збільшувався, як розширювалася і специфіка їх роботи. Більше того, в умовах військового протистояння, котре тривало протягом 1919–1920 рр., у занятому поляками Львові, який знаходився в тилу армії, діяла польська організація, що фінансувалася із пожертв, надісланих в основному з-за кордону. Аргументи українських представників за таких умов не були серйозними і нам видається, що керівництво УГК це розуміло, та, впродовж короткого періоду часу, виконало вимоги Дирекції поліції м. Львова.

Уже 9 березня 1920 р. до намісництва у Львові було внесено статут УГК³⁷. Серед одинадцяти осіб, котрі підписали документ, містився підпис С. Федака³⁸, який, ймовірно, був одним із його авторів. Однак справа розгляду документів затягувалася³⁹. Намісництво затвердило статут УГК лиш 21 червня, а остаточний дозвіл дирекції поліції довелося очікувати до 18 липня 1920 р.⁴⁰. Незважаючи на офіційне визнання роботи комітету, статут міг перетворитися на інструмент тиску польської влади на українську устанovu. Дирекція поліції отримувала юридичну підставу, у випадку не виконання окремих приписів статуту, офіційно закрити УГК в потрібний момент.

Інформації, яка розкриває роботу С. Федака в УГК у другий період, з початку 1920 по жовтень 1921 рр., значно більше. Це пов'язується із вдосконаленням системи управління комітетом. У структурі УГК з'являється виконавчий відділ, який очолив С. Федак. Ця секція комітету виконувала роль президії, а, по суті, була колегіальним керівним органом, для вирішення організаційних і робочих питань. Збори відділу відбувалися двічі на місяць, а їх протоколи розкривають особливості роботи УГК протягом 1920 р.⁴¹.

Із дев'яти проведених зустрічей С. Федак був присутній на чотирьох. Документи свідчать, що одним із основних напрямків його діяльності в УГК залишалися контроль за фінансовими справами. На засіданні виконавчого відділу 12 червня одним із питань, які розглядали присутні, був лист від українських посольств про виділення п'яти млн корон на загальні цілі УГК та ще 300 тис. корон для потреб службовців. З цього питання звітував особисто голова виконавчого відділу, роз'яснюючи шлях надходження коштів та розподіл, а також умови їх надання для службовців комітету⁴². На цьому ж засіданні С. Федак підняв питання про складання систематичного звіту з діяльності секцій, доручивши зібрати необхідну документацію секретарю В. Целевичу⁴³. Підсумкові рішення відділу свідчать, що його голові перенаправляли прохання, які стосувалися видачі коштів для окремих осіб ("запомога"), він стежив за сплатою внесків та поверненням коштів від урядників комітету, без його відома не залишалася і надходження коштів із закордону, зокрема допомоги від української діаспори США⁴⁴.

Контроль за грошовими виплатами у червні 1920 р. призвів до конфлікту між працівниками комітету та керівником виконавчого відділу. Виділені для службовців кошти (300 тис. корон) С. Федак спробував перерозподілити на користь окремих секцій, що не сприйняли окремі члени УГК⁴⁵.

³⁷ Статут, 3.03.1920 – 21.06.1920, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 1, арк. 9–16 зв.; Листування з Тимчасовою урядовим комітетом Міністерства внутрішніх справ у Варшаві, Дирекцією поліції у Львові про затвердження статуту комітету та підготовці статутів окружних і місцевих комітетів, 1918–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 2, арк. 10.

³⁸ Ibid., спр. 1, арк. 16 зв.

³⁹ Листування з Тимчасовою урядовим комітетом Міністерства внутрішніх справ у Варшаві, Дирекцією поліції у Львові про затвердження статуту комітету та підготовці статутів окружних і місцевих комітетів, 1918–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 2, арк. 10–11.

⁴⁰ Ibid., 10.

⁴¹ Протоколи засідань виконавчого відділу, 1920–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 11, 66 арк.

⁴² Ibid., арк. 8–10 зв.

⁴³ Ibid., арк. 9–10.

⁴⁴ Ibid., арк. 34–35.

⁴⁵ Ibid., арк. 11.

Контроль фінансових справ УГК вимагав голову виконавчого відділу надавати звітність для закордонних благодійників, які надсилали значну грошову допомогу. Роз'яснення цілей і заходів, на які витрачались отримані гроші, на думку керівництва УГК, сприяло б збільшенню фінансових вливань, особливо від українців із США. Такі думки висловлювалися на засіданні представників українських гуманітарних товариств у Львові 15 і 25 листопада 1920 р.⁴⁶ На зустрічах, які проходили під керівництвом С. Федака, було прийнято рішення відправити окремих представників Галичини до США. Такий крок дав би змогу ознайомити діаспору із ситуацією в краю, відзвітувати про вже надіслані кошти, а, в перспективі, збільшити їх кількість⁴⁷. Така ініціатива не була реалізована, бо представники організацій не домовилися про окремі аспекти місії та делегатів.

Крім фінансової сфери, С. Федак був залучений до діяльності Колегії оборонців при секції правничої поради УГК. Як зазначає І. Гловацький, до роботи організації долучилися майже всі українські адвокати Галичини. За відомостями дослідника, С. Федак використовував особисті контакти із представниками польської влади, конкретно Р. Левицьким – судовим радником, для допомоги в окремих судових провадженнях у червні 1920 р.⁴⁸

Зі звітності відділу УГК дізнаємося про окремі особисті зобов'язання С. Федака перед членами комітету. Так, на засіданні 3 травня 1920 р. він обіцяв донести скаргу коломийських залізничників генеральному делегату уряду К. Галецькому на те, що українців надалі не наймають на роботу. Інша обіцянка С. Федака стосувалася пошуку фінансів для організації продовольчої допомоги Гуцульщині, які б переправили до Коломиї⁴⁹.

Окремо до С. Федака зверталися керівники товариства “Руська ремісничка і торгова бурса у Львові”. Для 31 вихованця закладу впродовж грудня 1920 – лютого 1921 рр. було надано кредит у розмірі 120 тис. польських марок (Мп.) як фінансову допомогу для закупівлі харчів, покриття внутрішніх витрат⁵⁰.

В останній рік легальної діяльності УГК виконавчий відділ комітету організував широкомасштабну акцію із допомоги українському населенню Галичини. Ідея такого заходу була окреслена на зборах представників громадських та економічних установ краю (УГК, “Сільський Господар”, “Народна Торгівля” та ін.), що проходила впродовж жовтня 1920 р. у Львові.

Перша зустріч восьмого жовтня відбувалася під головуванням С. Федака, на якій він виступив із привітальним словом. Її метою оголошувалося “з'ясувати собі всесторонньо загрозу становища і напружити всі сили, щоби зоорганізувати і освідомити народ про... потребу... жертвовності”. У виступах доповідачі окреслили проблеми, які виникли в різних сферах суспільного життя Східної Галичини, пропонуючи шляхи виходу із ситуації⁵¹.

Проведення акції потребувало залучення представників з місцевостей Галичини із відповідною організаційною структурою. Після цілковитої окупації краю польськими військами, у великих містах Галичини виникали місцеві осередки УГК. Газета “Вперед” повідомляла читачів про роботу таких комітетів протягом кінця вересня – жовтня 1919 р. у Чорткові⁵², Стрию, Самборі⁵³. На той час також діяли комітети у Перемишлі, Станіславові, Коломиї⁵⁴. Вказувалося, проте,

⁴⁶ Протоколи засідання представників українських гуманітарних товариств у Львові з питань діяльності комітету і виборів делегатів для поїздки в США, 1920, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 229, арк. 1–13.

⁴⁷ Ibid., арк. 2.

⁴⁸ Гловацький, “Роль колегії оборонців в організації правового захисту політичних в'язнів у політичних судових процесах у Східній Галичині (1918–1926 рр.)”, 23–24.

⁴⁹ Журнал запису рішень, доручень та пропозицій виконавчого відділу комітету за секціями, травень – вересень 1920, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 19, арк. 4.

⁵⁰ Звіти, листування, списки та інші документи про діяльність торгових спілок, товариств і кооператив Східної Галичини про організації продовольчої допомоги населенню, 1920–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 227, арк. 49–58.

⁵¹ Протоколи засідань виконавчого відділу, 1920–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 11, арк. 44–50.

⁵² “Вісті із краю”, *Вперед*, 23 вересня 1919.

⁵³ “Вісті із краю”, *Вперед*, 16 жовтня 1919.

⁵⁴ Статті невстановлених авторів та історичні довідки про заснування, діяльність, склад та потреби комітету, 19.02.1920–10.1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

що дозвіл на діяльність осередків був усним. Протягом весни 1920 р. УГК у Львові, спільно з товариством “Дністер” і “Сільський господар” перейняло на себе ініціативу відкриття осередків у містах, де були відсутні місцеві комітети, шляхом відправлення платних делегатів, які б займалися їх організацією⁵⁵. Після затвердження статуту УГК на засіданні виконавчого відділу С. Федак доручив В. Целевичу розробити зразковий статут для осередків у повітах Східної Галичини⁵⁶.

У жовтні 1920 р. комітет у Львові домігся від намісництва дозволу на організацію у повітах Галичини до 31 березня 1921 р. добровільних збірок грошових пожертв, продовольства та одягу для потреб потерпілих внаслідок війни⁵⁷. Дирекція УГК у Львові розробила спеціальну інструкцію, у якій містилися конкретні вказівки щодо проведення такої акції. Координував проведення УГК у Львові. У цій справі йому підпорядковувалися Окружні УГК. За їх відсутності рекомендувалося скликати комітет виключно для проведення збірки. У громадах передбачалося проводити таку роботу спільно з місцевими парафіяльними урядами. Також обов’язковим було повідомити місцеве староство про початок акції у повіті чи громаді⁵⁸. Щодо розподілу зібраного, в інструкції зазначалося: 1) якщо жертводавцем вказувалася мета пожертви, то внесок повинен був перерахуватися до вказаної установи; 2) якщо мету не вказувалати – пожертва йшла для потребуючих у місцевостях. Звітність про призначення і розподіл пожертв також належало подати до місцевих органів влади⁵⁹.

Особливу увагу Краєвий УГК приділяв гірським районам Галичини. Для окремих повітів керівництво комітету додатково розробило програму закупівлі збіжжя та продовольства. Вона полягала в тому, що окремим українським торговельним кооперативним спілкам із фондів УГК у Львові надавався безвідсотковий кредит для закупівлі товарів. Умовою було те, що кооперативи зобов’язувалися розпродати продовольство за встановленими цінами (без прибутку) через мережу магазинів чи на ринках. Певну кількість харчів комітет призначав для безплатної роздачі жертвам війни (інвалідам, вдовам, сиротам, хворим, немічним) і найбіднішим родинам.

Щодо внеску С. Федака у реалізацію цієї ініціативи варто зазначити, що на його ім’я надходили листи та телеграми із повітів, у яких містилися звіти про проведення акції, окремі термінові уточнення, прохання про перегляд умов і термінів надання фінансування, результати проведення збірок.

Як приклад допоміжної акції розглянемо заходи Горожанських комітетів у Станиславові та Надвірні. У Станиславові місцевий УГК, за посередництва колеги С. Федака адвоката Л. Бачинського, домовився із товариствами “Злука” та “Руська міщанська каса”, яким було видано кредит у розмірі 600 тис. Мп. Кооперативи закупили збіжжя (кукурудзу, картоплю) та продовольство у “Народній Торгівлі” і, за визначеними цінами, продали його у місцевих крамницях. Частина отриманого на суму 100 тис. Мп. торгові представники роздали безплатно. Ці кошти поверненню не підлягали⁶⁰. До 19 березня, через уповноваженого, кредит було погашено, а представники спілок повідомляли у листі до С. Федака про готовність до нового займу на старих умовах⁶¹. Акція була продовжена до 24 травня 1921 р. Товариство “Злука” доотримало новий кредит у розмірі 1 млн 100 тис. Мп. до 1 серпня, залучивши до цієї суми ще 658 тис. Мп. власних коштів. Однак через не доопрацювання місцевого комітету збитки для УГК склали близько 320 тис. Мп.⁶²

⁵⁵ Листування з українськими товариствами і організаціями Східної Галичини про збір та розподіл пожертвувань для українського населення, 1920, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 241, арк. 14.

* Згідно статуту комітети в повітах поділялися на окружні та повітові.

⁵⁶ Протоколи засідань виконавчого відділу, 1920–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 11, арк. 34–35.

⁵⁷ Листування з українськими товариствами і організаціями Східної Галичини про збір та розподіл пожертвувань для українського населення, 1920, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 241, арк. 1–1 зв.

⁵⁸ Ibid., арк. 1 зв.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Звіти, листування, списки та інші документи про діяльність торгових спілок, товариств і кооператив Східної Галичини про організації продовольчої допомоги населенню, 1920–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 227, арк. 53.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid., 76–76 зв.

Продовольча акція в Надвірнянському повіті розпочалась у квітні 1921 р. і відбувалася в громадах Делятина, Микуличина, Татарова, Ворохти та ін⁶³. Кредит на закупівлю харчів отримали Повітовий союз кооператив у Делятині та Споживча торгова спілка в Микуличині. Документи вказують, що товариства залучали до роботи і греко-католицький єпархіальний уряд у громадах повіту⁶⁴. Сума кредиту складала 500 тис. Мп., а термін повернення збігав 1 липня. Місцеві кооперативи отримували продовольство через “Народну торгівлю” та через староство, однак їм не вдалося вчасно розповсюдити отримані товари. Представники спілок звернулися до С. Федака із проханням про відтермінування виплати кредиту до листопада 1921 р. та попросили новий займ на суму 480 тис. Мп.⁶⁵. У Микуличині й Татарові не обійшлося без скарг через несправедливий розподіл отриманої продукції, котрі адресувалися С. Федаку⁶⁶. Допоміжна акція в гірських регіонах тривала до вересня 1921 р., і завершилася через підвищення ціни на продовольчі товари⁶⁷. Подібні акції відбувалися в інших містах: Долині, Калуші, Старім Самборі, Городенці, Бережанах⁶⁸.

У підсумку констатуємо, що проведенням такої масштабної ініціативи УГК у Львові певною мірою перейняв на себе деякі з функцій місцевої адміністрації, зокрема тих, що стосувалися продовольчого забезпечення населення. Акція продемонструвала організаційну й фінансову спроможність української громадськості Галичини в умовах польського політичного режиму.

На початку вересня 1921 р. С. Федак, за сприяння Я. Стечковського, тодішнього міністра фінансів Речі Посполитої, проводить зустріч з Начальником Держави Ю. Пілсудським у Варшаві. Цій зустрічі передувала розмова керівника віділу УГК із керівником Громадянської канцелярії Начальника держави С. Царем, на якій С. Федак обіцяв не торкатися політичних питань, оскільки, за його власним твердженням, “в політиці не беру активної участі”⁶⁹. Предметом перемовин, як видається із результатів зустрічі, було отримання офіційних дозволів від міністерства оборони на відвідування інтернованих у таборах Вадовичах і Домбю та арештованих у в’язниці в Вісничу⁷⁰. Між тим Ю. Пілсудський проявив інтерес до діяльності українських установ, мова йшла і про політичні справи та С. Петлюру, в охороні якого певний час служив син С. Федака Степан. Іронічним видається той факт, що через кілька тижнів, 25 вересня 1921 р., саме Федак-молодший вистрілив у автомобіль, у якому знаходився Ю. Пілсудський.

Цей атентат став безпосереднім приводом до закриття УГК у Львові. 19 жовтня 1921 р. на руки о. прелата Леонтія Куніцького надходить розпорядження дирекції львівської поліції про закриття діяльності товариства за звинуваченням у антидержавній діяльності⁷¹. Скарга до львівського воєводства, надіслана 27 жовтня, у якій конкретно розкривається безпідставність звинувачення, вказувалося на відсутність фактів, які б демонстрували антидержавну діяльність комітету та містила прохання про скасування рішення поліції, залишилася не розглянутою⁷². С. Федак у цей час, разом з М. Галушинським, В. Целевичем, О. Навроцьким, перебував під арештом також за звинуваченням в антидержавній діяльності. Подальші апеляції до воєводства справи не змінили⁷³. Дирекція поліції закрила і приміщення, в яких функціонував комітет, конфіскувавши всю документацію. Незважаючи на розгром УГК, секції установи продовжили са-

⁶³ Звіти, листування, списки та інші документи про діяльність торгових спілок, товариств і кооператив Східної Галичини про організації продовольчої допомоги населенню, 1920–1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 227, арк. 1.

⁶⁴ Ibid., арк. 4.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Ibid., арк. 3, 77.

⁶⁷ Ibid., арк. 16 зв.

⁶⁸ Ibid., арк. 22–24, 26, 45, 69, 73.

⁶⁹ “Розмова з Маршалом”, *Діло*, 22 травня 1935.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Розпорядження дирекції поліції про припинення діяльності комітету, 1921, ЦДІАЛ України, ф. 462, оп. 1, спр. 4, арк. 1.

⁷² Ibid., арк. 5–6.

⁷³ Ibid., арк. 9, 13–13 зв.

мостійне функціонування. Так, члени Колегії оборонців УГК, серед яких був С. Федак, у січні 1923 р. внесли проектну документацію для відкриття Союзу Українських Адвокатів, діяльність розпочали Українське товариство допомоги інвалідам і Комітет допомоги політичним в'язням⁷⁴.

Підсумовуючи, варто зазначити, що за час функціонування Український горожанський комітет зумів посісти особливе місце в суспільному середовищі Львова, а згодом і всієї Галичини, оскільки займався розв'язанням особливо болючих проблем. Одну із головних ролей в діяльності комітету відігравав її керівник С. Федак. Власним громадським авторитетом, постійною роботою і особистими навичками він долучився до розбудови організаційної структури комітету, відстоював його інтереси у зв'язках із органами місцевої адміністрації та українською діаспорою. Всередині УГК С. Федак здійснював контроль фінансових справ, відповідав за зв'язки із представництвами в окремих місцевостях Галичини.

CONTRIBUTION OF STEPHAN FEDAK'S IN THE ACTIVITIES OF UKRAINIAN CIVIL COMMITTEE IN LVIV (1918–1921)

Bohdan SAVCHUK

State Higher Educational Institution
 “Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
 Department of History of Ukraine,
 Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
 e-mail: bohgdan.s.3693@gmail.com

Summary

The primary purpose of the article is to highlight the activity of S. Fedak as a participant of Ukrainian humanitarian organization Ukrainian Civil Committee (UCC).

After the establishment of Polish rule over Eastern Galician Ukrainian, activists formed UCC to represent their interests to the new administration. One of the co-founders and leaders was S. Fedak – a lawyer and a public figure.

The committee started to function actively for the needs of civilians in December of 1918 during the difficult period of Polish-Ukrainian conflict, primarily in Lviv. The management of the organization represented it as being non-party and humanitarian. On the first stages, S. Fedak was managing financial deals of UCC. The most funds were used on wounded and captive troops of Ukrainian Galician Army (UGA) and support of widows and orphans. As the range of activities of UCC has grown, S. Fedak became a representative of the organization in relationships with local Polish administration and was establishing a contact with Ukrainian emigration governments.

At the beginning of 1920, the management of UCC developed and later ratified a statute on request of the ruling power. The reason for the request was the situation of Polish State, in particular, a military conflict with Soviet Russia. We consider that an official statute could become a mean for pressure and control of UCC. New rules made S. Fedak a head of the executive department of the committee and established collective management of the organization. His obligations included the control of finance as well as the legal support of citizens. S. Fedak joined the development and implementation of support of the starving population of Eastern Galicia, which took place from November of 1920 until the summer of 1921. At this stage, S. Fedak represented the activity of UCC before Polish central administration, in particular, he was meeting with Y. Pilsudski.

The local government prohibited UCC because of a terroristic attack organized by the son of S. Fedak – Stepan-Yaroslav. S. Fedak and some chief executives of the organization were arrested, and the committee itself was closed with an accusal of anti-state activity.

Keywords: Ukrainian Civil Committee, S. Fedak, humanitarian organization, Lviv.

REFERENCES

- Baran, Zoia. “Stepan Fedak” u *Zakhidno-Ukrains’ka Narodna Respublika, 1918–1923. Uriady. Postati*, edited by Yaroslav Isaievych. (L’viv: Inst. Ukrain. im. I. Kryp’iakevycha, 2009), 289–306. (in Ukrainian).
 Batiuk, Taras. “Nadzvyhajna dyplomatychna misiia UNRady ZUNR do USA”, v *Ukraina: kul’turna spadschyna, natsional’na svidomist’, derzhavnist’* 17 (2008): 116–122. (in Ukrainian).
 Bezhuk, Ol’ha. “Blahodijna diial’nist’ samarytians’koi sektsii Ukrains’koho Horozhans’koho Komitetu u L’vovi”, *Visnyk universytetu L’vivs’ka Politehnika* 693 (2011): 142–146. (in Ukrainian).

⁷⁴ Баран, “Степан Федак”, 298.

Bilavych, Ivan, Savchuk Borys. "Ukrains'kyj horozhans'kyj komitet iak reprezentant sotsial'noho zakhystu ukrainsiv (1918–1921 rr.)", *Nauchnye trudy SWorld* vyp. 46, tom 5 (2017): 50–54. (in Ukrainian).

Chykalenko, Yevhen. *Schodennyk. 1919–1920 rr.* (Kyiv, N'iu-Jork: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2005), 640. (in Ukrainian).

Davybida, Lev. "Diial'nist' Samarytians'koi seksii ukrains'koho Horozhans'koho komitetu u sferi okhorony zdorov'ia (1918–1923 rr.)", *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu* 39 (2014): 62–67. (in Ukrainian).

Dejvis, Norman. *Bozhe ihryshe: istoriia Pol'schi.* (Kyiv: Osnovy, 2008), 1080. (in Ukrainian).

Fedak-Sheparovych, Olena. "Ukrains'kyj Chervonyj Khrest u L'vovi 1918–1919", *Visti kombatanta* № 6 (1961). (in Ukrainian).

Hlovats'kyj, Ivan. "Rol' kolehii oborontsiv v orhanizatsii pravovoho zakhystu politychnykh v'iazniv u politychnykh sudovykh protsesakh u Skhidnij Halychyni (1918–1926 rr.)", *Visnyk Khmel'nyts'koho instytutu rehional'noho upravlinnia ta prava* 2 (2003): 21–27. (in Ukrainian).

Ivaschuk, Volodymyr. "Uchast' naddniprians'kykh politychnykh emigrantiv u diial'nosti halys'koi hromads'koi orhanizatsii "Ukrains'kyj Horozhans'kyj Komitet" v 1921 r.", *Intelihentsiia i vlada* 11 (2008), 161–172. (in Ukrainian).

Kasovi knyhy, hruden' 1918 – hruden' 1919, Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy, m. L'viv (dali – TsDIAL Ukrainy), f. 462, op. 1, spr. 268, 151 ark. (in Ukrainian).

Lystuvannia z Tymchasovoiu uriadovym komitetom Ministerstva vnutrishnikh sprav u Varshavi, Dyrektsiiei politsii u L'vovi pro zatverdzhennia statutu komitetu ta pidhotovtsi statutiv okruznykh i mistsevykh komitetiv, 1918–1921, TsDIAL Ukrainy, f. 462, op. 1, spr. 2, 32 ark. (in Ukrainian).

Lystuvannia z ukrains'kymy tovarystvamy i orhanizatsiiamy Skhidnoi Halychyny pro zbir ta rozpodil pozhertvuvan' dlia ukrains'koho naseleння, 1920, TsDIAL Ukrainy, f. 462, op. 1, spr. 241, 77 ark. (in Ukrainian).

"Masovi areshy ukrains'kykh zaliznychnykyv", *Vpered*, 11 bereznia 1919. (in Ukrainian).

Prokip, Andrij. "Osvitnia diial'nist' Ukrains'koho horozhans'koho komitetu v 1920-kh rr.", *Visnyk L'vivs'koi komertsijnoi akademii. Seriia humanitarni nauky* 13 (2015): 90–94. (in Ukrainian).

Protokoly zasidan' vykonavchoho viddilu, 1920–1921, TsDIAL Ukrainy, f. 462, op.1, spr. 11, 66 ark. (in Ukrainian).

Protokoly zasidannia predstavnykiv ukrains'kykh humanitarnykh tovarystv u L'vovi z pytan' diial'nosti komitetu i vyboriv delehativ dlia poizdky v SSHa, 1920, TsDIAL Ukrainy, f. 462, op. 1, spr. 229, 19 ark. (in Ukrainian).

"Rezyhnatsiia ukrains'kykh radnykh m. L'vova", *Vpered*, 5 bereznia 1919. (in Ukrainian).

"Rozмова z Marshalom", *Dilo*, 22 travnia 1935. (in Ukrainian).

Rozporiadzhennia dyrektsii politsii pro prypynennia diial'nosti komitetu, 1921, TsDIAL Ukrainy, f. 462, op. 1, spr. 4, 29 ark. (in Ukrainian).

Rubl'ov, Oleksandr. "Orhanizatsiia upravlinnia v ukrains'kykh zemliakh II Rechi Pospolytoi", *Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini: u 5 t., T. 2*, edited by Stanislav Kul'chyts'kyj. (Kyiv: Nika-Tsentr, 2009. T. 2.), 512. (in Ukrainian).

Savchuk, Borys. "Ukrains'ki hromads'ki orhanizatsii v suspil'nomu zhyttia Halychyny (ostannia tretyna KhIKh st. – kinets' 30-kh rokiv KhKh st.)" (dok. dys., Chernivets'kyj derzhavnyj universytet imeni Yurii Fed'kovycha, 1999), 492. (in Ukrainian).

Slyzh, Adol'f. *Moi lita. Spohady.* (L'viv: Manuskrjpt, L'viv, 2014), 156. (in Ukrainian).

Spysky chleniv komitetu u L'vovi, 1920–1921, TsDIAL Ukrainy, f. 462, op. 1, spr. 282, 32 ark. (in Ukrainian).

Spysky kerivnogo skladu komitetu za seksiiamy, 1920–1921, TsDIAL Ukrainy, f. 462, op. 1, spr. 281, 21 ark.

Statti nevstanovlenykh avtoriv ta istorychni dovidky pro zasnuvannia, diial'nist', sklad ta potreby komitetu, 19.02.1920–10.1921, TsDIAL Ukrainy, f. 462, op. 1, spr. 3, 68 ark. (in Ukrainian).

Statut, 3.03.1920–21.06.1920, TsDIAL Ukrainy, f. 462, op. 1, spr. 1, 41 ark. (in Ukrainian).

"Ukrains'ka delehatsiia v Pravliachij Komisii", *Vpered*, 6 bereznia 1919. (in Ukrainian).

"Ukrains'ki deputaty v Pravliachij Komisii", *Vpered*, 8 bereznia 1919. (in Ukrainian).

"V tymchasovij radi L'vova", *Vpered*, 8 liutoho 1919. (in Ukrainian).

"Visti iz kraiu", *Vpered*, 16 zhovtnia 1919. (in Ukrainian).

"Visti iz kraiu", *Vpered*, 23 veresnia 1919. (in Ukrainian).

Zhurnal zapysu rishen', doruchen' ta propozytsij vykonavchoho viddilu komitetu za seksiiamy, traven'-veresen' 1920, TsDIAL Ukrainy, f. 462, op. 1, spr. 19, 66 ark. (in Ukrainian).

Zvity, lystuvannia, spysky ta inshi dokumenty pro diial'nist' torhovykh spilok, tovarystv i kooperatyv Skhidnoi Halychyny pro orhanizatsii prodovol'choi dopomohy naseleńniu, 1920–1921, TsDIAL Ukrainy, f. 462, op. 1, spr. 227, 106 ark. (in Ukrainian).

УДК 94 (477)

**КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ 1939–1941 рр.****Андрій КЛІШ**

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
кафедра стародавньої та середньовічної історії, e-mail: klish_andriy@ukr.net
вул. Громницького 1а, 46000, Тернопіль, Україна*

Важливою особливістю сьогодення є звернення до ролі особи в історії України, житті її нації, адже саме непересічні постаті минулого є дороговказом у майбутнє, а їхні наукові пошуки і творчі здобутки мають актуальне для сучасності значення. Власне, історія окремих осіб, їх творчий потенціал і формує нашу історію, живить її життєздатні сили, дає змогу протистояти викликам сучасності.

Постать відомого громадсько-культурного діяча і науковця Кирила Студинського належить до когорти тих непересічних постатей минулого, які у складних умовах суспільно-політичних трансформацій 1939–1941 рр., що відбувалися у Західній Україні, намагалися не лише бути науковцями, а й активними в житті тогочасного соціуму, подекуди навіть підтримувати радянську владу, сприяти радянизаційним процесам.

Гадаємо, що К. Студинський керувався не суто особистісним чинником, намагаючись отримати від нової влади пошесті й прихильність, а все ж таки він, як ніхто інший, добре усвідомлював необхідність об'єднання західноукраїнських земель з Великою Україною як стратегічний крок, шлях до практичної реалізації ідеї соборності України, альтернативи якій на той час не було.

Співпраця з радянською владою мала прагматичний характер. К. Студинський прагнув використати певні владні повноваження на користь українців. Однак так і не зумів стати для радянської влади “своїм”.

Ключові слова: *К. Студинський, західноукраїнські землі, радянизація, політичні трансформації, Народні збори Західної України.*

Утвердження незалежності України, становлення громадянського суспільства, формування його ідеології відбувається в умовах бурхливого зростання інтересу до історичного минулого нашого народу. При цьому пріоритетного значення набуває звернення до ролі особового аспекту в історії, оскільки саме людський вимір є тим критерієм, який визначає духовність, потяг до історичної правди. Історія кожної країни, кожного напрямку діяльності є персоніфікованою, бо всі об'єктивні процеси суспільно-політичного розвитку проходять через індивідуальний досвід.

У цьому контексті особливої актуальності набувають дослідження життя та багатогранної діяльності однієї з визначних особистостей кінця ХІХ – середини ХХ ст. – Кирила Студинського як громадсько-політичного діяча та науковця. К. Студинський – автор понад 500 праць із літературознавства, культурного руху в Галичині, директор філологічної секції і голова НТШ у 1923–1932 рр. З його політичною діяльністю як очільника Народних зборів Західної України, депутата Верховної ради СРСР, проректора франкового університету певною мірою пов'язаний т. зв. період “радянизації” Галичини 1939–1941 рр.

Нині існує кілька розвідок, що стосуються життя й діяльності К. Студинського⁷⁵. Втім, залучення у нинішньому дослідженні нового джерельного матеріалу дозволить відкрити нові сторінки з історії досліджуваного явища.

Прихід радянської влади у вересні 1939 р. дозволив К. Студинському повернутися до активної роботи. Не маючи ілюзій щодо нового режиму, вчений розумів важливість об'єднання українських земель, отож погодився на співпрацю.

⁷⁵ Андрій Кліш, *Кирило Студинський: життя та діяльність: монографія*. (Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011), 220; Уляна Єдлінська, *Кирило Студинський (1868–1941). Життєписно-бібліографічний нарис*. (Львів, 2006), 309.

Уже після того, як 22 вересня 1939 р. Червона армія зайняла Львів, за ініціативою української інтелігенції і політичних діячів був створений Допомоговий комітет на чолі з К. Левицьким. 24 вересня українська делегація, до складу якої входив і К. Студинський, зустрічалася з військовим комендантом Львова та представниками місцевої радянської влади. На зустрічі від імені українського народу, його громадських установ і політичних організацій, трудової інтелігенції Галичини виступив К. Левицький, який просив захистити їхні інтереси і дати можливість працювати, засвідчив свою готовність до співпраці⁷⁶.

Оцінюючи роль різних чинників у процесі возз'єднання двох українських земель, безпосередній учасник тих подій О. Довженко у щоденнику писав, що “народ український фактично тут був ні при чім”⁷⁷. Це твердження слушне й щодо західноукраїнської інтелігенції, представники якої на Народних Зборах Західної України, що відбулися у Львові 26–28 жовтня 1939 р., змушені були фактично виконувати завчасно визначену їм роль. Поспіхом, без ґрунтовного обговорення, вони разом з іншими делегатами одностайно прийняли декларацію про встановлення радянської влади на території Західної України та її возз'єднання з Радянською Україною, націоналізацію банків і великої промисловості, конфіскацію поміщицьких і церковних земель.

К. Студинський головував на цих зборах. Він уважав, що Народні збори “перекреслювали раз і назавжди польські претензії до суто українських земель на Західній Україні”⁷⁸. Це ще раз доводить, що основним мотивом співпраці з радянською владою були давні ідеї вченого щодо соборності українських земель.

Для відтворення духу епохи подаємо тут його промову повністю: “Товариші і товаришки депутати Українських Народних Зборів! Ми зібрались сюди, в стародавнє українське місто Львів, як повноважні представники звільненого народу Західної України (*бурхливі оплески, вигуки “ура”, “слава”*)”.

Прийшов український народ до цих зборів, щоб вирішити важливіші питання, що відносяться до долі Західної України (*бурхливі оплески*). Ми, товариші й товаришки депутати, добре пам'ятаємо накази наших виборців, висловлені ними в дні перед виборами і в день виборів до Українських Народних Зборів (*бурхливі оплески*).

Дозвольте коротко нагадати ці накази.

На всій території Західної України повинна бути встановлена радянська влада (*бурхлива овація, вигуки “ура”, “слава”, оркестр виконує “Інтернаціонал”*).

Одночасно з встановленням радянської влади, Західна Україна повинна бути включена до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (*бурхлива овація, вигуки “ура”, “слава”*).

Другий наказ наших виборців – поміщицькі, монастирські землі, землі великих буржуазним чиновників, повинні бути конфісковані і передані в користування трудовому селянству (*бурхливі тривалі оплески, вигуки “ура”, “слава”*).

Це воля народу Західної України, виявлена на багатолюдних і багаточисленних мітингах, демонстраціях і зборах робітників, селян, інтелігенції напередодні скликання Українських Народних Зборів (*бурхливі оплески, вигуки “ура”, “слава”*).

Я думаю, що ми обранці народу, виправдаємо довір'я своїх виборців і на цих історичних Народних Зборах ухвалимо такі рішення, які чекає від нас народ, що виявив до нас своє високе довір'я (*бурхливі оплески, вигуки “ура”, “слава”*).

Дозвольте, товариші й товаришки депутати, ці перші історичні Народні Збори вважати за відкриті (*бурхливі тривалі оплески, оркестр виконує “Інтернаціонал”*)⁷⁹.

Щоб передати Верховній Раді СРСР декларацію Народних Зборів Західної України з проханням возз'єднатися з УРСР, у Москву відбула спеціально обрана повноважна комісія

⁷⁶ М. Чоповський, *Криваві події на Західній Україні: Національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях 1920–1953 рр.* (Львів, 1998), 103.

⁷⁷ О. Довженко, *Україна в огні. Кіноповість. Щоденник.* (Київ: Рад. письменник, 1990), 416.

⁷⁸ Машинописні копії статей, повідомлень, інформацій і других матеріалів, характеризующих життя міста Львова. Том II, Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р. 199, оп. 1, спр. 6, арк. 66.

⁷⁹ “Вступна промова”, *Червона Україна*, 27 жовтня 1939.

Зборів із 63 осіб. На Київському вокзалі столиці СРСР для зустрічі делегації зібрали 8 тис. осіб. Не втаємничені в хитросплетіння більшовицької політики галичани і волиняни були вражені помпезністю зустрічі. К. Студинський, зокрема, занотував: “Такого прийому, який стрів нас у столиці Союзу, я ніколи не надіявся. На вокзалі вітало нас військо. Я як найстарший віком депутат перейшов перед почесним караулом Червоної Армії, а оркестра заграла третій інтернаціонал... В готелі “Москва” вітала нас оплесками служба, і в цьому розкішному будинку приміщено нас на дев’ятому поверсі, де нас угощено незвичайно виставно. Ми були гістьми влади.

Незвичайної опіки дізнали тут перед усім від М. Хрущова, що не тільки кожного дня довідувався про нас, але сам поїхав з нами у величному метрі по Москві. Згадаю, що публіка, де б ми появилися, вітала нас окликами і оплесками”⁸⁰.

Також К. Студинський наголошував на доступності освіти у СРСР, чого не спостерігалося в міжвоєнній Польщі: “... відомо, що в Радянському Союзі молоді вільна дорога в науку. В інститутах, університетах студенти – діти робітників і селян, не тільки навчаються безкоштовно, а й одержують державну стипендію в розмірі від 160 до 400 карбованців, живуть у чудових гуртожитках. В їх розпорядженні гарно устатковані лабораторії, кабінети і т. д. Тепер і ви маєте можливість жити так як живе молодь Радянського Союзу. Настає час коли і в нас для дітей робітників і селян гостинно відкриваються двері інститутів, університетів. Оволодівайте наукою, вам допомагає держава. Вже студентів не доведеться більше бігати по закінченню занять “на заробітки”, репетирувати бездарного сина якоїсь пані”⁸¹.

1 листопада 1939 р. Верховна Рада СРСР прийняла “Закон про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік з возз’єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою”⁸².

Включення краю до складу Радянської України означало фактичне возз’єднання двох найбільших частин української нації, відокремлених раніше одна від одної державними кордонами. Зроблено вирішальний крок до єдності усіх українських земель. У цьому історичному акті примхливо переплелися віковічні прагнення українського народу із реаліями політики європейських наддержав напередодні та на початку Другої світової війни.

К. Студинський був особливо приголублений новою владою і грав роль старорежимної інтелігенції, що успішно “перевиховується”. У грудні 1939 р. Президія АН УРСР прийняла рішення про поновлення в званні дійсних членів Академії К. Студинського, В. Щурата, М. Возняка, Ф. Колесси і просила Раднарком УРСР збільшити кількість дійсних членів АН УРСР за рахунок вчених із Західної України.

Та справжнє ставлення до нього з боку влади доволі добре розкривають, зокрема, опубліковані спогади М. Хрущова. З-поміж провідних діячів галицької інтелігенції він виділяв Ф. Колессу і К. Студинського. Останній зарекомендував себе як “антипольська фігура, налаштована прорадянськи і проукраїнськи”. Однак у політичних питаннях, відзначав М. Хрущов на основі власних зустрічей, він “без міцних переконань”⁸³.

Секретар Львівського обкому КП(б)У І. Грушецький, характеризуючи українську інтелігенцію часів становлення радянської влади в Західній Україні в 1939–1941 рр., відносить К. Студинського до тієї її частини, що, “не пориваючи зі своїм націоналістичним багажем, повела лінію загравання з органами Радянської влади, стараючись втертися в довіру і пристосуватися до нових обставин”. Народний комісар Державної безпеки УРСР в 1940–1941 рр. С. Савченко називав К. Студинського “польським іезуїтом” і “негідником”⁸⁴.

⁸⁰ Микола Литвин та ін., 1939. *Західні землі України*. (Львів: НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича, 1999), 131.

⁸¹ “Промова тов. К. Й. Студинського”, *Вільна Україна*, 28 лютого 1940.

⁸² *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали*, упоряд. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. (Мюнхен: Сучасність, 1983. Т. 1), 124.

⁸³ “Мемуари Никити Сергеевича Хрущева”, в *Вопросы истории*. (1990. № 7), 90–91.

⁸⁴ “Повідомлення Народного комісаріату державної безпеки УРСР ЦК КП(б)У про реагування інтелігенції Львівської області на статтю “З хрестом чи ножом”, у *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1 (1939–1953)* (Київ: Наукова думка, 1995), 272.

Загалом позицію К. Студинського в такій ситуації можна охарактеризувати як намагання якомога повніше використати прихильність радянської влади до української національної справи. Це вимагало у відповідь показової лояльності. Вчений прийняв такі правила.

Академік активно пропагував “возз’єднання” і перебудову життя на соціалістичних засадах. Так, 5 грудня 1939 р. в газеті “Вільна Україна” опубліковано його статтю “Здійснилась наша мрія”, 21 грудня – “Володар дум і серцець” – до річниці Й. Сталіна.

Варто погодитися з професором С. Макарчуком, котрий вважає, що К. Студинський, як і більшість української інтелігенції, хоча спочатку і був противником радянської влади, виступав за возз’єднання. На радянську владу була певна надія, а вже потім наставало розчарування через репресивну політику цієї влади⁸⁵. На думку львівського дослідника І. Чорновола, К. Студинський не мав жодних ілюзій стосовно радянської влади і лише шукав нового компромісу із завойовниками⁸⁶.

Безумовно, вплинули на К. Студинського і ті перетворення, які відбулися на території Західної України, зокрема в культурно-освітній сфері. Якщо за часів Польщі на згаданій території у школах навчалося 900 тис. дітей, в основному в містах, то за перші місяці радянської влади кількість дітей збільшилася до 1 189 000; кількість шкіл зросла від 4 000 до 6 739, з них 5 798 були українськими (за польської влади – 371). Також організовано 6 палаців піонерів, 6 обласних технічних станцій, 50 піонерських клубів, замість 5 вищих учбових закладів діяло 13. За час існування радянської влади в 1939–1941 рр. створено 14 театрів, 117 кінотеатрів і кіноустановок (з них понад 100 – у сільській місцевості), 59 районних будинків культури, 138 районних клубів, 3 173 сільських клубів, 196 міських і районних та 11 дитячих міських бібліотек⁸⁷. Звичайно, це не могло не сподобатися українському інтелігенту, який все життя зустрічав лише приниження всього українського.

Користуючись підтримкою нової влади, К. Студинський брав активну участь у культурно-освітніх процесах у Галичині. Його призначили проректором з навчальної роботи Львівського університету. Перебуваючи на цій посаді він зумів суттєво вплинути на ректора М. Марченка. На думку Я. Калакури, М. Марченко активно прилучився не стільки до радянзації Львівського університету, скільки до його українзації. При цьому він сам під впливом культурного життя, його традицій, спілкування з професорами К. Студинським, Ф. Колессою, В. Щуратом, М. Возняком, І. Крип’якевичем формувався як національно свідомий історик. Очевидно, це й викликало занепокоєння в партійних структурах і спецслужбах, результатом чого стало відкликання М. Марченка восени 1940 р. до Києва.

У лютому 1940 р. за ініціативою К. Студинського у Львівському університеті відбулися урочистості, присвячені 100-річчю виходу у світ Шевченківського “Кобзаря”. Вчений увійшов у редколегію видання творів (10 січня 1940 р.) і став заступником голови комітету для проведення 85-річного ювілею від дня народження І. Франка (22 квітня 1940 р.), а також обраний членом вченої ради Львівської філії бібліотеки АН УРСР (25 червня 1940 р.), Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка (25 лютого 1940 р.) та Інституту мовознавства (5 квітня 1940 р.). К. Студинський продовжував займатись охороною пам’яток культури, увійшовши до Комітету охорони та збереження історико-культурних, архітектурних і археологічних пам’яток УРСР.

К. Студинський, окрім посади проректора, був деканом філологічного факультету Львівського університету. Саме тоді збулася мрія вченого, коли до його кабінету приходили студенти зі Східної України – Кам’янця-Подільського, Києва, Вінниці, Харкова, що приїхали вчитись у Львівський університет⁸⁸.

⁸⁵ *Україна-Польща: важкі питання. Матеріали IV міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Варшава 8.10.1998. Т. 4. (Варшава, 1999), 148.*

⁸⁶ Ігор Чорновол, Змагання компромісів. Кирило Студинський і радянська влада, *Львівська газета*, 7 жовтня 2005.

⁸⁷ Машинописные копии статей, сообщений..., арк. 68–69.

⁸⁸ Статті Студинського К. “М. Грушевський”, “Радянська культура”, “Вістки з Великої України” та ін., Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України), ф. 362, оп. 1, спр. 81, арк. 81.

Як зазначав В. Сімович, К. Студинський завжди намагався підтримати талановиту молодь: “Ще одна характерна риса академіка Студинського – він завжди уважно й чуйно ставився до молодих наукових працівників. Коли людина виявляла якийсь науковий інтерес, Кирило Йосипович завжди старався їй всіляко допомагати, щоб вона мала змогу поширювати свої знання, розгорнути свої наукові сили”⁸⁹.

Одночасно із цим К. Студинський виступав проти русифікації новою владою культурного та наукового життя Західної України. Так, у листі до віце-президента ВУАН він писав, що заступник директора Відділу АН Самілов почав підбирати персонал без узгодження з ним, деякі з прийнятих на роботу не знали української мови. На думку К. Студинського, знання мови, незважаючи на національність, у філіалі ВУАН є обов’язковим⁹⁰.

Активною була громадська діяльність академіка. Він був обраний у Львівському виборчому окрузі № 580 депутатом Верховної Ради СРСР⁹¹.

Збереглися документальні свідчення, що К. Студинський, як депутат Верховної Ради СРСР, і деякі інші місцеві інтелігенти, котрі тоді опинилися на керівних посадах і користувалися певним впливом, як могли допомагали тим мешканцям регіону, на яких впала тінь підозри з боку репресивного апарату партії і НКВС. У вересні 1940 р. ув’язнено завідувача кафедрою української мови та літератури Львівського ветеринарного інституту за належність до ОУН, і “тільки старанням Кирила Студинського, – пише у своїх спогадах У. Любович, – він уникнув загибелі під час мордування в’язнів у травні 1941 року”⁹².

На початку 1940 р. у Бучачі заарештовано голову місцевої “Просвіти” адвоката Р. Слюзаря. Йому загрожувало ув’язнення в концтаборах, проте академік К. Студинський допоміг одержати документи на виїзд в окупований німцями Краків⁹³. Звертався він і про перегляд справи ув’язненого М. Биха – адвоката у Станіславі як і багатьох інших діячів.

15–19 січня 1941 р. у Львові відбувся процес 59-ти, на якому судили членів ОУН. Він набув надзвичайно широкого громадського резонансу як через мужню поведінку підсудних, так і через неймовірно жорстокі винесені вироки. Сорок два підсудних були засуджені до смертної кари, сімнадцять отримали по 10 років ув’язнення і по 5 років заслання. Лише після депутата Верховної Ради СРСР академіка К. Студинського Президія Верховної ради СРСР замінила жінкам розстріл на десятилітнє ув’язнення⁹⁴. У цій справі К. Студинський звертався особисто до М. Хрущова⁹⁵. Це підтверджує і М. Прокоп, чоловік однієї з учасниць “процесу 59-ти” Л. Комар⁹⁶. К. Студинський листовно звертався до Й. Сталіна з проханням про звільнення В. Лозинського.

Також К. Студинський у зверненнях до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР виступав на захист українського селянства, писав, що колективізація в західних областях “ще не поступила так далеко, щоби не можна позбавити одноосібні господарства їх живого і мертвого інвентаря без шкоди для господарства радянської влади”⁹⁷. Як влучно зазначив М. Семчишин, академік “став чи не центральною фігурою для львів’ян. Слід зазначити, що він виявив себе правдивим, щирим, сміливим захисником усіх громадян, яким загрожувало якесь нещастя... Він був справжнім захисником від усіляких кривд”⁹⁸.

⁸⁹ “Непохитний авторитет”, *Вільна Україна*, 16 березня 1940.

⁹⁰ Листи до приватних осіб, представників уряду і духовенства та редакторів видавництв та ін., ЦДІАЛ України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 228, арк. 85.

⁹¹ Списки депутатів, справки о результатах голосовання по виборам в Верховный Совет СССР и Верховный Совет УССР, Центральний державний архів громадських організацій України, ф. 1, оп. 20, спр. 7461, арк. 12.

⁹² Уляна Любович, “Спогади. Юрій Стефанік”, у *Сучасність*. (1988. № 2), 95.

⁹³ Богдан Головин, *Нації незгасимий смолоскип. Статті. Інтерв’ю. Спогади*. (Тернопіль: Просвіта, 2003), 33.

⁹⁴ *Ibid.*, 84.

⁹⁵ Листи до приватних осіб, представників уряду... арк. 93.

⁹⁶ М. Прокоп, “Україна і українська політика Москви”, у *Сучасність*. (1981. № 1), 145.

⁹⁷ Записки і замітки Студинського К., ЦДІАЛ України, ф. 362, оп. 1, спр. 143, арк. 41.

⁹⁸ М. Семчишин, *З книги Лева. Український Львів двадцятих – сорокових років*. (Львів, 1998), 66–67.

Будучи вихідцем із родини священика, К. Студинський намагався захистити і греко-католицьке духовенство. Зокрема у квітні 1941 р. він звертався до начальника НКВС у Миколаєві: “... Знаю напевно, що ви змушуєте священиків до донощитва і мовчання. Заявляю вам, що в цій справі звертаюсь до Хрущова і що буду боротись з вами всіма засобами, що є у моєму розпорядженні, бо в Совегах усі громадяни рівні”⁹⁹.

Активна й виснажлива праця часто в стресових умовах позначилася на здоров’ї К. Студинського. Як відомо з листів літературознавця М. Фуртак-Деркач та львівського лікаря Я. Насса, у травні 1941 р. учений відчув болі в серці. Втім, це не стало перешкодою для дій влади, яка мала на меті арештувати академіка, котрому йшов 73-й рік.

Наприкінці червня 1941 р., коли тільки розпочалася німецько-радянська війна, К. Студинського разом із сином Івана Франка, Петром, примусово вивезли радянські спецслужби. Подальша його доля невідома. Знаходимо лише замітку в рубриці “Подайте вістку” в “Українських щоденних вістях”: “Кирило Студинський, професор університету в обложно хворому стані, і його дружина Леонтія забрані з хати в суботу 28 червня 1941 р. о 10 год ранку і вивезені більшовиками в невідомому напрямку. Поширювані вістки дуже різномірні і не стверджені”¹⁰⁰.

Про подальшу долю двох визначних суспільно-політичних діячів достовірних фактів, на жаль, на маємо. Відомі свідчення внучки І. Франка Віри Петрівни: “24 червня 1941 року на третій день війни, батько, Петро Іванович, востаннє відвідав торгово-економічний інститут, де мав кафедру. З першого ж дня війни за ним невідступно слідували три працівники НКВС, один із них навіть ночував у нас. Подібним чином супроводили й деяких інших представників інтелігенції. Ми могли лишень здогадуватися, чим викликана така “увага”... Отже, 24-го “охоронці” сказали батькові подзвонити до академіка Студинського, щоб той збирався, бо терміново виїдять. Невдовзі приїхав лімузин, у ньому уже був Студинський. Посадили й батька. Наступного дня – телефонний дзвінок. Голос телефоністки: “Отвѣтьте Киеву”. По телефону батько сказав матері, що за нами приїде машина, і зв’язок обірвався. Ніхто не приїхав. Більше жодних звісток”¹⁰¹.

Не ставлячи під сумнів трагічний фінал життя двох галицьких інтелігентів, зауважимо, що існує авторитетне свідчення, що принаймні К. Студинський до Києва доїхав. Мабуть, що телефонний дзвінок зі столиці за тодішніх умов не був імітацією. В усякому разі дружина одного з фундаторів ВУАН М. Василенка Н. Полонська-Василенко, яка перед війною працювала в Інституті історії України АН УРСР й була чудово обізнана з життям академії, особисто знала колишнього голову НТШ, вже в еміграції згадувала про літо 1941 р. у Києві: “В останніх днях червня, або в перших липня того ж року, побачила я перед будинком ВУАН, на вулиці Короленка авто, з вікна якого було видно гору валіз. Далі на бульварі Шевченка я зустріла академіка К. Студинського. Страшенно схвильований, він почав розповідати мені грімким голосом, як його вивезли разом із дружиною та речами – оце й було авто, яким вивезли його. Він скаржився, кричав, що не хотів їхати, але його силою примусили сісти в авто, і сказали, що везуть просто до Уфи, куди евакуювано УАН.

Пройшов час, і виявилось, що до Уфи не доїхав ні академік К. Студинський, ні його дружина. Син його сл[авної] пам[’яті] професор Ю. Студинський казав мені, що всі його заходи для встановлення долі його батька були без наслідків. Слід його губився в Києві”¹⁰².

Підтвердженням того, що К. Студинський загинув у Києві від рук працівників НКВС, є нещодавно віднайдений документ, у якому йдеться: “Указаннями товарища Хрущова нами арестовані: Студинский, Франко, киевский артист Донец, националисты. В связи с тем, что

⁹⁹ В сітях енкеведистів. 3 мартирології українського духовенства за большевицьких часів, *Збруч*, доступ отримано 3 жовтня 2017, <https://zbruc.eu/node/57822>.

¹⁰⁰ Кирило Студинський, Повідомлення про арешт, у *Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади*. (Львів, 1993. Кн. 1), 116.

¹⁰¹ Н. Полонська-Василенко, “Академік Агатангел Юхимович Кримський, 1871–1941: Століття з дня народження та тридцятиліття з дня смерті,” у *Український історик*. (1971. № 3/4), 98.

¹⁰² Ibid.

вывести их из Киева затруднительно, считаем целесообразным их расстрелять. ЦК КПУ такого же мнения. Прошу немедленных указаний»¹⁰³.

Таким чином, коли у вересні 1939 р. на західноукраїнські землі прийшла радянська влада, К. Студинський був одним із тих, хто її підтримав. Розуміючи потребу більшовиків у місцевій підтримці, академік намагався шляхом співпраці добитися певних поступок і сприяння в національно-культурній сфері. Це не був прагматичний крок, а винятково ідеалістична надія, яка втягнула К. Студинського в складні політичні процеси. Вкотре підтримавши радянську владу, вчений так і не став для неї своїм, підтвердженням чому, зокрема, є таємниця його смерті.

Він не бачив альтернативи більшовикам щодо об'єднання українських земель, тому став активним учасником приєднання Західної України до УСРР, намагаючись якомога повніше використати нову владу у вирішенні нагальних суспільних потреб.

KYRYLO STUDYNSKYI AND CONDITIONS OF SOCIAL AND POLITICAL TRANSFORMATIONS IN WESTERN UKRAINE 1939–1941

Andriy KLISH

*Ternopil V. Hnatiuk National Pedagogical University,
1a, Gromnytskyi St., Ternopil, 46000, Ukraine*

Summary

It is important to appeal to the role of person in the history of Ukraine, extraordinary figures of the past are important for the future, their creative achievements have an actual significance for the present. The history of individuals, their creative potential and shapes our history, allows you to withstand the challenges of our time.

Kyrylo Studynskyi was public and cultural figure, belongs to the cohort of those remarkable figures of the past, which in the difficult conditions of socio-political transformations of 1939–1941 that took place in Western Ukraine, tried not only to be scholars, but also to be active in the life of that time, sometimes even to support the Soviet government, to contribute to the sovietization processes.

K. Studynskyi was guided not by a purely personal factor, trying to obtain honors and dedication from the new government, but he, like no other, was well aware of the need to unite the West Ukrainian lands with the Great Ukraine as a strategic step, the way to the practical realization of the idea of the unity of Ukraine.

Cooperation with the Soviet authorities was pragmatic. K. Studynskyi tried to use certain powers in favor of Ukrainians. However, he never succeeded in becoming “his” for the Soviet authorities.

Keywords: *K. Studynskyi, Western Ukrainian lands, sovietization, political transformations, People's Assembly of Western Ukraine.*

REFERENCES

Chopovs'kyu M. *Kryvavi podiyi na Zakhidniy Ukraini: Natsional'no-vyzvol'na borot'ba na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh 1920–1953 rr.* (L'viv, 1998), s. 103. (in Ukrainian).

Chornovol, Ihor. *Zmahannya kompromisiv. Kyrylo Studyns'kyu i radyans'ka vlada. L'vivs'ka hazeta, 7 zhovtnya 2005.* (in Ukrainian).

Dovzhenko, Oleksandr. *Ukrayina v ohni. Kinopovist'. Shchodennyk.* (Kyiv: Rad. pys'mennyk, 1990). (in Ukrainian).

“V sityakh enkedystiv. Z martyrolohiyi ukrayins'koho dukhovenstva za bol'shevits'kykh chasiv”, Zbruch, Accessed 3 zhovtnya 2017, <https://zbruc.eu/node/57822>. (in Ukrainian).

“Vstupna promova”, *Chervona Ukrayina*, 27 zhovtnya 1939. (in Ukrainian).

Holovyn, Bohdan. *Natsiyi nez-hasymyy smoloskyp. Statti. Interv`yu. Spohady.* (Ternopil': Prosvita, 2003). (in Ukrainian).

Yedlins'ka, Ulyana. *Kyrylo Studyns'kyu (1868–1941). Zhyttyepysno-bibliohrafichnyy narys.* (L'viv, 2006). (in Ukrainian).

“Kyrylo Studyns'kyu: Povidomlennya pro areshť”, *Litopys neskorenoyi Ukrainy: Dokumenty, materialy, spohady* (L'viv, 1993. Kn. 1). (in Ukrainian).

¹⁰³ “Шифровка из Киева 6.07.1941 г.”, *Великая победа. освобождение XII. Т. 11: Сражения за Москву и Сталинград.* (Москва, 2015), 324.

- Klish, Andriy. *Kyrylo Studyns'kyi: zhyttya ta diyal'nist': monohrafiya*. (Ternopil': V-vo TNPU im. V. Hnatyuka, 2011). (in Ukrainian).
- Lysty do pryvatnykh osib, predstavnykiv uryadu i dukhovenstva ta redaktoriv vydavnytstv ta in., TsDIAL Ukrayiny u L'vovi, fond 362, opys 1, sprava 228. (in Ukrainian).
- Lyubovych, Ulyana. "Spohady. Yuriy Stefanyk". *Suchasnist'*, No 2 (1988). (in Ukrainian).
- Mashinopisnye kopii statei, soobshchenii, informatsii i drugikh materialov kharakterizuyushchikh zhizn' goroda L'vova. Tom II, Derzhavnyy arkhiv L'vivs'koyi oblasti (dali – DALO), fond R. 199, opys 1, sprava 6. (in Ukrainian).
- "Memuary Nikity Sergeevicha Khrushcheva". *Voprosy istorii*, No 7 (1990): 90–91. (in Russian).
- Mykola Lytvyn ta in. 1939. *Zakhidni zemli Ukrayiny*. (L'viv: NAN Ukrayiny, In-t ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha, 1999). (in Ukrainian).
- "Nepokhytnyy avtorytet". *Vil'na Ukrayina*, 16 bereznya 1940. (in Ukrainian).
- "Povidomlennya Narodnoho komisariatu derzhavnoyi bezpeky URSR TsK KP(B)U pro reahuvannya intelihentsiyi L'vivs'koyi oblasti na stattyu "Z khrestom chy nozhem"". *Kul'turne zhyttya v Ukrayini. Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy*. – T. 1 (1939–1953). (Kyiv: Naukova dumka, 1995). (in Ukrainian).
- Polons'ka-Vasylenko, Natalia. "Akademik Ahatanhel Yukhymovych Kryms'kyi, 1871–1941: Stolittya z dnya narodzhennya ta trydtsyatylittya z dnya smerti", *Ukrayins'kyi istoryk*. No 3/4(1971). (in Ukrainian).
- Prokop, M. "Ukrayina i ukrayins'ka polityka Moskvu". *Suchasnist'*, No 1. (1981). (in Ukrainian).
- "Promova tov. K. Y. Studyns'koho". *Vil'na Ukrayina*, 28 lyutoho 1940. (in Ukrainian).
- Semchyshyn, M. *Z knyhy Leva. Ukrayins'kyi L'viv dvadtsyatykh – sorokovykh rokiv* (L'viv, 1998). (in Ukrainian).
- "Shifrovka iz Kieva 6.07.1941 g.", *Velikaya pobeda. osvobozhdenie XII. T. 11: Srazheniya za Moskvu i Stalingrad* (M., 2015), 324. (in Russian).
- Spisky deputatov, spravky o rezul'tatakh holosovannya po vyboram v Verkhovnyi Sovet SSSR y Verkhovnyi Sovet USSR, Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh orhanizatsiy Ukrayiny, fond 1, opys 20, sprava 7461. (in Ukrainian).
- Statti Studyns'koho K. "M. Hrushevs'kyi", "Radyans'ka kul'tura", "Vistky z Velykoyi Ukrayiny" ta in., Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m. L'vovi (dali – TsDIAL Ukrayiny), fond 362, opys 1, sprava 81. (in Ukrainian).
- Ukrayins'ka suspil'no-politychna dumka v 20 stolitti: Dokumenty i materialy*, Uporyad. T. Hunchak i R. Sol'chanyk. (Myunkhen: Suchasnist', 1983. T. 1). (in Ukrainian).
- Ukrayina-Pol'shcha: vazhki pytannya. Materialy IV mizhnarodnoho seminaru istorykiv "Ukrayins'ko-pol's'ki vidnosyny pid chas Druhoyi svitovoyi viyny"*. *Varshava 8.10.1998*. T. 4. (Varshava, 1999). (in Ukrainian).
- Zapysky i zamitky Studyns'koho K., TsDIAL Ukrayiny, fond 362, opys 1, sprava 143. (in Ukrainian).

УДК 94 (477.8) 092

**ІСТОРІЯ КОНФЛІКТУ ПОЛЬСЬКОГО ПОСЛА БРОНІСЛАВА
ВОЙЦЕХОВСЬКОГО І МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО В 1938 р.****Олег ЄГРЕШІЙ**

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України, e-mail: ludyna@ukr.net
вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна*

У науковій статті автор розкриває сутність конфлікту між польським послом Броніславом Войцеховським і митрополитом Греко-католицької церкви Андреем Шептицьким. Конфлікт мав місце у лютому 1938 р. Б. Войцеховський у польському сеймі піддав різкій критиці рішення А. Шептицького заборонити польським солдатам брати участь у Йорданському святі. Насправді виступ польського парламентаря був спричинений послідовним курсом митрополита на захист українства в Польщі. Висловлювання посла Б. Войцеховського були відверто антиукраїнськими.

Антиукраїнську риторику підтримали також польські часописи: “Gazeta Lwowska”, “Warszawsku Dziennik narodowy”, “Dziennik Polski”, “Gazeta Lwowska”, “Kurier Polski” та ін. Водночас, на захист митрополита А. Шептицького виступили українські депутати польського сейму: В. Целевич, В. Войтович, С. Баран та ін. Галицькоукраїнські періодичні видання “Діло”, “Новий час”, “Мета” та ін. також різко засудили виступ польського посла Б. Войцеховського.

По всій Галичині упродовж лютого 1938 р. пройшли масові акції протесту. Маніфестації відбулися, зокрема, в Тернополі, Бережанах, Самборі, Зборові, Рогатині, Бібрці, Печеніжині, Коломій, Товмачі, Отинії та ін. Комунікат протесту склало, зокрема, Товариство св. Андрія у Львові, представники Головної Ради Українського Католицького Союзу, Марійське товариство пань м. Перемішль, регіональні осередки товариства “Просвіта” та ін.

Ключові слова: Друга Річ посполита, польський посол Б. Войцеховський, митрополит А. Шептицький, Греко-католицька церква, польські періодичні видання, українські періодичні видання.

Українсько-польські відносини сучасної доби мають, на наш погляд, неоднозначний характер. З одного боку, відносини між двома слов'янськими народами аналітики називають добросусідськими, адже Польща є ключовим політичним та економічним партнером України, головним лобістом євроінтегративних прагнень нашої країни, з іншого – існує низка гострих питань, які раз-по-раз викликають жваву полеміку між посадовими особами найвищого рангу обох держав. Інтелектуальні дискусії виникають і в середовищі істориків-науковців, котрі досі продовжують шукати точки дотику при розв'язанні складних епізодів спільного історичного минулого, передусім XIX–XX ст. Чимало суперечливих питань залишається а результаті дослідження українсько-польських відносин Другої Речі Посполитої, серед яких і державно-церковні взаємини.

Діяльність митрополита Греко-католицької церкви Андрея Шептицького завжди викликала зацікавлення не лише українських, а й польських науковців. Причому, у працях останніх, на наш погляд, відчувається певна двозначність оціночних суджень. З одного боку, польські науковці начебто визнають поважну роль митрополита в церковно-релігійному та громадсько-політичному житті України першої половини XX ст.; з іншого – складається враження, що польські історики й досі відчувають потребу своєрідної “наукової сатисфакції” у зображенні діяльності митрополита. Польським історикам, як видається, складно давати, власне, об'єктивну оцінку життю і діяльності Андрея Шептицького (походив зі стародавнього українського роду графів, який у XIX столітті зазнав колонізації, був охрещений у латинському обряді, батько – громадського-політичний діяч, посол до Галицького сейму з I курії великої земельної власності; мати – письменниця і художниця Софія Шептицька, дочка відомого польського драматурга графа Олександра Фредри), імовірно через його послідовну проукраїнську позицію впродовж усієї сорокаторьської митрополичої каденції.

Нерідко сучасні польські історики, які займаються дослідженням Греко-католицької церкви у Другій Речі Посполитій і українською проблематикою загалом, протиставляють

митрополиту особу станиславівського єпископа Григорія Хомишина, який був прихильником українсько-польського порозуміння, виступав за автономію українських земель у складі польської держави. Промовистий факт – цього річ польський сейм вшанував єпископа Григорія Хомишина у зв'язку з відзначенням 150-річчя від дня його народження. Водночас, два роки тому, під час відзначення 150-літнього ювілею Андрея Шептицького, такого жести польським парламентом зроблено не було. Питання конфлікту польського посла Броніслава Войцеховського та українського митрополита Андрея Шептицького у 1938 р. з вираженою підтримкою послом політичної позиції Григорія Хомишина яскраво, на наш погляд, ілюструє сказане нами вище.

Звісно, життя і діяльність митрополита Андрея Шептицького неодноразово були об'єктом прискіпливої уваги з боку вітчизняних дослідників. Нині вживають навіть відповідний термін – “Шептицькознавство”. У цьому контексті виокремимо ґрунтовну монографію львівської дослідниці Ліліани Гентош, котра побачила світ 2015 р. – до 150 річчя митрополита¹. Серед вітчизняних фахівців – дослідників українсько-польських взаємин 1930-х рр. відзначимо праці львівського історика Михайла Швагуляка² та івано-франківського науковця Володимира Комара³; серед польських – засновника та незмінного директора Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі (Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu) Станіслава Стемпеня. Упродовж більше як двадцяти семи років очолюваний ним інститут проводить дослідження з історії національних меншин у Польщі та стосунків Польщі з народами Південно-Східної Європи⁴.

Пропонована стаття покликана розкрити маловідомий епізод українсько-польських взаємин кінця 1930-х рр. – конфлікт польського посла Броніслава Войцеховського та митрополита Андрея Шептицького, який отримав широкий суспільний резонанс у 1938 р.

Відомо, що наприкінці 1930-х рр. міжнародна ситуація в Західній Європі значно ускладнилася. Окупація Австрії та Мюнхенський зговір 1938 р., за яким під владою Рейху опинилася частина Чехословаччини, наближали Другу світову війну. Політика західних держав, спрямована на потурання прагненням Адольфа Гітлера, ще більш загострювала взаємини між країнами, посилювала впливи ультраправих партій у Європі.

Складна міжнародна ситуація, трагічне становище українців у Радянському Союзі посилили в Галичині тенденцію до об'єднання національно-державницьких сил. У грудні 1937 р. у Львові було створено Контактний Комітет (КК), до складу якого ввійшла низка галицькоукраїнських партій: Українська соціалістична радикальна партія, Українська соціал-демократична партія, Українська народна обнова в особі О. Назарука, Фронт національної єдності, Союз Українок та опозиційна група Українського національного демократичного об'єднання. Контактний Комітет розглядався як координаційний центр боротьби проти польського наступу⁵. Члени КК пропагували також ідею створення загальнонаціонального проводу для пошуку шляхів порозуміння серед українського громадянства.

¹ Ліліана Гентош, *Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів*. (Львів: ВНТЛ-Класика, 2015), 596.

² Михайло Швагуляк, “Військові плани “Зміцнення польського характеру” східних воєводств держави (березень 1938 р.)”, *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка (далі НТШ)*. Т. 238. (1999): 562, 565, 566, 580; Михайло Швагуляк, “Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня II світової війни”, *Записки НТШ*, Т. 228. (1994): 213.

³ Володимир Комар, “Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.)”. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011: 360; Петро Федорчак, Володимир Комар “Українська проблема в національній політиці Польщі напередодні II-ої світової війни”, *Українсько-польські відносини в Галичині ХХ ст.* Івано-Франківськ: Плай, 1997: 168, 169.

⁴ Станіслав Стемпень, “Поляк з походження та виховання, український архиєрей і патріот з вибору... Митрополит Андрей Шептицький і Польща та поляки”, у *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Число 7. (Львів: Видавництво УКУ, 2015: 540; Станіслав Стемпень, “Ставлення митрополита Андрея Шептицького до Польщі й поляків”, доступ отримано 22 жовтня 2017, <http://www.ji.lviv.ua/n11texts/stempen.htm>.

⁵ Борис Хруслов, “Політика УНДО напередодні II-ої світової війни”, *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 3 (1999): 181.

Значною мірою зближення різних за ідеологією політичних партій зумовлювалося активізацією антиукраїнської політики польського уряду. Починаючи з 1938 р., Військове міністерство та бюро національної політики при президії Ради міністрів напрацьовували програму асиміляції українського населення, зміцнення польського впливу у Східній Галичині⁶. Крім того, галицькі українці прагнули організувати загальну акцію протесту політичних і громадських осередків проти інтенсифікації антиукраїнської діяльності польських націоналістичних “кресових” організацій⁷.

Значного резонансу в контексті посилення поляками антиукраїнської політики отримав виступ польського посла Броніслава Войцеховського в сеймі проти глави Греко-католицької церкви А. Шептицького під назвою “*Silna Polska, gdy mniejszość przynosi korzyści Polsce*” (“*Сильна Польща тоді, коли меншість приносить користь Польщі*”), 15 лютого 1938 р.⁸. Приводом до цього стала жорстка позиція митрополита щодо заборони польським воякам східного (греко-католицького) обряду, а також польській армії на загаль брати участь у Йорданському святі, 19 січня 1938 р. Свої дії А. Шептицький мотивував небезпекою можливого загострення польсько-українських взаємин у Львові⁹. Однак, насправді, виступ польського парламентарія був спричинений послідовним курсом митрополита на захист українства в Польщі.

Риторика посла Б. Войцеховського була виразно антиукраїнською, а стосунки Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ) і польської держави посол назвав “анормальними”. Через те, що ГКЦ в особі митрополита А. Шептицького пов’язана з керівниками “шовіністично-політичного українського суспільства” і не вдається, на думку Б. Войцеховського, зрушити з місця питання нормалізації українсько-польських взаємин кінця 1930-х рр. Своїм останнім виступом митрополит А. Шептицький дав, на думку польського посла, ще один привід, що виступає в ролі політичного провідника українського суспільства, а отже, підлягає критиці на рівні з іншими політиками. Посол уважав, що саме завдяки польському війську Святий Юр і загалом усе галицькоукраїнське суспільство може “визнавати свою віру і боронити границю над Збручем”. Броніслав Войцеховський, зокрема, зауважив: “Ми, поляки, зрозуміли ту ситуацію з 1918 р. Ви, політики українські, зрозумієте це пізніше. Завдяки їхній (польського війська. – О. Є.) лицарській ласці, бойовій готовності, митрополит А. Шептицький і може здійснювати місію на архієпископському стільці”. Польський часопис “*Dziennik Polski*” також парировував українському часописові “Діло”, який послідовно захищав українські інтереси у Другій Речі Посполитій: “Діло”, мовляв, поставило волю польського суспільства як “крик вулиці”. Мої панове українці, раджу вам не легковажити настроїв львівських вулиць”¹⁰. Наприкінці промови Броніслав Войцеховський висловив пропозицію домогтися перевірки фінансових справ Греко-католицької церкви.

Тон посла Б. Войцеховського загалом підтримувала і польська періодична преса. Один із підрозділів статті газети “*Kurier Polski*” вийшов друком з промовистою назвою: “*Kuźnia antypolska na wzgórzu Sw. Yura*” (“*Кузня антипольська на горі Святого Юра*”). Газета зауважила, що митрополит А. Шептицький в умовах Другої Речі Посполитої організував “відлам шовіністичних українців”, виховує антипольсько налаштоване духовенство та співпрацює з колишніми українськими офіцерами ЗУНР, які воювали з Польщею впродовж 1918–1919 рр. Водночас польський часопис діяльності митрополита протиставляв позицію станіславівського єпископа Г. Хомишина і перемишльського єпископа Й. Коциловського, які не забороняли польським

⁶ Михайло Швагуляк, “Військові плани “Зміцнення польського характеру” східних воєводств держави (березень 1938 р.)”, *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка (далі НТШ)*. Т. 238. (1999): 562, 565, 566, 580.

⁷ Михайло Швагуляк, “Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня II світової війни”, *Записки НТШ*, Т. 228. (1994): 213.

⁸ *Chy koniec polityki normalizacyjnej Gwałtowny atak na nieprzemydaną taktykę Metropol. Szeptyckiego, Dziennik Polski*, № 35, 5 lutego 1938.

⁹ *Новий час*, ч. 26, 6 лютого, 1938.

¹⁰ *Budżet Min. Spraw Wewn. na plenum Seymu. Odpowiedź posła Woyciechowskiego na oświadczenie metropolity Szeptyckiego, Gazeta Lwowska* № 37, 17 lutego, 1938.

воякам брати участь у святі Йордану. “Kurier Polski” акцентував на “факторі біскупа”, вважаючи, що лояльний до Польщі Г. Хомишин намагається виховувати і вірян єпархії у лояльному до Речі Посполитої ключі¹¹. Інший польський часопис – “Kuryer Poranny” – на своїх шпальтах вмістив статтю “Polityczne bezdroża cerkwi ukraińskiej” (“Політичне бездоріжжя церкви української”), у якій висловив подив тому, що митрополит А. Шептицький не захищав єпископа Г. Хомишина від нападів українського часопису “Діло”¹². Саме через “фактор Шептицького” на території Львівської архієпархії, на думку аналітиків часопису “Kurier Polski”, було найбільше антипольських терористичних актів, створено “антипольський штаб”. За їхніми словами, “усі поляки греко-католики, починаючи з 1923 р., зазнавали дискримінації і навіть дисциплінарних стягнень”¹³.

Антиукраїнську риторику підтримали також польські часописи: “Gazeta Lwowska” та “Warszawsky Dziennik narodowy”. Останній, зокрема, на своїх шпальтах вмістив статтю з промовистою назвою “Antypolska działalność metropolity Szeptyckiego”, а рішення митрополита заборонити польській армії святкувати Йордан за східним обрядом назвав “зухвальством”¹⁴. Дещо м’якшою була тональність часопису “Dziennik Polski”. Аналітики часопису також визнали, що саме через діяльність митрополита А. Шептицького справа нормалізації не може рушитися з місця. Щоправда, акцентували, що польська держава мусить поступати так, щоби меншість українська, як найповажніша меншина держави, хотіла розвиватися у сильній Польщі¹⁵.

На захист митрополита А. Шептицького виступили українські депутати польського сейму. Посол польського сейму В. Целевич категорично протестував проти форми самого виступу Б. Войцеховського проти достойника церкви як найвищого авторитету всього українського народу “без огляду на місце заміщення і віровизнання”. Фрази Б. Войцеховського “Zuchwalstwo magnata”, “Złamał przysięge”, “Nie yest to biskup wysnania chrzyśtiyanskiego” видаються, на думку Володимира Целевича, абсолютно неприйнятними¹⁶. Посол В. Войтович зазначив, що атаки на А. Шептицького українська громадськість сприйматиме як атаки на себе¹⁷, а депутат сейму, член УНДО, адвокат, публіцист С. Баран уважав, що слова Войцеховського не можуть образити А. Шептицького бо його можна порівняти з кардиналом Мерсьє (кардинал Франсуа Жозеф Мерсьє 1851–1926 – бельгійський кардинал-священик з титулом Церкви. Мав значний вплив у Римо-католицькій церкві зламу століть. – О. Є.).

Галицькоукраїнські періодичні видання також різко засудили виступ польського посла Б. Войцеховського. Популярний часопис “Діло” назвав його виступ “провокацією супроти нашої Церкви й нашого народу”. На шпальтах “Діла” знаходимо рядки: “Коли п. Войцеховській дозволяє собі кидати такі слова, як “зухвальство”, під адресою Найвищого достойника греко-католицької Церкви в Польщі, тій людині з найвищим моральним авторитетом в українському народі, то як назвати таке зухвальство п. Войцеховського?! Чим є він, маленький чоловічок, у порівнянні з індивідуальністю того роду, як Андрей Шептицький? Чи він не відчуває цілої трагікомічності тої ситуації, в якій опиняється та цілий несмак, що при читанні таких слів п. Войцеховський мусить відчувати... незасліплена злість і ненависть до українства, його Церкви, його авторитету?”¹⁸. Ілюстративний національний тижневик “Неділя” обурився самою риторикою польських депутатів, що солідаризувалися з позицією Б. Войцеховського стосовно А. Шептицького: “Ми сидимо тихо – але ви не забувайте, що знаходитесь в Польщі”¹⁹. На думку оглядачів газети “Громадський голос”, виступ депутата Б. Войцеховського повинна

¹¹ Metropolita Szeptycky w ogniu ciężkich zarzutów, *Kurier Polski*, 5 lutego, 1938.

¹² Budżet Ministerstwa spraw wewnętrznych, *Kuryer Poranny*, № 36, 16 lutego, 1938.

¹³ Metropolita Szeptycky w ogniu ciężkich zarzutów, *Kurier Polski*, 5 lutego, 1938.

¹⁴ Antypolska działalność metropolity Szeptyckiego *Warszawsky Dziennik narodowy*, № 34, 4 lutego, 1938.

¹⁵ O powrót do jagiellońskiej idei mocarstwowej: wolności i kultury. Odpowiedź na oświadczenie Metr. Szeptyckiego-Echa zająć sierpniowych, *Dziennik Polski*, № 47, 17 lutego, 1938.

¹⁶ *Kurier Polski*, 5 lutego 1938.

¹⁷ Ożywiona dyskusja mniejszosciowa w Sejmie starorusini nie chcą kruszyć kopii w obronie polityki gr. kat. Metropolity, *Dziennik Polski* № 47, 17 lutego, 1938.

¹⁸ Атаки на св. Юр. *Діло*, Ч. 26, 5 лютого, 1938.

¹⁹ *Неділя*. Ілюстрований національний тижневик, 20 лютого 1938.

відкинути кожна українська організація, бо церква “не може слугувати знаряддям протинародної політики”²⁰.

Українська громадськість захищала митрополита А. Шептицького. У митрополичій палаті у Львові за присутності самого архієрея зібралися представники громадських організацій, установ та католицьких організацій. Український посол Василь Мудрий під час зустрічі назвав виступ Б.Войцеховського “нечуваною зневагою в сторону митрополита”. Своєю чергою, митрополит зауважив: “... Не знаю чи це пароксизм істеричної ненависти чи зимно обрахована і на велику скалю приготована провокація... Позволю собі лише ствердити, що якщо... я зразу сумнівався чи правильно поступив в справі Йорданського водосвяття та чи нами пропонована форма участі вояків, то після виступу посла переконався, що це був єдиний вірний хід дій. Може, цей виступ і в дечому іншому віддав нам деяку прислугу, бо під такими ударами сталиться характер Нації, та виробляється загальна між нами солідарність”²¹.

По всій Галичині упродовж лютого 1938 р. пройшли масові акції протесту. Комунікат протесту склало, зокрема, Товариство св. Андрія у Львові, представники Головної Ради Українського Католицького Союзу – М. Каратницький, В. Кузьмович, П. Кривуцький. 13 лютого 1938 р. у греко-католицькій катедрі м. Перемишля о. мітрат Пинило відправив Службу Божу в наміренні українського народу і князя Церкви, а Марійське товариство пань м. Перемишль склало відданість і пошану митрополиту. Після реферату адвоката Юліана Олесницького громадянство м. Станиславова 10 лютого 1938 р. прийняло резолюцію про підтримку А. Шептицького: “Руки геть від наших релігійних і національних святощів! Будемо їх боронити до останку”²².

Схожі акції протесту відбулися по всій Галичині. Маніфестації відбулися, зокрема, в Тернополі, Бережанах, Самборі, Зборові, Рогатині, Бібрці, Печеніжині, Коломиї, Товмачі, Отинії та ін. На загальних зборах читальні товариства “Просвіта” у м. Долина, 10 лютого 1938 р., професор Стефанишин виголосив промову, після чого вічева громада заспівала “Многая літа” митрополиту Андрею Шептицькому. Громадянство Підгаєччини: священник Ю.Пашковський та місцева інтелігенція – Г. Стецюк, Е. Ловицький, О. Яворський, І. Миськів, С. Банах та ін. – 5 лютого 1938 р. офірували на шпиталь імені митрополита Андрея Шептицького²³.

Перед учасниками віча у Великому Любіні, що на Городоччині, у залі “Сільського господаря”, а також у приміщенні гуртка “Рідної школи” у Малому Любіні виступив отець-доктор Ігнатій Цегельський. У Великому Любіні виступили також: голова “Сільського господаря” Горностай, член “Просвіти” Г. Соловій, товариства “Орли” – І. Богонос, “Орлиць” – С. Рильська, ревнителька Апостольства молитви – А.Баранова та ін. Заяву вірності митрополитові підписали також представники 11 організацій і 263 приватні особи, було зібрано кошти на придбання портретів митрополита А. Шептицького²⁴.

12 лютого 1938 р. на спеціальну нараду із приводу антиукраїнського виступу посла Б. Войцеховського зібралася шляхта села Нижній Березів Коломийського повіту. Під час наради було зібрано 160 підписів на підтримку митрополита²⁵. На захист Андрея Шептицького виступили представники всіх організацій Бані-Березова та округи (о. В. Стефанів – місцевий парох; М. Томащук – колишній голова читальні “Просвіта”; Б. Лютий – голова товариства “Сільський господар”²⁶). До слова, прикладів підтримки митрополита українською громадськістю по усій Галичині можна навести безліч.

Характерним видавалося те, що польський посол Б. Войцеховський у своєму виступі закликав давати відсіч особам, що критикують діяльність апостольського нунція Філіпо Кортезі і станиславівського єпископа Григорія Хомишина, які, своєю чергою, виступають за польсько-

²⁰ *Громадський Голос*, № 5, 12 лютого 1938.

²¹ Маніфестації в честь митрополита Андрея. Ненотований в історії культурного парламентаризму напад посла Войцеховського на Преосв. Митрополита Андрея, *Мета Тижневик*, № 6, 13 лютого 1938.

²² Цілий край маніфестує, *Мета*, № 7, 20 лютого 1938.

²³ В обороні української Гр. кат. церкви та її Голови, *Мета*, № 8, 27 лютого 1938.

²⁴ Дальші протести, *Мета*, № 7, 20 лютого 1938.

²⁵ В обороні князя Церкви, *Мета*, № 9, 6 березня 1938.

²⁶ *Ibid.* № 10, 13 березня 1938.

українське порозуміння²⁷. Показовим у цьому аспекті був також лист польського чиновника, адресований Міністерству просвіти і віросповідань у Варшаві, написаний в першій половині 1938 р. (точна дата та прізвище чиновника не вказуються). У ньому, зокрема, відзначалося, що більшість греко-католиків Східної Галичини дотримувались антипольської позиції. Чиновник зауважував, що звинувачення польського депутата Б. Войцеховського в сеймі на адресу А. Шептицького мають підставу, оскільки “під знаком питання його присяга на вірність Речі Посполитій”, а окремі друковані органи під патронатом митрополита “атакують Хомишина”. На думку польського службовця, за таких обставин потрібне втручання Апостольського престолу, щоб релігійна ситуація в регіоні не вийшла з-під контролю. У листі чиновник наголосив, що потрібно сприяти організаціям Г. Хомишина, підтримати політичну позицію владики²⁸. Слід зазначити, що 1938 р. міністр польського уряду В. Святославський у письмовій формі просив Г. Хомишина проконтролювати виконання 8 артикулу конкордату (священники повинні були в примусовому порядку під час літургій відправляти молитви за Річ Посполиту та її президента) на території Станіславівської єпархії і надіслати відповідну інформацію²⁹.

Уважаємо, що конфлікт Войцеховський / Шептицький став віддзеркаленням ескалації українсько-польських взаємин напередодні Другої світової війни на тлі фашизації та мілітаризації суспільно-політичного життя кінця 1930-х рр. У цілому, позиція посла Б. Войцеховського щодо суспільно-політичних поглядів станіславівського єпископа Григорія Хомишина була суголосною політиці польського уряду, який сприяв поширенню поглядів на латинізацію Греко-католицької церкви, пропагованих свого часу станіславівським єпископом. Певні ідеологічні суперечності між митрополитом А. Шептицьким і єпископом Г. Хомишином пов’язані з критикою останнього через латинізацію, і прагнув використати у своїй антиукраїнській політиці польський уряд³⁰. Тим самим, польські урядовці певною мірою намагалися поглибити ідеологічний розкол не тільки в Церкві, а й в українському суспільстві загалом.

THE QUESTION OF THE CONFLICT BETWEEN POLISH AMBASSADOR BRONISLAV VOITSEKHOVSKY AND METROPOLITAN ANDREY SHEPTYTSKY, 1938

Oleh YEGRESHIY

State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of History of Ukraine,
Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: Ludyna@ukr.net

Summary

In the scientific article the author reveals the essence of the conflict between the Polish ambassador Bronislav Voitsekhoovsky and the Metropolitan of the Greek Catholic Church Andrei Sheptytsky. The conflict took place in February 1938. B. Voycehovsky in the Polish Sejm, sharply criticized the decision of A. Sheptytsky to ban Polish soldiers from participating in the Jordanian feast. In fact, the speech of the Polish parliamentarian was inspired by the consistent course of the Metropolitan to defend Ukrainianness in Poland. Statements by Ambassador B. Voicehovsky were frankly anti-Ukrainian.

Polish anti-Ukrainian rhetoric was also supported by Gazeta Lwowska, Warszawsky Dziennik narodowy, Dziennik Polski, Gazeta Lwowska, Kurier Polski and others. At the same time, Ukrainian deputies of the Polish Sejm: V. Tselevich, V.Voyitovich, S. Baran and others have defended Metropolitan A. Sheptytsky.

²⁷ Budżet Min. Spraw Wewn. na plenum Seymu. Odpowiedź posła Woyciechowskiego na oświadczenie metropolity Szeptyckiego, *Gazeta Lwowska*, № 37, 17 lutego 1938; *Новий час*, Ч. 27, 7 лютого. 1938

²⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN): 928 (Raporty wojewody w o antypaństwowej działalności kleru grecko-katolickiego, 1919–1939).

²⁹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN): 929 (Wykonanie art.VIII Konkordatu przez duchowieństwo katolickie (głównie obrządku greckiego) w Małopolsce, 1925–1939).

³⁰ Петро Федорчак, Володимир Комар, “Українська проблема в національній політиці Польщі напередодні II-ої світової війни”, *Українсько-польські відносини в Галичині ХХ ст.* Івано-Франківськ: Плай, 1997: 168, 169.

Galician Ukrainian periodicals: "Dilo", "New time", "Meta", etc. Also sharply condemned the speech of the Polish ambassador B. Voytsekhovsky.

Throughout Galicia, during February 1938, mass protests were held. Manifestations took place, in particular, in Ternopil, Berezhany, Sambir, Zborov, Rohatyn, Bibritsi, Pechenizhyn, Kolomyia, Tovmachi, Otinia and others. The communique of the protest was, in particular, the Society of St. Andrew in Lviv, the representatives of the Main Council of the Ukrainian Catholic Union, the Mariysk partnership of the city of Peremyshl, the regional centers of the Prosvita Society, and others.

Keywords: *Second Polish Commonwealth, Polish Ambassador B. Voicehovsky, Metropolitan A. Sheptytsky, Greek Catholic Church, Polish periodicals, Ukrainian periodicals.*

REFERENCES

- "Ataky na sv. Yur", *Dilo*, ch. 26, 5 lyutoho, 1938. (in Ukrainian).
- "Antypolska działalność metropolity Szeptyckiego" *Warszawsky Dziennik narodowy*, № 34, 4 lutego, 1938. (in Poland).
- "Budżet Ministerstwa spraw wewnętrznych", *Kuryer Poranny*, № 36, 16 lutego, 1938. (in Poland).
- "Budżet Min. Spraw Wewn. na plenum Seymu. Odpowiedź posła Woyciechowskiego na oświadczenie metropolity Szeptyckiego", *Gazeta Lwowska* № 37, 17 lutego, 1938. (in Poland).
- Chy koniec polityki normalizacyjnej Gwałtowny atak na nieprzemyślaną taktykę Metropol. Szeptyckiego, *Dziennik Polski*, № 3.5, 5 lutego 1938. (in Poland).
- "Dal'shi protesty", *Meta*, № 7, 20 lyutoho, 1938. (in Ukrainian).
- "V oboroni knyazya Tserkvy", *Meta*, № 9, 6 bereznya, 1938. (in Ukrainian).
- "V oboroni knyazya Tserkvy", *Meta*, № 10, 13 bereznya, 1938. (in Ukrainian).
- "V oboroni ukraïns'koyi Hr. kat. tserkvy ta yiyi Holovy", *Meta*, № 8, 27 lyutoho 1938. (in Ukrainian).
- Hentosh, Liliana. Mytropolyt Sheptyts'kyy: 1923–1939. Vyprobuvannya idealiv. (L'viv: VNTL-Klasyka, 2015), 596.
- Hromads'kyy Holos*, № 5, 12 lyutoho, 1938. (in Ukrainian).
- Khruslov, Borys. "Polityka UNDO naperedodni II-oyi svitovoyi viyny", *Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys* 3 (1999): 181. (in Ukrainian).
- Komar, Volodymyr, *Kontseptsiya prometyizmu v politytsi Pol'shchi (1921–1939 rr.)*. (Ivano-Frankivs'k, Misto NV, 2011), 360.
- Kurier Polsky*, 5 lutego, 1938. (in Poland).
- "Manifestatsiyi v chest' mytropolyta Andreya. Nenotovanyy v istoriyi kul'turnoho parlyamentaryzmu napad posla Voytsekhov'skoho na Preosv. Mytropolyta Andreyu", *Meta Tyzhnevyyk*, № 6, 13 lyutoho, 1938. (in Ukrainian).
- "Metropolita Szeptycky w ogniu ciężkich zarzutów", *Kurier Polsky*, 5 lutego, 1938. (in Poland).
- Nedilya. Ilyustrovanyy natsional'nyy tyzhnevyyk*, 20 lyutoho, 1938. (in Ukrainian).
- Novyy chas*, ch. 26, 6 lyutoho, 1938. (in Ukrainian).
- Novyy chas*, ch. 27, 7 lyutoho, 1938. (in Ukrainian).
- "O powrót do jagiellońskiej idei mocarstwowej : wolności i kultury. Odpowiedź na oświadczenie Metr. Szeptyckiego-Echa zająć sierpniowych", *Dziennik Polski*, № 47, 17 lutego, 1938. (in Poland).
- "Ożywiona dyskusja mniejszoscowa w Sejmie starorusini nie chcą kruszyć kopii w obronie polityki gr. kat. Metropolity", *Dziennik Polski*, № 47, 17 lutego, 1938. (in Poland).
- Shvahulyak, Mykhaylo, "Viys'kovi plany "Zmitsnennya pol's'koho kharakteru" skhidnykh voyevodstv derzhavy (berezen' 1938 r.)", *Zapysky naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka* (dali NTSH). T. 238. (1999): 562, 565, 566, 580. (in Ukrainian).
- Shvahulyak, Mykhaylo, "Malovidoma storinka politychnoho zhyttya Zakhidnoyi Ukrayiny peredodnya II svitovoyi viyny", *Zapysky NTSH*, T. 228. (1994): 213 (in Ukrainian).
- Stempen', Stanislav, "Polyak z pokhodzhennya ta vykhovannya, ukraïns'kyy arkhyerey i patriot z vyboru... Mytropolyt Andrey Sheptyts'kyy i Pol'shcha ta polyaky" u Kovcheh. Naukovyy zbirnyk z tserkovnoyi istoriyi. Chyso 7. (L'viv: Vydavnytstvo UKU, 2015): 540.
- Stempen', Stanislav, "Stavlennya mytropolyta Andrey Sheptyts'koho do Pol'shchi y polyakiv", dostup otrymano 22 zhovtnya 2017, <http://www.ji.lviv.ua/n11texts/stempen.htm>.
- "Tsilyy kray manifestuye", *Meta*, № 7, 20 lyutoho 1938. (in Ukrainian).
- Fedorchak, Petro, Komar, Volodymyr. "Ukraiïns'ka problema v natsional'niy politytsi Pol'shchi naperedodni II-oyi svitovoyi viyny", *Ukraiïns'ko-pol's'ki vidnosyny v Halychyni XX st.* Ivano-Frankivs'k: Play, 1997: 168, 169.

УДК 94 (477):316.647.6

БОРОТЬБА ДИСИДЕНТА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА З РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ ПІД ЧАС ЙОГО ДРУГОГО УВ'ЯЗНЕННЯ (1970–1979)**Богдан ПАСКА**

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Інститут історії, етнології і археології Карпат,
вул. Т. Шевченка 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: paskabogdan@i.ua*

Проаналізовано антирадянську діяльність дисидента Валентина Мороза під час його перебування у Владимирській в'язниці та мордовських виправно-трудова колоніях у 1970–1979 рр. Із залученням документів колишніх архівів КДБ досліджено методи розправи, які використовувалися радянським режимом з метою його морального та фізичного знищення. Висвітлено інспірований КДБ конфлікт у 1976–1979 рр. між політв'язнями у сосновській колонії за участі В. Мороза.

Ключові слова: Валентин Мороз, український дисидентський рух, радянський режим, Владимирська тюрма, виправно-трудова колонія, голодування, психіатричні репресії.

Український історик, уродженець Волині Валентин Мороз із першої половини 1960-х рр. був активним учасником українського дисидентського руху, представником радикального його крила. У ході першої хвилі арештів у 1965 р. він був репресований та відбув чотирирічний термін покарання у радянських колоніях і тюрмах. Висока інтенсивність опозиційної діяльності В. Мороза після звільнення із в'язниці, написання ним публіцистичних есе “Репортаж із заповідника імені Берії”, “Мойсей і Датан”, “Серед снігів”, “Хроніка опору” стали основними причинами повторного засудження дисидента у листопаді 1970 р. івано-франківським обласним судом до 9 років позбавлення волі та 5 років заслання. Друге ув'язнення В. Мороза стало періодом найбільшого розмаху його протистояння із радянською системою.

Предметом статті є аналіз антирежимної діяльності В. Мороза під час його перебування у Владимирській тюрмі і мордовських колоніях у 1970-х рр. Ця проблема досі не отримала комплексного дослідження в українській історіографії. Окремі її аспекти розкриті в працях Георгія Касьянова, Тараса Батенка, Володимира В'ятровича. Основу джерельної бази складають раніше засекречені документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), серед яких доповідні записки та інформаційні повідомлення КДБ УРСР на адресу ЦК КПУ, а також кримінальні справи на учасників українського дисидентського руху. Не менш важливими є спогади самого В. Мороза та його сучасників, матеріали російського самвидавного часопису “Хроніка поточних подій”, радянської та еміграційної преси.

Після другого арешту В. Мороз провів в ув'язненні майже дев'ять років – від червня 1970 р. до квітня 1979 р. Протягом усього часу його перебування за ґратами радянський режим різними методами намагався знищити його морально та фізично, а також дискредитувати в очах представників дисидентського руху та еміграції. Термін другого ув'язнення В. Мороза можна поділи на два періоди: перебування у Владимирській тюрмі (січень 1971 р. – травень 1976 р.) та відбування покарання у мордовських ВТК (червень 1976 р. – квітень 1979 р.).

Умови перебування В. Мороза у Владимирській в'язниці були нелюдськими¹. Через багато років він пригадував: “То найжахливіша тюрма світу”². Відбував покарання у камерах 1-го та 2-го корпусів в'язниці, які вважалися найгіршими і найхолоднішими, адже їх стіни мали меншу товщину. Саме в 1-му корпусі тюрми найбільш високим був рівень поширення хвороб та смертності ув'язнених³. Уже протягом першого року свого перебування у тюрмі В. Мороз захворів на анемію⁴, у серпні 1971 р. його на кілька місяців поклали в тюремну лікарню⁵.

¹ Сімас Кудірка, “Мої зустрічі з українцями-політв'язнями”, у *Іноземці про українських політв'язнів*, ред. Осип Зінкевич. (Київ: Смолоскип, 2013), 120.

² Валентин Мороз (1936 р. н.), записав Богдан Паска, м. Львів, 16 січня 2014 р.

³ Кудірка, “Мої зустрічі з українцями-політв'язнями”, 119.

⁴ Раїса Мороз, *Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня*. (Львів: Свічадо, 2005), 137.

⁵ Валентин Мороз, *Есеї, листи й документи*. (Мюнхен: Сучасність, 1975), 239.

Як і інші політв'язні, він мав у Владимирській в'язниці численні побутові проблеми. Камери тюрми недостатньо освітлювалися, що перешкоджало читанню літератури та заняттям самоосвітою, адже спричиняло поступове погіршення зору. У їжу, яка досить часто була зіпсованою та вкрай низької якості, тюремники сипали занадто багато солі, внаслідок чого серед ув'язнених поширювалися хвороби шлунку, печінки та серця⁶. Радянський режим створив усі умови для цілеспрямованого знищення інакодумців, яке розтягувалось на роки.

З ініціативи працівників КДБ В. Мороза помістили в одну камеру з кримінальними злочинцями, у якій він перебував протягом 1971–1972 рр. Співкамерники всіляко знущалися над політв'язнем, влаштовували моральне цькування, не давали йому можливості заснути вночі⁷. У сусідній камері в цей період перебували російський правозахисник Анатолій Радигін та борець за права греко-католиків Йосип Тереля, які стали свідками знущань над В. Морозом: "... З його камери часто долинали стогони й галас бійки, туди часто вривалися з сокирою наглядачі... кудись когось волочили, хтось надривно нарікав. Потім усе затихало, щоб за кілька годин початися знову"⁸.

За участі КДБ В. Мороза було оточено провокаторами і донощиками, які цілодобово наглядали за ув'язненим. Незважаючи на це, навесні – влітку 1972 р. йому вдалося налагодити контакти з А. Радигіном, між ними здійснювались короткі спілкування через "кормушки", обмін записками та журналами. В. Мороз зумів передати А. Радигіну невелике послання про своє становище: "Перекажіть тільки одне: мене тримають з божевільними, мені створюють безнастанне пекло! Мене намагаються зробити безумцем, як тих, кого кидають до мене. Вони вбивці і людоді. Мені нема чим дихати!"⁹. Через кілька місяців А. Радигін вийшов на волю, а в 1973 р. емігрував на Захід. Невдовзі слова В. Мороза були опубліковані в емігрантській пресі¹⁰.

У результаті масштабного тиску з боку режиму станом на середину 1972 р. В. Мороз досягнув межі крайнього фізичного і морального виснаження. А. Радигін у спогадах порівнював його стан зі станом в'язнів нацистських концтаборів¹¹. Зрештою, у липні – серпні 1972 р. було організовано замах на життя В. Мороза¹². Один зі співкамерників-злочинців порізав йому живіт загостреним держаклом ложки, завдавши чотири поранення; політв'язня у важкому стані відправили до лікарні й наклали шви¹³. Після цього випадку на прохання самого ув'язненого і його дружини В. Мороза перевели в одиночну камеру, де він перебував до листопада 1974 р.¹⁴

Проте нові умови були для дисидента не менш виснажливими. Він надзвичайно важко пережив умови самотності й закритості від зовнішнього світу. Для товариського, комунікабельного чоловіка це було найбільш складним випробуванням, яке не могло не позначитись на його характері і поведінці. Перебуваючи під постійним моральним тиском, В. Мороз у даний період не брав участі в колективних протестах інших ув'язнених проти тюремної адміністрації та був близький до нервового зриву¹⁵.

Незважаючи на зусилля радянського режиму, спрямовані на ізоляцію В. Мороза в стінах Владимирської тюрми, він намагався підтримувати контакти зі своїми однодумцями в Україні, листувався з В'ячеславом Чорноволом, Іриною Калинець¹⁶, Любов'ю Лемик-Возняк¹⁷. У жовтні

⁶ Левко Лук'яненко, *З часів неволі. Книга п'ята: Одержимі*. (Київ: Тамподек ХХІ, 2012), 28–30.

⁷ Мороз, *Есеї, листи й документи*, 248.

⁸ Анатолій Радигін, "Розповідь про бачене і пережите", у *Іноземці про українських політв'язнів*, 239.

⁹ *Ibid.*, 239.

¹⁰ Анатолій Радигін, "Розповідь про бачене і пережите (II)", *Сучасність* 2 (1974): 79–83.

¹¹ Радигін, "Розповідь про бачене і пережите", 238.

¹² Справа із оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформацій (повернені із ЦК КПУ), 16–22 листопада 1972 р., Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 16, оп. 3, спр. 1016, арк. 134.

¹³ Мороз, *Проти вітру*, 170.

¹⁴ Із оригіналами доповідних записок, спецповідомлень та інформповідомлень (повернені із ЦК КП України), 19 лютого – 11 квітня 1974 р., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 4, спр. 1032, арк. 260.

¹⁵ Мороз, *Проти вітру*, 139.

¹⁶ "Лист Ірини Калинець Валентинові Морозу у Володимирську в'язницю", в *Українська поезія під судом КГБ: Кримінальні справи проти Ірини та Ігоря Калинців*, ред. Юрій Зайцев. (Львів: Афіша, 2004), 91–93.

¹⁷ В'ячеслав Чорновіл, *Твори: У 10 т. Т. 4. Кн. 2: Листи*. (Київ: Смолоскип, 2005), 486.

1971 р. В. Чорновіл надіслав В. Морозу листа, у якому інформував політв'язня про загальне становище в українському дисидентському русі. Редактор “Українського вісника” порівнював ситуацію “зневіри і моральної втоми”, яка склалась після процесу над В. Морозом, з обстановкою в Наддніпрянській Україні після Емського указу 1876 р.¹⁸

У 1971 р., зважаючи на значний міжнародний розголос справи В. Мороза, з ініціативи радянського керівництва розпочато кампанію з його дискредитації. У березні 1971 р. голова КДБ УРСР В. Федорчук вніс до ЦК КПУ пропозицію щодо публікації в пресі повідомлення про справу В. Мороза з метою компрометації свідків на процесі – І. Дзюби, В. Чорновола та Б. Антоненка-Давидовича. Думку В. Федорчука підтримали секретар ЦК КПУ з питань ідеології Федір Овчаренко та перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест¹⁹. У результаті за вказівкою влади 14 серпня 1971 р. у газеті “Радянська освіта” побачила світ стаття Я. Радченка “Апостол” і його штандарти”, присвячена висвітленню провладної точки зору на діяльність В. Мороза та судовий процес над ним²⁰. Її автор, використовуючи наклепи, відверту брехню і маніпуляції свідомістю читача, різко критикував засудженого²¹.

Публікація статті Я. Радченка спровокувала нову хвилю кампанії на захист В. Мороза в середовищі української інтелігенції. І. Дзюба звернувся з листом до редакції газети “Радянська освіта”, у якому вимагав виправити допущені в публікації перекручення і наклепи на засудженого В. Мороза та свідків у його справі²². 23 вересня 1971 р. Б. Антоненко-Давидович, І. Дзюба та В. Чорновіл написали листа на адресу ЦК КПУ з детальним аналізом статті Я. Радченка. Автори спростували більше десятка фактів неправдивого висвітлення у цій статті подій, пов'язаних із судовим процесом В. Мороза, одночасно подаючи правдиву інформацію. Зокрема, дисиденти вказали на те, що В. Мороз був засуджений не за “зраду батьківщини”, а за “антирадянську агітацію і пропаганду”. Лідери українського дисидентства закликали компартійне керівництво взяти під особистий контроль, об'єктивно і неупереджено переглянути справу В. Мороза та звільнити його²³. На підтримку політв'язня виступив також Є. Сверстюк, написавши памфлет “Апостол і його суддя”²⁴. Через активну позицію лідерів дисидентського руху намагання КДБ компрометувати постать В. Мороза в 1971 р. зазнали краху.

У 1972 р. силові органи радянської влади провели спрямовану на остаточне придушення українського дисидентського руху серію арештів серед української інтелігенції, відому в історіографії як “великий погром”²⁵. Протягом 1972 р. працівники КДБ здійснили спецоперацію в рамках колективної справи “Блок”, у результаті якої, за даними дослідника В. В'ятровича, репресовано понад 100 осіб, із яких 89 засуджено за антирадянську діяльність. Серед заарештованих були ключові фігури українського дисидентства – В. Чорновіл, І. Світличний, Є. Свер-

¹⁸ В'ячеслав Чорновіл, *Твори: У 10 т. Т. 4. Кн. 2: Листи*, (Київ: Смолоскип, 2005), 486–490.

¹⁹ Листи в ЦК КПРС, довідки відділів ЦК Компартії України, листи обкомів партії, Міністерства закордонних справ УРСР та інших організацій про боротьбу з ідеологією міжнародного сionізму, про емігрантські настрої деяких груп євреїв, про діяльність сionістських організацій за кордоном, про ворожі націоналістичні та антирадянські прояви (про справу В. Мороза, про тенденціозну поведінку окремих осіб під час проведення фестивалю “Київська весна”, 6 січня – 30 грудня 1971 р., Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 1, оп. 25, ч. I, спр. 546, арк. 82–83.

²⁰ Із оригіналами доповідних записок, спецповідомлень та інформацій (повернені із ЦК КПУ), 6 серпня – 2 вересня 1971 р., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 5, спр. 994, арк. 175.

²¹ Я. Радченко, “Апостол і його штандарти”, *Радянська освіта*, 14 серпня 1971.

²² Мороз, *Есеї, листи й документи*, 229–230.

²³ *Ibid.*, 231–236.

²⁴ Кримінальна справа № 50 по обвинуваченню Сверстюка Євгена Олександровича за ст. 62, ч. 1 КК УРСР в 15 томах, 15 січня 1972 – 27 лютого 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 67643-фп, т. 1, арк. 177–178; Кримінальна справа № 50 по обвинуваченню Сверстюка Євгена Олександровича за ст. 62, ч. 1 КК УРСР в 15 томах, 15 січня 1972 – 27 лютого 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 67643-фп, т. 12, арк. 9–13.

²⁵ Ярослав Грицак, *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* (Київ: Генеза, 2000), 285.

тюк, В. Стус, І. Дзюба, І. Гель, І. Калинець, С. Шабатура та ін.²⁶. Чималій кількості інакодумців інкримінували поширення творів В. Мороза, участь у кампаніях на його захист²⁷.

Упродовж 1972 р. здійснювалися регулярні допити В. Мороза як свідка в справах заарештованих українських дисидентів – І. Геля²⁸, В. Черновола²⁹, І. Дзюби³⁰, І. Світличного³¹, Є. Сверстюка³². У жовтні 1972 р. його з цією метою було тимчасово перевезено до слідчого ізолятора КДБ у Києві³³. Незважаючи на тиск на політв'язня з боку кадебістів, він відмовився від будь-якої участі в слідстві та не дав жодних показів щодо своїх однодумців. Під час допитів добивався побачення з дружиною та заявляв про упереджене ставлення й дискримінацію щодо себе з боку працівників КДБ³⁴.

Навіть у складних умовах Владимирської тюрми В. Мороз продовжив протистояння системі. Згідно із законодавством СРСР, за умови дотримання ув'язненим правил в'язниці, після відбуття половини терміну тюремний режим міг бути замінений колонією. Під час побачення з дружиною в жовтні 1973 р. В. Мороз заявив, що в разі подальшого утримання його у Владимирській тюрмі він оголосить голодування. Також просив дружину звертатися зі скаргами до представників влади задля дострокового переведення його у ВТК. Зважаючи на відсутність порушень під час перебування у в'язниці, вказував на законність вимоги щодо пом'якшення режиму³⁵.

Раїса Мороз поширила інформацію про майбутнє голодування свого чоловіка серед московських правозахисників. Долею В. Мороза зацікавилися голова Комітету захисту прав людини А. Сахаров, а також Л. Алексеева та Л. Богораз, які передали відомості про ув'язненого на Захід³⁶. У квітні 1974 р. російські дисидентки Т. Ходорович та М. Ланда написали звернення

²⁶ Володимир В'ятрович, *Україна. Історія з грифом "Секретно"*. (Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2014), 414.

²⁷ Кримінальна справа № 50 по обвинуваченню Сверстюка Євгена Олександровича за ст. 62, ч. 1 КК УРСР в 15 томах, 15 січня 1972 – 27 лютого 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 67643-фп, т. 2, арк. 274; Кримінальна справа № 55 по обвинуваченню Дзюби Івана Михайловича за ст. 62, ч. 1 КК УРСР у 18 томах, 12 квітня 1972 – 18 січня 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 69260-фп, т. 6, арк. 159–161; Кримінальна справа № 196 по обвинуваченню Черновола В'ячеслава Максимовича у вчиненні злочину, передбаченого ст. 62, ч. 1 КК УРСР в 14 томах, 13 січня 1972 – 28 лютого 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 72644-фп, т. 2, арк. 82–83; Кримінальна справа № 205 по обвинуваченню Геля Івана Андрійовича у здійсненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 62 КК УРСР в 4 томах, 12 січня – 14 липня 1972 р., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 75518-фп, т. 2, арк. 86–87.

²⁸ Кримінальна справа № 205 по обвинуваченню Геля Івана Андрійовича у здійсненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 62 КК УРСР в 4 томах, 12 січня – 14 липня 1972 р., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 75518-фп, т. 2, арк. 158–160.

²⁹ Кримінальна справа № 196 по обвинуваченню Черновола В'ячеслава Максимовича у вчиненні злочину, передбаченого ст. 62, ч. 1 КК УРСР в 14 томах, 13 січня 1972 – 28 лютого 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 72644-фп, т. 5, арк. 240–245.

³⁰ Кримінальна справа № 55 по обвинуваченню Дзюби Івана Михайловича за ст. 62, ч. 1 КК УРСР у 18 томах, 12 квітня 1972 – 18 січня 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 69260-фп, т. 7, арк. 228–232.

³¹ Кримінальна справа № 45 по обвинуваченню Світличного Івана Олексійовича за ст. 62, ч. 1 КК УРСР в 33 томах, 13 січня 1972 – 27 лютого 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 68805-фп, т. 15, арк. 13–15.

³² Кримінальна справа № 50 по обвинуваченню Сверстюка Євгена Олександровича за ст. 62, ч. 1 КК УРСР в 15 томах, 15 січня 1972 – 27 лютого 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 67643-фп, т. 7, арк. 188–190.

³³ Справа із оригіналами доповідних записок, спецповідомлень та інформацій (повернені із ЦК КПУ), 27 листопада 1972 – 18 січня 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, спр. 1018, арк. 95; Справа із оригіналами доповідних записок та інформацій, спецповідомлень (повернені із ЦК КПУ), 25 листопада 1972 – 11 травня 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, спр. 1020, арк. 156.

³⁴ Кримінальна справа № 196 по обвинуваченню Черновола В'ячеслава Максимовича у вчиненні злочину, передбаченого ст. 62, ч. 1 КК УРСР в 14 томах, 13 січня 1972 – 28 лютого 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 72644-фп, т. 5, арк. 245; Кримінальна справа № 55 по обвинуваченню Дзюби Івана Михайловича за ст. 62, ч. 1 КК УРСР у 18 томах, 12 квітня 1972 – 18 січня 1973 рр., ГДА СБУ, ф. 6, спр. 69260-фп, т. 7, арк. 229.

³⁵ Мороз, *Проти вітру*, 130.

³⁶ *Ibid.*, 139–140.

на захист В. Мороза, у якому описали умови його перебування у Владимирській тюрмі за закликали світову громадськість здійснювати акції на захист дисидента. Вже через місяць це повідомлення було опубліковане інформаційними агентствами США³⁷. У результаті вже на початку 1974 р. з ініціативи української діаспори активізувалися міжнародні кампанії на захист В. Мороза.

Зрештою, 1 липня 1974 р. В. Мороз оголосив безстрокове голодування з вимогою негайного переведення його у ВТК. Голодування тривало протягом 145 днів і стало найбільш тривалим за час його ув'язнення³⁸. Завдяки діяльності дружини воно отримало міжнародний розголос. Уже 4 липня Р. Мороз у Москві за сприяння Л. Алексеевої зустрілася з іноземними кореспондентами і заявила: “Мені залишається одне – звернутись до всіх добрих і гуманних людей на землі: допоможіть моєму чоловіку Валентину Морозу! Не дайте йому загинути”. У кінці серпня 1974 р. вона дала ще одне інтерв'ю закордонним журналістам, а також передала звернення до міжнародної організації поетів і письменників – ПЕН-клубу із закликом підтримати чоловіка³⁹. У листопаді 1974 р. Р. Мороз написала чергове звернення, цього разу на адресу президента США Джеральда Форда, прем'єр-міністра Канади П'єра-Елліота Трюдо і канцлера ФРН Гельмута Шмідта⁴⁰. Кілька разів протягом літа – осені 1974 р. інформацію про стан здоров'я ув'язненого телефоном передавав за кордон канадським кореспондентам А. Сахаров⁴¹.

Багатомісячне голодування негативно позначилось на здоров'ї В. Мороза. Щодня його насильно годували через спеціальний зонд, що викликало постійні болі в горлі, стравоході та шлунку; також у нього часто траплялися серцеві напади⁴². Р. Мороз так описувала зовнішній вигляд чоловіка під час побачення 5 листопада 1974 р.: “Перед нами сидів скелет з жовтим підпухлим лицем, з мішками під очима – 52 кілограми при 175 сантиметрах росту...”. Надзвичайно важким був моральний та психологічний стан В. Мороза⁴³. У таких умовах він був змушений піти на частковий компроміс із тюремною адміністрацією. На нараді керівництва УРСР за участю В. Федорчука та секретаря з ідеології В. Маланчука у вересні 1974 р. вирішили не змінювати призначеного судом тюремного режиму для В. Мороза, оскільки це було б сприйнято як “... перемога ворожих СРСР угруповань на Заході, що може захопити їх до нових домагань...”⁴⁴. Проте в листопаді радянське керівництво під тиском громадськості західних держав пішло на пом'якшення умов перебування В. Мороза за ґратами. Його перевели з одиночної камери до політичних в'язнів, після чого дисидент 22 листопада 1974 р. припинив голодування, про що повідомив дружині⁴⁵. Значення голодування В. Мороза полягало у приверненні уваги світової громадськості та урядів держав Заходу до проблем дисидентського руху в СРСР загалом та українського національного руху зокрема.

У 1975–1976 рр. під час перебування у Владимирській в'язниці В. Мороз не припинив протистояння з радянським режимом, беручи участь у колективних протестах політв'язнів⁴⁶, акціях одноденного голодування⁴⁷, русі за статус політв'язня (боротьба за надання політичним

³⁷ Мороз, *Есеї, листи й документи*, 247–248.

³⁸ Георгій Касьянов, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років*. (Київ: Либідь, 1995), 155–156.

³⁹ Мороз, *Проти вітру*, 148–149.

⁴⁰ *Ibid.*, 157.

⁴¹ *Ibid.*, 147.

⁴² *Ibid.*, 157–158.

⁴³ *Ibid.*, 157.

⁴⁴ Інформації відділів ЦК Компартії України про вдосконалення обробки зарубіжних буржуазних видань та покращення їх використання ідеологічними закладами Української РСР для викриття антикомуністичної та антирадянської пропаганди, 8 квітня – 17 вересня 1974 р., ЦДАГО, ф. 1, оп. 25, ч. I, спр. 1045, арк. 22–24.

⁴⁵ “Выпуск 33. В. Мороз продолжает голодовку”, *Мемориал. Хроника текущих событий*, доступ отримано 12 травня 2012, <http://hts.memo.ru/>.

⁴⁶ “Выпуск 39. Владимирская тюрьма”, *Мемориал. Хроника текущих событий*, доступ отримано 12 травня 2012, <http://hts.memo.ru/>.

⁴⁷ В'ятрович, *Україна. Історія із грифом “Секретно”*, 432.

в'язням правового статусу, що захищає їхню честь і гідність та відповідає міжнародним актам щодо прав людини)⁴⁸.

Одним із методів боротьби режиму проти дисидентського руху були ув'язнення інакшумців у психіатричних лікарнях. Очевидно, за вказівкою радянського керівництва адміністрацією Владимирської в'язниці було продовжено тиск на В. Мороза. Зокрема, у лютому 1975 р. психіатр Владимирської тюрми В. Рогов пригрозив дисиденту безпосереднім психіатричним втручанням у разі продовження ним протистояння з тюремною адміністрацією⁴⁹. З метою морального тиску на політв'язня, у квітні 1976 р. його помістили в підвальну камеру із психічно хворою людиною⁵⁰. 10 травня 1976 р. його перевели на психіатричне обстеження до московського Інституту імені В. Сербського. Дружині спочатку повідомили, що її чоловік “направлений до медичного закладу для встановлення характеру фізичної роботи, якою він буде займатися у ВТК”. Лише після неодноразових звертань Р. Мороз до радянського керівництва 17 травня 1976 р. факт психіатричного ув'язнення В. Мороза доведено до її відома⁵¹. Р. Мороз, своєю чергою, повідомила про це іноземним кореспондентам, що спричинило занепокоєння долею В. Мороза в діаспорному середовищі і відновлення масових кампаній на його захист у країнах Заходу⁵².

19 травня Морозам було дозволено одногодинне побачення, під час якого Валентин заявив про відмову від радянського громадянства і бажання отримати американське. Дружина зауважила значні зміни в характері В. Мороза, як-то відчуженість і підозрілість, що було законним результатом цілеспрямованих дій радянського режиму, які мали на меті його моральне і фізичне знищення⁵³. Серед причин утримання В. Мороза в Інституті імені В. Сербського лікарі назвали “його підвищену релігійність і нанесення собі тілесних ушкоджень” (мали на увазі випадок покалічення В. Мороза співкамерником у 1972 р.)⁵⁴.

15–17 червня 1976 р. в американському виданні “Washington Star” та в газеті української діаспори у США “Свобода” опубліковано інтерв'ю Р. Мороз, яка описала результати свого побачення з чоловіком⁵⁵. Зрештою, внаслідок нової активізації за кордоном кампанії за звільнення В. Мороза та тиску з боку міжнародної спільноти, експертна комісія 18 червня 1976 р. визнала політв'язня психічно здоровим. Цього ж місяця, відповідно до вироку Івано-Франківського суду (1970 р.), його перевели для подальшого відбуття покарання у ВТК, розташованій у селі Сосновка в Мордовії (колонія № 1)⁵⁶.

У мордовських колоніях у другій половині 1970-х рр. використовувалися різні методи морального і фізичного знищення дисидентів. Особливістю сосновського ВТК було спільне утримання політичних в'язнів та кримінальних злочинців (за кількісної переваги останніх), що створювало обстановку нестерпності для учасників дисидентського руху⁵⁷. Такі умови були основною передумовою конфлікту між політв'язнями, який розпочався у сосновській колонії 1976 р. При цьому працівники КДБ та адміністрації всіляко використовували світоглядні

⁴⁸ Яків Сусленський, “Українці в боротьбі за статус політичних в'язнів”, у *Іноземці про українських політв'язнів*, ред. Осип Зінкевич. (Київ: Смолоскип, 2013), 322.

⁴⁹ “Выпуск 36. Владимирская тюрьма”, *Мемориал. Хроника текущих событий*, доступ отримано 12 травня 2012, <http://hts.memo.ru/>.

⁵⁰ Мороз, *Проти вітру*, 170.

⁵¹ “Выпуск 40. Валентин Мороз на психиатрической экспертизе”, *Мемориал. Хроника текущих событий*, доступ отримано 12 травня 2012, <http://hts.memo.ru/>.

⁵² Мороз, *Проти вітру*, 170–171.

⁵³ *Ibid.*, 170.

⁵⁴ “Выпуск 40. Валентин Мороз на психиатрической экспертизе”, *Мемориал. Хроника текущих событий*, доступ отримано 12 травня 2012, <http://hts.memo.ru/>.

⁵⁵ Мороз, *Проти вітру*, 170.

⁵⁶ “Выпуск 41. В тюрьмах и лагерях”, *Мемориал. Хроника текущих событий*, доступ отримано 12 травня 2012, <http://hts.memo.ru/>.

⁵⁷ Іван Гель (1937–2011), записали Вахтанг Кіпіані та Василь Овсієнко, м. Київ, 25 червня 2003 р.

розбіжності політв'язнів з власною метою та цілеспрямовано провокували суперечки між ними⁵⁸.

Станом на червень 1976 р., коли В. Мороза було переведено до сосновської колонії, там покарання відбували чимало провідних діячів українського та російського дисидентських рухів. Уже в першій половині 1976 р. між політичними в'язнями почали виникати суперечності, які переросли у відкритий конфлікт. Основним питанням, яке викликало дискусії, було питання методів подальшої боротьби проти радянського режиму в умовах ув'язнення. У середовищі дисидентів сформувалися дві ворогуючі групи. Прихильниками активного протистояння з табірною адміністрацією були І. Гель та С. Караванський. Натомість більшість політв'язнів колонії в Сосновці, серед яких Едуард Кузнецов, Олексій Мурженко, Д. Шумук, В. Романюк, Б. Ребрик, Петро Саранчук, М. Осадчий, виступали проти різких проявів опору системі та першочерговим завданням бачили самозбереження в умовах позбавлення волі. При цьому поміркована група активно використовувала “методи кримінальних в'язнів” під час конфлікту з І. Гелем та С. Караванським. Крім того, один з лідерів поміркованих Е. Кузнецов був родичем дружини російського правозахисника А. Сахарова Олени Боннер і мав можливість через неї передавати матеріали до редакції часопису “Хроніка поточних подій” та здійснював інформаційну кампанію проти своїх опонентів⁵⁹.

Прибуття до сосновського ВТК В. Мороза призвело до поглиблення конфлікту між ув'язненими дисидентами. З перших днів він долучився до групи І. Геля та С. Караванського й активно підтримав їх позицію активної боротьби проти табірної адміністрації⁶⁰. Він закликав інших політв'язнів-українців долучитися до дієвого протистояння з режимом, здійснював спроби примирення ворогуючих сторін⁶¹, проте зіткнувся з пасивністю й поміркованою позицією більшості дисидентів⁶². Учасники угруповання Е. Кузнецова та Д. Шумука почали тиснути на В. Мороза та всіляко переконували його приєднатися до бойкоту І. Геля через його голодування. Проте, оцінивши ситуацію, В. Мороз дав досить різку оцінку лідерам поміркованої групи. Помилкою його було те, що, характеризуючи Е. Кузнецова та близького до нього О. Мурженка, він порушив питання їх національності. Під час однієї з дискусій у колі політв'язнів-українців він почав висловлювати їм свої докори за те, що вони погодилися, щоб ними керували “два не зовсім розумних євреї”. Такий крок В. Мороза викликав несприйняття серед ув'язнених дисидентів⁶³.

У відповідь Е. Кузнецов та Д. Шумук звинуватили В. Мороза в антисемітизмі й стали ініціаторами кампанії щодо його дискредитації та ізоляції в середовищі політв'язнів. Чималі зусилля були докладені ними задля компрометації імені В. Мороза на рівні українського дисидентського руху та серед української еміграції. Незважаючи на те, що все листування в'язнів обов'язково переглядалося працівниками КДБ, з другої половини 1976 р. Д. Шумук у листах до своїх канадських родичів подавав інформацію із полемічними випадками проти В. Мороза⁶⁴. На основі інформаційного повідомлення КДБ УРСР до ЦК КПУ від 30 квітня 1977 р. з'ясовано, що працівники відділу КДБ у ДУВТУ встановили прямий контакт із Д. Шумуком задля того, щоби схилити його до таких дій⁶⁵. Результатом провокації КДБ була поява в газеті “Прикарпатська

⁵⁸ Із оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформацій – повернених із ЦК Компартії України, 15 лютого – 8 квітня 1977 р., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 1058, арк. 383.

⁵⁹ Іван Гель, 25 червня 2003 р.; Андрей Сахаров, *Воспоминания: в 3 т. Т. 2.* (Москва: Время, 2006), 370.

⁶⁰ Оригінали доповідних записок, спеціальних повідомлень та інших документів, повернених із ЦК Компартії України, 15-20 липня 1977 р., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 1060, арк. 95.

⁶¹ Із оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформацій – повернених із ЦК Компартії України, 15 лютого – 8 квітня 1977 р., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 1058, арк. 383.

⁶² Іван Гель, 25 червня 2003 р.

⁶³ Тарас Батенко, “Я повстаю, отже, я існую...”. *Політичний портрет Івана Геля: (Нариси з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років)*. (Львів: Наукове т-во ім. Шевченка, 1999), 112.

⁶⁴ І. Колодяжний, “Третій від заднього краю”, *Прикарпатська правда*, 6 березня 1977.

⁶⁵ Оригінали доповідних записок, спеціальних повідомлень та інших документів, повернених із ЦК Компартії України, 15-20 липня 1977 р., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 1060, арк. 96.

права” пропагандистської статті І. Колодяжного “Третій від заднього краю” 6 березня 1977 р., спрямованої проти В. Мороза, у якій наводилися цитати з листування Д. Шумука: “... він... страждає нарцисизмом, і ця патологія самозакоханості, зміцнена незаслуженою славою, поглибила патологію суперегоцентризму...”⁶⁶. Задля повної його дискредитації в середовищі українського дисидентства кадебісти поширили статтю І. Колодяжного в Дубравному і Скальнинському управліннях виправно-трудоустанов⁶⁷.

Улітку 1977 р. Е. Кузнецов та Д. Шумук передали до редакції журналу ХПП заяву з відкритими звинуваченнями В. Мороза в “розпалюванні національної ворожнечі, неповазі до поглядів інших товаришів по нещастю” та антисемітизмі. Автори закликали до бойкоту В. Мороза й І. Геля та відмови від згадування їхніх імен у самвидаві. Заява була надрукована у випуску № 47 цього часопису 30 листопада 1977 р. Цікаво, що хоча редакція ХПП заявила про своє неприєднання до бойкоту, протягом кінця 1977 – початку 1979 рр. ім’я В. Мороза цілковито відсутнє на сторінках видання⁶⁸. Через багато років, під час одного зі своїх інтерв’ю В. Мороз висловив припущення про співпрацю представників поміркованого угруповання політв’язнів із КДБ⁶⁹. Думки дисидента знаходять своє підтвердження у доповідній записці В. Федорчука на адресу В. Щербицького від 19 січня 1978 р., яка свідчить, що 1977 р. у результаті профілактичних дій радянськими спецслужбами вдалося схилити Д. Шумука, Б. Ребрика, М. Осадчого до відмови від політичних акцій у колоніях⁷⁰.

Валентин Мороз під час конфлікту намагався апелювати до “правил чесної гри та національної солідарності”. При цьому він відстоював позицію активного протистояння з радянським режимом. На підтримку руху за статус політв’язня він після закінчення голодування І. Геля провів своє 65-денне голодування у серпні – жовтні 1976 р., яке призвело до значного погіршення його здоров’я. Після В. Мороза до цієї форми протесту долучився також С. Караванський⁷¹. Про подальшу політичну активність В. Мороза свідчить факт його участі в колективному одноденному (12 січня 1977 р.) голодуванні українських політв’язнів у день п’ятої річниці початку кампанії репресій серед української інтелігенції – “великого погрому”⁷². Причиною наступного голодування, яке він оголосив у квітні 1977 р., було вилучення у нього під час обшуку записок про період перебування у Владимирській тюрмі та на психіатричній експертизі. В результаті його позбавили особистого побачення із сім’єю та тимчасово перевели в одиночну камеру⁷³.

Конфлікт між політв’язнями в мордовських колоніях за участі В. Мороза отримав широкий розголос і резонанс у середовищі українських дисидентів. Його лідери докладали зусиль для припинення суперечок у Сосновці⁷⁴. У переважній більшості представники українського інакодумства ставали на сторону В. Мороза, засуджували неетичну позицію групи Е. Кузнецова – Д. Шумука. Замість запропонованого “комітетом” бойкоту В. Мороза значна кількість дисидентів у 1977 р. обмежили своє листування з Д. Шумуком⁷⁵. На сторону В. Мороза стали

⁶⁶ І. Колодяжний, “Третій від заднього краю”...

⁶⁷ Оригінали доповідних записок, спеціальних повідомлень та інших документів, повернутих із ЦК Компартії України, 15–20 липня 1977 р., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 1060, арк. 97.

⁶⁸ “Выпуск 47. Мордовские лагеря”, *Мемориал. Хроника текущих событий*, доступ отримано 12 травня 2012, <http://hts.memo.ru/>.

⁶⁹ Валентин Мороз (1936 р. н.), записав Богдан Паска, м. Львів, 21 квітня 2016 р.

⁷⁰ Із оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформацій – повернені із ЦК Компартії України, 2 січня – 2 березня 1978 р., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 1066, арк. 107.

⁷¹ Іван Гель, 25 червня 2003 р.

⁷² “Выпуск 45. Мордовские лагеря”, *Мемориал. Хроника текущих событий*, доступ отримано 12 травня 2012, <http://hts.memo.ru/>.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Батенко, *Політичний портрет Івана Геля*, 116–117.

⁷⁵ Богдан Горинь, *Не тільки про себе. Книга друга (1965–1985)*. (Київ: Пульсари, 2008), 568.

такі авторитетні діячі дисидентського руху, як В. Чорновіл⁷⁶ і Л. Лук'яненко⁷⁷. Безрезультатно намагалися примирити ворогуючі сторони Ірина Калинець⁷⁸, Р. Мороз та О. Антонів⁷⁹.

Сосновський конфлікт тривав до початку 1979 р., проте з осені 1977 р. він уже не був настільки гострим та інтенсивним. У вересні 1977 р. В. Мороза та І. Геля було переведено на роботу до бригади кримінальних злочинців. На особисте прохання В. Мороза адміністрація ВТК поселила його в одиночній камері, що дещо послабило суперечності між дисидентами⁸⁰. Крім того, у жовтні – листопаді 1977 р. до колонії № 1 прибув засуджений за участь в УГГ О. Тихий, який морально солідаризувався з групою В. Мороза, долучився до голодування за статус політв'язня. Влітку 1978 р. у Сосновку було переведено російського дисидента О. Гінзбурга, який теж активно включився в акції протесту, що викликало деяке напруження між ним та Е. Кузнецовим. Значним ударом по групі Е. Кузнецова та Д. Шумука стало прибуття до колонії Л. Лук'яненка восени 1978 р., який активно підтримав І. Геля й В. Мороза. Поява довголітнього політв'язня спричинила послаблення та розпад групи Е. Кузнецова⁸¹. Незважаючи на це, за матеріалами доповідної записки В. Федорчука на адресу кремлівського центру від 14 квітня 1979 р., у 1978 р. стараннями працівників КДБ було проведено спецоперацію з метою поширення у середовищі політв'язнів неправдивої інформації про співпрацю В. Мороза з адміністрацією колонії⁸². Остаточо сосновський конфлікт припинився тільки у квітні 1979 р., коли було звільнено В. Мороза, Е. Кузнецова та О. Гінзбурга⁸³.

Отже, протягом усього періоду другого ув'язнення В. Мороза тривало напружене протистояння дисидента із радянським тоталітарним режимом. Він не відмовився від власних поглядів і переконань, не пішов на поступки системі та в 1970-х рр. вважався лідером і символом українського національного руху. В основі протистояння В. Мороза з режимом були такі методи: відмова від дачі показань проти своїх однодумців за справою “Блок”, проведення численних тривалих голодувань, написання заяв проти національної дискримінації українців у СРСР, участь у русі за статус політв'язня. Найбільш резонансною акцією В. Мороза, яка привернула увагу міжнародної спільноти, стало його 145-денне голодування у 1974 р. У сосновському ВТК з ініціативи КДБ задля дискредитації українських дисидентів загалом та В. Мороза зокрема було спровоковано масштабний конфлікт у середовищі політв'язнів.

STRUGGLE OF DISSIDENT VALENTYN MOROZ AGAINST THE SOVIET REGIME DURING HIS SECOND IMPRISONMENT (1970–1979)

Bohdan PASKA

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Institute of History, Ethnology and Archeology of the Carpathians,

Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: paskabogdan@i.ua

Summary

Ukrainian historian, native of Volyn Valentyn Moroz from the first half of the 1960's was an active participant in the Ukrainian dissident movement, a representative of his radical direction. The high intensity of the opposition activity of V. Moroz, his writing of a journalistic essays entitled “Report from the Beria Reserve”,

⁷⁶ Іван Гель, 25 червня 2003 р.; Чорновіл, *Твори: У 10 т. Т. 4, Кн. 2*, 568, 628, 706.

⁷⁷ “Лев Лук'яненко обороняє Валентина Мороза”, *Визвольний шлях* 10 (1978): 1139.

⁷⁸ Михаил Хейфец, *Вячеслав Чорновил – зэкковский генерал*. (Київ: Такі справи, 1991), 145.

⁷⁹ Оригінали доповідних записок, спеціальних повідомлень та інших документів, повернених із ЦК Компартії України, 15–20 липня 1977 р., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 1060, арк. 97.

⁸⁰ “Выпуск 47. Мордовские лагеря”, *Мемориал. Хроника текущих событий*, доступ отримано 12 травня 2012, <http://hts.memo.ru>.

⁸¹ Іван Гель, 25 червня 2003 р.

⁸² Оригінали доповідних записок, спецповідомлень та інших документів, повернених із ЦК КП України, 17–24 травня 1979 р., ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 1074, арк. 90.

⁸³ Батенко, *Політичний портрет Івана Геля*, 118.

“Moses and Datan”, “Among the Snows”, “Chronicle of Resistance” became the main reasons for his conviction in November 1970 by the Ivano-Frankivsk Regional Court to 9 years imprisonment and 5 years of exile.

The article analyzes the anti-Soviet activity of the dissident Valentyn Moroz during his stay in the Vladimir Prison and the Mordovian labor colonies in 1970–1979. Using the documents of the former KGB archives, the methods of massacre used by the Soviet regime for the purpose of moral and physical destruction of him were investigated. The KGB-inspired conflict in 1976–1979 between the political prisons in the Sosnovka colony with the participation of V. Moroz was highlighted.

The author concludes that during the entire period of the second imprisonment of V. Moroz, his intense confrontation with the Soviet totalitarian regime continued. He did not renounce his own views and beliefs, did not make any concessions to the system and in the 1970's. considered a leader and symbol of the Ukrainian national movement. At the basis of V. Moroz's opposition to the regime were the following methods: refusal to give testimony against his supporters in the “Block” case, carrying numerous long starvations, writing statements against national discrimination of Ukrainians in the USSR, participation in the movement on the status of political prisoner. The most resonant action of V. Moroz, which attracted the attention of the international community, became his 145-day hunger strike in 1974. A major conflict among political prisoners was provoked in the corrective labour camp in Sosnovka, on the initiative of the KGB to discredit Ukrainian dissidents in general, and V. Moroz, in particular.

Keywords: Valentyn Moroz, Ukrainian dissident movement, Soviet regime, Vladimir prison, labor colonies, fasting, psychiatric repressions.

REFERENCES

- Chornovil, Viacheslav. *Tvory: U 10 t. T. 4, Kn. 2: Lysty*. Kyiv: Smoloskyp, 2005). (in Ukrainian).
- Horyn, Bohdan. *Ne tilky pro sebe. Knyha druha (1965–1985)*. Kyiv: Pulsary, 2008. (in Ukrainian).
- Informatsii viddiliv TsK Kompartii Ukrainy pro vdoskonalennia obrobky zarubiznykh burzhuaznykh vydan ta pokrashchennia yikh vykorystannia ideolohichnymy zakladamy Ukrainskoi RSR dlia vykryttia antykomunistychnoi ta antyradianskoi propahandy, 8 kvitnia – 17 veresnia 1974 r., Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO), f. 1, op. 25, ch. I, spr. 1045. (in Russian).
- Ivan Hel (1937–2011), zapysaly Vakhtanh Kipiani ta Vasyl Ovsienko, m. Kyiv, 25 chervnia 2003 r. (in Ukrainian).
- Iz oryhinalamy dopovidnykh zapysok, povidomlen ta informatsii – poverneni iz TsK Kompartii Ukrainy, 15 liutoho – 8 kvitnia 1977 r., Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU), f. 16, op. 7, spr. 1058. (in Russian).
- Iz oryhinalamy dopovidnykh zapysok, povidomlen ta informatsii – poverneni iz TsK Kompartii Ukrainy, 2 sichnia – 2 bereznia 1978 r., HDA SBU, f. 16, op. 7, spr. 1066. (in Russian).
- Iz oryhinalamy dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta informatsii (poverneni iz TsK KPU), 6 serpnia – 2 veresnia 1971 r., HDA SBU, f. 16, op. 5, spr. 994. (in Russian).
- Iz oryhinalamy dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta informpovidomlen (poverneni iz TsK KP Ukrainy), 19 liutoho – 11 kvitnia 1974 r., HDA SBU, f. 16, op. 4, spr. 1032. (in Russian).
- Kheifets, Mykhayl. *Viacheslav Chornovil – zekovskyi heneral*. Kyiv: Taki spravy, 1991. (in Russian).
- Kolodiaznyi, I. “Tretii vid zadnoho kraiu”, *Prykarpatska pravda*, March 6, 1977. (in Ukrainian).
- Kryminalna sprava № 45 po obvynuvachenniu Svitlychnoho Ivana Oleksiiovycha za st. 62, ch. 1 KK URSS v 33 tomakh, 13 sichnia 1972 – 27 liutoho 1973 rr., HDA SBU, f. 6, spr. 68805-fp, t. 15. (in Ukrainian).
- Kryminalna sprava № 50 po obvynuvachenniu Sverstiuka Yevhena Oleksandrovycha za st. 62, ch. 1 KK URSS v 15 tomakh, 15 sichnia 1972 – 27 liutoho 1973 rr., HDA SBU, f. 6, spr. 67643-fp, t. 1. (in Ukrainian).
- Kryminalna sprava № 50 po obvynuvachenniu Sverstiuka Yevhena Oleksandrovycha za st. 62, ch. 1 KK URSS v 15 tomakh, 15 sichnia 1972 – 27 liutoho 1973 rr., HDA SBU, f. 6, spr. 67643-fp, t. 2. (in Ukrainian).
- Kryminalna sprava № 50 po obvynuvachenniu Sverstiuka Yevhena Oleksandrovycha za st. 62, ch. 1 KK URSS v 15 tomakh, 15 sichnia 1972 – 27 liutoho 1973 rr., HDA SBU, f. 6, spr. 67643-fp, t. 7. (in Ukrainian).
- Kryminalna sprava № 50 po obvynuvachenniu Sverstiuka Yevhena Oleksandrovycha za st. 62, ch. 1 KK URSS v 15 tomakh, 15 sichnia 1972 – 27 liutoho 1973 rr., HDA SBU, f. 6, spr. 67643-fp, t. 12. (in Ukrainian).
- Kryminalna sprava № 55 po obvynuvachenniu Dziuby Ivana Mykhailovycha za st. 62, ch. 1 KK URSS u 18 tomakh, 12 kvitnia 1972 – 18 sichnia 1973 rr., HDA SBU, f. 6, spr. 69260-fp, t. 6. (in Ukrainian).
- Kryminalna sprava № 55 po obvynuvachenniu Dziuby Ivana Mykhailovycha za st. 62, ch. 1 KK URSS u 18 tomakh, 12 kvitnia 1972 – 18 sichnia 1973 rr., HDA SBU, f. 6, spr. 69260-fp, t. 7. (in Ukrainian).
- Kryminalna sprava № 196 po obvynuvachenniu Chornovola Viacheslava Maksymovycha u vchynenni zlochynu, peredbachenoho st. 62, ch. 1 KK URSS v 14 tomakh, 13 sichnia 1972 – 28 liutoho 1973 rr., HDA SBU, f. 6, spr. 72644-fp, t. 2. (in Ukrainian).
- Kryminalna sprava № 196 po obvynuvachenniu Chornovola Viacheslava Maksymovycha u vchynenni zlochynu, peredbachenoho st. 62, ch. 1 KK URSS v 14 tomakh, 13 sichnia 1972 – 28 liutoho 1973 rr., HDA SBU, f. 6, spr. 72644-fp, t. 5. (in Ukrainian).

Kryminalna sprava № 205 po obvynuvachennii Helia Ivana Andriiovycha u zdiisnenni zlochynu, peregbachenoho ch. 2 st. 62 KK URSS v 4 tomakh, 12 sichnia – 14 lypnia 1972 r., HDA SBU, f. 6, spr. 75518-fp, t. 2. (in Ukrainian).

Kudirka, Simas. “Moi zustrichi z ukrainsiamy-politviazniamy”, u *Inozemtsi pro ukrainskykh politviazniv*, red. Osyp Zinkevych. Kyiv: Smoloskyp, 2013. (in Ukrainian).

“Lev Lukianenko oboroniaie Valentyna Moroza”, *Vyzvolnyi shliakh* 10 (1978): 1133–1139. (in Ukrainian).

Lukianenko, Levko. *Z chasiv nevoli. Knyha piata: Odezhyimi*. Kyiv: Tarpodek KhKhI, 2012. (in Ukrainian).

“Lyst Iryny Kalynets Valentynovi Moroza u Volodymyrsku viaznytsiu” v *Ukrainska poeziiia pid sudom KGB: Kryminalni spravy proty Iryny ta Ihoria Kalyntsiiv*, red. Yurii Zaitsev. Lviv: Afisha, 2004. (in Ukrainian).

Lysty v TsK KPRS, dovidky viddiliv TsK Kompartii Ukrainy, lysty obkomiv partii, Ministerstva zakonodnykh sprav URSS ta inshykh orhanizatsii pro borotbu z ideolohiieiu mizhnarodnoho sionizmu, pro emigrantski nastroi deiakykh hrup yevreiv, pro diialnist sionistskykh orhanizatsii za kordonom, pro vorozhi natsionalistychni ta antyradianski proiavy (pro spravu V. Moroza, pro tendentsioznu povedinku okremykh osib pid chas provedennia festyvaliu “Kyivska vesna”, 6 sichnia – 30 hrudnia 1971 r., TsDAHO, f. 1, op. 25, ch. I, spr. 546. (in Russian).

Moroz, Raisa. *Proty vitru. Spohady druzhyny ukrainskoho politviaznia*. Lviv: Svichado, 2005. (in Ukrainian).

Moroz, Valentyn. *Esei, lysty y dokumenty*. Miunkhen: Suchasnist, 1975. (in Ukrainian).

Oryhinaly dopovidnykh zapysok, spetsialnykh povidomlen ta inshykh dokumentiv, povernenykh iz TsK Kompartii Ukrainy, 15–20 lypnia 1977 r., HDA SBU, f. 16, op. 7, spr. 1060. (in Russian).

Oryhinaly dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta inshykh dokumentiv, povernenykh iz TsK KP Ukrainy, 17–24 travnia 1979 r., HDA SBU, f. 16, op. 7, spr. 1074. (in Russian).

Radchenko, Ya. “Apostol i yoho shtandarty”, *Radianska osvita*, August 14, 1971. (in Ukrainian).

Radyhin, Anatolii. “Rozpovid pro bachene i perezhyte (II)”, *Suchasnist* 2 (1974): 79–83. (in Ukrainian).

Radyhin, Anatolii. “Rozpovid pro bachene i perezhyte” u *Inozemtsi pro ukrainskykh politviazniv*, red. Osyp Zinkevych. Kyiv: Smoloskyp, 2013. (in Ukrainian).

Sakharov, Andrei. *Vospomynania: v 3 t. T. 2*. Moskva: Vremia, 2006. (in Russian).

Sprava iz oryhinalamy dopovidnykh zapysok ta informatsii, spetspovidomlen (poverneni iz TsK KPU), 25 lystopada 1972 – 11 travnia 1973 rr., HDA SBU, f. 16, op. 3, spr. 1020. (in Russian).

Sprava iz oryhinalamy dopovidnykh zapysok, povidomlen ta informatsii (poverneni iz TsK KPU), 16–22 lystopada 1972 r., HDA SBU, f. 16, op. 3, spr. 1016. (in Russian).

Sprava iz oryhinalamy dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta informatsii (poverneni iz TsK KPU), 27 lystopada 1972 – 18 sichnia 1973 rr., HDA SBU, f. 16, op. 3, spr. 1018. (in Russian).

Suslenskyi, Yakiv. “Ukrainci v borotbi za status politychnkh viazniv”, u *Inozemtsi pro ukrainskykh politviazniv*, red. Osyp Zinkevych. Kyiv: Smoloskyp, 2013. (in Ukrainian).

Valentyn Moroz (1936), zapysav Bohdan Paska, m. Lviv, 16 sichnia 2014 r. (in Ukrainian).

Valentyn Moroz (1936), zapysav Bohdan Paska, m. Lviv, 21 kvitnia 2016 r. (in Ukrainian).

“Vypusk 33. V. Moroz prodolzhaet golodovku”, Memorial. Khronika tekushchykh sobytii, dostup otrymano 12 travnia 2012, <http://hts.memo.ru>. (in Russian).

“Vypusk 36. Vladimirskaia tiurma”, Memorial. Khronika tekushchykh sobytii, dostup otrymano 12 travnia 2012, <http://hts.memo.ru/>. (in Russian).

“Vypusk 39. Vladimirskaia tiurma”, Memorial. Khronika tekushchykh sobytii, dostup otrymano 12 travnia 2012, <http://hts.memo.ru>. (in Russian).

“Vypusk 40. Valentin Moroz na psikhiatricheskoi ekspertize”, Memorial. Khronika tekushchykh sobytii, dostup otrymano 12 travnia 2012, <http://hts.memo.ru>. (in Russian).

“Vypusk 41. V tiurmakh y lageriakh”, Memorial. Khronika tekushchykh sobytii, dostup otrymano 12 travnia 2012, <http://hts.memo.ru>. (in Russian).

“Vypusk 45. Mordovskie laheria”, Memorial. Khronika tekushchykh sobytii, dostup otrymano 12 travnia 2012, <http://hts.memo.ru/>. (in Russian).

“Vypusk 47. Mordovskie laheria”, Memorial. Khronika tekushchykh sobytii, dostup otrymano 12 travnia 2012, <http://hts.memo.ru>. (in Russian).

Batenko, Taras. *“Ia povstaiu, otzhe, ya isnuu...”*. *Politychnyi portret Ivana Helia: (Narysy z istorii ukrainskoho rukhu oporu kintsia 1950-kh – pochatku 1990-kh rokiv)*. Lviv: Naukove t-vo im. Shevchenka, 1999. (in Ukrainian).

Hrytsak, Yaroslav. *Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st.* Kyiv: Heneza, 2000. (in Ukrainian).

Kasianov, Heorhii. *Nezghodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960–80-kh rokiv*. Kyiv: Lybid, 1995. (in Ukrainian).

Viatrovych, Volodymyr. *Ukraina. Istoriia z hryfom “Sekretno”*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2014. (in Ukrainian).

УДК 796.011.3“19” (477.83)

ІВАН БОБЕРСЬКИЙ – ЗАСНОВНИК ТА ІДЕЙНИЙ НАТХНЕННИК УКРАЇНСЬКОГО СПОРТОВОГО КРУЖКА В АКАДЕМІЧНІЙ ГІМНАЗІЇ У ЛЬВОВІ

Андрій СОВА

*Львівський державний університет фізичної культури,
кафедра олімпійської освіти,
вул. Костюшка 11, 79008, Львів, Україна,
e-mail: andrijsova@yahoo.com*

Досліджено роль українського педагога і фахівця з фізичного виховання, професора Івана Боберського (1873–1947) у створенні й розбудові Українського спортивного кружка при Академічній гімназії у м. Львів. Автор розглядає питання популяризації руханки і змагу в навчальних закладах Галичини на прикладі Українського спортивного кружка. У статті аналізується роль І. Боберського в адаптації фізичної культури і спорту до української культурної традиції.

Ключові слова: *Іван Боберський, Галичина, Львів, Академічна гімназія, Український спортивний кружок, тіловиховання, руханка, змаг.*

Знайомство широкої громадськості з руханкою (фізичним вихованням) і змагом (спортом) у другій половині XIX ст. у більшості країн Європи відбувалося, як правило, через поширення гімнастичного руху: створення гімнастичних гуртків, товариств, організацій, об'єднань, союзів тощо. Рухові ігри й різновиди змагальних вправ тоді називали складовою гімнастики. Спорт як поняття і явище був поширений лише в країнах Британської імперії та США. Наприкінці XIX ст. – у першій чверті XX ст. спортивний рух, завдяки започаткуванню міжнародних спортивних змагань і чемпіонатів, зокрема й Олімпійських ігор (від 1896 р.), “витіснив” гімнастичний, залишаючи йому місце переважно в ділянці фізичного виховання різних закладів освіти. Однак і там, в університетах, гімназіях і школах, у швидкому часі виникають перші спортивні осередки.

Подібно цей процес відбувався і в українському середовищі Галичини. З утворенням 1894 р. українського гімнастичного товариства “Сокіл”¹ (від 1909 р. змінено назву на “Сокіл-Батько”²) у Львові при товаристві створюються секції з різних видів спорту, зокрема борбництва (фехтування), мандрівництва (пішого туризму), наколесництва (велосипедного спорту) та ін. Наприкінці 1906 р. професор Іван Боберський (за життя його називали “Батьком українського тіловиховання”) в Академічній гімназії у Львові організував перший в освітніх закладах для українців тіловиховний осередок, у назві якого чи не вперше серед українців застосував означення “спорт” – Український спортивний кружок (УСК). Окремо також варто звернути увагу і на застосоване в назві слово “український”³ ще за 12 років до створення перших державних об'єднань українців у XX столітті – Української Народної Республіки і Західно-Української

¹ Статут товариства “Сокіл” затверджений міністерством внутрішніх справ у Відні 26 липня 1893 р. і Галицьким намісництвом 3 серпня 1893 р. Див.: Іван Боберський, “Сокільський рух в австрійській Україні (Про роботу “Сокола-Батька”)", *Памяткова книжка Союзу Визволення України і календарь на 1917 рік з 103 ілюстраціями*, (Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917): 217; Василь Нагірний, *3 моїх споминів*. (Львів, 1935), 70; Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 146, оп. 25, спр. 510, арк. 4–12 зв.; спр. 642, арк. 3–25 зв.; спр. 644, арк. 3–19; спр. 724, арк. 3–27 зв.; ф. 312, оп. 1, спр. 1, арк. 3; спр. 12, арк. 1; “Перше руске товариство гімнастичне “Соколь” у Львові”, *Календарь Соколь на рік 1895 / Зладивь Володимирь Лаврѡвскій*. (Львѡвъ: Накладомъ автора, 1894): 3–8.

² Змінити назву товариства “Сокіл” на “Сокіл-Батько” запропонував член сокільської організації Лев Лопатинський, – “тому що, – писав голова “Сокола” Іван Боберський, – львівський “Сокіл” провадить Товариства, які повстають по селах і по містах”. Докладніше див.: Іван Боберський, *Українське сокільство 1894–1939*. (Львів: Видавець Сокіл-Батько, 1939): 9. (“Сокільська бібліотека”, ч. 7).

³ Іван Боберський, *Українське сокільство 1894–1939*. (Львів: Видавець Сокіл-Батько, 1939): 9. (“Сокільська бібліотека”, ч. 7).; Степан Гайдучок, “Спортовий ювілей. 15-ліття Спорт. Т-ва “Україна””, *Діло*. (Львів, 1926, 16 вересня., чис. 205 (10882)): 4.

Народної Республіки. Невдовзі УСК став впливовим чинником розвитку і популяризації різновидів спорту в навчальних закладах українців Львова, а згодом й Галичини, підносив національну свідомість і патріотизм.

У 2016 р. минуло 110 років від заснування Українського спортивного кружка при Академічній гімназії у Львові. В дотеперішній українській історіографії діяльність УСК вивчено недостатньо. Як правило, автори в статтях і монографіях вказували рік створення кружка, засновника та опікуна Івана Боберського й деякі факти з діяльності УСК⁴. Чи не вперше про становлення і розвиток копаного м'яча в УСК описано в книзі львівських істориків спорту Богдана Люпи та Івана Яремка “Хроніки львівського футболу”⁵. Автори подали певні статистичні дані, імена і прізвища футболістів тощо. Однак, крім копаного м'яча, поза їхньою увагою залишилися інші аспекти з історії УСК. З огляду на це підготовано цю статтю, в якій досліджено роль професора Івана Боберського (1873–1947) у створенні й розбудові Українського спортивного кружка при Академічній гімназії у Львові.

Джерельною базою дослідження послужили львівська періодика (“Сокільські Вісти”, “Свобода”, “Народне Слово”, “Вісти з Запорожжя”, “Діло”, (“Сокільські Вісти”), звіти Академічної гімназії у Львові за 1901–1918 рр., видання товариства “Сокіл” (від 1909 р. “Сокіл-Батько”) у Львові, документи Центрального державного історичного архіву України у Львові (фонд 312 (“Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько”, м. Львів”), приватний архів Степана Гайдучка (світлини і документи), спогади Івана Боберського і членів УСК: Степана Гайдучка, Тараса Франка, Степана Цимбали. Значна частина опрацьованих друкованих видань є бібліографічною рідкістю і зберігаються у фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, бібліотеки Центрального державного історичного архіву України у Львові, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, закордонних бібліотеках, приватних збірках.

Наприкінці 1906 р. на базі Академічної гімназії у Львові створено Український спортивний кружок (УСК), який став одним із перших осередків розвитку і популяризації спорту в навчальних закладах українців Галичини. Ідея заснування такого кружка визріла в І. Боберського ще на початку ХХ ст., зокрема в 1903 р., коли він почав навчати гімнастику в Академічній гімназії у Львові в шести відділах⁶.

Зауважимо, що у 1903/1904 навчальному році в Академічній гімназії у Львові з'являється гімнастика (український відповідник, який запропонував І. Боберський) – руханка. Декілька років до цього її проводити не вдавалося через відсутність відповідного приміщення. Заняття гімнастики почав вести І. Боберський. Вправи відбувалися в спортовому залі українського гімнастичного товариства “Сокіл” у Львові. Гімнастику викладали в шести відділах шість годин тижнево. Урок гімнастики відвідувало 180 учнів III–VIII-х класів. Кожний із шести відділів вправляв годину тижнево. Гімнастичні заняття мали відбуватися згідно із затвердженими міністерством віровизнань і освіти Австро-Угорщини в 1897 р. вказівок. Іван Боберський переклав цей документ українською мовою і керувався у своїй роботі серед іншого й ним (згодом, в 1910 р., він опублікував його в додатку до газети “Народне Слово” – “Вістях з Запорожжя” як “Плян для науки руханки у гімназіях, реальних гімназіях і реальних школах”⁷). Кожний відділ

⁴ Наприклад див.: Богдан Трофим'як, “Фізичне виховання гімназійної молоді”, *Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування 1898–1998*, підбір, упоряд. та ред. Степана Яреми, (Тернопіль; Львів: НТШ; Львівське крайове товариство “Рідна Школа”, 1998): 109–112; Л. Легкий, *Футбол Тернопілля*. (Тернопіль: Лілея, 2002), 169; В. Попович. *Зародження і перші кроки футболу на Тернопіллі (історія, цифри, факти)*. (Тернопіль: ТзОВ “Видавництво Астон”, 2013), 128; P. Chomicki, L. Śledziona, *Rozgrywki piłkarskie w Galicji do roku 1914*. (Mielec, 2015), 256 та ін.

⁵ Богдан Люпа, Ярослав Грисьо, Іван Яремко, *Хроніки львівського футболу*. (Львів: Піраміда, 2015), Т. 1 (II половина XIX ст. – 1965), 596.

⁶ “Збір учительський з кінцем шк. року 1903/1904”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1903/1904*, (Львів: Накладом наукового фонду, 1904): 39.

⁷ Бб [Іван Боберський], “Плян для науки руханки в гімназіях, реальних гімназіях і реальних школах”, *Вісти з Запорожжя*. (Львів, 1910, 13 жовтня, чис. 47): 13.

було поділено на три підвідділи. На чолі кожної структурної одиниці стояв провідник, якого обирали серед учнів гімназії⁸.

Однак на той час бракувало відповідної методичної літератури, фахівців і приміщень. Іван Боберський доклав величезних зусиль і провів титанічну працю, щоб створити спортовий кружок, який би популяризував різні види спорту, що набували тоді поширення в народів Європи.

Ідею організувати спортивний осередок І. Боберський вирішив реалізувати через своїх найближчих вихованців – гімназистів руханкового середовища. Є підстави вважати, що він свідомо повів справу таким чином, що самі гімназисти організували кружок. З огляду на це, офіційно УСК керували учні Академічної гімназії – Головної або Філії. Натомість, Іван Боберський не фігурував серед керівництва. Він став “опікуном” і “духовним батьком” УСК.

На початках до УСК входили учні V а і V б класів. Серед засновників і перших членів УСК були: з V а класу – Степан Кизима, Євген Ломницький, Ананій Степанів, Петро Франко; V б – Степан Гайдучок, Тимофій Гумовський, Степан Цимбала та ін.⁹

Професор Іван Боберський у брошурі “Українське сокільство” (1939) про початки УСК писав: “Вкінці повстав 1906 р. при академічній гімназії “Український Спортовий Кружок”. Члени носили емалієву, жовто-синю відзнаку з золотистими буквами “У. С. К.”. Це були перші змагові (спортивні. – А. С.) відзнаки на українських землях. Назва “український” тривожила шкільних урядовців, але шкільна молодь розуміла, що вони – українці, а не “руські”¹⁰.

Як вже зрозуміло зі спогаду Івана Боберського, важливе значення він надавав символіці й атрибутиці кружка. Із цією метою розробив спортивні строї (одяг), відзнаки, печатки, виказки (посвідчення) і рекламну продукцію. Великої художньої вартості були плакати і запрошення, виготовлені в грудні 1910 р.¹¹ У звіті Академічної гімназії за 1910/1911 навчальний рік про це знаходимо: “Другий руханковий вечер, уладжений заходом Українського Спортового Кружка відбувся 19.XII.1910 в салі “Сокола”. Запросини і порядок були випечатані на картці: шість спортових образців творить обвідку. Представлені є скок в гору, вирив до бігу, мет кружком, мет списою, тягнене линви і гра в “союзняка”. Сю картку на грамоти і запросини для ужитку “УСК” вирисував п. Роман Грицай¹², слухач політехніки, після проекту проф. І. Боберського”¹³.

Кожен новий член УСК отримував вписову картку, де зазначалося прізвище та ім'я, клас, сплата внесків за перше і друге півріччя навчального року (кружок існував на фінансовому самоутриманні). В архіві Степана Гайдучка зберігається вписова картка Гриця Лучаківського¹⁴. У ній вказано, що Лучаківський: учень VII-го класу, сплатив членські внески дві

⁸ “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1903/1904*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1904): 43, 44.

⁹ Степан Гайдучок, *Спомини*, Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів); “Клясифікація учеників за другий піврік року шкільного 1906/1907”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1906/1907*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1907): 73.

¹⁰ Іван Боберський, *Українське сокільство 1894–1939*. (Львів: Видавець Сокіл-Батько, 1939), 10. (“Сокільська бібліотека”, ч. 7).

¹¹ ЦДІА України у Львові, ф. 312, оп. 1, спр. 82, арк. 100 зв.; Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів); “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1910/1911*, (Львів: Накладом наукового фонду, 1911): 17; Петро Франко, “Руханковий вечер Академічної гімназії у Львові”, *Вісти з Запорожжя*. (Львів, 1910, 22 грудня, чис. 60): 11.

¹² Роман Грицай на замовлення Івана Боберського розробив чимало афіш та відзнак, зокрема афішу для показових виступів товариства “Сокіл-Батько”, відзнаку для учасників Шевченківського здвигу, що відбувся 27–29 червня 1914 р. у Львові та ін. Докладніше див.: Степан Гайдучок, “Пів століття сокільських видань”, *Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства*, (Львів, 1937, грудень, чис. 12): 10; Степан Гайдучок, *Пів століття сокільських видань*. (Львів, 1937): 42, 43, 50; Андрій Сова, “Актуальні питання вивчення символіки українських молодіжних організацій Галичини кінця XIX – першої третини XX ст.”, *Український визвольний рух*. (Львів, 2007, зб. 9): 169–170.

¹³ “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1910/1911*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1911): 20.

¹⁴ “Вписова картка Гриця Лучаківського до І. українського “Спортового кружка” у Львові”, Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів).

корони (відповідно по короні за півріччя). Документ завірений підписами голови кружка Петра Франка, касиєра (скарбника) Антіна Зеленого і печаткою УСК. Печатка овальної форми, без зображення, вміщувала лише напис (“легенду”): “Український “Спортовий Кружок” у Львові”.

У своїй діяльності УСК використовував ще одну печатку. Відомості про неї знаходимо в спогадах Степана Гайдучка: “Печатка представляє zarazом відзнаку кружка, яку носили учні – члени цього кружка. Щит в горі має довкола букв (УСК. – А. С.) кленові листки понище смуги на переміну синьо-жовті”¹⁵.

Очевидно, саме в контексті діяльності УСК І. Боберський (за словами Степана Гайдучка – “головна пружина видавничої діяльності в товаристві Сокіл-Батько”¹⁶) готував і публікував перші пояснювальні, методичні праці з впорядку, ігор і забав, копаного м’яча, ситківки, гаківки тощо. Частина з них з’явилася саме на сторінках звітів Академічної гімназії: “Забави і гри рухові” (1904)¹⁷, “Забави і гри рухові, часть друга” (1905)¹⁸, “Рядові вправи” (1909)¹⁹. Це полегшувало роботу членам УСК та істотно сприяло підвищенню їх обізнаности і фахового рівня.

Першими видами спорту, які були обрані для занять в УСК, стали футбол, різновиди легкої атлетики та українська рухова гра “Гилька”. Із цього приводу у “Звіті дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові на шкільний рік 1906/1907” зазначалося: “<...> Кружки плекають гри: Союзняк (Association Football) і Гильку, вправляють ся в бігу і метаню диска та списи”²⁰.

Поступово члени УСК опанували й інші види спорту: хокей (гаківка), лижні перегони (лещети), ковзанярство (совги), швидкісний спуск на санах (санкарство), теніс (ситківка), плавання, веслування, велоспорт (наколесництво) тощо. При кружку створили відповідні секції, кількість яких з огляду на обставини змінювалася. Так, в 1908/1909 навчальному році в структурі УСК діяло сім секцій: копаного м’яча, бігу, скоку, ратища і кружка, ситківки, дужання, прогульки²¹.

До участі в діяльності секцій УСК було залучено чимало гімназистів, число яких поступово зростало. Збільшувалася й чисельність учнів з-поза меж УСК, які займалися різними видами спорту. Так, у звіті Академічної гімназії за 1909/1910 навчальний рік І. Боберський вказав: “Коли упорядкуємо спорти після числа любителів, а зачнемо від найбільшого числа, то дістанемо такий порядок: кичка – 544, їзда верхом – 504, союзняк – 414, плаванє – 375, веслованє – 341, їзда на совгах – 317, танець – 163, їзда на ровері – 111, легка атлетика – 60, ситківка – 17, їзда на лещетах – 14”²².

У літню пору вправляння відбувалися на свіжому повітрі на придатних паркових галявинах, найчастіше – у Цісарському ліску (“Кайзервальд”, сьогодні – парк “Знесіння”), на “Вульці”, а також “янівських оболонях”. У зимову пору заняття з різновидів атлетики проводилися переважно в залі “Сокола-Батька”, перегони на лещетах і швидкісні з’їзди з гори на санках – у Стрийському парку або в парку “Залізна вода”, а ковзанярство – на Пелчинському ставку.

Різні види спорту популяризувалися через проведення показових (“прилюдних”) змагань у Львові (29 травня 1910 р. – перші прилюдні змагання УСК з легкої атлетики на

¹⁵ Степан Гайдучок, *Спомини*, Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів).

¹⁶ Степан Гайдучок, “Пів століття сокільських видань”, *Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства*. (Львів, 1937, листопад, чис. 11): 9; Степан Гайдучок, *Пів століття сокільських видань*. (Львів, 1937): 20.

¹⁷ Іван Боберський, “Забави і гри рухові”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1903/1904*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1904): 3–33.

¹⁸ Іван Боберський, “Забави і гри рухові, часть друга”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1904/1905*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1905): 3–27.

¹⁹ Іван Боберський, “Рядові вправи”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1908/1909*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1909): 3–58.

²⁰ “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1906/1907*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1907): 39.

²¹ “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1908/1909*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1909): 16.

²² “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1909/1910*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1910): 24.

“Вульці”²³; 15 жовтня 1910 р. – другі прилюдні змагання УСК на “площі циклістів”²⁴ та ін.) і руханково-вокальні виступи (3 квітня 1909 р., 6 лютого 1910 р. у рухівні “Сокола-Батька”²⁵ та ін.), коли також презентувались окремі спортивні види.

Видом спорту, з якого починався УСК, був футбол (копаний м’яч, союзняк). На той час футбол під різними назвами, на протигагу іншим видам спорту, вже був доволі поширений і відомий, зокрема і в українському середовищі Галичини. Ще в 1900 р. у Львові один із засновників українського гімнастичного товариства “Сокіл” Володимир Лаврівський уперше видав українською мовою правила гри у футбол під назвою “Копана (Association Football)”²⁶. “Дальший етап розвитку копаного мяча, – за словами Тараса Франка, – й інших спортів датується з приходом енергійного і фахового провідника, проф. І. Боберського. Професор, германіст і руховик, учив гімнастики надобовязково, а в літній порі громадив учнів охотно на “кайзервальді” і там почав правильні тренінги копаного мяча. Систематично навчав подавати мяч короткими пассінгами, стонувати (задержувати), провадити, стріляти наріжняка карного, відбивати головою. Молодь української гімназії згуртувалася в У. С. Кружку і поділилася на дружини копаного мяча. Змагання розгравали зпершу зі собою, потім з жидівськими і польськими дружинами”²⁷. В рік заснування УСК (1906) І. Боберський в друкарні Наукового товариства імені Шевченка видав накладом товариства “Сокіл” у Львові третю частину праці “Забави і гри рухові” (копаний м’яч), яку присвячує саме футболу²⁸.

У секції копаного м’яча УСК сформували декілька гімназійних команд – “УСК І”, “УСК ІІ”, “УСК ІІІ”, “УСК ІV”, “УСК V” тощо²⁹. На початках футбольні матчі відбувалися лише між командами кружка, але згодом футбольні команди УСК почали брати участь у змаганнях міста і краю. Відомо, що на запрошення УСК проводив ігри з копаного м’яча з українськими, польськими, чеськими і жидівськими командами, зокрема: “Гасмоней І”, “Гасмоней ІІ”, “Гасмоней ІІІ”, “Дніпро І”, “Збараж І”, “Збараж ІІ”, “Литва І”, “Погонь І”, “Погонь ІІ”, “Погонь ІІІ”, “Погонь ІV”, “Погонь V”, “Поділля”, “Свобода І”, “Спарта І”, “Спарта ІІ”, “Спорт І”, “Сянова Чайка І”, “Тім І”, “Тім ІІ”, СТ “Україна”, “Чарні І”, “Чарні ІІ”, “Чарні ІІІ”, “Чарні ІV”, “Чарні V”, “Чарні VI” та ін.³⁰. Спочатку, через відсутність досвіду, спортсменів УСК програвали більшість матчів, однак згодом вони почали грати на рівні відомих і титулованих команд. Серед перших переможних зустрічей УСК назовемо: матч “УСК І” з “Погонь ІV”, який відбувся

²³ “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1909/1910*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1910): 26.

²⁴ “П. Прилюдні змагання”, *Вісти з Запорожжя*. (Львів, 1910, 13 жовтня, чис. 47): 14.

²⁵ “Гімнастично-вокальний виступ”, *Сокільські Вісти*. (Львів, 1909, 17 цвітня, чис. 15): 4; “Ученики академічної гімназії у Львові”, *Народне Слово. Ілюстрована, популярно-просвітна, політична й літературна часопись*. (Львів, 1910, 3 лютого, чис. 320): 7; “Ученики академічної гімназії у Львові”, *Народне Слово. Ілюстрована, популярно-просвітна, політична й літературна часопись*. (Львів, 1910, 5 лютого, чис. 321): 12; “Ученики академічної гімназії у Львові”, *Народне Слово. Ілюстрована, популярно-просвітна, політична й літературна часопись*. (Львів, 1910, 8 лютого, чис. 322): 8; ик, “Руханково-звуковий виступ спортивного кружка акад. гімназії у Львові”, *Вісти з Запорожжя*. (Львів, 1910, 10 січня, чис. 6): 14.

²⁶ Володимир Лаврівський, *Копана (Association Football)*. (Львів, 1900), 18, зошит перший.

²⁷ Тарас Франко, “Початки українського спорту у Львові”, *СТ Україна Львів. 25 ліття 1911–1936*. (Львів: Накладом С. Т. “Україна”, 1936): 31.

²⁸ Іван Боберський, *Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч*. (Львів: Накладом товариства “Сокіл”, 1906), 36.

²⁹ Кількість дружин (команд) копаного м’яча при УСК постійно зростала. У 1908/1909 навчальному році їх було – 5, 1909/1910 – 11. Докладніше див.: “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1908/1909*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1909): 16; “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1909/1910*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1910): 16.

³⁰ Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів); “Стрічі дружини УСК з дружинами інших клубів”, *Вісти з Запорожжя*. (Львів, 1910, 27 жовтня, чис. 49): 12; П. Скавинський, “У. С. К.”, *Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств*. (Львів, 1912, 30 січня, чис. 65): 5–6; “Вислід з здвигових змагань”, *Вісти з Запорожжя. Руханка – Змаг – Пожарництво – Мандрівництво – Пласт – Стрілецьтво*. (Львів, 1914, 30 липня, чис. 95–96): 9–10 та ін.

26 вересня 1909 р., рахунок 1:0; “УСК Г” – “Гасмоня ІІ” (“Асмоня ІІ”) – 23 жовтня 1909 р., 2:0 та ін. Для кращого розуміння справи, І. Боберський з членами УСК обговорював проведені матчі. Так, 30 вересня 1909 р. у приміщенні ІІІ класу учні з “Батьком українського тіловиховання” аналізували гру “УСК Г” і “Погонь ІІІ”. Матч відбувся день перед цим з рахунком 5:1 на користь “Погоні ІІІ”. Єдиний гол у ворота суперника забив Петро Франко. Підсумок І. Боберського: “Поміч подавала мяч за слабо вперед, нападчі тримали ся длятого на своїй половині грища. Заложники копали також за слабо. Воратар держав ся добре”³¹.

Щоб вдосконалити майстерність гравців команд УСК, І. Боберський 1909 р. спеціально запросив із Праги фахівця з футболу, члена чеського футбольного клубу “Славія” В’ячеслава Льомоза³². В. Льомоз упродовж 5–27 вересня 1909 р. проводив навчальні тренування з командами копаного м’яча УСК³³. У “Звіті дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові на шкільний рік 1909/1910” знаходимо про це відомості: “Дня 5. вересня прибув до гімназії член чеського клубу “Слявія” п. Вячеслав Льомоз з Праги, щоби підучити дружини в методі гри. Вправи відбували ся майже що дня, через цілий вересень на Вульці або на янівськім оболоню. Перший підготов (тренінг) відбув ся 5.ІХ. на Вульці. Тренер показав спосіб, як здержувати мяч, коли він спадає з гори та як подавати. Радив не бити ніколи в гору, лиш все низько, добре виміреним копом, по попереднім здержанню. Копати мяч треба не кінцем черевика, але підбитєм, ізза чого мяч йде о много влучнійше. Вправляла перша дружина з другою від год. 10 ½ – 12 ¾. Дня 6.ІХ. відбув ся тренінг від год. 4 ½ – 6. Гра була слабша, бо гравчі були помучені еше з попередного дня. На тренінгу дня 7., 8., 9. і 10.ІХ. учив тренер подавати мяч боком черевика, гри в одні ворота і бігу довкола грища”³⁴. Поява В’ячеслава Льомоза, тренера УСК, не була можлива якщо не вдалося б віднайти коштів на оплату його праці. І. Боберський і члени УСК впродовж декількох місяців збирали і заощаджували гроші³⁵. Цей епізод в діяльності УСК зафіксований у багатьох спогадах. Зокрема, Степан Гайдучок згадував: “Кілька уваг і відповідей читачеві. Звідки взявся тренер з чеської “Славії”? Учні (а вони усі були рівночасно і учнями в львівському “Соколі-Батьку”) дали гімнастичний popis, а за дохід з нього закупили спортивну форму, мячі, черевики. Директор (Академічної гімназії у Львові Едвард. – А. С.) Харкевич, великий приятель молоді, дав 300 корон на тренера, щоб його оплатити. Ці popisи давали учні, почавши з 1909 р. щось три рази. Богатші учні купували виряд за батьківські гроші”³⁶. Тарас Франко про В. Льомоза писав таке: “Проф. Боберський, бачучи велике замилювання молоді до мяча, спровадив з Праги фахового тренера п. Льомоза, активного гравця “Слявії” чи “Спарти” праської, що на той час було не аби якою сензацією. Пан Льомоз, низький, симпатичний блондин, показався добрим організатором, імпував усім змагунам феноменальною технікою гри, чудесним опануванням мяча й ефектовними “бомбами”. Учив наших хлопців так пильно, що вже по кіль-

³¹ “Плян науки”, Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1908/1909. (Львів: Накладом наукового фонду, 1909): 17.

³² *Lwowski Okręgowy Związek Piłki Nożnej. Krótki rys historyczny rozwoju piłkarstwa na terenie okręgu Lwowskiego. Wydany z okazji 15-lecia I 20-lecia Lwów. Okręg. Kolegium Sędziów Piłki Nożnej. Jednodniówka.* – (Lwów, [1934]): 25; Степан Гайдучок, *Спомини*, Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів).

³³ У спогадах Степана Цимбали, опублікованих в діаспорі, подається неправдива інформація про те, що В. Льомоз прибув до Львова для тренування футбольних команд УСК у 1907/1908 навчальному році. Докладніше див.: Степан Цимбала, “Спорт в УАГ в 1902–1910 рр.”, *Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978*, упоряд., літ. та техн. ред. Б. Романенчука. (Філядельфія, Мюнхен, 1978): 343; Степан Цимбала С. “Визначні люди у спорті”, *Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978*, голов. ред. Н. Пазунок. (Мюнхен, Філядельфія, 1982, друга част.): 185. Зі спогадів С. Цимбали ця та інші помилки перекочували у публікації сучасних українських авторів.

³⁴ “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1909/1910*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1910): 16.

³⁵ *Lwowski Okręgowy Związek Piłki Nożnej. Krótki rys historyczny rozwoju piłkarstwa na terenie okręgu Lwowskiego. Wydany z okazji 15-lecia I 20-lecia Lwów. Okręg. Kolegium Sędziów Piłki Nożnej. Jednodniówka.* (Lwów, [1934]): 25.

³⁶ Степан Гайдучок, *Спомини*, Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів).

кох тренінгах, рівень гри цілої дружини піднісся значно. Памятаю, яке захоплення викликала двоциферна перемога української одинадцятки над “Гасмонеею” на янівських оболонях. Льомоз грав у центрі нападу і сам стрілив переважну кількість воріт. Жида не доходило до голосу і ганебно програли. З польськими дружинами йшло трудніше, бо ті швидше почали копати й швидше мали власні грища³⁷. Зауважимо, що кількість дружин (команд) копаного м’яча при УСК завдяки І. Боберському стало зростала. У 1908/1909 навчальному році їх було 5, 1909/1910 – 11³⁸.

Спортівці УСК також брали участь у змаганнях в інших містах Галичини, зокрема Тернополі, Стрию, Перемишлі. Чи не найяскравішою спортовою подією в діяльності УСК та українських спортивних товариств того часу були ІІ Запорожські ігрища, які відбулися 29 червня 1914 р. на площі “Сокола-Батька” у Львові з нагоди Шевченківського здвигу.

Наслідуючи УСК, в Галичині заснували й інші українські спортові клуби – “Поділля” в Тернополі, “Сянова Чайка” в Перемишлі тощо. Активно до цього долучився й І. Боберський. Він разом зі змагунами УСК неодноразово приїжджав в різні міста Галичини, де проводив спортові змагання і лекторії з актуальних питань тіловиховання і спорту. Показовою була поїздка Івана Боберського з командами копаного м’яча УСК І та УСК ІІ до гімназії в Тернополі. Захід відбувся 16 жовтня 1909 р. Крім проведення змагань з копаного м’яча, суддею яких був І. Боберський, він доповідав про правила гри в копаній м’яч і запросив тернопільських спортовців з товариською зустрічю відвідати Львів³⁹. Після того, як І. Боберський відвідав Тернопіль, там остаточно за керівництва вчителя української гімназії Семена Сидоряка (1870–1939) сформовано українську команду копаного м’яча в гімназії Франца Йосипа. Зросло також зацікавлення іншими видами спорту, які розвивалися в Галичині, зокрема лешетарством, легкою атлетикою, мандрівництвом⁴⁰. До слова, І. Боберський як суддя неодноразово брав участь у змаганнях з копаного м’яча, що відбувалися не лише у Львові, а й в інших містах Галичини.

Діяльність УСК І. Боберський намагався висвітлювати в галицькій пресі. Статті і замітки професора і його учнів – членів УСК (Петра Франка, Степана Гайдучка та ін.) публікували українські часописи “Діло”, “Народне Слово”, “Сокільські Вісти”, “Вісти з Запорожа” і звіти Академічної гімназії у Львові⁴¹.

Таким чином, впродовж 1906–1914 рр. І. Боберському і його послідовникам вдалося підготувати в УСК чимало знаних пізніше спортовців і фахівців з фізичного виховання і спорту. Діяльність УСК під керівництвом І. Боберського стала прикладом для ініціативних груп в інших містах Галичини. Результатом цього було заснування спортових кружків: “Сянова Чайка” (гімназія в Перемишлі); “Поділля” (гімназія в Тернополі); “Січ” (у Стрию), яка невдовзі була перейменована на спортовий кружок “Скала”. Український спортовий кружок визначально вплинув на становлення й поширення спорту серед української спільноти Галичини. Як

³⁷ Тарас Франко, “Початки українського спорту у Львові”, *СТ Україна Львів. 25 ліття 1911–1936*. (Львів: Накладом С. Т. “Україна”, 1936): 31–32.

³⁸ “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1908/1909*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1909): 16; “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1909/1910*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1910): 16.

³⁹ “Плян науки”, *Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1909/1910*. (Львів: Накладом наукового фонду, 1910): 18.

⁴⁰ Богдан Трофим’як, “Фізичне виховання гімназійної молоді”, *Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування 1898–1998*, підбір, упоряд. та ред. Степана Яреми. (Тернопіль–Львів: НТШ; Львівське крайове товариство “Рідна Школа”, 1998): 109–110; Л. Легкий, *Футбол Тернопілля*. (Тернопіль: Лілея, 2002): 5; В. Попович, *Зародження і перші кроки футболу на Тернопіллі (історія, цифри, факти)*. (Тернопіль: ТЗОВ “Видавництво Астон”, 2013): 6.

⁴¹ Див. наприклад: “Гімнастично-вокальний виступ”, *Сокільські Вісти*. (Львів, 1909, 17 цвітня, чис. 15): 4; Іван Боберський, “Вступне слово на руховім виступі “Спортового кружка” у Львові”, *Сокільські Вісти*. (Львів, 1909, 12 мая, чис. 19): 3; [Іван Боберський], “До Тернополя”, *Сокільські Вісти*. (Львів, 1909, 23 жовтня, чис. 11): 1; “Ученики академічної гімназії у Львові”, *Народне Слово. Ілюстрована, популярно-просвітна, політична й літературна часопись*. (Львів, 1910, 8 лютого, чис. 322): 8; “Звіт “Сокола-Батька””, *Вісти з Запорожа. Руханка–Змаг–Пожарництво–Мандрівництво–Пласт–Стрілецьтво*. (Львів, 1914, 14 марта, чис. 91): 4 та ін.

твердив відомий спортовець того часу, провідний діяч сокільського руху, а згодом перший голова Української Спортової Централі Америки і Канади (УСЦАК) Едвард Жарський (1906–2003), УСК став кузницею перших “пропагаторів спорту і спортових таланів, що опісля, у світовій війні (Першій світовій війні. – А. С.) віддали свої спортові надбання ідеї визволення Батьківщини”⁴². З-поміж чільних діячів і спортовців УСК окремо згадаємо Тараса і Петра Франків, Антона Зеленого, Степана Гайдучка, Федя Черника, Степана Кизиму, Романа Носковського, Степана Цимбалу. Кожен із них у різний час брав дієву участь у заснуванні й розвитку різних українських руханково-спортових гуртків і товариств Галичини, зокрема таких відомих, як “Пласт” та спортове товариство студентів вищих шкіл “Україна”. Вони також у різний спосіб сприяли поширенню видів спорту на українських землях і в діаспорі.

IVAN BOBERSKYI – THE FOUNDER AND THE IDEOLOGICAL INSPIRER OF UKRAINIAN SPORTS CIRCLE IN THE ACADEMIC GYMNASIUM IN LVIV

Andrij SOVA

*Lviv State University of Physical Culture,
Department of the Olympic Education,
Kostyushka Street, 11, 79008, Lviv, Ukraine
e-mail: andrijsova@yahoo.com*

Summary

The autor analyzes the contribution of the Ukrainian pedagogue and specialist in the physical education, Professor Ivan Boberskyi (1873–1947) to the creation and development of the Ukrainian Sports Circle at the Academic gymnasium in Lviv. By the end of 1906 Ivan Boberskyi organized the first Ukrainian center of physical culture (tilovyhovannya) at the Academic Gymnasium. It was the first center in the education institution and the term “sport” in the Ukrainian Sports Circle has never been used before.

The members of the Ukrainian Sport circle were good at: football (kopanyi myach), hockey (haktivka), skiing (leshchety), skating (sovhy), sledging (sankarstvo), tennis (sytkivka), swimming, cycling (nakolesnytstvo), athletics etc. Different sport competitions and physical culture (ruchankovo-vocal performances were organized in Lviv). In such a way Ivan Boberskyi popularized cultural education work.

The section of football in the most successful. At the beginning football matches took place only between the teams of the sports circle, but later the Ukrainian Sports Circle teams took part in the competitions with other societies and clubs, such as: Ukrainian, Polish, Czech, Jews. In 1909 the member of the Chechs Football club “Slavija” Vjacheslav Lyomoz was invited by Ivan Boberskyi to improve the sport skills of the Ukrainian Sports Club. Before the First World War the sportsmen of the Ukrainian Sports Circle took part in sport competitions in different towns of Galicia, such as: Ternopil, Stryi, Peremyshl. Ivan Boberskyi paid a great attention to the circle’s attributes and symbols. For this purpose special sport clothes, reward decorations, signets, certifications and advertisements had been worked out. Ivan Boberskyi prepared and published the first methodological works concerning the rules of different sport events of the Ukrainian Sports Circle. He tried to explain the history of the Ukrainian Sports Circle in the press of Galicia. His articles and notes were published in the Ukrainian periodicals and the reports of Lviv academie gymnasium.

During 1906–1914 many famous sportsmen and sport specialists were educated in the Ukrainian Sports Circle by Ivan Boberskyi. It was a great example and motivation for the establishment of different sports circles in other towns of Galicia, such as: “Syanova Chaika” (gymnasium in Peremyshl), “Podillya” (gymnasium in Ternopil), “Sich” (in Stryi, later renamed into “Skala”).

The Ukrainian Sports Circle greatly influenced the development of the sport among the Ukrainian community in Galicia before the First World War. Ivan Boberskyi was known as a guardian and spiritual father of the Ukrainian Sports Circle. Different sport events were popularized by the Ukrainian sports circle at many Ukrainian educational institutions in Lviv and latter on in Galicia. It influenced the raising of national consciousness and patriotism.

Keywords: *Ivan Boberskyi, Galicia, Lviv Academic gymnasium, Ukrainian Sports Circle, tilovyhovannya, ruchanka, zmah.*

⁴² Едвард Жарський, “Історія українського фізичного виховання”, *Календар-Альманах на 1934 рік Спорт в масі!* (Львів: Накладом видавничої кооперативи “Вогні”, 1933): 12.

REFERENCES

- [Boberskyi, Ivan I.]. "To Ternopil", *Sokilki's News*. (Lviv, 1909, october, 23, num. 11): 1.
- Boberskyi, Ivan, "Introduction to the report "Sports circle" in Lviv", *Sokilki's News*. (Lviv, 1909, may 13, num. 276): 3.
- Boberskyi, Ivan. "Entertainment and physical exercises", *Report of the Academic gymnasium's authorities in Lviv for schod year 1903–1904*. (Lviv : Edited by the science fund, 1904): 3–33.
- Boberskyi, Ivan. "Entertainment and physical exercises", *Report of the Academic gymnasium's authorities in Lviv for schod year 1904–1905*. (Lviv : Edited by the science fund, 1905): 3–27.
- Boberskyi, Ivan. *Entertainment and physical exercises. Part III. Kopanyi myach*. (Lviv: Edited by the "Sokil" society, 1906): 36.
- Boberskyi, Ivan. "Ordinary exercises", *Report of the Academic gymnasium's authorities in Lviv for schod year 1908–1909*. (Lviv: Edited by the science fund, 1909): 3–58.
- Boberskyi, Ivan. "Sokil's movement in the Austrian Ukraine (Sokil-Father's activities)", *Booklet of the Union of the Ukrainian Liberation and Calendar for 1917 (103 illustration included)*. (Vienna : Edited by the Union of the Ukrainian Liberation, 1917): 217–223.
- Boberskyi, Ivan. *Ukrainian Sokils 1894–1939*. (Lviv: Edited by Sokil-Fater, 1939), 16 (Sokil's library, part 7).
- "Vyslyid z zdvyhovykh zmahan'", *News from Zaporizhyya*. (Lviv, 1914, july, 10, num. 95–96): 9–10.
- "Inscription card of Gritsa Luchakivsky to the I. Ukrainian "Sportovoho kruzhka" in Lviv", *Private archive of Stephen Hayduchka (the city of Lviv)*.
- Hayduchok S. "Half a century of sokilski's publications", *Sokilki's News*. (Lviv, 1937, desember, num. 12): 10.
- Hayduchok S. *Half a century of sokilski's publications*. (Lviv, 1937), 53.
- Hayduchok S. "Memoirs", *Private archive of Stephen Hayduchka (the city of Lviv)*.
- Hayduchok S. "The sports anniversary. 15th Anniversary of Sports Society "Ukraine", *Dilo*. (Lviv, 1926, 16 September, Num. 205 (10882)): 4.
- "Gymnastic-vocal performance", *Sokilki's News*. (Lviv, 1909, Aprir, 17, Num. 15): 4.
- "Public competitions", *News from Zaporizhyya*. (Lviv, 1910, October, 13, Num. 17): 14.
- Zharskyi E. "The History of the Ukrainian Physical Culture", *Calendar for 1934 "Sport for People"*. (Lviv, Edited by the publishing cooperation "Vohni", 1933): 10–14.
- Report of management of royal academic gymnasium in Lviv for school year 1903/1904*. (Lviv: Edited by science fund, 1904), 88.
- Report of management of royal academic gymnasium in Lviv for school year 1906/1907*. (Lviv: Edited by science fund, 1907), 80.
- Report of management of royal academic gymnasium in Lviv for school year 1908/1909*. (Lviv: Edited by science fund, 1909), 86.
- Report of management of royal academic gymnasium in Lviv for school year 1909/1910*. (Lviv: Edited by science fund, 1910), 86.
- Report of management of royal academic gymnasium in Lviv for school year 1910/1911*. (Lviv: Edited by science fund, 1911), 94.
- "Report of "Sokil-Father"", *News from Zaporizhyya*. (Lviv, 1914, March, 14, Num. 91): 2–10.
- "Physial-vocal performance of the sports circle of Lviv classical gymnasium", *News from Zaporizhyya*. (Lviv, 1910, January, 10, Num. 6): 14.
- Lavrivskyi V. *Kopana (Football Assosiation)*. (Lviv, 1900), 18 (Notebook I).
- Lehkyi L. *Football of Ternopil*. (Ternopil : Lileya, 2002), 169.
- Lyupa B. M., Hrysyo Y. A., Yaremko I. Y. *Lviv's Football Chronicle*. (Lviv: Piramida, 2015), 596.
- Nahirnyi V. *My Memoirs*. (Lviv, 1935), 70.
- Boberskyi, Ivan. "Plan for teaching physical training in real gymnasiums and real schools", *News from Zaporizhyya*. (Lviv, 1910, October, 13, Num. 17): 13–14.
- "The first gymnastics society "Sokol" in Lviv Calendar. Sokol for 1895". (Lviv: Edited by the autor, 1894), 128.
- Popovych V. *The conception and the first steps of football in Ternopil (history, figures, facts)*. (Ternopil: Edited by "Aston", 2013), 128.
- Scawynskyi P. "USK", *News from Zaporizhyya*. (Lviv, 1912, January, 30, Num. 65): 5–6.
- Sova A. "Actual issues of symbols studying of Ukrainian youth organizations of Galicia late XIX – the first third of the XX century", *Ukrainian liberation movement*. (Lviv, 2007, Vol. 9): 157–180.
- "Meetings "USK" team with other clubs teams", *News from Zaporizhyya*. (Lviv, 1910, October, 27, Num. 49): 12.

Trofymiak B. "Physical culture of the gymnasium's youth", *Jubilee book of the Ukrainian gymnasium in Ternopil. The foundation 1898–1998*, Edited by S. Yarema. (Ternopil, Lviv, 1998): 109–112.

"The Students of the Academic Gymnasium in Lviv", *National Word*. (Lviv, 1910, February, 3, Num. 320, 7; February, 5, Num. 321, 12; February, 8, Num. 322, 8.

Franko P. "Physical Culture (ruchankovyi) party of the Lviv Academic Gymnasium", *News from Zaporizhya*. (Lviv, 1910, December, 22, Num. 60): 11–12.

Franko T. "The origins of Ukrainian sport in Lviv", *ST Ukraine Lviv. 25th Anniversary 1911–1936*. (Lviv: Circulation S. T. "Ukraine", 1936): 30–33.

CSHA of Ukraine in Lviv, f. 146, op. 25, affair 510, affair 642, affair 644, affair 724; 312, op. 1, affair 1, affair 12, affair 82.

Tsymbala S. "Prominent people in sport", *Anniversary book of Ukrainian Academic Gymnasium in Lviv. At the 100th anniversary of the first Ukrainian maturity exam 1878–1978*, head. ed. N. Pazuniak. (Munich, Philadelphia, 1982): 185–190.

Tsymbala S. "Sport in UAG in the 1902–1910", *Anniversary book of Ukrainian Academic Gymnasium in Lviv. At the 100th anniversary of the first Ukrainian maturity exam 1878–1978*, origin., lit. and tech. ed. B. Romanenchuk. (Philadelphia, Munich, 1978): 339–346.

Chomicki P., Sledziona L. *Football in Galicia fill 1914*. (Mielec, 2015), 256.

Lviv Football Union. Short essay of the development of football in Lviv. Edited by the Union of Football Refrees. (Lviv, 1934), 27.

УДК 94 (477) (092)

**ОСТАП ЛУЦЬКИЙ – ІДЕОЛОГ ТА ОРГАНІЗАТОР
УКРАЇНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ****Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА**

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України,
вул. Шевченка 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
L.drogomyretska@gmail.com*

У статті відображено зміст, форми і напрямки діяльності відомого громадсько-політичного діяча, ідеолога й організатора українського кооперативного руху О. Луцького. Проаналізовано процес становлення й трансформацію суспільно-політичних поглядів та переконань діяча, з'ясовано сутність його теоретичних праць, які стали ідеологічним підґрунтям успішного розвитку української кооперації в Західній Україні міжвоєнної доби ХХ ст. Розглянуто діяльність О. Луцького як керівника й учасника низки кооперативних установ. Приділено увагу його участі у політичному житті, охарактеризовано працю в парламенті Другої Речі Посполитої. Доведено, що пріоритетним напрямом громадсько-політичної діяльності О. Луцького став розвиток українського національного життя і захист політичних, економічних і культурних надбань українців.

Ключові слова: Остап Луцький, громадсько-політична діяльність, українська кооперація, кооперативна ідеологія.

Багатогранна плідна праця відомого громадського діяча, політика, теоретика й організатора українського кооперативного руху в Західній Україні міжвоєнної доби ХХ ст. О. Луцького поставила його у число найвідоміших історичних постатей кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Разом з тим у сучасній історичній науці маємо лише огляди окремих аспектів діяльності цього великого українця.

Першими життя і діяльність О. Луцького відобразили у своїх працях історики української діаспори А. Качор¹ та І. Витанович². Роль О. Луцького в організації літературного угруповання “Молода муза”, що виникло як ланка загальноєвропейського руху за оновлення літератури в 1906 р., показана в праці Юрія Луцького³. Цій темі присвячено і вміщено у виданні статтю Б. Рубчака⁴.

Єдина публікація радянської доби, в якій висвітлено діяльність О. Луцького, – стаття М. Ільницького “П’ять “літературних” років Остапа Луцького”⁵. Свої студії М. Ільницький продовжив і в час незалежності України. У 1991 р. він видав збірку творів поетів-молодомузівців⁶, у 1995 р. побачила світ його літературознавча розвідка “Від “Молодої музи” до Празької школи”⁷.

Центром дослідження кооперативної проблематики в незалежній Україні стала Львівська комерційна академія, науковці якої підготували низку колективних праць. У біографічному збірнику “Українські кооператори. Історичні нариси” вміщено працю М. Лукасевича, де

¹ Андрій Качор, *Остап Луцький: пам’яті визначного українського громадського діяча*. (Вінніпег: Накл. “Кооперативної громади”, 1952).

² Ілля Витанович, *Історія українського кооперативного руху*. (Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964).

³ Юрій Луцький, *Остап Луцький – молодомузець*. (Нью-Йорк: Слово, 1968).

⁴ Богдан Рубчак, “Пробний лет”, у *Остап Луцький – молодомузець*. (Нью-Йорк: Слово, 1968): 9–43.

⁵ Микола Ільницький, “П’ять “літературних” років Остапа Луцького”, *Жовтень*, по. 1 (1989): 8–10.

⁶ Микола Ільницький, *Розсипані перли. Поети “Молодої Музи”*. (Київ: Дніпро, 1991).

⁷ Микола Ільницький, *Від “Молодої Музи” до “Празької школи”*. (Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України; Львівський обласний науково-методичний інститут освіти, 1995).

розглянуто діяльність О. Луцького як ідеолога української кооперації і керівника низки кооперативних установ⁸.

Літературна творчість, перекладацька і публіцистична діяльність О. Луцького відображена у статтях А. Гречанюка, Д. Ільницького, Я. Кравця, Т. Лучука, П. Ляшкевича, О. Медовнікова, Н. Мориквас, О. Салій, Ф. Погребенника, опублікованих у збірці “Муза і чин Остапа Луцького”⁹. Найбільш змістовним дослідженням, присвяченим обраній нами темі, є праця В. Деревінського¹⁰.

Метою статті є визначити роль О. Луцького у громадсько-політичному житті Західної України у 20–30-х рр. ХХ ст. Для досягнення поставленої мети необхідно розв’язати такі завдання: виявити визначальні чинники формування світоглядних позицій діяча, проаналізувати процес становлення та трансформацію його суспільно-політичних поглядів та переконань; з’ясувати роль О. Луцького у розвитку теорії й практики українського кооперативного руху; охарактеризувати його політично-парламентську діяльність; визначити вагомість внеску діяча у розвиток українського національного життя.

Остап Луцький народився 8 листопада 1883 р. у с. Лука Самбірського повіту на Львівщині. Про дитячі роки Остапа немає докладних відомостей. “Він, напевно, не мав часу, ні бажання розповідати про себе іншим, про свій рід, родину, – писав із цього приводу І. Витанович, зауваживши, що О. Луцький “не написав навіть про цікаві студентські часи”¹¹.

Початкову освіту О. Луцький здобув у гімназіях міст Бучач і Станиславів, а остаточно гімназійний курс закінчив у 1900 р. у м. Самбір, тоді ж вступив до Львівського університету, де вивчав право. На знак протесту проти полонізації навчання О. Луцький покинув м. Львів та переїхав до м. Прага, де зайнявся вивченням філософії. А згодом – продовжив навчання у Ягеллонському університеті у Кракові, де здобув освіту за спеціальністю “Слов’янські і західно-європейські літератури”. У Кракові вроджена делікатність, аристократизм, дар спілкування з оточуючими звели юнака з Богданом Лепким, Василем Стефаником, а відтак молодий О. Луцький увійшов до кола художньо-мистецької еліти української молоді¹². Знайомство з передовою європейською думкою, годинні дискусії на громадські і політичні теми сформували його світогляд, заклали підвалини подальшої самовідданої праці на благо рідного народу.

Кооперативна діяльність О. Луцького розпочалась на Буковині, куди він переїхав у 1907 р. на запрошення відомого українського вченого, мовознавця і педагога Степана Смаль-Стоцького, який свою наукову діяльність вміло поєднував з активною, в т. ч. і кооперативною, громадською роботою. У м. Чернівцях О. Луцький став співредактором часопису “Буковина” (1907–1914). Протягом цих років він фактично редагував часопис, що позитивно позначилось на якості газети. Поряд із редакторсько-публіцистичною працею в “Буковині” він допомагав С. Смаль-Стоцькому: їздив по селах, створював кредитні спілки, сільськогосподарські кооперативи, читальні “Просвіти”. У 1910 р. О. Луцький очолив “Селянську касу” – об’єднання сільських кредитових кооперативів на Буковині¹³.

Початковий етап кооперативної діяльності О. Луцького перервала Перша світова війна. Разом із трьома молодшими братами він пішов на фронт у лави австрійської армії. У 1915 р. воював у Карпатах, брав участь у звільненні Галичини від російських військ. За військову доблесть отримав одну з найбільших нагород австро-угорської армії – срібну медаль хоробрості

⁸ Мирослав Лукасевич, “Остап Луцький”, в *Українські кооператори. Історичні нариси*. Книга 1, за ред. С. Гелея. (Львів: Коопосвіта, 1999): 315–326.

⁹ *Муза і чин Остапа Луцького*, упорядники В. Деревінський, Д. Ільницький, П. Ляшкевич, Н. Мориквас. (Київ: Смолоскип, 2016).

¹⁰ Василь Деревінський, “У проводі громадського та політичного життя”, у *Муза і чин Остапа Луцького*, упорядники В. Деревінський, Д. Ільницький, П. Ляшкевич, Н. Мориквас. (Київ: Смолоскип, 2016): 285–458.

¹¹ Ілля Витанович, *Історія українського кооперативного руху*, 358.

¹² Мирослав Лукасевич, *Остап Луцький*, 316.

¹³ Ярослав Малик, “Степан Смаль-Стоцький” у *Українські кооператори. Історичні нариси*, Книга 1, за ред. С. Гелея. (Львів: Коопосвіта, 1999), 145–155.

і був чи не єдиним старшиною-українцем австро-угорської армії, який отримав цю відзнаку. Військові вміня О. Луцького відзначало командування присвоєнням чергових звань – спочатку чотаря, згодом поручника. У 1916 р. О. Луцький брав участь у боях на Волині під час військової операції під назвою Брусилівський прорив. У квітні 1918 р. О. Луцького було призначено ад'ютантом архієпископа Вільгельма фон Габсбурга-Лотрінгена (прозваного Василем Вишиваним), під командуванням якого входив до Легіону Українських січових стрільців у складі “групи архієпископа Вільгельма”¹⁴.

З початком українсько-польської війни 1918–1919 рр. О. Луцький став сотником Української Галицької армії, потім служив начальником 4-ї Золочівської бригади, був старшиною генштабу Армії Української Народної Республіки, забезпечував, зокрема, зв'язок головного отамана Армії УНР С. Петлюри з Ю. Пілсудським¹⁵.

Після завершення війни О. Луцький повернувся на Львівщину, де, використовуючи досвід кооперативної роботи, активно включився в процес відбудови української кооперації на Стрийщині: відновив роботу філії товариства “Сільський господар”, став співзасновником Окружного союзу кооперативів, членом Надзірної ради “Маслосоюзу”¹⁶.

Високий авторитет, знання і природний нахил до громадської роботи дозволяли О. Луцькому поєднувати працю в кількох керівних органах української кооперації в Західній Україні: з 1928 р. до 1939 р. він був керівником організаційного відділу Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) – центрального кооперативного об'єднання, організаційного і ревізійного осередку української кооперації; з 1930 р. до 1939 р. – головою Ради верховного об'єднання споживчої кооперації “Центросоюз” і членом Ради організаційного і ревізійного центру української кредитної кооперації “Центробанк”¹⁷. Як керівник низки центральних кооперативних установ, О. Луцький був переконаним, що кооперація повинна опиратися на міцні ідейні засади.

Внесок О. Луцького у розвиток кооперативної ідеології та організації українського кооперативного руху в Західній Україні незаперечний. Його статті, доповіді, промови, теоретичні праці, в яких було висловлено чимало цікавих і важливих думок щодо усвідомлення місця і ролі української кооперації в суспільно-політичному й національно-економічному житті Західної України, відзначалися логічністю й переконливістю аргументів і тверджень.

Серед теоретичних праць О. Луцького найбільш вагомими є такі дослідження: “Велика ціль кооперації” (1926), “Моральні сили в кооперації” (1934), “Маніфест про кооперативний світогляд” (1936), “Кооперативні проблеми” (1937), “Сільськогосподарський кредит” (1939). Ці праці стали ідеологічним підґрунтям успішного розвитку українського кооперативного руху в Західній Україні.

У статті “Велика ціль кооперації” О. Луцький стверджував, що кооперація здатна не тільки піднести матеріальний добробут українського народу, але може стати одним із найбільш дієвих засобів досягнення політичної незалежності. “Наш український нарід з давна-давен... не є керманичем свого життя, – писав він, – бо наші малоземельні селяне, дрібні ремісники та бідніші робітники – це майже цілий наш нарід. Фабриканти, банкіри, дідичі, купці, державна влада – усе в нас... не українське... Тим часом нарід, що не є господарем цілого свого життя, властиво й не є народом. Це чужий наймит. І самі жалі й нарікання на кривду і навіть сліпі бунти мало помагають такому “народови”. Мусимо здобути знання й силу дотеперішніх господарів свого життя, мусимо взяти в свої руки керму в капіталі, промислі, хліборобстві та купецтві своєї землі і нарешті забезпечити це все державною владою. Щойно тоді з українських людей утвориться український нарід!”¹⁸. І хоч цим словам Луцького більше восьми десятиків років, вони актуальні і сьогодні.

¹⁴ Василь Деревінський, “У проводі громадського та політичного життя”, у *Муза і чин Остапа Луцького*, 305.

¹⁵ Мирослав Лукасевич, *Остап Луцький*: 318.

¹⁶ *Ibid.*, 319.

¹⁷ Ілля Витанович, *Історія українського кооперативного руху*: 360.

¹⁸ Остап Луцький, “Велика ціль кооперації”, *Господарсько-кооперативний часопис*, по. 41–42 (1934): 1–2.

О. Луцький послідовно обґрунтовував думку, що одне з головних завдань кооперації – виховання людини-громадянина. “Без людей, знання і найвищих якостей нічого не вдіємо, – переконував він у статті “Моральні сили в кооперації”, – виховуймо серед нас великі характери, людей із живим громадським сумлінням, фанатиків важкої, але постійної будучої праці, бо тільки з такого середовища може вийти нова краща для нас будучина”¹⁹.

Дотримання засадничих ідей українського кооперативного руху, на переконання О. Луцького, сприяло перетворенню кооперації на впливову економічну й політичну силу, що за умов бездержавності організувала українців в їхній боротьбі за економічну самостійність і політичну незалежність. “РСУК не вдовольняється українськими сильними підприємствами, – писав він у своїй статті “Маніфест про кооперативний світогляд”, – але справді дбає, щоби ми всіма нашими підприємствами здійснювали кооперативну ідеологію”²⁰.

Як керівник організаційного відділу РСУК, О. Луцький докладав багато зусиль для підвищення кваліфікації працівників керівних кооперативних інституцій. Керівникам вищої ланки він рекомендував збирати урядовців і практикантів у позаробочій обстановці “для вільного обміну думками та зміцнення співпраці”. При цьому застерігав, що організацію і постійний контроль у кооперативних установах не вдається вести послідовно за однією схемою, тому для їхнього нормального функціонування потрібна ініціатива і творча думка²¹.

Незважаючи на велику зайнятість, діяч знаходив час для практичної просвітницької діяльності: викладав на Вищих кооперативних курсах торговельно-кооперативної школи та на курсах для кандидатів на український духовний сан при Богословській академії, бо ж більшість священиків брали активну участь у кооперативному русі; був ініціатором створення т. зв. “вакаційних” курсів РСУК (1935–1939), головною метою яких було виховання керівних кадрів кооперації. І. Витанович назвав О. Луцького “найцікавішим викладачем” курсів²².

Багато резолюцій загальних зборів РСУК і навіть проекти резолюцій кооперативних з’їздів здебільшого писав О. Луцький. Зокрема, він розробив і 29 грудня 1932 р. представив на затвердження загальними зборами РСУК трирічний план роботи для кожного виду кооперативів на 1933–1935 рр. Окремі положення цього плану не збігалися з напрямками розвитку кооперації, накресленими VI і VII Крайовими кооперативними з’їздами, що відбулися у 1929 і 1932 рр., але О. Луцький, уважно проаналізувавши резолюції з’їздів, вніс корективи і зумів переконати членів Ради РСУК, учасників загальних зборів, у своїй правоті. Без жодної поправки з боку учасників зборів, пропозиції О. Луцького було схвалено і згодом, завдяки цьому, вдалося вберегти українську кооперацію від тиску на неї польських урядових чинників²³.

Багато уваги у своїй теоретичній і практичній роботі О. Луцький приділяв проблемі взаємовідносин української кооперації з польськими урядовими чинниками. Його дуже хвилювало те, що наступ на українську кооперацію здійснювався послідовно й систематично, хоча в економічному плані вона не створювала загрози для інтересів польського суспільства. Про це він писав у своїй статті “Кооперативна наука”: “Коли українці у воєводствах з більшістю українського населення власними силами організують життєздатну і в деяких напрямках навіть вірцеву українську кооперацію – це шкідлива політика, це не можна робити”²⁴.

Кооперативний рух, на думку теоретика, потребував від влади “повної вільності для праці кооперативних підприємств, організованих на основі своїх власних засад”, тому вважав недопустимими “зусилля влади політично контролювати їх діяльність”²⁵. “Наша кооперація

¹⁹ Остап Луцький, “Моральні сили в кооперації”, *Господарсько-кооперативний часопис*, по. 14 (1934): 2–3.

²⁰ Остап Луцький, “Маніфест про кооперативний світогляд”, *Господарсько-кооперативний часопис*, по. 6 (1936): 6.

²¹ Андрій Качор, *Остап Луцький: пам’яті визначного українського громадського діяча*, 24.

²² Ілля Витанович, *Історія українського кооперативного руху*, 464.

²³ Андрій Жук, “Українська кооперація на Західній Україні під Польщею (за даними з середини 30-х рр.)”, *Сучасність*, по. 8 (1961): 82.

²⁴ Остап Луцький, “Кооперативна наука”, *Господарсько-кооперативний часопис*, по. 44 (1935): 2–3.

²⁵ Остап Луцький, *Кооперативні проблеми*. (Львів: Накл. РСУК, 1937): 55.

вважає необхідною для своїх членів... засаду про політичну незалежність, засаду про обов'язкове спомогання культурних потреб нації²⁶.

Головні тези своїх міркувань щодо українського кооперативного руху О. Луцький планував викласти в книзі під назвою “Суттєві прикмети української кооперації”, яку готував до друку у 1938–1939 рр., проте здійснити свій задум до початку Другої світової війни не встиг²⁷.

Захист культурних і економічних надбань українського народу став пріоритетним у політичній діяльності О. Луцького, який був членом Центрального комітету Українського націонал-демократичного об'єднання, репрезентував цю організацію, будучи двічі послом (1928, 1930 рр.) і сенатором (1935 р.) польського парламенту як член господарської, бюджетної комісії та комісії закордонних справ. Цей захист не зводився лише до викривально-критичних публікацій на сторінках преси, а відбувався шляхом організації народних віч, виступів у польських законодавчих органах, Лізі націй та інших міжнародних організаціях.

О. Луцький чудово розумів, що партія має вагу в політичному житті тоді, коли має підтримку серед широкого загалу. Тому на III Народному з'їзді УНДО, що відбувався 24–25 грудня 1925 р. у м. Львові, виступив з ініціативою активізувати роботу партії на місцях. У своєму виступі О. Луцький підкреслив, що УНДО є “надкласовим фронтом усіх українців і повинно звернути більшу увагу на роботу в регіонах: кожний повітовий комітет повинен бути організований так, аби знати і, можливо, якнайшвидше заспокоїти біжучі потреби населення на кожному відтинку національного життя в повіті”. Він запропонував запровадити при повітових Народних комітетах інститут референтів для культурно-освітньої і господарської діяльності, роботи серед молоді і жінок²⁸.

Як член УНДО, О. Луцький двічі (1928 і 1930 рр.) був обраний послом польського сейму, а з 1935 р. – сенатором. Будучи членом господарської, бюджетної комісії та комісії закордонних справ неодноразово з трибуни сейму і сенату український парламентар О. Луцький захищав право українців розвивати власне національне життя та культурні й громадсько-економічні надбання українців.

У 1928 р. проти О. Луцького було відкрито карну справу “за ведення української націоналістичної пропаганди”. Як свідчать документи, збережені у фондах Державного архіву Івано-Франківської області, в серпні 1928 р. у містечку Косів О. Луцький організував мітинг, в якому взяло участь більше 2 тисяч осіб. У своєму виступі діяч закликав до створення самостійної Української держави. “Українці повинні довести свою силу цілому світу і повернути свободу та створити Незалежну Самостійну Соборну Українську Республіку, – говорив О. Луцький, – тому що земля, яку поляки не по праву зайняли, є земля українська і на ній повинна утворитися своя власна держава, яка не дозволить щоб чотирнадцятимільйонний народ український був під іноземним пануванням”²⁹.

Неодноразово посол О. Луцький таврував економічну політику польської влади щодо українських земель. Промову О. Луцького на засіданні польського сейму 6 лютого 1931 р. було опубліковано на сторінках газети “Діло”. “Нинішня доля хліборобства вже не тяжка, тільки трагічна. – заявив діяч. – Нині треба вже організувати рятунок села перед цілковитою руїною. Я не раз уже в Соймі підкреслював, що в найгірших умовах живе село у Східній Галичині, на Волині, Поліссі, тобто українське село”. Причиною такого стану О. Луцький вважав те, що “держава не заплатила населенню ані сотки за воєнні шкоди світової війни”³⁰.

Посол О. Луцький гнівно засуджував політику “пацифікації”, яку польська влада провела восени 1930 р. У своїй промові на засіданні бюджетової комісії 9 січня 1931 р. він заявив: “Стверджую, що ані військо, ані поліція не шукали саботажистів, тільки замучували... провід-

²⁶ Остап Луцький, *Кооперативні проблеми*. (Львів: Накл. РСУК, 1937): 55.

²⁷ Андрій Качор, *Остап Луцький: пам'яті визначного українського громадського діяча*: 25.

²⁸ Микола Кугутяк, *Історія української націонал-демократії (1918–1929): у 4 т.*, Т. 1. (Київ, Івано-Франківськ: Плай, 2002), 435.

²⁹ Дело по обвинению украинских депутатов польского сейма за ведение украинской националистической пропаганды, (1918–1939), Державний архів Івано-Франківської області, ф. 90, оп. 1, спр. 19, арк. 1.

³⁰ Остап Луцький, “Трагічна доля українського села”, *Діло*, no. 31 (1931): 2.

ників культурних і господарських установ, нищили їх майно і руйнували українські господарські та культурні установи³¹. Статистичні дані про знищення кооперативного добра О. Луцький подав до Генеральної прокуратури і виступив на засіданні Кооперативної ради у Варшаві, вимагаючи відшкодування збитків³². І хоч, всі спроби добитися правди були безуспішними, виступ О. Луцького викликав негативну реакцію щодо дій польських властей з боку Міжнародного кооперативного союзу і світової громадськості. На початку січня 1931 р. українські парламентарі надіслали до Ліги націй заяву з вимогою розглянути справу “пацифікації” і змусити Польщу виконувати свої міжнародні зобов’язання.

Громадсько-політичного діяча О. Луцького обурювало зухвальство польської влади, яка намагалася контролювати українське національне життя настільки, що навіть парламентська діяльність послів і сенаторів перебувала під невсипущим оком представників контролюючих інституцій. “Для нас найперше пропала свобода зборів, – говорив О. Луцький на засіданні сейму 20 жовтня 1931 р. – Що вже не можемо відбувати політичних віч, ані навіть довірочних нарад без асистентів поліції – про це, панове, знаєте. Промови послів цензурує пан маршалок. Що йому не подобається, це не появляється навіть у протоколі соймових засідань”³³.

Особливо активною була парламентська діяльність О. Луцького, спрямована на захист української кооперації. 20 лютого 1934 р. Скарбова комісія схвалила і передала на розгляд пленарного засідання сейму проект нового кооперативного закону, згідно з яким пропонувалось обмежити територіальну діяльність РСУК тільки до трьох східно-галицьких воєводств. Це фактично призводило до ліквідації української кооперації в Лемківщині, Волині, Холмщині, Поліссі й Підляшші. Під час обговорення цього законопроекту О. Луцький підкреслював, що ревізійні союзи українських кооперативів – це душа кооперативного організму. У своєму виступі посол доводив, що польський уряд проводив політику ліквідації самобутності українців на їх же історичних землях і передбачав, що така політика призведе до того, що “кожен українець буде бачити в польській державній раді силу, ворожу всьому, що українське”³⁴.

У 1935 р. польський уряд передав на ухвалу своїм законодавчим палатам проект нового молочарського закону. Згідно з ним до молочарень ставилися високі технічні й санітарні вимоги, за невиконання яких місцева влада отримувала право закривати навіть добре працюючі підприємства. О. Луцький у своїй статті “Нова загроза – молочарський закон” застерігав, що “українська молочарська кооперація за таких умов опинилася під загрозою знищення”³⁵. Завдяки своїй активній позиції представники Української парламентської репрезентації – Ю. Павликовський, О. Луцький, З. Пеленський – зуміли домогтися внесення суттєвих поправок до проекту закону³⁶.

Цікавим є те, що О. Луцький мріяв про цілісну Україну. У статті “Молода сила” він писав: “Ми всі, діди, батьки й діти, жиємо як нація у виняткових умовах. Наша західна територія – це нині єдиний можливий бастион живих національних сил. Нам у першу чергу прийшла найбільша відповідальність за будучину цілого українського народу. Це завдання можемо сповнити тільки тоді, коли збережемо величезну моральну силу, яка є в цілیم нашім народі”³⁷.

З початком Другої світової війни розпочалася хвиля переслідувань українців, яка сягнула межі фізичного винищення. У вересні 1939 р. радянські війська перейшли р. Збруч і окупували Галичину. Про небезпеку О. Луцького попереджав його син Юрій з Лондона. Проте вроджена порядність і власна гідність не дозволили О. Луцькому відійти від справ. Уночі 2 жовтня 1939 р. у власному будинку Луцьких на вулиці Пулавського у м. Львові було зроб-

³¹ Андрій Качор, Остап Луцький: пам’яті визначного українського громадського діяча, 23.

³² Ілля Витанович І. Історія українського кооперативного руху, 366.

³³ Промова посла Остапа Луцького на засіданні сейму 20 жовтня 1931 р., “За вільне слово в соймі”, *Діло*, по. 240 (1931): 2.

³⁴ Ілля Витанович, *Історія українського кооперативного руху*, 492.

³⁵ Остап Луцький, “Нова загроза – молочарський закон”, *Господарсько-кооперативний часопис*, по. 43 (1935), 1.

³⁶ Андрій Качор, *Українська молочарська кооперація в Західній Україні*. (Мюнхен, 1949), 41.

³⁷ Остап Луцький, “Молода сила”, *Господарсько-кооперативний часопис*, по. 26–27 (1935), 1.

лено обшук, Остапа заарештували і вислали у м. Котлас Архангельської області. Лише у травні 1950 р. його дружина довідалася про смерть чоловіка³⁸.

Отже, як довголітньому керівникові Ревізійного союзу українських кооперативів О. Луцькому по праву належить чільне місце серед провідних українських діячів, які відіграли важливу роль у формуванні підвалин економіко-правової концепції національної кооперації. Всі свої зусилля він посвятив ідеї національно-економічної незалежності українського народу, а разом з досягнення цієї мети вважав створення всенародної кооперативної організації, покликаної виховати українців справжніми господарями своєї землі. У політичній діяльності О. Луцький виявив себе розумним і виваженим політиком, дипломатом, патріотом, який захищав здобутки українців у господарській та культурно-просвітницькій сферах, невтомно працював, щоб український народ став економічно незалежним, бо вважав, що без економічної незалежності народ приречений бути наймитом, що без економічної незалежності неможливо збудувати власну державу.

OSTAP LUTSKY IS AN IDEOLOGUE AND ORGANIZER UKRAINIAN COOPERATIVE MOVEMENT

Liudmyla DROGOMYRETSKA
State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of History of Ukraine,
Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
L.drogomyretska@gmail.com

The article analyzes the process of formation and transformation of socio-political views and beliefs of a well-known public figure Ostap Lutskiy, it is defined the main priorities of his socio-political activity.

It is found out the role of O. Lutskiy in shaping the formations of the economic-legal concept of national cooperation in Western Ukraine during the interwar period of the XX century it is characterized and the evolution of his views on the purpose and tasks of the Ukrainian cooperative movement.

The content of O. Lutskiy’s theoretical works, which was the ideological basis for the successful development of Ukrainian cooperation in Western Ukraine in the 1920–1930’s, was introduced and this entered the name of the statesman to the cohort of theorists of Ukrainian cooperation.

It is examined O. Lutskiy’s activity as a leader and active participant of a number of cooperative institutions: RSUC – the central cooperative association of Ukrainian cooperatives; “Tsentrosoiuzu” – the supreme association of consumer cooperation; “Tsentrobanku” – the organizational and audit center of Ukrainian credit cooperation.

The contribution of the statesman to the coordination of labor of certain types of cooperation, planning of the work of the cooperative system, headed by the RSUC, and the establishment of a cooperative education system is illustrated in this article as well.

The attention was paid to the participation of O. Lutskiy in political life. As an active member of the Ukrainskoho natsionalno-demokratychnoho obiednannia (UNDO), Ambassador (1928, 1930) and Senator (1935) of the Parliament of the Poland, the Commonwealth policy defended the achievements of Ukrainians in the economic, cultural and educational spheres. It was noted that O. Lutskiy’s parliamentary activity was particularly active in defense of Ukrainian cooperation. It is determined the place of Ostap Lutskiy in the public-political life of Western Ukraine.

It was proved that the priority direction of his activity was the development of Ukrainian national life and protection of political, economic and cultural achievements of Ukrainians.

Keywords: Ostap Lutskiy, public-political activity, Ukrainian cooperative society, cooperative ideology.

REFERENCES

Vytanovych, Illia. *Istoriia ukrainiskoho kooperatyvnoho rukhu*. Niu-York: Tovarystvo ukrainiskoi kooperatsii, 1964.

³⁸ Мирослав Лукасевич, “Остап Луцький”, 325.

- Derevynskyi, Vasyl, Danylo Ilnytskyi, Petro Liashkevych, Nadiia Morykvas. *Muza i chyn Ostapa Lutskoho*. Kyiv: Smoloskyp, 2016.
- Derevynskyi, Vasyl. "U provodi hromadskoho ta politychnoho zhyttia", *Muza i chyn Ostapa Lutskoho*, uporiadnyky V. Derevynskyi, D. Ilnytskyi, P. Liashkevych, N. Morykvas. (Kyiv: Smoloskyp, 2016): 285–458.
- Kachor, Andrii. *Ostap Lutskyi: pam'iaty vyznachnoho ukrainskoho hromadskoho diiacha*. Vinnipeg: Nakl. "Kooperatyvnoi hromady", 1952.
- Kachor, Andrii. *Ukrainska molocharska kooperatsiia v Zakhidnii Ukraini*. Miunkhen, 1949.
- Delo po obvynenyiu ukraynskykh deputatov polskoho seima za vedenye ukraynskoi natsyonalystycheskoi propahandy, (1918–1939), Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti, f. 90, op. 1, spr. 19, ark. 1.
- Zhuk, Andrii. "Ukrainska kooperatsiia na Zakhidnii Ukraini pid Polshcheiu (za danymy z seredyny 30-kh rr.)", *Suchasnist*, no. 8 (1961): 81–85.
- Ilnytskyi, Mykola. "Vid "Molodoi Muzy" do "Prazkoi shkoly". Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy; Lvivskyi oblasnyi naukovo-metodychnyi instytut osvity, 1995.
- Ilnytskyi, Mykola. "P'iat "literaturnykh" rokiv Ostapa Lutskoho", *Zhovten*, no. 1 (1989): 8–10.
- Ilnytskyi, Mykola. "Rozsypani perly. Poety "Molodoi Muzy". Kyiv: Dnipro, 1991.
- Kuhutiak, Mykola. *Istoriia ukrainskoi natsional-demokratii (1918–1929): u 4 t. T. 1*. Kyiv, Ivano-Frankivsk: Plai, 2002.
- Lukasevych, Myroslav. "Ostap Lutskyi", *Ukrainski kooperatory. Istorychni narysy*. Knyha 1, za redaktsiieiu S. Heleia. (Lviv: Kooposvita, 1999): 315–326.
- Lutskyi, Ostap. "Velyka tsil kooperatsii", *Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys*, no. 41–42 (1934): 1–2.
- Lutskyi, Ostap. Kooperatyvna nauka, *Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys*, no. 44 (1935): 2–3.
- Lutskyi, Ostap. *Kooperatyvni problemy*. Lviv: Nakl. RSUK, 1937.
- Lutskyi, Ostap. "Manifest pro kooperatyvnyi svitohliad", *Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys*, no. 6 (1936): 6.
- Lutskyi, Ostap. "Moloda syla", *Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys*, no. 26–27 (1935), 1–4.
- Lutskyi, Ostap. "Moralni syly v kooperatsii", *Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys*, no. 14 (1934): 2–3.
- Lutskyi, Ostap. *Kooperatyvni problemy*. Lviv: Nakl. RSUK, 1937.
- Lutskyi, Ostap. "Nova zahroza – molocharskyi zakon", *Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys*, no. 43 (1935), 1–4.
- Lutskyi, Ostap. "Trahichna dolia ukrainskoho sela", *Dilo*, no. 31 (1931): 2.
- Lutskyi, Yurii. *Ostap Lutskyi – molodomuzets*. Niu-Iork: Slovo, 1968.
- Malyk, Yaroslav. "Stepan Smal-Stotskyi", *Ukrainski kooperatory. Istorychni narysy, Knyha 1*, za redaktsiieiu S. Heleia. (Lviv: Kooposvita, 1999): 145–155.
- Promova posla Ostapa Lutskoho na zasidanni soimu 20 zhovtnia 1931 r., "Za vilne slovo v soimi", *Dilo*, no. 240 (1931): 2.

ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 930.1:329 (477):323.3 “313”

**СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО
САМОСТІЙНИЦЬКОГО РУХУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1940-х років:
СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВОГО ПОШУКУ****Олександр МАРУЩЕНКО**

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історіографії і джерелознавства, e-mail: kf@pu.if.ua
вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна*

У статті аналізуються основні тенденції та перспективи дослідження сучасною вітчизняною історіографією ключових аспектів історії українського самостійницького руху в роки німецько-радянської війни 1941–1945 рр. Охарактеризовані збільшення документально-джерельної бази й активізація дослідницьких зусиль українських істориків у даній тематичній ніші, зумовлені, зокрема, відзначенням 75-річчя з часу створення Української повстанської армії. Звернено увагу на недостатньо з'ясовані аспекти проблеми, пов'язані з особливостями стратегії і тактики ОУН і УПА, ідеологією українського національно-визвольного руху та її еволюцією, початками УПА, співвідношенням стихійності й закономірності в її виникненні тощо. Охарактеризовані сучасні концептуально-теоретичні й методологічні підходи до вивчення теми, пов'язані з використанням методів соціальної, культурної, усної історії, проведень мікроісторичних досліджень, вивченням локального контексту, впровадженням антропологічного і просопографічного підходів, засад історичної біографістики та персоналістики.

Ключові слова: історіографія, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, український самостійницький рух, Друга світова війна, німецько-радянська війна 1941–1945 рр.

75-річчя з часу виникнення Української повстанської армії спонукає сучасних науковців уважно проаналізувати теперішній стан і дослідницькі перспективи вітчизняної історіографії антинацистського резистансу в Україні в 1941–1944 рр., який нині почав розглядатися в широкому загальноєвропейському й світовому контекстах і правомірно визначається саме як “рух Опору”. У новітніх дослідженнях цієї проблеми наголошується на існуванні в русі Опору в роки німецько-радянської війни двох основних течій і напрямів – національно-визвольного, самостійницького, повстанського й комуністичного (радянського), однак не існує одностайності в оцінці реального внеску кожного з названих чинників у перемогу над наці-фашизмом.

Є підстави говорити про справжній прорив, певний історіографічний бум на одному з найбільш сфальсифікованих донедавна напрямів наукового пошуку, а саме в дослідженні національно-визвольного руху в Україні під час Другої світової війни в усіх його проявах¹, зокрема, у вивченні історії й діяльності Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. І донині на різних рівнях відбуваються гострі дискусії з приводу визнання ОУН і УПА воюючою стороною в Другій світовій війні, юридичного оформлення статусу учасників національно-визвольної боротьби, загальної оцінки українського національно-визвольного руху у ХХ столітті та ряду інших². У цьому контексті доцільно навести думку відомого українського історика М. Ковалю про те, що діяльність ОУН і УПА є одним із найважливіших і водночас найсуперечливіших явищ в історії України ХХ століття й традиційними підходами й

¹ Олександр Лисенко, “Актуальні проблеми історії України періоду Другої світової війни”, у Українська повстанська армія – феномен національної історії: Матер. Всеукр. наук. конф. (Івано-Франківськ: Плай, 2003), 5.

² Ibid., 5–9.

однозначними оцінками – від суцільної апології до цілковитого заперечення – воно охарактеризовано бути не може³.

Дослідженню історії ОУН і УПА, яка викликає значний суспільний резонанс і контроверсійні тлумачення, сприяють введення в науковий обіг великої кількості нових архівних та історіографічних джерел, публікація документальних видань і великих серій збірників документів і матеріалів про УПА⁴, мемуарних і монографічних праць, численних наукових статей з проблеми, проведення міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій, робота Урядової комісії й робочої групи Інституту історії України НАН України з вивчення діяльності ОУН і УПА, до складу якої входили авторитетні фахівці з провідних академічних, архівних установ, вищих навчальних закладів; діяльність Центру досліджень визвольного руху у Львові⁵. Безумовно, це прискорить переведення дослідження історії й діяльності ОУН і УПА із площини виключно емоційно-конфронтаційної, ідеологічної та політичної в раціональну, правову, наукову й академічну, а також звільнить їх від численних пропагандистських міфів і нашарувань, поширених у радянській, російській, польській історіографіях, серед прихильників і апологетів бандерівської й мельниківської теорій виникнення і становлення УПА; сприятиме створенню реалістичної та об'єктивної історії ОУН та УПА, яка опиратиметься саме на наукові підвалини, що є одним із першочергових завдань вітчизняної історіографії.

Його реалізація неможлива без ретельного пошуку, опрацювання, введення в науковий обіг і публікації всього комплексу документів і матеріалів, зокрема радянського, німецького, польського, оунівсько-повстанського походження, що дозволить зробити вагомий крок в осмисленні складної історичної гами подій, пов'язаних з історією українського повстанського руху 40–50-х років ХХ ст., а також сказати собі й світові правду про ті трагічні сторінки нашої історії⁶.

Досягненню цієї мети сприятиме й активізація зусиль керівництва Української держави щодо справедливої оцінки українського національно-визвольного руху у ХХ столітті. Свідченням цього стали доручення Президента України від 20 квітня 2005 р. відповідним органам влади і науковим установам підготувати пропозиції для вироблення офіційної позиції стосовно руху ОУН і УПА з метою зміцнення злагоди в суспільстві та досягнення взаємопорозуміння й примирення між учасниками Другої світової війни та його Указ № 879 від 14 жовтня 2006 р. “Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення”, який передбачав, зокрема, всебічне вивчення участі українців у Другій світовій війні, “здійснення ґрунтовних наукових досліджень... видання історичної та науково-популярної літератури з цих питань” в інтересах подальшого розроблення законопроекту про український національно-визвольний рух 20–50-х років ХХ ст.⁷

Важливе значення в цьому контексті має і прийнятий Верховною Радою України у 2015 р. Закон України про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність

³ Михайло Коваль, *Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)*. (Київ: Альтернативи, 1999), 313.

⁴ *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 1–53*. (Торонто, Львів: Літопис УПА, 1977–2016); *Літопис УПА. Нова серія. Т. 1–26*. (Київ, Торонто: Літопис УПА, 1995–2016); *Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1–4*, упорядник В. М. Косик. (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1997–2000).

⁵ *Україна – Польща: важкі питання: Матеріали наукових семінарів істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”* (Варшава: Tysa, 1998–2001), Т. 1–2; Т. 3; Т. 4; Т. 5. (Луцьк: Терен, 2004), Т. 9. (Варшава: Тирса, 2006), Т. 10. (Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009), Т. 7; Т.8; *Український визвольний рух: Збірники 1–21*. (Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2003–2016).

⁶ Володимир Сергійчук, “Правду відкрили спецхрани”, у *Літопис УПА. Нова серія. Т. 4*. (Київ, Торонто: Літопис УПА, 2002), 27; Юрій Шаповал, “Війна після війни”, у *Літопис УПА. Нова серія. Т. 3*. (Київ, Торонто: Літопис УПА, 2001), 40.

⁷ Дмитро Веденєєв і Геннадій Биструхін, *Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки*. (Київ: К.І.С., 2007), 30–31.

України у ХХ ст., який визнає такими осіб, що брали участь у всіх формах політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у той період, зокрема й у складі ОУН та УПА. Він передбачає також забезпечення Українською державою всебічного вивчення історії національно-визвольної боротьби українців у ХХ ст., підвищення поінформованості суспільства та привернення уваги громадськості до цієї теми, поширення об'єктивної інформації про український самостійницький рух минулого століття в Україні та за її межами.⁸

Про вихід проблематики українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни на якісно новий рівень вивчення й осмислення свідчить поява узагальнювальних праць А. Кентія⁹, Ю. Киричука¹⁰, І. Патриляка¹¹, А. Русначенка¹², а також колективної монографії “Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси” й одноіменного Фахового висновку¹³, що стали підсумком тривалої багаторічної праці робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Для них загалом характерними є ґрунтовна джерельна основа, прагнення до об'єктивного й неупередженого, з дотриманням історичної правди й, по можливості, комплексного дослідження різноманітних аспектів українського самостійництва, етапів визвольної боротьби українців, а також намагання всебічно розглянути ті ключові питання історії й діяльності ОУН і УПА, які викликають нині дискусії в українському суспільстві. Вихід цих фундаментальних праць започаткував процеси очищення вітчизняної історії, історії українських національних рухів, партій і організацій різноманітних політичних орієнтацій і напрямів від характерних для радянської й комуністичної історіографії негативізму, а також від суб'єктивізму й упередженості науковців з української діаспори та деяких зарубіжних фахівців¹⁴.

Значний суспільний резонанс і увагу викликали монографії Д. Веденєєва й Г. Биструхіна, що вирізняються яскраво вираженою новизною і є першими узагальнюючими працями, в яких на основі широкого кола маловідомих документів ОУН і УПА, радянських і польських спецслужб, компартії розкривається таємний фронт українських національно-визвольних змагань, досліджується розвідувальна, контррозвідувальна, оперативно-бойова, диверсійно-

⁸ Закон України “Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті”, *Відомості Верховної Ради України*. 25 (2015): 1351–1353.

⁹ Анатолій Кентій, *Збройний чин українських націоналістів, 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів, 1920–1942*. (Київ: Державний комітет архівів України; Центральний державний архів громадських об'єднань України, 2005); Анатолій Кентій, *Збройний чин українських націоналістів, 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 2. Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів, 1942–1956*. (Київ: Державний комітет архівів України; Центральний державний архів громадських об'єднань України, 2008); Анатолій Кентій, *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. (Київ: Інститут історії України НАН України, 1999); Анатолій Кентій, *Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.)*. (Київ: Інститут історії України НАН України, 1998); Анатолій Кентій, *Нариси історії Організації українських націоналістів (1941–1942 рр.)*. (Київ: Інститут історії України НАН України, 1999); Анатолій Кентій, *Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис*. (Київ: Інститут історії України НАН України, 1998); Анатолій Кентій, *Українська повстанська армія в 1942–1943 рр.* (Київ: Інститут історії України НАН України, 1999); Анатолій Кентій, *Українська повстанська армія в 1944–1945 рр.* (Київ: Інститут історії України НАН України, 1999).

¹⁰ Юрій Киричук, *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. (Львів: Добра справа, 2003).

¹¹ Іван Патриляк, *“Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)*. (Львів: Часопис, 2012); Іван Патриляк, *Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 рр.* (Харків: Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2012).

¹² Анатолій Русначенко, *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках*. (Київ: Пульсари, 2002).

¹³ *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси*. (К.: Наукова думка, 2005); *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА*. (Київ: Наукова думка, 2005).

¹⁴ Юрій Киричук, *Український національний рух*, 49.

терористична діяльність руху українських націоналістів, Української повстанської армії, її джерельно-історіографічна база, основні історичні типи спецпідрозділів українських націоналістів, біографії керівників ОУН і УПА у світлі документів органів держбезпеки з Галузевого державного архіву СБУ, чимала кількість яких авторами вперше була введена в науковий обіг і стала надбанням громадськості й фахівців¹⁵.

Заслугою Д. Веденєєва й Г. Биструхіна є те, що вони проаналізували український національно-визвольний рух у світлі норм міжнародного права і чинного законодавства України й обґрунтували такий фундаментальний висновок: “Безперечним і вкрай важливим для правової оцінки самостійницького руху є те, що формування УПА та озброєне підпілля ОУН виступали з чітко окресленою політичною метою відновлення суверенітету й територіальної цілісності України...”, а відтак “заперечення правомірності боротьби певних українських військово-політичних сил за самостійність, включаючи, зрозуміло ОУН та УПА, є нонсенсом у політико-правовому відношенні”¹⁶. Другий важливий висновок авторів полягає в тому, що порівняння властивостей українського повстансько-підпільного руху з усталеними нормами міжнародного гуманітарного права дає змогу поширити на нього міжнародно-правове визначення партизанського руху, який діяв на основі нових форм легітимності¹⁷.

Не залишилися непоміченими фахівцями і широкою громадськістю наукові студії Г. Стародубець, присвячені генезі й функціонуванню українського повстанського запілля середини 40-х рр. ХХ ст. У своїх численних публікаціях, зокрема двох монографіях¹⁸, на широкій архівній й історіографічній базі дослідниця розкриває сутність запілля, його структуру, принципи, особливості виникнення і становлення, територіальні межі та регіони поширення, періодизацію, основні функції (господарсько-економічну, військово-мобілізаційну, медико-санітарну, агітаційно-пропагандистську), морально-психологічний клімат та історичне значення.

Вагомість досліджень Г. Стародубець полягає насамперед у виокремленні і введенні до наукового обігу дефініції “повстанське запілля”, ґрунтовному концептуально-теоретичному, методологічному й фактологічному осмисленні даного історичного явища. Автор переконливо довела, що повстанське запілля стало третім після оунівського підпілля і Української повстанської армії важливим базовим структурним елементом, комплексною складовою цілісної системи національного руху Опору¹⁹, основним чинником матеріально-продовольчого та кадрового забезпечення УПА.

Науковий доробок Г. Стародубець має суттєве історіографічне значення, оскільки він сприяє розширенню понятійного апарату воєнно-історичної науки, суттєвому доповненню створюваної сучасною вітчизняною історіографією науково-теоретичної конструкції українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни, розширенню меж його пізнання, спонукає дослідників до вивчення вітчизняної історії на мікрорівні, тобто на рівні почувань, переживань, сприйняття складних подій воєнного та повоєнного часу з боку не загалом безликого народу, а, врешті-решт, окремої людини²⁰.

¹⁵ Дмитро Веденєєв і Геннадій Биструхін. *Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки.* (Київ: К.І.С., 2007); Дмитро Веденєєв і Геннадій Биструхін. *Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945).* (Київ: Генеза, 2006); Дмитрій Веденєєв, *Одиссея Василя Кука. Воєнно-політичний портрет последнего командующего УПА.* (Київ: К.І.С., 2007); Дмитро Веденєєв і Геннадій Биструхін. “*Повстанська розвідка діє точно й відважно...*”: *Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки.* (Київ: К.І.С., 2006).

¹⁶ Дмитро Веденєєв і Геннадій Биструхін. *Меч і тризуб*, 324.

¹⁷ *Ibid.*, 346–347.

¹⁸ Галина Стародубець, *Генеза українського повстанського запілля.* (Тернопіль: Підручники і посібники, 2008); Галина Стародубець, *Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років).* (Тернопіль: Підручники і посібники, 2006).

¹⁹ *Ibid.*, *Українське повстанське запілля*, 454, 456.

²⁰ *Ibid.*, 10, 48.

Яскравим свідченням ґрунтовного вивчення проблематики українського національно-визвольного руху на сучасному науковому і концептуально-методологічному рівні та на новому джерельному матеріалі стали монографії І. Патриляка²¹. Їх особливістю є саме комплексний і синтетичний характер, застосування й упровадження методів історії повсякденності, соціальної, усної, гендерної історії, мікроісторичних, історико-антропологічних і просопографічних досліджень, а головним завданням – розкриття на основі системного аналізу ключових подій і явищ масштабної визвольної боротьби українського народу від кінця 1930-х – до кінця 1950-х рр. Воно реалізується автором шляхом об'єднання й глибокого і ретельного дослідження двох великих періодів історії українського визвольного руху – діяльності підпілля ОУН й УПА під час Другої світової війни та в повоєнні десятиліття, розділити які, за словами І. Патриляка, надзвичайно складно, оскільки як у період війни, так і в перші роки після її завершення підпільно-партизанська боротьба за незалежність мала найбільш масовий, безкомпромісний і збройний характер²². Такий підхід уможливив підготовку і написання автором вельми цікавих і змістовних фундаментальних узагальнюючих праць, які дають масштабне і максимально повне уявлення про український антикомуністичний рух у досліджуваний період, сприяють реконструкції організаційної, державотворчої та військової діяльності ОУН і УПА в роки Другої світової війни та після її завершення, презентують об'єктивне, але водночас україноцентричне бачення вказаної проблематики, вводять український національний рух Опору в широкий європейський і світовий контекст подій Другої світової війни, історії національно-визвольних і антиколоніальних рухів ХХ ст.

Реконструючи “колективний портрет” українського повстанця, І. Патриляк ледь не першим із дослідників використав унікальне історичне джерело – евіденційні (пам'ятні або облікові) картки воїнів УПА, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в м. Київ. Просопографічний метод дослідження сприяв відтворенню автором достатньо адекватного “колективного портрета” українського повстанця з Волині, зокрема, групи “Богун” УПА-Північ, на зламі 1943–1944 рр., з особливим наголосом на таких ознаках, як регіональне походження й національна належність вояків УПА, їхнє соціальне походження, професія, вік, освіта, сімейний стан, служба в іноземних арміях, військові звання та спеціальності, поранення, підвищення, нагороди, покарання псевдовояків УПА тощо²³.

Результатом цього аналізу стали важливі наукові висновки І. Патриляка про те, що УПА мала тенденцію до перетворення на всеукраїнську армію, що її програмні цілі й ідеї були близькими та зрозумілими для українців із різних регіонів УРСР та за її межами; що український національно-визвольний рух, репрезентований оунівським підпіллям й УПА, складався не з “петлюрівських недобитків”, а був робітничо-селянським і аж ніяк не буржуазним чи куркульським²⁴.

Полемізуючи із сучасними звинуваченнями скептиків і критиків на адресу лідерів воюючої України в політичній короткозорості, нерозумінні приреченості своєї боротьби за незалежність, національному фанатизмі, нездатності до компромісів тощо, І. Патриляк слушно зауважує, що ці “помилки” добре видно лише з погляду сьогодення, і 70 років тому вони зовсім не були очевидними. Вчений переконаний, що тактика, обрана ОУН (а після її розколу – ОУН (б)) для досягнення стратегічної державотворчої мети, в основному була правильною, а ідея створення Української держави в роки Другої світової війни й у перші повоєнні роки мала шанси на свою реалізацію. Однак їхнє втілення, вважає І. Патриляк, залежало від позитивних і сприятливих геополітичних умов і обставин, які, на жаль, створювались не українськими, а зовнішніми політичними чинниками²⁵.

Важливим підсумком академічного дослідження українськими істориками проблематики ОУН і УПА на нинішньому історіографічному етапі ми вважаємо висновок про те, що у

²¹ Іван Патриляк, *“Встань і борись! Слухай і вір...”*; Патриляк, *Перемога або смерть*.

²² Ibid., *“Встань і борись! Слухай і вір...”*, 10.

²³ Іван Патриляк, *“Встань і борись! Слухай і вір...”*, 257–283; Патриляк, *Перемога або смерть*, 150–226.

²⁴ Ibid., *“Встань і борись! Слухай і вір...”*, 259, 264, 265; Патриляк, *Перемога або смерть*, 191, 199, 202.

²⁵ Іван Патриляк, *“Встань і борись! Слухай і вір...”*, 383, 551, 552.

своїй переважній частині новітня наукова вітчизняна історіографія, виходячи з усвідомлення складності та неоднозначності українського націоналістичного руху 1920–1950-х рр., не заперечуючи його “світлі й темні сторони”, націлена на висвітлення його позитивного досвіду, не ставить під сумнів антиімперський, спрямований на творення власної національної держави характер цього руху, його масовість, тривалість, активність і масштабність; зорієнтована в ідеологічному плані на активне пропагування ідеї української самостійної держави, що кардинально відрізняє її від радянської історіографії²⁶. Українська повстанська армія розглядається в сучасній вітчизняній історіографії як форма військової самоорганізації українського народу, його збройна сила для опору як радянському, так і німецькому тоталітарним режимам із метою національного визволення й установа незалежної державності України²⁷. Створення й діяльність УПА, цього унікального чинника й найбільшого феномену національної історії ХХ століття, стали тією ланкою історичного процесу, яка забезпечила перманентність і тяглість національно-визвольного руху українського народу за власну державність, засвідчила його волю до самоствердження й самореалізації²⁸. Розгляд проблематики ОУН і УПА саме в такому контексті сприятиме, на наш погляд, і виконанню фундаментального завдання українських науковців – побудові нової концепції вітчизняної історії, визначальним принципом чого виступає, за висловом відомого українського історика О. Реєнта, тяглість і генетична спорідненість усіх без винятку спроб українського народу набути державність²⁹.

Перспективне значення для поглиблення досліджень проблематики ОУН і УПА та встановлення історичної правди про них мають висновки про масовий, народний, виразно антиімперський і антитоталітарний, спрямований на здобуття власної державності характер українського національно-визвольного руху доби Другої світової війни. Його основу становили середняцько-бідняцькі елементи українського села й розгорнувся він, як вважає А. Русначенко, у формі національної революції, збройним виявом якої й стала УПА³⁰.

У працях сучасних істориків УПА розглядається як складова частина європейського руху Опору, адже історія не знала національно-визвольної боротьби подібного розмаху, тривалості, безкомпромісності й напруги в умовах величезної нерівності сил, повної відсутності будь-якої допомоги з боку зовнішнього світу й опори лише на підтримку власного народу³¹.

Серед найбільш складних, дискусійних і жваво обговорюваних питань історії українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни слід виділити місце, роль і значення боротьби УПА в широкому європейському й світовому контекстах, тривалому процесі українського державотворення; стратегію і тактику ОУН і УПА (двофронтова боротьба, опір радянській владі з 1944 р.) та їх доцільність і виправданість; ідеологію національно-визвольного руху та її еволюцію; початки УПА й роль у її створенні ОУН(б), ОУН(м), Поліської Січі Т. Бульби-Боровця; співвідношення стихійності й закономірності в її виникненні; причини постання УПА у волинсько-поліському регіоні, її чисельність, питання про першого командира УПА (Д. Клячківський, Р. Шухевич, В. Івахів, Т. Бульба-Боровець), статус і харак-

²⁶ Людмила Гриневич, “Історія ОУН, УПА на тлі політичної боротьби в сучасній Україні”, у *Протистояння: звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. 1996–1998 рр.* (Київ: Інститут історії України НАН України, 1999), 10–20.

²⁷ Оксана Здіорук, “УПА: між ідеологічними стереотипами і правом. Пошуки шляхів національного примирення”, *Віче*. 10 (2002): 44, 45.

²⁸ Володимир Кучер, “Рец. на: Україна партизанська. 1941–1945 рр. Партизанські формування та органи керівництва ними. Наук.-довід. видання. Київ: Парламентське видавництво, 2001–319 с.”, *Український історичний журнал*. 1 (2003): 137; Олександр Реєнт, “Настав час сказати правду про УПА”, у *Українська повстанська армія – феномен національної історії: Матер. Всеукр.наук.конф. (Івано-Франківськ: Плай, 2003)*, 4.

²⁹ Олександр Реєнт, “Настав час сказати правду”, 4.

³⁰ Анатолій Русначенко, *Народ збурений*, 401, 402, 498–503.

³¹ Андрій Боляновський, “Німецька окупаційна адміністрація і національний рух Опору України у 1941–1944 роках”, *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. 238. Праці історико-філософської секції* (1999): 379–381; Віктор Коваль, “Вступ”, у *Літопис УПА. Нова серія. Т. 1.* (Київ, Торонто: Літопис УПА, 1995), 9.

тер (надпартійна, позапартійна, бандерівська, бульбівська, повстанська, партизанська); консолідаційний процес і переговори з мельниківцями й бульбівцями; взаємини УПА з німцями, радянськими партизанами, єврейським населенням; участь в українсько-польському конфлікті й подіях на Волині й у Галичині 1943–1944 рр.; терористичні методи в діяльності ОУН і УПА; дипломатичні й міжнародно-правові аспекти українського національно-визвольного руху та функціонування його спецслужб. Необхідна чіткість і в термінологічному вивченні суті процесів, які відбувалися в 30–50-х роках ХХ ст. у Західній Україні й щодо яких у літературі існують різні дефініції (“національно-визвольний рух”, “самостійницький рух”, “національно-визвольна війна”, “революційно-визвольний рух”, “громадянська війна”, “національна революція”, “друга революція”, “незавершена революція”).

Важливою й актуальною справою залишається, на думку знаного львівського історика Ю. Сливки, підготовка широкомасштабного дослідження Української повстанської армії не як регіонального явища (з точки зору передумов її виникнення та діяльності), а в широкому загальноукраїнському контексті з урахуванням визначальних причин виникнення Другої світової війни та геополітичних прагнень її головних суб’єктів. Це, вважає Ю. Сливка, дозволило б уникнути багатьох усталених стереотипів і штампів та внести суттєву корекцію в характеристику політики керівництва УПА, краще збагнути мотиви його дій та кінцеву мету, розглядати ту чи іншу концепцію та дії керівництва ОУН і УПА не як застиглу догму, раз і назавжди визначену позицію, а в еволюції на кожному етапі його діяльності³². Такий підхід став би на заваді спробам беззастережної дискредитації й компрометації українського визвольного руху, його активних учасників і симпатиків; звинуваченню їх у колабораціонізмі, запродавстві тощо, оскільки у світлі сучасних історичних знань вони полишені реального змісту, й члени ОУН та УПА займають почесне місце в довгому ряду героїчних борців за волю й державність українського народу³³.

Важливим елементом сьогоденішнього дослідження українського визвольного руху у ХХ ст. є історична персоналістика і біографістика, оскільки створення персоналій лідерів і активних учасників національно-визвольного руху дозволять відтворити колективний портрет борців за волю України й вийти на рівень типологізації й історико-антропологічного та просопографічного аналізу образу повстанця, революціонера, дисидента³⁴. У цьому контексті особливий інтерес викликає генерал-хорунжий УПА Роман Шухевич – ключова постать українського визвольного руху у 30–50-х роках ХХ ст., що посідає виняткове місце в галереї національних борців ХХ століття і якому цього року виповнилось би 110 років від дня народження.

Не зважаючи на значущість фігури Р. Шухевича, в історіографії його діяльність досі не досліджена належним чином. Як зауважує М. Посівнич, однією з причин цього є те, що величезний пласт документів і матеріалів, які містять факти з життя цього видатного діяча українського визвольного руху, є недоступним. Абсолютна більшість цих матеріалів знаходиться в спецфондах і сховищах різних відомчих архівів як таємні документи, що, по суті, є продовженням політики окупаційних режимів, спрямованої на нейтралізацію історичної пам’яті українського народу³⁵.

У цьому зв’язку непересічною археографічною подією став вихід низки капітальних документальних збірників, присвячених життю та військово-політичній і державотворчій діяльності Р. Шухевича³⁶. Вони містять чимало спогадів і декілька сотень уперше введених до

³² Юрій Сливка, “... А ти, славна Україно, не забудь за мене!..”, у *Армія безсмертних. Повстанські світлини*, відповідальний редактор і упорядник Володимир В’ятрович. (Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2002), 11.

³³ Анатолій Кентій і Володимир Лозицький, “На переломі: Рік 1948”, у *Літопис УПА. Нова серія. Т. 6*. (Київ, Торонто: Літопис УПА, 2003), 25.

³⁴ Олександр Реєнт, “Український національно-визвольний рух ХІХ–ХХ століть: проблеми методології та історичної пам’яті”, *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 14 (2008): 17.

³⁵ Микола Посівнич, “Діяльність Романа Шухевича в бойовій референтурі УВО-ОУН (1923–1938 рр.)”, *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 14 (2008): 190.

³⁶ *Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”*, Головний Командир УПА, редактори Петро Й. Потічний та Микола Посівнич. (Торонто, Львів: Видавництво

наукового обігу унікальних документів радянської карально-репресивної системи, зокрема, з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, становлять серйозну базу для дослідження біографії Головного командира УПА і є цінним джерелом до вивчення його героїчного і жертвовного чину.

Однією з перших спроб наукового, академічного вивчення постаті Головного командира УПА стала Всеукраїнська наукова конференція “Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі ХХ століття”, присвячена 100-річчю Р. Шухевича, яка відбулася у травні 2007 року у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника³⁷. У доповідях І. Гаврилів, Д. Веденєєв, О. Лисенка, М. Литвина, І. Патриляка, М. Пелешок, М. Посівнича, Т. Ремарчука, Т. Федоріва та інших науковців висвітлені громадсько-політична, державотворча й військова діяльність Р. Шухевича, розроблення ним стратегії й тактики українського визвольного руху в роки Другої світової війни і в післявоєнний період, джерело-знавчо-історіографічні аспекти життя й діяльності Р. Шухевича, його взаємини з іншими провідними діячами українського державницького руху тощо³⁸.

Важливе історіографічне значення мають доповіді та повідомлення, виголошені на науковій конференції “Роман Шухевич – провідник українського визвольного руху”³⁹, що проходила у травні 2007 р. у Львові, і які послідовно розкривають різні етапи життя і діяльності цього “Прометея українського здвигу”⁴⁰, створюють його загальний образ і з’ясовують місце та роль в українській історії.

Вітчизняні історики дійшли принципових висновків, що дозволяють об’єктивно оцінити величну постать Р. Шухевича в історії України ХХ ст. Наголошуючи на безсумнівності визначальної ролі Р. Шухевича у розгортанні українського визвольного руху в ХХ ст., В. В’ятрович стверджує, що саме Р. Шухевич як керівник ОУН, а згодом і УПА, спричинився до розгортання боротьби цих структур на загальнонаціональному рівні, згодом до зміни тактики збройної боротьби з широкими повстанських форм на підпільні⁴¹. На думку О. Лисенка, завдяки військовому хисту Р. Шухевича Українська повстанська армія перетворювалася на потужний військово-

“Літопис УПА”, 2007); *Літопис УПА. Нова серія. Том 10. Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали.* (Київ, Торонто: Літопис УПА, 2007); *Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950).* Т. 1, 2, за ред. В. Сергійчука. (Київ: Галузевий державний архів СБУ, 2007)..

³⁷“100 років від дня народження Романа Шухевича”, *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 14 (2008).

³⁸ Ігор Гаврилів, “Український націоналіст: бойовий шлях Романа Шухевича”, *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 14 (2008); Дмитро Веденєєв, “Роман Шухевич як розробник стратегії і тактики підпілля ОУН(б) у післявоєнний період”, *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 14 (2008); Олександр Лисенко, “Військова діяльність Романа Шухевича”, *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 14 (2008); Микола Литвин, “Громадсько-політична й державотворча діяльність Романа Шухевича”, *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 14 (2008); Іван Патриляк, “Діяльність Романа Шухевича на початку Другої світової війни”, *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 14 (2008); Марія Пелешок, “Спогади як джерело до вивчення особистості Романа Шухевича”, *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 14 (2008); Посівнич, “Діяльність Романа Шухевича”; Тарас Ремарчук, “Роман Шухевич – стратег боротьби ОУН та УПА з радянським режимом”, *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 14 (2008); Тарас Федорів, “Степан Бандера й Роман Шухевич: до питання про взаємини провідних діячів ОУН 30–50-х рр. ХХ ст.”, *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 14 (2008).

³⁹ *Український визвольний рух. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича.* (Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2007).

⁴⁰ Володимир В’ятрович, “Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950)”, за ред. В. Сергійчука. Київ, 2007. Т. 1. 640; Т. 2. – 584, у *Український визвольний рух. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича.* (Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2007).

⁴¹ Володимир В’ятрович, “До питання концепції українського визвольного руху у ХХ столітті”, *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 14 (2008): 35–36.

політичний чинник, реального учасника Другої світової війни, одну з “воюючих сторін”, що мала власні програмні документи, політичні гасла й інструмент їх утілення в життя⁴². Важливою є також точка зору М. Посівнича про те, що діяльність Р. Шухевича, цього символу незламності України, в Українській військовій організації, Організації українських націоналістів, Українській повстанській армії, Українській головній визвольній раді стала важливою запорукою розвитку цих структур та утвердження їхньої провідної ролі у боротьбі українців за свою незалежність.⁴³

А. Кентій і В. Лозицький, автори одного з перших найретельніше опрацьованих на сьогодні життєписів Р. Шухевича, що містить багато цікавих фактів і узагальнень,⁴⁴ характеризують його як непересічну постать, видатного організатора, зрілого політичного керівника українського визвольно-революційного руху, талановитого Головного командира УПА, який усвідомив необхідність демократизації деяких організаційних та ідеологічних засад діяльності ОУН, зорієнтував Організацію на створення всеукраїнського політичного представництва у формі УГВР⁴⁵. Завдяки цьому, наголошують автори, український визвольно-революційний рух, спочатку репрезентований лише ОУН, набув з літа 1944 р. загальноукраїнського значення, позбавився монопартійних впливів і почав просуватись на схід⁴⁶.

Отже, на порядок денний розвитку української воєнної історіографії виходить потреба у створенні наукової біографії Р. Шухевича з реалістичним трактуванням, за словами Ю. Шаповала, непростих колізій його життя та діяльності⁴⁷. Перші спроби біографічного історіописання Р. Шухевича на засадах сучасних методологічних підходів та авангардного дослідницького інструментарію здійснені М. Вахулою, О. Ісаюк, А. Кентієм, В. Лозицьким, М. Посівничем⁴⁸. Сподіваємось, що актуальний дослідницький проект зі створення академічної біографії Р. Шухевича буде найближчим часом реалізований у сучасній Україні, за незалежність і волю якої він віддав своє героїчне життя.

Подальші дослідження історії, бойової і державотворчої діяльності УПА – армії, яка не капітулювала, не склала зброї, а була до останнього бійця знищена⁴⁹, потребуватимуть якомога ширшого залучення нових репрезентативних джерельних масивів – матеріалів особистого походження, листування, щоденників, повстанської преси і публіцистики, слідчих справ учасників національно-визвольного руху, впровадження мікроісторичних досліджень і вивчення локального контексту, підготовки нових різножанрових наукових і науково-популярних праць, написаних із використанням методів не тільки політичної і мілітарної, а й соціальної, культурної, усної історії та історії повсякденності. Актуальними і затребуваними залишаються морально-етичні, гуманістично-антропологічні та просопографічні підходи й критерії історичного дослідження, розкриття людського виміру тієї жорстокої епохи, а також необхідність створення історико-біографічних досліджень і довідково-енциклопедичних видань з досліджуваної проблеми. Це сприятиме руйнації усталених ідеологем і стереотипів, що живлять радянсько-росій-

⁴² Олександр Лисенко, “Військова діяльність Романа Шухевича”, 29.

⁴³ Микола Посівнич, “Роман Шухевич (30.VI.1907 – 5.III.1950)”, у *Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”. Головний Командир УПА*. (Торонто, Львів: Літопис УПА, 2007), 7.

⁴⁴ Руслан Забілий, “Літопис УПА”. Нова серія. Київ, Торонто, 2007. Т. 10: Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали. 815, *Український визвольний рух*. 10 (2007): 341.

⁴⁵ Анатолій Кентій і Володимир Лозицький, “Від бойовика УВО до Головного Командира УПА”, у *Літопис УПА. Нова серія. Том 10. Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали*. (Київ, Торонто: Літопис УПА, 2007), 9–77.

⁴⁶ Кентій і Лозицький, “Від бойовика УВО до Головного Командира УПА”, 9–77.

⁴⁷ Юрій Шаповал, “Роман Шухевич і політика пам’яті в сучасній Україні”, *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 14 (2008): 33.

⁴⁸ Мар’ян Вахула, “Роман Шухевич – військовий і політичний діяч України”, (Автореферат дис. ... канд. іст. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010); Олесь Ісаюк, *Роман Шухевич*. (Харків: Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2015); Кентій і Лозицький, “Від бойовика УВО до Головного Командира УПА”; Микола Посівнич, “Роман Шухевич (30.VI.1907 – 5.III.1950)”.

⁴⁹ Іван Патриляк, *Перемога або смерть*, 502.

ські тлумачення українського самостійницького, повстанського руху доби Другої світової війни й повоєнного часу та його остаточному загальнонаціональному і суспільному визнанню, що є надзвичайно важливим для посилення і повноцінної реалізації українського національного проекту й стабільного розвитку Української державності в нинішніх складних умовах внутрішніх і геополітичних викликів⁵⁰.

MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE UKRAINIAN INDEPENDENCE MOVEMENT OF THE FIRST HALF OF 1940s: STATE AND PERSPECTIVES OF SCIENTIFIC RESEARCH

Olexandr MARUSCHENKO

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of Historiography and Source Studies,

Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Summary

The article analyses main research tendencies and perspectives of the modern Ukrainian historiography of the key aspects of history of the Ukrainian independence movement during the German-Soviet war of 1941–1945. The article characterises the increasing availability of documents and scientific sources. It emphasises recent research activity of Ukrainian historians in this particular field, which has been triggered by the 75th anniversary of the Ukrainian Insurgent Army. The article deals with the understudied issues of the Ukrainian Insurgent Army and the Ukrainian Nationalist Organization strategy and tactics, with the ideology of the Ukrainian national liberation movement and its evolution. It also dwells on the problem of a reasonable vs. accidental appearance of the Ukrainian Insurgent Army. The article also highlights modern theoretical and methodological approaches towards this problem as they are connected with the methods of social and cultural history, micro-historical researches, study of the local context, implementation of the anthropological and prosopographical approaches, principles of the historical bibliography.

Keywords: *historiography, the Ukrainian Nationalist Organization, the Ukrainian Insurgent Army, the Ukrainian independence movement, World War II, German-Soviet war.*

REFERENCES

Bolyanovs’kyy, Andriy. “Nimets’ka okupatsiyna administratsiya i natsional’nyy rukh Oporu Ukrayiny u 1941–1944 rokakh”, *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. T. 238. Pratsi istoriko-filosofskoyi sektsiyi (1999).

Havryliv, Ihor. “Ukrayins’kyy natsionalist: boyovyy shlyakh Romana Shukhevycha”, *Halychyna: naukovyy i kul’turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys*. 14 (2008).

Hrynevych, Lyudmyla. “Istoriya OUN, UPA na tli politychnoyi borot’by v suchasniy Ukrayini”, u *Protystoyannya: zvernennya, zayavy, lysty hromads’kykh orhanizatsiy, politychnykh partiy, hromadyan Ukrayiny do Komisiyi z vyychennya diyal’nosti OUN-UPA. 1996–1998 rr.* (Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1999).

Fedoriv, Taras. “Stepan Bandera y Roman Shukhevych: do pytannya pro vzayemny providnykh diyachiv OUN 30–50-kh rr. KHKH st.”, *Halychyna: naukovyy i kul’turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys*. 14 (2008).

Isayuk, Olesya. *Roman Shukhevych*. (Kharkiv: Knyzhkovyy klub “Klub simeynoho dozvillya”, 2015).

Kentiy, Anatoliy. *Zbroynny chyn ukrayins’kykh natsionalistiv, 1920–1956. Istoryko-arkhivni narysy*. T. 1. *Vid Ukrayins’koyi Viys’kovoyi Orhanizatsiyi do Orhanizatsiyi Ukrayins’kykh Natsionalistiv. 1920–1942.* (Kyiv: Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny; Tsentral’nyy derzhavnyy arkhiv hromads’kykh ob’yednan’ Ukrayiny, 2005).

Kentiy, Anatoliy. *Zbroynny chyn ukrayins’kykh natsionalistiv. 1920–1956. Istoryko-arkhivni narysy*. T. 2. *Ukrayins’ka povstans’ka armiya ta zbroyne pidpillya Orhanizatsiyi ukrayins’kykh natsionalistiv. 1942–1956.* (Kyiv: Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny; Tsentral’nyy derzhavnyy arkhiv hromads’kykh ob’yednan’ Ukrayiny, 2008).

Kentiy, Anatoliy. *Narys borot’by OUN-UPA v Ukrayini (1946–1956 rr.)*. (Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1999).

Kentiy, Anatoliy. *Narys istoriyi Orhanizatsiyi ukrayins’kykh natsionalistiv (1929–1941 rr.)*. (Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1998).

⁵⁰ Іван Патриляк, *Перемога або смерть*, 503–505.

- Kentiy, Anatoliiy. *Narysy istoriyi Orhanizatsiyi ukrayins'kykh natsionalistiv (1941–1942 rr.)*. (Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1999).
- Kentiy Anatoliiy. *Ukrayins'ka viys'kova orhanizatsiya (UVO) v 1920–1928 rr. Korotkyy narys*. (Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1998).
- Kentiy, Anatoliiy, *Ukrayins'ka povstans'ka armiya v 1942–1943 rr.* (Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1999).
- Kentiy, Anatoliiy. *Ukrayins'ka povstans'ka armiya v 1944–1945 rr.* (Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1999).
- Kentiy, Anatoliiy i Lozyts'kyy, Volodymyr. “Vid boyovyka UVO do Holovnoho Komandrya UPA”, u *Litopys UPA. Nova seriya. Tom 10. Zhyttya i borot'ba henerala “Tarasa Chuprynky” (1907–1950). Dokumenty i materialy*. (Kyiv, Toronto: Litopys UPA, 2007).
- Kentiy, Anatoliiy i Lozyts'kyy, Volodymyr. “Na perelomi: Rik 1948”, u *Litopys UPA. Nova seriya. T. 6*. (Kyiv, Toronto: Litopys UPA, 2003).
- Kyrychuk, Yuriy. *Ukrayins'kyy natsional'nyy rukh 40–50-kh rokiv KHKH stolittya: ideolohiya ta praktyka (L'viv: Dobra sprava, 2003)*.
- Koval', Viktor. “Vstup”, u *Litopys UPA. Nova seriya. T. 1*. (Kyiv, Toronto: Litopys UPA, 1995).
- Koval', Mykhaylo. *Ukrayina v Druhiy svitoviy i Velykiy Vitchyznyaniy viynakh (1939–1945 rr.)*. (Kyiv: Vydavnychyy dim “Al'ternatyvy”, 1999).
- Koval', Viktor. “Vstup”, u *Litopys UPA. Nova seriya. T. 1*. (Kyiv, Toronto: Litopys UPA, 1995).
- Koval', Mykhaylo. *Ukrayina v Druhiy svitoviy i Velykiy Vitchyznyaniy viynakh (1939–1945 rr.)*. (Kyiv: Vydavnychyy dim “Al'ternatyvy”, 1999).
- Kucher, Volodymyr. “Rets. na: *Ukrayina partyzans'ka. 1941–1945 rr. Partyzans'ki formuvannya ta orhany kerivnytstva nymy. Nauk.-dovid. vydannya*. Kyiv: Parlament-s'ke vydavnytstvo, 2001. 319 s., *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal. 1 (2003)*.
- Lysenko, Oleksandr. “Aktual'ni problemy istoriyi Ukrayiny periodu Druhoyi svitovoyi viyny”, u *Ukrayins'ka povstans'ka armiya – fenomen natsional'noyi istoriyi: Mater. Vseukr. nauk. konf. (Ivano-Frankivs'k: Play, 2003)*.
- Lysenko, Oleksandr. “Viys'kova diyal'nist' Romana Shukhevycha”, *Halychyna: naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys. 14 (2008)*.
- Lytvyn, Mykola. “Hromads'ko-politychna y derzhavotvorcha diyal'nist' Romana Shukhevycha”, *Halychyna: naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys. 14 (2008)*.
- Litopys *Ukrayins'koyi Povstans'koyi Armiyi. T. 1–53*. (Toronto, L'viv: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 1977–2016).
- Litopys UPA. *Nova seriya. T. 1–26*. (Kyiv, Toronto: Litopys UPA, 1995–2016).
- Orhanizatsiya ukrayins'kykh natsionalistiv i Ukrayins'ka povstans'ka armiya. *Istorychni narysy*. (Kyiv: Naukova dumka, 2005).
- Orhanizatsiya ukrayins'kykh natsionalistiv i Ukrayins'ka povstans'ka armiya: *Fakhovyy vysnovok robochoyi hrupy istorykiv pry Uryadoviy komisiyi z vyvchennya diyal'nosti OUN i UPA*. (Kyiv: Naukova dumka, 2005).
- Patrylyak, Ivan. “Vstan' i borys'! Slukhay i vir...”: *ukrayins'ke natsionalistychne pidpillya ta povstans'kyy rukh (1939–1960 rr.)*. (L'viv: Chasopys, 2012).
- Patrylyak, Ivan. “Diyal'nist' Romana Shukhevycha na pochatku Druhoyi svitovoyi viyny”, *Halychyna: naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys. 14 (2008)*.
- Patrylyak, Ivan. *Peremoha abo smert': ukrayins'kyy vyzvol'nyy rukh u 1939–1960 rokakh*. (Kharkiv: Knyzhkovyy klub “Klub simeynoho dozvillya”; L'viv: “Chasopys”, 2015).
- Peleshok, Mariya. “Spohady yak dzherelo do vyvchennya osobystosti Romana Shukhevycha”, *Halychyna: naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys. 14 (2008)*.
- Posivnych, Mykola. “Diyal'nist' Romana Shukhevycha v boyoviy referenturi UVO-OUN (1923–1938 rr.)”, *Halychyna: naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys. 14 (2008)*.
- Posivnych, Mykola. “Roman Shukhevych (30.VI.1907 – 5.III.1950)”, u *Litopys Ukrayins'koyi Povstans'koyi Armiyi. Tom 45. Heneral Roman Shukhevych – “Taras Chuprynka”. Holovnyy Komandyr UPA*. (Toronto, L'viv: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 2007).
- Reyent, Oleksandr. “Nastav chas skazaty pravdu pro UPA”, u *Ukrayins'ka povstans'ka armiya – fenomen natsional'noyi istoriyi: Mater. Vseukr. nauk. konf. (Ivano-Frankivs'k: Play, 2003)*.
- Reyent, Oleksandr. “Ukrayins'kyy natsional'no-vyzvol'nyy rukh KHIKH-KHKH stolit': *problemy metodolohiyi ta istorychnoyi pam'yati*”, *Halychyna: naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys. 14 (2008)*.
- Remarchuk, Taras. “Roman Shukhevych – strateh borot'by OUN ta UPA z radyans'kym rezhyomom”, *Halychyna: naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys. 14 (2008)*.

Roman Shukhevych u dokumentakh radyans'kykh orhaniv derzhavnoyi bezpeky (1940–1950). T. 1, 2, za red. V. Serhiychuka. (Kyiv: Haluzevyi derzhavnyy arkhiv SBU, 2007).

Rusnachenko, Anatoliy. Narod zburenny: Natsional'no-vyzvol'nyy rukh v Ukrayini i natsional'ni rukhy oporu v Bilorusiyi, Lytvi, Latviyi, Estoniyi u 1940–50-kh rokakh. (Kyiv: Pul'sary, 2002).

Shapoval, Yuriy. "Viyna pislya viyny", u Litopys UPA. Nova seriya. T 3. (Kyiv, Toronto: Litopys UPA, 2001).

Shapoval, Yuriy. "Roman Shukhevych i polityka pam'yati v suchasniy Ukrayini", Halychyna: naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys. 14 (2008).

Serhiychuk, Volodymyr. "Pravdu vidkryly spetskhryny", u Litopys UPA. Nova seriya. T. 4. (Kyiv, Toronto: Litopys UPA, 2002).

Slyvka, Yuriy. "... A ty, slavnna Ukrayino, ne zabud' za mene!..", u Armiya bezsmertnykh. Povstans'ki svitlyny, vidpovidal'nyy redaktor i uporyadnyk Volodymyr V'yatrovych. (L'viv: Tsentr doslidzhen' vyzvol'noho rukhu, 2002).

Starodubets', Halyna. Geneza ukraiyins'koho povstans'koho zapillya. (Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2008).

Starodubets', Halyna. Ukraiyins'ke povstans'ke zapillya (druha pol. 1943 – poch. 1946 rokiv). (Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2006).

"100 rokiv vid dnya narodzhennya Romana Shukhevycha", Halychyna: naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys. 14 (2008).

Ukrayina v Druhiy svitoviy viyni u dokumentakh: Zbirnyk nimets'kykh arkhivnykh materialiv. T. 1–4. Uporyadn. V. M. Kosyk. (L'viv: L'vivs'kyi natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka; Instytut ukraiyins'koyi arkhieohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevs'koho NAN Ukraiyiny, 1997–2000).

Ukrayina – Pol'shcha: vazhki pytannya: Materialy naukovykh seminariv istorykiv "Ukraiyins'ko-pol's'ki vidnosyny pid chas Druhoyi svitovoyi viyny" (Varshava: Tyrsa, 1998–2001), T. 1–2; T. 3; T. 4; T. 5. (Luts'k: VMA "Teren", 2004), T. 9; (Varshava: Tyrsa, 2006), T. 10; (Luts'k: Volyns'ka oblasna drukarnya, 2009), T. 7; T. 8.

Ukraiyins'kyi vyzvol'nyy rukh: Zbirnyky 1–21. (L'viv: Tsentr doslidzhen' vyzvol'noho rukhu, Instytut ukraiyinoznnavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukraiyiny, 2003–2016).

Ukraiyins'kyi vyzvol'nyy rukh. Zbirnyk 10: Do 100-richchya vid dnya narodzhennya Romana Shukhevycha. (L'viv: Tsentr doslidzhen' vyzvol'noho rukhu, Instytut ukraiyinoznnavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukraiyiny, 2007).

Vakhula, Mar'yan. "Roman Shukhevych – viys'kovyy i politychnyy diyach Ukraiyiny", (Avtoreferat dys. ... kand. ist. nauk, L'vivs'kyi natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka, 2010).

Vedeneev, Dmytryy. Odyseya Vasylyya Kuka. Voенно-polytychesky portret posledneho komanduyushcheho UPA. (Kyev: K.Y.S., 2007).

Vyedyenyeyev, Dmytro. "Roman Shukhevych yak rozrobnyk stratehiyi i taktyky pidpillya OUN(b) u pislyavoyennyi period", Halychyna: naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys. 14 (2008).

Vyedyenyeyev, Dmytro i Bystrukhin, Hennadiy. Dvobiy bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radyans'kykh syl spetsoperatsiy. 1945–1980-ti roky. (Kyiv: K.I.S., 2007).

Vyedyenyeyev, Dmytro i Bystrukhin, Hennadiy. Mech i tryzub. Rozvidka i kontrozvidka rukhu ukraiyins'kykh natsionalistiv ta UPA (1920–1945). (Kyiv: Geneza, 2006).

Vedenyeyev, Dmytro i Bystrukhin, Hennadiy. "Povstans'ka rozvidka diye tochno y vidvazhno...": Dokumental'na spadshchyna pidrozdiliv spetsial'noho pryznachennya Orhanizatsiyi ukraiyins'kykh natsionalistiv ta Ukraiyins'koyi povstans'koyi armiyi. 1940–1950-ti roky. (Kyiv: K.I.S., 2006).

V'yatrovych, Volodymyr. "Do pytannya kontseptsiyi ukraiyins'koho vyzvol'noho rukhu u KHKH stolitti", Halychyna: naukovyy i kul'turno-prosvitniy kraysnavchyy chasopys. 14 (2008).

V'yatrovych, Volodymyr. "Roman Shukhevych – u dokumentakh radyans'kykh orhaniv derzhavnoyi bezpeky (1940–1950)", za red. V. Serhiychuka. Kyiv, 2007. T. 1. 640 s.; T. 2. 584 s., u Ukraiyins'kyi vyzvol'nyy rukh. Zbirnyk 10: Do 100-richchya vid dnya narodzhennya Romana Shukhevycha. (L'viv: Tsentr doslidzhen' vyzvol'noho rukhu, Instytut ukraiyinoznnavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukraiyiny, 2007).

Zabilyy, Ruslan. "Litopys UPA". Nova seriya. Kyiv, Toronto, 2007. T. 10: Zhyttya i borot'ba henerala "Tarasa Chuprynyky" (1907–1950). Dokumenty i materialy. 815 s., Ukraiyins'kyi vyzvol'nyy rukh. 10 (2007).

Zakon Ukraiyiny "Pro pravovyy status ta vshanuvannya pam'yati bortsiv za nezalezhnist' Ukraiyiny u KHKH stolitti", Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraiyiny. 25 (2015).

Zdioruk, Oksana. "UPA: mizh ideolohichnymy stereotypamy i pravom. Poshuky shlyakhiv natsional'noho prymyrennya", Viche. 10 (2002).

УДК 94 (477) :930.1

ПРОБЛЕМА “ФРАНКО – ГРУШЕВСЬКИЙ” В ІСТОРИОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Василь ПЕДИЧ

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра історії та політології, e-mail: admin@nimg.edu.ua
вул. Карпатська 15, 76000, Івано-Франківськ, Україна*

Віталій ТЕЛЬВАК

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін,
вул. Івана Франка 24, 82100, Дрогобич, Львівська область, Україна*

Стаття присвячена історіографічному аналізу проблеми “Франко та Грушевський”. Виявлено різні підходи до вивчення цієї проблеми, проаналізовано основні періоди її дослідження. Зазначено джерельну базу вивчення взаємин двох учених, коротко окреслено їхню наукову співпрацю в рамках НТШ від часу приїзду М. Грушевського у Львів 1894 р. до смерті Каменяра 1916 р. Звернено увагу на складну еволюцію їхніх взаємин від дружніх до конфліктних, що було зумовлено як прогресуючою хворобою та різким погіршенням фізичного і психічного здоров'я І. Франка, так і складним авторитарним характером М. Грушевського.

У статті простежено в хронологічному порядку історіографічний доробок дослідження проблеми взаємин І. Франка та М. Грушевського. Зауважено, що в радянському франкознавстві з кінця 1920-х до початку 1930-х рр. сформувалася теза про антагоністичність ідейних позицій двох учених. З І. Франка цілеспрямовано виробляли образ письменника революціонера-демократа, натомість М. Грушевського було проголошено головною постаттю “буржуазних націоналістів”. Після смерті історика в 1934 р. ця тенденція ще більш загострилася й отримала своє логічне продовження в післявоєнні часи.

В дослідженні відзначено вивчення спадщини І. Франка та М. Грушевського з позицій національної парадигми діаспорними науковими центрами. Значна увага приділялася ними взаєминам цих двох діячів, що було зумовлено як необхідністю дати відповідь на тотальне фальшування їх стосунків у працях радянських авторів, так і появою спогадів доньки І. Франка – Анни Франко-Клячко, опублікованими 1956 р. в м. Торонто, в яких ці стосунки показано вкрай конфліктними та антагоністичними. Серед діаспорних досліджень особливу увагу заакцентовано на працях В. Дорошенка, Л. Винара, О. Домбровського, в яких на солідній джерельній базі спростовувалась фактологічна помилковість більшості тез прихильників конфліктного трактування взаємин І. Франка та М. Грушевського.

Наголошено, що новий, сучасний етап вітчизняної історіографії проблеми цих взаємин позначився радикальною ревізією основних тез радянського франкознавства взагалі і зокрема перегляду установлених стереотипних, негативних оцінок І. Франка та його сучасників М. Драгоманова, Лесі Українки, М. Грушевського.

У статті зроблено висновок про необхідність комплексного вивчення взаємин двох видатних учених з позицій сучасних методологічних постанов, враховуючи розширену джерельну базу та наявну історіографічну традицію.

Ключові слова: Михайло Грушевський, Іван Франко, історіографія, творчі стосунки, відносини, конфлікт, вивчення Франка.

В українській інтелектуальній історії накопичилася значна кількість тем, інтерпретація яких здебільшого залежить від світоглядних уподобань дослідника, а не від його поінформованості про наявні джерела чи ознайомленості із контекстом ситуації. До таких тем передусім належать міжособистісні стосунки видатних представників нашої історії другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст., значно ускладнені, попри особливості власного характеру, також неприхильними обставинами суспільно-політичного життя та вузькістю, через організаційну слабкість українського національного руху, поля для якомога повнішої реалізації власних ідей. Все це робило достатньо непрості відносини, характерні для будь-якого творчого середовища,

ще більш напруженими, а подекуди й гостро-конфліктними. Дослідники цих взаємовідносин, попри бажання залишатися незаангажованими, на практиці мимоволі змушені були дивитись на хід подій очима одного зі своїх героїв, адже залишена й доступна джерельна база не завжди вповні репрезентативна. Чи не найбільш типовим прикладом таких тем, на нашу думку, є відносини найпомітніших українських інтелектуалів зламу ХІХ–ХХ ст. Івана Франка та Михайла Грушевського. Тональність, у якій переповідалися їхні стосунки, особливості авторського підходу до структурування наявних джерел, слугували своєрідним ключем для пізнання світогляду самого дослідника та розуміння його ідейних настанов.

Загалом джерельна база вивчення взаємин двох учених є добре знана та навряд чи поповниться чимось новим і суттєвим. Перша згадка про М. Грушевського у спадщині І. Франка – це його фраза у листі до М. Драгоманова: “Про Грушевського я не знаю багато. Він дебютував у нашій літературі декількома новелами під підписом Михайло Заволока і навіть написав був роман “Свої й чужі” – річ зовсім слабу. Щодо політичних поглядів він, здається барвінщанин...”¹. М. Грушевський, натомість, своє перше ставлення про Каменяра формує на підставі неприхильного відгуку про нього О. Барвінського. Незважаючи на отримані застереження, М. Грушевський, одразу після переїзду до Львова, знайомиться з І. Франком і його планами щодо видань НТШ, сприяє йому в обранні до складу Товариства та залучає до широкого кола найрізноманітніших організаційних і видавничих справ. Відтоді й до перенесення “Літературно-наукового вісника” до Києва їхні стосунки є товариськими, хоча, як зазначає більшість дослідників, не переростають у дружні. Розлоге листування того часу дозволяє пересвідчитись у глибокій взаємоповазі та подібності позицій як у наукових, так і в громадсько-політичних справах. Першими тріщинами, що надалі поглибили взаємне непорозуміння, було перенесення “Вісника” до Києва, котре позбавило І. Франка довголітнього сталого заробітку, та неприхильна позиція М. Грушевського, зайнята стосовно праці Каменяра з історії української літератури. Ще більше погіршили стосунки фінансові претензії письменника до М. Грушевського як голови Товариства, за несплачену виконану роботу для його видань. Не зважаючи на такі обставини, І. Франко підтримував голову НТШ у тих численних конфліктах, що виникали всередині організації, а його критичний огляд історичних праць М. Грушевського залишається взірцем наукової коректності. На схилі віку, виснажений хворобою та зломлений сімейними негараздами, І. Франко в листі до В. Дорошенка пише про “фальшиві” наукові конструкції свого довголітнього колеги, що різко дисонує зі схвальними оцінками, викладеними в “Причинках до Історії України-Руси”. Після смерті Каменяра, М. Грушевський одним із перших відгукнувся розлогим некрологом, де надзвичайно високо було оцінено внесок письменника до скарбниці національної культури. Також М. Грушевський був одним з організаторів відзначення 10-ї річниці смерті Каменяра. Спеціальне франкознавче число “України” відкривалося статтею історика “Апостолові праці”, в якій зустрічаємо як особисті теплі спогади про письменника, так і надзвичайно проникливий та доброзичливий погляд на його життя і творчість. Крім названих джерел, маємо також розлогу й численну літературу мемуарного характеру, де відображено оригінальне бачення сучасниками взаємин І. Франка та М. Грушевського.

Про стосунки І. Франка та М. Грушевського почали писати одразу після смерті Каменяра у перших, присвячених йому працях. Це й зрозуміло, адже один із найбільш плідних у науковому плані періодів життя письменника був пов’язаний з активною діяльністю М. Грушевського у Галичині. Перші дослідники творчості І. Франка, що були особистими свідками обставин його життя, характеризували взаємини двох діячів однозначно позитивно – лише у руслі товариськості та співпраці. Вони відзначали залучення М. Грушевським І. Франка до роботи в НТШ, писали про тісну співпрацю двох учених у напрямі перетворення Товариства на осередок наукового українознавства, наголошували на подібності громадсько-політичних ідеалів тощо². Події Першої світової війни та Визвольних змагань зробили практично неможливою

¹ “Лист І. Франка до М. П. Драгоманова”, у *Франко І. Зібрання творів у п’ятдесяти томах, т. 49. Листи (1886–1894)*, (Київ: Наукова думка, 1986), 508.

² Михайло Лозинський, *Іван Франко*. (Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917), 23, 30; Володимир Дорошенко, *Іван Франко*. (Львів: Накладом Видавництва “Громада”, 1924), 28.

постійну дослідницьку діяльність, тож перші ґрунтовні франкознавчі студії почали з'являтися лише в другій половині 1920-х рр.

Перший солідний поштовх для розвитку франкознавства дало широке відзначення в УРСР і на західноукраїнських землях 10-ліття з дня смерті та 70-ліття від дня народження І. Франка. Ювілейні заходи були позначені численними франкознавчими академіями та появою значної кількості літератури, в якій чи не вперше докладно та ґрунтовно досліджувались різноманітні аспекти життя і творчості Каменяра. В УРСР у межах ювілейних урочистостей відбулися численні святкові заходи, редакції багатьох наукових часописів (наприклад, “Життя та революція”) відвели спеціальні числа для франкознавчої тематики³. У ВУАН організацією урочистої академії на пошану І. Франка займався голова історичних установ М. Грушевський. Тогочасне активне листування вченого з багатьма дослідниками-франкознавцями свідчить про визнання провідної ролі Каменяра у вітчизняній інтелектуальній традиції та бажання історика надати ювілесві загальноукраїнського звучання, залучити до співпраці й західноукраїнських учених⁴. Також з ініціативи академіка окреме число журналу “Україна” за 1926 р. було присвячене франкознавчій тематиці. У більшості ювілейних публікацій, що зосереджувались на науково-організаційній та громадсько-політичній діяльності І. Франка наприкінці XIX – на початку XX ст., містились згадки про тісну співпрацю двох учених, хоча, з причин незначної часової перспективи, були відсутні якісь докладніші оцінки цієї співпраці⁵. Посилена франкознавча рефлексія спричинила появу багатої мемуарної літератури, що розкривала обставини діяльності І. Франка крізь призму життєвого досвіду того чи іншого близького до письменника сучасника. Для нас важливою стала поява знаної статті М. Грушевського у ювілейному номері “України”, присвячена провідним ідеям творчості Каменяра та сповнена живих і теплих рефлексій про нього⁶. Праця видатного історика, що багато в чому заклала традиції інтерпретації спадщини Каменяра, у подальшому стала одним із важливих джерел для вивчення стосунків двох учених.

З кінця 1920-х – початку 1930-х рр., коли було розгорнуто боротьбу проти М. Грушевського та його школи, в радянському франкознавстві поступово формується теза про антагоністичність ідейних позицій двох учених, що нібито наклало відбиток і на їх особистісні стосунки – з І. Франка цілеспрямовано формувався образ письменника революційно-демократичного напрямку, натомість історика було проголошено головною постаттю “буржуазних націоналістів”. Та оскільки необхідних джерел для підтвердження такого уявного антагонізму не вистачало, з франкознавчих праць того часу ім'я М. Грушевського поступово зникає. Після смерті історика в 1934 р. ці тенденції до протиставлення світоглядних позицій І. Франка та М. Грушевського ще більше загострилися та отримали своє логічне продовження у повоєнні часи.

Вивчення спадщини І. Франка та М. Грушевського з позицій національної парадигми нетривалий час здійснювалося зусиллями західноукраїнських учених, а згодом перемістилось в діаспорні наукові центри, де у повоєнні роки взаємини двох видатних діячів розглядались як дослідниками-франкознавцями, так і спеціалістами новозаснованої силами співробітників Українського Історичного Товариства та журналу “Український Історик” міждисциплінарної галузі грушевськознавства. Особливої інтенсивності ці дослідження набували в ювілейні роки, які, як відомо, збігались у М. Грушевського та І. Франка. Надзвичайно плідним на різного роду ювілейні заходи став 1956 р., коли широко відзначалося 100-ліття від дня народження Каменяра, і 1966 р. – позначений численними науковими імпрезами з нагоди століття М. Грушевського. На думку більшості дослідників, ці ювілейні дати надали унікальний привід для того, щоб надихнути новими ідеями глибокий і безпристрасний аналіз проблеми “Франко та Грушевсь-

³ Ф. Б., “Ушанування пам'яті Ів. Франка: 3 нагоди 10-річ. з дня смерті (1916–1926)”, *Життя й революція*, по. 6 (1926): 94–95.

⁴ “Листи М. Грушевського до М. Возняка”, у *Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського*. (Київ: Веселка, 1992), 298–312.

⁵ Михайло Возняк, “Іван Франко в добі радикалізму”, *Україна*, по. 6 (1926): 113–163.

⁶ Михайло Грушевський, “Апостоли праці”, *Україна*, по. 6 (1926): 3–20.

кий⁷. Тому на численних франкознавчих і грушевськознавчих форумах, що організовували українські наукові інституції за кордоном, нерідким було спеціальне обговорення взаємин І. Франка та М. Грушевського. Така увага була зумовлена передовсім необхідністю дати відповідь на тотальне фальшування взаємин двох видатних діячів в СРСР. Більшість дослідників зосереджувалась на загальному аналізі взаємин учених, намагаючись здійснювати це в широкому контексті суспільно-політичної та культурної ситуації кінця XIX – початку XX ст.⁸. Щоправда, нерідкими були публікації популярного характеру, де взаємини І. Франка та М. Грушевського подавались безконфліктно та некритично, без серйозного вивчення суті проблеми та обставин її генези⁹.

Особливо плідно серед діаспорних дослідників над вивченням взаємин І. Франка і М. Грушевського працював В. Дорошенко. Його студії над цією проблемою, надзвичайно коректні в науковому та методологічному плані й оперті на солідній джерельній базі, збагачувалися цінними особистими враженнями людини, що була безпосередньо знайома з цими найвидатнішими діячами та мала можливість спостерігати за розвитком їхніх відносин. В. Дорошенко наголошував, що взаємини І. Франка та М. Грушевського пройшли складну еволюцію від звичайного знайомства в 1894 р. до тісних дружніх взаємин, що склалися наприкінці XIX ст. Учений пише про їхню спільну працю в наукових та громадських інституціях, редакціях багатьох часописів, суспільно-політичних організаціях¹⁰. Саме така співпраця, посилена взаємоповагою та відвертістю, на переконання дослідника, дозволила досить швидко перетворити львівський осередок на центр українського інтелектуального життя. Аналізуючи критичні відгуки І. Франка на праці М. Грушевського, дослідник показував, що вони, по суті, торкалися лише окремих дискусійних моментів, пов'язаних із тим чи іншим розумінням подій давньоруської історії, або ж правильності перекладу текстів іншомовних джерел. Все це не заважало І. Франку визнавати фундаментальність історичних студій М. Грушевського, їх важливість для пробудження національної свідомості українців. Також, наголошував В. Дорошенко, видатний письменник визнавав слушність основних положень історичної концепції М. Грушевського, більше того – поклав її в основу своїх історико-літературних праць. “Тим часом у Франка не було розходжень із Грушевським на цьому кардинальному пункті (визнання історичної схеми. – *Авт.*), – зауважував дослідник, – лише у другорядних чи й третьорядних питаннях, як от – норманська теорія, яку відкидав Грушевський, а обстоював Франко, або таке чи інше розуміння скитської чи хозарської доби, старої колонізації, молдавської політики Хмельницького тощо. Але не згоджуючися в цих справах із Грушевським, Франко не заперечував велетенських заслуг історика”¹¹. Багато місця у своїх студіях, присвячених взаєминам двох видатних українців,

⁷ Ю. Б. [Юрій Бойко], “І. Франко і М. Грушевський”, *Наукові записки Українського вільного університету*, по. 8. Філоософічний факультет (1965–1966): 1–4.

⁸ Володимир Дорошенко, *Великий Каменяр (життя й заслуги Івана Франка). З нагоди 100-ліття народження й 40-ліття смерті*. (Вінніпег: Накладом Комітету українців Канади, 1956), 42–43; “П’ятдесятиліття Івана Франка. 1916–1966. Збірник матеріалів”, (Лондон: Франківський комітет у Великій Британії, 1966), 1–35; Лука Луців, “Іван Франко. Життя і творчість”, у *Календар-альманах на 1966 рік. У 110-річчя народження і 50-річчя смерті Івана Франка*. (Джерзі-Сіті, Нью-Йорк: Свобода), 24–25; Лука Луців, *Іван Франко. Життя і творчість*. (Нью-Йорк, Джерзі Сіті: Наукове Товариство ім. Шевченка і “Свобода”, 1966), 20–21; *Зарубіжне франкознавство: Бібліографічний покажчик*, упорядник М. Мороз, відп. ред. Ф. Погребенник. (Львів, 1997), 34–39; “Хроніка”, *Український історик*, по. 1–2 (1966): 130–135; Матвій Стахів, “Проблеми суспільно-політичного світогляду Івана Франка”, у *Записки НТШ. Т. CLXXXII. Іван Франко. Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка. Ч. 1*. (Нью-Йорк, Париж, Торонто, 1967), 83–102; Роман Чубатий, “Спогади про Івана Франка”, *Визвольний шлях*, по. 6 (1967): 711–720; Михайло Мухин, “Професор Михайло Грушевський”, *Визвольний шлях*, по. 3 (1968): 324–336.

⁹ Василь Сімович, *Його життя та діяльність*. (Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966), 59, 68, 87.

¹⁰ Дорошенко, *Великий Каменяр (життя й заслуги Івана Франка). З нагоди 100-ліття народження й 40-ліття смерті*, 26, 42–43.

¹¹ Володимир Дорошенко, “Радянське франкознавство”, у *Збірник “Української літературної газети” – 1956*. (Мюнхен: Видання “Українського товариства закордонних студій”, 1957), 38.

В. Дорошенко присвятив критиці аргументів, які висували прихильники конфліктного зображення стосунків І. Франка та М. Грушевського. Особливо докладно він зупинявся на листі І. Франка до себе від 1915 р., зміст якого посилено цитували радянські франкознавці. Дослідник наголошував, що останні роки життя І. Франка, позначені прогресуючою хворобою та різким погіршенням фізичного й психічного здоров'я, були відзначені розривом стосунків із багатьма діячами тогочасного українства (наприклад, з С. Єфремовим, М. Мочульським і ін.), а не лише з М. Грушевським, на чому наголошували деякі франкознавці¹². Тому зміст різких зауважень Каменяра на адресу М. Грушевського, на його думку, слід сприймати саме в цьому контексті сумних обставин останнього періоду життя письменника та зіставляти зі значно переважаючими кількісно позитивними висловами попереднього часу.

Якщо дослідники-франкознавці зосереджувались на комплексному вивченні взаємин І. Франка та М. Грушевського, то грушевськознавців цікавили насамперед відомі критичні зауваження Каменяра на історичні праці львівського професора, викладені передусім у розлогіх "Причинках до історії України-Руси". Така увага до праці І. Франка була викликана кількома обставинами. Насамперед, це дослідження містило перше в українській історіографії докладне обговорення як змістовно-джерельної сторони праць М. Грушевського, так і їх теоретико-методологічного підґрунтя. Також, критикуючи деякі погляди видатного історика, Каменяр не обмежувався лише констатацією недоліків, а намагався викласти власне бачення досліджуваних проблем і шляхів їх вивчення. Врешті, розпочата І. Франком дискусія мала своїм наслідком не тільки поглиблення наукової рефлексії довкола праць самого М. Грушевського, а й дала імпульс широкому обговоренню ключових проблем української історіографії. Діаспорні історики не тільки виявляли слушність історичних поглядів І. Франка та М. Грушевського на окремі події української минувшини, але й, що значно важливіше, акцентували ті моменти їхньої інтелектуальної спадщини, що взаємодоповнюючись склали ідеологічні підстави нової України¹³.

Цілісний аналіз критичної аргументації І. Франка на історичні праці М. Грушевського дав у своїй розвідці Л. Винар. Формулюючи проблему дослідження, він зауважив, що "як не дивно, але значна частина праць Франка була своєрідною антитезою й науковою критикою історичних синтетичних студій проф. Грушевського"¹⁴. Дослідник докладно розглянув всі критичні зауваження письменника, а також його власні, відмінні від М. Грушевського, погляди на ті чи інші аспекти української минувшини. Порівнюючи наукові аргументи обох інтелектуалів із сучасним баченням відповідних проблем, Л. Винар дійшов висновку, що М. Грушевський, як професійний історик, все ж ближче знаходився до наукової істини, аніж І. Франко. Натомість останній, як видатний майстер слова та досвідчений перекладач, слушно критикував стилістику наукових праць М. Грушевського та деякі переклади історичних джерел, якими насичені перші томи "Історії України-Руси"¹⁵.

Досить подібно до оцінок Л. Винара, критичні зауваження І. Франка на праці М. Грушевського розглянув у низці публікацій О. Домбровський. Він зосередився на вивченні поглядів обох учених на ранню історію України в контексті історіографічної ситуації другої половини ХХ ст. Дослідник висунув цікаву тезу про те, що висловлені у "Причинках до історії України-Руси" зауваження І. Франка доцільніше розглядати не антагоністично – як контраргументи ідеям М. Грушевського, а компліментарно – як доповнення до праць останнього, альтернативний рівноцінний погляд, що розширює дослідницькі обрії української історіографії¹⁶.

¹² Володимир Дорошенко, "Страдницький шлях Івана Франка", у *Записки НТШ. Т. CLXVI. Збірник філологічної секції на пошану сторіччя народин Івана Франка.* (Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1957), 41–43.

¹³ Микола Андрусак, "Іван Франко та історичні концепції Михайла Грушевського", у *Записки НТШ. Т. CLXXXII. Іван Франко. Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерти Івана Франка. Ч. 1.* (Нью-Йорк, Париж, Торонто, 1967), 103–116.

¹⁴ Любомир Винар, "Історичні праці Івана Франка", у *Збірник "Української літературної газети"*, 1956. (Мюнхен: Видання "Українського товариства закордонних студій", 1957), 48–49.

¹⁵ *Ibid.*, 48–63.

¹⁶ Олександр Домбровський, "Відношення Івана Франка до проблеми античної історії", у *Записки НТШ. Т. CLXVI. Збірник філологічної секції на пошану сторіччя народин Івана Франка,* (Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1957), 134–137.

Загалом же, на думку О. Домбровського, з позицій історичної науки другої половини ХХ ст., М. Грушевський виявився значно сучаснішим щодо більшості обговорюваних проблем. І. Франко ж виявився професійнішим у перекладі іншомовних джерел українською мовою. “... Франко тут і там у подробицях нераз має рацію, – робить висновок О. Домбровський, – але при конфронтації з більшими проблемами й концепціями історичної науки далеко не додержує кроку Грушевському. Бо один був поет, письменник, літературознавець, а другий – історик величезного формату. Обидві ті великі постаті доповнювали одна одну на полі української науки під кінець ХІХ і на самому початку ХХ століття”¹⁷.

Академічний тон у вивченні взаємин І. Франка і М. Грушевського було порушено після виходу у світ спогадів доньки Каменяра – Анни Франко-Ключко. Опубліковані спочатку на сторінках діаспорної періодики, вони в 1956 р. вийшли окремою книгою в м. Торонто засобами Ліги Визволення України. Зміст всієї книги виявився просякнутим різко негативним ставленням до особи М. Грушевського та його діяльності¹⁸. Його змальовано бездарним ученим (“Грушевський сам людина пересічна, як професор мав на своїх викладах пересічно трьох студентів. Викладав тихо, затинаючись, нецікаво (свідком я сама)”) та ще більш невдалим політиком (“... як був він нездарним професором, ще більш нездарним став головою держави”). Повернення М. Грушевського в радянську Україну в 1924 р. подається у спогадах як акт національної зради, намагання видатного історика забезпечити собі спокійну та ситу старість. З тексту спогадів історик постає надзвичайно корисливим, підступним і безпринципним. Особливо темними фарбами змальовано взаємини М. Грушевського та І. Франка. Так, приїзд М. Грушевського до Галичини авторка назвала “катастрофою для всієї родини”. Вона стверджує, що саме її батько ввів М. Грушевського до кола галицької інтелігенції, сприяв його просуванню в Науковому Товаристві імені Шевченка, щиро та безкорисливо допомагав у різноманітних справах. М. Грушевський же, натомість, відплатив рідкісною невдячністю: відсунув І. Франка на другі ролі; завантажував великою кількістю чорнової роботи, щоб “здеградувати”, як пояснює авторка; створював різні труднощі у виданні праць письменника; підкреслював власну соціальну та фінансову перевагу тощо. Найбільш підступним вчинком М. Грушевського А. Франко називає перенесення редакції “Літературно-наукового вісника” в 1907 р. до Києва, що позбавило І. Франка сталого заробітку. Авторка передає розмову між батьком та М. Грушевським, що її ніби оповів сам письменник по приході від останнього: на запитання І. Франка, як той зможе тепер фінансово вижити, історик нібито знущальним тоном порадив перенестися з сім’єю до Києва. Саме ця розмова, стверджує авторка, призвела до паралічу її батька. Численні ж схвальні публікації М. Грушевського, присвячені І. Франкові, авторка називає наскрізь фальшивими та закликає не вірити у їх щирість. Мотивація такого суцільного негативізму стає дещо зрозумілою, коли кілька разів у спогадах наголошується, що дружина І. Франка одразу незлюбила родину Грушевських і постійно налаштовувала всіх домашніх проти нього, наголошуючи на підступності “попового сина”.

Після своєї появи на світ, спогади викликали широкий резонанс. Прихильники конфліктного бачення стосунків двох українських діячів отримали нові аргументи, підсилені ефектом безпосередності. Особливо популярними спогади А. Франко-Ключко в аспекті негативу до М. Грушевського стали в радянському франкознавстві та були незамінними при ілюстрації ставлення І. Франка до М. Грушевського як провідника українського націоналізму. Натомість у діаспорному франкознавстві та грушевськознавстві наведене у спогадах бачення стосунків двох діячів було сприйняте достатньо критично. Дослідники показували фактологічну помилковість більшості наведених у спогадах тез (наприклад, про допомогу І. Франка у кар’єрному зростанні М. Грушевського), суб’єктивні ж оцінки пояснювали дитячою навіюваністю, впливами психічно неврівноваженої матері. Окремо наголошувалося на шкідливості різних випадів А. Франко-Ключко проти М. Грушевського, антагоністичного зображення його

¹⁷ Олександр Домбровський, “Критичні завваги І. Франка до “Історії” М. Грушевського”, *Український історик*, по. 1–3 (1970): 130.

¹⁸ Анна Франко-Ключко, *Іван Франко і його родина: Спомини*. (Торонто: Ліга Визволення України, 1956), 50–51, 60–62, 75–76, 115–116, 118.

стосунків із І. Франком, оскільки це дало додаткові аргументи радянським ідеологам від науки. “Можна лише шкодувати, – зазначав В. Дорошенко, – що в спогадах п. Анни Ключко знайшлися дуже негідні випадки проти М. Грушевського, що їх підхопила радянська преса для дискредитації великого українського історика. Очевидно, ніяке українське національне видавництво не пустило б у світ подібних інвектив, опертих на незнанні або навіяних хворобою висловах чи то самого Франка, чи його дружини”¹⁹.

Радянське франкознавство досить схематично та тенденційно інтерпретувало стосунки І. Франка та М. Грушевського у дусі традицій боротьби з буржуазним націоналізмом. Як влучно зауважила З. Франко: “На одну тальку терезів – прогресивну – ставився Франко, на другу – реакційну – Грушевський, і таке протиставлення беззастережно підводилось під ленінське положення про дві культури в кожній національній культурі”²⁰. Для підтвердження такої штучної конфронтації радянськими дослідниками вибірювались та виривались із контексту відомі критичні зауваження І. Франка стосовно праць і діяльності М. Грушевського, особливо експлуатувалася риторика письменника останніх років його життя, позитивні ж зауваження, яких було незрівнянно більше, замовчувались²¹. Переважно радянські франкознавці оперували критичними зауваженнями І. Франка на праці М. Грушевського, зібраними в “Причинках до Історії України-Руси”. Вони наголошували на тих місцях, де письменник дискутує зі своїм молодшим колегою, не погоджується з його баченням певних моментів української історії, критикує мовностилістичні особливості творів М. Грушевського. Там, де не можна було оминати схвальних відзивів Каменяра, радянські дослідники зазначали: “Слід підкреслити, що позитивні висловлювання І. Франка про праці М. Грушевського мають, як правило, загальний характер і в більшості розходяться з його конкретними критичними оцінками окремих їх розділів, місць, тверджень”²². Конструйоване радянськими франкознавцями наукове та ідеологічне протистояння двох учених підтверджувалось ними посиланням на текст відомого листа Каменяра до В. Дорошенка. Останній документ, незважаючи на те, що адресатом І. Франка був знаний діяч української діаспори, одразу після свого віднайдення опублікували на сторінках періодики²³. Також радянські дослідники посилено експлуатували тексти спогадів дітей видатного письменника. Особливо популярними були мемуари А. Франко-Ключко, передусім з огляду на її авторитет у середовищі української діаспори. Радянські франкознавці робили акцент на тих місцях, де М. Грушевського було звинувачено у погіршенні матеріального та психічного стану Каменяра, котрі в результаті призвели до його передчасної смерті. З метою популяризації цих поглядів, характерні уривки зі спогадів було опубліковано в радянських журналах, а згодом кілька разів перевидано в збірках мемуарів про І. Франка, що було нечуваною акцією в тогочасних умовах інформаційного вакууму²⁴. Не менш гостро від доньки Каменяра про його стосунки з М. Грушевським писав син письменника Тарас. У численних виданнях його франкознавчих праць з постійною регулярністю наголошувалось, що І. Франко “... не міг читати фальшиві концепції М. Грушевського”²⁵. У випадках, коли не можна було оминати мовчанкою позитивні відгуки І. Франка про діяльність і творчість М. Грушевського, схвальні

¹⁹ Дорошенко, “Радянське франкознавство”, 42.

²⁰ Зеновія Франко, “Михайло Грушевський і Іван Франко”, у Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження М. Грушевського. (Львів, 1994), 291.

²¹ Микола Кравець, *Іван Франко – історик України*. (Львів: Видавництво Львівського університету, 1971), 181–182; Василь Микитась, *Ідеологічна боротьба навколо спадщини Івана Франка. Дослідження*. (Київ: Дніпро, 1978), 38; Олексій Дей, *Іван Франко. Життя і діяльність*. (Київ: Дніпро, 1981), 277, 322, 335; Валерій Сарбей, “До питання про наукову спадщину академіка М. С. Грушевського”, *Український історичний журнал*, по. 10 (1989): 123–124.

²² Іван Франко, “Причинки до історії України-Русі. Часть перша. Коментарі”, у *Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 47*. (Київ: Наукова думка, 1986), 704.

²³ “Лист І. Я. Франка В. Дорошенку від 4 листопада 1915 р.”, *Жовтень*. по. 12 (1955).

²⁴ Анна Франко-Ключко, “Останній поцілунок”, у *Спогади про Івана Франка*. (Київ: Дніпро, 1981), 316–333.

²⁵ Тарас Франко, *Про батька. Статті, спогади, розповіді і нарис*. (Київ: Радянський письменник, 1956), 151.

тези письменника подавались як “прояв обмеженості і непослідовності”²⁶. Також, зрозуміло, не наводились жодні слова М. Грушевського про І. Франка або його відповіді на критику свого старшого колеги. Тенденційність радянського франкознавства, в аспекті показу стосунків двох діячів, дуже влучно показали у своїх публікаціях В. Дорошенко та М. Стахів. Останній, зокрема, зауважив: “... Советські автори навмисне перекручують життєпис Івана Франка так, що нібито найбільшу шкоду Франкові заподіяв Грушевський”²⁷.

Новий етап української історіографії позначився радикальною ревізією основних тез радянського франкознавства. Серед пріоритетних завдань франкознавчих студій на новітньому етапі вказувалось на необхідність перегляду усталених стереотипних оцінок в аспекті розгляду стосунків І. Франка та його знаних сучасників, особливо тих, чия спадщина тенденційно оцінювалась радянською наукою. Як зазначив у своїй статті “Перебудова і франкознавство” І. Денисюк, “сьогодні по-новому треба висвітлювати всю складність відносин між Франком і Драгомановим, Лесею Українкою... Грушевським”²⁸. В руслі таких настанов, залучаючи раніше замовчуваний, а також нововіднайдений першоджерельний матеріал (переважно, листування та мемуари), дослідники вивчають генезу стосунків двох учених, їхню співпрацю, причини та мотивації конфліктних ситуацій, взаємне бачення творчих здобутків і прорахунків тощо. Це призвело до суттєвого зміщення дослідницьких акцентів, як у тематичному, так і в методологічному плані. Вивчаючи взаємини І. Франка та М. Грушевського в широкому контексті культурно-наукового та суспільно-політичного життя українських земель на зламі ХІХ–ХХ ст., учені доводять плідність розгорнутого ними наукового діалогу, нормальність обговорення дискусійних моментів, коректність у вирішенні суперечок. Попри традиційне вирішення проблеми взаємних впливів і запозичень, питання ставиться ширше – що саме зі здобутків тогочасної світової культури і яким чином було сприйняте та на українському ґрунті адаптоване обома вченими²⁹. Щоправда, однобічно-конфронтаційне бачення взаємин І. Франка та М. Грушевського тепер подекуди змінилось таким самим некритичним змалюванням їх неодмінного однодумства та безконфліктності³⁰.

Перехідний період українського літературознавства та історіографії нерідко був позначений намаганнями формального перегляду стосунків І. Франка та М. Грушевського без попереднього кількісного і якісного розширення джерельної бази та зміни методологічних пріоритетів, що подекуди призводило до необґрунтованих висновків. Наприклад, в одній із перших статей, що з’явилися на початку 1990-х рр. і були присвячені взаєминам І. Франка та М. Грушевського, цілком алогічними виглядають спроби поєднати суперечливі твердження, зокрема про те, як М. Грушевський перевантажував І. Франка другорядною технічною роботою, а в той же час сам був змушений вникати в не менш рутинні деталі фінансової та матеріально-технічної бази НТШ, котру, за словами того ж письменника, “успадкував у доволі занедбаному стані”, привносячи туди необхідну дисципліну і тим самим наживаючи собі ворогів. З одного боку, автор статті рішуче засудив численні намагання сфальсифікувати й очорнити взаємини І. Франка та М. Грушевського, а з іншого – тільки поновив словесні форми давніх спекуляцій, не враховуючи широкого комплексу раніше замовчуваних джерел і тогочасного суспільно-політичного та інтелектуального контексту³¹. На ці парадокси перехідного періоду української гуманістики неодноразово звертали увагу франкознавці та грушевськознавці³².

²⁶ Леонід Коваленко, “Історичні погляди І. Я. Франка”, у *І. Я. Франко як історик*. (Київ: Видавництво АН УРСР, 1956), 29.

²⁷ Стахів, “Проблеми суспільно-політичного світогляду Івана Франка”, 94.

²⁸ Іван Денисюк, “Перебудова і франкознавство”, *Слово і час*, по. 10 (1990): 57.

²⁹ Іван Денисюк, “Фольклористичні концепції М. Грушевського і І. Франка”, у *Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції*. (Львів: Світ, 1995), 229–234.

³⁰ Зеновія Франко, “М. Грушевський і І. Франко”, *Український історик*, по. 3–4, 1–4 (1991–1992): 278.

³¹ Сергій Квіт, “Іван Франко і Михайло Грушевський”, *Слово і час*, по. 1 (1991), 61–70.

³² Роман Офіцинський, “Михайло Грушевський та Іван Франко (Міжособисті та наукові взаємини корифеїв українського відродження)”, у *Спадщина Великого Українця: Науково-методичний збірник матеріалів конференцій, присвячених 130-й річниці ювілею М. С. Грушевського та п’ятій річниці незалежності України*, упоряд. В. Мельник, Р. Офіцинський. (Ужгород: Патент, 1997), 61–62.

Намагаючись розширити джерельну базу вивчення проблеми, сучасні дослідники звернулись передусім до замовчуваної раніше різноманітної за формами та жанром франкіани М. Грушевського. Так, чи не вперше на сучасному етапі було досліджено літературно-критичну інтерпретацію М. Грушевським письменницької спадщини І. Франка. Виявилось, що М. Грушевський пильно стежив за розвитком наукового та художнього таланту І. Франка, багато часу присвячував критичному розгляду його творів як з ідейно-композиційного, так і художньо-естетичного боку. Зауваження історика відбивали його власне бачення ключових моментів письменницької творчості, а сама критика була коректною та доброзичливою, сповненою поваги до генія Каменяра³³. Характеризуючи літературну франкіану М. Грушевського, М. Гнатюк зауважив: “І хоча оцінка його [Грушевського] окремих творів чи творчості письменника в цілому не стали предметом ширших студій, його думка і спостереження про окремі твори і творчість у цілому мають принципове значення для розуміння письменника”³⁴. Об’єктом спеціальної уваги у наш час стало листування двох учених. І якщо листи І. Франка до М. Грушевського в цілому були відомі, то листи видатного історика до старшого колеги тривалий час зберігались у закритих фондах. Оприлюднені у першому томі “Листування Михайла Грушевського”, вони створили цілісний образ особистісного інтимно-товариського спілкування вчених. Саме в листах найкраще проявилась їх взаємоповага та доброзичливість, щирість і відвертість, усвідомлення значущості праці один одного³⁵. Також у наш час були перевидані та по-новому осмислені франкознавчі публікації М. Грушевського мемуарного характеру. Вони продемонстрували, що під його пером вимальовується надзвичайно глибокий, психологічно насичений образ найвидатнішого українського письменника, просякнутий авторською симпатією та повагою³⁶.

Дослідники взаємин І. Франка та М. Грушевського демонструють їх поступове зближення після переїзду історика до м. Львова. Результатом цього зближення стає залучення І. Франка до комісії і видань НТШ, що забезпечило його фінансово та дозволило зосередитись на роботі для української культури³⁷. Як свідчення зростання взаємної довіри та симпатії, наводяться факти спільної побудови будинків, закордонної подорожі, частих взаємних відвідин, спільних дій на форумі НТШ, багате листування кінця ХІХ – початку ХХ ст., наповнене приязними висловами тощо³⁸. Розвінчуються найбільш одіозні стереотипи радянського франкознавства, як-от твердження про негативне становище М. Грушевського у справі габілітації письменника. Водночас ведеться спроба пояснити генезу тих конфліктних ситуацій, що виника-

³³ Василь Будний, “М. Грушевський – літературний критик”, у *Тези доповідей та повідомлень науково-теоретичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження академіка М. Грушевського*. (Івано-Франківськ, 1991), 71–72; Володимир Калина, “До питання про політичні й літературні стосунки І. Франка та М. Грушевського”, *Тези доповідей та повідомлень науково-теоретичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження академіка М. Грушевського*. (Івано-Франківськ, 1991), 72–74; Олександр Астаф’єв, “Літературознавча спадщина Михайла Грушевського”, *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя*, по. ХІХ (1) (1996): 85–89; Петро Федоришин, “М. Грушевський – літературознавець і публіцист”, *Українське літературознавство*, по. 63 (1996), 60–64.

³⁴ Михайло Гнатюк, “Письменницька діяльність Івана Франка у літературно-критичній інтерпретації Михайла Грушевського”, у *Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції*. (Львів: Світ, 1995), 188–193.

³⁵ Галина Бурлака, “З листування М. Грушевського з І. Франком”, у *Іван Франко і національне відродження. Тези республіканської наукової конференції*. (Львів, 1991), 19–20; Галина Бурлака, “Два листи М. Грушевського до І. Франка: [1898–1899 рр.]”, *Старожитності*, по. 18–19 (1991): 14; Микола Антонович, “Михайло Грушевський в листуванні Івана Франка”, *Український історик*, по. 3–4, 1–4 (1991–1992): 293–300.

³⁶ Михайло Гнатюк, “У колі близьких і друзів. Іван Франко у спогадах сучасників”, *Дзвін*, по. 8 (1995): 142–144; Офіцинський, “Михайло Грушевський та Іван Франко (Міжособисті та наукові взаємини корифеїв українського відродження)”, 62–67.

³⁷ Геннадій Стрельський і Анатолій Трубайчук, *Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти*. (Київ: Четверта хвиля, 1996), 147–149.

³⁸ Зеновія Франко, “М. Грушевський і І. Франко”, 278–292; Зеновія Франко, “Михайло Грушевський і Іван Франко”, 291–296.

ли між ними. Передусім звертається увага на надмірне завантаження І. Франка чорновою та коректорською роботою у виданнях НТШ, неоднозначне становище М. Грушевського стосовно публікації його “Історії української літератури”, фінансові претензії до М. Грушевського як голови Товариства з боку письменника, інші прояви не завжди толерантного ставлення. У чому ж полягала причина цих конфліктів, чому приятні відносини переросли у ворожість з боку І. Франка та байдужість з боку М. Грушевського? Відповіді на це питання сучасні дослідники дають різні. Більшість вважає, що “відповіді на це питання треба шукати не в ідеології, не в різних соціальних станах І. Франка та М. Грушевського. Головна причина полягає в тому, що часто двом талановитим людям важко співіснувати поряд”³⁹.

На сучасному етапі історіографічного розвитку новий імпульс отримали спроби комплексного розгляду франкової критики історичних творів М. Грушевського в контексті тих завдань, що стояли перед українською наукою на зламі ХІХ–ХХ ст. Дослідники єдині у визнанні наукової коректності зауважень І. Франка, їхній обґрунтованості та продуманості. На відміну від попереднього періоду, коли вивчення проблеми обмежувалося лише текстом “Причинок до історії України-Руси”, сучасні дослідники звертають увагу на інші твори Каменяра, в яких відкрито чи завуальовано проводилась полеміка з історичними концепціями М. Грушевського або обговорювались інші аспекти його творчої спадщини. Проведений аналіз свідчить, що І. Франко зазнав помітних впливів історичних праць М. Грушевського як у плані теоретико-методологічному – використання історичної концепції історика, так і в аспекті фактологічному, коли подієве тло того чи іншого літературного феномену подавалося в його працях за творами львівського професора⁴⁰. Також виявлені численні приклади, коли І. Франко намагався прокоментувати окремі події та факти, доповнити ті моменти української історії, на які М. Грушевський звертав недостатню увагу або, на думку письменника, неправильно насвітлював. Особливо уважно вивчаються критичні закиди Каменяра на адресу історичних праць М. Грушевського, сконцентровані у “Причинках”. Поряд із визнанням слушності деяких помічених І. Франком фактологічних помилок у творах видатного історика, загалом визнано першість М. Грушевського як історика, відповідність його ідей завданням становлення вітчизняної професійної історіографії. Разом із тим традиційно повторюються тези про більшу вправність І. Франка як перекладача іншомовних джерел до історії України, слушність його закидів на рахунок стилістичної сторони творчості М. Грушевського. Загалом же робиться висновок про наукову коректність і доброзичливість критики І. Франка. Прикметно, що сучасні дослідники, вивчаючи франкову критику праць М. Грушевського, справедливо припинили спекуляції довкола відомого виразу з листа Каменяра до В. Дорошенка від 1915 р., вважаючи таку гостру риторику наслідком важкої хвороби письменника, і протиставляючи негативні оцінки більш численним й аргументованішим позитивним відгукам⁴¹.

Сучасні дослідники вивчають також співпрацю І. Франка та М. Грушевського в наукових організаціях, передусім в НТШ. Підкреслюється, що саме М. Грушевський, людина нова для галицьких обставин і тому незаангажована в політичних конфліктах, очоливши НТШ в 1897 р., відкрив його двері для І. Франка та інших представників лівої інтелігенції, вхід якої до того часу в Товариство був заборонений. Саме історик сприяє просуванню Каменяра в структурах НТШ, залучає до співробітництва у його виданнях, що уможливило письменнику зосередитись виключно на праці для рідного народу. Дослідники демонструють спільні дії двох учених із перетворення НТШ в інституцію академічного типу, їх опір деструктивним силам у Товаристві, намагання позбавити наукове життя організації впливів політиканства тощо. Підкреслюючи підтримку І. Франком дій М. Грушевського на чолі НТШ, наводиться той факт, що під час кризи 1913 р. у Товаристві письменник, вищий за всілякі власні амбіції, став на бік

³⁹ Квіт, “Іван Франко і Михайло Грушевський”, 69.

⁴⁰ Володимир Корнійчук, “Історія України-Руси” М. Грушевського в рецензії І. Франка”, у *Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції*. (Львів: Світ, 1995), 93–96.

⁴¹ Василь Слободяник і Віталій Тельвак, “І. Франко про історичні концепції М. Грушевського”, *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, по. II (1997): 164–168.

його голови⁴². Загалом дослідники переконані, що тісна співпраця М. Грушевського та І. Франка на форумі НТШ перетворила аматорське на початку 1890-х рр. Товариство на некороновану українську Академію наук, яким воно фактично стало напередодні Першої світової війни⁴³.

Також розкриваються обставини співпраці І. Франка та М. Грушевського на громадсько-політичній ниві. Дослідники намагаються реконструювати еволюцію їх національно-політичних концепцій під впливом різких змін тогочасних політичних реалій. На підставі аналізу й порівняння провідних ідей політичної публіцистики І. Франка та М. Грушевського простежуються їх взаємні впливи та запозичення, внесок до конституювання національної ідеї⁴⁴. У цьому контексті, наприклад, традиційним стало говорити про вплив М. Грушевського на еволюцію світоглядно-політичних поглядів І. Франка, що знайшла своє вираження у його відході від ідеї безнаціонального соціалізму М. Драгоманова⁴⁵. Багато місця присвячено спільним зусиллям обох інтелектуалів зі структурування тогочасного розрізненого українського політикуму, особливо їх участі у створенні й діяльності Національно-демократичної партії в 1899 р.⁴⁶.

THE PROBLEM “FRANKO – HRUSHEVSKY” IN THE HISTOROGRAPHIC DISCOURSE

Vasyl PEDICH

Ivano-Frankivsk National University of Oil and Gas,
Department of History and Political Science
15, Carpathian Street, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Vitali TELVAK

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko
Department of Ancient History of Ukraine and special historical disciplines
Ivan Franko Street, 24, 82100 Drohobych, Lviv region, Ukraine

Summary

The article is devoted to the historiographical analysis of the problem “Franko and Hrushevsky”. Different approaches to the study of this problem have been revealed, the main periods of its research have been analyzed. The sources of the study of the relations between the two scholars have been indicated, their scientific collaboration has been briefly outlined in the framework of the SSS from the time of the arrival of M. Hrushevsky to Lviv in 1894 and until the death of Kamenyar in 1916. The attention has been drawn to the complex evolution of their relationship from friendship to conflict, which was conditioned by progressive illness and a sharp deterioration of I. Franko’s physical and mental health and the complex, authoritarian nature of M. Hrushevsky.

The article traces the historiographic research of the problem of relationship between I. Franko and M. Hrushevsky in chronological order. It has been noted that in the Soviet Franko studies from the end of the 20th and early 30’s there was formed the thesis of the antagonistic ideological positions of two scientists. Ivan Franko was purposefully displayed as a writer of a revolutionary-democratic stream, on the contrary, M. Hrushevsky was proclaimed to be the main figure of “bourgeois nationalists”. After the death of the historian in 1934, this tendency was further aggravated and received its logical continuation in the postwar period.

⁴² Андрій Франко, “Співпраця М. Грушевського та І. Франка у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка”, у *Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції*. (Львів: Світ, 1995), 35–38.

⁴³ Ярослава Мельник, *З останнього десятиліття Івана Франка*. (Львів, 1999), 152–156.

⁴⁴ Калина, “До питання про політичні й літературні стосунки І. Франка та М. Грушевського”, 72–74; Михайло Нечитайлюк, “Іван Франко та Михайло Грушевський про “Національний ідеал”, у *Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції*. (Львів: Світ, 1995), 273–277.

⁴⁵ Ігор Гирич, “Народництво” та “державництво” в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять”, *Молода нація. Альманах*, no. 4 (2000): 13.

⁴⁶ Ярослав Грицак, “... Дух, що тіло рве до бою...”: *Спроба політичного портрета Івана Франка*. (Львів: Камінь, 1990), 156–157; Володимир Кухар, “М. Грушевський і створення Національно-демократичної партії”, у *Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції*. (Львів: Світ, 1995), 277–280; Михайло Гнатюк, “Іван Франко і Національно-демократична партія в Галичині”, *Українське літературознавство*, no. 60 (1995): 7–14.

The study considers the legacy of I. Franko and M. Hrushevsky from the standpoint of a national paradigm by diasporian scientific centers. A considerable attention has been paid to the relations between these two figures, which was conditioned by the need to respond to the total falsification of their relations in the work of Soviet authors, and the appearance of the memoirs of Ivan Franko's daughter, Anna Franko-Klyachko, published in Toronto in 1956, in which these relationships were presented as highly conflictual and antagonistic. Among diasporian studies, special attention was paid to the works of V. Doroshenko, L. Vinar, O. Dombrovsky, in which, using a solid source basis, the factual mistakenness of most of the adherents of the conflict interpretation of I. Franko's and M. Hrushevsky's relations was refuted.

It has been emphasized that the new, modern stage of the national historiography of the problem of these relations was affected by the radical revision of the main theses of the Soviet Franco Studies in general and, in particular, by the revision of the established stereotypical, negative evaluations of I. Franko by his well-known contemporaries M. Drahomanov, L. Ukrainka, M. Hrushevsky.

The article concludes that there is a need for a comprehensive study of the relations between two prominent scientists from the point of view of modern methodological points, taking into account the expanded source base and the existing historiographical tradition.

Keywords: Mykhaylo Hrushevsky, Ivan Franko, historiography, creative relations, relations, conflict of Franko studies.

REFERENCES

- Andrusiak, Mykola. "Ivan Franko ta istorychni kontseptsii Mykhaila Hrushevskoho", *Zapysky NTSh. T. CLXXXII. Ivan Franko. Zbirnyk dopovidei dlia vidznachennia 110-richchia narodyn i 50-richchia smerty Ivana Franka. Ch. 1.* Niu-York, Paryzh, Toronto, 1967, 103–116. (in Ukrainian).
- Antonovych, Mykola. "Mykhailo Hrushevskyyi v lystuvanni Ivana Franka", *Ukrainskyi istoryk*, no. 3–4, 1–4 (1991–1992): 293–300. (in Ukrainian).
- Astaf'iev, Oleksandr. "Literaturoznavcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho", *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo pedahohichnogo instytutu im. M. V. Hoholia*, no. XVI (1) (1996): 85–89. (in Ukrainian).
- Budnyi, Vasyl. "M. Hrushevskyyi – literaturnyi krytyk", *Tezy dopovidei ta povidomlen naukovo-teoretychnoi konferentsii, prysviachenoj 125-richchuu vid dnia narodzhennia akademika M. Hrushevskoho.* Ivano-Frankivsk, 1991, 71–72. (in Ukrainian).
- Burlaka, Halyna. "Dva lysty M. Hrushevskoho do I. Franka: [1898–1899 rr.]", *Starozhytnosti*, no. 18–19 (1991): 14. (in Ukrainian).
- Burlaka, Halyna. "Z lystuvannia M. Hrushevskoho z I. Frankom", *Ivan Franko i natsionalne vidrodzhennia. Tezy respublikanskoj naukovoj konferentsii.* Lviv, 1991, 19–20. (in Ukrainian).
- Chubatyi, Roman. "Spohady pro Ivana Franka", *Vyzvolnyi shliakh*, no. 6 (1967): 711–720. (in Ukrainian).
- Dei, Oleksij. *Ivan Franko. Zhyttia i diialnist.* Kyiv: Dnipro, 1981. (in Ukrainian).
- Denysiuk, Ivan. "Perebudova i frankoznavstvo", *Slovo i chas*, no. 10 (1990): 57. (in Ukrainian).
- Denysiuk, Ivan. "Folklorystychni kontseptsii M. Hrushevskoho i I. Franka", *Mykhailo Hrushevskyyi i Zakhidna Ukraina: Dopovidi i povidomlennia naukovoj konferentsii.* Lviv: Svit, 1995, 229–234. (in Ukrainian).
- Dombrovskyyi, Oleksandr. "Vidnoshennia Ivana Franka do problemy antychnoi istorii", *Zapysky NTSh. T. CLXVI. Zbirnyk filolohichnoi sektsii na poshanu storichchia narodyn Ivana Franka.* Niu-York, Paryzh, Sidnei, Toronto, 1957, 134–137. (in Ukrainian).
- Dombrovskyyi, Oleksandr. "Krytychni zavvahy I. Franka do "Istorii" M. Hrushevskoho", *Ukrainskyi istoryk*, no. 1–3 (1970), 130. (in Ukrainian).
- Doroshenko, Volodymyr. *Velykyi Kameniar (zhyttia y zasluhy Ivana Franka). Z nahody 100-littia narodzhennia y 40-littia smerty.* Vinnipeh: Nakladom Komitetu ukrainsiv Kanady, 1956. (in Ukrainian).
- Doroshenko, Volodymyr. *Naukova diialnist Ivana Franka.* Kyiv, Filadelfiia, 1956. Kn. 4 (lypen – serpen). (in Ukrainian).
- Doroshenko, Volodymyr. "Radianske frankoznavstvo", *Zbirnyk "Ukrainskoj literaturnoi hazety" – 1956.* Miunkhen: Vydannia "Ukrainskoho tovarystva zakordonnykh studii", 1957, 38. (in Ukrainian).
- Doroshenko, Volodymyr. "Stradnytskyi shliakh Ivana Franka", *Zapysky NTSh. T. CLXVI. Zbirnyk filolohichnoi sektsii na poshanu storichchia narodyn Ivana Franka.* Niu-York, Paryzh, Sidnei, Toronto, 1957, 41–43. (in Ukrainian).
- Doroshenko, Volodymyr. *Ivan Franko.* Lviv: Nakladom Vydavnytstva "Hromada", 1924. (in Ukrainian).
- Hnatiuk, Myxajlo. "Ivan Franko i Natsionalno-demokratychna partiia v Halychyni", *Ukrainske literaturoznavstvo*, no. 60 (1995): 7–14. (in Ukrainian).
- F., B. "Ushanuvannia pamiaty Iv. Franka: Z nahody 10-rich. z dnia smerti (1916–1926)", *Zhyttia y revoliutsiia*, no. 6 (1926): 94–95. (in Ukrainian).

- Fedoryshyn, Petro. "M. Hrushevskiy – literaturoznavets i publitsyst", *Ukrainske literaturoznavstvo*, no. 63 (1996): 60–64. (in Ukrainian).
- Franko, Andrii. "Spivpratsia M. Hrushevskoho ta I. Franka u Naukovomu tovarystvi im. T. Shevchenka", *Mykhailo Hrushevskiy i Zakhidna Ukraina: Dopovidi i povidomlennia naukovoï konferentsii*. Lviv: Svit, 1995, 35–38. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Prychynky do istorii Ukrainy-Rusi. Chast persha. Komentari", *Franko I. Zibrannia tvoriv u p'iatdesiaty tomakh. Tom 47*. Kyiv: Naukova dumka, 1986, 704. (in Ukrainian).
- Franko, Taras. *Pro batka. Statti, spohady, rozpovidi i narysy*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 1956. (in Ukrainian).
- Franko, Zenovija. "M. Hrushevskiy i I. Franko", *Ukrainskyi istoryk*, no. 3–4, 1–4, (1991–1992): 278. (in Ukrainian).
- Franko, Zenovija. "Mykhailo Hrushevskiy i Ivan Franko", *Mykhailo Hrushevskiy: Zbirnyk naukovykh prats i materialiv Mizhnarodnoi yuvileinoï konferentsii, prysviachenoï 125-richchiu z dnia narodzhennia M. Hrushevskoho*. Lviv: 1994, 291–296. (in Ukrainian).
- Franko-Kliuchko, Anna. *Ivan Franko i yoho rodyna: Spomyny*. Toronto: Liha Vyzvolennia Ukrainy, 1956. (in Ukrainian).
- Franko-Kliuchko, Hanna. "Ostannii potsilunok", *Spohady pro Ivana Franka*. Kyiv: Dnipro, 1981, 316–333. (in Ukrainian).
- Hnatiuk, Myxajlo. "Pysmennytska diialnist Ivana Franka u literaturno-krytychnii interpretatsii Mykhaila Hrushevskoho", in *Mykhailo Hrushevskiy i Zakhidna Ukraina: Dopovidi i povidomlennia naukovoï konferentsii*. Lviv: Svit, 1995, 188–193. (in Ukrainian).
- Hnatiuk, Myxajlo. "U koli blyzkykh i druziv. Ivan Franko u spohadakh suchasnykyv", *Dzvin*, no. 8 (1995): 142–144. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Myxajlo. "Apostolovi pratsi", *Ukraina*, no. 6 (1926): 3–20. (in Ukrainian).
- Hrytsak, Yaroslav. "... Dukh, shcho tilo rve do boiu...": *Sproba politychnoho portreta Ivana Franka*. Lviv: Kameniar, 1990. (in Ukrainian).
- Hyrych, Igor. "Narodnytstvo" ta "derzhavnytstvo" v ukrainskii istoriohrafii: problema zmistovnoho napovnennia poniat", *Moloda natsiia. Almanakh*, no. 4 (2000): 13. (in Ukrainian).
- "Ivan Franko", in *Zbirnyk dopovidei dlia vidznachennia 110-richchia narodyn i 50-richchia smerty Ivana Franka*. Ch. 1. Niu-York, Paryzh, Toronto, 1967. (in Ukrainian).
- Kalyna, Volodymyr. "Do pyttannia pro politychni y literaturni stosunky I. Franka ta M. Hrushevskoho", *Tezy dopovidei ta povidomlen naukovo-teoretychnoi konferentsii, prysviachenoï 125-richchiu vid dnia narodzhennia akademika M. Hrushevskoho*. Ivano-Frankivsk, 1991, 72–74. (in Ukrainian).
- "Khronika", *Ukrainskyi istoryk*, no. 1–2 (1966): 130–135. (in Ukrainian).
- Korniichuk, Volodymyr. "Istoriia Ukrainy-Rusy" M. Hrushevskoho v retsenzii I. Franka", *Mykhailo Hrushevskiy i Zakhidna Ukraina: Dopovidi i povidomlennia naukovoï konferentsii*. Lviv: Svit, 1995, 93–96. (in Ukrainian).
- Kovalenko, Leonid. "Istorychni pohliady I.Ia.Franka", *I. Ia. Franko yak istoryk*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR, 1956, 29. (in Ukrainian).
- Kravets, Mykola. *Ivan Franko – istoryk Ukrainy*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 1971. (in Ukrainian).
- Kukhar, Volodymyr. "M. Hrushevskiy i stvorennia Natsionalno-demokratychnoi partii", *Mykhailo Hrushevskiy i Zakhidna Ukraina: Dopovidi i povidomlennia naukovoï konferentsii*. Lviv: Svit, 1995, 277–280. (in Ukrainian).
- Kvit, Serhij. "Ivan Franko i Mykhailo Hrushevskiy", *Slovo i chas*, no. 1 (1991): 61–70. (in Ukrainian).
- Lozynskiy, Myxajlo. *Ivan Franko*. Viden: Nakladom Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy, 1917. (in Ukrainian).
- Lutsiv, Luka. "Ivan Franko. Zhyttia i tvorichist", *Kalendar-almanakh na 1966 rik. U 110-richchia narodzhennia i 50-richchia smerty Ivana Franka*. Dzherzi-Syti, Niu-York: Vydavnytstvo "Svoboda", 24–25. (in Ukrainian).
- Lutsiv, Luka. *Ivan Franko. Zhyttia i tvorichist*. Niu-York, Dzherzi Syti: Naukove Tovarystvo im. Shevchenka i "Svoboda", 1966. (in Ukrainian).
- "Lyst I. Franka do M. P. Drahomanova", in *Franko I. Zibrannia tvoriv u p'iatdesiaty tomakh. Tom 49. Lysty (1886–1894)*. Kyiv: Naukova dumka, 1986, 508. (in Ukrainian).
- "Lysty M. Hrushevskoho do M. Vozniaka", *Velykyi Ukrainets. Materialy z zhyttia ta diialnosti M. S. Hrushevskoho*. Kyiv: Veselka, 1992, 298–312. (in Ukrainian).
- Melnyk, Yaroslava. *Z ostannoho desiatylittia Ivana Franka*. Lviv, 1999. (in Ukrainian).
- Mukhyn, Myxajlo. "Profesor Mykhailo Hrushevskiy", *Vyzvolnyi shliakh*, no. 3 (1968): 324–336. (in Ukrainian).

Mykytas, Vasyl. *Ideolohichna borotba navkolo spadshchyny Ivana Franka. Doslidzhennia*. Kyiv: Dnipro, 1978.

Nechytaliuk, Myxajlo. "Ivan Franko ta Mykhailo Hrushevskiyi pro "Natsionalnyi ideal", *Mykhailo Hrushevskiyi i Zakhidna Ukraina: Dopovidi i povidomlennia naukovoï konferentsii*. Lviv: Svit, 1995, 273–277. (in Ukrainian).

Ofitsynskiyi, Roman. "Mykhailo Hrushevskiyi ta Ivan Franko (Mizhosobysti ta naukovy vzaiemny koryfeiv ukrainskoho vidrozhennia)", *Spadshchyna Velykoho Ukraintsia: Naukovo-metodychnyi zbirnyk materialiv konferentsii, prysviachenykh 130-y richnytsi yuvileiu M. S. Hrushevskoho ta piatii richnytsi nezalezhnosti Ukrainy, upor. V. Melnyk, R. Ofitsynskiyi*. Uzhhorod: VAT "Patent", 1997, 61–62. (in Ukrainian).

P'iatdesiatylittia Ivana Franka. 1916–1966. Zbirnyk materiialiv. London: Frankivskiyi komitet u Velykii Brytanii, 1966. (in Ukrainian).

Sarbei, Valerij. "Do pytannia pro naukovu spadshchynu akademika M.S. Hrushevskoho", *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, no. 10 (1989): 123–124. (in Ukrainian).

Simovych, Vasyl. *Ivan Franko. Yoho zhyttia ta diialnist*. Miunkhen: Vydavnytstvo "Dniprova khvyliia", 1966.

Slobodianskyi, Vasyl, and Telvak, Vitalij. "I. Franko pro istorychni kontseptsii M. Hrushevskoho", *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*, II (1997): 164–168. (in Ukrainian).

Stakhiv, Matvij. *Zapysky NTSh. T. CLXXXII. Ivan Franko. Zbirnyk dopovidei dlia vidznachennia 110-richchia narodyn i 50-richchia smerty Ivana Franka. Ch. 1.* – Niu-York, Paryzh, Toronto, 1967, 83–102. (in Ukrainian).

Streleskyi, Ghennadij, and Trubaichuk, Anatolij. *Mykhailo Hrushevskiyi, yoho spodvyzhnyky y oponenty*. Kyiv: Chetverta khvyliia, 1996. (in Ukrainian).

Vozniak, Myxajlo. "Ivan Franko v dobi radykalizmu", *Ukraina*, no. 6 (1926): 113–163. (in Ukrainian).

Vynar, Ljubomyr. "Istorychni praci Ivana Franka", *Zbirnyk "Ukrainskoi literaturnoi hazety" – 1956*. Miunkhen: Vydannia "Ukrainskoho tovarystva zakordonnykh studii", 1957, 48–49. (in Ukrainian).

Yu. B. [Boiko, Jurij]. "I. Franko i M. Hrushevskiyi", *Naukovi zapysky Ukrainskoho vilnoho universytetu*, no. 8 (1965–1966): 1–4. (in Ukrainian).

Zarubizhne frankoznavstvo: Bibliohrafichnyi pokazhchyk, uporiadnyk M. Moroz, vidp. red. F. Pohrebenyuk. Lviv, 1997, 34–39. (in Ukrainian).

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (477.030) "1990"

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ
У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАННЯХ
(НА ПРИКЛАДІ ОУН ТА УПА)

Степан БОРЧУК

ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
кафедра всесвітньої історії, e-mail: borchuk_s@ukr.net
вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна

Проаналізовано український національно-визвольний рух у роки Другої світової війни. Основну увагу акцентовано на аналізі специфіки висвітлення ОУН та УПА в енциклопедичних виданнях. Розкрито зміни у векторах висвітлення національно-визвольного руху в історичній літературі. Простежено зміни у поданні основної інформації в проектах енциклопедичного формату. Суттєву увагу акцентовано на специфіці викладу матеріалу у гаслах, присвячених ОУН та УПА. Представлена на прикладі проаналізованих гасел інформація дає змогу зрозуміти процес наукової реконструкції загального полотна історичного процесу, суспільно-політичного контексту та окремі аспекти самостійницького руху в різних енциклопедичних форматах. На основі статей, вміщених в енциклопедичних проектах, охарактеризовано здобутки та майбутні перспективи висвітлення національно-визвольного руху в енциклопедичному форматі. Опрацьований масив дає змогу, окрім аналізу та широких констатацій, визначити і проблемні вектори висвітлення визвольного руху енциклопедичними виданнями, які необхідно вирішити сучасній історичній науці, з урахуванням суспільного інтересу і запитів держави.

Ключові слова: енциклопедія, Друга світова війна, ОУН, УПА, національно-визвольний рух, ЕІУ, гасла, націоналізм, самостійницький рух.

Український національно-визвольний рух займає чільне місце серед історичних досліджень і привертає увагу багатьох дослідників та читачів. Це пов'язано не лише з тим, що ця проблематика тривалий час знаходилася в ніші табуйованих тем за часів Радянського Союзу та під викривленим заангажованим ідеологічним "рядном" трансливалася суспільству. Саме ідеологічне викривлення та необ'єктивність подання інформації призвело до того, що на сучасному етапі становлення України, незважаючи на те, що визвольний рух став центральним об'єктом наукових студій ще з незалежності, так і не сформовано об'єктивної, наукової оцінки ролі найактивніших носіїв ідеї "Вільної України". Роль найактивніших поборників "української ідеї" у 20–50-х роках узяли на себе українські націоналісти. Саме вони зайняли провідну нішу в дослідженнях науковців, виступаючи основним об'єктом та суб'єктом національно-визвольного руху у роки Другої світової війни.

З 90-х років самостійницький рух привернув увагу багатьох дослідників і читачів, які цікавляться тогочасними подіями. Поряд з "ювілейними" з'явилася низка публікацій та видань, автори яких намагалися, з одного боку, глибше й детальніше проаналізувати окремі події та явища, а з іншого, – чіткіше й виразніше концептуалізувати їх, здійснити широкі порівняння й асоціації, осмислити цей феномен на якісно новому теоретичному рівні.

Звичайно, слід узяти до уваги, що статті, присвячені історії ОУН та УПА, писалися в різний час і багатьма авторами, відповідно різнилися методологічні параметри та ідеологічні вектори, які, на жаль, синхронізувалися з певними політичними процесами, які відбувалися в Україні. Це, за визначенням, заклало певні розбіжності в трактування окремих подій та їхніх безпосередніх учасників. Однак можна стверджувати з упевненістю, що всі вони загалом формують повний україноцентричний концепт цього явища, що й стало одним з визначальних у вітчизняній історії. Водночас необхідно констатувати остаточне подолання радянської "спад-

щини”, яка виключала специфіку українського визвольного руху й нерозривно пов’язувала його з подіями загального “всерадянського” руху Опору. А учасників ОУН та УПА взагалі таврували зрадниками і не вмщували публікацій про українські організації в енциклопедичних виданнях. Незважаючи на колосальну кількість досліджень, присвячених діяльності ОУН та УПА, кількість енциклопедичних праць лишається доволі незначною, але саме енциклопедичні проекти є специфічною індикацією етапів фундаментальних досліджень, які резюмують і підсумовують існуючі наукові розвідки із цієї проблематики. Разом із тим енциклопедичний формат дає змогу репрезентувати фінальні напрацювання історичних досліджень, що ілюструють широкому загалу історіографічні тенденції гуманітарного виміру.

Нашим завданням є аналіз висвітлення українського самостійницького руху часів Другої світової війни на сторінках енциклопедичних видань. Варто зазначити, що об’єктом цієї розвідки стали не всі наявні енциклопедії, в яких містяться гасла вказаної проблематики, а лише ті, які, на наш погляд, відіграли ключову роль у формуванні “енциклопедичного образу” національно-визвольного руху.

Першою фундаментальною науковою працею, що містить систематизовані знання про Україну, стала “Енциклопедія Українознавства”, спроектована й реалізована під егідою Наукового товариства ім. Т. Шевченка, підготовлена й видана українськими діаспорними вченими в Сарселі (передмістя Парижа, Франція). Ініціатором та головним редактором видання став професор В. Кубійович, авторами статей, зокрема, – А. Жуковський, Ю. Шевельов, В. Маркусь, О. Оглоблин, М. Глобенко, С. Янів та інші. Це була 3-томна енциклопедія (1949–1952) і 10-томна словникова частина (1955–1984): 1 600 друкованих аркушів, понад 20 тисяч термінів. За часів Радянського Союзу ця книга не потрапила до читача зі зрозумілих причин. Але вже з перших років незалежності репринтне видання здійснено відразу у двох видавництвах Львова й у київському видавництві “Глобус”. Так, у Львові було створено видавничий комітет, що його очолили троє співголів – І. Гель, М. Жулинський, О. Романів. Перевидання було здійснено під егідою НТШ на кошти кількох спонсорів, серед яких – підприємства Львова, Львівщини та за рахунок внесків від приватних осіб. Художнє оформлення енциклопедії здійснювалося Ю. Кучабським.

У 1-му томі вміщено статтю Олега Романіва “Довгий, тернистий, шлях українства до самопізнання”, де подано доволі змістовну інформацію з історії українських енциклопедій та “Енциклопедії українознавства” зокрема. Планувалося також видання двох нових, додаткових, томів, у яких мало бути висвітлено найновіші явища, факти й аспекти сучасного життя України, а також виправлено помилки й недоліки, допущені в попередніх томах енциклопедії.

Видання мало чіткий україноцентричний підхід, містило розгорнуті сюжети, щоправда, цілісна концепція Другої світової війни не була сформована. “Енциклопедія Українознавства” стала головним на той час орієнтиром, що мав сприяти продукуванню якісно нових концептуальних підходів до вивчення української історії.

На сторінках “Енциклопедії Українознавства” міститься декілька статей, на підставі яких можна зробити висновки щодо позиції авторів та редакційної колегії до українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни.

В одинадцятому томі (розділ 8) подано матеріал, присвячений Другій світовій війні. Автори розкривають процес виникнення самостійницького руху, а також його еволюцію в нових умовах. Незважаючи на спроби адаптуватися до “нового порядку”, який встановили нацисти на окупованих територіях, більшість місцевого населення й громадсько-політичних сил не змогли змиритися з антиукраїнською політикою гітлерівців та румунської адміністрації. Свідченням цього став рух Опору, складовими якого були відділи “Поліської Січі”, пізніше – УПА, УНРА, Т. Бульби-Боровця, ОУН, УПА, а також “червоні” партизани. Наголошувалося на тому, що, на відміну від польського руху Опору, який значною мірою скеровувався еміграційним урядом у Лондоні, у роки війни “екзильний уряд УНР не виявляв помітної активності. З вересня 1939 А. Лівницький під наглядом поліції перебував у Варшаві, а функції гол. Директорії УНР виконував у 1939–40 рр. В. Прокопович, що перебував у Франції. В той час гол. уряду був О. Шульгин. Екзильний уряд відновив свою діяльність тільки після війни”¹.

¹ Енциклопедія Українознавства. (Перевид. в Україні). Львів : Молоде життя, 1993. Т. 11. С. 95–96.

У тексті зазначається, що 21–25 липня 1943 р. відбувся III Великий надзвичайний збір ОУН, учасники якого за нових воєнно-політичних умов покреслили головні програмні положення організації, у тому числі право кожного народу на створення власної держави. Через рік, у липні 1944 р., було створено Українську головну визвольну раду (УГВР) “як політичний провід УПА”. Її завданням була “розбудова суспільно-політичної бази боротьби збройного підпілля проти окупанта”. “Наприкінці 1944, – йдеться в статті, – коли всі укр. землі були окуповані більшовиками, німці змінили своє ставлення до українського питання. Восени 1944 вони випустили з концентраційних таборів українських політичних лідерів: С. Бандеру, А. Мельника, Я. Стецька, Т. Бульбу-Боровця та ін.

... Під проводом ген. П. Шандрука, В. Кубійовича й О. Семененка 17 березня 1945 р. в Німеччині створено Український Національний Комітет – політичний центр, який, однак, не міг багато зробити. Частково вдалося врятувати Дивізію “Галичина”, яку було переведено з більш. Фронту на бік зах. альянтів і перетворено на Першу Українську Дивізію в складі Української Національної Армії. Українська Дивізія була згодом інтернована в Ріміні”².

Окремо варто звернутися до статті “Націоналізм”, у якій розкриваються основні засади українського націоналізму його місце й роль у розгортанні самостійницького руху в першій половині XX ст. Детально аналізуючи розвиток, ідеологічні підстави, програмні засади українського націоналізму як політичного руху, автори тексту наголошують на його складності, внутрішніх організаційних, тактичних і стратегічних суперечностях, розходженнях у поглядах теоретиків та лідерів ОУН, наявності “ревізійністських тенденцій, еволюції українського націоналізму від його “інтегральної” форми тоталітарного зразка у 30-ті роки до демократичного самостійництва кін. 40-х – поч. 50-х років. XX ст.” Оскільки головним закидом опонентів українського націоналізму була (і залишається до цього часу) співпраця з III Райхом, видається важлива оцінка цього явища авторами статті. Вони стверджують із цього приводу таке: “Колоніальна політика німців в окупованій Україні перекреслила зовн.-політ. концепцію націонал. Руху. Але обставина, що Німеччина взагалі не хотіла мати українців за партнерів, звільнила укр. Н.[аціоналізм] від ролі, аналогічної до хорв. усташів чи словацьких глінківців”³.

Наступним знаковим енциклопедичним проектом варто відзначити “Політичну енциклопедію” Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса Національної академії наук України. Завдання, яке ставили перед собою виконавці проекту, – створення всебічного і ґрунтовного уявлення про стан політичної науки, її категоріальний апарат, загальноприйняті та альтернативні теорії та підходи у вивченні політичної історії в Україні. В енциклопедії тема українського націоналізму розкривається в статті “Націоналізм”, яку підготував для видання В. Кулик. Що ж до періоду Другої світової війни, то йому присвячено одне речення: “Під час 2-ї світової війни ОУН очолила спротив нацист. окупац. режимові, що увінчався створенням масової збройної сили – Української повстанської армії, яка після відступу нацистів і встановлення радянської влади протягом майже десятиліття вела боротьбу проти неї”⁴.

Статтю ж про ОУН у “Політичній енциклопедії” готував І. Патриляк. Дослідник згодом розширив та доповнив цю статтю і в іншому енциклопедичному виданні “Енциклопедії історії України”. Глибока й зважена розвідка автора ґрунтується на потужному фактологічному масиві, дала можливість вийти на конкретні та широкі узагальнення про роль і місце ОУН у національно-визвольному русі в роки Другої світової війни.

Статтю “Українська повстанська армія” підготував для видання О. Лисенко. Автор дуже стисло окреслив обставини створення, діяльності, основи тактики й стратегії, ідеологічно-програмні засади повстанського руху⁵.

Що ж стосується радянської енциклопедистики, то в серіях “Большой советской энциклопедии”, “Советской исторической энциклопедии”, “Энциклопедическом словаре”, “Українській радянській енциклопедії” – статті, присвячені українському націоналізмові, ОУН, УПА тощо

² Енциклопедія Українознавства. (Перевид. в Україні). Львів: Молоде життя, 1993. Т. 11. С. 95.

³ Ibid., Т. 5. С. 1726.

⁴ Політична енциклопедія. К.: Парлам. вид-во, 2012. С. 486.

⁵ Ibid., С. 731–732.

взагалі відсутні. Варто зазначити, що у виданнях часів незалежності України в деяких енциклопедичних виданнях відсутні гасла “Націоналізм” як то: в “Современной украинской энциклопедии” у 16 томах, виданій у Харкові. Варто було б зазначити, що основний наратив енциклопедії був запозичений з “Большой советской энциклопедии”, окремі гасла, що стосувалися історії України, були дописані авторами в хаотичній та малорепрезентативній формі, виступаючи здебільшого фактологічною констатацією, “Российском энциклопедическом словаре”, виданому в Москві 2001 р. та інших російських видань.

У “Современной украинской энциклопедии” гасла “ОУН” та “УПА” наводяться так: “Організація українських націоналістів – об’єднання в Західній Україні у 1929 – на поч. 1950-х рр.; наступниця Української військової організації (УВО). Створила воєнне формування – Українську повстанську армію, що боролася проти Червоної Армії у Велику Вітчизняну війну. Після 1945 р. залишки ОУН діяли підпільно”⁶.

“Українська повстанська армія (УПА) – підпільне воєнно-політичне угруповання, яке діяло з 1942 р. під керівництвом ОУН. У Польщі ліквідована в 1947, в УРСР – на поч. 1950-х рр.”⁷.

Найбільш фундаментальним є “Енциклопедія історії України” видавництва “Наукова думка”, ідея створення проекту виникла у 1994 р., а практична робота з її підготовки почалася 1997 р. Слід мати на увазі тогочасний стан вітчизняної гуманітаристики в цілому. Це був період глибокого переосмислення минулого й пошуку власного місця в світовому науковому просторі.

Питання самостійницького руху належали до тих тематичних блоків, які потребували суспільної й наукової реабілітації та легітимації.

Оскільки осью силою українського національно-визвольного руху стали послідовники українського націоналізму, цим публікаціям відводиться важливе місце в енциклопедичних форматах. У статті “Націоналізм”, підготовленій для “Енциклопедії історії України” Л. Нагорною, власне українському націоналізмові відводиться незначна частина, причому нічого не сказано про його еволюцію в 40–50-ті роки ХХ ст. у бік демократичних цінностей. Натомість зазначено, що “у процесі взаємодії і протиборства з ін. ідеологіями та світоглядними системами він у 20 ст. виразно еволюціонував у бік крайнього, інтегрального Н., набуваючи таких рис, як апологія нац. винятковості, схильність до політ. екстремізму і його героїзація, абсолютизація вічного суперництва націй. Фанатизм, дух нац. нетерпимості, ксенофобії, втілені в радикально-націоналістичних концепціях, створили в очах значної частини суп-ва негативний імідж не лише Н., але й української ідеї”⁸. Варто наголосити на тому, що в найбільших й авторитетних виданнях феноменологія українського націоналізму, в одному випадку, фактично не розкрита, а в іншому, – подана однобоко й плоско.

ЕІУ стала своєрідним майданчиком для оприлюднення результатів системних напрацювань вітчизняних науковців, апробації нових методологічних і концептуальних підходів, новітнього, неполітизованого термінологічного апарату, в основі якого – цілісні концепції історії України, значно відмінні від російських чи радянських схем.

В енциклопедичному 10-томнику подана найбільша кількість гасел, присвячених тематиці національно-визвольного руху, порівняно з іншими енциклопедичними виданнями. У гаслах, вміщених в ЕІУ, розкривається роль і місце самостійницького руху, характеризується роль окремих політичних і громадських інституцій та діячів, простежуються причинно-наслідкові зв’язки.

ЕІУ створила умови для усталення дефінітивно-категоріального апарату, якою користуються дослідники України.

Ще один важливий сегмент теми, відображений в ЕІУ, – це історична біографістика. Портретна галерея в цьому виданні “залюднює” “Енциклопедію” і сприяє з’ясуванню мотиваційних чинників, що визначали політичні погляди й моделі поведінки головних діячів національно-визвольного руху в роки Другої світової війни.

⁶ Современная украинская энциклопедия. Х., 2007. Т. 10. С. 290.

⁷ Ibid., Т. 13. С. 406.

⁸ Енциклопедія історії України. К. : Наук. думка, 2004. Т. 7. С. 241.

Оцінюючи цей унікальний науковий проект, слід нагадати, що про його суспільну й наукову вагу переконливо свідчить присвоєння його авторському колективу Державної премії в галузі науки і техніки 2016 року. Водночас появу такого видання слід вважати одним із важливих шаблів у формуванні українського енциклопедичного контенту та загальної концепції історії України.

В енциклопедичних виданнях можна виявити статті про Р. Шухевича, А. Мельника, Я. Стецька та інших діячів ОУН і командирів УПА, і ці концентровані життєписи також сприяють популяризації знань про національно-визвольний рух в Україні у ХХ ст., хоча й виконані з різним ступенем повноти й тенденційності. Крім того, у працях жанру існує низка гасел, які відображають особливості українського самостійницького руху воєнної доби, наприклад: Українська головна визвольна рада, “Польська Січ”, Український національний комітет, Українські національні ради (у Львові та Києві), Українська народна самооборона, Буковинський курінь, Українське державне правління, НРВО, Фронт національної єдності, Фронт української революції та інші. Як їхня наявність, так і відсутність в енциклопедичних проектах є свідченням стану історичної науки в певних суспільно-політичних умовах, рівня її свободи й автономності від влади, політичної кон’юнктури та соціального замовлення⁹.

Незважаючи на широкий спектр персоналій національно-визвольного руху періоду Другої світової війни, не можна обійти ключову фігуру цього періоду – С. Бандеру. У статті, яку підготувала для “Енциклопедії історії України” О. Стасюк, наводиться авторська оцінка з якою складно не погодитися “Прізвисьце Б.[андери] є символом укр. нац.-визв. руху 1930–50-х рр.”¹⁰.

Специфічно, зі зрозумілих причин, наводять оцінку діяльності С. Бандери російські історики. Так, в енциклопедії “Великая Отечественная война. 1941–1945” міститься стаття, у якій стисло згадані основні віхи життя та боротьба очільника ОУН(СД). Уникаючи характеристики самого діяча, автор зміщує акценти на інші сюжети, до яких головний персонаж має опосередкований стосунок. Зокрема, зазначається, що до нападу Німеччини на СРСР “Бандері вдалося сформувати під німецьким протекторатом батальйони українських націоналістів – “Нахтігаль” і “Роланд”, які надалі використовувались як каральні підрозділи на окупованій території СРСР та відзначилися своєю жорстокістю проти мирного населення”. Визнається факт бойових дій не тільки з радянськими партизанами, підрозділами Червоної армії та військ НКВС, а й німецькими частинами. Водночас наголошується, що члени ОУН та упівці “здійснювали вбивства” радянських активістів та військовослужбовців Червоної армії, влаштовували акції терору проти місцевих мешканців¹¹. Ці вкрай заангажовані матеріали переконують у тому, що сучасна російська історіографія продовжує експлуатувати радянські концептуальні підходи до оцінки українського самостійницького руху.

Важливе місце для сучасної популяризації історичних знань відіграє мережа Інтернет. Особливе місце серед тематичних запитів посідає український національно-визвольний рух у роки Другої світової війни. Найбільш повно представлена інформація на загальнодоступній вільній багатомовній онлайн-енциклопедії Вікіпедії (Wikipedia). Як інтернет-довідник, Вікіпедія є найбільшою і найпопулярнішою серед подібних сайтів. За обсягом відомостей і тематикою Вікіпедію вважають найповнішою енциклопедією, яку коли-небудь створювали за всю історію людства. За даними статистичної компанії Alexa Internet сайт Вікіпедія станом на січень 2016 року посів сьоме місце серед ста найпопулярніших веб-сайтів у світі і 13 серед ста найпопулярніших веб-сайтів в Україні¹². Тому нескладно переоцінити роль, яку відіграють інтернет-портали в сучасному інформаційному світі. Проте варто врахувати той факт, що будь-хто, у кого є доступ до читання Вікіпедії, також може редагувати практично всі її статті. Дуже часто у зв’язку з цим деякі статті редагуються залежно від політичного запиту, й інформація

⁹ Степан Борчук, “Проблематика українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни на сторінках енциклопедичних і бібліографічних видань” *Галичина*. Ч. 22–23. (2013): 493–500.

¹⁰ Енциклопедія історії України. К.: Наук. думка, 2004. Т. 1. С. 177.

¹¹ Великая Отечественная война. 1941–1945: энциклопедия. М., 2010: 46, 47.

¹² “Список найпопулярніших веб-сайтів в Україні”, *Alexa Internet*. Доступ отримано 16 жовтня 2017, <https://www.alexa.com/topsites>.

використовується з метою маніпуляції суспільною свідомістю. Так, можна навести приклад публікацій, присвячених УПА, які відрізняються за насиченням фактологічного матеріалу, наявністю ілюстративного матеріалу та посиланнями на зовнішні джерела залежно від обраної мови. Найбільш суттєвою довгий час була різниця між україномовною та російськомовною версіями, певні відмінності були присутні й у німецькомовних та англкомовних публікаціях. Це ж саме стосується і публікацій, пов'язаних із персоналіями, зокрема з постаттю С. Бандери.

Оскільки енциклопедичний жанр є доволі своєрідним і досить складним, а авторська відповідальність високою, статті, розраховані на широке коло читачів, мають поєднуватися з лаконічністю, науковою конкретикою, чіткою логікою викладу матеріалу, то "паперовий" варіант є складним монументальним твором, а тиражі не можуть задовольнити широкий суспільний запит. На допомогу приходить інтернет-простір. Головне при цьому чітко усвідомлювати рівень представленої інформації. Усе ж більшість публікацій в електронних енциклопедіях редагуються та відстежуються спеціалістами та експертами в тій чи іншій галузі. Так, статті історичного спрямування на сайті Вікіпедія українською мовою редагуються співробітниками Інституту історії НАН України у співдружності з фаховими спеціалістами інших наукових інституцій.

Однак, незважаючи на інтернет-потенціал електронних баз даних, друковані видання займають авторитетні позиції як серед науковців, так і серед пересічних читачів. А суспільний інтерес до українського національно-визвольного руху в цілому та періоду Другої світової війни зокрема, враховуючи сучасну геополітичну ситуацію, ставить перед дослідником завдання створити документальну працю, яка б, нарешті, звільнившись від ідеологічної заангажованості, сповна розкрила проблематику самостійницького руху. Ймовірно, саме тому відділ історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України на чолі з О. Лисенком розпочали роботу над створенням "Словника" "Енциклопедії історії України періоду Другої світової війни".

UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN THE SECOND WORLD WAR IN THE ENCYCLOPEDIA EDITION (ON THE EXAMPLE OF THE OUN AND UPA)

Stepan BORCHUK

State Higher Educational Institution

"Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University",

Department of World History,

Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Summary

The Ukrainian national liberation movement during the Second World War was analyzed. The main attention is focused on the analysis of the specifics of the coverage of the OUN and UPA in encyclopaedic editions. The changes in the vectors of coverage of the national liberation movement in the historical literature are revealed. Changes in the representation of basic information in encyclopaedic format projects have been traced. The emphasis is placed on the specifics of the presentation of the material in slogans devoted to OUN and UPA. The example of the analyzed slogans gives the opportunity to understand the process of scientific reconstruction of the general canvas of the historical process, the socio-political context and the separate aspects of the autonomous movement in various encyclopaedic formats. On the basis of articles contained in encyclopaedic projects, the achievements and future prospects of coverage of the national liberation movement in the encyclopaedic format are described. The cultivated array allows, in addition to analysis and broad statements, to identify and problematic vectors of coverage of the liberation movement by encyclopaedic publications that need to be addressed by modern historical science, taking into account the public interest and the demands of the state.

Keywords: *encyclopedia, World War II, OUN, UPA, national liberation movement, EIU, slogans, nationalism, independent movement.*

REFERENCES

Borchuk Stepan. "Problematyka ukrains'koho natsional'no-vyzvol'noho rukhu v roky Druhoi svitovoi vijny na storinkakh entsyklopedychnykh i bibliohrafichnykh vydan'" *Halychyna*. No. 22–23. (2013): 493–500. (in Ukrainian).

Chubar'ian A. O. (Ed.). (2010). Velykaia Otechestvennaia vojna 1941–1945: entsyklopeddiia. Moskva: OLMA Medya Hrapp. (in Russian).

Kubiiovych, V. (Ed.). (1993). Entsyklopediia Ukrainoznavstva. (Vol. 11). Lviv: Molode zhyttia. (in Ukrainian).

Levenets, Iu. (Ed.). (2012). Politychna entsyklopediia. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. (in Ukrainian).

Smolii, V. A. (Ed.). (2003). Entsyklopediia istorii Ukrainy. (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

Sovremennaia ukraïnskaia Entsyklopediia. (2007). Khar'kov: Knyzhnyj klub. (in Russian).

“Spysok najpopuliarnishykh veb-sajtiv v Ukraini”, Alexa Internet. Accessed 16 October 2017, <https://www.alexa.com/topsites>.

Надійшла до редакції 14 10 2017 р.

УДК 94 (477): 347.965 "19"

ПРОФЕСІЙНА І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ АДВОКАТІВ СТАНИСЛАВІВЩИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ ст.): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Степан КОБУТА

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України,
вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ,
e-mail: step-ko@i.ua*

Розглянуто основні види історичних джерел щодо вивчення питання розвитку української адвокатури на західноукраїнських землях у кінці ХІХ – першій половині ХХ ст. Зосереджено увагу на документах і матеріалах, котрі відображають професійну, громадсько-політичну і культурну діяльність українських адвокатів Станиславівщини (сучасної Івано-Франківської області), а також українських правників – уродженців краю, які жили і працювали поза межами малої батьківщини. Подано характеристику архівних фондів, збірників опублікованих документів, матеріалів періодичної преси, мемуарну і краєзнавчу літературу. Зроблено висновки про наявність репрезентативної джерельної бази, що дозволяє поглибити рівень наукових досліджень із даної проблематики.

Ключові слова: адвокат, архівні документи, епістолярна спадщина, національно-політичний рух, правник, спогади, Станиславівщина.

Відзначення в Україні 100-ї річниці Української революції 1917–1921 рр. актуалізувало потребу поглибленого вивчення не тільки загально-історичних революційних процесів, але й конкретної мотиваційної поведінки її відомих чи маловідомих учасників – політиків, військових, громадських діячів. Серед них було чимало представників правничої професії – суддів, адвокатів, студентів-правників, котрі були втягнуті у вир подій вітчизняного націо- та державотворення. Імена К. Левицького, Л. Бачинського, Д. Вітовського, С. Витвицького, І. Макуха, Т. Окуневського та ін. увійшли у вітчизняну історію, стали символом боротьби за національні права українців. Усі вони були вихідцями чи діячами Станиславівщини (сучасної Івано-Франківщини), представниками правничої професії – тієї соціально-професійної верстви, котра на рубежі століть очолила політичний рух українців на західноукраїнських землях. Тож у даній статті здійснено аналіз джерельної бази, котра покликана забезпечити поглиблене вивчення участі українських правників у суспільному житті України у вказаний період. Акцентовано увагу на джерелах, котрі характеризують життя, діяльність, правові й політичні погляди, громадську й національно-культурну діяльність станиславівських адвокатів.

Важливими для вивчення історичного минулого залишаються документи й матеріали архівного фонду України, що дозволяють поглибити суму існуючих знань, віднайти маловідомі й невідомі широкому загалу відомості. Чимало документів про діяльність українських адвокатів у вказаний хронологічний період містять фонди Центрального державного історичного архіву України у місті Львові (ЦДІАУЛ). Ці матеріали можна класифікувати за фондоутворювачами:

- масиви документів і матеріалів відомих українських громадських, політичних і економічних організацій¹;
- документи і матеріали державних органів австрійської, польської влади, органів адвокатського самоврядування²;

¹ Центральный державный исторический архив Украины у місті Львові, ф. 348 Товариство “Просвіта”, м. Львів; ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів.; ф. 302 Крайове господарське товариство “Сільський Господар”, м. Львів.

² Ibid., ф. 146 Галицьке намісництво; ф. 746 Українська парламентська репрезентація в австрійському парламенті, м. Відень; ф. 806 Львівська палата адвокатів.

– документи судових органів та прокуратури Галицького намісництва³;
– іменні фонди відомих українських громадсько-політичних, культурних діячів: Ф. 382 Романчук Юліан, громадський діяч, письменник; Ф. 363 Левицький Володимир, нотаріус, письменник; Ф. 360 Старосольський Володимир, адвокат; Ф. 371 Шухевич Степан, адвокат, Ф. 372. Охрімівич Володимир, адвокат.

У цих фондах є чимало документів про життя, професійну і громадську діяльність, епістолярна спадщина багатьох адвокатів Станиславівщини австрійського періоду: К. Левицького, М. Бучинського, А. Коса, Л. Озаркевича, Т. Окуневського, М. Новаковського, В. Охрімівича, І. Макуха, Л. Мартовича, М. Лагодинського, І. Мандичевського, Д. Кулика та ін.

У фонді 462 Український Горожанський Комітет, м. Львів зберігаються матеріали про професійну діяльність українських адвокатів у перші роки польської держави, серед яких варто відзначити звернення і клопотання до судових органів, документи із правового захисту осіб українців, котрі критично висловлювалися на адресу польської влади, листування з державними установами, приватними особами в рамках конкретних судових справ.

Різноманітні за характером документи і матеріали стосовно частини відомих українських правників, котрі водночас займалися і громадською та культурницькою діяльністю, зберігаються у фондах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Найбільш інформативними з означеної проблеми є Ф. 9 Окремі надходження, у якому є документи особистого походження, а також особові фонди⁴, де можна почерпнути відомості про громадську діяльність багатьох українських адвокатів, у тому числі на Станиславівщині. Характер цих документів різноплановий: біографії, відомості професійного спрямування, літературна і публіцистична творчість, епістолярна спадщина.

Важливі документи для вивчення діяльності правників на Станиславівщині містить і Державний архів Івано-Франківської області, де основний масив документів по названій проблемі стосується періоду боротьби за українську державність⁵, перебування галицьких земель у складі Другої Речі Посполитою⁶. Серед них фонди і колекції документів часів ЗУНР, судові справи та матеріали до них в Станиславівському і Коломийському окружних судах, донесення поліцейських комісарів і повітових старост про політичну і культурну діяльність у Станиславівському воєводстві українських громадських діячів, у тому числі й багатьох адвокатів. В архіві зберігаються й особові фонди кількох українських правників: Ф. 345 Срібний Миколай, адвокат; Ф. 342 Партицький Йосиф, адвокат; Ф. 347 Волянський Ян, адвокат, у яких віднайшли інформацію про фахову діяльність, особисті й громадські взаємини із місцевими колегами та адвокатами інших українських територій.

Окремі архівні матеріали стосовно важливих суспільних подій, у яких приймали участь галицькі правники, були опубліковані у тематичних збірниках документів радянського періоду⁷, хоч більшість розміщених у них фрагментів присвячені так званій класовій боротьбі, мають безособовий характер, часто вирвані із загального контексту архівних документів чи газетних публікацій.

Сучасні опубліковані документальні видання мають виражену націєтворчу спрямованість. У них містяться документальні свідчення про активну участь українських адвокатів і

³ Ibid., ф. 150 Вищий крайовий суд, м. Львів; ф. 151 Апеляційний суд у Львові; ф. 156 Вища державна прокуратура, м. Львів.

⁴ Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника, відділ рукописів, ф. 17 Бучинський Мелітон, фольклорист, публіцист і громадський діяч, адвокат в Станиславові; ф. 57 Калинович Іван, бібліограф, видавець, і політичний діяч; ф. 167 Левицький Іван, визначний бібліограф, письменник, дійсний член НТШ.

⁵ Державний архів Івано-Франківської області, ф. 605 Начальна команда УГА; ф. 636 Колекція інформаційних матеріалів ЗУНР.

⁶ Ibid., ф. 230 Станіславський окружний суд, м. Станіслав, Станіславський повіт; ф. 501 Коломийський окружний суд, м. Коломия, Коломийський повіт.

⁷ *Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною: Документи і матеріали (1921–1939)*. (Станіслав: Станіславське обл. вид-во, 1957); *Під прапором Жовтня. Документи і матеріали*, ред. Олександр Карпенко, Т. 1. (Львів: Каменяр, 1957).

правників у суспільному житті західноукраїнських земель, зокрема і на Станиславщині⁸. Великий обсяг документів і матеріалів з історії ЗУНР 1918–1923 рр., участь у творенні й боротьбі за збереження якої брали десятки українських правників, знайшли своє відображення у фундаментальній п'ятитомній збірці документів, укладених з ініціативи та безпосередньої участі професора О. Карпенка⁹. У завершальній третій книзі п'ятого тому подано ґрунтовний іменний покажчик, де міститься інформація про понад 50 адвокатів і правників, діяльність яких пов'язувалася зі станиславівськими землями.

Надзвичайно інформативною для науковців, котрі вивчають діяльність галицьких правників, є джерелознавчі праці львівського дослідника історії вітчизняної адвокатури І. Гловацького. Зокрема варто виділити його книгу про документальне відображення діяльності українських адвокатів в архівних матеріалах «Українські адвокати Східної Галичини у світлі архівних джерел і некрологів 1800–1943 рр.»¹⁰. У ній дається систематизація та розлога характеристика архівних матеріалів стосовно історії адвокатури, перелік прізвищ 786 українських правників, четверта частина з яких мала пряме чи опосередковане відношення до Станиславщини. По багатьом з них автор вказує конкретні вихідні дані з вітчизняних архівних установ (насамперед ЦДАУЛ). Ще одним важливим за походженням джерелом до вивчення біографічних і професійних даних про адвокатів, систематизованих І. Гловацьким, є передрук у його книзі некрологів. Автор навів посмертні матеріали стосовно трьох десятків відомих галицьких адвокатів, частина з яких присвячена пам'яті 18 станиславівських правників. Значущою працею джерелознавчого характеру щодо специфіки професійної діяльності правників є праця І. Гловацького¹¹, присвячена аналізу публічних промов українських правозахисників на резонансних політичних процесах. Серед важливих документальних публікацій у ній вміщено тексти виступів адвокатів К. Левицького і Т. Окуневського під час судових процесів австрійської влади над українським студентом М. Січинським, котрий здійснив політичне убивство галицького намісника А. Потоцького. Цей процес опинився в епіцентрі громадської уваги не тільки імперії, а і Європи, тож правозахист оборонців мав не тільки фахову, а й політичну складову тогочасних суспільних взаємин.

Окрему групу джерел складають опубліковані за кордоном документальні збірники матеріалів, видані стараннями української діаспори. Серед них варто виділити праці, присвячені становленню і боротьбі УСС і УГА, політиці Польської держави після падіння ЗУНР¹².

Відомості про правників – учасників стрілецького руху та вояків УГА знаходимо у працях діаспорного укладача матеріалів С. Ріпецького¹³. У них подана інформація щодо походження, освіти, роду занять, належності до військових формувань австрійської та української армій у часи революції. Частково ці матеріали використано у сучасних біографічно-довідкових виданнях регіонального характеру, у яких подані біографічні дані про учасників українських

⁸ Микола Кугутяк. *Українська націонал-демократія (1918–1939)*, Т. 2. (Київ, Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004); *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали*, ред. Микола Кугутяк, Т. 1, Книга 1. (Івано-Франківськ: Лік, 2012).

⁹ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, ред. Олександр Карпенко, Катерина Мицан, Т. 1. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001); *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали*, ред. Олександр Карпенко, Катерина Мицан, Т. 2. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003).

¹⁰ Іван Гловацький. *Українські адвокати Східної Галичини у світлі архівних джерел і некрологів 1800–1943 рр.* (Львів: Ліга-Прес, 2014).

¹¹ Іван Гловацький. *Промови українських адвокатів Галичини на політичних судових процесах початку ХХ ст.* (Львів: Львівський юридичний інститут, 2004).

¹² Тарас Гунчак. *Джерела до новітньої історії України*, Т. 2. (Нью-Йорк, 1984); *Кривава книга, Ч. II: Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919–1920.* (Відень: Вид-во Уряду Західно-Української Народної Республіки, 1921); *Українська Галицька Армія: матеріали до історії*, у 5 т. (Вінніпег: Видавництво Дмитра Микитюка, 1958–1968).

¹³ Степан Ріпецький. *За волю України: історичний збірник УСС. 1914–1964.* (Нью-Йорк: Видання головної управи братства Українських січових стрільців, 1967); Степан Ріпецький. *Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин.* (Нью-Йорк: Червона калина, 1956).

збройних частин, уродженців чи мешканців станиславівських земель, у тому числі й представників правничої професії¹⁴.

Важливим джерелом інформації про українських правників і тенденції розвитку адвокатської справи на галицьких землях залишається фаховий правничий часопис Союзу українських адвокатів (СУА) “Життя і право”, що видався щоквартально із 1927 до 1939 рр. Журнал публікував інформацію про діяльність СУА, його нових членів, відкриття адвокатських канцелярій, актуальні нормативні документи. У ньому друкували теоретичні статті провідні українські правники – К. Левицький, С. Дністрянський, А. Горбачевський та ін. Особливе місце по інформативності займає ювілейний випуск журналу, присвячений 10-річчю заснування СУА¹⁵. Оскільки це видання 1934 р. є бібліографічною рідкістю, з ініціативи і наукового упорядкування коломийського дослідника і адвоката М. Петріва світ побачило сучасне перевидання цього збірника¹⁶.

Чимало інформації про діяльність адвокатів можна почерпнути із періодичної преси австрійського, польського періодів та часів української революції. Більшість газетних матеріалів присвячена громадській, політичній, культурницькій діяльності адвокатів у межах території їх осілості чи практики. Серед періодичних видань варто виділити українські газети “Діло”, “Громадський голос”, “Український вісник”, “Українське слово”, “Руслан”, “Станиславівський голос”, “Покутський вісник” та ін., а також польськомовні періодичні видання.

Окрім періодичної преси частина матеріалів про адвокатів подавалась у неперіодичних виданнях чи додатках до популярних газет¹⁷. Інформативними у цьому плані були щорічні календарі “Просвіти”¹⁸, у яких публікувалася інформація про відомих адвокатів, юридичні поради з питань страхування, податків, організації діяльності українських громадських і економічних організацій.

Важливим джерелом особового характеру, що дозволяє з’ясувати мотиви, погляди, внутрішній світ, політичні й світоглядні переконання авторів чи відомих діячів є спогади та мемуарна література. У них подається чимало фактологічного матеріалу, міститься пояснення логіки поведінки діячів у той чи іншим момент їхнього життя, а також оцінки відомих історичних осіб чи резонансних подій. Опубліковані спогади багатьох відомих правників, громадсько-політичних діячів, у яких зазначено інформацію про товаришів по навчанню, професійній діяльності, соратників по політичній боротьбі, економічній і культурницькій роботі. В контексті сказаного заслуговують на увагу спогади “На народній службі” І. Макуха¹⁹, “Мої спомини” Є. Олесницького²⁰, “З мого життя” К. Трильовського²¹, “Від легенди до правди” Л. Цегельського²², “Чорні рядки” А. Чайковського²³, “Моє життя” С. Шухевича²⁴ та ін. Не менш цікавим з точки зору пізнавальної інформації та мотиваційної поведінки авторів є спогади сучасників відомих правників, де згадуються представники правничих професій, роки навчання, фахової

¹⁴ Ірина Василик, Олена Лугова, Богдан Луговий. *Адвокати і правники – діячі Легіону Українських січових стрільців: Біографічний альбом*. (Київ: КВІЦ, 2015); *Герої стрілецького чину. До 100-річчя Січового стрілецтва*. (Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014).

¹⁵ *Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів*. (Львів: Видавництво САУ, 1934).

¹⁶ Михайло Петрів. *“Ювілейний альманах “Союзу Українських Адвокатів у Львові – Львів, 1934”*. (Київ: ЮСТІНІАН, 2014).

¹⁷ “Рускі адвокати”, *Додаток до “Діло”*, по. 188–189, 1903.

¹⁸ *Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” на звичайний рік 1911. Річник XXXIV*. (Львів, 1911); *Ілюстрований народний Календар Товариства “Просвіта” на звичайний рік 1913. Річник XXXVI*. (Львів, 1913).

¹⁹ Іван Макух. *На народній службі: Спогади*. (Київ: Основні цінності, 2001).

²⁰ Євген Олесницький. *Сторінки з мого життя*. (Львів: Медицина і право, 2006).

²¹ Кирило Трильовський. *З мого життя*. (Київ, Едмонтон, Торонто, 1999).

²² Лонгин Цегельський. *Від легенди до правди: Спомини про події в Україні, зв’язані з Першим листопада 1918 р.* (Львів, 2003).

²³ Андрій Чайковський. “Чорні рядки. Мої спомини за час з 1 листопада 1918 р. до 13 травня 1919 р.” у *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження*, ред. Богдан Якимович, Т. 1. (Львів, 2002): 207–273.

²⁴ Степан Шухевич. *Моє життя. Спогади*. (Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991).

роботи, громадської діяльності. До такої групи можна віднести книги О. Антоновича²⁵, І. Боберського²⁶, Д. Дорошенка²⁷, Т. Мацьківа²⁸, А. Слижа²⁹. Для розуміння умов діяльності українських адвокатів в умовах польського режиму слід відзначити рукописний твір В. Горбового³⁰, котрий завдяки сучасним інформаційним технологіям, став доступним для широкого кола дослідників та шанувальників вітчизняної історії

Чисельну групу мемуарної літератури становлять авторські записки чи матеріали про відомих персоналій, що поєднували правничу діяльність із літературною або ж культурницькою. Наприклад, достатньо значний обсяг подібних джерелознавчих видань присвячено І. Семанюку (М. Черемшині). Тут і спогади самого адвоката³¹, його близьких: дружини, племінника³², найближчих друзів та соратників, осіб, з якими адвокат підтримував товариські взаємини й стосунки³³. Частина нині опублікованих спогадів про відомого адвоката і літератора у рукописних варіантах зберігається у фондах Снятинського літературно-меморіального музею Марка Черемшини (м. Снятин), у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (Київ). Варто відзначити скрупульозну евристичну роботу дослідників М. Гуйванюка³⁴, А. Королька³⁵, Р. Кіреєвої³⁶, завдяки яким побачили світ чимало рукописних матеріалів про діяча. Тож нинішні науковці і краєзнавці отримали нагоду поглибити рівень знань про М. Черемшину не тільки як письменника і громадського діяча, але й надзвичайно талановитого і фахового вітчизняного правозахисника.

Велика кількість матеріалів мемуарного характеру, що стосуються багатьох правників Станиславщини, міститься в опублікованих представниками української діаспори історико-краєзнавчих збірниках, котрі мають тематичну та адміністративно-територіальну прив'язку. У першу чергу варто вказати на об'ємне за змістом та кількістю матеріалів двотомне видання "Альманах Станиславівської землі"³⁷, у якому вміщено численні публікації про українських діячів. В книгах згадуються близько сотні адвокатів станиславівських земель, про багатьох з них згадки і відомості є чи не єдиною інформацією у вітчизняній історичній літературі.

Схожі за змістом, спрямуванням, наповненістю джерельної інформації й інші краєзнавчі видання, які стосуються конкретних місцевостей сучасної Івано-Франківщини: Городенщини, Коломийщини, Рогатинщини, Снятинщини³⁸. У них подані важливі відомості про життя і

²⁵ Омелян Антонович. *Спогади*. (Київ, Вашингтон: Август, 1999).

²⁶ Іван Боберський. *Щоденник, 1918–1919 рр.* (Київ: Академія, 2003).

²⁷ Дмитро Дорошенко. *Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920)*. (Мюнхен, 1969).

²⁸ Тимотей Мальків. *З-над Дністра на канадські прерії: Мій життєвий шлях*. (Едмонтон, 1963).

²⁹ Адольф Слиж. *Мої літа. Спогади*. (Львів: Манускрипт-Львів, 2014).

³⁰ Володимир Горбовий. "Погода совісті" *Архів Центру досліджень українського визвольного руху у Львові*, доступ отримано 20 червня 2017, <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/acdvr-12-5-001.pdf>.

³¹ "Щоденник (листопад 1914 – січень 1915) Марка Черемшини", ред. Марія Федунь. (Івано-Франківськ, 2005).

³² Наталія Семанюк. *Співець Гуцульщини. Спогади про Марка Черемшину*. (Ужгород: Карпати, 1974).

³³ *Марко Черемшина (1874–1927). Спогади про Покутську Трійцю*, упоряд. Василь Харитон. (Снятин: Прут Принт, 2007); Василь Равлюк. "Спогади про Марка Черемшину", *Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*, по. 13–14 (2005): 104–108.

³⁴ Микола Гуйванюк. *Марко Черемшина: невідоме і призабуте: наукові розвідки, републікації, документи*. (Снятин: Прут Принт, 2007).

³⁵ Андрій Королько. "Микола Фірманюк. Спогади про Марка Черемшину (Дра Івана Семанюка)", *Снятин. Краєзнавчий і літературно-мистецький журнал*, по. 9 (2013): 28–35; Андрій Королько. "Унікальні спогади. Микола Фірманюк. Спомини про Василя Стефаника". *Снятин. Краєзнавчий і літературно-мистецький журнал*, по. 14 (2016): 50–66.

³⁶ *Марко Черемшина у спогадах, документах і матеріалах*, упоряд. Руслана Кіреєва, Петро Кіреєв, Іванна Стеф'юк. (Чернівці: Друк Арт, 2014).

³⁷ *Альманах Станиславівської землі*, Т. 1–2. (Нью-Йорк, Торонто, Мюнхен, 1985).

³⁸ *Городенщина: Історико-мемуарний збірник*. (Нью-Йорк, Торонто, Вінніпег, 1978); *Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле*. (Філадельфія, 1988); "Над Прутом у лузі..." *Коломия в спогадах*, ред. Зиновій Книш. (Торонто: Срібна сурма, 1962); *Рогатинська земля: Збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів*. Т. 1–2. (Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1989).

діяльність багатьох місцевих (на рівні повіту) адвокатів, згадок про яких майже не зустрічається у тогочасній пресі. Частина інформації про діяльність правників станіславівських повітів знаходиться у історико-краєзнавчих виданнях про суміжні із Прикарпаттям Стрийщину, Бучаччину³⁹ та ін.

Окремий пласт джерельних матеріалів складають матеріали професійної і особистої кореспонденції (листи, листівки, записки) між галицькими правниками різних міст і повітів, між адвокатами та представниками інших професій, громадськими діячами. Ці листи відкладені у численних архівних фондах, опубліковані у тематичних чи вибіркових документальних публікаціях. Частково вони введені у науковий обіг завдяки дослідженням нинішніми науковцями різних аспектів суспільного життя українців досліджуваного періоду.

Важливу інформацію про життя і діяльність правників, їхні біографії, життєву позицію подають енциклопедичні і довідково-біографічні видання. При цьому відомості про багатьох адвокатів містять енциклопедичні юридичні видання⁴⁰, історичні енциклопедії⁴¹, а також видання загального чи регіонального тематичного спрямування⁴².

Інформаційні згадки про життя і діяльність частини маловідомих правників відображені у краєзнавчих роботах, присвячених історії населених пунктів Івано-Франківської області⁴³, а також публікаціях краєзнавців у сучасній прикарпатській пресі.

Подана характеристика історичних джерел дозволяє зробити ряд висновків:

1) вивчення професійної і громадської діяльності українських адвокатів Станіславівщини в нинішніх умовах дозволяє опертися на широку і репрезентативну джерельну основу. Це дає змогу науковцям доповнити комплексне вивчення вітчизняної історії як на регіональному, так і національному рівнях новими фактами і узагальненнями;

2) переважаюча більшість наявних опублікованих архівних матеріалів стосуються кількісно невеликої групи відомих українських адвокатів і правників, стосовно яких напрацьований певний історіографічний доробок. Потребують уваги джерелознавчі дослідження стосовно діячів, чия діяльність була важливою як на регіональному, так і загальноукраїнському рівнях, але в силу різних обставин залишається маловідомою для сучасних читачів;

3) про багатьох станіславівських адвокатів, особливо міжвоєнного періоду (1919–1939 рр.), інформація здобувалася завдяки опрацювання праць регіонального та краєзнавчого характеру, частина з яких ґрунтується на зафіксованих укладачами збірників усній історії очевидців і сучасників тих подій.

Отже, введення до наукового обігу нових неопублікованих архівних джерел, матеріалів маловідомих широкому загалу діаспорних видань дозволяє поглибити рівень знань про багатьох станиславівських адвокатів і правників, сформувані біографічно-довідкові дані про них, використати інформацію при підготовці праць узагальнюючого і тематичного спрямування.

³⁹ *Бучач і Бучаччина: історико-мемуарний збірник*. (Нью-Йорк, Лондон, Париж, Сідней, Торонто, 1972); *Стрийщина: Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнятівщини, Журавенищини, Жидачівщини і Миколаївщини*, Т. I–III. (Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1990).

⁴⁰ *Юридична енциклопедія*, голов. ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.], в 6 т. (Київ: Українська енциклопедія, 1998–2004).

⁴¹ *Енциклопедія українознавства: Словникова частина*, в 11 т., ред. Володимир Кубійович. (Париж, Нью-Йорк: Молоде життя; Львів, Київ: Глобус, 1955–2003); *Енциклопедія історії України*, в 10 т., ред. Валерій Смолій. (Київ: Наукова думка, 2003–2013); *Сучасна енциклопедія України*, Т. 1–17. (Київ, 2001–2017).

⁴² *Енциклопедія Коломийщини*, у 14 т., ред. Микола Васильчук, Микола Савчук. (Коломия: Вік, 1996–2007); *Івано-Франківськ: Енциклопедичний словник*, уклад. Ганна Карась, Роман Діда, Михайло Головатий, Богдан Гаврилів. (Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010); *Мирослав Попадюк Імена*. (Снятин, 1999); *Тернопільський енциклопедичний словник*, ред. Григорій Яворський, у 4 т. (Тернопіль: Збруч, 2004–2010).

⁴³ Степан Андрійшин. *Коломия у міжвоєнний період 1919–1939. Суспільно-політичний та національно-визвольний рух у Галичині*. (Коломия: Вік, 2010); Михайло Головатий. *Етюди старого Станіславава*. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007); Володимир Полєк. *Майданами та вулицями Івано-Франківська: історико-культурний путівник*. (Львів: Світло і тінь, 1994).

PROFESSIONAL AND SOCIAL-POLITICAL ACTIVITY OF THE UKRAINIAN LAWYERS IF THE STANISLAVIV REGION (END OF THE XIX – FIRST HALF OF THE XX CENTURY): SOURCE CRITICISM ASPECT

Stepan KOBUTA

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Ukrainian History Department,
Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: step-ko@i.ua*

Nowadays among the Ukrainian lawyers there exists and increasing interest concerning history of development of the Ukrainian advocatus, activity of the famous and not-so-famous representatives. The names of K. Levytsky, L. Bachynsky, D. Vitovsky, S. Vytvytsky, I. Makukha, T. Okunevsky and others are already symbolic in the national history of struggle for national rights of Ukrainians. All of them either originated or worked in the Stanislaviv region (modern Ivano-Frankivsk region), they were lawyers, i.e. representatives of the social-political stratum, which headed the political movement of Ukrainians in the Western Ukrainian territory on the brink of the century. This article analyses the source basis, which provides scientists with information concerning the profound role of the Ukrainian lawyers in the social life of Ukraine in the mentioned period. It concentrates on the sources, which characterize lives, activity, legal and political views, civic and national-cultural activity of the Stanislaviv lawyers. There is a whole number of documents on the Ukrainian advocates’ activity registered in the funds of the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, State Archive in the Ivano-Frankivsk region, manuscript department of the Lviv Vasyl Stefanyk National Scientific Library of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Memoirs and memoir literature constitute an important source of a personal character, as it allows to reveal motives, views, inner world, political and worldview perceptions of the authors and prominent activists. They provide lots of fact material and explanations concerning behaviour of the activists at particular moments of their lives, as well as they include evaluations of famous historical people or events. There are some published memoirs of lots of famous lawyers, social-political activists, where they mention their mates in education, professional activity, their comrades in the political struggle, economic and cultural work. There should be mentioned works by I. Makuha, T. Matskiv, Ye. Olesnytsky, A. Slyzh, K. Tryvolsky, A. Chaikovsky and others.

A lot of material of the memoirs character that include information on a large number of Stanislaviv lawyers is kept in the historical country study miscellanies of the Ukrainian diaspora, connected thematically and territorially. It includes the 2-volume edition of the “Almanah Stanislavivskoi zemli” (“The almanac of the Stanislaviv land”), works dedicated to the regions of Kolomyia, Gorodenka, Rohatyn, Snjatyn etc. Modern country study works, which study the history of cities and villages of the Ivano-Frankivsk region, also include mentions of the lives and activity of lawyers.

Nowadays, the study of the professional and civic activity of the Ukrainian lawyers of the Stanislaviv region provides an opportunity to rely on the wide range of sources, it allows to run a complex study of the Ukrainian history on both the regional and national levels.

Keywords: lawyer, advocate, archive documents, memoirs, national-political movement, letters, Stanislaviv region.

REFERENCES

- Almanakh Stanislavivskoi zemli. T. 1–2. Niu-York, Toronto, Miunkhen, 1975–1985.*
Andriishyn, Stepan. Kolomyia u mizhvoiennyi period 1919–1939. Suspilno-politychnyi ta natsionalno-vyzvolnyi rukh u Halychyni. Kolomyia: Vik, 2010.
Antonovych, Omelian. Spohady. Kyiv, Vashynhton: Avhust, 1999.
Boberskyi, Ivan. Shchodennyk, 1918–1919 rr. Kyiv: Akademiia, 2003.
Borotba trudiashchykh Prykarpattia za svoie vyzvolennia i vozziednannia z Radianskoiu Ukrainoiu: Dokumenty i materialy (1921–1939). Stanislav: Stanislavske obl. vyd-vo, 1957.
Buchach i Buchachchyna: istoryko-memuarnyi zbirnyk. Niu-York, London, Paryzh, Sydnei, Toronto, 1972.
Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv.

- Chaikovskiy, Andrii. "Chorni riadky. Moi spomyny za chas z 1 lystopada 1918 r. do 13 travnia 1919 r.," *Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia*, u 3 t., red. Bohdan Yakymovych. T. 1. Lviv, (2002): 207–273.
- Doroshenko, Dmytro. *Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920)*. Miunkhen, 1969.
- Entsyklopediia istorii Ukrainy*, v 10 t., red. Valerii Smolii. Kyiv: Naukova dumka, 2003–2013.
- Entsyklopediia Kolomyishchyny*, u 14 t., red. Mykola. Vasylchuk, Mykola Savchuk. Kolomyia: Vik, 1996–2007.
- Entsyklopediia ukrainoznavstva : Slovnykova chastyna*, v 11 t., red. Volodymyr Kubiiiovych. Paryzh, Niu-York: Molode zhyttia; Lviv, Kyiv: Hlobus, 1955–2003.
- Heroi striletskoho chynu. Do 100-richchia Sichovoho striletstva*. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2014.
- Hlovatskyi, Ivan. *Ukrainski advokaty Skhidnoi Halychyny u svitli arkhivnykh dzherel i nekrolohiv 1800–1943 rr.* Lviv: Liha-Pres, 2014.
- Hlovatskyi, Ivan. *Promovy ukrainskykh advokativ Halychyny na politychnykh sudovykh protsesakh pochatku XX st.* Lviv: Lvivskiy yurydychnyi instytut, 2004.
- Holovaty, Mykhailo. *Etiudy staroho Stanislavova*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2007.
- Horbovyi, Volodymyr. "Pohoda sovisti" *Arkhiv Tsentru doslidzhen ukrainskoho vyzvolnoho rukhu u Lvovi*, dostup otrymano 20 chervnia 2017, <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa>.
- Horodenshchyna: Istoryko-memuarnyi zbirnyk*. Niu-York, Toronto, Vinnipeh, 1978.
- Huivaniuk, Mykola. *Marko Cheremshyna: nevidome i pryzabute: naukovi rozvidky, republikatsii, dokumenty*. Sniatyn: Prut Prynt, 2007.
- Hunchak, Taras. *Dzherela do novitnoi istorii Ukrainy*, T. 2. Niu-York, 1984.
- Iliustrovanyi narodnyi kalendar tovarystva "Prosvita" na zvychainyi rik 1911*. Richnyk XXXIV. Lviv, 1911.
- Iliustrovanyi narodnyi Kalendar Tovarystva "Prosvita" na zvychainyi rik 1913*. Richnyk XXXVI. Lviv, 1913.
- Ivano-Frankivsk: Entsyklopedychnyi slovnyk*, uklad. Hanna Karas, Roman Dida, Mykhailo Holovaty, Bohdan Havryliv. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 2010.
- Kolomyia y Kolomyishchyna. Zbirnyk spomyniv i statei pro nedavnie mynule*. Filadelfia, 1988.
- Korolko, Andrii. "Mykola Firmaniuk. Spohady pro Marka Cheremshynu (Dra Ivana. Semaniuka)," *Sniatyn. Kraieznavchyi i literaturno-mystetskyi zhurnal*. no. 9 (2013): 28–35.
- Korolko, Andrii. "Unikalni spohady. Mykola Firmaniuk. Spomyny pro Vasylia Stefanyka," *Sniatyn. Kraieznavchyi i literaturno-mystetskyi zhurnal*, no. 14 (2016): 50–66.
- Krivava knyha, Ch. II: Ukrainska Halychyna pid okupatsiieiu Polshchi v rr. 1919–1920*. Viden: Vyd-vo Uriadu Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky, 1921.
- Kuhutiak, Mykola. *Ukrainska natsional-demokratiia (1918–1939)*, T. 2. Kyiv, Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 2004.
- Lviv Vasyl Stefanyk National Scientific Library of the National Academy of Sciences of Ukraine, the manuscript department.
- Makukh, Ivan. *Na narodnii sluzhbi: Spohady*. Kyiv: Osnovni tsinnosti, 2001.
- Marko Cheremshyna (1874–1927). Spohady pro Pokutsku Triitsiu*, uporiad. Vasyl Kharyton, Sniatyn: Prut Prynt, 2007.
- Marko Cheremshyna u spohadakh, dokumentakh i materialakh uporiad*, Ruslana Kirieieva, Petro Kirieiev, Ivanna Stefiuk. Chernivtsi: Druk Art, 2014.
- Matskiv, Tymotei. *Z-nad Dnistra na kanadski prerii: Mii zhyttievyyi shliakh*. Edmonton, 1963.
- "*Nad Prutom u luzi...*" *Kolomyia v spohadakh*, red. Zynovii Knysh. Toronto: Sribna surma, 1962.
- Olesnytskyi, Yevhen. *Storinky z moho zhyttia*. Lviv: Vyd-vo LOBF "Medytsyna i pravo", 2006.
- Petriv, Mykhailo. "Iuvileinyi almanakh "Soiuzu Ukrainskykh Advokativ u Lvovi. Lviv, 1934". Kyiv: IuSTINIAN, 2014.
- Pid praporom Zhovtnia. Dokumenty i materialy*, red. Oleksandr Karpenko, T. 1. Lviv: Kameniar, 1957.
- Poliek, Volodymyr. *Maidanamy ta vulytsiamy Ivano-Frankivska: istoryko-kulturnyi putivnyk*. Lviv: Svitlo i tin, 1994.
- Popadiuk, Myroslav. *Imena*. Sniatyn, 1999.
- Ravliuk, "Vasyl. Spohady pro Marka Cheremshynu," *Yamhoriv. Literaturno-kraieznavchyi i mystetskyi almanakh*, no. 13–14 (2005): 104–108.
- Ripetskyi, Stepan. *Za voliu Ukrainy: istorychnyi zbirnyk USS. 1914–1964*. Niu-York: Vydannia holovnoi upravly bratstva Ukrainskykh sichovykh striltsiv, 1967.
- Ripetskyi, Stepan. *Ukrainske Sichove Striletstvo. Vyzvolna ideia i zbroinyi chyn*. Niu-York: Chervona kalyna, 1956.

- Rohatynska zemlia: Zbirnyk istorychno-memuarnykh, etnohrafichnykh i pobutovykh materialiv*, T. 1–2. Niu-York, Paryzh, Sydnei, Toronto, 1989.
- “Ruski advokaty”, *Dodatok do “Dilo”*, no. 188–189. 1903.
- Semaniuk, Nataliia. *Spivets Hutsulshchyny. Spohady pro Marka Cheremshynu*. Uzhhorod: Karpaty, 1974.
- “*Shchodennyk (lystopad 1914 – sichen 1915) Marka Cheremshyny*”, red. Mariia Fedun. Ivano-Frankivsk, 2005.
- State Archive in the Ivano-Frankivsk region.
- Slyzh, Adolf. *Moi lita. Spohady*. Lviv: Manuskrypt-Lviv, 2014.
- Suchasna entsyklopediia Ukrainy*, T. 1–T. 17. Kyiv, 2001–2017.
- Shukhevych, Stepan. *Moie Zhyttia. Spohady*. London: Vydannia Ukrainskoi vydavnychoi spilky, 1991.
- Stryishchyna: Istorychno-memuarnyi zbirnyk Stryishchyny, Skilshchyny, Bolekhivshchyny, Dolynshchyny, Rozhniativshchyny, Zhuravenshchyny, Zhydachivshchyny i Mykolaivshchyny*, T. I–III. Niu-York, Paryzh, Sydnei, Toronto, 1990).
- Ternopil'skyi entsyklopedychnyi slovnyk*, u 4 t. red. Hryhorii Yavorskyi. Ternopil: Zbruch, 2004–2010.
- Trylovskyi, Kyrylo. *Z moho zhyttia*. Kyiv, Edmonton, Toronto, 1999.
- Tsehelskyi, Lonhyn. *Vid lehendy do pravdy: Spomyny pro podii v Ukraini, zviazani z Pershym lystopada 1918 r.* Lviv, 2003.
- Ukrainska Halytska Armiia: materiialy do istorii*, u 5 t. Vinnipeh: Vydavnytstvo D. Mykytiuka, 1958.
- Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti. Dokumenty i materialy*, red. Mykola Kuhutiak, T. 1, Knyha 1. Ivano-Frankivsk: Lik, 2012.
- Vasylyk, Iryna, Olena Luhova, Bohdan Luhovyi. *Advokaty i pravnyky – diiachy Lehionu Ukrainskykh sichovykh striltsiv: Biohrafichnyi albom*. Kyiv: KVITs, 2015.
- Yurydychna entsyklopediia*, red. Yurii Shemshuchenko, u 6 t. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 1998–2004.
- Yuvyleinyi almanakh Soiuzu Ukrainskykh Advokativ*. Lviv: Vydavnytstvo SAU, 1934.
- Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy*, red. Oleksandr .Karpenko, Kateryna Mytsan, T. 1. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2001.
- Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. 1918–1923. Dokumenty i materialy*, red. Oleksandr .Karpenko, Kateryna Mytsan, T. 2. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2003.

ФРАНКОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2:323.1

**УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНИЦЬКА ІДЕЯ ІВАНА ФРАНКА:
СУЧАСНЕ ПРОЧИТАННЯ****Федір МЕДВІДЬ**

*Міжрегіональна академія управління персоналом,
кафедра конституційного права, історії та теорії держави і права
Навчально-наукового інституту права імені Володимира Великого
вул. Форметівська 2, м. Київ, Україна
e-mail: fedirmedvid86@gmail.com*

Тамара КУРЧИНА

*Міжрегіональна академія управління персоналом,
кафедра конституційного права, історії та теорії держави і права,
Навчально-наукового інституту права імені Володимира Великого,
вул. Форметівська 2, м. Київ, Україна*

Анатолій ТВЕРДОХЛІБ

*Міжрегіональна академія управління персоналом,
кафедра конституційного права, історії та теорії держави і права,
Навчально-наукового інституту права імені Володимира Великого,
вул. Форметівська 2, м. Київ, Україна*

Консолідація сучасної української нації відбувається на основі територіально-громадянського принципу навколо національної ідеї, зокрема головних етнокультурних цінностей українського народу. Процес внутрішньої консолідації, тобто “стягування”, в різних площинах (політико-державній, економічній і етнічній) національного організму, сучасної української нації в силу територіальної та міжконфесійної роз’єднаності, неповноти соціальної структури тощо є незавершеним до цього часу. В умовах незалежної Української держави, навіть у рамках єдиного конституційного поля, цей процес має істотні регіональні відмінності і його не можна вважати завершеним.

Для нації як політичного суб’єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурно-мовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї. Через це пріоритетні політичні інтереси нації спрямовані на подальшу консолідацію спільноти, на створення чи збереження власної державності й налагодження відносин з іншими націями-державами.

Тож аналіз державницької ідеї Івана Франка ми розглядаємо з позиції політичної суб’єктності української нації, тобто українська нація постає творцем власної держави, яка використовується нацією як інструмент здійснення внутрішньої і зовнішньої політики. Іван Франко пройшов у своєму ідейному розвитку в середині 1890-х років два виразні етапи, пережив глибоку еволюцію світоглядних позицій – від послідовника М. Драгоманова, соціаліста “ліберального і персоналістичного складу” до націонал-демократа і речника “реального націоналізму”. Вчений розумів, що без осягнення національного ідеалу, як основоположної національної свідомості, на тернистих дорогах національно-визвольної боротьби український народ чекає повна зневіра й остаточна поразка, тому для Івана Франка було незаперечним, що у процесі становлення модерної нації вирішальну роль покликана відіграти інтелігенція, вносячи в народ національну ідеологію.

Ключові слова: консолідація української нації, українська державницька ідея Івана Франка, ідеал національної самостійності, суспільний поступ.

Консолідація сучасної української нації відбувається на основі територіально-громадянського принципу навколо національної ідеї, зокрема головних етнокультурних цінностей українського народу. Консолідація етнічна (латин. *consolido* – зміцнювати, ущільнювати) є видом об'єднувальних етнічних процесів. Фахівці розрізняють міжетнічну консолідацію, коли відбувається злиття кількох споріднених за мовою і культурою раніше самостійних етносів у нове, більше за розмірами етнічне утворення, і внутрішньоетнічну консолідацію, тобто коли відбувається внутрішнє згуртування етнічної спільноти шляхом нівелювання відмінностей між наявними у ній групами. Процес внутрішньої консолідації, тобто “стягування”, в різних площинах (політико-державній, економічній і етнічній) національного організму, сучасної української нації в силу територіальної та міжконфесійної роз'єднаності, неповноти соціальної структури тощо є незавершеним і до цього часу. В умовах незалежної Української держави, навіть у рамках єдиного конституційного поля, цей процес має істотні регіональні відмінності і його не можна вважати ще завершеним. Закономірно постає питання про випрацювання методологічних принципів і концептуальних засад гуманітарної політики Української держави для завершення цього процесу¹.

Нація як суб'єкт політики є певною спільнотою, якій властиві політичні інтереси, реалізація яких можлива за умови легітимності її в системі політичних владних відносин. Для нації як політичного суб'єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурно-мовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї. В силу цього пріоритетні політичні інтереси нації спрямовані на подальшу консолідацію спільноти, на створення чи збереження власної державності та налагодження відносин з іншими націями-державами.

“Політична суб'єктність нації”, на думку О. Терешкун, полягає в історичній здатності етнокультурної спільноти усвідомлювати себе суб'єктом політичних відносин на основі національної свідомості, політичної волі та національно-патріотичних відчуттів. Будучи складним соціополітичним феноменом, політична суб'єктність нації охоплює соціальний, інституційний і персоналізований виміри².

Аналіз категорії “ідеал національної самостійності”, державницьку ідею Івана Франка ми розглядаємо з позиції політичної суб'єктності української нації, тобто українська нація постає творцем власної держави, яка використовується нацією як інструмент здійснення внутрішньої і зовнішньої політики.

Видатний український мислитель, письменник і поет, драматург і перекладач, вчений-енциклопедист і громадсько-політичний діяч Іван Франко (27.VIII.1856 – 28.V.1916), після закінчення Дрогобицької гімназії з 1875 р. навчався у Львівському університеті на філософському факультеті. У 1891 р. І. Франко закінчив Чернівецький університет. У 1893 р. здобув ступінь доктора філософії у Віденському університеті після захисту докторської дисертації “Варлаам і Йоасаф: старохристиянський духовний роман і його літературна історія”³.

Творча спадщина мислителя і митця світового рівня, який вільно писав українською, польською, німецькою, французькою й перекладав із 14 мов, тобто вільно володів всіма слов'янськими мовами, налічує близько п'яти тисяч літературних творів та наукових праць, що складе в перспективі 100-томне академічне видання, однак у 80-х роках ХХ століття видане лише 50-томне видання його творів, що охоплює тільки дві третини Франкової спадщини і лишається малодоступним через обмежені накладі⁴.

І. Франко пройшов у своєму ідейному розвитку в середині 1890-х років два виразні етапи, пережив глибоку еволюцію світоглядних позицій – від послідовника М. Драгоманова,

¹ Федір Медвідь та ін., *Гуманітарна безпека як сучасний фундамент українського суспільства, International Scientific Conference Economy and Society: modern foundation for human development: Conference Proceedings, Part I, Oktober 31, 2016.* (Leipzig, Germany: Baltija Publishing, 2016), 13–14.

² Оксана Терешкун, “Політична суб'єктність української нації: генеза, стан, тенденції розвитку”. (Автореферат дис. на зд. наук. ступ. канд. політ. наук, 2005), 13.

³ Іван Франко, *Історія моєї габелітації, Збір. твор. у 50 т., Т. 39, 45.*

⁴ О. Вергеліс, “Код Франка”, *Дзеркало тижня*, 20–26 травня, № 19, 2006.

соціаліста “ліберального і персоналістичного складу”, до націонал-демократа і речника “реального націоналізму”⁵.

Політико-правова доктрина молодого Франка, радикал-соціаліста, активного й провідного учасника радикальних політичних рухів зазнала певної еволюції, на думку В. Мазепа, у “зрілого” Франка, що перейшов на позиції ліберально-демократичної соціальної доктрини та світоглядного культуроцентризму у філософії⁶. Утвердившись на засадах “повної самостійності нації, зриваючи таким чином з федералістичною традицією Костомарова і Драгоманова”⁷, світогляд І. Франка зазнав істотної трансформації, що було пов’язано також з переходом української політичної думки з позицій федералізму на позиції самостійництва⁸.

Літературна і наукова спадщина І. Франка величезна і різноманітна, однак ми торкнемося його суспільно-політичних поглядів, що стосуються ідеалу національної самостійності, державницької ідеї вченого^{9,10}.

Суспільно-політичні погляди вченого, зокрема ідею суспільного прогресу у його творчості, осмислювало в різні часи і з різних методологічних засад ряд вчених-суспільствознавців, зокрема В. Антоненко, М. Брик, В. Горський, О. Гринів, Я. Грицак, Н. Горбач, Т. Гундорова, О. Забужко, М. Кашуба, О. Копиленко, П. Кононенко, В. Мазепа, А. Пашук, О. Пахльовська, В. Пшеничнюк, Л. Сенік, О. Скакун, М. Скринник та ін. Разом з тим сучасне прочитання і осмислення “Франка незнаного” з відповідних методологічних засад у контексті незалежницького поступу української спільноти є важливим як в плані теоретичному і пізнавальному, так і в плані державотворчому в контексті консолідації сучасного українського суспільства на базі української державницької ідеї.

У праці “Що таке поступ?” (1903) вчений підходить до проблеми суспільного прогресу досить ґрунтовно. “Одно те, що все на світі змінюється і ніщо не стоїть на місці, а друге – друге не таке певне, більше питання, ніж твердження: чи змінюється на ліпше, чи на гірше?”¹¹.

Однозначної відповіді, як бачимо вчений не дає, а наводить у наступному положенні підтвердження поступального розвитку суспільства з істотними застереженнями: “Люди йдуть наперед, то правда, знаходять по дорозі все щось нового, але часто й гублять не одно таке, за чим пізніше мусять жалувати. Іноді буває й так, що тратять майже все те, до чого перед тим доробилися сотками літ”¹². Далі вчений деталізує це положення: “З усього того, що ми сказали досі, видно деякі цікаві речі, які слід зятати собі. Перше те, що не весь людський рід поступає наперед. Велика його частина живе й досі в стані, коли не повної дикості, то в стані, не дуже далекім від неї. Друге те, що той поступ не йде рівно, а якось хвилями: бувають хвилі високого підйому, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесилля і зневір’я, потім хвиля знов підіймається, знов по якимось часі спадає і так далі. А третє, що той поступ не держиться одного місця, а йде мов буря з одного краю до другого, лишаючи по часах оживленого руху пустоту та занепад”¹³.

⁵ Іван Лисяк-Рудницький, *Вклад Галичини в українські визвольні змагання, Історичні ессе: у 2 т. (Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака). Т. 2.* (Київ: Основи, 1994), 54–61.

⁶ Ibid.

⁷ Іван Лисяк-Рудницький, *Іван Франко в своїх німецьких писаннях, Історичні ессе: В 2 т. (Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака). Т. 1.* (Київ: Основи, 1994), 405–411.

⁸ Ярослав Грицак, *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886).* (Київ: Критика, 2006), 222–230.

⁹ Федір Медвідь, “Іван Франко: “Ідеал національної самостійності”, *Визвольний шлях.* Кн. 7 (592). (Лондон, Київ, 1997), 815–820.

¹⁰ Федір Медвідь, “Ідея національного поступу у творчості Івана Франка”, *Іван Франко: дух, наука, думка, воля, Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). Т. 1.* (Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008), 80–86.

¹¹ Іван Франко, *Що таке поступ?*, Збір. твор. у 50 т., Т. 45, 302.

¹² Іван Франко, *Що таке поступ?*, Збір. твор. у 50 т., Т. 45, 304.

¹³ Ibid., 309.

Поділ праці, який є головною рушійною силою поступу, вкупі з властивою людям неоднаковістю сил, вдачі і здібностей породжує і загострює нерівність між людьми, поділяючи людство на протилежні один одному табори невеликої жменьки багатіїв та мільйонів експлуатованих бідняків. Тим-то критерієм дійсного поступу має бути не зростання багатства, прогрес науки, мистецтва самих по собі, а “емансипація людської одиниці”.

Саме з цього погляду І. Франко обстоює розуміння суспільного прогресу як процесу зростання вільної людської діяльності, спрямованої на розширення меж можливого з огляду реалізації індивідом власного погляду на щастя. “Ціла історія нашої цивілізації, матеріальної і духовної, – підкреслює мислитель, – се не що інакше, як поступенне, систематичне і ненастанне відсування, віддалювання границь неможливого”. Однак шлях до повного щастя, “емансипацію людської одиниці” неможливо здійснити наодинці. “Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки у співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації”¹⁴.

Визнаючи спільності, через які людина здатна реалізувати своє прагнення до щастя, вчений на перше місце ставить родину¹⁵, потім громаду і завершує нацією, бо саме нація, на думку І. Франка, становить невід’ємну “органічну”, натуральну складову частину історичного процесу¹⁶.

Вільний розвиток індивіда без усвідомлення нації як органічного фактора історичного поступу неможливий без залучення до неї, як обов’язкової передумови становлення й саморозвитку людської індивідуальності. “Все, що йде поза рами нації, – підкреслює вчений, – се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити *своє духовне відчуження від рідної нації*”¹⁷.

У працях “Мислі о еволюції в історії людськості” (1881–1882), “Леся Українка” (1898), “Із секретів поетичної творчості” (1898–1899), “Похорон” (1899), “На склоні віку” (1900), “Поза межами можливого” (1900), “Принципи і безпринципність” (1903), “Що таке поступ?” (1903), “Ukraine irredenta” (1895), “Мойсей” (1905), “Одвертий лист до галицької української молоді” (1905), “Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова” (1906) І. Франко дійшов висновку, що лише “політична самостійність всякого народу” є запорукою вирішення всіх інших його проблем¹⁸. “А що значить політична несамостійність якоїсь нації, – писав вчений, – як у остатній лінії такий її стан, що вона мусить без опору дати визискувати себе іншій нації, мусить віддавати часть здобутків своєї праці на цілі, які з її розвоєм і безпекою не мають нічого спільного? Значить, <...> національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, занидіння, павперизації, культурного застою і упадку”¹⁹.

Ідеал в сучасному розумінні є своєрідним “стопленням” знання про світ із переживанням цього світу, знання про суще з баченням перспектив його розвитку, переживанням світу як належного, тобто своєрідний світоглядний та регулятивний стрижень цілепокладаючої діяльності людини чи спільноти²⁰. “Усякий ідеал, – пише мислитель, – се синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично легших, і трудніших до осягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого”²¹. Ідеал національний, за І. Франком, – це “ідеал повного, нічим не в’язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких

¹⁴ Іван Франко, *Що таке поступ?*, Збір. твор. у 50 т., Т. 45, 345.

¹⁵ Федір Медвідь, *Виховання української еліти системою національної освіти в умовах консолідації сучасної української нації*, Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Т. 2. (Київ, 2006), 337–346.

¹⁶ Федір Медвідь, “Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів”, *Політичний менеджмент*. (2005. № 1 (10); 2004), 35–43.

¹⁷ Іван Франко, *Поза межами можливого*, Збір. твор. у 50 т., Т. 45, 284.

¹⁸ *Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка, упоряд. Д. Павличко*. (Київ: Києво-Могилянська академія, 2006), 6.

¹⁹ Іван Франко, *Поза межами можливого*, Збір. твор. у 50 т., Т. 45, 280.

²⁰ В. Загороднюк *Ідеал, Філософський енциклопедичний словник*. (Київ: Абрис, 2002), 231.

²¹ Іван Франко, *Поза межами можливого*, Збір. твор. у 50 т., Т. 45, 280.

вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою *нації*²². Висунення на перше місце національного ідеалу вчений пояснював тим, що “ідеал національної самостійності”, який вміщує у собі не тільки “західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі”, лише “один тільки може дати їм поле для повного розвою”²³. Застерігаючи наступні покоління, І. Франко з болем у серці нагадував, що “не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійськїм морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію”²⁴. Отже, ідеал повинен не тільки усвідомлюватися, а й “почуватися серцем”, бути предметом і знання, і віри^{25,26}.

Геніальне відтворення ідеалу національної самостійності знаходимо в пролозі до поеми “Мойсей”²⁷. Поет передає художніми засобами політичну історію свого народу, який “замучений, розбитий, Мов паралітик той на роздорозжжю, Людським презирством, ніби струпом, вкритий”, палко вірить:

*Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяси у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.*

І. Франко, осмисливши і врахувавши історичний досвід, реально оцінив історичне значення феномена національної свідомості для “національної самостійності” як єдиного гаранта економічного, соціального і політичного розвою українського народу, розвитку його матеріальної і духовної культури. Адже добре відомо, що національна свідомість, як усвідомлення буття народу на базі засадничої національної ідеї, містить у собі усвідомлення: 1) етнічної спільності щодо інших етносів; 2) національних цінностей і відданість їм у мові, етнічній території, національній культурі; 3) соціально-державної спільності; 4) патріотизму; 5) спільності в національно-визвольній боротьбі. Такий підхід ґрунтується на найновіших дослідженнях (підсумки Ф. Гекманна) феномена етнічності, що містить п’ять компонентів: 1) соціокультурну єдність; 2) єдність історичного та сучасного досвіду; 3) уявлення про спільне походження; 4) колективну ідентичність (ґрунтується на самосвідомості та визначенні, хто “свій”, а хто “чужий”, унаслідок чого виникає уявлення про межі між власним і іншим етносами); 5) почуття солідарності²⁸.

Для І. Франка, як і для більшості тогочасних теоретиків національного поступу, було незаперечним, що у процесі становлення модерної нації вирішальну роль покликана відіграти інтелігенція, вносячи в народ, який “мовчить, молиться і платить” (М. де Унамуну), національну ідеологію. Справжня інтелігенція, а точніше національна еліта суспільства, – це очі національного духу, розум всенародного єства, творець, носій та провідник знання, національних та вселюдських ідеалів. Інтелігенція володіє знаннями духовних цінностей, які є інтелектуальною основою формування свідомості. Духовні цінності існують у матеріалі мови, в основі якої лежить слово. Специфіка полягає в тому, що інтелігенція володіє словом, мовою не просто в лінгвістичному значенні як засобом спілкування, комунікації, а головно в її інтелектуальному

²² Іван Франко, *По за межами можливого*, Збір. твор. у 50 т., Т. 45, 284.

²³ *Ibid.*, 283.

²⁴ *Ibid.*, 283.

²⁵ Оксана Забужко, *Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період*. (Київ: Наукова думка, 1992), 67.

²⁶ Вілен Горський, *Історія української філософії. Курс лекцій*. (Київ: Наукова думка, 1996), 198.

²⁷ Любомир Сенік, “Іван Франко і його поема “Мойсей””, *Вісник НТШ*. Число 35. (2006), 11–14.

²⁸ Ярослав Дашкевич, “Нація і утворення Київської Русі”, *Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів: Брюховичі, 27 серпня 1993 р.)*. (Львів, 1995), 10.

вимірі як акумулятором і транслятором знання, що має складну психологічну і гносеологічну природу, з якою органічно поєднується духовно-пізнавальна діяльність людини взагалі. Звідси впливає історична місія інтелігенції як володаря слова у формуванні свідомості взагалі, національної зокрема; пізнання й осмислення джерела народних прагнень та усвідомлення їх суті як логічно сформованих ідей, концепцій, учень, ідеалів, збагачення ними народного духовного ества, одухотворення свідомості народу до сприйняття національної ідеї, усвідомлення своєї національної ідентичності²⁹. “Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свободніших формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тим податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і сильна держава не може остаятися”³⁰.

І. Франко дуже добре розумів, що на початку ХХ ст. для українського народу “ідеал національної самостійності в усякім погляді культурним і політичним лежить для нас поки що, з теперішньої перспективи, поза межами можливого”. “Серце стискається з болю і досади, – пише мислитель. – Адже як би ті люди були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободололюбних думках, якими були пройняті, і як би повернули свої великі сили на працю для того ідеалу серед рідного народу, якби поклали свої голови в боротьбі за той ідеал, ми були б нині величали їх пам’ять в ряді наших найліпших борців і – справа вольної, автономної України стояла би нині і в Росії і в Європі як справа актуальна, що жде свого рішення і може зовсім іншим шляхом ішов би розвій молодих українських поколінь!”³¹.

Однак учений розумів і те, що без досягнення національного ідеалу як основоположної національної свідомості на тернистих дорогах національно-визвольної боротьби український народ чекає повна зневіра й остаточна поразка. Тому “ми мусимо, – писав І. Франко, – серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наблизитись до нього...”³². Основне завдання і полягає в тому, щоб досягнути цей ідеал, тим паче, що “тисячні стежки, які ведуть до його осушення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки”³³.

“Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурним стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його”³⁴.

Ці слова з праці І. Франка “Одвертий лист до галицької української молодіжі”, що написана під впливом революції 1905 року в Росії, досить актуальні і для сьогоднішньої України, особливо в контексті пошуку національної єдності. Виступаючи на IV Всесвітньому форумі українців, Президент України підкреслив, що “ми віддані цінностям демократії, лібералізму та національного поступу” і, зважаючи на величезний внесок Івана Франка у становлення української нації, наголосив: “Для такого великого діла, як відродження та консолідація... нації, не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності...” Ці слова написані Іваном Франком. IV Форум Українців, 15-та річниця Незалежності України проходять під знаком його

²⁹ В. Мазепа, *Культуроцентризм світогляду Івана Франка*. (Київ: ПАРАПАН, 2004), 105–126.

³⁰ Іван Франко, *Одвертий лист до галицької української молодіжі*, *Збір. твор. у 50 т., Т. 45*, 404.

³¹ Іван Франко, “З кінцем року”, *Життя і Слово*, № 6. (Львів, 1896), 406–407

³² Іван Франко, *Поза межами можливого*, *Збір. твор. у 50 т., Т. 45*, 285.

³³ *Ibid.*

³⁴ Іван Франко, *Одвертий лист до галицької української молодіжі*, *Збір. твор. у 50 т., Т. 45*, 405.

150-літнього ювілею. Я беру Франкові слова як своєрідний ідеологічний лейтмотив нашої зустрічі про згуртування Українського народу³⁵.

Багата спадщина великого вченого-енциклопедиста, що і дотепер за масштабністю таланту й інтелекту, за здобутками в духовній і науковій сферах годі шукати рівних не тільки в Європі, ще “донині лежить” далеко не повно видана³⁶, і сьогодні закликає український народ до осмислення свого національного буття, повернення до історичної пам’яті, національної гідності і гордості, до національної єдності на засадах державницької ідеї.

ENGLISH BOLD STATESMANSHIP BY THE IDEA OF IVAN FRANKO: CONTEMPORARY READING

Fedir MEDVID

*Interregional Academy of personnel management
Department of constitutional law, history and theory of State and law of the Educational-Scientific
Institute of the rights of the name Ha dimira Big
Formetivska Str., 2. Kyiv, Ukraine e-mail fedirmedvid86 @ gmail com*

Tamara KURČINA

*Interregional Academy of personnel management
Department of constitutional law, history and theory of State and law of the Educational-Scientific
Institute of law named after Volodymyr the great
Formetivska Str., 2. Kyiv, Ukraine*

Anatoliy TVERDOKHLIB

*Interregional Academy of personnel management
Department of constitutional law, history and theory of State and law of the Educational-Scientific
Institute of law named after Volodymyr the great,
Formetivska Str., 2. Kiev, Ukraine*

Summary

Consolidation of the modern Ukrainian nation takes place on the basis of territorial and civil principle around national ideas, in particular the major ethno-cultural valuables of Ukrainian people. The process of internal consolidation, i.e. “charging” in different planes (political and public, economic and ethnic) of the national body of the modern Ukrainian nation by virtue of territorial and interfaith separateness is social structure, etc. is unfinished to this time. In terms of the independent Ukrainian State, even within a single constitutional fields, this process has substantial regional differences and it can not be considered yet completed. For the nation as a political entity, the most important is to preserve its identity and cultural and linguistic identity in their usual this nation form, i.e., in the form of realization of the national idea. By virtue of this priority political interests of the nation focused on further consolidation of the community, to create or save their own statehood and debugging.

Keywords: *the consolidation of the Ukrainian nation, Ukrainian bold statesmanship by the idea of Ivan Franko, the ideal of the national independence, social progress.*

REFERENCES

- Budivnychyy ukrayins'koyi derzhavnosti: Khrestomatiya politolohichnykh statey Ivana Franka, Uporyad. D. Pavlychko. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylyans'ka akademiya”, 2006. (in Ukrainian)
- Dashkevych, Yaroslav, Natsiya i utvorennya Kyivs'koyi Rusi, Formuvannya ukrayins'koyi natsiyi: istoriya ta interpretatsiyi. Materialy kruhloho stolu istorykiv Ukrayiny. L'viv; Bryukhovychi, 27 serpnya 1993 r. L'viv, 1995. (in Ukrainian)
- Franko, Ivan. Istoriya moyeyi habilitatsiyi, Zibr. tvor. u 50 t., T. 39. (in Ukrainian)
- Franko, Ivan. “Z kintsem roku”, Zhyttye i Slovo, № 6, (L'viv, 1896), 406–407. (in Ukrainian)

³⁵ “Ми – нація, яка ходить на цій землі від часів Трипілля. Промова Президента України Віктора Ющенка на IV Всесвітньому форумі українців”, *Українське слово*, № 34, 23–29 серпня. (2006).

³⁶ “Про заходи щодо вивчення та популяризації духовної спадщини Івана Франка: Указ Президента України від 27.08.06 № 727/2006”, *Урядовий кур'єр*, № 165, 6 вересня. (2006).

- Franko, Ivan. "Poza mezhamy mozhlyvoho", Zibr. tvor. u 50 t., T. 45, 285. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Odvertyy lyst do halys't'koyi ukrayins'koyi molodezhi", Zibr. tvor. u 50 t., T. 45, 405. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. Shcho take postup?, Zibr. tvor. u 50 t. T. 45. (in Ukrainian).
- Hors'kyy, Vilen. Istoriya ukrayins'koyi filosofiyi. Kurs lektsiy. Kyiv: Naukova dumka, 1996. (in Ukrainian).
- Hrytsak, Yaroslav. Prorok u svoiyi vitchyzni. Franko ta yoho spil'nota (1856–1886). Kyiv: Krytyka, 2006. (in Ukrainian).
- Lysyak-Rudnyts'kyy, Ivan. Vklad Halychyny v ukrayins'ki vyzvol'ni zmahannya, Istorychni esse: V 2 t., per. z anhl. U. Havryshkiv, YA. Hrytsaka. T. 2. Kyiv: Osnovy, 1994. (in Ukrainian).
- Lysyak-Rudnyts'kyy, Ivan. Ivan Franko v svoiykh nimets'kykh pysannyakh, Istorychni esse: V 2 t., per. z anhl. U. Havryshkiv, YA. Hrytsaka. T. 1. Kyiv: Osnovy, 1994. (in Ukrainian).
- Mazepa, V. Kul'turotsentryzm svitohlyadu Ivana Franka. Kyiv: PARAPAN, 2004. (in Ukrainian).
- "My – natsiya, yaka khodyt' na tsiy zemli vid chasiv Trypillya. Promova Prezydenta Ukrayiny Viktora Yushchenka na IU Vsesvitn'omu forumi ukrayintsiv", Ukrayins'ke slovo, № 34, 23–29 serpnya. (2006). (in Ukrainian).
- Medvid', Fedir. "Ideya natsional'noho postupu u tvorchosti Ivana Franka", Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volya", Materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu, prysvyachenoho 150-richchyu vid dnya narodzhennya Ivana Franka (L'viv, 27 veresnya – 1 zhovtnya 2006 r.). T. 1. (L'viv: Vydavnychyy tsentr L'vivs'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Franka, 2008), 80–86.
- Medvid', Fedir. "Ivan Franko: "Ideal natsional'noyi samostiynosti", Vyzvol'nyy shlyakh. Kn.7, (592). London-Kyiv, 1997. (in Ukrainian).
- Medvid', F., Mel'nychenko, Y. A., Tverdokhlib, A. Humanitarna bezpeka yak suchasnyy fundament ukrayins'koho suspil'stva, International Scientific Conference Economy and Society: modern foundation for human development: Conference Proceedings, Part I, Oktober 31, 2016. Leipzig, Cermany: Baltija Publishing, 2016. (in Ukrainian).
- Medvid', Fedir. Vykhovannya ukrayins'koyi elity systemoyu natsional'noyi osvity v umovakh konsolidatsiyi suchasnoyi ukrayins'koyi natsiyi, Elity i tsyvilizatsiyi protsesy formuvannya natsiy. T. 2. Kyiv, 2006. (in Ukrainian).
- Medvid', Fedir. "Ukrayins'ka natsional'na ideya yak determinanta derzhavotvorchykh protsesiv", Politychnyy menedzhment. (2005; № 1 (10), 2004). (in Ukrainian).
- "Pro zakhody shchodo vyvchennya ta populyaryzatsiyi dukhovnoyi spadshchyny Ivana Franka": Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 27.08.06 №727/2006", Uryadovyy kur'yer, № 165, 6 veresnya. (2006). (in Ukrainian).
- Senyk, Lyubomyr. "Ivan Franko i yoho poema "Moysey", Visnyk NTSH. Chyslo 35. 2006. (in Ukrainian).
- Tereshkun, Oksana. "Politychna sub'yektnist' ukrayins'koyi natsiyi: heneza, stan, tendentsiyi rozvytku". Avtoreferat dys. na zd. nauk. stup. kand. polit. nauk., 2005. (in Ukrainian).
- Verhelis, O. "Kod Franka", Dzerkalo tyzhnya, 20–26 travnya, № 19, (2006). (in Ukrainian).
- Zabuzhko, Oksana. Filosofiya ukrayins'koyi ideyi ta yevropeys'kyy kontekst: Frankivs'kyy period. Kyiv: Naukova dumka, 1992. (in Ukrainian).
- Zahorodnyuk V. Ideal, Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk. Kyiv: Abrys, 2002. (in Ukrainian).

УДК 811.161.2'42:821.161.2-058.237 "18–19"

**І. ФРАНКО. “ДЕЩО ПРО СЕБЕ САМОГО”
ЯК СПОВІДЬ НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОГО ПРЕДСТАВНИКА ГАЛИЦЬКОЇ
ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Світлана ГІРНЯК

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі,
Центр післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки, e-mail: fildys@i.ua
вул. Івана Франка 24, 82100, Дрогобич, Львівська область, Україна*

У статті охарактеризовано ідейно-тематичний зміст, засоби художнього вираження та мовні особливості тексту авторської передмови І. Франка до видання польською мовою 1895 року “Дещо про себе самого”, що відображає світоглядні й ментальні риси не лише визначного українського письменника, політичного та громадського діяча, науковця, а і яскравого представника прогресивної, національно свідомої верстви тогочасної генерації української галицької інтелігенції.

Ключові слова: мова, соціолект, галицька інтелігенція, І. Франко, Галичина.

Українська ідея жила й розвивалася, її творила національно-свідома частина народу (інтелігенція) для всього народу. В. Чапленко писав: “... український народ, в особі, звичайно, його інтелігенції... з такою любов’ю творив українську літературну мову. Справді, навряд чи ще в історії якої іншої літературної мови були факти такої самозреченої відданості “мовній справі”, як в історії української літературної мови! Не в одного бо діяча, а десятків і сотень їх ця справа була головною справою в їхній діяльності, і не одну кару вони прийняли за неї!”¹. Мета українського національного мовотворення в культурно-історичному процесі значною мірою була орієнтована на збереження національної ідентичності особистості та спільноти й реалізована, зокрема, засобами соціолекту української галицької інтелігенції аналізованого періоду.

Актуальність нашого дослідження вбачаємо в тому, що системний аналіз тексту авторської передмови І. Франка до видання польською мовою 1895 року “Дещо про себе самого” допоможе охарактеризувати соціолект української інтелігенції другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст.

Мета розвідки – охарактеризувати ідейно-тематичний зміст, засоби художнього вираження та мовні особливості тексту сповіді Івана Франка “Дещо про себе самого”.

Для формування, розвитку та побутування соціолекту галицької інтелігенції мовна діяльність І. Франка, відображена в його ідіолекті і мовному портреті, має надзвичайно важливе значення, оскільки є різноплановою і культурологічно, науково значущою як в часі самого письменника і мислителя, так і сьогодні. Текст авторської передмови І. Франка до видання польською мовою 1895 року “Дещо про себе самого”² відображає світоглядні та ментальні риси не лише визначного українського письменника, політичного та громадського діяча, науковця, а і яскравого представника прогресивної, національно свідомої верстви тогочасної генерації української галицької інтелігенції, що й обумовило його вибір для аналізу й моделювання досліджуваного соціолекту.

Сповідь І. Франка, вважаємо, виявляє високий рівень освіченості й самосвідомості мовця. Про це свідчить таке: композиційна побудова невеликого за обсягом тексту, в якому подано нарис історії Русі-України; відображення національної, етнополітичної, соціопсихічної

¹ Василь Чапленко, *Українська літературна мова її виникнення й розвиток (XVII – 1917 р.)*. (Нью-Йорк: Український Технічний Інститут у Нью-Йорку, кафедра українознавства, друкував А. Орел, 1955), 330.

² Іван Франко, “Дещо про себе самого”, у *Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 31. Літературно-критичні праці (1897–1899)*, упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця, К. П. Куткоковець, В. П. Лук’янової, А. І. Скоця, ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз. (Київ: Наукова думка, 1981), 28–32.

ментальності української еліти в когерентному симбіозі “Я-особистості” мовця та спільноти (національної, культурної, соціальної, станової, професійної), до якої він належить; самоідентифікація й самовизначення ним свого життєвого вибору й обов’язку, сенсу власного життя і діяльності; визначення місії письменника та психологія його творчості. Текст можемо умовно структурувати на окремі частини в означеннях: 1 – “життя і творчість генія – архівір епохи”; 2 – “культурно-цивілізаційна праця та роль письменника-робітника”; 3 – “я і моя сверблячка до писання”; 4 – “що можна назвати оригінального у маленької, звичайнісінької людини? – відповідаю: хіба те, що я русин”; 5 – “автобіографічні дані”; 6 – “недопуск до роботи в університеті”; 7 – “не люблю Русі і русинів”; 8 – “почуваю себе русином і працюю на Русі: патріотизм як обов’язок”.

У тексті есе знаходимо низку мовних елементів соціолекту: пряме цитування мовою оригіналу (нетранслітеровані елементи), алюзії, ремінісценції до життя й діяльності діячів світової культури – німецького поета Йоганна В. Гете, польського письменника, критика, етнографа Юзефа-Ігнація Крашевського, польського літературознавця, бібліографа Кароля Естрайхера, апологета європейського літургічного руху о. Ламбера Бодуена, білоруської польськомовної письменниці Елізи Ожешко, польських письменників Марії Конопницької, Болеслава Пруса, Теофіля Ленартовича, автора перекладів творів Т. Шевченка польською мовою Едмунда Леона Остої Солецького, польського композитора і письменника Мечислава Карловича. У тексті ми також виявили такі мовні одиниці, важливі й показові для моделювання (відтворення з текстів) соціолекту тогочасної галицької інтелігенції:

➤ **книжні елементи** (слова й словосполучення, фрагменти висловлень з перифрастичним або метафоричним значенням), одиниці з абстрактним, науковим значенням, професійна лексика освіченої верстви: *життєпис; характеристика; складові частинки; генії; корифеї літератури; з першоджерельним апаратом опрацьовані біографії; скарбниця людського духу; бібліографія; ідеальне; біограф; цивілізації; фронтон; з обов’язку чемності маю представитись польській публіці; фарисеї; гідне уваги; зукраїнізовані німецькі колоністи; світла людина; публічна арена; таємне товариство; оригінальні риси; літературна продукція; скласти з відзнакою докторат з славістики; патріотична праця; мотив; моя сповідь; можу про таку делікатну матерію, як любов, говорити тверезо; багато дріб’язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи* (Є серед русинів. – Прим. наша); *ворог порожніх фраз*;

➤ означення **суспільно-політичних понять**, які входили в активний слововжиток національно свідомої, близької до соціалістичного руху частини української галицької інтелігенції розглядуваного періоду, до якої належав І. Франко: “соціалістичний процес”, “коаліція урядових сфер”, “реакційні газети”, “політичне життя”, “національна гордість”, “загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі”, “справжній громадянський дух”, “самопожертва”, “вселюдські ідеали” й ін.;

➤ перифрази: “обранці долі”, “більш-мени”, “творці нових напрямків”, “ніколи й нічим”, “ані читати, ані писати”, “в доброму і злому”, “у щасті і в стражданні”, “більших і менших”;

➤ **запозичена лексика загального вжитку:**

• **аргумент** “Очевидно, перед таким аргументом моя кандидатура на приват-доцента мусила впасти...”³ – запозичення з латинської мови; латин. *argumentum* “повість, оповідання, предмет; тема; картина; істина” є похідним від дієслова *arguere* “показувати, вияснити, доводити, стверджувати” (ЕСУМ I: 82–83);

• **егоїзм** “Так мало серед них [русинів] знайшов я справжніх характерів, а так багато дріб’язковості, вузького **егоїзму**, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх

³ Іван Франко, “Дещо про себе самого”, у Франко І. *Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 31. Літературно-критичні праці (1897–1899)*, упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця, К. П. Куткоковець, В. П. Лук’янової, А. І. Скоця, ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз. (Київ: Наукова думка, 1981), 30.

любити...⁴ – **Егоїзм**, очевидно, запозичення з французької мови; фр. *égoïsme* є книжним утворенням від латин. *ego* “я” (ЕСУМ II: 157); [фр. *égoïsme* < латин. *ego* – я] – той, кому властивий *егоїзм* (ССІС: 247);

• **інтелігенція** “Зрозуміло, знаю між русинами декілька винятків, декілька осіб чистих і гідних усякої пошани (говорю про **інтелігенцію**, не про селян), але ці винятки, на жаль, тільки стверджують загальний висновок”⁵ – **Інтелігенція** – через російську і польську мови запозичено з латинської; латин. *intellegentia* (*intelligentia*) “розуміння, здатність сприймати знання” походить від дієслова *intellego* “сприймаю, розумію; з російської мови походить англ. *intelligentsia* (ЕСУМ II: 309–310);

• **кандидатура** “... Моя кандидатура...” – запозичення через німецьку з латинської мови (ЕСУМ II: 363); [< латин. *candidatus* – кандидатура] – особа, яку намічено до призначення на посаду, до прийому в яку-небудь організацію (ССІС: 329);

• **кваліфікувати** “Бійтеся бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдуті він ходить!” Так кваліфікував мою кандидатуру брат – той самий, який за свою патріотичну працю для добра Русі й Австрії одержує шість чи сім платень”⁶ – через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови (ЕСУМ II: 414); [< середньолатин. *qualificare* < латин. *qualis* – який і *facere* – робити] – 1) характеризувати за якимись ознаками, зараховувати до певної категорії, групи; 2) визначити рівень спеціальної підготовки до якої-небудь праці (ССІС: 346);

• **квінтесенція** “Дальший опис мого життя може заступити бібліографічний опис моїх праць... що творять **квінтесенцію** нашої літературної продукції”⁷ – [< латин. *quinta essentialis*, букв. – п’ята сутність] – 2) *перен.* найголовніше, найсуттєвіше (ССІС: 348);

• **коаліція** “Об’єднаній коаліції урядових сфер з інкермованими українцями вдалось врятувати Русь від такого нещастя, яким, без сумніву, було б моє викладання” – “об’єднання для досягнення спільної мети”; інтернаціоналізм латинського походження (ЕСУМ II: 475); [латин. *coalition* – союз] – 1) об’єднання, союз для (держав, політичних партій) для досягнення спільної мети; 2) тимчасове об’єднання політичних партій, які мають на меті створення коаліційного уряду з їхніх речників (ССІС: 359);

• **корифей** “Це корифеї літератури, творці нових напрямків”⁸ – **Корифей** запозичення із західноєвропейських мов; нвн. *Κορυφαῖε* “корифей, світоч, видатний діяч (науки, мистецтва)” через латин. *согурһаеус* “проводир, голова, керівник, корифей” від грец. *κορυφαῖος* “вождь; керівник хору у давньогрецькій трагедії” (ЕСУМ III: 22);

• **патріот, патріотизм** “Насамперед признаюся в тому гріху, що його багато патріотів вважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів”; “Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі”; “Називають мене не раз завзяті польські патріоти ворогом поляків”⁹ – **Патріот, патріотизм** запозичене з французької мови; можливо, через німецьку; фр. *patriote* (> н. *Patriót*) “патріот” виникло на підставі слат. *patriōta*, яке походить від грец. *πατριώτης* “земляк, співвітчизник” (ЕСУМ IV: 317);

• **процент** “І не дивуюсь, що вони [поляки] платять мені тією самою монетою, з добрим процентом”¹⁰ – **Процент** запозичення з німецької мови; н. *Prozént* походить від італ. *per cento*, букв. “за сотню, від сотні” (ЕСУМ IV: 614). Названа лексема має виразне значення “надбавка” і вживається у значенні “платити з лишком, з оком, з наддатком, з лихварським

⁴ Іван Франко, “Дещо про себе самого”, у Франко І. *Зібрання творів у 50-ти томах*. Т. 31. *Літературно-критичні праці (1897–1899)*, упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця, К. П. Куткоковець, В. П. Лук’янової, А. І. Скоця, ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз. (Київ: Наукова думка, 1981), 30.

⁵ *Ibid.*, 30–31.

⁶ *Ibid.*, 30.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, 28.

⁹ *Ibid.*, 32.

¹⁰ *Ibid.*, 32.

процентом”, пор. рос. *воздать, отблагодарить с лихвой*. **Ліхв́а** – 1) (избыток, излишек) лішок (-шку), лішка (-ки), зайвина́. *Воздать кому что, отблагодарить кого с -во́ю* – віддати ко́му що, віддячити (віддякувати) ко́му з о́ком (з лішком, з лішкою, з надда́тком, з ве́рхом, з лихво́ю, *шутл.* з на́дтом, з чо́хом) (РУСКЄ: 947); **Проце́нт** – 1) проце́нт (-ту), відсо́ток (-тку)..; 2) (*рост, лихва*) проце́нт (-ту), надсо́ток, посту́пок, верхі́ (-хі́в, *мн.*), лихв́а, рі́ст (*р.* ро́сту), (*діал.*) кама́та (РУСКЄ: 2510);

• **сентимент, сентиментальний** “Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі”; “Коли, незважаючи на те, почуваю себе русином і по змозі й силі своїй працюю на Русі, то, як бачиш, шановний читачу, цілком не з причини сентиментальної натури”¹¹ – запозичення з французької мови; фр. *sentiment* “почуття, чутливість” є похідним від *sentir* “почувати”, що зводиться до латин. *sentio, sentire* (ЕСУМ V: 213). Названа лексема – полонізм *sentyment*, що вживається зі значенням “почуття, схильність, симпатія до когось, чогось”. Польське посередництво додало названій лексичній одиниці додаткові семантичні компоненти, які виявляються і в українському слові, у його вживанні.

➤ **галицькі елементи:**

• **будущина** “Чи, може, маю любити світлу **будущину** тієї Русі, коли тої **будущини** не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?” – **Будущина**, *и, ж., заст.* Будучність, майбутнє (СУМ-11 I: 249); **Будучність** – майбутнє (ЛЛ 2012: 111);

• **правдоподібно** “На це питання Гете відповідаю: **хіба те, що я русин і походжу, правдоподібно, від зукраїнізованих німецьких колоністів, що мій батько був звичайний селянин...**”¹² – **Правдоподібно** 1. присл. до **правдоподібний**. 2. у знач. вставн. сл., *діал.* Уживається для вираження припущення чого-небудь. *До постаті зблизивсь і мовив: “А, се ви, правдоподібно, Від пана Дороша!”* (І. Франко, X, 1954, 198), а також у значенні вставного слова як діалектне (СУМ-11 VII: 500); (ВТС СУМ: 1100);

• **слабовитий, слабий** “... батько мій був звичайний селянин <...> та, незважаючи на те, був світлою людиною і віддав мене, **слабовиту** і до селянської праці нездатну дитину, до школи” – **Слабовитий**, *а, е, розм.* Немічної будови, схильний до захворювань; хворобливий. Він і справді співчував мені, бо й сам був щуплий, **слабовитий** (Дніпрова Чайка, Тв., 1960, 34); // *рідко.* Хворий. [Орися:] *Нема роботи, татко слабовитий, До тяжкої праці не хотять приймати* (І. Франко, IX, 1952, 425) (СУМ-11 IX: 343); (ВТС СУМ: 1341); **Слабий** – 1. хворий, 2. кволий, німецький (ЛЛ 2012: 679);

• **студії, студіювати** “... я вступив до університету у Львові, але мої **студії** перервав соціалістичний процес 1877–8 року...”¹³ – **Студіювати** – вивчати (ЛЛ 2012: 710); (ВТС СУМ: 1406);

• **сурдут** “Бійтеся бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдугу він ходить!”¹⁴ – **Сурдут**, *а, ч., заст.* Сюртук (СУМ-11 IX: 853); (ВТС СУМ: 1416); **Сурдут** – верхній чоловічий одяг, сюртук (ЛЛ 2012: 712) й інші;

➤ **нетранслітеровані елементи:** “*Was ist denn an dem ganzen Wicht Originell zu nennen?*” – нім., із Гете – “Що можна назвати оригінального у маленької, звичайнісінької людини”, “*Politisches Vorleben*”¹⁵ – “політичне минуле”;

➤ **просторіччя в поєднанні з експресивно-емоційними висловами:** “Га, цей незначний випадок трапляється з кожним із нас, шановні читачі”, “... надзвичайно рідка річ”, “... крім тієї сверблячки до писання...”, “бозна-чому замішано мене” (про причетність до чогось),

¹¹ Іван Франко, “Дещо про себе самого”, у *Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 31. Літературно-критичні праці (1897–1899)*, упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця, К. П. Куткоковець, В. П. Лук’янової, А. І. Скоця, ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз. (Київ: Наукова думка, 1981), 31.

¹² *Ibid.*, 29.

¹³ *Ibid.*, 29.

¹⁴ *Ibid.*, 30.

¹⁵ *Ibid.*

“... порпатися у купах щоденно надрукованого паперу...”, “бійтеся Бога”, “любов бризкає”, “... почувая обов’язок панициною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатися на висоту”, “... життя на власному смітнику”, “почуття собачого обов’язку”, “тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі”, “проклинати долю”¹⁶ й інші. У більшості наведених прикладів ефект просторіччя створює в читацькому сприйнятті експресивно-емоційне забарвлення вигуку, натуралізм створеного гіперболізованого образу катувань, зусиль, нарікань, надмірна, нестримана емоційність, що створює яскравий образ, допомагає висловити різку оцінку тощо.

➤ **юкстапозити:** *письменники-робітники, цісарсько-королівський, брати-русини, селянина-русина*¹⁷;

➤ в аналізованому тексті автор використав **прислів’я:** “*Не робися солодким, бо тебе злижуть; не робися кислим, бо тебе облюють*”, “*Якщо так добре моїй жінці, нехай і мене б’ють*”¹⁸.

Отож І. Франко виявляє вміння поєднати в одному тексті елементи просторічної, народно-розмовної мови, навіть зниженої лексики й “високого стилю” з книжною лексикою, не-транслітерованими елементами, суспільно-політичною термінологією тощо, а це надає емоційного настрою тексту та його сприйняттю, відчуття іронії, інтертекстуальності, нюансує думку, робить її висловлення образним, яскравим, таким, яке легко запам’ятовується. Адресатом мовлення І. Франка в авторстві цього тексту є широкий загал, перш за все, польськомовні читачі, серед яких і українці, що володіють польською мовою (оскільки це передмова до польського видання), хоча німецькі вкраплення й алюзії з Гете вказують і на німецькомовного і взагалі освіченого читача як адресата тексту, до свідомості яких український галицький інтелегент доносить свою життєву позицію, цінності та ідеали особистого і національного життя.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що дослідження ролі галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. є актуальним, а мовні одиниці, використовувані цією соціальною групою, увійшли до складу лексичного фонду української мови та впливали на формування койне освіченої верстви Східної Галичини, її соціолекту як самостійного системно-структурного явища, мовного ідіома і знайшли своє відображення у формі та значенні лексичних, фразеологічних і граматичних одиниць сучасної української мови.

IVAN FRANKO “SOMETHING ABOUT MYSELF” AS A NATIONAL REFERENCE GALICIAN REPRESENTATIVE INTELLIGENCE OF THE END OF THE XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES

Svitlana HIRNYAK

*Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko,
Department of philological disciplines and methods of their teaching in elementary school,
Center for Postgraduate Education and Pre-University Preparation,
Ivan Franko Str., 24, 82100, Drohobych, Lviv region, Ukraine*

Summary

In the article we characterize ideological and thematic contents, expressive means and linguistic peculiarities of the text of author’s preface of Ivan Franko to the edition in Polish 1895 “Something about Myself” that reflects ideological and mental features not only of the prominent Ukrainian writer, political and public figure, scientist, but also of a bright representative of progressive nationally conscious generation strata of the Ukrainian Galician intelligentsia.

Keywords: *language, sociolect, Galician intelligentsia, I. Franko, Galicia.*

¹⁶ Іван Франко, Дещо про себе самого”, у *Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 31. Літературно-критичні праці (1897–1899)*, упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця, К. П. Куткоковець, В. П. Лук’янової, А. І. Скоця, ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз. (Київ: Наукова думка, 1981), 31.

¹⁷ *Ibid.*, 31.

¹⁸ *Ibid.*, 32.

REFERENCES

Chaplenko, Vasyl'. *Ukrayins'ka literaturna mova yiyi vynyknennya y rozvytok (XVII – 1917 r.)*. (N'yu-York: Ukrayins'kyu Tekhnichnyy Instytut u N'yu-Yorku, katedra ukrayinoznavstva: drukuvav A. Orel, 1955). (in Ukrainian).

Franko, Ivan "Deshcho pro sebe samoho", *Franko I. Zibrannya tvoriv u 50-ty tomakh. T. 31. Literaturno-krytychni pratsi (1897–1899)*, uporyad. ta koment. YU. L. Bulakhovs'koyi, V. P. Vyedinoiy, T. I. Komaryntsya, K. P. Kutkovets', V. P. Luk'yanovoyi, A. I. Skotsya, red. H. D. Verves, O. N. Moroz. Kyiv: Naukova dumka, 1981. (in Ukrainian).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТС СУМ – *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови* : у 7 т. / НАН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. I–VI.

ЛЛ-2012 – *Лексикон львівський: поважно і на жарт* / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. – 2-ге вид., доповн. і випр. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 852 с. (Серія "Діалектологічна скриня").

РУСКЄ – *Російсько-український словник* / за ред. акад. А. Ю. Кримського та акад. С. О. Єфремова. – К. : Червоний Шлях, 1924–1932. – Режим доступу : <http://r2u.org.ua>.

ССІС – *Сучасний словник іношомовних слів* : близько 20 тисячі слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.

СУМ-11 – *Словник української мови : в 11 т.* / АН УРСР ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

Надійшла до редакції 11 09 2017 р.

УДК 94 (477.83/.86) “1900/1914”

ІВАН ФРАНКО У ВЗАЄМИНАХ ІЗ СІЧОВИМ РУХОМ ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Микола ГУЙВАНЮК

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
кафедра історії України,
вул. Кафедральна 2, 58002, Чернівці, Україна
e-mail: buk6@ukr.net*

У статті автор на основі джерел та наукових досліджень аналізує вплив творчості Івана Франка на розвиток українського січового руху. Звернуто увагу на співпрацю українського письменника з галицькими та буковинськими “Січами”, охарактеризовано непрості взаємини І. Франка з К. Трильовським щодо організації українського січового руху. Розкрито ставлення письменника стосовно створення осередків українського пожежно-гімнастичного товариства “Січ” на території Гуцульщини і Покуття.

Ключові слова: Галичина, Буковина, січовий рух, Іван Франко.

Рубіж ХІХ–ХХ ст. – переломний етап у розвитку українського національного руху. Насамперед це час масового національного пробудження галицьких і буковинських українців та змагань за волю і свою державність. Особливо з утворенням українських політичних партій національна ідея виходить із суто інтелігентського середовища і проникає вглиб суспільства. Саме в цей період 5 травня 1900 р. у с. Завалля (Галичина) постало перше українське парамілітарне формування – пожежно-гімнастичне товариство “Січ”, яке поклато початок масовому руху національно-патріотичних сил за відродження української державності. “Січі” засновувались як демократичні організації, на зразок Запорозької Січі. Ці товариства були зрозумілі для молодшої генерації галицького і буковинського суспільства. Поступово до праці в “Січах” приєдналися найкращі сили української ідейної інтелігенції, зокрема Михайло Павлик, Василь Стефаник, Ярослав Весоловський, Сильвестр Яричевський, Василь Сімович, а також Іван Франко. Звичайно, І. Франко не був активним діячем січового руху, адже в той час він належав до іншого, опозиційного радикальним “Січам” політичного табору. Та все ж невтомний Камеяр спостерігав, а нерідко і сам брав участь у деяких публічних заходах, що проводилися січовими товариствами, впливаючи на динаміку їхнього розвитку. Слід зазначити, що спостерігався і зворотний ефект. І. Франко завжди був шанований у колі січовиків, про що свідчать численні задокументовані факти, про які йтиметься далі.

Загалом українська історіографія та літературознавство нараховують чимало праць, присвячених історії січового руху та вивченню літературної, наукової й громадсько-політичної діяльності І. Франка. Але через певні обставин, передусім через розпорошеність документальних матеріалів по різних архівних, музейних, бібліотечних фондах, що значно утруднює їх систематизацію й аналіз, ця проблема в такій постановці ще не розглядалася. Тому всебічний аналіз взаємин І. Франка з пожежно-гімнастичними товариствами “Січ” на основі залучення нових джерел сьогодні є актуальним і збагатить як українську історіографію, так і вітчизняне літературознавство.

На початку ХХ ст. (час зародження січового руху) І. Франко вже був визначною постаттю українського національно-культурного, громадсько-політичного і господарського життя, мав дружні взаємини з багатьма представниками тогочасної української еліти й безпосередньо своїми діями впливав на суспільні процеси в краї. Досить непростими були ці взаємини між І. Франком та К. Трильовським – одним із співзасновників Української радикальної партії, пізніше адвокатом та ідеологом і засновником січового руху. Цікаво, що в найбільш фундаментальних дослідженнях біографії І. Франка, здійснюваних у радянський період, ця проблема замовчувалась, адже К. Трильовський належав до “проскрибованих” діячів минулого, якого звинувачували у поширюванні націоналістичних ідей.

На доволі складні взаємовідносини між двома особистостями певне світло проливають спогади К. Трильовського, які стали відомими широкому загалу за минулі роки. Ці спогади дають нам змогу побачити І. Франка не тільки як визначного письменника, а і як неординарного політика, дають можливість зрозуміти природу деяких конфліктних ситуацій у Радикальній партії, безпосереднє відношення до яких мав український письменник. Перший такий конфлікт виник у 1894 р. між представниками молодшої генерації радикалів, яку уособлював К. Трильовський, та І. Франком, який без відповідних аргументів виступив проти скликання загальнокрайового віча (зборів) Української радикальної партії. Як із цього приводу зазначав К. Трильовський: "... Франко... у політичних справах не мав щастя і кожного разу діставав доброго прочухана від Михайла Драгоманова"¹. Саме ця подія викликала велике полемічне листування, але, на жаль, у вирі Першої світової війни воно пропало – стверджував К. Трильовський².

Не зважаючи на те, що в 1899 р. І. Франко з певних об'єктивних обставин розірвав з радикалами (неабияку роль у цьому відіграв К. Трильовський) й опинився в таборі народовців, все ж досить прихильно поставився до січового руху, контрольованого радикалами, і підтримував його протягом всього подальшого часу своєї активної діяльності.

Важливе значення у справі поширення січової ідеї надавалося зовнішньому оформленню січовиків та атрибутиці товариств. Згідно із задумами К. Трильовського, товариські відзнаки виконувалися в традиційних українських національних кольорах – малиновому, жовтому та блакитному. Одним із головних і обов'язкових предметів січової атрибутиці був прапор. "... З лицевого боку на малиновому полотнищі було зображення одного з видатних українських діячів, наприклад, Б. Хмельницького, П. Дорошенка, Т. Шевченка, М. Драгоманова, **І. Франка** (виділення наше. – М. Г.), або руський герб "лев, що спирається на скалу"³. У 1908 р. К. Трильовський запровадив нову товариську відзнаку – січову медаль із зображенням Т. Шевченка або І. Франка.

Помітних результатів галицькі та буковинські "Січі" досягли на ниві просвітництва. Для цього до січового руху якнайширше залучалися місцеві вчителі та інші прихильники української справи з числа інтелігенції. При більшості січових товариств активно діяли січові бібліотеки. Це були переважно невеликі (кілька десятків примірників) книгозбірні, які комплектувалися різноманітними українськими виданнями, що виходили у Галичині й на Буковині. Січові бібліотеки були культурно-освітнім центром січових товариств, а також важливим засобом піднесення національної свідомості селян-січовиків. Січові бібліотеки комплектувалися в основному за рахунок коштів, зібраних під час січових концертів, а також членських внесків. Великою популярністю серед січовиків користувалися: "Громадський голос" (Львів), "Січові вісти" (Львів), "Громадянин" (Чернівці), "Зоря" (Коломия), "Отаман" (Коломия), видання "Просвіти" та "Сільського господаря", в яких регулярно друкувались як публіцистичні праці, так і поезія І. Франка.

У період з 1901 до 1914 рр., коли письменник проводив літні місяці у с. Криворівня на Гуцульщині⁴, він завжди брав участь у діяльності місцевих січових товариств. З його ініціативи було засновано читальню й товариство "Січ" у гуцульському селі Голови. В 1902–1913 рр., подорожуючи селами Покуття й Гуцульщини, І. Франко неодмінно відвідував січові читальні, де виступав перед селянством на політичні теми та декламував свого знаменитого "Мойсея". У спогадах сучасників і на шпальтах тогочасної української періодики збереглося чимало інформації про зазначені події, яку систематизував відомий прикарпатський краєзнавець П. Арсенич. Так, за його твердженням, 11 січня 1912 р. І. Франко прочитав поему "Мойсей" у приміщенні залу ошадної каси в м. Коломия, де "... зібралася вся коломийська Україна (в тому числі й січовики, що підтверджено іншими джерелами. – М. Г.)... саля була битком набита публікою"⁵. Неодноразово Каменярь відвідував свого приятеля, великого прихильника січового руху о. Івана

¹ Кирило Трильовський. *З мого життя*. (Київ, Едмонтон, Торонто: Таксон, 1999), 110.

² Ibid., 111.

³ "Січові" звичаї", у *Запорожець. Календар на переступний рік 1904*. (Коломия, 1904), 94.

⁴ Петро Арсенич. *Прикарпаття в житті Каменяря*. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1995), 45.

⁵ Ibid., 31.

Попеля у с. Довгопілля (Галицька Гуцульщина). Зокрема, на місцевому етнографічному матеріалі написав оповідання “Гуцульський король” про ватажка опришків Мирона Штолу, яке інсценізували чимало січових драматичних гуртків на Гуцульщині, про що свідчать повідомлення у тогочасних часописах. Також збереглася інформація про те, що письменник зустрічався із січовиками с. Вовчківці та с. Карлів (тепер с. Прутівка на Снятинщині), провідуючи своїх приятелів, провідників січового руху у Снятинському повіті І. Сандуляка та Г. Запаринюка.

Не оминув у цей час письменник і січовиків буковинського краю. Зокрема, 11 січня 1911 р. І. Франко під час відвідин О. Кобилянської та С. Смаль-Стоцького також неодноразово виступав перед буковинськими січовиками з читанням своїх творів. Як стверджує дослідник Б. Мельничук, “... центральною подією Франкового візиту до буковинської столиці був його виступ з читанням поеми “Мойсей” у найбільшій залі “Народного дому”, що не могла вмістити всіх бажаючих. Крім університетської та шкільної молоді, чернівецької інтелігенції, були присутні селяни-січовики з Кіцманя”⁶.

Окрім всього вищезазначеного, І. Франко ще був шанованим січовим поетом. Його поезії “Не пора, не пора!”, “Розвивайся, ти високий дубе” та “Гімн селян-радикалів”⁷ стали невід’ємним атрибутом культурно-масових заходів, що їх постійно проводили січові товариства. Окрім того, вони уособлювали головні постулати української національної ідеї: “... Нам пора для України жить... для України наша любов”, “... під України єднаймося прапор, у завзятій, важкій боротьбі – ми поляжем, щоб славу, і волю, і честь, рідний краю, здобути тобі” (“Не пора!”)⁸, “... Встане славна мати Україна, щаслива і вільна, від Кубані аж до Сяну-річки – одна нероздільна”, “... Най братерством, щирими трудами Вкраїна воскресне” (“Розвивайся, ти високий дубе”)⁹. Саме ці поетичні твори значною мірою сприяли піднесенню національної свідомості галицьких і буковинських селян-січовиків, які за якоесь десятиліття з аморфної аполітичної маси перетворились у свідомих українців, які з вибухом Першої світової війни масово вступали до лав Українських січових стрільців здобувати волю Україні. Глибоку шану І. Франка до січового руху засвідчує його поезія “Гей, “Січ” іде, красен мак цвіте”, яка зразу ж стала популярним січовим гімном. І це не випадково, адже І. Франко у віршованій формі дуже влучно і доступно висловив сутність січової ідеї, її головні засади і принципи. Зокрема, це виражалося такими рядками: “... Разом руки, разом серця, і гаразд буде”; “... В нашій хаті наша воля, а всім зайдам зась”¹⁰.

Підтвердженням вищесказаного є його рецензія на збірник січових пісень, поміщена у “Літературно-науковому вістнику”, який вийшов друком 1906 р. Письменник дав досить кваліфікований аналіз рецензованого збірника. І. Франко високо оцінив своєчасну появу збірника січових пісень, який, на його думку, повинен “... підбадьорювати людей, піддержувати в них надію на красшу будучину...”¹¹. Разом із тим показав слабкі сторони окремих вміщених там поезій, які “... можна було з великим пожитком для збірки пропустити”¹². Письменник також справедливо піддав критиці позиції провідників січового руху за досить нетолерантну передмову і наголосив на неприпустимості розпалювання ворожнечі в українському національному русі. Як показав час, попри всі недоліки згаданий збірник став суттєвою допомогою січовим товариствам під час підготовки концертних програм.

“Січі” відігравали провідну роль у культурному житті своїх населених пунктів. При кожній “Січі” діяв драматичний гурток, учасники якого виступали з українськими виставами та концертними програмами, що користувалися великою популярністю серед населення. Численні

⁶ Богдан Мельничук, “Великий Каменяр у взаєминах з краєм Буковинського соловія”, *Університетський вісник (Чернівці)*, по. 7–9 (2006): 8.

⁷ Олексій Залеський, “Січові пісні”, у *Гей, там на горі “Січ” іде!*, ред. Петро Трильовський., (Київ: ВІПОЛ, 1993), 281.

⁸ Іван Франко, “Не пора...”, у *Гей, там на горі “Січ” іде!*, ред. Петро Трильовський. (Київ: ВІПОЛ, 1993), 314.

⁹ Іван Франко, “Розвивайся ти високий дубе”, у *Стрілецька голгофа. Спроба антології*, упор. Тарас Салига. (Львів: Каменяр, 1992), 23–24.

¹⁰ Іван Франко, “Гей, січ іде...”, у *Гей, там на горі “Січ” іде!*, ред. Петро Трильовський. (Київ: ВІПОЛ, 1993), 228.

¹¹ Іван Франко, “Збірник пісень патріотичних і січових”, *Літературно науковий вісник*, по. 34 (1906): 205.

¹² Ibid.

повідомлення в тогочасній пресі засвідчують, що невід'ємним пунктом програми кожного такого дійства була декламація творів І. Франка "Мойсей", "Каменярі" та ін. Відомий художник В. Касіян згадував, що найбільшою популярністю в січовій молоді користувалися "... театральні вистави "Наталка Полтавка", "Москаль-чарівник" та "Шандар" (так тоді називалася драма І. Франка "Украдене щастя". – М. Г.)¹³.

З метою поліпшення роботи січових товариств за рекомендацією "Головного січового комітету" в кожному повіті створювалися "Повітові Січі", головне завдання яких полягало в організації пожежно-гімнастичних курсів, а також налагодженні культурно-освітньої та громадсько-політичної діяльності місцевих "Січей". Однією з найдієвіших була "Повітова Січ" у м. Львові. Її першим кошовим з 1908 до 1911 рр. був близький товариш І. Франка – М. Павлик¹⁴, в результаті чого письменник мав можливість отримувати відомості про діяльність січового товариства "з перших рук", а також безпосередньо впливати на його діяльність. Незважаючи на те, що в 1912 р. М. Павлика було змінено на посту кошового львівської "Повітової Січі"¹⁵, його наступники О. Семенюк, Я. Весоловський та Р. Дашкевич також із шаную ставилися до свого великого земляка. Тільки з квітня 1913 р. по квітень 1914 р. делегати "Повітової Січі" у м. Львові здійснили 188 поїздок до навколишніх сіл¹⁶, де виголошували реферати, в тому числі й про життєвий і творчий шлях і Каменяра, популяризували його творчість. 15 червня 1913 р. з ініціативи Львівської "Повітової Січі" у Львові відбулося січове свято з нагоди сорокарічного ювілею літературної та громадської діяльності І. Франка. Напередодні свята члени місцевої "Повітової Січі" звернулися до української громадськості із закликом до галицьких "Січей" "... провести Франкові свята, а дохід з них хай іде на ювілейний дар для І. Франка"¹⁷. На цей заклик відгукнулася значна частина січових товариств, а Франкове свято стало поштовхом до ще більшої активізації січового руху не тільки на Львівщині, а й по всій Галичині. Енергійно працювала над активізацією діяльності "Січей" Дрогобицького повіту місцева "Повітова Січ", кошовим якої був племінник письменника Іван Захарович Франко¹⁸.

Отже, січовий рух, що на початку ХХ ст. набув суттєвого поширення на теренах Галичини й Буковини, привернув до себе значну частину української інтелігенції, зокрема І. Франка. Незважаючи на те, що письменник не належав до активних діячів січового руху, він завжди цікавився усіма його проявами. А своїми публіцистичними статтями і художніми творами він спричинився до підвищення освітнього та культурного рівня селян-січовиків, піднесення їх національної свідомості. Його поради давали насагу січовикам у боротьбі за право бути повноправними господарями на своїй землі.

IVAN FRANCO IN RELATIONS WITH SICH MOVEMENT OF GALICIA AND BUKOVYNA IN THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Mykola GUYVANYUK

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Department of history of Ukraine,
Kafedralna Str. 2, 58002, Chernivtsi, Ukraine
e-mail: buk6@ukr.net*

Summary

The beginning of the twentieth century – a time of mass national awakening of Galician and Bukovynian Ukrainians and their competitions for freedom and their statehood. In this period May 5, 1900, in

¹³ Василь Касіян, "Січ" на Покутті. Уривок із спогадів", *Голос Покуття*, no. 56 (1996): 2.

¹⁴ Роман Дашкевич, Г. Ничка, "Товариство "Повітова Січ" у Львові", у *Гей, там на горі "Січ" іде!*, ред. Петро Трильовський. (Київ: ВПОЛ, 1993), 231.

¹⁵ *Ibid.*, 232.

¹⁶ *Громадський голос*, 2 марта, 1914.

¹⁷ Програма роботи "Повітової Січі" та відозва до всіх "Січей" Львівського повіту, Державний архів Львівської області, ф. 290, оп. 1, спр. 5, арк. 1.

¹⁸ *Голос Підкарпаття*, 19 травня, 1911.

the village. Zavallya (Galicia) the first fire and gymnastic society "Sich" arose, which marked the beginning of the mass movement of national-patriotic forces for the revival of Ukrainian statehood. "Sich" was founded as democratic organization, like the Zaporozhian Sich.

Gradually, the best forces of the Ukrainian intelligentsia joined the "Sich", including Ivan Franko. The writer watched, and often took part in some of the public events which held by the sith societies.

One of the main and mandatory items of Sich's attributes was the flag, where, along with the image of B. Khmelnitsky, P. Doroshenko, T. Shevchenko, M. Drahomanov, was a portrait of I. Franko was encountered. In 1908, K. Trilovsky introduced a new award – a medal with the image of T. Shevchenko and I. Franko.

In the period from 1901 to 1914, when the writer spent the summer months in the village Kryvorivnya in Hutsulshchyna, he always took part in the activities of local Sich communities. On his initiative, were founded the reading-room and the "Sich" Society in the hutsul village Holovy.

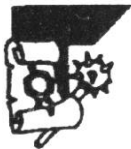
The writer did not pass the Sichovs of the Bukovyna region. In particular, on January 11, 1911 I. Franko during with his visit to O. Kobylanska and S. Smal-Stotsky also repeatedly spoke to the Bukovinian Sichovians, who were reading his works.

I. Franko was a respected Sich poet. His poetry, "It's not time, no time!", "Develop, you high oak" and "Hymn of the radical peasants" have become an integral part of the cultural events that have been constantly held by the Sich community.

Keywords: Galicia, Bukovyna, Sich movement, Ivan Franko.

REFERENCES

- Arsenyuk, Petro. *Prykarpattia v zhytti Kameniarar*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 1995.
- Dashkevych, Roman. Nychka, H. "Tovarystvo "Povitova Sich" u Lvovi", *Hei, tam na hori "Sich" ide!*, red. Petro Trylovskiy. Kyiv: VIPOL, 1993, 230–249.
- Franko, Ivan. "Hei, sich ide...", *Hei, tam na hori "Sich" ide!*, red. Petro Trylovskiy. Kyiv: VIPOL, 1993, 228.
- Franko, Ivan, "Zbirnyk pisen patriotychnykh i sichovykh", *Literaturno-naukovyi visnyk*, no. 34, (1906): 205–206.
- Franko, Ivan. "Rozvyvaisia ty vysokiy dube", *Striletska holhofa. Sproba antolohii*, upor. Taras Salyha. Lviv: Kameniar, 1992, 23–24.
- Franko, Ivan. "Ne pora...", *Hei, tam na hori "Sich" ide!*, red. Petro Trylovskiy. Kyiv: VIPOL, 1993, 314.
- Holos Pidkarpattia*, May, 19, 1911.
- Hromadskiy holos*, March, 2, 1914.
- Kasiian, Vasyl. "Sich" na Pokutti. Uryvok iz spohadiv", *Holos Pokuttia*, no. 56 (1996): 2.
- Melnichuk, Bohdan. "Velykyi Kameniar u vzaiemynakh z kraiem Bukovynskoho soloviiia", *Universytetskyi visnyk (Chernivtsi)*, no. 7–9 (2006): 8–9.
- Prohrama roboty "Povitovoi Sichi" ta vidozva do vsikh "Sichei" Lvivskoho povitu. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 290, op. 1, spr. 5, 18 ark.
- "Sichovi" zvychai", *Zaporozhets. Kaliendar na perestupnyi rik 1904*. Kolomyia, 1904, 93–98.
- Trylovskiy, Kyrylo. *Z moho zhyttia*. Kyiv, Edmonton, Toronto: Takson, 1999.
- Zaleskyi, Oleksii. "Sichovi pisni", *Hei, tam na hori "Sich" ide! Hei, tam na hori "Sich" ide!*, red. Petro Trylovskiy. Kyiv: VIPOL, 1993, 280–282.

УДК 94 (477.86):39:001.8

**ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ІВАНА ФРАНКА НА ПОКУТТІ****Михайло ПАНЬКІВ**

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України, e-mail: ke@ri.if.ua
вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна*

У статті проаналізовано фольклорно-етнографічні дослідження Івана Франка на Покутті. Звернуто увагу на збір українським письменником старовинних пісень, прислів'їв і приповідок на території історико-етнографічного регіону, які він використовував у своїх наукових розвідках та художніх творах. Частину опублікував у фундаментальному збірнику “Галицько-руські приповідки”. Автор стверджує, що І. Франко виявляв і заохочував своїх знайомих з числа місцевої інтелігенції та освічених і свідомих селян до етнографічних і фольклорних записів і досліджень. Подано короткий аналіз їхньої праці.

Ключові слова: Покуття, Іван Франко, фольклор, Оскар Кольберг, пісня, прислів'я, приповідка, “Галицько-руські приповідки”.

Фольклорно-етнографічні праці Івана Франка на Покутті дослідники спеціально не вивчали на противагу іншим історико-етнографічним регіонам Прикарпаття (Гуцульщина, Бойківщина). Про його перебування на території цього краю ми знаходимо матеріал у краєзнавчих статтях І. Білінкевича, В. Косташука, В. Полека, В. Грабовецького, М. Головатого, М. Васильчука, Б. Якимовича та ін.

Світогляд письменника і вченого І. Франка з дитинства та юнацького віку формувався на бойківській народній культурі, в тому числі й фольклорі. Із покутським фольклором і традиційною культурою населення цього історико-етнографічного регіону вперше він познайомився у важкі дні перебування у Коломийській в'язниці від своїх співкамерників селян із с. Ціневи, що біля м. Коломия, Францішека Батовського і його брата Кароля та Яцка Сидорука із с. Чортівець Городенківського повіту. Зокрема, від Ф. Батовського він записав 30 пісень, а від Кароля – вісім.

Іван Франко познайомився із записами покутських пісень Оскара Кольберга, Василя Равлюка та ін. Ці пісні, особливо архаїчні, справили на нього велике враження, його зачарували. Тому пізніше письменник і вчений використав їх у своїх фольклорних наукових розвідках та художніх творах. Адже тогочасні покутські пісні найдовше зберегли староукраїнський мелос, інші його художні особливості не лише зберегли, а й удосконалили їх. Козацька доба (XVI–XVIII ст.) у Центральній і Східній Україні майже витіснила цей пласт української культури. На його основі виник новий напрям художньої творчості. У ній переважали сюжети, що оспівували героїзм, розповідали про історичні події і сюжети любовної лірики. У багатьох з них головною особою був козак.

Старопокутські пісні вирізнялися своєю мелодійністю, поступовим спокійним розгортанням сюжету. Багато із цих співанок виринули із пісень-хронік. Відображали вони родинно-побутові місцеві події, повагу до старших, вимоги християнської моралі тощо. Неспішна мелодія, близька до скрипкового звучання, а також до колискових пісень, діяла заспокійливо. У них відсутні раптові різні коливання голосу. Часто акцентуація окремих подій здійснювалася з допомогою кількаразового повторення окремих слів або рядків.

Збираючи пісні на Покутті протягом 1960–1980-х рр., тобто майже через століття, коли формував свою фольклорно-етнографічну спадщину І. Франко, ми записали 22 варіанти пісень, які були записані або використані українським письменником у своїх дослідженнях. Серед них цікаві раритетні пісні “Не мав Іван що робити”, “Вітер шумить, трава гуде”, “Пісня про мандибурку”, “Гей, а я піду”, “Ой там за горою” та ін. На жаль, багато пісень, записаних письменником, зараз на Покутті зникли, забуті. До речі, 26 пісень, зібраних І. Франком у інших місцевостях Галичини, також нами зафіксовані в багатьох покутських селах.

Мабуть, найбільше від інших регіонів І. Франко використовував покутські пісні, особливо архаїчні, у своїх наукових розвідках і художніх творах. У 1895 р. у “Житті і слові” він опублікував текст пісні “Іван і Мар’яна”, записаний від Ф. Батовського з варіантами, примітками та поясненнями¹. Пізніше І. Франко у 1907 р. спочатку друкує в “Записках НТШ”, а вдруге – 1908 р. у “Студіях над народними піснями” вийшло ціле дослідження про цю пісню. Ми утримуємося від характеристики цієї розвідки, оскільки вона вже зроблена нами у статті “Покутські пісні у творчості Івана Франка”. Як зазначав вчений, ця пісня виникла десь в кінці XV ст. У ній полонений турчином Іваночко просить дати лук і стріли, щоб вбити турка і свою зрадливу дружину, яка перейшла на бік нехриста, а також двох голубів, що сидять на дубі. І коли турчин передав лук і стріли, Іваночко вбиває його і зрадливу дружину. Цей сюжет пізніше був запозичений і поданий в “Пісні про Байду”. І. Франко доводить, що “Пісня про Іваночка (Івана) і Мар’яну” виникла на території між річками Прутом і Черемошем, тобто на прикордонні з Молдавським господарством (знаходилася під протекторатом Османської імперії), до складу якого входила Буковина². Автор наводить слова Ф. Батовського, що ця пісня призабувається, бо молодим людям вона вже не цікава, до того ж вона довга і повільна. Проте ми записали її у 1971 р., тобто через 90 років у селі Вербівцях Городенківського району... Помилився Франків респондент.

На Городенківщині ми записали дві пісні, які включені письменником до драми “Украдене щастя”³. Перша – “Ой там за горою, там за кремінною”, яка слугує ніби прологом до драми, розповідаючи про подружню нерівність. На Покутті її співали до кінця XX ст. як весільну пісню гостей. Іншу пісню “Ой там у лісі” (у нашому варіанті “Гей, а я піду”) письменник подав у самому кінці драми (передостання ява п’ятої дії). Вона належить до найархаїчніших в Україні пісень, що виникли на зламі першого і другого тисячоліття. Знову ж таки, детальніший аналіз обох пісень ми зробили у вищезазначеній статті, лише зазначимо, що у “Пісні про шандаря”, на основі якої й написано драму, нам не вдалося знайти текст цієї пісні на Покутті.

У статті “Жіноча неволя в руських піснях народних” І. Франко зазначає, що у “Пісні про шандаря” “показана жінчина – безспірно сильна характером і силою чуття”. У пісні – так, особливо у варіанті, опублікованому О. Кольбергом; у драмі, на нашу думку, Анна такою не вийшла. Твердішим за характером у пісні зображений Никола, тоді як у виставі Микола надто м’який, безвільний і перебуває повністю під впливом своєї дружини. А смертельно поранив він жандарма у стані афекту, потім знову розгубився. Вважаємо, що характери героїв пісні і драми різняться.

“Пісня про мандибурку” розповідає про неврожай картоплі у 1846–1848 рр. у Східній Галичині. Вона не набула поширення і залишилась піснею-хронікою, “хоча у 1966 р. нам вдалося її записати у с. Чернелиці Городенківського району⁴. Правда, нотного запису ні І. Франком, ні мною, не записано. Мелодія її пропала”.

У “Студіях над українськими піснями” І. Франко використовував покутські пісні. Серед них “Батько продає свою дочку турчинові”, “Брат продає свою сестру турчинові”, що було у ті часи звичайним явищем і тому про таку подію виникали спочатку пісні-хроніки, а потім вони ставали загальнопоширеними. Інші пісні з Покуття використані у його розвідках: “Ой там при долині, ой там при потоці”, “Ой що в полі за димове”, “Вітер гудить, трава шумить”. Під враженням пісні “Ой дубе, дубе кучерявий” І. Франко написав поезію “Ой ти дубочку, кучерявий” (“Зів’яле листя”, другий жмуток)⁵. Пізніше він переклав пісні “Ой дубе, дубе кучерявий” та “Ой

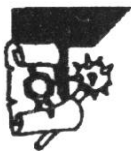
¹ Іван Франко, *Іван і Мар’яна*. Франко І. *Зібрання творів у 50 томах*. Т. 42. (Київ: Наукова думка, 1984), 600.

² *Ibid.*, *Жіноча неволя в руських піснях народних, Вибрані статті про народну творчість*, упоряд. О. Дей. (Київ: Видавництво АН УРСР, 1955), 289.

³ *Ibid.*, *Украдене щастя*. Франко І. *Зібрання творів у 50-и томах*. Т. 24. (Київ: Наукова думка, 1979), 419.

⁴ Респондент Попадюк Ганна, 1951 р. н. у смт Чернелиця Городенківського району, учениця 9-А класу Чернелицької СШ. Записано Паньківим М. І. у листопаді 1966 р.

⁵ Іван Франко, *Зів’яле листя. Другий жмуток*. Франко І. *Зібрання творів у 50 томах*, Т. 2. (Київ: Наукова думка, 1976), 542.

зацвіла калинонька у лузі” (польською мовою). З віршем “Ой ти дубочку, кучерявий” він часто виступав перед слухачами.

Більшість пісень І. Франко опублікував без нот. Лише окремі мелодії пісень він записував, користуючись послугами К. Квітки, М. Лисенка, Ф. Колесси. Нотний запис вони робили з його голосу.

Та найбільше покутських пісень у 1870–1880-х рр. зібрав і опублікував О. Кольберг – 509 разом із весільними та 742 коломийки і прислів'я до танців⁶. Одну предовгу пісню О. Кольберг записав від лірника на релігійно-моралістичну тему.

З цих пісень нами записано на Покутті і видано у 1960–1970-х рр. 28, більше десяти старопокутських пісень знаходяться в нашому архіві без опублікування. 15 таких пісень було надруковано, які у О. Кольберга та інших тогочасних фольклористів відсутні. Серед них одна пісня близька мелодією до розважальної весільної пісні на Півдні України, особливо у районі Гуляйполя, нині Запорізька обл. Проте її сюжет на Покутті – на похоронну тему. Йосипом Карпівим записано у с. Клубівцях Тисменицького району 12 старопокутських пісень на початку ХХІ ст.

Іван Франко позитивно сприйняв вихід у світ чотирьох частин “Рокусія” О. Кольберга⁷. Вказуючи про окремі недоліки комплексної книги, він разом із тим відзначив значущість і позитивні сторони цих покутських збірок народної фольклорної спадщини краю. Зокрема підкреслив, що це був перший етнографічно-фольклорний збірник із цього історико-етнографічного регіону. Наразі опубліковано низку збірок із записами покутських пісень, зокрема “Пісні з Покуття”, записані М. Паньківим та М. Андрусяком⁸. Останній, крім того, здійснив нотний запис більшості пісень. Й. Карпів записав і впорядкував збірку пісень з с. Клубівців Тисменицького району “Пісенна царица Марії Турик”⁹. Збірник вийшов без нот, більшість пісень покутські. Петро Свирида видав аналогічний збірник.

У другій половині ХХ ст. популяризували покутські пісні Вербівський народний хор під керівництвом Миколи Андрусяка (с. Вербівці Городенківського району), “Дністрові зорі” з м. Городенка – керівник Іван Фенючин. Сьогодні почалося відродження цих пісень через їх спів хоровими та вокально-інструментальними колективами Городенківського, Снятинського, Коломийського і Тлумацького районів Івано-Франківської обл. Протягом останніх семи-восьми років важливу роль у популяризації покутського фольклору й етнографії здійснюють бібліотечні установи Прикарпаття.

Немало прислів'їв і приповідок, зібраних І. Франком та його покутськими дописувачами, використані у його фундаментальному збірнику “Галицько-руські приповідки”. Зокрема, він згадував, що “побут у Коломії збагатив мою збірку дуже цінними приповідками”.

Приповідки і прислів'я зібрані і тут опубліковані у населених пунктах Покуття.

І. м. Коломия – 28, опубліковані у третьому томі під номерами: 3 (10) – наприклад, “Без риб не вглиб, без олію – не зомлію, а кулешу саму стешу – говорить покутянин, у якого кулеша є основою всього живлення”. У с. Вербівцях Городенківського повіту теж побутувала приповідка: “Я кулешу саму стешу”. У сусідньому селі Торговиці Городенківського повіту: “Я як наїмсі кулеші – плечі стануть як двері”. До речі, Анна Данилишина з тих же Вербівців (народилася на початку ХХ ст.), мати шести дочок (всі повиходили заміж, причому лише одна проживає у с. Вербівці, дві – у с. Торговиця, три – у східних областях України) і одного сина, який помер у молодому віці, у 1950-х рр. прихвалювала свою їжу: “Хліб як булка, фасулі як масло, а їстсі, як милий дух”.

Інші коломийські приповідки: 3 (14), 3 (16) – “Хоть рідка, але много”, 3 (19) – “За простибіг робити”, 3 (22), 3 (24) – “Хто не робить, той ніколи часу немає”, 3 (26), 3 (35), 3 (36),

⁶ О. Kolberg, *Pokucie. Cz. 2. Dzieła wszystkie, T. 30.* (Wrocław, Poznań: PTL, 1963), 300; Kolberg О. *Pokucie. Cz. 3. Dzieła wszystkie, T. 31.* (Wrocław, Poznań: PTL, 1963), 344.

⁷ Ibid.

⁸ *Пісні з Покуття.* Записали і упорядкували М. Андрусяк і М. Паньків. (Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001), 278.

⁹ *Пісенна царица Марії Турик,* упоряд. Й. Карпів. (Івано-Франківськ: Сімик, 2012), 191.

- 3 (38), 3 (46), 3 (50), 3 (53), 3 (54) – “Руський хліб мелей, а булка в носі свище”, 3 (55), 3 (62), 3 (63), 3 (75), 3 (82), 3 (87), 3 (99), 16 (102), 2 (105), 15 (108), 2 (113), 26 (118), 3 (301) = 26;
2. с. Замулинці Коломийського повіту – 3 (5), 3 (6), 3 (20), 3 (21), 3 (33), 3 (39), 3 (44), 3 (61), 3 (66), 3 (79), 3 (89), 7 (101), 18 (104), 1 (109), 9 (111) = 15;
3. с. Цінева Коломийського повіту – 3 (5), 3 (6), 3 (16), 3 (38), 3 (40), 3 (51), 3 (52), 3 (54), 3 (95), 14 (143) = 10;
4. м. Отинія Товмацького (Тлумацького) повіту (тепер смт Отинія Коломийського району) – 3 (65) = 1;
5. м. Гвіздець Коломийського повіту – 3 (80) = 1;
6. м. Городенка – 3 (3), 3 (40), 2 (110), 3 (98), 8 (142), 3 (306) – “Не відразу Краків збудували”, 3 (397) = 7;
7. с. Вікно Городенківського повіту – 3 (30), 3 (303), 3 (7) – “Краси на стіл не подаш”, 3 (374) = 4;
8. м. Снятин – 3 (2), 3 (12), 3 (13), 3 (15), 3 (35), 3 (42), 3 (53), 3 (56) – “До сала не треба олію, бо воно й так масне”, 3 (61), 3 (68), 3 (78) – “Сволок – з’їж гімен сорок”. Ця приповідка взята, мабуть, з дитячої гри, коли один називав якийсь домашній предмет, а другий повинен подати римоване речення. Інколи обходились відомими приповідками. Наприклад, “Хата – всім багата”, “Лава – тебе з’їсть гава”, “Братура (духовка. – *М. П.*) – з печі впала притула”, “Оборіг – у твої корови один ріг” і т. д. 3 (81), 3 (82), 3 (87) – “Що найситніше – земля” (загадка). Гралися діти у відгадування загадок. Деякі з них були сороміцькі. Наводити приклади не будемо. 1 (115), 1 (124), 3 (301) – “За краденим добром голова не болить”, 3 (110), 3 (339), 3 (390) = 20;
9. с. Карлів Снятинського повіту (тепер с. Прутівка Снятинського району) – 3 (5), 20 (118), 3 (10), 3 (18), 1 (108), 25 (105) = 6;
10. с. Орелець Снятинського повіту – 3 (8), 1 (145) = 2;
11. с. Вовчківці Снятинського повіту – 3 (21) = 1;
12. с. Залуче над Черемошем Снятинського повіту (тепер с. Долішне Залуччя Снятинського району) – 3 (19) = 1;
13. с. Тростянець Снятинського повіту – 1 (106), 3 (114) = 2;
14. м. Товмач (Тлумач) – 3 (77) – “Дайте свічку та й води, бо вже очі не туди” = 1;
15. с. Пужники Товмацького (Тлумацького) повіту – 3 (42), 3 (61), 3 (83), 3 (86), 3 (119), 1 (122), 16 (143), 10 (112), 20 (116) = 9;
16. м. Тисмениця Товмацького (Тлумацького) повіту (тепер м. Тисмениця – районний центр Івано-Франківської обл.) – 3 (53), 3 (77) = 2.

Всього наведено – 111 приповідок і прислів’їв.

Крім вищеперерахованих прислів’їв і приповідок І. Франкові були передані записи Богданом Заклинським із сіл Богородчанського і Станиславівського повітів.

У перших десятиліттях ХІХ ст. М. Гошовський зібрав збірку приповідок з Коломиїщини. І. Франко не використав цей руський (український) рукопис етнографічного змісту, який тоді переховувався в академічній бібліотеці м. Краків. У цій збірці містилися приповідки з 12 населених покутських повітів.

Ще на початку ХІХ ст. робилися спроби визначити границі й дати пояснення назви “Покуття”. І. Вагилевич вірно відмежував його від Гуцульщини у статті, опублікованій у часописі чеського музею за 1838 р.¹⁰ Границею стали такі населені пункти: Надвірна – Делятин – Яблунів – Пістинь – Кути. По-різному визначили територію Покуття А. Бельовський, В. Польш, Л. Вайгель, А. Кіркор, Л. Татомір та ін. Проте їхні дослідження ґрунтувалися не на матеріальній і духовній культурі, історії, діалекті, а на випадкових матеріалах, часто тенденційних доведеннях про польську територію.

Іван Франко у статті “Етнографічна виставка у Тернополі” дав етнографічну характеристику Покуття на основі матеріальної культури (одяг, вишивка, прикраси з бісеру) він відносно правильно відзначив зону Покуття. До його складу входили теперішні Снятинський, Городенківський і Тлумацький, більша частина Коломийського і невелика частина Тисмени-

¹⁰ Русалка Дністрова, Фотокопія з видання 1837 р. (Київ: Дніпро, 1972), 133.

цького районів. До такого ж висновку майже одночасно з І. Франком дійшов О. Кольберг, який визначив цю зону на основі деяких частин жіночого одягу, його колористики. Крім того, І. Франко зазначив, що Покуття є батьківщиною герданів, які носять не лише дівчата, жінки, а й парубки. Пізніше ці межі підтвердили Б. Кобилянський на основі покутсько-буковинського діалекту та І. Могитич, аналізуючи особливості будівництва народного житла.

Перебуваючи на Покутті, І. Франко виявляв і заохочував своїх знайомих з числа місцевої інтелігенції та освічених і свідомих селян до етнографічних і фольклорних записів і досліджень. Так, Іван Сандуляк під впливом І. Франка у 1890 р. надрукував у львівському часописі "Батьківщина" історико-етнографічний нарис "Село Карлів". Розповідь І. Сандуляка на Снятинському вічі 1892 р. І. Франко використав при написанні оповідання "Історія кожуха".

Спілкуючись з українським письменником, Теофіл і Наталія Кобринські записували фольклорні та етнографічні пам'ятки. Ці рукописи нині зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника та відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України в Києві. Василь Равлюк у 1890 р. зробив детальний опис весілля у с. Орелець Снятинського повіту із цікавими етнографічними спостереженнями. Цей запис увійшов у двохтомне академічне видання з фольклору. На прохання І. Франка записували сестри Гамораківни із с. Стечеви Снятинського повіту. Пісні й казки, записані Марією Гаморак, були опубліковані у журналах "Народ" та "Жите і слово". Дочка близького знайомого І. Франка Олекси Іванчука Олена пропагувала на Снятинщині домашній промисел (ткацтво, килимарство, вишивання, кушнірство). Її чоловік Іван Голубович опублікував у "Записках НТШ" етнографічну розвідку "З народної поживи на Снятинщині".

Священик з с. Далешеве Городенківського повіту о. Іван Волошенюк, який підтримував зв'язки з І. Франком, опублікував у "Матеріалах до української етнології" (1918 р.) "Весілля у с. Далешеві Городенського повіту" і "Похоронні звичаї і голосіння в Городенківщині". М. Колцуняк записав "Весілля на Коломийщині". І. Франко активно співпрацював з відомими українськими етнографами, дослідниками народної минувшини Володимиром Шухевичем, Володимиром Гнатюком, Осипом Роздольським.

Таким чином, Іван Франко разом зі своїми послідовниками піднесли на якісно новий рівень фольклорно-етнографічне вивчення Покуття. Зібрані й частково узагальнені ними матеріали і сьогодні є цінною джерельною основою для подальшого дослідження історико-етнографічного регіону. Нині займаються вивченням цієї проблеми наукові і творчі колективи Інституту народознавства НАН України, кафедри етнології і археології та кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського, Івано-Франківського краєзнавчого музею, Городенківського етнографічного музею "Покуття", а також численна когорта краєзнавців.

IVAN FRANKO FOLKLORE AND ETHNOGRAPHIC RESEARCH IN POKUTTYA

Myhailo PANKIV

*State Higher Educational Institution
"Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University",
Department of Etnologie and Arheologie,
Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Summary

The article analyzes Ivan Franko folklore and ethnographic research in Pokuttya. Attention is drawn to the collection of ancient songs, proverbs and contexts on the territory of the historical and ethnographic region that he used in his scientific research and artistic works. Partly published in the fundamental collection "Halys'koho-Russkie prikazki". The author states that I. Franko showed and encouraged his acquaintances from the local intelligentsia and educated and conscious peasants to ethnographic and folklore records and studies. A brief analysis of their work is given.

Keywords: *Pokuttya, Ivan Franko, folklore, Oscar Kolberg, song, proverb, proverb, "Galician-Russian proverbs"*.

REFERENCES

- Franko, Ivan. Ivan i Mar'yana. Franko I. Zibrannya tvoriv u 50 tomakh. T. 42. Kyiv: Naukova dumka, 1984, 600. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. Zhinocha nevolya u rus'kykh pisnyakh narodnykh, Vybrani statti pro narodnu tvorchist'. Uporyadkuvav O. Dey. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSS, 1955, 289. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. Ukradene shchastya. Franko I. Zibrannya tvoriv u 50 tomakh. T. 24. Kyiv: Naukova dumka, 1979, 419. (in Ukrainian).
- Kolberh O. Pokuchi. Cz. 2. Dzieła wszystkie, T. 30. Vroslav, Poznan': PTL, 1963, 300;
- Kolberh O. Pokuche. Cz. 3. Dzieła wszystkie, T. 31. Vroslav, Poznan': PTL, 1963, 344. (in Poland).
- Pisenna tsaryna Mariyi Turyk, uporyad. Y. Karpiv. Ivano-Frankivs'k: Simik, 2012, 191. (in Ukrainian).
- Pisni z Pokuttya. Zapysaly i uporyadkuvaly M. Andrusyak i M. Pan'kiv. Ivano-Frankivs'k: Nova Zorya, 2001, 278. (in Ukrainian).
- Respondent Popadyuk Hanna, 1951 r. n. u smt Chernelytsya Horodenkivs'koho rayonu, uchenytsya 9-A klasu Chernelit's'koyi SSH. Zapysano Pan'kivim M. I. u lystopadi 1966 r. Franko, Ivan. Ziv'yale lystya. Druhyy zhmutok. Franko I., Zibrannya tvoriv u 50 tomakh, T. 2. Kyiv: Naukova dumka, 1976, 542. (in Ukrainian).
- Rusalka Dnistrova. Fotokopiya z vydannya 1837 r. Kyiv: Dnipro, 1972, 133. (in Ukrainian).

УДК 821.161.2:323.1

СПОГАДИ ІВАНА ФРАНКА ПРО КНЯЗЯ РОМАНА ЧАРТОРИЙСЬКОГО І ВАЛЕРІЯНА КАЛІНКУ

Ігор ЧОРНОВОЛ

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
доктор історичних наук, e-mail: inukr@inst-ukr.lviv.ua
старший співробітник відділу новітньої історії*

Як мемуарист, Франко відомий недостатньо. Тим більша цінність його спогадів про двох польських діячів – Романа Чарторийського і отця Валеріяна Калінку, опублікованих 1887 р. у літературному додатку до польської газети “Край”, що виходила в Санкт-Петербурзі. Оскільки в дійсності видатний український революціонер комунікував не лише з польськими соціалістами, а й князями та клерикалами, ці спогади не пропагувалися і здебільшого відомі лише вузькому колу досвідчених франкознавців. Тим більше, що предметом Франкових суперечок з кн. Р. Чарторийським і о. В. Калінкою були не марксизм і революція, а церква та націоналізм, співпраця українців не з російськими народниками, а польським консервативним істеблішментом.

***Ключові слова:** Іван Франко, спогади, князь Роман Чарторийський, Валеріан Калінка.*

Як мемуарист, Франко відомий недостатньо. Тим більша цінність його спогадів про двох польських діячів – Романа Чарторийського і отця Валеріяна Калінку, опублікованих у літературному додатку до польської газети “Край”, що виходила в Санкт-Петербурзі¹. Оскільки в дійсності видатний український революціонер комунікував не лише з польськими соціалістами, а й князями та клерикалами, ці спогади не пропагувалися і здебільшого відомі лише вузькому колу досвідчених франкознавців. Тим більше, що предметом Франкових суперечок з кн. Р. Чарторийським і о. В. Калінкою були не марксизм і революція, а церква та націоналізм, співпраця українців не з російськими народниками, а польським консервативним істеблішментом.

“Край” – газета ліберального спрямування, що виходила в Санкт-Петербурзі, розпочинаючи з 1882 р. Часопис пропагував гасло лояльності поляків до імперії Романових. Це, очевидно, викликало невдоволення багатьох польських патріотів. Та все ж завдяки тому, що газета постійно акцентувала увагу не тільки на Росії, а й Пруссії та Галичині, а також тому, що редакція залучала до співпраці найвидатніших польських мислителів того часу, “Край” швидко перетворився в одне з найпопулярніших польських видань взагалі. Її засновник і головний редактор Еразм Пільц намагався також вплинути на полагодження польсько-українських стосунків у Галичині (на той час у Наддніпрянській Україні польсько-український конфлікт втратив свою актуальність). Відтак зацікавлений в інформації безпосередньо від українських діячів, він запросив до співробітництва І. Франка. Співпрацю з “Краєм” І. Франко розпочав у 1884 р. з публікації своїх оповідань. Упродовж наступних п’яти літ часопис регулярно друкував його галицькі репортажі й інші матеріали².

Роман Чарторийський (1839–1887) – видатний політик, депутат Пруського сейму та німецького парламенту, очолював польську фракцію парламенту. Належав до угруповання так званих “демократів” (ліберали-самостійники). За участь у повстанні 1863 р. відсидів 18 місяців у німецьких в’язницях, що підірвало йому здоров’я та врешті-решт вкоротило віку. Після одруження 1873 р. з графинєю Флорентиною Дідушицькою змінив своє місце проживання на її маєток – село Яблунів Гусятинського повіту (тепер – Гусятинський район Тернопільської обл.). Згодом прийняв австрійське підданство. У 1883–1887 рр. – депутат Галицького сейму³.

¹ Franko I. Roman Czartoryski i Kalinka. Ze wspomnień osobistych // Przegląd literacki. Dodatek do “Kraju”. – № 26–27.

² Kmiecik Z. “Kraj” za czasów redaktorstwa Erazma Piltza. – Warszawa, 1969; Pasdro G. Współpraca Iwana Franki z petersburskim “Krajem” // Studia polono-slavica-orientalia. Acta literaria, VI, 1980. – S. 185–209.

³ Polski słownik biograficzny. – T. IV. – Zeszyt 16. – Kraków, 1937. – S. 295–296.

Провадячи активну політичну діяльність у Німеччині та Австро-Угорщині, кн. Р. Чарторийський не міг не зауважити, що ставлення німців до поляків у Пруссії приблизно таке ж, як ставлення поляків до українських політиків у Галичині. Переслідуваний німецькою владою, він із симпатією ставився до національних змагань галицьких українців і діяв на користь польсько-української угоди.

Отець Валеріян Калінка (1826–1886) – видатний церковний діяч, фундатор “краківської школи” польської історіографії. Після поразки повстання 1863 р. революціонер В. Калінка під впливом ченців змартвихвстанців (Congregacio a Resurrectione Domini Nostri Jezu Christi Zmartwzcwastaniec) захопився ідеєю цивілізаційної місії на Сході. В. Калінка споглядав на релігію очима політика, вважаючи католицизм дієвим засобом опору російському панславізмові. На його думку, аби ослабити свого основного ворога Росію, найкраще було б зміцнити католицизм серед українців. Із цією метою у 1868 р. він став змартвихвстанцем, а 1870 р. висвятився на священника.

Наприкінці 70-х років у Ватикані зародилася ідея інтернату для католиків східного обряду, де б виховувалися українські патріоти, максимально віддані папі. Запальний В. Калінка захопився цією ідеєю: справді, щоб ревіталізувати задум спільного фронту поляків і русинів проти царату, потрібно звернутися до молоді і забезпечити собі в такий спосіб успіх у майбутньому. В. Калінка міркував так: “Виховувати русинів на русинів, з повагою до їх обряду, мови і народності. [Цю програму] продиктувала проста справедливість, її рекомендував інтерес Церкви і краю, а також внутрішній голос сумління, який застерігав, що Руси щось та належить з нашого боку за минуле”⁴; “якщо русинів нема, то завдяки такій етнографії [Російська] імперія отримує одразу 15 мільйонів одноплемінної людності... хто заперече Русь, той Москву буде... Отже, не тільки почуття істини, якого повинно нам вистачити, але сама розважливість і сам інтерес Церкви, цивілізації і Польщі наказують нам визначити, що між Польщею і Росією існує окремий народ, що не належить ані до першого, ані до другого, який не позбудеться своїх почуттів і національних особливостей в сучасних умовах, якщо не позбувся їх упродовж довгих віків; наказую служити йому щиро і старанно, незважаючи на його сьогоденне ставлення, щоб і він поступово, коли відчуже часткою європейської спільноти, служив загальній цивілізаційній справі, як йому Бог призначив”⁵.

У 1879 р. генерал змартвихвстанців Петро Семененко здобув у імператора Франца Йосифа I дозвіл на діяльність свого ордену в Галичині, а також інтернату для греко-католиків⁶. Варто зауважити, що чин Божого Воскресіння був чи не єдиним орденом, до складу якого входили і римо-, і греко-католики. 6 листопада 1880 р. львівське українське “Діло” повідомило про купівлю ними монастирського комплексу францишканок на вулиці Пекарській.

Спроби папи та віденського імператорського двору втрутитися в внутрішні справи греко-католицької церкви галицькі русини сприйняли як чергові колонізаційні заходи. Так, одна з гострих публікацій на цю тему в українській пресі, а саме в “Ділі” 1881 р., завершувала відверта погроза Престолові св. Петра: “Терпеливість руського народу має свої границі. Горе тому, хто її надуже”⁷. Поступово адресована змартвихвстанцям лайка стала ознакою доброго тону і неодмінним атрибутом галицько-руського патріотизму; як писав І. Франко М. Драгоманову 1884 р., проти змартвихвстанців “і зайцю положено бути смілим”⁸. А в 1889 р. гостра дискусія в Галицькому сеймі на предмет субсидії на змартвихвстанський інтернат дала привід до поєдинку двох депутатів: українця Теофіла Окуневського та поляка Томислава Розвадовського⁹.

⁴ Kalinka W. Stosunek Polaków i Rusinów do Internatu Ruskiego ks. Zmartwstańców we Lwowie (Sprawozdanie odczytane na walnem Zgromadzeniu Stowarzyszenia Opieki nad tymże internatem, w marcu 1884). – Lwów, 1884. – S. 4.

⁵ Ibid., S. 8.

⁶ Mrówczyński J. Ks. Walerian Kalinka. Życie i działalność. – Poznań ; Warszawa ; Lublin, 1973. – S. 527–528, 547.

⁷ Рим а Галицька Русь // Діло. – 1881. – Ч. 11.

⁸ Франко І. Зібр. тв. у 50 томах. – Т. 48: Листи (1874–1885). – Київ, 1986. – С. 442.

⁹ Чорновол І. Томислав Розвадовський про свій поєдинок з Теофілем Окуневським // Україна модерна. – № 6. – Львів, 2001. – С. 151–155.

Все ж, як згадував Олександр Барвінський, інтернат виховав ряд здібних місіонерів. “З інтернату змартвистанців, – писав він, – вийшли ученики, котрі не відцуралися власної народності і зайняли своїм поведенем і образованием поважні становища в українському суспільстві і розвинули корисну народну роботу”¹⁰. Один із вихованців інтернату, Микола Конрад (1876–1941), – католицький святий¹¹.

Варто згадати й про конфіденційні контакти з о. Калінкою лідера київської “Старої Громади” Володимира Антоновича. В. Антонович познайомився з В. Калінкою під час свого приїзду до Львова 1880 р., а згодом вони листувалися¹². І Франко не міг про це не знати.

Юрій Мрувчинський у свої детальній монографії про о. Калінку навів уривок його листа до Я. Гіртлера, де йдеться про розмову, яку мав про змартвистанців І. Франко з лідерами галицьких народовців Анатолем Вахнянином і Юліаном Романчуком: “В нашій убогій атмосфері інтернат – це справжнє добродійство для нас, – твердив Франко, – адже виховує справжніх русинів, а що будуть католиками, то нам не зашкодить”. “Інтернат – то найбільше наше нещастя, – заперечували Вахнянин і Романчук, – бо священики, що вийдуть з того закладу, не будуть наші, то будуть римські священики, неодружені, страчені для народу. Вони нам видерли шляхту, закидали своєму співрозмовникові, – а зараз духовенство забирають”¹³. Інші джерела свідчать, що таку розмову з А. Вахнянином і Ю. Романчуком мав не І. Франко, а В. Антонович¹⁴. Зрештою, І. Франко міг брати в ній участь разом з В. Антоновичем.

О. В. Калінка помер через інсульт у грудні 1886 р.

Публікація цих спогадів розширює уявлення про І. Франка як мислителя й літератора, а також має деяке значення для церковної історії. Хоча загалом Франкове ставлення до релігії було складним, це не завадило йому жваво цікавитися церковним життям, передовсім – проблемами Греко-католицької церкви.

Іван Франко

Роман Чарторийський і Калінка

(Із власних спогадів)

I

Обидва ці мужі, імена яких я вивів у заголовку і над якими ще недавно вирости могили на руській землі, хоч уроджені далеко на захід від неї, в краю етнографічно чисто польському, під кінець свого життя в меншій чи більшій мірі відіграли визначну роль у житті українського суспільства. А оскільки і за життя єднала їх приязнь, що опиралась на спільні переконання і взаємну особисту повагу, тому дозволю собі поєднати їх у цьому короткому спогаді, котрий, на мою думку, майбутньому історика наших громадських течій може підкинути хоч декілька характерних рис.

З князем Романом Чарторийським восени мене познайомив Володислав Федорович¹⁵, власник Вікна, у якого я в той час перебував певний період і який запросив мене, щоб я йому

¹⁰ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Т. 2. – Ч. 3 і 4. – Нью-Йорк ; Київ, 2009. – С. 409.

¹¹ Чорновол І. Святомученик Микола Конрад, святі та блаженні // Чорновол І. 100 видатних львів'ян. Львів, 2009. – С. 188–191.

¹² Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Львів, 2000. – С. 59–68.

¹³ Mgrówszczyński J. Op. cit. – S. 574.

¹⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С. 67–68.

¹⁵ Володислав Федорович (1845–1917) – галицький магнат, власник села Вікно (тепер – Гусятинського району Тернопільської обл.) та інших маєтків, голова товариства “Просвіта” (1873–1877), представляв інтереси українців Галичини в австрійському парламенті (1879–1882), член Палати Вельмож (з 1902 р.). Федоровичі виводили свій родовід від полковника Івана Богуна. Прославився як меценат української культури. І. Франко зблизився з В. Федоровичем у 1883 р. і на його замовлення працював над біографією його батька Івана. З невідомих причин стосунки між ними охололи, розпочинаючи з 1885 р. Див. Франко І. Життя Івана Федоровича і його часи // Франко. Збір. тв. у 50 томах. – Т. 46; Чорновол І. Свої серед чужих, чужі серед своїх: Федоровичі гербу Огінець у контексті українського національного руху XIX ст. // Молода нація, 2003. № 3. – С. 60–91. Наприкінці 1884 р. І. Франко писав І. Белесві: “Діло таке, що п. Федоровича і мою милість запросив кн. Чарторийський до Яблонова, а Федор[ович] держить мене

товаришував у поїзді до Яблунова, куди він вибирався в гості. Князя ми застали в його кабінеті за читанням газет. Поряд з польськими і французькими газетами я побачив на його столі також руські газети “Діло” та “Батьківщину”, і дуже здивувався, довідавшись під час розмови, що князь, хоча й всього кілька літ, як осів на Русі, а народжений і вихований на Познанщині, навчився не тільки мови, а й руського правопису, що між подільською шляхтою, хоча й уродженою і вихованою на Русі, дуже велика рідкість. Я здивувався ще більше, коли під час розмови переконався, що князь дуже добре знає руську літературу і зовсім досконало – партійні стосунки, про які він говорить із влучністю людини досвідченої і такої, що дивиться на все збоку, “свіжими очима”.

– Дуже велика шкода, – промовив князь під час розмови про інше, – що втратили [Володимира] Барвінського. Був то єдиний з русинів, котрих я знав, з яким можна було говорити. Я листувався з ним і до цього часу зберігаю його листи, котрі мені висвітлювали чимало важливих справ. Від часу його смерті я якось не можу зійтися в такий спосіб з жодним русином.

Я вказав йому на Юліяна Романчука, який по смерті Барвінського займає, можна сказати, найвизначніше становище серед русинів.

– Не заперечую, що то чоловік здібний і добросовісний, – сказав князь, – але наскільки я спроможний робити висновки з того, що знаю, бракує йому ширшого погляду на справу, бракує спритності і енергії, котра відзначала Барвінського. Є він, як мені здається, більше дипломат, ніж вождь партії, і сумніваюсь, чи то може вийти на користь партії.

Надзвичайно цікавив його сучасний український селянський рух.

– Постійно отримую інформацію про ті ваші читальні. Скажіть мені, що то значить? Чи є в тому всьому якийсь план, якась система? Чи є якась одна рука, що керує тим рухом, чи то само виростає з ґрунту, як гриби?

Я відповів, що коли б така система була, то “Просвіта” не потребувала створення вільного комітету для “заняття читальнями”, отже, що той рух є незалежний, виходить він від самого селянства, а руська інтелігенція виявилася нездатною навіть підтримати і покерувати тим рухом, і тільки зараз можна говорити про його організацію...

– Ну, а той комітет “Просвіти”, адже він, очевидно, має на меті об’єднати той рух в якісь єдині рамки?

– Без сумніву, – відповів я, – палке прагнення усіх русинів, що дбають про розвій селянства, – це спровадити той рух в якесь єдине русло, витворити порозуміння й солідарність між окремими читальнями. Але як то зробити, на то ми ще не винайшли відповідної формули. На мою думку, комітет, що утворився при “Просвіті”, зовсім до такої праці неспроможний.

– А річ то дуже важлива і пильна, – відповів він. – Знаю то з досвіду, бо на Познанщині сам займався тією справою і сплачував грошові штрафи за промови до селян. – І додав, усміхаючись. – Ви, русини, скаржитесь на гніт з боку поляків, але правду кажучи, не маєте жодного поняття, що то є гніт. Ви – як дитина з м’якими кістками й мускулами: те, що будь-де вважалося б за поштовх до ще наполегливішої праці, вам відбиває духу.

Я відповів, що коли ми справді є такою дитиною, то нас не треба звинувачувати, що чуємо там біль, де з твердішими мускулами лише свербить.

Згодом перейшли ми до справи, що тоді гаряче дискутувалася в руських газетах: до єзуїтів і змартвихвстанців.

– Розумію, – сказав він, – чому ви протестуєте проти єзуїтів¹⁶. Вам стільки про них з дитинства наговорено, що вважаєте їх, щонайменше, залізним вовком. Але змартвихвстанці! Що ви можете знати про них?

трохи не силою до тої візити, котра після всякої правдоподібності відбудеться в суботу або в неділю”. Франко І. Збір. тв. у 50 томах. – Т. 48. – С. 514.

¹⁶ 1883 р. папа Лев XIII доручив єзуїтам реформувати орден василіан, що спричинило чергове польсько-українське напруження. “Заслужений колись чин оо. Василіан, – згадував Євген Олесницький, – який у нашій історії відіграв ролю зокрема для піднесення шкільництва і взагалі освіти, підупав зовсім у половині XIX століття. Василіяни перестали сповняти навіть свої духовні обов’язки. Монастирі стали

Я заперечив, що в принципі проти них, і навіть проти єзуїтів, не маємо в дійсності нічого, а протестуємо тільки проти їхнього втручання в наші церковні і національні справи.

– Але єзуїти вчинили то не по своїй волі, – відповів він, – але з волі папи і за згодою митрополита.

Я відповів, що власне це збільшує страх русинів за самостійність їхньої церкви, бо спонукає їх до думки, що мають справу лише з початком систематичної роботи, яка веде до повного златинізування їхньої церкви.

– Ха! Я не знаю нічого про такі далекосяжні цілі, – відповів князь. – Скажу лише одне, що, на мою думку, папа мав право вчинити так, як вчинив. Ну, а чи були у вас якісь намагання створити зовсім відрубну, самостійну національну церкву, на взір нп. старонімецьких католиків?

Я відповів, що нічого подібного не було, і він теж перейшов на інше, так що мені незрозуміло, з якою метою поставлено це оригінальне й цікаве запитання¹⁷.

Про змартвихстанців зав'язалася довга розмова, в якій князь висловив свої палке захоплення отцем Калінкою і з великими похвалами відгукувався про його інтернат. На це я зауважив, що русини особисто виступають проти Калінки остільки, оскільки приписують йому великий, а для наших національних справ не зовсім корисний вплив на нашого митрополита; що стосується інтернату, то проти нього протестують не тому, що він з точки зору внутрішнього урядування поганий, а тому, що побоюються з нього шкоди для своєї народності і її нормального розвою; по-друге, з тієї причини, що той заклад, створений будь-що-будь для парафіяльних церковних справ, з'їв і ще з'їсть не раз значні суми з крайової каси, тобто сама українська людність змушена платити за інституцію, котру вважає для себе шкідливою.

– Ні, пане, – заперечив князь, – то все упередження. Яка шкода може бути з інтернату для вашої національності? Адже інтернат виховує хлопців по-руському, посилає до руської гімназії, отже, не полонізує. Я мав тут у себе декілька хлопців на вакаціях і переконався найліпше, що вони виховані взірцево і що не перестали бути добрими русинами. Раджу панові, як письменникові, познайомитися ближче з інтернатом і Калінкою. Ви самі побачите, всі ці побоювання і підозри безпідставні. Отець Калінка не такий чоловік, що думав одне, а публічно проголошував щось інше.

Я зізнався, що з Калінкою, як з ученим, вже віддавна прагнув познайомитися, особливо як з істориком Галичини під австрійським пануванням, оскільки ця тема мене дуже цікавить. Князь відразу ж пообіцяв мені дати від себе до Калінки рекомендаційного листа, що й зробив наступного дня перед моїм від'їздом.

Незважаючи на пізню пору, розмова тривала досить довго. Князь просив мене надсилати короткі кореспонденції про руські справи до підтримуваного ним часопису “Кур'єр познанський”, однак ця справа не увінчалася результатом.

прибійшищем сибаритів і лінюхів, що вели вигідне життя, яке часом ширило навіть згіршення. Нпр., провінціал василіян у Львові, Клим Сарницький, удержував собі прилюдно під самим Львовом на фільварку Рясна наліжницю Броніславу, з якою мав діти. Про це знав цілий світ, про це говорили і писали в часописах. Подібні річі діялись і в інших монастирах”. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – Ч. I. (1860–1890). – Львів, 1935. – С. 176–177. “З реформи, – продовжував Є. Олесницький, – вийшли на кожний спосіб далеко кращі ченці, як були досі. В монастирях припинилось давнє неробство і “черевугодництво”, зате почалася робота на полі духовнім і національним. Між реформованими найшлося багато свідомих і навіть завзятих українців. Вони помагали багато в боротьбі проти москвофільства і взагалі стояли твердо при нації та ширили національне почуття особливо між селянством та робітничою клясою і слугами по містах”. Олесницький Є. Вказ. Праця. – С. 180; Каровець М. Велика реформа чина св. Василя Великого 1882 р. – Т. 1–4. – Жовква; Львів, 1933, 1936.

¹⁷ “Недавно один поляк, великий католик і сердечний прихильник Калінки і єзуїтів, кн. Роман Чарторійський, познаньщик родом, питав мене, чи русини домагалися коли-небудь “своєї народної церкви” і чи змагалися як-небудь таку церкву собі витворити? Значиться, самі вороги наші міркують, що таке змагання могло б і повинно витворитися, – а дискутуючи порушені Вами питання і громадячи матеріал до їх освітлення, можна би причинитися до такого змагання”, – писав І. Франко М. Драгоманову у квітні 1885 р. Франко І. Збір. тв. у 50 томах. – Т. 48. – С. 537.

Ще два рази я мав можливість зустрітися з князем Чарторийським: раз – узимку, вдруге – влітку 1885 року, перед самими виборами до парламенту. Князь запросив мене до свого дому у Львові, де в той час перебував, і просив про інформацію стосовно руських кандидатів на послів до парламенту.

– Я б радий був, аби ці вибори не дали русинам нового приводу для жалю на поляків, – сказав він мені на прощання, – і вірте мені, не я один, а є нас таких ціла громадка в комітеті. Але чи доведемо свого, то інша річ. Багато буде залежати від самих русинів.

Отже, на жаль, не довели нічого.

II

Нескоро, а тільки в грудні 1885 року мені випала можливість познайомитися з о. Калінкою особисто. Сталося це так. Редакція “Пшегльонду польського”¹⁸ в Кракові забажали мати статтю про руську справу й літературу в Галичині; редактор цього місячника граф Ст. Тарновський звернувся до о. Калінки, щоб той поміж львівських русинів знайшов кого-небудь, хто б взявся за написання такої студії. За посередництвом д-ра Бігеляйзена о. Калінка запитав мене, чи я б не взявся за цю роботу. Отже, я пішов на вул. Пекарську, до інтернату оо. змартвихвстанців, щоб особисто від о. Калінки отримати інформацію стосовно змісту, аспектів і об’єму цієї праці.

Було то якраз перед полуднем, вихованці закладу перебували у школі, о. Калінка був зайнятий працею в своєму кабінеті на другому поверсі. Коли йому доповіли про моє прибуття, спустився донизу і привітав мене в приймальні, спочатку вживаючи слова “пан”, яке, однак, після декількох звертань поступилося місцем займенникові “Ви”¹⁹. Ми пішли разом нагору, до його кабінету.

– Я знаю, що Ви там в “Краю” чимало про мене понаписували, – сказав він, усміхнувшись, – але будьте певні, що я на Вас не гніваюся.

І при тих словах знову подав мені руку.

– Що ж, превелебний отче, – відповів я, – в моїх кореспонденціях я старався передовсім живцем передати погляди й настрої тієї спільноти, про яку писав; і не можна заперечити, що Ваше ім’я не належить до найулюбленіших поміж русинами. Щодо мене особисто, то найохочіше прийму всі фактичні спростування і визнаю, що в тій чи іншій деталі я був зле поінформований.

– Це мене дуже тішить, – жваво відповів о. Калінка, – отримати інформацію про нас і наш інтернат може кожний найліпше тоді, коли забажає особисто познайомитися з нами і приглянутися до нашої роботи.

В цих словах я відчув делікатний закид проти себе самого, що я писав про інтернат, не бачивши його раніше ніколи, і висловив бажання оглянути заклад, якщо б це було можливо. О. Калінка з якнайбільшою енергією й охотою одразу ж запросив мене до оглядин під своїм керівництвом. З того, як він радісно водив мене по залах, спальнях, їдальні і каплиці закладу, як ретельно пояснював кожну деталь, з яким вдовolenням він затримувався в кожному закутку, всюди демонструючи порядок, чистоту й гігієнічні умови, як ласкаво й турботливо розмовляв з вихованцем, котрий через хворобу залишився вдома, з якою пристрасстю розповідав про ікону Матері Божої у віттарі каплиці, мальовану в Парижі в східному стилі, – з кожного його руху й виразу обличчя зрозуміло було, що цей заклад – то його улюблене дитя, в яке він радий вкласти свою душу, свою думку, свою цілу істоту.

– Ну що ж, бачите, – сказав о. Калінка, коли ми завершили огляд, – що зблизька ми не такі страшні, як нас малюють русини.

– Наскільки мені відомо, – відповів я, – русини ніколи не говорили нічого злого про внутрішнє влаштування інтернату. Вони бояться лише його тенденції.

¹⁸ “Przegląd Polski” – як на той час, найпрестижніший галицький щомісячник. Граф Станіслав Тарновський – співфундатор ідеології польського консерватизму, журналіст і літератор, президент Академії Наук у Кракові (Akademia Umiejętności).

¹⁹ Звертаючись до І.Франка на “Ви”, В. Калінка демонстрував свій такт і ввічливість. У польській мові звертаються до співрозмовника в третій особі, використовуючи іменник “Pan”.

– А, так, думають, що ми хочемо денаціоналізувати, полонізувати. Але сподіваюся, що й ці закиди скоро зникнуть. Адже посилаємо хлопців до руської гімназії, в самому інтернаті також стараємося не тільки не зачіпати їх національні почуття, але навпаки, підтримувати і зміцнювати їх. Крім мене одного, що не вмів по-руському, всі отці розмовляють з ними по-руському, передплачуємо для них руські газети “Діло”, “Батьківщину” і “Зорю”. В центрі нашої системи виховання ми поставили найбільшу автономію кожного учня. Якнайменше регламентації, а якнайбільше пояснень, приятельських порад і вказівок – це наш педагогічний метод.

Я сказав, що й проти цього русини не протестують; навпаки, наші вчителі руського гімназії, з котрими мені випало розмовляти, дуже похвально висловлюються про інтелектуальний розвиток вихованців інтернату і про те, що в деяких галузях знань, як нп. в історії, літературі і т. д., знають вони, як правило, більше і точніше за те, що дає шкільна наука. Та все ж я додав, що все це не в змозі подолати підозріння русинів. Боятися вони скоріше златинізування молоді в обрядовому відношенні, ніж негайної полонізації.

– Але виховуємо їх в унії, на латинський обряд не перетягаємо нікого.

– Я, – відповів, – не про це, а про сам дух [курсив І.Франка] виховання. Наскільки можу уявляти цей дух із “Статуту братства Матері Божої Марії”, вважаю, що той релігійний напрям, з якого вийшов цей документ, – чисто латинський, без сліду грецького духу, котрий зберігся в нашій унії.

– На мою думку, – відповів о. Калінка з виразом глибокого переконання, – між духом унії і духом латинського католицизму нема і не може бути жодної різниці.

– Не можу судити про це, – відповів я, – бо не компетентний, повторю лише думку багатьох наших священиків, з якими про це розмовляв.

– Е, пане, – пожвавився о. Калінка, – якби я мав на меті догоджати думці ваших священиків, то б не розпочинав роботи над інтернатом. Унія для мене дорога й свята, а те, що Ви писали, нібито Рим прямував до її розірвання, цілком не слушно. Навпаки, наше завдання полягає в її зміцненні; бо ж передовсім унія – це єдність з католицькою церквою і нічого більше.

– Ну, якщо так є насправді, то я не мав слушності поза всякими сумнівами. Але в нас розуміють унію як двосторонню угоду, оперту на взаємні поступки і взаємні обіцянки: якщо одна сторона занедбує свої обов’язки, то угода вважається зірваною. Якщо ж унія не є таким компромісом, лише цілковитою єдністю, то не знаю, для чого уніатській церкві залишати видимість автономії і відрубності, от нп. хоч би одруження священиків.

– А тут Ви маєте слушність. Як католицький священик, я мушу бути за celibатом. Бо, прошу Вас, як то узгодити: молодий чоловік закінчує теологічні студії, за кілька тижнів приймає посвячення, – і оце замість готування до прийняття цього найвищого сакраменту їздить по празниках, наминає голубці і шукає собі жінку з посагом! Який священик може вийти з такого чоловіка і як він може виконувати свої обов’язки стосовно церкви, коли родина від них його відриває щохвилини?

– З церковної точки зору, превелебний отче, Ви маєте слушність, – відповів я, – але з нашого національного становища celibат був би, як мені здається, великою катастрофою, бо відірвав би священиків від народу і від національної справи, через це позбавив би нас переважливой, як на теперішній час, частини нашої інтелігенції.

– А чому Ви так вважаєте? – жваво заперечив о. Калінка.

– Мені здається, що неодружені священики були б спроможні опиратися усілякій денаціоналізації далеко меншою мірою, вже хоч би тому, що своїм особистим життям були б замало зв’язані з живими інтересами суспільства, натомість далеко більше підлягали б впливам зовнішнім, впливам Риму.

– Помиляється двічі, – була відповідь, – раз, вважаючи, що неодружені священики не можуть бути патріотами, по-друге, вважаючи, що Рим є будь-що-будь ворогом української народности. Візьміть хоча б історію відродження чехів. Подивіться, яку велику роль відіграло в ній неодружене католицьке духовенство, візьміть врешті й польське духовенство, якому Рим і католицизм не перешкоджають бути патріотичним.

– Не перечу фактам, – відповів я, – але незважаючи на це мені здається, що й наші побоювання не зовсім безпідставні. Такий вже нещасливий ґрунт український; подібний він до відкритого плоскогір'я: кожний дощ, кожний вітер зносить з нього врожайну землю, і зносить її на інші, щасливіше розташовані поля. Досить маємо таких прикладів, як те, що деінде було корисне, нам принесло шкоду.

– Але ж це, пане, якийсь фаталізм, це визнання вашої слабкості. В такому разі я більше від Вас вірю в силу й витривалість первня руського.

– Для чого ж, превелебний отче, Ви досі не заявили, що інтернат має виховати неodrужених священників?

– Ага, то ж би собі наробив приємності! Адже самі знаєте, що Ваші попадянки мене б забили. І так досить маю ворогів, в такому ж разі мав би їх ще більше.

На цьому ми завершили розмову про цю матерію і перейшли на поле науки. Я висловив о. Калінці своє глибоке пошанування як авторові “Галичини та Кракова під австрійським пануванням”, – праці, яку незадовго перед тим читав з великим інтересом; о. Калінка усміхнувся на цю згадку.

– Властиво, я не повинен признаватися до авторства цієї книжки. Ештрайхер²⁰ видав тасмницю, приписуючи мені її в бібліографії, ну, але й протестувати я не міг. То не є праця цілісна, ані така, що всебічно вичерпує тему. Постала вона таким чином. В 1848-1849 рр. я був разом з Семенським редактором “Часу”²¹. Знаєте, які тоді були часи. Бувало, приготуємо стільки матеріалу, щоб вистачило на два номери, дамо до цензури, звідти повертається заледве півномера. За кілька літ таких “випадків” зібрались цілі стоси. Отже, коли я виїжджав з Галичини, то забрав ті матеріали з собою, впорядкував їх і уклав цю книжку.

Я висловив жаль, що такої цінної праці не можна дістати, оскільки навіть у букіністів ніколи її не зустрічав.

– А, так, книжка розійшлася повністю впродовж декількох років. Недавно пропонував мені Жупанський зробити друге видання, але я не погодився. Багато що зараз мусив би змінити, передусім же мусив би доробити цілу другу частину, про часи після 1848 року. Але ж найнеприємнішою проблемою була б сама композиція праці: оскільки перша частина спрямована проти австрійського уряду, остільки друга мала б бути спрямована проти галицької шляхти, котра на жодному полі не вмiла скористатися зі стосунків, що витворив злам 1848 року. А то вже, як бачите, робота не для мене. Нехай молоді беруться за неї.

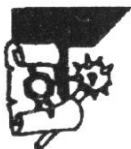
Після цього він перейшов на улюблене поле своєї найновішої праці, на кінець XVIII століття, згадав про багаті джерела з тієї епохи, що знаходяться в бібліотеці Оссолінських, і про необхідність спеціальних праць про економічний і соціальний розвиток краю на підставі архівних матеріалів, оскільки без тієї підстави всілякі реформи соціальні і навіть політичні будуть для нас незрозумілі і позбавлені критичної мірки.

Про працю для “Тшегльонду польського” розмова була короткою: о. Калінка просив мене поговорити на цю тему із самим редактором місячника, котрий, як посол на Сейм, саме перебував у Львові.

На жаль, була то перша і остання моя зустріч з о. Калінкою. Зайнятий різними працями, я не міг бувати в інтернаті, а тим більше, що й о. Калінка так само був дуже зайнятий, так що двічі чи тричі мене відправляли від воріт з причини його відсутності, і я зовсім відмовився від прогулянок на Пекарську. Щойно дізнавшись про хворобу о. Калінки, я поспішив з одним

²⁰ Кароль Ештрайхер – ініціатор і головний редактор польської бібліографії в 22 томах (1872–1908).

²¹ “Czas” – популярний краківський щоденник консервативного спрямування; в останні десятиліття XIX ст. – найвпливовіша галицька газета. “Поки можна було, – писав польський історик і поступовий діяч Вільгельм Фельдман, – “Час” скеровував польську й галицьку політику в щораз реакційнішому напрямку. Недавні конспіратори й революціонери: Лукіян Семенський, Валеріян Калінка, Альбін Дунаєвський – пішли під команду Павла Попеля й Олександра Вельопольського, потім Маврикія Манна і краківських олігархів, і разом з іншими вчорашніми радикалами або ж консерваторами від народження стали опорою консерватизму”. Feldman W. Stronniactwa i programy polityczne w Galicji. 1846–1906. – T. I. – Kraków, 1907. – S. 44–45.

колегою, молодим істориком і великим прихильником Калінки п[аном] К., відвідати хворого. На жаль, тоді ми прибули запізно. Стан хворого був безнадійний; відправлено нас, оскільки о. Калінка лежав непритомний і лікарі заборонили допускати до нього чужих. Через декілька днів маленькі скромні плакати, на яких у нас зазвичай оголошують про смерть дітей або робітників, повідомили про смерть цього достойного мужа. Чи маю згадати, що мені на цю звістку в очах блиснуло?

Переклад з польської Ігоря Чорновола

IVAN FRANKO'S MEMOIRS ON PRINCE ROMAN CZARTORYSKI AND WALERIAN KALINKA

Ihor CHORNOVOL

*Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine,
doctor of historical sciences,
senior fellow of the Department of modern history of the I. Krypivakivych*

The author reprints the original text of Ivan Franko, published for the first time in the Sankt-Petersburg Polish daily "Kraj" in 1887, in the own translation into Ukrainian. While actually the distinguished Ukrainian revolutionary made acquaintance and cooperated not just with the Polish socialists but also with the princes and venerable fathers of the Holy Catholic Church, this text of Ivan Franko was known very little; because the subject of his discussions with the distinguished activists of the Polish national movement was neither marksism, nor revolution but Church and nationalism, perspectives on cooperation of the Ukrainians with the Polish conservative establishment of the Austrian Galicia.

Keywords: *Ivan Franko, Memoirs, prince Roman Czartoryski, Walerian Kalinka.*

УДК 94 (477.83/.86):21.161.2 “1880–1890”

IVAN FRANKO'S CONTRIBUTION TO THE DISSEMINATION OF RADICAL IDEAS IN POKUTTIA

Andrii KOROL'KO

*State Higher Educational Institution
“Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of History of Ukraine
Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: korolko_andr@ukr.net*

Ivan Franko's contribution to the dissemination of radical ideas in Pokuttia is analyzed in the article. It is characterized his active cooperation with local leaders in the 1880–1890's. Attention is paid to public meeting movement, which was active mason and was the main component of the Ruthenian-Ukrainian Radical Party in Galicia after 1890. The author claims that Franko particularly set his hopes on public meetings, truly thinking that the decisions passed there expressed will and needs of the Ukrainian people. At these meetings, he became acquainted with speakers, generally peasants, established friendship relations, and through their speeches promoted radical ideas in the region.

Keywords: *Ivan Franko, Pokuttia, radicals, the Ruthenian-Ukrainian Radical Party, “Pokuttia trinity”, public meeting.*

The radicals represented the third group of the Galician public and political movement along with the national and Moscovophilia movements in the late nineteenth and early twentieth centuries. Following Mykhailo Drahomanov's ideas they tried to get rid of the conservative views of the older generation, studied achievements of European culture and science, and wanted to devote themselves to work for the common people. The radicals were the first to set up mass political organization to protect national interests. At first in the history of Ukraine political party of modern type – the Ruthenian-Ukrainian Radical Party was created by them in Galicia in 1890 (leaders I. Franko and M. Pavlyk).

The outlined problem was deeply worked out by Ivan Bilinkevych¹, Vasyl Kostashchuk², Fedir Pohrebennyk³, Petro Arsenych⁴, Mykola Huivaniuk⁵, Vasyl Kharyton⁶, Teofil Vynohradnyk⁷, Osyp Kravcheniuk⁸, observing Ivan Franko's cooperation with the representatives of the “Pokuttia Trinity”, active participants of the radical movement in the region, Kameniar's participation in public meetings in Pokuttia.

The purpose of the article is to analyze the contribution of Ivan Franko in the dissemination of radical ideas in Pokuttia during the 1880–1890's. Achieving the goal involves solving the following tasks: to highlight his cooperation with leaders of the region in the 1880–1890's; to pay attention to

¹ Іван Білінкевич, *Іван Франко на Станіславщині: Біографічно-краєзнавчі нариси*. (Коломия: Вік, 2006).

² Василь Костащук, *Володар дум селянських*. 2-ге вид., доповн. (Ужгород: Карпати, 1968).

³ Федір Погребенник, *Василь Стефаник і родина Кирила Гаморака*. (Снятин: Прут Принт, 2000); Федір Погребенник, *Лесь Мартович: життя і творчість*. (Київ: Дніпро, 1971).

⁴ Петро Арсенич, *Прикарпаття в житті Каменяра*. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1995).

⁵ Микола Гуйванюк, “Іван Франко та січовий рух у Галичині й Буковині на початку ХХ ст.”, *Питання історії України. Збірник наукових статей*, no. 9 (2006): 94–98; Микола Гуйванюк, Олег Павлишин, “Кирило Трильовський – організатор і натхненник січового руху в Галичині й Буковині на початку ХХ ст.”, *Питання історії України. Збірник наукових статей*, no. 11 (2008): 39–44.

⁶ Василь Харитон, *З історії суспільно-політичного руху в Галичині і на Покутті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.* (Снятин: Прут Принт, 2007).

⁷ Теофіл Виноградник, *Франко в житті Стефаника. Статті, спомини, нариси*. (Івано-Франківськ: Тіповіт, 2006).

⁸ Осип Кравченюк, “Коломия й радикальний рух”, у *Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле*. (Філадельфія: Видання Комітету Коломиян, 1988), 431–441.

public meeting movement in which Kameniar actively participated being the main leader of the RURP in Galicia after 1890.

The key role in the dissemination of radical ideas was played by I. Franko, who with M. Pavlyk and O. Teryletsy published magazines "The Public Friend", "The Bell", "The Hammer". Ivan Franko dreamed of establishing a progressive political party. He wrote about this in a letter to M. Drahomanov in October 1881: "... above all the formation of a strong organization of the rural and urban working people, bringing together, streamlining and clarifying all the oppositional and revolutionary ideas that roam everywhere in people's heads"⁹.

Ivan Franko was aware of Western European Social Democratic parties programs and activities, but because these parties did not solve the peasant question, the peasants were considered as a conservative force, incapable of revolutionary action, he could not follow the Social Democrats. He was made to found a party aimed to solve the peasant question, because they constituted the majority in this region.

The radical movement was widespread in Pokuttia, in an agrarian area. Therefore, Ukrainian radicals paid special attention to the peasant masses, regarding them the basis of the democratic movement.

For the first time I. Franko visited Pokuttia, town Kolomyia in early March 1880. A few days later, in village Yabluniv of the Kolomyia district I. Franko was detained by gendarme corps, he was put in a police cell in Kolomyia Town Hall. On March 5, I. Franko was taken to the prison of the district court, where he stayed until June 26. Here the writer wrote "Hymn" ("Eternal revolutionary"), "In court", "Blow, wind, over the prison", "The truth is damaged everywhere", "To the comrades from prison" and other poems included to the collection "The ballads of the proletarians". Ivan Franko was accused of capturing with socialist's ideas, of involvement in attempt upon life of the head in village Moskalivka near the town Kosiv, but due to the absence of any evidence he was found innocent. However, on June 6, district court sentenced the writer to three days' arrest for violating the passport regime, and he was imprisoned in district jail until June 10, and from the 10th till 11th June he was captured in the town hall. The writer was released only on June 13, 1880. However, on June 15 he left village Naguievychi and returned to Kolomyia, where he spent "a terrible week at the hotel", waiting for a passport from town Drohobych and permission to go to village Nyzhnii Bereziv¹⁰.

On the seventh of October 1883 I. Franko for several hours visited M. Pavlyk in Kolomyia. On August 7, 1884, along with guests from Kyiv – writer Alexander Konysky and student of Kyiv University Fedir Mykolaychuk the writer arrived to town. Then in Kolomyia I. Franko had a meeting with the students calling to publish literary and scientific journal¹¹.

Kolomyia Gymnasia became the epicenter of radical ideas booming in the mid – 1880s. The secret community collected literature on socialist works of I. Franko, M. Drahomanov, Ukrainian and Polish authors, the study of which was not provided in the curriculum. High school students celebrated the Shevchenko's days, deepened their knowledge on the history of their motherland. The active participants of the community were Vasyl Stefanyk and Les Martovych – representatives of the "Pokuttia trinity", who followed new ideas proclaimed by Ivan Franko¹². Vasyl Stefanyk regarded Ivan Franko as the speaker of people's interests in literature and life, the distributor of radical ideas in his region. In his memoirs "Kameniar" ("The Masonry") (1936), V. Stefanyk wrote: "Always, returning to my home from Krakow, I visited Ivan Franko in Lviv... I was very glad to enter the first floor of the poet's study and library. He was as usual in an embroidered shirt, went out to the library... and called me as a guest for breakfast and dinner"¹³. And in "Autobiography" (1926), he admitted that with Ivan Franko he "... the whole life had the most amicable relations and who, perhaps was the only

⁹ Іван Франко, *Твори в 20-ти томах*. Київ, 1950–1955. Т. XX, 147.

¹⁰ Петро Арсенич, *Прикарпаття в житті Каменяра*, 27–28.

¹¹ *Ibid.*, 30.

¹² Василь Равлюк, "Спогади про Василя Стефаника", *Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*, no. 13–14 (2005): 109–110.

¹³ Василь Стефаник. *Повне зібрання творів: В трьох томах*. Т. 2: Автобіографічні твори, поезії в прозі, публіцистика, незакінчені твори і переклади. (Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1952), 32.

one of the Ukrainian great writers, loved most”¹⁴. Vasyl Stefanyk was a sincere supporter of public meetings of the radical movement leaders with the peasantry. Therefore, the writer acutely criticized the decision of the party to cancel the peasant public meeting, that was scheduled at the end of summer in 1894. He wrote to I. Franko: “We can’t return, so call the meeting and try to find lodging for the night. There will be more of us the day before the meeting to keep order and oppose the railroad workers”¹⁵.

Radical ideas were heard at the public meetings, which were often held in Pokuttia, and where Ivan Franko was an active participant. Kameniar particularly set his hopes on public meetings, it is confirmed with his speech at the national assembly in Lviv on November 12, 1893: “The radical party is a party of peasants, and makes a cry – “not the peasants for the intelligentsia, but the intelligentsia for the peasants”, and works on it. Science should not be a dull cow for those who have gained it, but having gained it, everyone is obligated to share that science with the people, to transfer their knowledge to the people. Public meetings, now widely held, are a kind of peasant gymnasias. There (at the meetings) the public opinion is grinded, at the meetings the people form their program, they solve the most important questions. Decisions of the meetings are truly an expression of all people’s will and needs. With the help of public meetings, people’s consciousness develops and this is the only way of organizing it”¹⁶.

The parties considered not only the issue of improving the social well-being of the peasants, but also speeches on the organization of readers, promoting soberness, calling for the creation of loan funds and peasant farming, raised issues on teaching the Ukrainian language at Lviv University and Ukrainian gymnasias, the problems of Ukrainian women.

Most often, the meetings were called in Kolomyia, where the Ruthenian-Ukrainian Radical Party was supported greatly. The so-called “Kolomyia community” led by S. Danylovysh contributed to the creation of the first Ukrainian political party¹⁷. For some time there was published a radical two-weekly periodicals “Narod” – “The People” (1890–1895), edited by Ivan Franko and Mykhailo Pavlyk. Defending the ideas and program of the Ruthenian-Ukrainian Radical Party and promoting their views, the editorial board was actively involved in discussion with certain Galician, primarily, nationalist, journalists and publicists. “The People” was an example of a good magazine, accessible to the general public and interesting for the intelligentsia. And national language, in which the materials were published in magazine, largely promoted this periodical¹⁸.

The first public radical meeting was held in Kolomyia on February 2, 1891 in the hall of the Hotel “Galicia” (on the second floor of the present Ltd “Gastronom Kolomyanka”)¹⁹. I. Franko was present at this meeting, who later wrote interesting memories of this event²⁰. In July, 1893 in the present park of K. Trylovsky an organizational meeting of the radical political community “People’s Will” was held there. M. Pavlyk, I. Garasymovych, S. Danylovysh and I. Franko were present there. Kameniar headed the presidium of the meeting and delivered a long speech about his and M. Pavlyk’s almost 20-year activity in organizing and enlightening the peasantry. In the speech of I. Franko, for the first time, there were calls for the transition from the unpopular socialist ideas in Galicia to “mediocre road”²¹.

¹⁴ Василь Стефаник. *Повне зібрання творів: В трьох томах*. Т. 2: Автобіографічні твори, поезії в прозі, публіцистика, незакінчені твори і переклади. (Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1952), 17.

¹⁵ Василь Косташук, *Володар дум селянських*, 51; Василь Стефаник. *Повне зібрання творів: В трьох томах*. Т. 2: Листи. (Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1954), 36.

¹⁶ Іван Білинкевич, *Іван Франко на Станіславщині*, 142.

¹⁷ Ігор Гурак. “РУРП (УРП) та українське студентство (1890–1914 рр.)”, *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*, no. 12–13 (2006–2007): 95.

¹⁸ Мирослав Романюк і Марія Галушко. *Українські часописи Львова: іст.-бібліогр. дослідж.: У 3 т.* (Львів: Світ. 2001). Т. 1: 1848–1900, 513–517.

¹⁹ Іван Монолатій, *Цісарська Коломия. 1772–1918*. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010), 128.

²⁰ Іван Франко, “Віче коломийське” *Народ*, 15 лютого, 1891, 57–59.

²¹ “Перші збори “Народної Волі” *Хлібороб*, 1 серпня, 1893, 100–101; Іван Монолатій, *Цісарська Коломия. 1772–1918*, 129.

In the same year, in 1893, I. Franko came to Kolomyia again to the congressional meeting of the radical party, which took place on October 20. The meeting was attended by delegates from all surrounding counties. The political situation in the province and the draft electoral reform were discussed, and it was decided to call public meetings in Sniatin, Kosiv and Kolomyia, provided that in Kolomyia, until mid-November, the cholera wasn't eliminated, a meeting would be called in several villages of Kolomyia region²².

In Ivan Bilinkevich's opinion, the congestion of literary, scientific, editorial and journalistic activities did not allow Ivan Franko to pay due attention to the affairs of the society "People's Will", and in May 1894 he refused to head the community²³. The Presidium of "People's Will" at a meeting on May 15, 1894, did not accept Frank's refusal and asked him to withdraw it²⁴. Somehow or other, Ivan Franko didn't report on the activity of the Presidium at a meeting on June 19, 1894, but deputy chairman Severyn Danylovych did. S. Danylovych was elected to be the chairman of the community. I. Franko remained a regular member of the Presidium²⁵.

The meeting in Kolomyia, dedicated to the 30th anniversary of the public-political activity of Mykhailo Drahomanov, whose authority in Galicia was extremely large, was held solemnly. This meeting ended with a jubilee evening, it was expected that Ivan Franko would come up with a new program of radical actions. However, here Kameniar, in the opinion of the researcher I. Monolatii, for the first time gave the possibility to understand that he refused socialist ideas²⁶. On May 19, 1896, at another radical meeting in Kolomyia, I. Franko was not elected as a chairman of the Presidium, but only registered as a correspondent of Lviv newspaper "Dilo". It was held in the town hall. The peasants gathered from Kolomyia and neighboring counties, in contrast the intelligentsia and the clergy weren't there. In fact this was the last active meeting movement in Kolomyia²⁷.

The ideas of the radical movement figures sounded in Sniatyn, where on February 27, 1892, public meeting was held and attended by Ivan Franko²⁸. Two thousand peasants and town residents of the region took place in the meeting²⁹. At the meeting within an extended program (16 questions) and that lasted for 5 hours, Mykhailo Pavlyk, Ivan Sanduliak and other speakers had talks for several times. They raised issues concerned the peasantry of Pokuttia. First speakers were the peasants, who in their speeches pointed out the concrete facts of abuse by the administration and raised the most urgent issues. In addition to universal suffrage, they demanded to stop the confiscation of progressive publications, to improve the existing system of education, to reduce the prices on salt, to abolish free of charge works, to use of Ukrainian language at work of the rural authorities, etc. The meeting was watched by commissar of Sniatyn Starostat and 12 gendarmes³⁰.

Ivan Franko sharply criticized those speakers who tried to prove that Ukrainians had not grown up to use their right to vote in general, and therefore insisted on that the question of general voting being removed from the agenda. The writer pointed to the absurdity of such a situation and called on those present to resolutely express their claim to obtain the right to vote. Speaking on education, Ivan Franko made a thorough analysis of schooling in Galicia. Using statistical data, he showed that not all Ukrainian villages had schools and the teachers being low-paid were dependent on everyone, starting with a commandant and ending an innkeeper³¹. Taking into account the importance

²² Іван Білінкевич, *Іван Франко на Станіславщині*, 149.

²³ Ibid.

²⁴ *Хлібороб: Популярний орган радикальної партії*, no. 8–9, 1894.

²⁵ Ibid., no. 10.

²⁶ Іван Монолатій, *Цісарська Коломия. 1772–1918*, 129.

²⁷ Ibid.

²⁸ "Повітове народне віче до Снятина до господи на "Вигоді" ..." *Хлібороб*, 15 лютого, 1892, 25–26.

²⁹ "Народне віче в Снятині" *Хлібороб*, 1 марта, 1892, 33.

³⁰ "Політика красава і загранична. Віче народне в Снятині" *Народ*, 6 марта, 1892, 65–72; "Народне віче в Снятині", 33–35; "Про віче в Снятині" *Батьківщина*, 28 лютого (11 марта), 1892, 46–47.

³¹ "Політика красава і загранична. Віче народне в Снятині", 68; Онуфрій Гулейчук, "Повітове народне віче в Снятині" *Хлібороб*, 15 марта, 1892, 46; Іван Білінкевич, *Іван Франко на Станіславщині*, 143–144.

of the issues raised in this report, it was fully published in periodical “Narod” entitled “Our Public Schools and Their Needs”³².

In Sniatyn meeting, Ivan Franko heard a story of a self-taught peasant, a carpenter and a carver, and at the same time a popular poet and active public figure of the radical party, Ivan Sanduliak, from village Karlova, that the executor took the last sheepskin coat from one poor family because they could not pay taxes. It so excited Ivan Franko that he wrote the story “The History of Sheepskin Coat”, the first time he published it in magazine “Hliborob” and called it ironically “Modern Fairy Tale”³³. Ivan Franko mentioned active figure of radical movement in the poem “Rusyn’s Vandrivka with Poverty”, written in 1892: along with other radicals, Ivan Sanduliak tried to liberate the people from trouble. When Rusyn and Trouble arrived at Kolomyia, the last asked Rusyn to omit in their journey “the damnd town”, because there it “would be eaten by the radicals”³⁴. Later, for a long time, I. Franko and I. Sanduliak corresponded, repeatedly met at public meetings, they kept sincere and warm relations.

On this occasion, Ivan Franko became more closely acquainted with an interesting speaker, a member of the radical party, peasant Grygorii Zapareniuk, from village Vovchkiivtsi, Sniatyn district (now Sniatyn region). Grigory Zaparenyuk spoke about changing the electoral legislation in the first paragraph of the program at public meeting, “stating that to cope with our poor first political rights should be expanded...”. “– For many landowners, this is not so important, they can live abroad, where they have more rights, but why do we have to be the first to defend our land, but to the last as for the rights?” – he asked³⁵.

After the meeting, G. Zapareniuk invited I. Franko, M. Pavlyk, K. Trilovsky and other guests to his place. This was retold by the hero in V. Stefanyk’s novel “Grandfather Gryts”³⁶. In his memoirs Vasyl Ravliuk, the head of Sniatyn and Zabolotiv branches of Prosvita, mentioned the friendly relationship between G. Zapareniuk and I. Franko: “I met this interesting man (Grygorii Zapareniuk. – A. K.) in Stanislaviv in 1894 and I got the answer that he went on foot to Lviv to find out how people live, and in Lviv he went to Franko, where he had his speeches heard, had been taught the corresponding movements, had been taught, as he said, rhetorical things. In response to my question, whether there were more such people at Franko’s place, G. Zapareniuk said that he had met one of Zbarazh and Zhydachiv districts. Now, I realized how Franko, through so called “the Zaparaniuks”, put the seal of his spirit on the people’s lives”³⁷.

At Sniatyn meeting I. Franko liked the speech of another peasant from village Vovchkiivtsi Vasyl Cherniavsky, who spoke three times, criticizing priest Pidlashetsky, saying that “the whole his life the priest was Polish, but just for a week he became Ukrainian”, and some public teachers, who instead of enlightenment spread the darkness³⁸.

At the end of the 1890s, Ivan Franko broke up with the radicals, finding himself in the Nationalist Democrats camp and promoting national-democratic ideas in the organization of Ukrainian political life in Galicia. However, he favorably treated sich movement controlled by the representatives of radical movement and supported it during all subsequent time of his activities³⁹. Confirmation of this was his stay in early 1912 in town Kolomyia, where he read the poem “Mojsej” in the hall of a bank. Here “... all Kolomyia Ukraine gathered... the hall was overcrowded”⁴⁰. There were also the sich representatives in the hall⁴¹.

³² “Наші народні школи і їх потреби”, *Народ: Громадсько-політичний журнал*, по. 7–8, (1897); Іван Франко, *Педагогічні статті і висловлювання*. (Київ, 1960), 191–196.

³³ *Покуття. Історико-етнографічний нарис*. (Львів : Манускрипт-Львів, 2010), 116; Іван Франко, “Історія кожуха”, у *Франко І. Твори в 50 томах*. (Київ: Наукова думка, 1978), т. 18, 319–323.

³⁴ Іван Франко, “”, у *Франко І. Твори в 50 томах*. (Київ: Наукова думка, 1976), т. 1, 126.

³⁵ “Політика краєва і загранична. Віче народне в Снятині”, 69; “Про віче в Снятині”, 46.

³⁶ Василь Стефаник. “*Моє слово*”. (Київ: Веселка, 2000), 208.

³⁷ Василь Равлюк. *Спогади про “Покутську трійцю”*. (Снятин: Прут Принт, 2006), 15.

³⁸ “Політика краєва і загранична. Віче народне в Снятині”, 68.

³⁹ Микола Гуйванюк, “Іван Франко та січовий рух у Галичині й Буковині на початку ХХ ст.”, 95.

⁴⁰ Петро Арсенич, *Прикарпаття в житті Каменяра*, 7.

⁴¹ Микола Гуйванюк, “Іван Франко та січовий рух у Галичині й Буковині на початку ХХ ст.”, 96.

Thus, Ivan Franko was one of the first to the dissemination of radical ideas in Pokuttia. Kolomyia Gymnasia became a peculiar center of their creation in the region. Speakers of the radical movement paid special attention to the peasants, seeing in them the basis of democratic movement. Therefore, there was the largest amount of meetings in support of the Ruthenian-Ukrainian Radical Party in the 1890s. Ivan Franko particularly set his hopes on public meetings, truly thinking that the decisions passed there expressed will and needs of the Ukrainian people. At these meetings, he became acquainted with speakers, generally peasants, established friendship relations, and through their speeches promoted radical ideas in the region.

ВКЛАД ІВАНА ФРАНКА У ПОШИРЕННЯ РАДИКАЛЬНИХ ІДЕЙ НА ПОКУТТІ

Андрій КОРОЛЬКО

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України,
вул. Т. Шевченка 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: korolko_andr@ukr.net

У статті проаналізовано вклад Івана Франка у розповсюдженні радикальних ідей на території Покуття. Висвітлено його співпрацю з активними діячами краю у 1880–1890-х рр. Вказується, що епіцентром творення радикальних ідей у середині 1880-х рр. стали стіни Коломийської гімназії. У таємному гуртку комплектувалася література соціалістичними творами І. Франка, М. Драгоманова, українських та польських авторів, вивчення яких не було передбачено навчальною програмою. Активними учасниками гуртка були представники “Покутської трійці” Василь Стефаник і Лесь Мартович, які пішли на беззастережну службу новим ідеям, проголошеним І. Франком. Каменярем для Василя Стефаника став виразником інтересів народних мас у літературі і житті, розповсюджувачем радикальних ідей у краї.

Звернено увагу на вічевий рух, у якому брав активну участь український письменник і який був головною складовою діяльності Русько-української радикальної партії в Галичині після 1890 р. Автор стверджує, що І. Франко особливо покладав великі надії на віча, вважаючи що рішення, які там приймалися, є справді виразом волі і потреб усього українського народу. У статті висвітлено його участь у роботі віч і нарад у м. Коломия в лютому 1891 р., липні і жовтні 1893 р., травні і червні 1894 р., травні 1896 р. та в м. Снятин у лютому 1892 р. На цих зібраннях він знайомився з промовцями-селянами Іваном Сандуляком, Григорієм Запаринюком, Василем Чернявським, з якими налагодив приязні відносини, пропагуючи через них радикальні ідеї у краї.

Наприкінці 1890-х рр. Іван Франко розриває відносини з радикалами, опинившись в таборі народовців і пропагуючи національно-демократичні ідеї в організації українського політичного життя Галичини. Проте прихильно поставився до січового руху контрольованого представниками радикальної течії і підтримував його протягом всього подальшого часу своєї активної діяльності.

Ключові слова: Іван Франко, Покуття, радикали, Русько-українська радикальна партія, “Покутська трійця”, віче.

REFERENCES

- Arsenyeh, Petro. *Prykarpattja v zhytti Kamenjara*. Ivano-Frankivsk: Lileja-NV, 1995.
- Bilinkevych, Ivan. *Ivan Franko na Stanislavshhyni: Bioghrافichno-krajeznavchi narysy*. Kolomyja: Vik, 2006.
- Franko, Ivan. “Istoria kozhuha”, *Franko I. Tvory v 50 tomakh*. Kyiv: Naukova dumka, 1978, t. 18, 319–323.
- Franko, Ivan. “Vandrivka rusyna z Bidoju”, *Franko I. Tvory v 50 tomakh*. Kyiv: Naukova dumka, 1976, t. 1, 126–141.
- Franko, Ivan. *Pedagogichni statti i vyslovluvannja*. Kyiv, 1960, 191–196.
- Franko, Ivan. *Tvory v 20-ty tomakh*. Kyiv, 1950–1955. Т. XX.
- Franko, Ivan, “Viche kolomyjske”. *Narod*, February 15, 1891, 57–59.
- Hliborob: Popularnyj organ radykalnoi partii*, no. 8–10, 1894.
- Huivaniuk, Mykola. “Ivan Franko ta sichovyj rukh u Ghalychyni i Bukovyni na pochatku XX st.”, *Pytannya istorii Ukrainy. Zbirnyk naukovykh statej*, no. 9, (2006): 94–98.

- Huivaniuk, Mykola, Pavlyshyn, Oleg. "Kyrylo Trylovsky – orghanizator i natkhnennyk sichovogho rukhu v Ghalychyni i Bukovyni na pochatku XX st.", *Pytannya istorii Ukrainy. Zbirnyk naukovykh statej*, no. 11, (2008): 39–44.
- Huleichuk, Onufrii. "Povitove narodne viche v Snjatyni". *Hliborob*, March 15, 1892, 41–50.
- Hurak, Igor. "RURP (URP) ta ukrajinsjke studentstvo (1890–1914 rr.)", *Galychyna. Vseukrainskyj naukovyj i kulturno-prosvitnij krajeznavchyj chasopys*, no. 12–13, (2006–2007): 94–103.
- Kharyton, Vasyl. *Z istorii suspilno-politychnogho rukhu v Ghalychyni i na Pokutti naprykinci XIX – na pochatku XX st.* Snjatyn: Prut Prynt, 2007.
- Kostashchuk, Vasyl. *Volodar dum seljansjkykh*. 2-ge vyd., dopovn. Uzhghorod: Karpaty, 1968.
- Kravcheniuk, Osyp. "Kolomyja j radykaljnyj rukh", *Kolomyja j Kolomyjshhyna. Zbirnyk spomyniv i statej pro nedavnje mynule*. Filadelfija: Vydannja Komitetu Kolomyjan, 1988, 431–441.
- Monolatii, Ivan. *Cisarska Kolomyja. 1772–1918*. Ivano-Frankivsk: Lileja–NV, 2010.
- "Narodne viche v Sniatyni". *Hliborob*, March 1, 1892, 33–35.
- "Nashi narodni shkoly i jikh potreby", *Narod: Ghromadsko-politychnyj zhurnal*, no. 7–8 (1897).
- "Pershi zbory "Narodnoi Voli". *Hliborob*, August 1, 1893, 100–101.
- Pohrebennyk, Fedir. *Vasyl Stefanyk i rodyna Kyryla Ghamoraka*. Snjatyn: Prut Prynt, 2000.
- Pohrebennyk, Fedir. *Les Martovych: zhyttja i tvorchist*. Kyiv: Dnipro, 1971.
- Pokuttia. Istoryko-etnografichnyj narys*. Lviv: Manuskrypt-Lviv, 2010.
- "Polityka krajeva i zaghranychna. Viche narodne v Sniatyni". *Narod*, March 6, 1892, 65–72.
- "Povitove narodne viche do Sniatyna do gospody na "Vygodu"...", *Hliborob*, February 15, 1892, 25–26.
- "Pro viche v Snjatyni". *Batjkivshhyna*, February 28 (March 11), 1892, 46–47.
- Ravliuk, Vasyl. *Spoghady pro "Pokutsku trijciu"*. Snjatyn: Prut Prynt, 2006.
- Ravliuk, Vasyl. "Spoghady pro Vasylja Stefanyka", *Jamgoriv. Literaturno-krajeznavchyj i mysteckyj almanakh*, no. 13–14, (2005): 108–114.
- Romaniuk, Myroslav, and Galushko, Maria. *Ukrajinsjki chasopysy Ljvova: ist.-bibliohr. doslidzh.: U 3 t.* Lviv: Svit, 2001. T. 1: 1848–1900.
- Stefanyk, Vasyl. "Moje slovo". Kyiv: Veselka, 2000.
- Stefanyk, Vasyl. *Povne zibrannja tvoriv: V trjokh tomakh. T. 2: Avtobiografichni tvory, poezii v prozi, publicystyka, nezakincheni tvory i pereklady*. Kyiv: Vydavnyctvo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, 1952.
- Stefanyk, Vasyl. *Povne zibrannja tvoriv: V trjokh tomakh. T. 3: Lysty*. Kyiv: Vydavnyctvo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, 1954.
- Vynohradnyk, Teofil. *Franko v zhytti Stefanyka. Statti, spomyny, narysy*. Ivano-Frankivsk: Tipovit, 2006.

ДРОГОБИЦЬКІ МІСЦЯ У ЖИТТІ І ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА: СПРОБА ХРОНОЛОГІЧНО-ЛОКАЛЬНОЇ ДЕСКРИПЦІЇ

Володимир ГАЛИК

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін,
вул. Лесі Українки 46, 82100, Дрогобич, Україна,
e-mail: galykvol@ukr.net*

У запропонованому дослідженні через призму життя та багатогранної спадщини Івана Франка представлено місцини Дрогобича, які прямо чи опосередковано пов'язані з великим українцем. Тут, на основі матеріалів знаних і малознаних архівних джерел та значної кількості франкознавчих досліджень, по-новому трактуються окремі епізоди з життя та діяльності Івана Франка в Дрогобичі. Це дає можливість найповніше представити широкому загалові Дрогобич як місто Івана Франка.

Ключові слова: *місця, Іван Франко, Дрогобич, життя, багатогранна діяльність, творча спадщина.*

“... Там город преславний Дрогобич лежить...” – такими величними словами про Дрогобич І. Франко відгукнувся в своєму поетичному творі “Похвала Дрогобича”, хоча загалом у його змісті автор через жанр гострої сатири показав міське управління та соціально-економічні негаразди в місті часу другої половини XIX ст.¹ Водночас Іван Франко акцентував на тому, що відомості про Дрогобич надто скупо представлені у світі, що це зовсім не європейське місто тощо. З подібним сарказмом І. Франко розповідає про благочинні акції у місті своєї юності в вірші “Дрогобицька філантропія”². Загалом, зацікавлення Івана Франка історією Дрогобича не є, в цілому, випадковим. Тут він навчався у Дрогобицькій головній школі при церкві Святої Трійці, тут же проходило і його навчання в Дрогобицькій вищій гімназії імені Франца-Йосифа. З Дрогобича разом із групою товаришів-однодумців І. Франко розпочинав свою славнозвісну культурно-просвітну “прогулянку” по Прикарпатті. Також, уже як зрілий письменник і суспільний діяч, І. Франко неодноразово відвідував місто свого дитинства та юності, бував у знайомих людей, неодноразово згадував місця, у яких йому доводилося жити в минулому, декламував дрогобичанам свого “Мойсея” тощо³.

У ході проведеного дослідження простудійовано вітчизняну й зарубіжну (здебільшого франкознавчу) історіографію, а також різножанрові дослідження та розвідки про минуле міста і внесок у його творення Івана Франка. Цінними в цьому плані є праці Р. Горака, Я. Гнатива, Я. Грицака, З. Гузара, В. Галика, Л. Тимошенка, М. Шалати, Є. Пшеничного, Р. Мниха, О. Німилович, Я. Ольхового, Р. Пастуха, С. Пінчука, З. Култуса, М. Мсцівєвського та ін. Попри це, вивчено та залучено до наукового обігу матеріали з різного роду знаних і малознаних архівних джерел, що чи не вперше є спробою найповніше представити широкому загалові життя і багатогранну діяльність Івана Франка у Дрогобичі, а також його різножанрову творчу спадщину про місто. Зокрема, у великому обсязі використано матеріали фонду Івана Франка Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (вдячність Галині Бурлаці та Богдану Цимбалу за допомогу в отриманні можливості послуговуватись окремими оцифрованими одиницями збору). В альбом-путівник увійшли

¹ Іван Франко. “Похвала Дрогобича”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 2. (Київ: Наукова думка, 1976): 349–351.

² Іван Франко. “Дрогобицька філантропія”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 3. (Київ: Наукова думка, 1976): 248–249.

³ “Там город преславний Дрогобич лежить...” (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич), упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика. (Дрогобич: Коло, 2008).

також вибрані матеріали з експозиції Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка та Музею “Дрогобиччина”.

Метою даного дослідження є, насамперед, визначення місцин Дрогобича, які прямо чи опосередковано пов'язані з життям та багатогранною діяльністю Івана Франка в місті його дитинства та юності, показати внесок вченого у творення його минулого. Відповідно до мети, ставимо перед собою такі завдання: репрезентувати період навчання Івана Франка у василянській школі при церкві Святої Трійці; охарактеризувати період студій вченого у Дрогобицькій гімназії імені Франца-Йосифа; звернути увагу на помешкання Івана Франка у Дрогобичі під час його навчання в місті; проаналізувати громадсько-політичну та наукову діяльність І. Франка у Дрогобичі; розглянути художньо-літературну спадщину І. Франка про Дрогобич та його околиці й зв'язки вченого з дрогобицькими кореспондентами.

До Дрогобицької головної школи при церкві Святої Трійці Іван Франко потрапив на початку вересня 1864 р., після того як полишив навчання, при кінці першого класу, в школі Ясениці Сільної через те, що “багато мусив витерпіти від сваволі інших учнів”. У василянській школі Дрогобича І. Франко вчився від вересня 1864 р. до літа 1867 р.

У час Івана Франка так звана нормальна школа в Дрогобичі (назва нині вважається дивною, але означала не більше і не менше, як звичайна школа) була однією з ланок старої Австрії, яка не була обов'язковою. Її закінчував кожен, хто в майбутньому виявляв бажання продовжувати навчання в гімназії. Водночас можна було обмежитися навчанням тільки у цій школі, скласти вчительський екзамен і бути вчителем народних шкіл або навіть і без нього бути службовцем середнього рівня⁴.

На час вступу І. Франка до дрогобицької школи вона була ще німецькомовною, але згодом спілкування між учителями та вчителями з учнями відбувалося уже польською мовою. Руською (так званою українською) мовою викладали лише руську та релігію для греко-католиків. У Дрогобицькій головній школі, окрім отців-василян, учителями були також і світські особи. Стосовно учнів, то ними були греко-католики, римо-католики, євреї⁵.

За тогочасними школами в Галичині контроль вела Крайова комісія, а за дрогобицькою василянською школою нагляд був ще й з боку управи ЧСВВ, Єпископського Ординаріату та міської влади. Наголосимо, що школа була прозорою для зовнішнього контролю. На щопіврічні іспити формувалися комісії з деканів, бургомістрів та інших поважних осіб міста, а також під час іспиту на ньому могли бути присутніми батьки і навіть будь-які зацікавлені особи. Така особливість навчального процесу в школі сприяла повній неупередженості й об'єктивності, а це, своєю чергою, позитивно відображалось на учнях. Наприклад, І. Франка в роки його навчання двічі карали переведенням на “ослячу лавку” через те, що без дозволу читав на уроці і ховав книжку під парту, але кожного разу після іспиту вражена його знаннями екзаменаційна комісія повертала Івана Франка на першу парту. Про високий рівень знань І. Франка у нормальній школі свідчить і те, що всі шість семестрів навчання у ній І. Франко за свою успішність постійно отримував перше або друге місце та відзнаки. За відмінне навчання ім'я І. Франка три рази було занесене до так званої “Золотої книги” школи василян, ведення якої було започатковане ще у 1825 р.⁶

Про своє враження від навчання у василянській школі Іван Франко залишив чимало спогадів, нарисів, художніх творів, написаних на їх основі. Наприклад, в оповіданнях “*Schönschreiben*” (“Красне писання”) та “*Отець-гуморист*” він розповідає про надзвичайну жорстокість учителів до учнів у дрогобицькій школі при церкві Святої Трійці. Період навчання у школі зафіксований і у творі І. Франка “*У столярні*”. Згодом Іван Франко скаже, що йому “по-

⁴ “Там город преславний Дрогобич лежить...”: 14; Роман Горак. *Адреси юності Івана Франка в Дрогобичі*. (Трускавець: Франкова криниця, 1995): 12–14.

⁵ Ярослав Грицак. “Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)”. (Київ: Критика, 2006), 84.

⁶ Ibid.; Михайло Шалата. “Іван Франко у школі при церкві Святої Трійці”, у *Франкознавчі студії. Є. Пишеничий (голов. ред). Л. Винар та ін. по. 6.* (Дрогобич: Коло, 2015): 180.

частило в наймолодших літах”, тоді, коли “ще ходив до... нормальної школи, що містилася в монастирі отців-василіан при церкві святої Трійці в Дрогобичі...”⁷.

У роки навчання в нормальній школі І. Франка спіткало перше велике потрясіння. Якраз при кінці першого року навчання, навесні 1865 р., помер його батько – Яків Франко. Про це з болем згадував І. Франко у своєму листі до М. Драгоманова 26 квітня 1890 р.: “По двох роках батько віддав мене до Дрогобича до т[ак] зв[аної] німецької або нормальної школи у василіан до другого класу, де я, по-мужицьки вбраний, боязливий, несмілий та часто немитий хлопець, цілий курс бувши посміховищем у класі і, перетерпівши досить від деяких нелюдських учителів (гл[яди] “Schönschreiben”), при кінці першого курсу на превелике диво цілого класу і своє власне одержав першу локацію. На екзамені, котрий був властиво тільки парадом, був і мій батько, – я не бачив його, а тільки коли мене викликали першого, щоб одержати нагороду (книжку), то я почув, що він голосно заплакав. В два місяці опісля, на самий великдень, він умер, покинувши господарство в розстрою і в довгах, молоду матір і четверо дрібних дітей. Мати мусила швидко вийти заміж, щоб запобігти цілковитому розстроєві господарства...”⁸.

Смерть батька болюче вразила малого І. Франка, а найбільше те, що ця подія сталася саме вночі з Великодньої суботи на неділю (тобто з 15 на 16 квітня 1865 р.). З огляду на це, саме в нормальній школі І. Франко написав свій перший поетичний твір, який присвятив батьковій смерті, назвавши “Великдень”. На жаль, це перше Франкове поетичне творіння до нас не дійшло, проте відомий ще один його вірш під такою ж назвою, але інший за змістом і датований аж 1881 р.⁹

Таким чином, саме в Дрогобицькій головній школі І. Франко зробив перші кроки на ниві літературної діяльності. Цьому сприяло те, що деякі шкільні вчителі стимулювали І. Франка до писання, а особливо о. І.-Ю. Німилевич. Загалом, у своїх “Причинках до автобіографії” І. Франко пише про окремих із них: “я з присмністю можу згадати імена молодого монаха Крушельницького, що вчив нас у другому класі, отця-катехита Красицького, отця-ігумена Барусевича і пізнішого ігумена отця Немилевича, талановитого проповідника, а також старенького вчителя так званої “штуби”, то є першого класу, русина Чернигевича, одинокого світського вчителя, що дослужив у тій школі до своєї смерті і який для непослушних та галасливих дітей у своїм класі не мав тяжчої кари, як поколоти їх по чолі своєю неголеною бородою”¹⁰.

З-поміж вищезгаданих І. Франком учителів неабиякою шаную у нього користувався саме о. І.-Ю. Німилевич, який ще перед посадою директора Дрогобицької нормальної школи (з 1873 р.) учителював у цьому навчальному закладі і навчав І. Франка. В контексті зазначимо, що І. Франка з отцем Іваном-Юліаном Німилевичем єднали родинні зв’язки, адже брат бабці священика М. Твардовської був чоловіком сестри бабусі І. Франка по материнській лінії – К. Кімакович. Водночас мати о. І.-Ю. Німилевича, К. Романська, була сестрою Є. Романської (у першому шлюбі Кошицька, в другому – Гучинська), в якій проживав на квартирі І. Франко під час свого навчання у Дрогобицькій нормальній школі¹¹.

Отже, Іван Франко навчався у дрогобицькій василіянській школі при церкві Святої Трійці від 1 вересня 1864 р. до 13 липня 1867 р. За період навчання у ній показав себе як здібний, талановитий учень і, незважаючи на своє сільське походження, здобув повагу як серед учнів, так і серед шкільного навчально-педагогічного колективу. У дрогобицькій василіянській

⁷ Іван Франко. “Спомини з моїх гімназійних часів”, у Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах, vol. 39. (Київ: Наукова думка, 1983): 51.

⁸ Іван Франко. “Лист до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р.”, у Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах, vol. 49. (Київ: Наукова думка, 1986): 241.

⁹ Ярослав Грицак. “Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)”: 85–86.

¹⁰ Іван Франко. “Причинки до автобіографії”, у Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах, vol. 39. (Київ: Наукова думка, 1983): 38.

¹¹ Ярослав Ольховий. “Дрогобицькі станції Великого Каменяра” у Дрогобицький краєзнавчий збірник. No. 9. (Дрогобич: Коло, 2005): 73–78; Ярослав Ольховий. “Тут жив великий Каменяр”, Радянське слово, no. 66 (1987): 3; no. 67 (1987): 3.

школі, І. Франко сформулював свої перші переконання, яких здебільшого дотримувався упродовж усього життя. Важливим є те, що саме у Дрогобицькій головній школі у І. Франка заклався хист до літературної діяльності, і саме у її стінах він почав писати свої перші поетичні твори.

Важливий період у житті та діяльності Івана Франка посідає час його навчання у Дрогобицькій гімназії імені Франца-Йосифа I (з осені 1867 р. до літа 1875 р.). Коли І. Франко прийшов на навчання до Дрогобицької гімназії, то якраз восени 1867 р., у зв'язку з введенням у дію австрійської конституції, були відмінені тілесні покарання учнів та запроваджено замість німецької польську мову викладання, а українська мова вивчалась як окремий предмет¹². Вищезгадана реформа створювала серйозні проблеми для вчителів, більшість із яких здобула освіту німецькою мовою, а дехто ледве міг говорити польською. Польських підручників не було, польська термінологія не була розроблена, тому вчителі мусили заступати своїми лекціями відсутні книжки й на ходу творити нову термінологію. Іншим негативним елементом була заміна німецьких учителів польськими, патріотично налаштованими. *“Це, – писав І. Франко у своїх спогадах, – був переломний момент, важкий для слабких, але сприятливий для сильних, бо давав їм поле для власної оригінальної праці, не надто обмеженої правилами”*¹³.

Франкові однокласники, зазвичай панські діти, фактично з презирством ставилися до вбогого селянського хлопця, який згодом в українській культурі став *“сільським самородком”*. Водночас з-поміж Франкових ровесників-однокласників, як і в нормальній школі, було чимало євреїв. У своїх спогадах *“Мої знайомі жиди”* І. Франко пише: *“Щойно в гімназії мав я нагоду пізнати ближче кількох шкільних товаришів-жидів. У першій черзі називаю Ісаака Тігермана. Це був найкращий математик у нашому класі й ішов через усю гімназію як один із найвизначніших учнів... Між жидами-учнями, що ходили разом зі мною до Дрогобицької гімназії, хоч і не в тому самому класі, були такі, що пізніше здобули добре ймення в мистецтві й науці. Там був Моріц Готліб, пізніший талановитий маляр, близький свояк мого товариша Ісаака Тігермана, як і цей завчасно забраний смертю. Там був Л. Монат, публіцист, що сьогодні проживає у Відні. Там був Лев Штернбах, уже в гімназії чудова дитина філологічних здібностей, теперішній визначний грек іст і Краківського університету”*¹⁴.

Перший рік навчання у гімназії І. Франко, як і у василіянській школі, розпочав із *“ослячої”* лави, проте великі здібності й талант, наполегливість, жадоба до знань та працьовитість посприяли йому отримати першість у колі своїх ровесників з класу. За добрі успіхи у навчанні, враховуючи поганий матеріальний статок, Крайова шкільна влада звільнила І. Франка від плати за навчання на основі його клопотання до установи від 25/II 1868 р.¹⁵

У передмові до твору *“Рутенці”* І. Франко зауважує, що він ніколи не боявся шкільної науки, яка, навпаки, давала йому нові приємні враження і розширювала обсяг його знань. Відносини вчителів з учнями у гімназії були, звичайно, ліберальні, хоча майже ніколи не доходили до приятельського рівня: учителі гімназії майже без винятку дивилися на учнів з погордою¹⁶.

На думку І. Франка, гімназія все ж таки не могла повністю задовольнити його жадання до знань. Зі змісту оповідання *“Борис Граб”* бачимо, що Франко-гімназист суттєво відрізнявся з-поміж своїх товаришів – з одного боку убогим вбранням та неохайністю, з іншого – *“обдарованістю... надзвичайною пам'яттю, що всі виклади вчителів запам'ятовував відразу в школі, не вчився дома нічого...”* і відповідно отримував вищі локації в класі¹⁷.

¹² Ярослав Грицак. “Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)”: 90–91.

¹³ Ivan Franko. “Emeryk Turczyński. Wspomnienia pośmiertne”, *Kurjer Lwowski*, no. 106 (1896): 2.

¹⁴ Іван Франко. “Мої знайомі жиди”, у *Франко І. Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах*. (Львів: Каменяр, 2001): 341–342.

¹⁵ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 3. Од. зб. 2415. арк. 3.

¹⁶ Іван Франко. “Рутенці”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 15. (Київ: Наукова думка, 1978): 7.

¹⁷ Іван Франко. “Борис Граб”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 18. (Київ: Наукова думка, 1978): 179.

Під час навчання у Дрогобицькій гімназії, у шостому класі, І. Франка спіткало чергове нещастя – 1 червня 1873 р. у віці 38 років померла його мати Марія Кульчицька і він уже став круглим сиротою. Про це з гірким сумом І. Франко розповідає у своєму життєписі, вміщеному в листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р.¹⁸ Практично не маючи засобів до існування, І. Франко вдавався до заробітків, про що пише у *“Причинках до автобіографії”*: *“Ніяких таких оццадностей у мене, що жив тими віктуалами, які привезено мені з дому, і мало що заробив приватними лекціями, не було. Грошей у мене аж до сьомої класи, в якій я одержав стипендію, було звичайно дуже мало”*¹⁹. У контексті слів І. Франка зазначимо, що стипендію Франкові-гімназисту було призначено у січні 1875 р.²⁰

Незважаючи на скрутне становище в гімназійні роки, І. Франко почав збирати власну бібліотеку, і до кінця навчання у Дрогобичі вона налічувала близько 500 томів²¹. Про основне джерело їх надходження І. Франко каже: *“... Книжки я переважно одержував від товаришів за те, що вироблював письмові задачі, не занедбуючи власної науки, 5 або й більше задач на одну тему, і всі так відмінні одна від другої, що вчитель не пізнавав, що се чужа, а не ученикова робота”*²².

З-поміж книжок у Франковій бібліотеці, було багато таких, що вважалися дефіцитом у гімназії, і тому квартира з Франковою бібліотекою стала частим місцем збору дрогобицьких гімназистів. Водночас Франкова бібліотека користувалася увагою і місцевого бібліофіла Лімбаха, який був батьком одного гімназиста, а відповідно, й І. Франко отримав можливість послуговуватися ще однією приватною збіркою різних книг, про що детально розповів у своїх спогадах *“Гірчичне зерно”*²³.

У контексті варто звернути увагу на те, що в час навчання І. Франка Дрогобицька гімназія, незважаючи на окремих учителів, була укомплектована педагогами-професіоналами. Найбільш лояльними до І. Франка були Іван Верхратський та Юлій Турчинський, добрими словами згадував І. Франко свого класного керівника, доктора Дрогобицької гімназії Миколу Антоневича, вчителя математики Едварда Міхонського, катехита отця Олексія Торонського, вчителя польської та німецької мови і натуральної історії Теофіла Юркевича, вчителів природознавства Едварда Гюккеля й Емерика Турчинського та інших²⁴. Про свої взаємини з окремими вчителями у гімназійні роки І. Франко розповідає в автобіографічних творах *“Борис Граб”*, *“Гірчичне зерно”*, де, зокрема, найбільшу увагу приділяє своїм відносинам з Едвардом Міхонським²⁵.

З різножанрових праць І. Франка дізнаємося, що І. Верхратський почав знайомити його з творами українських класиків: М. Шашкевича, Марка Вовчка, С. Руданського, О. Стороженка, Панаса Мирного. Особливий вплив на І. Франка-гімназиста зробив *“Кобзар”* Т. Шевченка, який сприяв формуванню його патріотичності, волелюбства, демократичного світогляду тощо²⁶.

За сприянням Юлія Турчинського у гімназійні роки І. Франко почав читати твори західноєвропейських класиків – У. Шекспіра, Ф. Шиллера, А. Міцкевича, Й.-В. Гете, Ежена Сю, Ю. Словацького, А. Коцеби та інших. Саме це й спричинило становлення літературної діяльності Івана Франка в період навчання в Дрогобицькій гімназії. З цього приводу в автобіографії І. Франко писав: *“Почав я писати – віршем і прозою – дуже вчасно, ще в нижчій гім-*

¹⁸ Іван Франко. “Лист до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р.”: 242.

¹⁹ Іван Франко. “Причинки до автобіографії”: 39.

²⁰ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 3. Од. зб. 2415. арк. 17.

²¹ Іван Франко. “Гірчичне зерно (Із моїх споминів)”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 21. (Київ: Наукова думка, 1979): 318.

²² Іван Франко. “Причинки до автобіографії”: 40.

²³ Іван Франко. “Гірчичне зерно (Із моїх споминів)”: 319–332.

²⁴ *Ibid.*, 316–317.

²⁵ Іван Франко. “Борис Граб”: 177–190.

²⁶ “Спогади про Івана Франка”, *упоряд., вступ. сл., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доповн., перероб.* (Львів: Каменяр, 2011): 77; Франко І. “Спомини з моїх гімназійних часів”: 50–54.

назії”. У контексті зазначимо, що вже у 7 класі гімназії (1874 р.) Іван Франко на сторінках журналу “Друг” опублікував свій сонет “Пісні народні”²⁷. Про активну співпрацю І. Франка з журналом “Друг” свідчить його спілкування з В. Давидяком упродовж 1874–1875 рр., якому редакційний комітет журналу доручив листуватися вже з молодим письменником.

Будучи ще учнем молодших класів гімназії, І. Франко пристрасно став збирати народну творчість, яку записував від ремісників, торговців, міщан, ченців, навіть жебраків. Почасти І. Франко, записував фольклорні перли дрогобичан на Зварицькому передмісті. Тут була велика толока, і сюди на гаївки приходили учні гімназії, де зазвичай бував І. Франко з товаришами. У листі до М. Драгоманова 1890 р. І. Франко згадував про початок своєї фольклорно-збиральницької діяльності: “Ще в нижчій гімназії я почав збирати пісні народні, спершу від своєї матері, а опісля і в Дрогобичі розпитував свідуючих людей (ремісників і т. і.), так що швидко мав мілко списані два товсті зошити, вміщуючі 800 номерів, правда, в значній часті коломийок. Менший зошит я послав у “Просвіту” і опісля случайно віднайшов його в третій руках, а більший таки в Дрогобичі у мене пропав”²⁸. Менший збірник, що його віднайшов сам І. Франко, містить записи пісень і коломийок із його рідного села Нагуєвичі. Він зробив ці записи 1868 р., будучи ще дванадцятирічним студентом. Більший збірник, загублений у Дрогобичі приблизно 1874 року, несподівано знайшовся 1954 р. У цій підшивці містяться пісні із сіл Нагуєвичі, Ясениця Сільця, а також Дрогобича, про що сказано на початку рукопису. Збірник має заголовок: “Збірник пісень народних. Частина друга. Зібрав Іван Франко. 1871”²⁹. Найбільше записів, особливо коломийок (левова частку записано у Дрогобичі), припадає на 1870-ті рр. Тоді І. Франко робить цінні теоретичні висновки щодо розвитку пісенності в Дрогобичі того часу³⁰.

У час навчання у Дрогобицькій гімназії І. Франко здійснив свою першу учнівську подорож, метою якої було збирання етнографічного матеріалу на теренах Бойківщини. Ця подорож виявилася досить продуктивною, бо збирачеві пощастило записати чимало народних пісень, коломийок і оповідань (багато матеріалу було віднайдено ним у Дрогобичі). Вона охопила маршрут, який починався від Стрия, звідти до Синевідська, Побука, Бубнища, Тисова, Церківни, Старого Мізуня, Велдіжа, Лолина. З Лолина – в Дрогобич, звідти в Опак, Смільну, Тур’є, Волосянку. Після гімназійного навчання, будучи студентом філософського факультету Львівського університету, 1876 р. у журналі “Друг” І. Франко відкрив розділ “Із уст народу” і там друкував зібраний фольклорний матеріал³¹.

Згодом Іван Франко одним із перших порушив тему історії освітніх закладів Дрогобича ХІХ ст. У цьому контексті цікавим є його “Допис про Дрогобицьку гімназію”. За словами І. Франка, Дрогобицька гімназія за останніх 12 років ХІХ ст., на відміну від інших у Галичині, значно модернізувалася. Структура професорського активу в ці роки значно змінилася. Вона приваблювала до себе молодь також з інших міст. Причину в цьому слід вбачати в тому, що тут між молоддю розвивалося товариське життя, будилося щире заняття наукою і навіть сучасними питаннями політики. Учні гімназії не тільки читали літературу в бібліотеці, а й створювали товариства, котрі ставали осередком руху. Кожне товариство мало свою бібліотеку, у якій можна було брати в позику книги. Зазвичай товариства тривали недовго, до того часу, поки їх організатори навчалися у гімназії. Згадану статтю про Дрогобицьку гімназію Іван Франко опублікував після трьох років по її закінченні у журналі “Дзвін” 1878 року, де у висновках до неї зазначив: “Гімназія Дрогобицька, колись оживлена, весела, хоть, розуміється, не без плямок, – тепер представляє “мерзость заупустіння”. Понуро, скучно іде наука, – молоді люди виходять з неї або чистими недоумками, або передчасними практиками та егоїстами. Чи швидко буде інакше? Здало би ся, але нема надії”³².

²⁷ Іван Франко. “Гірчичне зерно (Із моїх споминів)”: 318; Іван Франко. “Лист до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р.”: 242–243.

²⁸ Іван Франко. “Лист до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р.”: 243.

²⁹ “Там город преславний Дрогобич лежить...”: 31.

³⁰ Ibid., 31–32.

³¹ Іван Франко. “Лист до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р.”: 244.

³² “Там город преславний Дрогобич лежить...”: 36–40.

У своїх *“Споминах”* про гімназійні часи І. Франко чимало уваги приділив характеристиці життя й побуту дрогобицьких гімназистів. Зокрема, він стверджує, що учні Дрогобицької гімназії в другій половині 60-х і в першій половині 70-х років XIX ст. поза школою жили гуртками, крім місцевих, що мешкали у своїх родинах і переважно не вливалися до гурткового життя. Позамісцеві жили на квартирах (стаціях) – переважно по різних передмістях у міщан та міщанок і, відповідно до тих квартир, творилися між ними гуртки. У таких гуртках велися жваві розмови, а в менших учні займалися лектурою позашкільних книжок, коли один читав голосно, а інші слухали. І. Франко з товаришем Йосифом Райхертом, сином німецького колоніста, у вищій гімназії читав драми У. Шекспіра, Ф. Шиллера та Й.-В. Гете. З його старшим братом Філіппом Райхертом, який із самбірської гімназії перейшов до Дрогобича, він один рік жив на спільній квартирі в домі боднаря Корпака³³.

Не менш цікавою є розповідь Івана Франка про ученицьку бібліотеку в Дрогобичі (1878 р.). Статистичні дані, наведені І. Франком, почерпнуті з бібліотечних каталогів і дають елементарні уявлення про тенденції, за якими розвивалася наука в гімназіях. Зокрема, вони висвітлюють поведінку учнів у вільний час, коли вони самостійно і вільно думали та вчилися³⁴.

Накінець наголосимо, що Дрогобицьку гімназію імені Франца-Йосифа, І. Франко закінчив 26 липня 1875 р. Саме тоді йому було вручено атестат зрілості, так зване матуральне свідоцтво, де було зазначено: *“Вимоги, поставлені законом, іспитований виконав, отже, почесно і отримує внаслідок цього похвальне свідоцтво зрілості, яке дає йому право відвідувати університет”*³⁵.

Загалом про своє навчання у Дрогобицькій гімназії в передмові до твору *“Рутенці”* І. Франко висловився так: *“Гімназійні студії, які пройшов я в Дрогобичі, при всій бідності, серед якої довелося мені жити як ученикові з-під селянської стріхи, не були для мене таким тяжким часом, як догадувався дехто з тих, хто пробував на основі моїх літературних праць komponувати собі мій життєпис”*³⁶.

Отже, саме в час навчання І. Франка у дрогобицькій гімназії відбулося становлення його літературної діяльності. Юний І. Франко почав писати вірші та оповідання трьома мовами: українською, німецькою і польською, а також багато перекладав з німецької, грецької та польської. Водночас у гімназійні роки відбулося формування в І. Франка таких рис, як етнограф та фольклориста. Загалом про гімназію і навчання у ній І. Франко написав низку автобіографічних творів, мемуарів та наукових праць: *“Борис Граб”*, *“Гірчичне зерно”*, *“Рутенці”*, *“Спомини із моїх гімназійних часів”*, *“Допис про Дрогобицьку гімназію”*, *“Ученицька бібліотека в Дрогобичі”* тощо.

Після навчання у Дрогобицькій гімназії І. Франко вже почав твердо роздумувати про свою викладацько-літераторську кар’єру і, ставши студентом філософського факультету Львівського університету, приступив до реалізації своїх задумів, виплеканих ще у гімназійні роки.

В контексті зазначимо, що період навчання у Дрогобичі Івана Франка – це майже повних 11 років. Його непостійними й постійними помешканнями, так званими стаціями, були квартири у кравця Івана Гутовича (будинок зберігся до сьогодні), будинок коваля Поплавського (не існує), хата тітки І. Франка Є. Кошицької (не існує) та будинок боднаря М. Корпака (не зберігся). Отже, бачимо, що за одинадцять літ дитинства та юності Івана Франка у Дрогобичі він багато разів міняв квартирні помешкання, кілька з яких стали постійним пристанищем для нього впродовж термінів навчання у міській головній школі Дрогобича та Дрогобицькій гімназії імені Франца-Йосифа І. Умови проживання І. Франка на згаданих стаціях були жахливими. Очевидно, батьки Івана Франка розуміли неприйнятність тих умов, у яких

³³ Іван Франко. *“Спомини з моїх гімназійних часів”*: 50–51.

³⁴ *“Там город преславний Дрогобич лежить...”*: 4–47.

³⁵ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 3, Од. зб. 2415, арк. 19.

³⁶ Іван Франко. *“Рутенці”*: 7.

проживав їх син, тому намагалися змінювати їх на кращі, переводивши його з однієї стації на іншу, проте невеликі матеріальні статки так і не дали їм можливості забезпечити І. Франкові краще житло під час навчання у Дрогобичі³⁷.

У Дрогобичі І. Франко мав велику когорту друзів ще з років навчання, а також приятелів і товаришів, з якими упродовж усього життя підтримував зв'язки. Про тісні контакти Івана Франка з дрогобичанами в кінці XIX – початку XX ст. свідчать збережені листи від і до вченого, які відправлялися йому з поштової скриньки Дрогобича. Згадане листування сьогодні слугує незамінним джерелом для усестороннього ознайомлення із родинним та побутовим життям Івана Франка, з особливостями його наукової, суспільно-політичної та культурно-освітньої діяльності. Кореспонденції з Дрогобича до І. Франка в першу чергу дають змогу дізнатися про малознані факти не лише з життя та багатогранної діяльності великого українця, а й більш детально ознайомитися з багатоманітним соціальним складом міста Дрогобича Франкового часу, видами діяльності дописувачів, невідомими до сьогодні біографічними фактами особистого життя тих чи тих адресантів, які свого часу спілкувалися з ученим та внесли певний штрих у формування його поглядів, переконань, характеру і т. д.³⁸

Є відомими шістдесят шість листів, адресованих Іванові Франку з поштової скриньки Дрогобича. Усі виявлені листи з Дрогобича до І. Франка є тематично близькими, проте за соціальним статусом авторів їх можна умовно поділити на кілька груп.

Перша група – це листи, які отримував Іван Франко від родичів (вітчима Григорія Гаврилика, дружини Ольги Франко, брата Онуфрія Франка та племінників Григорія та Івана Франків – синів Захара Франка). За змістом вони є співзвучними, тобто всі адресати зверталися до вченого за порадами та допомогою. На жаль, не збереглося листів-відповідей, але можемо з упевненістю стверджувати, що Іван Франко не був байдужим до родинних проблем і часто допомагав своїй родині (і не лише родині), як був у змозі³⁹.

Другу групу складають листи від дрогобицьких юристів (адвокатів Саля Гайнсберга, Ісаака Тігермана, Ізидора Ляутербаха, суддів Володимира Йойка, Івана Тимочка, адвоката та перекладача Володимира Кобрини). Зі змісту цього блоку листів видно, що дрогобицькі юристи допомагали розв'язувати конфліктні проблеми родини Івана Франка. Отже, окрім фахової діяльності, адвокати та судді проводили культурно-просвітницьку роботу. Зокрема, із листа судді І. Тимочка дізнаємося, що він займався постановкою вистави Франкового твору “Сон Князя Святослава” в Дрогобичі, а з листів В. Кобрини – про його переклад Франкових “Мойсея”, “Каменярів”, “Лиса Микити” польською мовою та, зокрема, про видання польською мовою “Мойсея”⁴⁰.

До третьої групи належать листи, авторами яких є освітяни та громадсько-культурні діячі (освітянин Жегота Дашко (Ігнацій Дашинський), громадсько-політичний діяч Атанас Мельник, власник книгарні Ф. Щепанський, книгар Віктор Унгар, громадсько-політичний діяч Ксенофонт Охримович, суспільно-політичний діяч Антін Березінський, книгар Сальо Геїнсберк, польський драматичний актор Адольф Валек-Валевський, філософ Володимир Левинський, просвітяни з Ясениці Сільної Яків Олексосвський, Василь Сторонський, Іван Яцуляк, радикал Жигмонт Бичинський, громадський діяч Михайло Губчак, освітянин, приятель Івана Франка зі студентських років Іван Кобилецький⁴¹). Цей блок листів до вченого характеризується різною тематикою. Ключовою була тема купівлі житла Іваном Франком у Дрогобичі або на його околицях. На менш важливими були проблеми культурно-просвітницького та політичного життя в Дрогобичі. У цьому контексті особливо заслуговує на увагу лист В. Левинського до

³⁷ Див.: Володимир Галик. “Постійні й тимчасові помешкання Івана Франка під час його навчання у Дрогобицькій головній школі та Дрогобицькій гімназії імені Франца-Йосифа I”, у *Східноєвропейський історичний вісник*, [головний редактор В. Ільницький]. по. 1 (Дрогобич: Посвіт, 2016): 33–41.

³⁸ “Адресати з Дрогобича до Івана Франка”, *Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика*, наук. ред. Леонід Тимошенко. (Дрогобич: Коло, 2011): 8.

³⁹ Ibid., 8, 63–80.

⁴⁰ Ibid., 8, 81–114.

⁴¹ Ibid., 8–9.

Івана Франка, у якому розповідається про діяльність студентського товариства в стінах Дрогобицької гімназії, що активізувало радикальний рух. Важливе місце посідають листи, які окреслюють співпрацю І. Франка з редакцією “Kurjer Drohobzcki”/“Nowy Kurjer Drohobzcki”, “Просвітою” та відображають низку аспектів його редакторської роботи⁴².

Наступну групу формують листи вчителів та учнів Дрогобицької гімназії (учня гімназії Миколи Батюка, вчителя гімназії Григорія Величка, вчителя Василя Ратальського, завідувача відділу “Кружка імені Івана Франка” Терницького). Ця група листів, на відміну від попередніх, є невеликою. Проте досить цінну інформацію подають нам листи В. Ратальського, зокрема в одному з них йдеться про приїзд Івана Франка до Дрогобича для читання своєї поеми “Мойсей” (про це більше говорилося вище). Також у листі від О. Думіна за підписом Терницького дізнаємося, що свого часу Іван Франко заснував у Дрогобицькій гімназії “Кружок імені Івана Франка”⁴³.

Остання, п’ята група, включає листи від літературознавців, журналістів та священників (греко-католицького священника Івана Чапельського, поетеси Олени Грицай, журналіста “Gazety Naddniestrzańskiej” Адольфа Інлендера, редактора “Gazety Naddniestrzańskiej” Едмунда Леона Солецького, літературознавця Юліана Яворського, редакції священника Кміта Полієвкта та лист невідомого автора). Зміст листів цього блоку не менш цікавий. Особливо привертають увагу листи Ю. Яворського, який намагався через свою діяльність згуртувати представників різних політичних течій⁴⁴.

Громадсько-політична діяльність Івана Франка залишила неабиякий відбиток у його житті та творчості. Зокрема, цьому посприяли три арешти: перший – 1877 р.; другий – 1880 р.; третій – 1889 р. Згадані події мали відповідні долезмінні наслідки для І. Франка: перший фактично знищив надії стати викладачем гімназії після закінчення університету; другий посприяв розлученню з Ольгою Рошкевич; останній, очевидно, став вагомою причиною важкої недуги дружини Івана Франка – Ольги.

З Дрогобичем пов’язаний саме другий арешт Івана Франка, який відбувся за незрозумілих обставин – буцімто за порушення паспортного режиму. Приблизно в березні 1880 р. І. Франко на запрошення виїхав зі Львова до села Нижній Березів на Коломийщині до К. Геніка, якому мав надавати “приватні лекції”. По дорозі до Яблунева його було заарештовано та відправлено до Коломиї і відповідно безпідставно втягнуто в політичний процес. По дорозі до Яблунева його було заарештовано й відправлено до Коломиї та відповідно безпідставно втягнуто в політичний процес. Після тримісячного ув’язнення через відсутність доказів І. Франка звільнено з умовою етапування до Нагуєвичів⁴⁵.

Цей маршрут, за словами І. Франка, пройшов через Коломию, Станіславів, Стрий і Дрогобич. Прибувши до Дрогобича, І. Франко провів цілу добу у приміщенні Дрогобицького магістрату, де знаходилась тюрма “для хлопів” (тепер приміщення концертного залу ансамблю “Верховина”). Цю дрогобицьку тюремну “яму”, життя і побут у ній І. Франко відтворив у новелі “На дні” та у спогаді “Як це сталося?”. Згадану прикру подію І. Франко описав у своєму листі до М. Драгоманова 26 квітня 1890 р.⁴⁶

У 80-х роках ХІХ ст. І. Франко часто навідувався у Дрогобичі до родини Коссака, з якою мав приятельські відносини. Будинок Коссаків за теперішньою локалізацією знаходився на вулиці Лесі України, де тепер є скверик з пам’ятною таблицею біля будинку під № 7. Відомий український військовий діяч Григорій Коссака, син Йосифа Коссака, особисто знав Івана

⁴² “Адресати з Дрогобича до Івана Франка”, *Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика*, наук. ред. Леонід Тимошенко. (Дрогобич: Коло, 2011): 115–152.

⁴³ *Ibid.*, 9, 153–164.

⁴⁴ *Ibid.*, 9, 165–190.

⁴⁵ Володимир Галик. “Іван Франко та Кирило Генік: до історії взаємин і співробітництва”, у *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, (24–25 березня 2016 року), [редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький]*. (Ченстохова, Ужгород, Дрогобич: Посвіт, 2016): 34–39.

⁴⁶ Іван Франко. “Лист до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р.”: 247.

Франка. Під час відзначення 40-річного ювілею літературної діяльності Івана Франка у 1913 р. Г. Коссак, будучи головою українських учителів Дрогобицького повіту та активістом товариства “Просвіта”, виступав модератором на урочистому вечорі. Згодом, будучи отаманом другого куреня Легіону Українських Січових Стрільців, 31 травня 1916 р. виступив очільником стрілецької делегації, яка, прибувши із фронту, брала активну участь в організації похорону Івана Франка – виносили та супроводжували домовину до Личаківського кладовища⁴⁷.

І. Франка з родиною Коссаків пов’язував і той факт, що їхні сім’ї товаришували і частенько навідувалися один до одного. Брат І. Франка, Онуфрій, упродовж двох років вчився ковальської справи у Йосифа Коссака. Про це у своїх спогадах *“Іван Франко та його брати”* розповідає Іван Коссак. Зокрема, він повідомляє, що: *“Іван Франко постійно гостював у моїх батьків в роках 1880–1882, це саме роки, коли він, не маючи з чого жити у Львові, переїхав на село до Нагуєвичів. З села заходив він часто до сусіднього Дрогобича, навідував свого брата Онуфря, і цим треба пояснити його ближче знайомство з моїми батьками, а також щире співчуття моєї мати до “кримінальника”. Були, здається, ще й інші причини, що вели Франка частіше до незамітної хати коваля. Він працював тоді серед дрогобицького робітництва, ремісничої челяді і серед молодих селян. Знаю з оповідань моїх батьків, що стрічався він у нашій хаті з Мельником, з Якубової Волі, Яцем (Яковом. – В. Г.) Олексівським з Ясениці Сільної, своїми друзями й учнями, молодшими селянами, відомими організаторами селянства в Дрогобиччині...”*⁴⁸.

Кінець XIX ст. в історії Дрогобича відомий виборчою кампанією до Австрійського сейму. Цим подіям 1895 та 1897 рр. І. Франко приділив багато уваги, що й не дивно, адже він брав у них безпосередню участь і зазнав гіркої досвіду. Під час виборів до Австрійського сейму І. Франко зазнав поразки: у 1895 р. він балотувався на депутата у виборчому окрузі Перемишль – Мостиська – Добромиль, у 1897 р. – в окрузі Перемишль – Мостиська – Рудки – Самбір – Дрогобич – Підбуж, а під час додаткових виборів у 1898 р. – в окрузі Тернопіль – Збараж – Скалат⁴⁹. Підлими провокаціями та фальсифікаціями письменника просто викидали із боротьби. Наприклад, побутують перекази, що на стінах дзвіниці церкви Воздвиження Чесного Хреста в Дрогобичі були розклеєні оголошення, де закликалося не вірити І. Франкові, бо він жид Френкель, який замаскувався під інше прізвище, щоб отримати перемогу на виборах і *“пити людську кров”*⁵⁰.

У виборчій кампанії 1897 р. українські політичні сили зазнали краху, з 78 галицьких послів у Віденський парламент потрапило лише 9 українців. У зв’язку з недобрими для І. Франка подіями за порадою Ю. Романчука вчений уклав збірник документів *“Die Reichsrathswahlen in Ostgalizien im Jahre 1897”*. (Wien, 1898), які висвітлювали справжню суть виборчої кампанії 1897 р. у Галичині. Під час його підготовки І. Франко підкреслював, що ця публікація буде мати передусім *“інтерес історично-публіцистичний”*, а всі документи і матеріали вимагають детального наукового оформлення⁵¹.

Про вибори 1897 р. до Австрійського сейму Франко написав у *“Kurjer Lwowski”* статтю: *“Zgromadzenie wyborcze w Drohobyczu”*, в якій описав свою агітаторську діяльність. Із неї дізнаємося, що під час промови І. Франкові з труднощами вдалося втримати тишу у залі, що призвело до того, що він ледве зумів закінчити промову. Після нього виступив Фрейдман і емоційно почав критикувати кандидата. Іван Франко підходив до будь-якої іншої курії, але не 5-ї, бо промовець відчував у його доповіді брак космополітичного змісту, закидав йому зміну

⁴⁷ Зоряна Кордуба, Василь Пилип’юк. “Дрогобич Івана Франка: альбом-путівник”: 86; Роман Горак. “Франкова Ясениця-Сільна”. (Львів: Априорі, 2015): 166–182.

⁴⁸ “Спогади про Івана Франка”, упоряд., вступ. сл., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доповн., перероб. (Львів: Каменяр, 2011): 67.

⁴⁹ Михайло Шалата. “Свята великість поета”, у *Вибрані твори Івана Франка: В 3-х т. Т. 1: Поезії, поеми. 2-ге вид., доповн., редколегія: Скотний В. Г. та ін.* (Дрогобич: Коло, 2005): 20.

⁵⁰ Роман Горак. Адреси юності Івана Франка в Дрогобичі: 7.

⁵¹ “Там город преславний Дрогобич лежить...”: 28.

переконань і т. д.⁵². Виступ І. Франка щохвилини переривали постійними окриками: “хай живе Гудець”, “ганьба докторові Франкові”, найменші ознаки протесту з боку селян переривали тривалими окриками “ганьба”, “свобода слова” і навіть стусанами. Тільки холоднокровність селян дає змогу пояснити, чому в залі не виникло бійки⁵³.

Отже, докладний опис “брудних” виборчих кампаній 1895, 1897 і 1898 років до Австрійського сейму вміщений у рубриках газети “Громадський голос”, на шпальтах якої докладно висвітлено підготовку до виборів, наведені факти вбивств, масових поранень, поголовних арештів тощо. Саме на її сторінках (“Громадський голос”, 1897. Рік III. НР. 7), незважаючи на поразки у виборах, Іван Франко звернувся до своїх прихильників, з подякою: “Браття! Хоча темна сила тепер ще взяла верх над нами, не тратьмо надії, ще кілька літ праці, агітації, зросту свідомості, а перемога конечно мусить бути наша”⁵⁴.

Черговий раз І. Франко побував у Дрогобичі 5 червня 1902 р. Саме тоді в теперішньому приміщенні Львівського обласного академічного музично-драматичного театру імені Юрія Дрогобича І. Франко виступав з промовою на робітничому мітингу⁵⁵.

Окремий епізод із громадської діяльності І. Франка в Дрогобичі висвітлює листування В. Ратальського з Іваном Франком. Василь Ратальський був учителем за фахом та добрим приятелем Івана Франка, який подарував йому збірку “В поті чола” з таким написом: “Щиро-рому приятелеві Ратальському прихильний Ів. Франко”. В. Ратальський листувався з І. Франком, виконував різні його доручення. Іван Франко зі свого боку прагнув допомогти йому влаштуватися на роботу⁵⁶.

Цікавим у нашому плані є лист В. Ратальського до І. Франка від 16 січня 1912 р., де автор просить вченого приїхати до Дрогобича 1 лютого цього року до “тутешнього Вид[і]лу “Учительської орган[і]зації”, щоб виступити з рефератом⁵⁷.

На це запрошення В. Ратальського І. Франко відгукнувся позитивно: “Сердечно спасибі за Ваші запитання. Приїду 1 лютого в четвер ранішнім поїздом, що виїздить зі Львова пів до 8-ої і стає в Дрогобичі 10?. Думаю, що найліпше буде відчитати “Мойсея”. Уже 1 лютого 1912 р. учений був у Дрогобичі. На зустріч із ним прийшло близько чотирьох сотень осіб. Зустріч відбувалася у найбільшому приміщенні, яке тоді було в Дрогобичі, – спортивному залі (знаходився там, де зараз торговельний осередок – навпроти театру). Тут у 1909 р. В. Стефанік мав доповідь про Івана Франка, а 19 червня 1911 р. проходили “криваві вибори” до австрійського парламенту (другий і третій тури цих виборів призначалися відповідно на 26 червня та 3 липня). Коли всі присутні всілися, на підмостки вийшов учитель віділової (семирічної) школи Василь Ратальський, а з ним – середнього зросту, в темному костюмі, трохи зсутулений худорлявий чоловік в окулярах – Іван Якович Франко⁵⁸.

На цій зустрічі з дрогобичанами І. Франко читав свою поему “Мойсей”. Читав він її дуже тихо й повільно, а сам В. Ратальський допомагав перегортати йому сторінки. У залі була повна тиша, доки поет не завершив декламувати свого “Мойсея”. Після закінчення зал

⁵² Ivan Franko. “Zgromadzenie wyborcze w Drohobyczu”, *Kurjer Lwowski*. No. 48 (1897): 3.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Іван Франко. “Подяка”, *Громадський голос*. по. 7 (1897): 1.

⁵⁵ Кордуба З., Пилип’юк В. Дрогобич Івана Франка: альбом-путівник: 91; “Іван Франко у Дрогобичі”, у *Календар класного керівника на 2006–2007 навчальний рік*. (Дрогобич: Коло, 2006): 160–167. Степан Пінчук. “Іван Франко в Дрогобичі”, у *Наукові записки Дрогобицького Державного Педагогічного Інституту ім. І. Франка*. vol. II. (Дрогобич: Видавництво Львівського університету, 1967): 62.

⁵⁶ Володимир Галик. “Василь Ратальський – організатор відчиту поеми “Мойсей” Івана Франка у Дрогобичі (за матеріалами двохстороннього листування)”, у *Історія філософії як школа думки. Збірник на пошану професора Степана Михайловича Возняка (до 85-річчя з дня народження)*. Редколегія: В. К. Ларіонова (головний редактор), О. Б. Гуцуляк. (Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаніка, 2013): 477.

⁵⁷ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 3. Од. зб. 1634, арк. 91–92.

⁵⁸ Володимир Галик. “Василь Ратальський – організатор відчиту поеми “Мойсей” Івана Франка у Дрогобичі”: 479.

наповнився бурхливими оплесками, відусюди лунали похвальні вигуки. Після цього І. Франко у супроводі слухачів вийшов на вулицю, обмовився кількома словами та й поїхав⁵⁹.

2 лютого 1912 р. у Дрогобичі, після відчиту поеми “Мойсей”, І. Франко на запрошення отців василіян відвідав Церкву Святої Трійці і цього ж дня уклінно вшанував могилу свого улюбленого вчителя із Дрогобицької нормальної школи отців василіян отця Івана-Юліана Німиловича⁶⁰.

Стосовно наукової діяльності І. Франка в Дрогобичі скажемо, що вона була здебільшого історико-краєзнавчою та етнографічно-фольклорною. Розпочнемо з того, що І. Франко був не втомним збирачем і дослідником писемних та стародрукованих релігійних пам’яток середньовічного часу. У цьому контексті зазначимо, що пильну увагу письменника не минули і стародруковані пам’ятки середньовічного Дрогобича. Так, перебуваючи в Дрогобичі 2 лютого 1912 р. з літературним відчитом, Іван Франко був запрошений одним із місцевих отців-василіян до їх монастиря при церкві Святої Трійці. У монастирській бібліотеці І. Франко віднайшов рукопис у старій оправі з дошки, в шкірі, який містив служебну мінею за місяці червень і липень. Правда, служби за липень доведені тільки до 29 дня включно. Формат рукопису невеликий, філіграней не можна докладно розпізнати. Текст, напевно, болгарської редакції з юсами. Результати свого дослідження І. Франко опублікував у згадуваній статті “Дрогобицька служебна мінея з 1563 року”⁶¹.

Рукописання в Дрогобичі знайшло своє продовження і в XVIII ст. І. Франко стверджував, що так званий “письменський” рух наприкінці XVII – на початку XVIII ст. поживався на території Галицького Підгір’я, втілюючись у різноманітних рукописних збірках, які в доступних формах задовольняли попит широких читацьких мас. Вивчаючи апокрифи цього періоду, дослідник описав дрогобицьку збірку 1743 р., яку він віднайшов під час навчання у гімназії та опублікував. “Дрогобицький збірник рукописних апокрифічних оповідань” та інші джерела прислужилися Франкові у написанні “Причинків до історії руської літератури XVIII віку” Збірка датується XVIII ст., виготовлена в місті Дрогобич 1743 року для тамтешнього міщанина Петра Чорневича, про що свідчить приписка до нього. До І. Франка він потрапив у невеликій за обсягом частині: його віднайшов отець Михайло Зубрицький, тодішній гімназійний учень, в одній міщанській хаті. Збірник був із сірого паперу, написаний руським скорописом з титлами і дуже ушкоджений. Фрагмент, який дійшов до І. Франка, складався з 8-ми цілих і 3-х дуже обшарпаних і збутнілих нумерованих листків. Цей рукопис учений опублікував у своїй праці “Апокрифи і легенди з українських рукописів”. Про дрогобицький збірник рукописних апокрифічних оповідань дослідник згадує у дослідженні “К истории южнорусских апокрифических сказаний”. Достатньо уваги “Дрогобицькому збірнику рукописних апокрифічних оповідань” І. Франко приділяє в дослідженні “Из старых рукописей”⁶².

Варто підкреслити, що в Дрогобичі, у першу чергу, І. Франко заявив про себе як пильний збирач народної прози. У листі до Ізидора Коперницького від 27 грудня 1883 року він писав: “Займаючись більше як дванадцять років збиранням етнографічних матеріалів, а тепер також порівняльними студіями над етнографією слов’янською і, передусім, українською,

⁵⁹ Ibid., 479–480.

⁶⁰ Олександра Німилович, Микола Зимомря. Веселка просвітленої пам’яті. (Дрогобич : Посвіт, 2010): 18.

⁶¹ Іван Франко. “Дрогобицька служебна Мінея з р. 1563”, у *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, vol. 110 (1902): 157–158.

⁶² Див.: Іван Франко. “Из старых рукописей”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 29. (Київ: Наукова думка, 1981): 392–393, 396–398; Іван Франко. “К истории южнорусских апокрифических сказаний”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 29. (Київ: Наукова думка, 1981): 337 – 347; Іван Франко. “Причинки до історії руської літератури XVIII віку. 1. Дрогобицький збірник рукописних апокрифічних оповідань”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 27. (Київ: Наукова думка, 1980): 17; Володимир Галик. “Стародруковані та рукописні книги Прикарпаття у дослідницьких інтересах Івана Франка”, у *Фортеця: збірник заповідника “Тустань”*. № 2. (Львів: Колір ПРО, 2012): 214–224.

нагромадив досить значну кількість цікавих матеріалів (пісень, оповідань, приповідок, анекдотів, вірувань, забобонів і подібних)”⁶³.

Щодо фольклорних досліджень Дрогобича, то тут шукач записав незначну кількість матеріалу: низку легенд та оповідей гумористичного характеру (анекдотів), здебільшого від Івана Гутовича⁶⁴.

У науково-пошуковій спадщині Івана Франка значне місце посідає праця *“Галицько-руські народні приповідки”*. На основі дослідження Р. Пастуха, а також наших підрахунків, тут представлено близько 650 одиниць приповідок, записаних І. Франком у Дрогобичі. На наш погляд, ці перлини народної мудрості, а також пояснення до них Івана Франка, вміщують у собі досить багато цікавої інформації, яка тією чи іншою мірою потрібна для повнішого і всебічнішого відтворення картини життя та побуту дрогобичан у минулому. У контексті зазначимо, що фундаментальна праця І. Франка *“Галицько-руські народні приповідки”* була видана упродовж 1901–1910 рр., а 2006 р. перевидана до 150-річчя від дня народження Івана Франка.

1883 року І. Франко організував Етнографічно статистичний гурток у Львові. Основним завданням гуртка мала бути підготовка і видання бібліографії книжок, статей та інших матеріалів з етнографії і статистики українського народу, а також збирання етнографічного матеріалу серед народу шляхом проведення періодичних екскурсій. З ініціативи та з участю І. Франка Етнографічно-статистичний гурток улітку 1884 року організував подорож українсько-руської студентської молоді західними теренами України за таким маршрутом: Львів, Стрий, Дрогобич, Борислав, Мразниця (передмістя Борислава), Східниця, Урич, Підгородці, Корчин, Верхнє і Нижнє Синевідсько, Бубнище, Болехів, Гошів, Калуш, Станиславів, Коломия. Варто наголосити, що ця мандрівка, окрім наукового, мала ще і політико-агітаційне значення⁶⁵.

Маршрут згаданої студентської мандрівки розпочинався 27 липня 1884 р. із Дрогобича, а точніше із двору міського солевиварювального заводу. Перед її стартом було заплановано провести зустріч із місцевою інтелігенцією, під час якої І. Франко мав виступити з лекцією *“О початку і знесенні панщини на Руській землі”*. Проте Франків виступ не схвалив місцевий староста, через що члени мандрівки обмежилися лише екскурсією Дрогобицькою жупою за участі І. Франка. Сама ж програма подорожі була укладена І. Франком за хронологічним принципом, віршованою формою, уміщувала в собі передмову, поетичний зміст маршруту і закінчувалася зверненням до учасників комітету. Текст програми з усіма її складовими було опубліковано в газеті *“Діло”* у числах 85, 86, 87, 88, які вийшли друком упродовж 24–31 липня 1884 р. під назвою *“Вандрівка рускої молодіжи. (I-ша, II-га і III-тя кореспонденція “Діла”)*”. Одночасно оргкомітетом було видано окрему брошуру мандрівки обсягом 16 сторінок⁶⁶.

Чільне місце в публіцистичних і наукових працях Івана Франка займає дрогобицько-бориславська тематика. Дослідник акцентує увагу на гострих соціальних конфліктах, якими супроводжувався розвиток нафтового басейну в період первісного нагромадження капіталу. Незрівнянну цінність мають спеціальні дослідження І. Франка про становище дрогобицьких робітників.

У своїй статті *“Фабрика парафіну й церезину у Дрогобичі”* І. Франко яскраво відображає повсякденні злидні в житті робітників фабрики, звертає увагу на їх побут, звичаї, соціальне та матеріальне становище, змальовує їхній моральний стан. Це була привілейована фабрика різних нафтових виробів, власність Лейзора Гартенберга, Спілки Селіга Лаутербаха і Герша Гольдгаммера. Заснована 1863 р., вона, як і інші подібні фабрики Дрогобицького повіту, завдячує своїм виникненням і ростом відкриттю, швидкому розвиткові відомих ко-

⁶³ Іван Франко. “Лист І. Франка до І. Коперницького від 27 грудня 1883 р.”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 48. (Київ: Наукова думка, 1986): 391.

⁶⁴ “Там город преславний Дрогобич лежить...”: 102, 106–107, 109.

⁶⁵ *Ibid.*, 32–33.

⁶⁶ Іван Франко. “Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 3. (Київ: Наукова думка, 1976): 250–252, 254.

палень нафти і земного воску в Бориславі, звідки й одержувала майже всю сировину для переробки⁶⁷.

Свою історію парафінова й церезинова (нафтопереробна) фабрика в Дрогобичі починає з невеликої фірми “Альтмана і Готліба”, дрогобицьких онучкарів. Фірма онучкарів розрослась у фірму Гартенберга, Лаутербаха, Вагмана і Готліба. Кожне з цих імен фігурує у Франкових творах. Про Вагмана і його смерть можна дізнатися з повісті “*Перехресні стежки*”, а про інших – з “*Борислав сміється*”, “*Boa constrictor*” і так званого бориславського циклу оповідань Івана Франка. Син капіталіста Готліба Мойше Готліб, котрий перейшов у християнську віру, став Маврицієм Готлібом, відомим польським художником, творчість якого стосувалась історії Польщі, а особливо становища в ній євреїв. Від Івана Франка дізнаємося, що М. Готліб вчився з ним у Дрогобицькій гімназії, а згодом став прообразом Готліба з повісті “*Борислав сміється*”⁶⁸.

Спостерігаючи за життям робітників на фабриці, І. Франко зауважує, що робітників протягом усього тижня не можна виходити з фабрики, а кухні чи їдальні там немає. Уся їжа робітників повинна складатися з хліба, горілки, цибулі, сиру тощо, тобто речей, які можна одержати тільки у пана касира. Кожен робітник повинен їх купувати там за високу ціну, бо за хліб, який у місті коштує 15 центів, він платить тут 21 цент. Таким чином, фабричні робітники змушені цілий тиждень бути на сухій пайці і харчуватися малопоживними продуктами (за винятком лише неділі, коли їм можна було піти до міста й поїсти чогось гарячого). Пересічне число робітників на цій фабриці становило 250 осіб, інколи кількість їх сягала 300. 1878 р. число робітників зросло до 280, а 1879 р. зменшилося до 250. Відповідно до пір року, найбільше робітників бувало взимку (пересічно 300), а найменше під час жнив (пересічно 180–200)⁶⁹.

Проблеми селян Дрогобича та Дрогобиччини І. Франко порушував і в наукових дослідженнях про громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині періоду 1784–1840 рр. У присвячених цій проблемі працях автор розкриває причини організації громадських шпихлірів, показує низку фактів, що свідчать про погіршення становища селян у XVIII ст. Учений простежує особливості розвитку шпихлірів за послідовно змінюваних австрійських намісників, їх економічну політику. Завдяки цьому шпихліровий фонд у Галичині втратив своє безпосереднє призначення – бути допомогою для галицького селянства⁷⁰. Сьогодні в Дрогобичі знаходиться архітектурна пам'ятка 1778 р. – шпихлір, який був відомий І. Франкові, але він чомусь у своїх дослідженнях не надав йому спеціальної ваги. Це, на нашу думку, можна пояснити тим, що в останній чверті XIX – на початку XX ст. І. Франко значну увагу приділяв вивченню становища і соціального складу населення, а архітектурні та духовні пам'ятки Дрогобича його часу – костюл святого Бартоломея, оборонна вежа-дзвіниця, церква Святої Трійці, церква святого Юра, шпихлір та інші – вийшли зі сфери його зацікавлень (Припущення. – В. Г.).

Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що І. Франко залишив великий слід у вивченні історії становища і соціального складу населення.

Полишені у Франковій пам'яті дрогобицькі місця, сюжетно лягли в канві його художньо-літературної спадщини. Загалом Дрогобич представлений в Франкових: оповіданнях і новелах “*Отець-гуморист*”, “*Борис Граб*”, “*Гірчичне зерно*”, “*У столярні*”, “*Гава*”, “*Добрий заробок*”, “*На дні*”, “*Задля празника*”, “*Пирог з черницями*”, спогадах “*Мої знайомі жиди*”, поезіях “*Похвала Дрогобича*”, “*Дрогобицька філантропія*”, поемі “*Вандрівка русина з Бідою*”,

⁶⁷ “Там город преславний Дрогобич лежить...”: 50.

⁶⁸ Володимир Галик. “Іван Франко – дослідник історії Дрогобича”, у *Старожитності Дрогобиччини: науково-популярний краєзнавчий часопис історичного факультету ДДПУ імені Івана Франка*. по. 2 (Дрогобич: Коло, 2008): 21–23.

⁶⁹ “Там город преславний Дрогобич лежить...”: 41–54.

⁷⁰ Іван Франко. “Громадські шпихліри в Галичині 1784–1840 р.” (Львів: Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1907).

повістях “Батьківщина”, “Великий шум”, “*Voas constrictor*”, романах “*Перехресні стежки*”, “*Борислав сміється*”, драмі “*Украдене щастя*”.

Є ще низка Франкових літературних та літературно-критичних праць, у змісті яких, у контексті, згадується Дрогобич, а це – “*Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних*” (згадка про зміст дражнилівки, яка побутувала у Дрогобичі)⁷¹; “*Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu*” (згадка факту існування в Дрогобичі легенди про перетворення людини у лелеку)⁷²; “*Сожжение упырей в с. Нагуевичах в 1831 г.*” (згадується розповідь про існування “*червоного упиря*” у дрогобицькому монастирі)⁷³; “*Дальші болгарські праці М. Драгоманова*” (згадується дрогобицька легенда про попа-злодія і як він став перевертнем)⁷⁴; “*Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою*” (згадується повчальна розповідь, яка побутувала в Дрогобичі, про сліпого діда та хлопця-провідника)⁷⁵; “*Угорська казка*” Вацлава Потоцького і “*пся крив*” (згадується анекдот, записаний у Дрогобичі, про сліпого русина)⁷⁶; “*До питання про перекази про Магомета у слов’ян*” (згадується польське прислів’я: “*Якщо не йде гора до Магомета, то Магомет йде до гори*”, почуте в Дрогобичі від отця-катехита василіянського чину)⁷⁷.

Таким чином, уся творча спадщина І. Франка, у якій він повністю чи бодай дотично зачепив тему Дрогобича, за нашими підрахунками, складає понад три десятки праць, а це – поетичні, художньо-літературні, історико-краєзнавчі, етнографічно-фольклорні, публіцистичні. Чимала вартість епістолярної спадщини від дрогобицьких кореспондентів до І. Франка (66 листів), яка дає можливість познайомитися з малознаними фактами життя і діяльності І. Франка та його адресантів. Окремого підрахунку потребують опубліковані, записані безпосередньо І. Франком від дрогобичан і не тільки етнографічно-фольклорні матеріали, які стосуються Дрогобича.

DROHOBYCH PLACES IN THE LIFE AND CREATIVE HERITAGE OF IVAN FRANKO: TRY CHRONOLOGICALLY-LOCAL DESCRIPTOR

Volodymyr HALYK

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Department of history of Ukraine,
Lesi Ukrainky Str., 46, 82100, Drohobych, Lviv region, Ukraine,
e-mail: galykvol@ukr.net*

Summary

In the proposed study, through the prism of life and the many-sided heritage of Ivan Franko, the places of Drohobych, directly or indirectly connected with the great Ukrainian, are represented. Here, on the basis of materials from well-known and unknown archival sources and a large number of Franko-speaking studies, individual episodes from the life and work of Ivan Franko in Drohobych are reinterpreted in a new way.

⁷¹ Іван Франко. “Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 26. (Київ: Наукова думка, 1980): 332–346.

⁷² Іван Франко. “Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 27. (Київ: Наукова думка, 1980): 210–215.

⁷³ Іван Франко. “Сожжение упырей в с. Нагуевичах в 1831 г.”, у *Українці: народні вірування, повір’я, демонологія*. (Київ: Либідь, 1992): 512–526.

⁷⁴ Іван Франко. “Дальші болгарські праці М. Драгоманова”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 28. (Київ: Наукова думка, 1980): 293–298.

⁷⁵ Іван Франко. “Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 53. (Київ: Наукова думка, 2008): 311–330.

⁷⁶ Іван Франко. “Угорська казка” Вацлава Потоцького і “пся крив”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 28. (Київ: Наукова думка, 1980): 305–318.

⁷⁷ Іван Франко. “До питання про перекази про Магомета у слов’ян”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 29. (Київ: Наукова думка, 1981): 122–148.

It is determined that Ivan Franko lived in Drohobych for eleven years – not so much and not so much, but during this period he walked from a teenager to a mature boy. The time spent by I. Franko in Drohobych is a study at the Drohobych Main School at the Holy Trinity Church (from September 1864 to the summer of 1867), and later at the Drohobych Gymnasium named after Franz-Joseph I (from the autumn of 1867 to summer of 1875). During his studies at the so-called normal school of the Basilian Fathers at the Holy Trinity Church in Drohobych, Franko-child suffered a lot of shocks: he was twice punished by the transfer to the "blind assortment", experiencing the cruelty that contemporary teachers used against the students, and the most painful moment for I. Franko became the death of his father Jacob. The last event was caused by the appearance of the first poetic work "Easter," which the author devoted to his breadwinner. Despite this, the little I. Franko, being a poor rural boy, managed not only to equal his privileged classmates, but also to surpass them. An example of this is only the fact that for his excellent teaching and his unrivaled ability, his name was three times included in the so-called "Golden Book" of the Basilian School at the Holy Trinity Church in Drohobych. Years of study at the Drohobych Gymnasium also did not pass without pain for I. Franko. Being in the sixth grade, he became a circular orphan – on June 1, 1873, his mother Mary died. But despite the fact that his means of subsistence have become too scanty, he actively and persistently tries to get all the bases of the science of that time. A striking example of this is that he had consistently high rankings among high school students-classmates (the evidence of Ivan Franko's success at the Drohobych High School confirms that he only occupied the first, second and third places).

After his studies in Drohobych, I. Franko often visited the city, contacted with his friends, friends and comrades in Drohobych. One of the annoying moments in the life of Ivan Franko, which was connected with Drohobych, was his second arrest in 1880, when he spent the whole day in prison. It was hostile to I. Franko in 1897, when he was ballot at the elections to the Austrian Sejm as a deputy in the constituency Peremyshl – Mostyska – Rudki – Sambir – Drohobych – Pidbudzh. The entire election campaign of I. Franko, in particular in Drohobych, ended in complete defeat for him. Visiting Ivan Franko Drohobych June 5, 1902 Then he spoke at a working meeting. Last time, Drohobychs saw and heard Ivan Franko in February 1912, when he, with the assistance of V. Ratal'sky, recited his poem "Moses".

All of I. Franko's creative heritage, in which he completely or brutally touched the topic of Drohobych, according to our calculations, makes up more than three dozen works, which are poetic, artistic and literary, historical, ethnographic, folklore, and journalistic. The considerable cost of the epistolary heritage from Drohobych correspondents to Ivan Franko (66 letters), which gives an opportunity to get acquainted with the little-known facts of life and activities of I. Franck and his recipients. Separate calculations require the published, recorded directly by Ivan Franko from the Drohobychs and not only ethnographic and folklore materials related to Drohobych.

Keywords: places, Ivan Franko, Drohobych, life, multifaceted activity, creative heritage.

REFERENCES

- “Adresaty z Drohobycha do Ivana Franka”, Uporiadkuvannya, peredmova i komentari Volodymyra Halyka. Nauk. red. Leonid Tymoshenko. Drohobych: Kolo, 2011. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. “Emeryk Turczyński. Wspomnienia pośmiertne”, Kurjer Lwowski, no. 8 (1896). (in Poland).
- Franko, Ivan. “Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu”, Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 27. Kyiv: Naukova dumka, 1980: 210–215. (in Poland).
- Franko, Ivan. “Zgromadzenie wyborcze w Drohobyczu”, Kurjer Lwowski, no. 48 (1897). (in Poland).
- Franko, Ivan. “Borys Hrab”, Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 18. Kyiv: Naukova dumka, 1978: 177–190. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. “Hirchychne zerno (Iz moikh spomyniv)”, Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 21. Kyiv: Naukova dumka, 1979: 316–332. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. “Hromadski shpykhliri v Halychyni 1784–1840 r.”. Lviv: Drukarnia Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka, 1907. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. “Dalshi bolharski pratsi M. Drahomanova”, Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 28. Kyiv: Naukova dumka, 1980: 293–298. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. “Do pytannia pro perekazy pro Mahometu u sloviań”, Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 29. Kyiv: Naukova dumka, 1981: 122–148. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. “Drohobytska sluzhebna Myneia z r. 1563”, Zapysky Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka, vol. 110 (1912): 157–158. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. “Drohobytska filantropiia”, Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 3. Kyiv: Naukova dumka, 1976: 248–249. (in Ukrainian).

- Franko, Ivan. "Zhydivska viina. Prychynok do porivnialnykh studii nad narodnoiu literaturoiu", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 53. Kyiv: Naukova dumka, 2008: 311–330. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Iz starykh rukopysiv", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 29. Kyiv: Naukova dumka, 1981: 392–393, 396–398. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "K ystorry yuzhnorusskykh apokryfycheskykh skazanyi", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 29. Kyiv: Naukova dumka, 1981: 37–347. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Lyst do M. Drahomanova vid 26 kvitnia 1890 r." Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 49. Kyiv: Naukova dumka, 1986: 236–252. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Lyst I. Franka do I. Kopernytskoho vid 27 hrudnia 1883 r.", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 48. Kyiv: Naukova dumka, 1986, 391. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Moi znaiomi zhydy", ", Franko I. Ia. Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibrannia tvoriv u 50 tomakh. Lviv: Kameniar, 2002: 335–348. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Ostanky pervisnoho svitohliadu v ruskykh i polskykh zahadkakh narodnykh", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 26. Kyiv: Naukova dumka, 1980: 332–346. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Podiaka", Hromadskyi holos, no. 7 (1897). (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Pohvala Drohobycha", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 2. Kyiv: Naukova dumka, 1976: 349–351. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Prychynky do avtobiohrafii", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 39. Kyiv: Naukova dumka, 1983: 36–44. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Prychynky do istorii ruskoj literatury XVIII viku. 1. Drohobyt'skyi zbirnyk rukopysnykh apokryfichnykh opovidan", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 27. Kyiv: Naukova dumka, 1980: 17. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Rutentsi", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 15. Kyiv: Naukova dumka, 1978: 7–41. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Sozhzhenye uryei v s. Nahuevychakh v 1831 h.", Ukraintsi: narodni viruvannia, poviria, demonolohiia, Kyiv: Lybid, 1992: 512–526. (in Russian).
- Franko, Ivan. "Spomyny z moikh himnaziinykh chasiv", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 39. Kyiv: Naukova dumka, 1983, 50–54. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Uhorska kazka" Vatslava Pototskoho i "psia krev", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 28. Kyiv: Naukova dumka, 1980, 305–318. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Ukrainsko-ruska studentska mandrivka litom 1884 r.", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 3. Kyiv: Naukova dumka, 1976, 250–262. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. Spomyny z moikh himnaziinykh chasiv", Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh, vol. 39. Kyiv: Naukova dumka, 1983, 50–54. (in Ukrainian).
- Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. f. 3, od. zb. 2415, ark. 3–19; od. zb. 1634, ark. 91–92. (in Ukrainian).
- Halyk, Volodymyr. "Vasyl Ratal'skyi – orhanizator vidchytu poemy "Moisei" Ivana Franka u Drohobychi (za materialamy dvokhstoronnoho lystuvannia)", in Istoriia filosofii yak shkola dumky. Zbirnyk na poshanu profesora Stepana Mykhailovycha Vozniaka (do 85-ricchcia z dnia narodzhennia), Red. kolehiia: V. K. Larionova (holovnyi redaktor), O. B. Hotsuliak. Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka, 2013: 477–480. (in Ukrainian).
- Halyk, Volodymyr. "Ivan Franko – doslidnyk istorii Drohobycha", in Starozhytnosti Drohobychchyn: naukovo-populiarnyi kraieznavchyi chasopys istorychnoho fakultetu DDPU imeni Ivana Franka, no. 2. Drohobych: Kolo, 2008: 21–23. (in Ukrainian).
- Halyk, Volodymyr. "Ivan Franko ta Kyrylo Henyk: do istorii vzaiemyn i spivrobotnytstva", Suchasni tendentsii rozvytku osvity i nauky v interdystyplinarnomu konteksti: Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, (24–25 bereznia 2016 roku) / [redaktory-uporiadnyky: I. Zymomia, V. Ilnytskyi]. Cherkashova, Uzhhorod, Drohobych: Posvit, 2016: 34–39. (in Ukrainian).
- Halyk, Volodymyr. "Postiini y tymchasovi pomeshkannia Ivana Franka pid chas yoho navchannia u Drohobyt'skii holovni shkoli ta Drohobyt'skii himnazii imeni Frantsa-Yosyfa I", Skhidnoevropejskyi istorychnyi visnyk, [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi], no. 1. Drohobych: Posvit, 2016: 33–41. (in Ukrainian).
- Halyk, Volodymyr. "Starodrukovani ta rukopysni knyhy Prykarpattia u doslidnytskykh interesakh Ivana Franka", Fortetsia: zbirnyk zapovidnyka "Tustan". no. 2. Lviv: Kolir PRO, 2012: 214–224. (in Ukrainian).
- Horak, Roman. "Adresy yunosti Ivana Franka v Drohobychi". Truskavets: Frankova krynytsia, 1995: 16. (in Ukrainian).
- Hrytsak, Yaroslav. "Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856–1886)". Kyiv: Krytyka, 2006. (in Ukrainian).

“Ivan Franko u Drohobychi”, Kalendar klasnoho kerivnyka na 2006–2007 navchalnyi rik. Drohobych: Kolo, 2006: 160–167. (in Ukrainian).

Korduba, Zoriana, Pylypiuk, Vasyl. “Drohobych Ivana Franka: albom-putivnyk”. Drohobych: Muzei “Drohobychchyna”, Vydavnytstvo “Svitlo y tin”, 2015. (in Ukrainian).

Nimylovych, Oleksandra, Zymomria, Mykola. “Veselka prosvitlenoi pamiaty”. Drohobych: Posvit, 2010. (in Ukrainian).

Olkhovyi, Yaroslav. “Drohobytski stantsii Velykoho Kameniara”, Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk, no. 9. Drohobych: Kolo, 2005: 73–78. (in Ukrainian).

Olkhovyi, Yaroslav. “Tut zhyv velykyi Kameniar”, Radianske slovo, no. 66, 67 (1987). (in Ukrainian).

Pinchuk, Stepan. “Ivan Franko v Drohobychi Naukovi zapysky Drohobytskoho Derzhavnoho Pedagogichnoho Instytutu im. Iv. Franka”, no. 2. Drohobych: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 1967: 48–69. (in Ukrainian).

Shalata, Mykhailo. “Ivan Franko u shkoli pry tserkvi Sviatoi Triitsi”, Frankoznavchi studii, Ye. Pshe-nychnyi (holov. red). L. Vynar ta in. vol. 6. Drohobych: Kolo, 2015: 173–190. (in Ukrainian).

Shalata, Mykhailo. “Sviata velykist poeta”, Vybrani tvory Ivana Franka: V 3-kh t. T. 1: Poezii, poemy. 2-he vyd., dop., redkolehiia: Skotnyi V. H. ta in. Drohobych: Kolo, 2005: 7–80. (in Ukrainian).

“Spohady pro Ivana Franka”, Uporiad., vstup. sl., prym. M. I. Hnatiuka. 2-he vyd., dopovn., pererob. Lviv: Kameniar, 2011. (in Ukrainian).

“Tam horod preslavnyi Drohobych lezhyt...” (Vybrani pratsi Ivana Franka pro Drohobych), uporiadkuvannia, peredmova i komentari Volodymyra Halyka. Drohobych: Kolo, 2008. (in Ukrainian).

ПОЗАДЖЕРЕЛЬНЕ ЗНАННЯ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ НАРАТИВІ ІВАНА ФРАНКА: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Микола ГАЛІВ

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра історії України,
вул. Лесі Українки 46, 82100, Дрогобич, Львівська обл., Україна,
e-mail: halivm@yahoo.com*

У статті проаналізовано позаджерельне знання в історико-педагогічному наративі І. Франка, зокрема такі його складові, як національні, політично-ідеологічні та філософські візії. Вказано, що національні імплікації в історико-педагогічних творах ученого ставали чимраз акцентованими. З'ясовано, що політико-ідеологічні погляди, попри соціалістичний і національно-демократичний субстрат, містили значну долю лібералізму. Позитивістські ідеї майже не зазнавали змін, доповнюючись певним неоромантичними та неокантіанськими віяннями.

Ключові слова: Іван Франко, позаджерельне знання, історико-педагогічний наратив.

Епістемологічний аналіз історико-педагогічного наративу потребує експлікації та систематизації основних складових знання: позаджерельного, джерельного та конструювально-інструментального. Всупереч усталеним уявленням і переконанням, чимало учених у процесі формування наукового знання визнають первинність саме знання позаджерельного, а не джерельного (Є. Топольський, В. Вжосек та ін.). З огляду на це вбачаємо потребу дослідити змістове наповнення позаджерельного знання українського історико-педагогічного наративу XIX–XX ст. Значне місце в останньому займали праці видатного науковця-енциклопедиста, публіциста, письменника Івана Франка.

Педагогічну спадщину І. Франка досліджували О. Дзеверін¹, Б. Мітюров², В. Савинець³, Г. Паперна⁴, В. Смаль⁵, Г. Васянович⁶, О. Вишневський⁷ та ін. Творчість І. Франка як історика школи і освіти вивчали О. Караманов⁸, В. Смаль⁹. Історичні та історіософські концепції вченого стали предметом дослідницької уваги І. Мохнатюка¹⁰, В. Артюха¹¹, Г. Синичин¹² тощо. На

¹ Олександр Дзеверін. *Іван Франко: педагогічні статті і висловлювання*. (Київ: Радянська школа, 1960), 299.

² Борис Мітюров. *Педагогічні погляди І. Я. Франка: лекція для студентів-заочників*. (Дрогобич, 1961), 29.

³ Василь Савинець. *Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині*. (Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1961): 99.

⁴ Галина Паперна. *Іван Франко про народну освіту*. (Львів: Вільна Україна, 1946), 64.

⁵ Василь Смаль. *Педагогічні ідеї Івана Франка*. (Київ: Радянська школа, 1966): 187; Василь Смаль. "Іван Франко та народна освіта", *Радянська школа*, по. 8 (1976): 89–94.

⁶ Григорій Васянович. "Добро-дія й анти-добро-дія учителя у творчій спадщині Івана Франка", *Естетика і етика педагогічної дії*, по. 6 (2013): 75–87.

⁷ Омелян Вишневський. "Зміст і методи виховання у педагогічних поглядах Івана Франка", *Педагогічна думка*, по. 3 (2005): 76–79.

⁸ Олексій Караманов. "Іван Франко як історик школи і освіти", у *Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка*, по. 2. (Львів, 2010): 930–940.

⁹ Василь Смаль. *Іван Франко як історик освіти*. (Київ: Радянська школа, 1962), 220.

¹⁰ Ігор Мохнатюк. "Історіософські ідеї в художньо-літературній творчості Івана Франка", у *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*, по. 4 (118) (2014): 20–23.

¹¹ В'ячеслав Артюх. "Ще раз про розуміння поступу Іваном Франком", у *Людинознавчі студії: Збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Філософія*, по. 18 (2008): 64–77.

¹² Галина Синичин. "Концепція історичного поступу в публіцистиці Івана Франка", у *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*, по. 25 (2009): 86–90.

думку В. Смалю, автора наукової розвідки “Педагогічні ідеї Івана Франка”, найбільше уваги у своїх історико-педагогічних пошуках, письменник присвятив періодам XVI–XVII та кінця XVIII – початку XIX ст. у Західній Україні.

Мета статті – проаналізувати головні складові позаджерельного знання в історико-педагогічному наративі І. Франка. Слід зазначити, що у нього спеціальних історико-педагогічних праць було небагато. До таких можна зарахувати публіцистичні статті “Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883”¹³ та “Університети в Росії”¹⁴. В окремих наукових працях (“Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.”¹⁵, “Життя Івана Федоровича і його часи”¹⁶) учений присвячує певні розділи питанням історії освіти. Власне історико-педагогічними працями можна назвати статтю “До історії освіти в Галичині”¹⁷ та декілька публікацій у збірнику джерел “Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку”¹⁸. Усі вони мають джерелознавчий характер. Звісно, цим переліком не вичерпується історико-педагогічний наратив І. Франка. Чимало педагогічних, історичних, філософських – і наукових, і публіцистичних – праць ученого містять екскурси в історію освіти, які також відображають його погляди на минуле шкільництва та педагогіки. А відтак ми опиратимемося й на них, характеризуючи позаджерельні знання в історико-педагогічному наративі видатного українця.

Аналізуючи позаджерельні знання в історико-педагогічному наративі І. Франка, відзначимо, що найбільш виразно з нього експлікуються національні, політично-ідеологічні та філософські погляди.

Національні погляди вченого, звісно, акумулювали ставлення (подекуди стереотипне) до рідного та інших, переважно сусідніх народів. Закономірним є те, що у наративі І. Франка особливо і експресивно часто виступають його погляди на український-руський народ, засновані на патріотизмі, любові до своєї нації, її культури і мови. У праці “Життя Івана Федоровича і його часи” (1884 р.) письменник виразно задекларував свої завдання, наголосивши, що “... поставив собі за ціль свого існування – бути виразом сучасних нужд і поглядів, слугою сучасних потреб, рядовим сучасного емансипаційного походу руського народу”¹⁹. Тільки глибокий патріотизм міг спонукати вченого і письменника визнати себе слугою свого народу і рядовим учасником його боротьби за свободу.

Найчастіше національні погляди вченого в його історико-педагогічних працях виявлялися в декларуванні потреби рідномовного шкільництва, отримання освіти рідною мовою. У 1884 р. І. Франко у газеті “Kurjer Lwowski” відверто писав про “маловаженні руської мови в наших середніх школах”, наголошуючи, що “язик руський по закону уважається одною з краєвих мов, то все-таки у всіх гімназіях східної Галичини (крім одної) уважається предметом

¹³ Іван Франко. “Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883”, у Франко І. Я. *Зібрання творів у 50 томах*, vol. 46, no. 1. (Київ: Наукова думка, 1985): 418–434.

¹⁴ Іван Франко. “Університети в Росії”, у Франко І. Я. *Зібрання творів у 50 томах*, vol. 46, no. 1. (Київ: Наукова думка, 1985): 491–512.

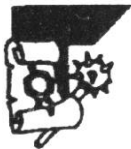
¹⁵ Іван Франко. *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.* (Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1910), 444.

¹⁶ Іван Франко. “Життя Івана Федоровича і його часи”, у Франко І. Я. *Зібрання творів у 50 томах*, vol. 46, no. 1. (Київ: Наукова думка, 1985): 7–298.

¹⁷ Мирон (Іван Франко). “К истории просвещения в Галиции”, у *Киевская старина*, vol. 43, no. 10 (1893): 159–165.

¹⁸ Іван Франко. “Заходи коло просвіти в львівській дієцезії 1784–1792 рр.”, у *Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку*. (Львів: Накладом НТШ, 1902): 99–102; Іван Франко. “Матеріяли до історії гал.[ицького] руського шкільництва в рр. 1801 – 1848”, у *Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку*. (Львів: Накладом НТШ, 1902): 174–257; Іван Франко. “Передмова”, у *Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку*. (Львів: Накладом НТШ, 1902): V–VI; Іван Франко. “Перше руське просвітне товариство з рр. 1816–1818”, у *Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку*. (Львів: Накладом НТШ, 1902): 258–276; Іван Франко. “Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829”, у *Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку*. (Львів: Накладом НТШ, 1902): 277–304.

¹⁹ Іван Франко. “Життя Івана Федоровича і його часи”: 8.

надобов'язковим". Учений критично змальовує непривабливе становище "руської мови" і "руської літератури", яке сформувалося в галицькому середньому шкільництві за минулі десятиліття, вказує на нестачу годин і незадовільність учительських кадрів²⁰.

Питання історії становлення рідномовної освіти для русинів-українців І. Франко торкнувся і в праці "Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині". Він позитивно оцінює становлення перших "руських" вищих освітніх закладів, зокрема семінарії при церкві св. Варвари у Відні. "І треба сказати, – зауважив письменник, – що з сього закладу справді вийшло немало вчених і світлих русинів, що перші поклали підвалини для кращого розвою нашої народності"²¹. Як бачимо, для І. Франка головним критерієм оцінки діяльності навчального закладу стала праця її випускників для розвитку українського народу.

Водночас учений підкреслював урядові розпорядження щодо навчання майбутнього українського духовенства у генеральній семінарії Львова саме народною, "людовою мовою". При цьому висловлював жаль, що вчені-русини не знали рідної мови, замість української запроваджували у своїх викладах російську або церковнослов'янську мову (останню називає так сам мертвою, як і латинську). "Тому-то й не диво, що ся постанова цісаря Йосифа II не принесла великого хісна руській народності"²², – констатує письменник. Говорячи про утворення товариства священиків у Перемишлі на початку ХІХ ст., учений супроводжує свої міркування патріотичним висловом: "Та русини не впали духом, і власне від тої хвилі глибокого впадку починаються зразу маленькі, а чимдалі все сміліші проби рятунку та піддвиження руської народності"²³.

Питання національного характеру шкільництва, як історично сформованого, а відтак закономірного чинника, часто слугувало головним лейтмотивом при характеристиці вченим як історико-педагогічних джерел, так й обставин розвитку освіти в Галичині. Друкуючи документ під заголовком "Просьба Любачівських міщан за руську мову в школі з 11 липня 1827 року" І. Франко наголошує, що джерело наочно показує, як пробуджувалося "національне почуте" під тиском абсолютизму та "покривдження руського обряду й руської мови"²⁴. Публікуючи і характеризуючи статут товариства священиків у Перемишлі (1816 р.), мислитель вказує на сильний спротив діяльності цієї організації, що, на його переконання, мав на меті "не допустити Русинів до діяльності хосенної для маси поневоленого люду та для маси дуже слабо освіченого духовенства". І. Франко помітив, що в статуті немає декларації існування руської нації, національних цілей русинів, натомість акценти ставляться на релігійно-церковні цілі і утвердження лояльності до уряду. На його думку, це був спосіб приховати національний характер товариства²⁵.

Вважаємо, що саме національні почуття підштовхували зазвичай критичного та прискіпливого І. Франка виправдовувати українців-русинів за невдачі і недопрацювання на освітній ниві. Так, учений визнає брак шкільних підручників у Галичині однією з причин відсутності стрімкого зростання шкільного навчання в краї. Але не покладає вини за це на українців: "Та не треба думати, що вина в тому лежала виключно на боці Русинів, які буцім то не дбали про свою освіту..."²⁶. Не засуджує українців-русинів й за те, що вони самі виступили за закриття руських студій при Львівському університеті на початку ХІХ ст. Говорячи про те, що запрошені наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. до Львівського університету руські вчені стали на "хибній основі", вважаючи "церковну" мову властиво "книжною руською мовою", І. Франко відмовляється покладати на них вини за помилку: "Чи се була їх вина? Я не сьмів би

²⁰ Іван Франко. "Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах", у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 26. (Київ: Наукова думка, 1980): 322.

²¹ Іван Франко. "Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині", у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 47. (Київ: Наукова думка, 1986): 109.

²² *Ibid.*, 110.

²³ *Ibid.*, 111.

²⁴ Іван Франко. "Матеріяли до історії гал.[ицького] руського шкільництва в рр. 1801–1848": 246.

²⁵ Іван Франко. "Перше руське просвітне товариство з рр. 1816–1818": 272.

²⁶ Іван Франко. "Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829": 277.

потвердити цього питання²⁷. Учений пояснює таку “хибну” позицію тим, що вище шкільництво у Львові не мало ніякої руської традиції, представники руської інтелігенції виховувалися переважно латинською, трішки польською і німецькою мовами та мало знали навіть церковну²⁸.

В історико-педагогічних працях І. Франка переважно немає тверджень, які б характеризували уявлення і стереотипи вченого щодо інших національностей. Лише щодо поляків письменник і науковець нерідко декларує свої, часто негативні погляди та оцінки, котрі, однак, не мають шовіністичного забарвлення. Здебільшого І. Франко дорікає представникам сусіднього народу за спроби полонізації українців, позбавлення їх права на рідномовну освіту. У статті “До історії освіти в Галичині” (1893 р.) він закидає польській шляхті та інтелігенції “зневажливе чи вороже ставлення” до освіти народу, котре трактує як одне з “культурних переживань” шляхетсько-панщизняного устрою старої Польщі²⁹. Дещо пізніше у праці “Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині” І. Франко помістив більш виразний антипольський пасаж: “Оттак вийшло, що поляки, кричачи на всю Європу про те, що австрійський уряд силкується їх онімечувати, самі рівночасно ополячували русинів, а в 1816 р. добилися навіть того, що уряд вигнав руську мову з народних шкіл Східної Галичини і запровадив натомість польську”³⁰.

Ще різкіше щодо поляків мислитель висловився у праці, присвяченій першому руському просвітницькому товариству. Згадавши лист кардинала Северолі від 24 лютого 1817 р. до митрополита М. Левицького, в якому перший висловлював побоювання, що товариство священників може посіяти незгоду між кліром грецьким (руським) і латинським (польським), І. Франко зазначає: “Очевидно сей закид підданий був кардиналови Поляками, які привикли були вважати Русинів як свою власність... (Курсив наш. – М. Г.)”³¹. Проте вважаємо, що у таких характеристиках відбиваються не полонофобські стереотипи, як це може здатися на перший погляд, а виразно українські національно-політичні погляди, крізь призму яких І. Франко критикував будь-які слова і дії, котрі, на його думку, йшли всупереч культурно-освітнім інтересам української нації.

Політично-ідеологічні погляди І. Франка також позначилися на його історико-педагогічному наративі. Відомо, що на початковому етапі своєї наукової та публіцистичної діяльності учений дотримувався соціалістичних поглядів й продукованої М. Драгомановим ідеї федеративного (громадівського) соціалізму. Зокрема у праці про життя та діяльність І. Федоровича молодий І. Франко наголосив: “Той вершок розвою пок[ійного] Івана Федоровича, до якого він оконечно дійшов – слов’янська федеративна ідея, – мусить зовсім природно і конечно стати й для нас вихідною точкою, з котрої ми повинні глядіти на факти й на людей (Курсив наш. – М. Г.)”³². Відверто задекларувавши свою прихильність до “слов’янсько-федеративної ідеї”, учений підніс її до загального методологічного принципу, крізь яку слід характеризувати та оцінювати історичні (у тому числі й історико-педагогічні) факти.

Перебуваючи під впливом соціалістичних ідей К. Маркса, Ф. Енгельса, І. Франко ще у студентські роки в праці “Критичні письма о галицькій інтелігенції” (1878 р.) різко розкритикував ідеї буржуазного лібералізму, закидаючи їй прихильникам дволичність, розходження слів зі справами³³. Попри це в історико-педагогічних творах І. Франка цього часу знаходилося чимало місця для відстоювання саме ліберальних ідей, звісно тих, які не суперечили соціалістичним постулатам. Публікуючи 1893 р. у журналі “Киевская старина” меморіал графа К. Крашицького – посла Галицького станового сейму (1841 р.), І. Франко виділяє курсивом низку висловів у цьому документі, які видаються йому найбільш одіозними і водночас доводять його

²⁷ Іван Франко. “Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829”: 278.

²⁸ Ibid., 278–279.

²⁹ Мирон (Іван Франко). “К истории просвещения в Галиции”: 159.

³⁰ Іван Франко. “Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині”: 111.

³¹ Іван Франко. “Перше руське просвітне товариство з рр. 1816–1818”: 274.

³² Іван Франко. “Життя Івана Федоровича і його часи”: 12.

³³ Іван Франко. “Критичні письма о галицькій інтелігенції”, у Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах, vol. 26. (Київ: Наукова думка, 1980): 80.

думку про зазіхання шляхти на народну освіту³⁴. Водночас така акцентуація вказує і на погляди самого І. Франка, який, як ліберал, цілковито відкидає позицію К. Красіцького, засуджував її (бо відстоював протилежну), і як політик-радикал, що виступав проти подібної політики польської шляхти.

Найбільш виразно ліберальні ідеї знайшли своє відображення в критиці монархічних політичних режимів, зокрема їх політики у сфері освіти. У статті “Університети в Росії” І. Франко переповів зміст статті Е. Любека “Боротьба за вищу освіту в Росії”, котра побачила світ у німецькому місячнику “Die neue Zeit”. Український мислитель цілковито поділяв погляди Е. Любека. Зокрема, критикував деспотичну систему, за якої проблема університетів залишається “незагоєною раною”. Для І. Франка наявність університетської автономії і відповідних їй свобод було явищем природним. Уже це перетворювало університети в “постійну аномалію в організмі царського деспотизму”³⁵. Піднесена риторика про “прагнення до свободи”, “національну незалежність”, “громадянські права”, “людську гідність” і водночас “недостойність деспотизму”³⁶ також виявляє ліберальну когніцію і мотивацію І. Франка.

Увесь державний лад Росії І. Франко, услід за Е. Любеком, вважає ворожим народові і цілковито у дусі лібералізму постулює думку про освіту і науку (“інтелектуальний рух”) як одну із сил для боротьби з деспотизмом. Водночас він добачає в антисамодержавному рухові інтелектуалів “соціально-революційний характер”, а про студентську протидію освітній політиці імператора Миколи I пише як про “революційну” опозицію³⁷. Застосування такої характеристики підштовхує до думки про прихильність авторів до ідей лівого (соціалістичного) лібералізму, власне котрому були більше притаманні мовленнєві штампи “соціально-революційного” кшталту.

Слід зауважити, що ставлення до політичного режиму Австрійської (Австро-Угорської) імперії у І. Франка не було однозначним. З одного боку, він осуджував всевладний австрійський бюрократизм. У 1884 р. у статті “Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883” критикує правлячі політичні сили, зокрема краєву владу, за неухвалюване ставлення до проблем середньої школи. При цьому його твердження сповнені патетико-соціалістичного змісту: “... кожда іскорка світла єсть уже забагато для тих, що самі основиють своє панування і свої темні спекуляції на темноті і несвідучості своїх братів!”³⁸. Центральним австрійським властям публіцист докоряє за “непропорційний” розподіл коштів на утримання гімназій у розрізі різних країв Цислейтанії (Долитавії), зокрема низьку дотацію середньої освіти Галичини³⁹. Політику австрійських властей початку XIX ст. у сфері освіти І. Франко називав дволичною. “Як усюди, так і на педагогічній полі дволичність була головним принципом політики абсолютного уряду: з одного боку, бачучи економічне й духове банкрутство, занепад та зацофане держави він плакався на низький рівень освіти, видавав розпоряження та інтїмати для піднесення шкільництва, заохочував духовних до праці над освітою, грозив карами, велів хоч із під землі викопувати добродієв готових до жертв на цілі освіти, – а з другого боку ані не думав попустити кліщів, у яких стискав усяку ініціативу, дусив сквапливо всі прояви живої, свіжої думки та перемінював діло освіти на мертву формалістику, на мку для тих, що вчили і для тих, що були зневолені вчити ся”⁴⁰, – писав мислитель.

З іншого боку, вчений визнавав позитивний вплив реформ “освіченого абсолютизму” на українське шкільництво. І. Франко хвалить імператрицю Марію-Терезу за те, що вона “зацікавилася долею русинів, задумала зробити початок для вищої освіти руського духовенства і веліла від осені 1774 р. помістити двох руських учеників у закладі св. Варвари у Відні...”⁴¹.

³⁴ Мирон (Іван Франко). “К истории просвещения в Галиции”: 160–161.

³⁵ Іван Франко. “Університети в Росії”: 491.

³⁶ Ibid., 498.

³⁷ Ibid., 499–500.

³⁸ Іван Франко. “Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883”: 424.

³⁹ Ibid., 428.

⁴⁰ Іван Франко. “Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829”: 278.

⁴¹ Іван Франко. “Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині”: 109.

Позитивно говорить і про Йосифа II, який у цій справі “якнайгарячіше підпірав цісареву” й 1783 р. наказав заснувати генеральну семінарію для формування греко-католицьких священників. Відзначає і те, що Йосиф II у 1786 р. наказав навчати семінаристів “рідною мовою”, а відтак відкидає думку про бажання імператора онімечувати своїх підданих, зокрема русинів⁴². Безумовно, пістет до Йосифа II був зумовлений національно-патріотичним поглядами І. Франка, котрі детермінували позитивні оцінки тих політичних діячів, які сприяли інтересам “руської” нації.

У певних педагогічних та історико-педагогічних працях відобразилися й погляди І. Франка на політичне життя галицьких русинів у ХІХ ст. Так, публіцист різко виступив проти москвофілів, як людей, що “помішалися на старословенщині”, страждають на манію “общеслов’янськості”, яка спрямована “на загладу власної народності”, впливає “з мрій ідіотичних” і породжує в українських політиках “гнилу пасивність”. “Вона-то, – писав І. Франко про москвофільську ідею, – сталась тим упирем, що довгі літа ссав нашу кров, підтинав в зароді всяку діяльність і породив страшенне замішання понять в наших головах. Він зробив нас політичними сервілістами, котрі, дожидаючи чогось, покірно хилились перед експлуатуючими нас ворогами”⁴³.

Філософсько-методологічними засадами наукових розвідок І. Франка, у тому числі з історії освіти, стала парадигма позитивізму – популярна у середині ХІХ – на початку ХХ ст. наукова доктрина, що базувалася на філософських ідеях О. Конта, Дж. Міля, Г. Спенсера та інших відомих учених. До переконаних позитивістів І. Франка зараховує дослідниця “українського позитивізму” О. Богдашина⁴⁴. У своїх творах учений нерідко згадував праці апологетів позитивізму як епістемних авторитетів (зокрема історика Г. Бокля), високо оцінював досягнення “позитивної філософії”⁴⁵, а в його домашній бібліотеці знаходилися праці Дж. Міля, Г. Спенсера⁴⁶, а також публікації Д. Писарева та В. Лімановського про ідеї О. Конта⁴⁷.

Наперед зауважимо, що позитивістські погляди українського мислителя будувалися на постулатах першої хвилі позитивізму, з їх майже цілковитим схиланням перед здобутками біолого-природничих наук. Загалом у науковому наративі І. Франка можна помітити прояви впливу низки тісно взаємопов’язаних позитивістських ідей.

По-перше, здатність науки шляхом емпіричних досліджень досягнути не лише існуючу реальність, а й минулі часові пласти. Оскільки еталоном наукового пізнання вважалися природничі науки, то саме останні, на думку позитивістів, повинні лягти в основу гуманітаристики, у тому числі й історії освіти та педагогіки. Не був винятком й І. Франко, котрий у молоді роки обґрунтовував таку необхідність тим, що “усе людство в своєму історичному розвитку підлягає певним природним сталим законам”. На його думку, наукою можна назвати тільки пізнання законів і сил природи, які проявляються всюди і як завгодно. Справжня наука має справу лише зі світом зовнішнім, природою, – розуміючи останню якнайширше, у тому числі і як людей з їх історією⁴⁸. Звідси закономірним був висновок І. Франка про те, що усі “науки суспільні”, повинні опертися на ґрунті “загального природознавства”, бо лише це уможливить їхнє зростання⁴⁹. Відтак історія (зокрема й історія освіти) має базуватися на теоретичних і методологічних засадах природничих наук, бо ж вона “... зискує новішими часами нову сильну підпору, якої

⁴² Іван Франко. “Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині”: 110.

⁴³ Іван Франко. “Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах”: 327.

⁴⁴ Олена Богдашина. *Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.)*. (Харків: Видавництво Віровець А. П. “Апостроф”. 2010): 141.

⁴⁵ Іван Франко. “Наука і її взаємини з працюючими класами. Вступ”, у *Франко І. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 45. (Київ: Наукова думка, 1985): 30.

⁴⁶ *Бібліотека Івана Франка. Науковий опис. У 4-х т.*, vol. 1. (Київ, 2010), 146; vol. 2. (Київ, 2015), 318, 533–534.

⁴⁷ *Ibid.*, vol. 1, 236, 365.

⁴⁸ Іван Франко. “Наука і її взаємини з працюючими класами. Вступ”: 32.

⁴⁹ Іван Франко. “Мислі о еволюції в історії людськості”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 45. (Київ: Наукова думка, 1985): 83.

немали історії попередні, зискує такого союзника, котрий приготовлює для неї найтривкішу основу. *Сей союзник – науки природничі* (Курсив наш. – М. Г.)⁵⁰.

По-друге, необхідність вивчення законів людського розвитку, як одне з основних завдань історичної науки. “Під історією, – писав учений, – розуміємо слідження внутрішнього зв’язку між фактами, т. є. таке угруповання поєдинчих, уважніших і дрібніших фактів, щоб з них виходив якийсь сенс, т. є., щоб видно було певні основні закони природні, правлячі тими фактами і викликаючи їх” (Курсив наш. – М. Г.)⁵¹.

По-третє, однією з визначальних теоретичних засад біолого-природничих наук у ХІХ ст. стала теорія еволюції (прогресу-поступу, розвитку), яка захопила й молодого І. Франка. У низці ранніх праць він піднесено говорить про “науку о розвитку”. “Виказуючи всюди єдність природи, єдність її законів у всіх найрізномодніших проявах, науки природничі підтягли й чоловіка, й суспільність людську під ті закони, навчили його вважатися за одно з природою, її прямим твором, фазою в розвитку загально природного життя. *Наука о розвитку*, котра стала таким сильним двигачем в природознавстві, *перенесена тепер і в історію і, конечно, двигне й її наперед* (Курсив наш. – М. Г.)⁵². Сам поступ-розвиток І. Франко розумів як поєднання двох процесів – поступу вперед і поступу назад. Перший уважав проявом первісним, переважаючим і нормальним, а другий – проявом пізнішим і хворобливим⁵³. Загалом вчений виділяв три особливості поступу: 1) охопив лише частину людства; 2) розгортається хвилеподібно, високі хвилі поступу змінюються западинами і знову з’являються хвилі – їхня висота може бути різною; 3) немає географічної стійкості, переміщується з місця на місце. Такі тлумачення визначили інтерпретацію І. Франком культурно-освітнього розвитку українського народу в спеціальних історико-педагогічних працях за допомогою концептів “розвій”, “поступ”, “упадок”. Для прикладу, він писав: 1) “Коли не в чім іншим, то бодай в коштах бачимо у нас на полі середнього шкільництва за послідніх дев’ять літ потішаючий *поступ* (Курсив наш. – М. Г.)⁵⁴; “Школи реальні в Галичині... знаходяться в стані декаденції, *упадають* (Курсив наш. – М. Г.)⁵⁵.

По-четверте, позитивісти схилилися до виокремлення кількох або й багатьох чинників розвитку історичного процесу й здебільшого скептично ставилися до визнання лише одного фактора як домінантного. Проте відзначимо, що І. Франко, будучи у молоді роки під впливом ідей К. Маркса, поділяв думку про економічний чинник як визначальний історії людства: “... переворот духовий та літературний усе наступає по перевороті економічним (Виділено І. Франком. – М. Г.)⁵⁶. У статті “Наука і її взаємини з працюючими класами” (1878 р.) І. Франко знову ствердив залежність поступу від соціально-економічних умов, зіславшись на доведеність цього “історичними дослідженнями”⁵⁷. У 1884 р., пишучи статтю про стан середніх шкіл в Галичині у 1875–1883 рр., висловив цю ж думку, але зіслався уже не на істориків, а на економістів: “Звісна школа економістів (Марксистів. – М. Г.) твердить зовсім розумно, що освітне й культурне життя народів єсть, так сказати, тільки дахом (Überbau), здвигненим на зрубі життя економічного”⁵⁸.

Згодом учений дещо змінює своє уявлення про фактори поступу. У праці “Що таке поступ?” він наголошує, що з часу “передання фінікійцями початків азійської освіти грекам починає головне огнище поступу переходити зі сходу на захід, з Азії до Європи”⁵⁹. По суті, І. Франко головним рушієм поступу у цьому випадку вважає не економіку, а освіту і науку –

⁵⁰ Іван Франко. “Мислі о еволюції в історії людськості”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 45. (Київ: Наукова думка, 1985): 79.

⁵¹ *Ibid.*, 77.

⁵² *Ibid.*, 79.

⁵³ *Ibid.*, 81–82.

⁵⁴ Іван Франко. “Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883”: 425.

⁵⁵ *Ibid.*, 423.

⁵⁶ Іван Франко. “Критичні письма о галицькій інтелігенції”: 85.

⁵⁷ Іван Франко. “Наука і її взаємини з працюючими класами. Вступ”: 25.

⁵⁸ Іван Франко. “Середні школи в Галичині в рр. 1875 – 1883”: 425.

⁵⁹ Іван Франко. “Що таке поступ?”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 45. (Київ: Наукова думка, 1985): 311.

знання. Хто переймає освіту – той процвітає, розвивається, той стає на чолі поступу. Це бачимо із його тези про давніх римлян: “На грецькій освіті (з примішкою фінікійської, давно вперед переданої етрускам) вирости й римляни...”⁶⁰. Звісно, він не заперечує ролі економіки у розвитку людства, але поряд з економічним, політичним життям учений підкреслює й значення культурно-духовних процесів. Зокрема, аналізуючи творчість відомого просвітнього діяча О. Терлецького, схвально відгукується про його увагу до соціально-економічних та культурних чинників⁶¹. У передмові до збірника джерел “Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку” (1902 р.) І. Франко говорить про умови, які “впливали на хід розвою галицько-руського народу” й серед них згадує “загальні духові течії, політичні пляни та суспільні відносини”⁶². Тож бачимо, що зрілий І. Франко більш виважено ставиться до факторів історичного поступу, не надаючи однозначної переваги жодному з них.

По-п’яте, позитивісти, визнавши методи природничих наук як єдино наукові й такі, що неодмінно ведуть до істини, проголосили індукцію визначальним методом історичних досліджень. Водночас дедуктивні та діалектичні силогізми відкидалися як метафізичні конструкти. Не став винятком й І. Франко, який наголосив: “Наука, ота велика наука природознавча... повстала і розвивалася по індуктивному методу і всі великі робітники на полі науки відкидали діалектичний метод, а то й виразно осуджували його”⁶³. Учений не лише заперечував науковість діалектики Г. Гегеля і К. Маркса⁶⁴, але й відкидав дедуктивні силогізми. У праці про історичну творчість О. Терлецького, він дорікав останньому за застосування саме такого методу: “Ся метода не стілько історична, як радше публіцистична або властиво адвокатська. Автор любить виставити наперед тезу, а потім доказувати її відповідно підібраними фактами та сілльогізмами; для історика навпаки важні не тези, а факти й їх значіне”⁶⁵.

По-шосте, позитивісти, особливо першої хвилі, були переконані в здатності історика адекватно реконструювати минувшину, досягти істини (або принаймні впритул наблизитися до неї). І. Франко у молоді роки все ж висловлював сумніви у здатності історика правдиво відобразити минуле. З одного боку, він послуговується концептом “історична правда”⁶⁶, з іншого – переконано пише про партійність історії, а тезу про історію як науку “безсторонню”, яка не слугує партіям та ідеологіям, називає “німецькою метафізичною фразою”⁶⁷. “Як коли б се було можливе, – наголошував І. Франко ще у 1881–1882 рр., – як коли б історик не був чоловіком, сином певного часу, певного народу, вихованим у певних поняттях і поглядах, від котрих впливу ще ніхто на світі не увільнився”⁶⁸. Поставивши риторичне запитання “... де й коли історія дійшла до тої певності, що математика та астрономія?”, він підкреслив залежність історіописання від епох, окресливши свою думку метафорою про будинок, який кожне нове покоління більшою або меншою мірою перебудовує відповідно до власних потреб і власних поглядів⁶⁹. Безумовно, такі думки були нав’язані ідейно-політичними творами прихильників соціалізму, які виступали за партійний характер історії.

Згодом учений услід за позитивістами відкидає ідею партійності історії і в статті про О. Терлецького наголошує, що партійний і публіцистичний характер праць є зайвим для історика⁷⁰. А в рецензії на книгу Й. Краєвського вчений у 1904 р. ставить завдання перед науковою

⁶⁰ Іван Франко. “Що таке поступ?”, у *Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах*, vol. 45. (Київ: Наукова думка, 1985): 311.

⁶¹ Іван Франко. “Др Остап Терлецький. Спомини і матеріали”, *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, vol. 50, no. 6 (1902): 60.

⁶² Іван Франко. “Передмова”: V.

⁶³ Іван Франко. “Соціалізм і соціал-демократизм”, у *Франко І. Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах*. (Львів: Каменяр, 2002): 376.

⁶⁴ *Ibid.*, 383.

⁶⁵ Іван Франко. “Др Остап Терлецький. Спомини і матеріали”: 16.

⁶⁶ Іван Франко. “Наука і її взаємини з працюючими класами. Вступ”: 25.

⁶⁷ Іван Франко. “Мислі о еволюції в історії людськості”: 76.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*, 77.

⁷⁰ Іван Франко. “Др Остап Терлецький. Спомини і матеріали”: 60.

критикою встановити те, наскільки змальований істориком образ епохи “відповідає дійсності”, яку “неупередженим оком” можна відтворити на основі певного матеріалу⁷¹. Із цього формулювання бачимо, що І. Франко у принципі не відкидав можливості історика, за умови неупередженості-об’єктивності, реконструювати минулу дійсність.

По-сьоме, для позитивістів особливого значення набувають виокремлені з джерел факти, котрі слід пов’язати детерміністичними, генетичними зв’язками. І. Франко наголошує, що кожна наука, яка хотіла б вважатися “справжньою наукою... повинна опиратися на фундамент фактів, спостережень, взятих зі зовнішнього світу”⁷². Для І. Франка “факт” – це твердження, що адекватно відбиває дійсність (інколи він використовує поняття “живі факти”⁷³), зокрема й минулу (у такому разі говорить про “історичний факт”⁷⁴). Водночас сам факт ще не складає історичного знання. Ще у молоді роки І. Франко сформулював своє розуміння історії як дослідження внутрішнього зв’язку між фактами, надання їм сенсу, з’ясування певних законів⁷⁵. Учений критично ставиться до історичних праць, які є збірками “сирих фактів” і відмовляється вважати їх науковими роботами⁷⁶. З іншого боку, подекуди сам ставив собі завдання “докинути хоч трохи нових фактів та черг до того, що досі знане, внести хоч трохи більше світла в темряву нашої недавньої минувшості”⁷⁷. Він критикував істориків, для яких “самі факти, їх хронологічна черга та генетичний зв’язок” не були на першому місці⁷⁸.

По-восьме, позитивізм успадкував від романтизму ідею народу як головного історичного героя. Остання в умовах українського національно-культурного середовища, яке перебувало на стадії відродження, лягла на благодатний ґрунт. Тож українські позитивісти, серед них й І. Франко, активно послуговувалися ідеєю народу у своїх історичних працях. “Історію розвитку народів” вчений початково асоціював з “історією культури” і вважав “великим щасливим поворотом історичної науки”⁷⁹. Ведучи мову про групу антропологічних наук, І. Франко визначає історію як науку “про долі народів від найдавніших часів аж дотепер”⁸⁰. Романтично-народницька свідомість підштовхувала ученого й до піднесених оцінок в історико-педагогічних наративах. Він, услід за Е. Любеком, повторює тезу, що російські університети з часом зосредили “в собі всі надії народу”, а університетський статут 1884 р. трактує як такий, що має на меті знищити “вищу освіту народу”⁸¹. Цілком закономірною в контексті цього є така теза Любека-Франка: “Опозиційні рухи посилюються разом зі зростанням прагнення *народу до освіти...* (Курсив наш. – М. Г.)”⁸². У наративі І. Франка народ виразно набуває романтичних ознак головного діяча історії, який сам будує свою культуру та освіту.

Про вплив романтизму на І. Франка свідчить і факт уживання ним поняття “дух історії”, яке увійшло до романтичного історіописання завдяки німецькій класичній філософії. Зокрема, у одній із праць дослідник використовує концепт “Дух руської історії”⁸³.

Припускаємо, що на початку ХХ ст. І. Франко, залишаючись позитивістом, усе ж сприйняв деякі засади неокантіанства, яке розповсюджувалося під впливом баденської школи неокантіанців. Як зауважує О. Богдашина, одним з основних завдань суспільних наук неокантіанство вважало дослідження колективної психіки, свідомості та підсвідомості окремих осіб. А

⁷¹ Іван Франко. “Jozef Krajewski. Tajne związki polityczne w Galicyi od roku 1833 do roku 1841. Według niewydanych źródeł rękopiśmiennych oraz aktów rządowych i gubernialnych, Льв., 1903”, *Записки Наукового Товариства імени Шевченка*, vol. 58, no. 2 (1904): 33.

⁷² Іван Франко. “Наука і її взаємини з працюючими класами. Вступ”: 28.

⁷³ Іван Франко. “Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883”: 420.

⁷⁴ Іван Франко. “Матеріяли до історії гал.[ицького] руського шкільництва в рр. 1801–1848”: 249.

⁷⁵ Іван Франко. “Мислі о еволюції в історії людськості”: 77.

⁷⁶ Іван Франко. “З поля нашої науки”, *Народ*, no. 19–20 (1893): 226.

⁷⁷ Іван Франко. “Життя Івана Федоровича і його часи”: 10.

⁷⁸ Іван Франко. “Др Остап Терлецький. Спомини і матеріали”: 59.

⁷⁹ Іван Франко. “Наука і її взаємини з працюючими класами. Вступ”: 26.

⁸⁰ *Ibid.*, 39.

⁸¹ Іван Франко. “Університети в Росії”: 491, 503.

⁸² *Ibid.*, 491.

⁸³ Іван Франко. “Життя Івана Федоровича і його часи”: 12.

у передмові до видання документів з “культурної історії” Галицької Русі І. Франко формулює мету пізнати психологію національного відродження в краї: “... ціла психологія того відродження, його повільність, хиткість, кількоразові занепади та патологічні збочення – все те доти буде загадкою, поки не будуть докладно виявлені його первопочини та вихідні точки...” (Курсив наш. – М. Г.)⁸⁴.

Підсумовуючи, відзначимо, що національні, політично-ідеологічні та філософські засади позаджерельного знання в історико-педагогічному наративі І. Франка зазнали певної еволюції і трансформації впродовж життя ученого. Якщо національні імплікації, вибудовані на глибоко патріотичних почуттях, ставали чимраз виразнішими, акцентованими, то політико-ідеологічні погляди, внаслідок переосмислення, змінилися із соціалістичних і соціально-ліберальних, подекуди космополітичних, до виразно національно-демократичних. Позитивістське ж підґрунтя, яке одразу формувалося у поєднанні з романтичними народоцентричними візіями, майже не зазнавало змін, з часом поглиблюючись і доповнюючись певним неокантіанським суперстратом. Загалом, позаджерельне знання історико-педагогічного наративу І. Франка не вичерпується окресленими поглядами, – у ньому експлікують соціальні, побутові, педагогічні (дидактичні і виховні) складові. Подальшого дослідження потребує й джерельне та інструментальне (логіко-методологічне) знання як основа історико-педагогічного наративу І. Франка.

THE OUTSIDESOURCE KNOWLEDGE IN IVAN FRANKO'S HISTORICAL-PEDAGOGICAL NARRATIVE: EPISTEMOLOGICAL ANALYSIS

Mykola HALIV

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Department of history of Ukraine,
Lesi Ukrainky Str., 46, 82100, Drohobych, Lviv region, Ukraine,
e-mail: halivm@yahoo.com*

Summary

The outsidsource knowledge in Ivan Franko's historical-pedagogical narrative, in particular its components, such as national, political-ideological and philosophical visions, is analyzed in this article.

The author finds that the national implications of Ivan Franko's historical-pedagogical works became more than once accentuated. In the Ivan Franko's historical-pedagogical works mostly no statements that would characterize the ideas and stereotypes of the scientist in relation to other nationalities. It was only with the Poles that he often declared his, often negative views and assessments that were without chauvinistic coloring.

Ivan Franko's political and ideological views, despite the socialist and national-democratic substrate, contained a significant fate of liberalism. In addition, he acknowledged the positive influence of the policies of Austrian “enlightened absolutism” on Ukrainian schooling. Pyates of Ivan Franko to Emperor Joseph II was predetermined by national-patriotic views, so Ivan Franko positively assessed those historical heroes who contributed to the interests of the Ukrainian nation.

Positivist ideas of Ivan Franko almost did not change, supplemented by neo-romantic and neo-Kantian influences. The influence of positivism on Ivan Franko is evidenced by the fact that he adhered to such ideas: the existence of laws of human development, the theory of evolution, multifactorial determinism, the methods of natural sciences (induction) lead to the truth, and others.

Keywords: *Ivan Franko, outsidsource knowledge, historical-pedagogical narrative.*

REFERENCES

- Artiukh, Viacheslav. “Once more about Ivan Franko's understanding the progress”, *Liudynoznavchi studii: Zbirnyk naukovykh prats DDPU imeni Ivana Franka. Filosofiia*, no. 18 (2008): 64–77. (in Ukrainian).
Bohdashyna, Olena. *Positivism in historical science in Ukraine (60s, XIX – 20th years of the XX century)*. Kharkiv: Vydavnytstvo Virovets A. P. “Apostrof”, 2010. (in Ukrainian).
Dzeverin, Oleksandr. *Ivan Franko: pedagogical articles and speeches*. Kyiv: Radianska shkola, 1960. (in Ukrainian).

⁸⁴ Іван Франко. “Передмова”: V.

- Franko, Ivan. *An Essay on the History of Ukrainian-Russian Literature until 1890*. Lviv: Nakladom Ukrainsko-ruskoj vydavnychoj spilky, 1910. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Corvee and its abolition in 1848 in Galicia", *Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*, vol. 47. Kyiv: Naukova dumka, 1986, 7–122. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Critical letters about Galician intelligentsia", *Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*, vol. 26. Kyiv: Naukova dumka, 1980, 74–93. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Dr. Ostap Terletsy. Memories and materials", *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka*, vol. 50, no. 6 (1902): 1–64. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "From the field of our science", *Narod*, no. 19–20 (1893): 224–228; no. 21 (1893): 251–255. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Materials for the history of the Galician Ukrainian school in 1801–1848", *Materiialy do kulturnoi istorii Halyskoi Rusy XVIII i XIX viku*. Lviv: Nakladom NTSh, 1902, 174–257. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Measures for enlightenment in Lviv diocese in 1784–1792", *Materiialy do kulturnoi istorii Halyskoi Rusy XVIII i XIX viku*. Lviv: Nakladom NTSh, 1902, 99–102. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Preface", in *Materiialy do kulturnoi istorii Halyskoi Rusy XVIII i XIX viku*. Lviv: Nakladom NTSh, 1902, V–VI. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Science and its relationship with working classes. Introduction", *Franko I. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*, vol. 45. Kyiv: Naukova dumka, 1985, 24–40. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Secondary schools in Galicia in 1875–1883", *Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*, vol. 46, no. 1. Kyiv: Naukova dumka, 1985: 418–434. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Socialism and Social Democracy", *Franko I. Ia. Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*. Lviv: Kameniar, 2002: 370–399. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. The book review "Jozef Krajewski. Secret political ties in Galicia from 1833 to 1841. According to unspeakable manuscripts and government and provincial acts, Lv., 1903", *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka*, vol. 58, no. 2 (1904): 32–38. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "The first Ukrainian Educational Society in 1816–1818", *Materiialy do kulturnoi istorii Halyskoi Rusy XVIII i XIX viku*. Lviv: Nakladom NTSh, 1902: 258–276. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "The life of Ivan Fedorovich and his time", *Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*, vol. 46, no. 1. Kyiv: Naukova dumka, 1985: 7–298. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "The need for a reform of teaching Ukrainian literature in our secondary schools", *Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*, vol. 26. Kyiv: Naukova dumka, 1980, 320–331. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Thoughts about the evolution in the history of humanity", *Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*, vol. 45. Kyiv: Naukova dumka, 1985: 76–139. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Three handwritten Ukrainian textbooks from 1806, 1815, 1829", *Materiialy do kulturnoi istorii Halyskoi Rusy XVIII i XIX viku*. Lviv: Nakladom NTSh, 1902: 277–304. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "Universities in Russia", *Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*, vol. 46, no. 1. Kyiv: Naukova dumka, 1985: 491–512. (in Ukrainian).
- Franko, Ivan. "What is progress?", *Franko I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*, vol. 45. Kyiv: Naukova dumka, 1985, 300–348. (in Ukrainian).
- Ivan Franko's Library. Scientific description*. In 4 vol., vol. 1. Kyiv, 2010; vol. 2. Kyiv, 2015. (in Ukrainian).
- Karamanov, Oleksii. "Ivan Franko as a historian of school and education", *Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia: Materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu, prysviachenoho 150-richchiu vid dnia narodzhennia Ivana Franka*, no. 2. Lviv, 2010, 930–940. (in Ukrainian).
- Mitiurov, Borys. *I. A. Franko's pedagogical views: a lecture for students*. Drohobych, 1961. (in Ukrainian).
- Mokhnatiuk, Ihor. "Historioso-philosophical ideas in the Ivan Franko's artistic and literary works", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Filosofiia. Politolohiia*, no. 4 (118) (2014): 20–23. (in Ukrainian).
- Myron (Ivan Franko). "To the history of enlightenment in Galicia", *Kyevskaia staryna*, vol. 43, no 10 (1893): 159–165. (in Russian).
- Paperna, Halyna. *Ivan Franko about people's education*. Lviv: Vilna Ukraina, 1946. (in Ukrainian).
- Savynets, Vasyl. *Ivan Franko and his contemporary pedagogical thought in Galicia*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho un-tu, 1961. (in Ukrainian).
- Smal', Vasyl. "Ivan Franko and people's education", *Radianska shkola*, no. 8 (1976): 89–94. (in Ukrainian).
- Smal', Vasyl. *Ivan Franko as a historian of education*. Kyiv: Radianska shkola, 1962. (in Ukrainian).
- Smal', Vasyl. *Ivan Franko's pedagogical ideas*. Kyiv: Radianska shkola, 1966. (in Ukrainian).

Synychyn, Halyna. "Concept of historical progress in Ivan Franko's journalism", *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukraïny*, no. 25 (2009): 86–90. (in Ukrainian).

Vasianovych, Hryhorii. "Good-action and anti-good-action teacher in the creative heritage of Ivan Franko", *Estetyka i etyka pedahohichoi dii*, no. 6 (2013): 75–87. (in Ukrainian).

Vyshnevskiy, Omelian. "Content and methods of education in the Ivan Franko's pedagogical views", *Pedahohichna dumka*, no. 3 (2005): 76–79. (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 23 11 2017 р.

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 394/392 (477-924.52)

ПРЕДМЕТИ ІНТЕР'ЄРУ УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ХАТИ В ДУХОВНОМУ СВІТІ УКРАЇНЦІВ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Світлана БОЯН-ГЛАДКА

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”,*

*кафедра етнології і археології, e-mail: svitlanka12@gmail.com
вул. Т. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна*

На основі джерельного матеріалу розглянуто духовний світ інтер'єру традиційної української хати серед етнографічних груп Карпатського регіону. Виділено характерні особливості традиційної оселі та проведено типологічний аналіз хатніх предметів. Огляд етнографічних збірок кінця XIX – початку XX ст. та сучасної літератури періоду незалежності України дав змогу дійти висновків про відсутність наукової розробки даної проблеми у вітчизняній науці. Дослідивши і проаналізувавши етимологію окремих предметів інтер'єру, розроблено певну класифікацію за кількома типами, що й дало можливість твердити про традиційне світобачення українського народу.

Ключові слова: *духовний світ, традиційне житло, предмети інтер'єру, світобачення, світосприйняття, народні вірування, родинні обряди.*

Хата як житловий простір людини, місце родинних обрядів, символ добробуту, пройшла тривалий і складний шлях розвитку, виявивши глибинну спільність із житлом східнослов'янських, а частково і західнослов'янських народів, коріння якої сягає будівельної традиції як дохристиянської доби, так і періоду Київської Русі. Тільки у XVII–XVIII ст. вона набула етнічної виразності, ставши найяскравішим символом української народної культури та ознакою духовності української нації. Традиційне народне житло завжди було символом космічного взаємозв'язку із Всесвітом, а саме: символом батьківщини, родинного затишку; символом тепла і доброти; материнської любові; світосприймання; символом людини як духовного і фізичного начал Всесвіту. У світовій символіці житло, зокрема будинок (хата) символізувало жіночий аспект світотворення, а також сховище мудрості, традиції, життя. Усі предмети в інтер'єрі традиційної української хати, окрім створення зручностей для відпочинку, збереження різних речей, оздоблення, мають і символічне значення. Символи предметів хатнього інтер'єру породжувались світоглядом селянина, його вподобаннями й душею. В українській етнології проблема вивчення інтер'єру українського житла, його духовної грані потребує подальшого вивчення дослідниками, не зважаючи на перші спроби етнографів М. Зубрицького¹, О. Кольберга², Г. Стельмах³, В. Самойловича⁴, А. Данилюка⁵ та інших, праці яких послужили лише основою розвитку початкової стадії етнографічної науки.

Здавна оригінальність внутрішнього планування української хати, як правило, виявлялася через світоглядні уявлення та обряди, пов'язані з окремими предметами: піччю, столом,

¹ Михайло Зубрицький, *Зібрані твори і матеріали, у 3 vol., vol. 1. Наукові праці.* (Львів, 2013), 230.

² Oskar Kolberg, *Ruś Karpacka, cz I. Dzieła wszystkie. vol. 54.* (Wrocław, Poznań: PTL, 1970), 340.

³ Галина Стельмах, “Етнографічне районування України кінця XIX – початку XX ст.”, *Наукові записки Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР*, vol. 4 (1958): 106–108.

⁴ Віктор Самойлович, *Народна творчість в архітектурі сільського житла.* (Київ: Держбудвидав УРСР, 1961), 230.

⁵ Архип Данилюк, *Українська хата.* (Київ: Наукова думка, 1991): 112.

скринєю, лавами, жердками-полицями, символіка яких в етнічній духовній культурі є своєрідною для кожного з етносів. Щодо інтер'єру житла, то він серед українців ще з часів Київської Русі визначався слов'янським типом: внутрішній кут хати займала вариста піч, по діагоналі від неї – червоний кут, у якому розміщувалися ікони, прикрашені рушниками, квітами та зіллям; за бічною стіною печі влаштовувався дерев'яний настил (“піл”), поблизу нього – скриня, далі – колиска; вздовж чільної та причілкової стін встановлювали лави, прикрашені веретами, коцами або килимами, біля дверей та понад ними – мисники для посуду, а над вікнами чільної стіни – хлібну полицю.

Естетичний образ хати досягався насамперед через декоративно-художнє оздоблення, що, як правило, виявляло етнічні ознаки. Скажімо, інтер'єр української хати неодмінно оздоблювався українськими рушниками, доріжками, килимами та настінним розписом. Причому вишивка рушників, якими прикрашали ікони, картини, вікна та двері, була різною, оскільки мала різну оберегову символіку. Найбільша небезпека, як вважали, йшла від дверей, отже, логічно, що саме вхід до житла особливо ретельно оздоблювали магічними знаками. Вони містились і у відповідній вишивці рушників, якими прикрашали двері, і в хрестиках, наведених крейдою навколо дверей та вікон, і в розвішаних понад дверима хатніми амулетами (підкова, чашник, різне зілля).

Центром житла, його душею була піч, яка завжди займала внутрішній кут хати з одного боку від вхідних дверей і була обернена отвором до фасадної стіни (чільної, входової, передньої), у якій були вікна. Піч – це передовсім вогонь, вогнище, а вогнище в хаті – річ найбільш родинна, звідси й метафора: “родинне вогнище”. Вогнище було свого роду символом непорушності сім'ї, його збірним пунктом і святинею⁶.

Піч як невід'ємний атрибут традиційної української оселі – виконувала не лише важливу господарську, а й магічну роль. Воно мало постійно горіти, а за його збереження відповідали жінки. Біля вогнища не тільки обігрівалися, готували їжу, а й вчиняли різноманітні ритуальні дії, що були пов'язані з очисною функцією вогню. З удосконаленням людського житла змінювала свою форму та розташування вариста піч, зберігаючи при цьому й первісне обрядове значення. Здавна люди вважали, що оселю тримають три речі: піч, покуть і пікна діжа. Тому чоловіки, утримуючись від лайок, говорили: “Сказав би, та піч у хаті”, а жінки – “Шануючи сонечко ясне та піч, краще промовчу”. Бойки вважали за необхідність піднести новонародженого до печі “щоб дитина росла повновидою і здоровою”⁷.

Згідно з народними віруваннями піч несла відповідальність за не прохідність нечистої сили через комин “Коли в печі горить вогонь, нечестивці не здатні пролізти крізь димар; тому вони роблять це вночі”. Звідси й давній звичай – зачиняти заслінкою димар із середини хати. Аналогічно робили й у випадку грози – “бо нечисті ховатимуться в комин, і блискавка влучить у хату”⁸. На Гуцульщині господарі або пастухи, у яких загубилася худоба, заглядали в комин й кликали тварину, вважаючи, що в такий спосіб відлучена корова почує прохання й повернеться до двору⁹.

Ставлення до печі як до своєрідної святині засвідчують численні традиційні звичаї: було за обов'язок щодня підмазувати й підмітати припічок, а по суботах – білити. У побуті печі належала й обрядова функція, біля якої найчастіше ворожили дівчата, щоб завбачити свою долю; дівчина, до якої прийшли свати, мусила сидіти на печі, а коли давала згоду, то, злізши, колупала її, що було ознакою того, що вона зголошується на заручини. Попіл також мав символічне значення. Коли в хату заходили родичі, бажаний гість чи сусід, господар підбігав до пе-

⁶ Архип Данилюк, “Батьківська хата,” *Жовтень*, № 11 (481), (1984): 101.

⁷ Роман Радович, “Звичаї та обряди, пов'язані зі спорудженням житла на заході Галицької Бойківщини (за матеріалами Турківського та Старосамбірського р-нів),” *Народознавчі зошити*, № 3–4 (2008): 255.

⁸ Роман Сілецький, *Традиційна будівельна обрядовість українців*. (Львів, 2011): 236.

⁹ Тетяна Файник, “Дерево як символ благополуччя у традиції житлового будівництва українських горян,” *Науковий вісник. Національний лісотехнічний університет України*, vol. 16 (2006): 147.

чі, брав звідти жменю попелу і посипав ним взуття гостя, промовляючи “Попелом треба посипати, попелом!”¹⁰.

Поширений в українського народу звичай, коли після весілля дівчина, переходячи жити до молодого, разом із “віном” брала й шматок цеглини від печі – на щасливе подружнє життя. Серед чималої кількості обрядів, пов’язаних з хатнім вогнищем, було свято печі – так зване “женіння печі”, особливо поширене серед гуцулів¹¹. Вважали, що раз на рік, напередодні свята Василя, тобто старого Нового року, піч, коли сплять господарі, обов’язково оживає і танцює. Щоб їй легше було танцювати, тієї ночі ніхто не лягав на піч, виймали посуд, вимітали попіл й вичищали сажу. Із цього приводу казали: “Треба догодити печі, щоб добре берегла оселю”¹².

За давнім звичаєм, гості, заходячи до хати, знімали головні убори й тричі кланялися покуттю, образам і печі. Така висока пошана до хатнього вогнища пов’язана насамперед з віруваннями в те, що піч є живою істотою, духовним оберегом родини. Тому нерідко її порівнювали з матір’ю, годувальницею і гуртівницею, приказуючи: “Добрі речі біля печі” чи “Як піч не згуртує, то лихий запанує”¹³.

Серед сакральних місць житла виділяється за важливістю покуття (покуть). Власне, покуття в житловій кімнаті означало “почесний кут”, кут житлової кімнати хатчини, місце, де проводились обрядодії духовного характеру. В українському традиційному житлі, покуть знаходився в кутку житлової кімнати навпроти печі по діагоналі. Поряд розміщувався стіл або скриня, яка теж могла слугувати столом. На столі чи на скрині ставили хліб і сіль як символи достатку й української гостинності. Це місце ще називали божницею, адже в цьому кутку на стіні на спеціальній полиці або на дерев’яному кілку знаходилася посудина з ритуальним вогнем – каганець¹⁴.

За первісних часів покуть було місцем пращурів. Найдавніші згадки засвідчують: коли помирав старійшина роду, то його ховали на покуті, а самі переходили жити в нову хату. Пізніше ці звичаї, коли небіжчиків почали хоронити за межами оселі, переросли в обрядову структуру: на покуті ставили Дідуха – духа дідів, предків роду, і кутю – ритуальну страву для померлих душ. Очевидно, і назва – покуть, тобто місце для куті, а можливо, від “по куту” (діагональне від печі, яка також виконувала важливу функціональну й обрядову роль). Отже, покуть був своєрідним домашнім вівтарем. Біля нього вивішували писанку, котра мала оберігати родину від грозових блискавок, пожеж, злих духів. Пізніше, із запровадженням християнства, тут розміщували ікони Ісуса Христа та Матері Божої, а сам покуть завішували спеціальним рушником, який у народі називали божником.

Загалом, місце на покуті (кут у хаті, де сходяться лави), де стояв стіл, вважалось найпочеснішим. На свят-вечір тут ставили сніп збіжжя і клали сіно, у якому вміщували горщик із кутею. На Бойківщині, відразу після народження, немовля загортали в кожух і клали на покуть, щоб, коли виросте, було багатим¹⁵. За народним звичаєм, гуцули першу купіль готували на покуті. Це було й утрадиційнене місце господаря. Сюди запрошували найдорожчих гостей, сідали молодий з молодою під час весілля; зрештою, коли помирала людина, труну також ставили біля покутя “головою до красного кутка”. Отже, від народження і до смерті людина

¹⁰ Записи від старожилів с. Кальна Долинського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 6, спр. 81, арк. 2.

¹¹ Записи від жительки с. Голови Верховинського району Івано-Франківської області. Спогади про народні свята, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 9, спр. 64, арк. 1.

¹² Данилюк, *Українська хата*, 84.

¹³ Свідчення Паньків Анни Григорівни 1919 р. н. та Вінничук Григорія Григоровича 1920 р. н., 1999 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 8, спр. 5, арк. 3.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Радович, *Звичаї та обряди*, 261.

постійно “трималася покутя”. Із цим місцем в українського народу пов’язані найурочистіші дійства. На покуті зберігали зажинковий вінок чи обжинковий сніп, тримали галузки свяченої верби, обрядові свічки: тричі на рік – перед Різдом, Новим роком та Водохрестям – тут виставляли кутю, коливо, клали ложки, коли “закликали на кутю” душі покійників. У найтяжчі хвилини люди постійно звертали погляд до покутя – місця найсвятішого, де постійно перебувають душі праведних, і просили благословення¹⁶. Покуть вважався не тільки символічним, а й магічним місцем. Вважалося, що він у магічний спосіб здатен допомогти людині в досягненні господарських та інших життєвих гараздів. Магічність цього місця в житлі пов’язувалася також із уявленням, що там перебуває домовик – охоронець роду, домашній дух. Не випадково, що з магічною метою українці в час різдвяно-новорічних свят використовували покуть для розміщення там ритуального Дідуха та святвечірніх страв¹⁷. Таким чином, з покутем пов’язані найважливіші ритуальні дії; він відігравав важливу роль у повсякденному житті, був духовним місцем, яке очищало й возвеличувало родовідну пам’ять, оберігало людину від злого.

У хатньому інтер’єрі чималу роль відігравав стіл, адже оселя вважалася неповноцінною доти, допоки на почесному місці не з’являвся “господар хати”, як його називали в народі. Тому, переселяючись у новий дім, мешканці наперед приносили стола, що слугував їм у попередньому житлі та мав привнести в оселю статки й злагоду. Постійне місце столу завжди було біля покутя: при сніданку, обіді й вечері члени сім’ї щодня гуртувалися довкола нього. Існувала непорушна ієрархія цього обряду: першим, як правило, сідав господар або найстарший член родини на покуть, за ним відповідно займали місця й інші члени сім’ї¹⁸.

Стіл у селянській хаті використовувався як обрядовий предмет. Ритуальні маніпуляції зі столом забезпечували благополуччя в хаті і достаток. Сакральність стола яскраво проявилася у традиційному звичаї гірських районів Українських Карпат заставляти стіл хлібом різної величини, особливо на свята. Такий самий звичай можна було зустріти й в інших регіонах України. Стіл завжди мав бути накритий домотканою скатертиною й за звичаєм на ньому постійно повинні знаходитися хліб і сіль. Відтак упродовж усього життя людина була “прив’язаною” до столу: тут відзначали весільний церемоніал і, зрештою, справляли похоронні обряди. Кульмінацією будь-якого свята була колективна трапеза – різдвяна святвечеря із дванадцятьма пісними стравами, щедра та голодна кутя, великодні святкування тощо. На свят-вечір на стіл накладали сіно, застеляли обрусом, клали хліб і миску із сіллю, що означало гостинність, а також залишали їжу й клали ложки для покійників, щоб їхні душі приходили на почастивок¹⁹. В українській родині здавна на столі обов’язково мав лежати буханець і дрібок солі як ознака родинної злагоди й гостинності. Вважалося святотатством, коли стіл був голим, тобто не застеленим спеціально витканим обрусом. Не годилося сидати за стіл у головних уборах або з незаплетеним волоссям, лаятися, голосно розмовляти чи вмошуватись “спиною” до столу. Загалом він, як і покуть, був своєрідним оберегом і святилищем у хаті.

Якщо стіл вважався “господарем хати”, то лава – “господинею”, адже це природно, оскільки від того, який вигляд вона мала, складалося враження про охайність, працьовитість жінки. Як стверджує народне прислів’я, досить подивитися на лаву, щоб зрозуміти, яка господиня в хаті. Тому українські жінки постійно стежили за “візитними картками” своєї домівки – напередодні свят і навіть у будні їх ретельно чистили й мили (звідси й термін “миті лави”)²⁰.

¹⁶ Антон Онищук, “Народний календар: звичаї й вірування, прив’язані до поодиноких днів у році. Записано у 1907–1910 рр. в Зелениці Надвірнянського повіту,” [у 24 т.] *Матеріали до української етнології*, vol. 15 (1912): 43.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Валентин Маланчук, *Интер’єр українського народного житла*. (Київ, 1973): 34.

¹⁹ Записи від старожилів с. Велика Волосянка Турківського району Львівської області. Спогади про святкування християнських свят, 2007 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 6, спр. 84, арк. 2.

²⁰ Микола Приходько, “Житло українців у межиріччі Дністра та Дунаю,” *Народна творчість та етнографія*, № 6 (1972): 31.

На Бойківщині був відомий звичай: якщо бачили, що до оселі мають зайти гості, господиня прибирала лави, витирала їх чистою ганчіркою або рушником; коли ж зненацька заходили, тоді робила це у їх присутності й тут же виправдовувалась: “Вибачайте, гостоньки, ідо лави не в славі, бо яка господиня, така й лавиня”, і запрошувала присісти – “аби свати сідали” (так казали в тих випадках, коли в сім’ї були дівчатка “на виданні”). За давнім звичаєм, гостям спочатку пропонували присісти на лаву, а вже потім запрошували до столу. Це ж саме стосувалося й сватів: традиційно свати не мали права сідати доти, доки не запропонують батьки або їхня дочка. Звідси, й вислів: “Сідайте, щоб свати сідали!”²¹.

В кожній українській оселі обов’язково мала бути одна, дві, а інколи й більше лав, які розташовувалися вздовж стін. Основною вважалася та, що з’єднувала мисник із покутем; потім – застілля, що простягалась уздовж стола. Лави, що стояли вздовж хати під причілковою та чільною стінами, ставили на масивних кілках, забитих у долівку. Вони призначалися передовсім для сидіння, проте їх використовували і для інших потреб. Якщо в сім’ї було багато дітей, на них спали або ж відпочивали, а також готували страви, складали щойно випечені паляниці, розбирали свинячі туші, пряли, розкачували рублем білизну тощо.

Обрядове призначення лави було особливим, адже на ній пеленали й робили купелі немовлятам, на яке запрошували сідати шанованих гостей (небажаним, як правило, казали: “Твоє місце під лавою”), садовили молодят на весіллі і, нарешті, обмивали покійника й ставили труну для прощання. Важливу роль виконувала лаву у весільному обряді: вручаючи подарунки, гості ставали на лаву й привселюдно хвалилися ними, розмахуючи полотном чи іншими дарунками. Іноді ставати на лаву змушували хрещену матір, тещу або свекруху. “Стати на лаву” означало бути особливо шанованим гостем, виголосити добре побажання або підняти тост на чийсь честь²².

Лаву мала символічно-магічне значення під час різдвяно-новорічних свят. На лаві біля покути бойки робили кубельце із сіна і клали в нього обрядову (Багату або Голодну) кутю, яка мала стояти протягом усіх трьох празників (Різдва, Нового року й Водохреща) і Дідуха. Власне, обрядова страва й житній сніп символізували вшанування предків. Вважалось, що протягом усіх свят щовечора навідуватимуться всі душі померлих родичів, а тому після заходу сонця не годилося витирати лави – “щоб не покалічити їхні душі”, тому їм залишали страви, ложки, рушник і воду. Аналогічно гуцули вчиняли і на “бабські” та “дідівські” суботи, котрі влаштовувалися на передодні роковин. Часто на лаві ставили коливо, відзначаючи шостий, дев’ятий чи сороковий день після смерті²³.

Важливим предметом в інтер’єрі хати була скриня, яка ще в XVI–XVIII ст. майже повсюди в Україні виконувала функцію стола. Вона була символом майбутньої нової сім’ї, адже про неї турбувалася кожна жінка, зокрема дівчина. На виданні дівчині батьки купували скриню, яку вона разом із матір’ю поступово наповнювала різними речами, необхідними для майбутнього подружнього життя: вишиваними рушниками, хустками, сорочками, стрічками. Скриня була частиною дівочого посагу: чим більша й красивіша скриня, тим багатша наречена. Дівчина, залишаючи батьківський дім, вивозила свою скриню до хати чоловіка, де користувалася нею все життя. У такому разі скриня символізувала минуле дівочтво, була частинкою родинного вогнища, батьківської хати, звичаєвих устроїв, духовних і моральних засад. Скриня ставала символічною хатою і коморою серця жінки, фундаментом нової родини. Скриню використовували для зберігання одягу й різних цінних речей і передавалася у спадок тільки після смерті її власниці²⁴.

Невід’ємним елементом в архітектурі давнього українського житла був сволок (брус, на якому трималася стеля у хаті). Він належав до дуже давніх конструктивних деталей у житлі. В

²¹ Записи від старожилів с. Кальна Долинського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 6, спр. 81, арк. 2.

²² Василь Скуратівський, “Хатні обереги,” *Берегиня*, № 4 (2008): 84.

²³ Онишук, *Народний календар*, 48.

²⁴ Данилюк, *Батьківська хата*, 106.

давніші часи на брусі зображали дохристиянську символіку: сонце, місяць, зорі, птахів, квіти, дерево життя; пізніше їх замінили хрести. Часто сільські газди в Чистий четвер накопчували на сволоку свічкою один або кілька хрестиків, які мали оберігати дім від грому, а на Водохреща малювали крейдою чи виліплювали з тіста, замішаного на свяченій воді, християнські символи, котрі захищали житло від нечистої сили. Вважається, що “пустий” сволок, тобто не освячений традиційною атрибутикою, стає прихистком для чортів; вони провокують слабкодушних людей вчиняти самогубство. Звідси й приказка “Не сам повісивсь, а чорт зробив йому зашморг над сволоком”²⁵. Здавна сволок мав не тільки практичне, а й передовсім символічне значення в традиційному хатньому інтер’єрі. Він оберігав оселю і її господарів від злих сил, а тому його, якщо й відслужив свій вік, зберігали на горищі як священну реліквію доти, допоки жили в родовій оселі нащадки.

Необхідним предметом хатнього інтер’єру було ліжко (постіль) відіграло, так би мовити, єднальну функцію, адже це символ міцного подружнього життя, добрих сімейних взаємин. Ліжко, як правило, в хаті розміщували біля глухої стіни, щоб “не турбували злі духи”, під голову клали оберєгові квіти – засушені пучки рути-м’яти²⁶. Отже, людина половину свого життя завдяки сну проводила в ліжку від народження й до кінця свого життя. Звідси й ті численні вірування та повір’я, що стосуються ліжка як невід’ємної частини нашого повсякденного життя.

Поряд з ліжком у хаті символічного значення набула колиска (гойдалка, люля), що була родинним символом, виколихувала майбутнє родоводу, зберігала традиції, материнську цінність і батьківську гордість. Колиска – символ безсмертя роду і родоводу, зародження та виникнення життя. На думку дослідника Б. Чепурка, етимологія слова “колиска” означає “коло, коесо, колосок, колиска, колодязь”²⁷. Від виготовлення колиски і до її “відслужилого віку” з нею пов’язана низка обрядових дій та вірувань. Нехтування або не дотримання усталених канонів, на переконання наших предків, неодмінно призводило до родинних невдач. Традиційно колиску виготовляли майстри з відповідним родинним статусом (нерозлучені, ті, у кого велика й дружна сім’я) і лише з “чистих”, тобто благородних порід дерев (клен, калина, ясень, ліщина, горіх та ін.). Все начиння колиски майстрували за окремою технологією і супроводжували спеціальними обрядодіями, адже колиска мала оберігати немовля від нечистої сили і злих духів. Підвішували колиску до сволока або до стелі на спеціально виготовленому гачку (крюкові) над ліжком. Якщо дитина прокидалася, мати відразу приколисувала немовля, а за потреби й пеленала. За звичаєм, кожна родина користувалася однією колискою, змінюючи лише “попінки”, тобто тканину, яку підшивали до основи, а всі інші деталі мали “відслужити родоводові”. Якщо подружжя вже не здатне було народжувати дітей, колиску виносили на горище, де вона зберігалася доти, допоки господарі мешкали в оселі. Святотатством вважалося нищити, а особливо спалювати її – “тоді в роду не буде дітей”. Заборонялося також колисати порожню колиску – можна приколихати чорта, який позбавить дитину сну²⁸.

Традиційна українська хата мала, як правило, не менше трьох вікон: у чільній стіні – двоє навпроти печі (перепічні) і третє навпроти столу (застільне, покутне). Робили й маленьке віконце в причілковій стіні (запічне). У курних хатах Карпат майже до початку ХХ ст. зберігалися так звані волокові вікна, що являли собою вузькі наскрізні отвори в стіні, які закривалися дерев’яними засувками – волоками.

Важливу роль відігравали вікна в похоронних обрядах. Якщо хтось помирав, то одразу відчиняли всі вікна й двері – “аби душа могла вільно ходити”. Протягом сорока днів, коли дух

²⁵ Скуратівський, *Хатні обереги*, 79.

²⁶ *Ibid.*, 80.

²⁷ Володимир Копура та ін., *Словник символів культури України*. (Київ: Міленіум, 2002): 135.

²⁸ Записи від жительки с. Голови Верховинського району Івано-Франківської області. Спогади про народні свята, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 9, спр. 66, арк. 2.

небіжчика ще провідує оселю, на покуті чи на застільному підвіконні ставили коливо – обрядову їжу, оскільки вважалося, що душі померлих проникають лише через вікно²⁹.

Віконні отвори, як і двері, є межею, яка зв'язує внутрішній і зовнішній світ (інтер'єр та екстер'єр), тому над ними інколи можна бачити різьблені символічні знаки-обереги (хрести, розетки). Вважалося доброю ознакою, коли під стріхою біля вікна вили свої гнізда ластівки, їх намагалися не турбувати, оскільки ці птахи несли родині спокій і втіху, а той, хто нівечив, накликав велику небезпеку на свою сім'ю. Натомість було лихою звісткою, коли в шиби знадвору билася випадкова птаха (горобець або синичка). Це означало, що хтось помре, бо “то вона зове когось із родини на той світ”³⁰. Узагалі етимологія слова “вікно” походить від “вік”, тобто життя. Не випадково у повсякденний обіг увійшов крилатий вислів: “Хата без вікон – темниця”³¹. Такою в нашому розумінні є домовина.

Чи не найбільш важливого значення в хаті приділялося посуду, який мав назву мисник і з ним було пов'язано багато практичних і духовних особливостей. Майстри, зводячи хату, виділяли для нього місце – ліворуч або праворуч від хатніх дверей, навпроти покутя, поряд із піччю. Основне призначення мисника – зберігати обрядовий і повсякденний посуд (тарілки, миски, ложки, пляшки, ліки тощо).

У народі побутувало чимало переказів про те, що нечиста сила найчастіше полюбляла місця, де зберігалися віники та сміття, тобто неподалік мисника. За повір'ям, з нечистими постійно проводив бійки домовик, якщо вночі було чути брязкіт мисок чи тарілок, глухе гупання – “то хатній охоронець виганяв бісоголовів”³². Християни в таких випадках намагалися скропити мисник свяченою водою. Здавна полиця була місцем, де харчувалися душі небіжчиків. Якщо родичі не дотримувалися традицій, душі покійників могли помститися живим за неувагу до них. Звідси звичай тримати в миснику свячену воду, стрітенську свічку, пучки обрядового зілля. Утрадиційнено також оздоблення полиці різноманітними квітами, візерунками, різьбленими деталями, на яких відтворювалися давні оберегові сюжети.

У традиційному житлі важливу роль відігравала долівка (тік, земля, пізніше – підлога). Вважали, що від долівки залежало здоров'я родини. Мабуть, тому при будівництві оселі щонайперше вибирали сухі й підвищені місця, де б не було близьких підґрунтових вод. Нехтування цією традицією призводило до різноманітних простудних хвороб. Земляна долівка, а пізніше й підлога виконували важливі захисні функції. Якщо хтось у сім'ї лаявся, йому нагадували: “в хаті й земля чує”³³. Як бачимо, земля, тобто долівка, виконувала важливі оберегові функції в родинному житті, а тому до неї було шанобливе ставлення.

Поріг, за давніми народними віруваннями, – місце перебування душ предків, адже за первісним звичаєм мерців ховали в хаті й часто під порогом. Тому з ним було пов'язано багато народних обрядів. Його вважали межею між живим світом і мертвим, тому не можна було ступати на нього, а тільки дозволялося переступати. Поріг – символ початку чи закінчення дому, місце перебування душ предків рідної домівки. Цікавий обряд побутував на Гуцульщині. Молодий, ідучи до шлюбу, “віддавав честь” хатньому порогу – постукував у нього топірцем або палицею. Натомість наречену він повинен був на руках перенести через поріг – “бо її ще не знають душі покійників”, якщо ж знехтувати цим звичаєм, то прашури гніватимуться й чинити-

²⁹ Записи від жителя с. Голови Верховинського району Івано-Франківської області. Спогади про народні свята, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 9, спр. 66, арк. 2.

³⁰ Записи від старожилів с. Шевченкове Долинського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, 2008 р., *Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*, ф. 1, оп. 6, спр. 82, арк. 2.

³¹ Скуратівський, *Хатні обереги*, 80.

³² Георгій Булашев, *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування*. (Київ, 1992): 189.

³³ Архип Данилюк, “Народна архітектура. Хата: Обрядовість, семантика житла. Господарські будівлі,” *Історія української культури*, vol. 2. (Київ: Наукова думка, 2001): 120.

муть всілякі перешкоди новій родичці. Заходячи в оселю, молодятам слід переступати поріг лише правою ногою³⁴.

Вислови “вийти за поріг” чи “переступити поріг”, очевидно, мають на увазі початок життя. Тому в деяких регіонах, передовсім на Гуцульщині, несучи немовля хрестити до церкви, потрібно було покласти його біля порога на простелену лляну тканину, а матері – тричі переступити через сповиток. Потім кума брала дитину, виходила до порога в сінях, біля якого лежав ніж, переступала через нього і прямувала до вікна, щоб передати в хату немовля породільниці – “аби лихе око не зурочило новонародженого”. Якщо батьки бачили, що дитина намагається ходити, то відразу ставили його на поріг, а мати, взявши ножа, тричі “різала” між ногами символічну “нитку” і стільки ж разів приказувала “Розв’язую тобі пута”. Вірили, що після цього духи пращурів, котрі постійно живуть під порогом, допоможуть малюкові зробити перші кроки³⁵.

У народі побутувало чимало заборон, пов’язаних із порогом хати: виходити за поріг після заходу сонця, якщо вчувалося, що хтось гукає, – “тоді й сам покинеш свій дім”; переступати через нього, коли одна нога боса, а друга взута. Ці та інші повір’я засвідчують вагому роль порога в повсякденному житті. Відтак його завжди тримали в чистоті, бо він був своєрідною “візитною картою” оселі. Для добрих людей переступити поріг означало “зайти з добром”; небажаним же – “місце за порогом”. Тим, кого не хотіли впускати в оселю, казали: “Зависокі пороги на ваші ноги”³⁶.

Двері в хату, крім чисто практичного призначення, мали й оберегові функції – стерегли оселю від злих духів. На Святий вечір на дверях малювали крейдою хрестики, що мали “заступити дорогу нечистій силі”. У традиційному плануванні житла двері розташовували між піччю й мисником. Тому, коли випікали хліб, господиня наказувала хатнім “не рипатись”, тобто не входити і не виходити з оселі, бо хліб підгорить. За повір’ям, якщо на хлібних виробках з’явилися тріщини або западини, то це віщувало недобру ознаку для когось із членів родини – “бо через двері проник нечистий”. При похоронах небіжчика годилося виносити крізь двері “ногами вперед”, тричі постукавши труною об поріг, щоб покійник попрощався з родиною. При народженні дитини на одвірку робили зарубку, як символічну посвідку про поповнення родини новим членом. Таким чином, двері були свідком та охоронцем родовідних традицій. Цим визначались усталені форми взаємин, – через поріг, а отже, й через двері не можна було вітатися, передавати чи приймати будь-які речі. Звідси й похідні вислови: “як у Бога за дверима”, “ломитись у відчинені двері”, “не в ті двері піти” тощо³⁷.

Чимало народних повір’їв пов’язано із віником, якого використовували лише за прямим призначенням; за всіх інших випадків це призводило до небажаних наслідків. Наприклад, заборонялося бити ним як людей, так і тварин, бо на тілі з’явиться короста й здичавіє худоба; не можна ним вибивати одяг – “бо будеш хворіти”; переступати через нього, “бо згорбатієш або схуднеш”; спалювати в печі – “накличеш вітер”. Великим, навіть смертним гріхом було ставити віника на покуті – його постійним місцем був кут біля печі³⁸.

В інтер’єрі житлової кімнати оберегову функцію виконував вишитий рушник, захищаючи сім’ю від неприємностей. Традиційний український рушник супроводжував людину впродовж усього життя – від колиски і до домовини. Ним благословляли на щасливу життєву долю, скріплювали обряд кумівства (хрестини), дарували в далеку дорогу; якщо юнак йшов до війська, обнадіювали на щасливе повернення; давали згоду на шлюб, пов’язувала сватів, а на

³⁴ Архип Данилюк, “Народна архітектура. Хата: Обрядовість, семантика житла. Господарські будівлі,” ... 121.

³⁵ Скуратівський, *Хатні обереги*, 42.

³⁶ *Ibid.*, 43.

³⁷ Записи від старожилів с. Велика Волосянка Турківського району Львівської області. Спогади про святкування християнських свят, 2007 р., Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), ф. 1, оп. 6, спр. 84, арк. 2.

³⁸ *Ibid.*, 3.

весіллі – родину молодого. Зрештою, цим обрядовим виробом поєднували наречених, вони мали “стати на рушник”, тобто дати одне одному клятву на подружню вірність. Давньою традицією було зустрічати дорогих гостей хлібом-сіллю на рушнику; з ним входили в оселю, освячували криниці, обходили весняну ниву, дарували його майстрам, які будували хату. Коли помирала людина, на рушниках опускали труну в землю; ними обв’язували рамена хрестів на могилах і придорожні хрести.

Внутрішня орнаментация української хати, як уже було сказано вище, є традиційною і це пояснюється особливо символікою орнаментів, мальованих на вільних стінних просторах. Символіка цих орнаментів тепер уже забута, а особливо внутрішнє значення цих орнаментів, їхнє апотропеїчне значення.

Отже, символіка української традиційної хати була багатого і різноманітною, практично всі її елементи, окрім побутово-прагматичного, мали символічне значення, а у свідомості українського народу була моделлю Космосу. Внутрішню площу хати можна умовно поділити на робочу (мисник, долівка) обрядову (покутя, піч, стіл, сволок, комин, поріг, рушники) і побутову (ліжка, скриня, колиска, лава). Сьогодні в описаній символіці найважливіших елементів інтер’єру традиційної української хати бачимо пережитки примітивних уявлень людини про навколишній світ, які довго побутували, тому що село століттями жило в тяжких соціально-економічних умовах. Зі зміною умов життя, докорінною перебудовою сіл поступово відходить в історію прадавня символіка предметів побуту. Нове життя породжує нову символіку, яка ще більше його прикрашає і збагачує.

SUBJECTS OF THE INTERIOR OF THE UKRAINIAN TRADITIONAL HUT IN THE SPIRITUAL WORLD OF THE UKRAINIAN CARPATHIAN REGION

Svitlana BOYAN-GLADKA

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of Ethnology and Archeology,

Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Summary

The Ukrainian traditional hut, its interior items were studied in various aspects: material support and spiritual appointment. In most scientific papers, information on the symbolic-magic aspect of the interior of the hut are absent. Therefore, the study of the use of traditional dwelling in the spiritual environment of a peasant allows us to reveal the inner world of Ukrainians by the example of Hutsuls, Boyik, Lemkos. In the proposed article we aim to reconstruct the source information about Ukrainian traditional housing in the Ukrainian Carpathians of the late XIX – early twentieth century. The choice of such a time interval is conditioned, first of all, by the availability of published sources, which during the period under review were regularly published in ethnographic collections, memoirs of ethnographer-enthusiasts, and priests who were descriptive. Significant information in the study of the problem is collected during field ethnographic studies of ethnographers and directly by the author himself.

The spiritual world of the interior of the traditional Ukrainian hut among the ethnographic groups of the Carpathian region is considered. An attempt was made to determine the symbolic roots of the dwelling. It is known that in ancient times our ancestors called their home Bereginia, because it protected not only from cold, but from evil, but kept the purity of the human soul, sanctified its thoughts. It has long been considered its prototype of the universe, where the roof is a sky, its own home – the earth’s world, the lower part of the building – the underworld. Each part of the home had its symbolic meaning: the stove symbolized a family hearth and was sacred as a mother. She warmed up, fed everyone, and her fire was the good power coming from the sun. The most sacred place in the house was the devastation, where the icons were hung, decorated with towels and fragrant herbs, planting honorary guests, young people during the wedding, and put the grandfather on Christmas Day. It was investigated that the table in the peasant house was used as a ritual object, where ritual actions were carried out, which were supposed to ensure well-being in the house and prosperity. His sacredness was clearly manifested in the traditional way of mountain regions of the Ukrainian Carpathians to make the table bread of different sizes, especially on holidays. A special sacred significance in the spiritual life

of the Ukrainian people was not only the furnace, the cooking and the table, but also such as a chest, a bed, a cradle, a slime, a fireplace, thinkers, lava and even a deck.

After examining and analyzing the importance of interior design, a certain classification has been developed for several types, which made it possible to state the traditional view of the Ukrainian people. Namely, the internal area of the cottage is divided into a working place (the manger, the floor) ceremonial (cooking, oven, table, slab, fireplace, threshold, towels) and household (bed, chest, cradle, lava).

We managed to determine that, according to popular ideas, the decoration of housing, its attractive appearance also affected the character of family members. It has been established that traditional Ukrainian housing is a necessary condition for the existence of any person, therefore it occupies a very important place not only in the material but also in the spiritual culture of every nation. In the exterior, ethnic expression is expressed, mainly, in the way of designing individual elements. The interior is characterized by a greater ethnic specificity, which depends on external conditions: the nature of planning, arrangement, furniture, utensils, elements of decoration, etc. It also has its own symbolism at the level of world outlook and worldview. Accordingly, decorated dwelling, among other things, serves aesthetic needs. The decoration of the dwelling can rightly be called a special type of creative activity, which is associated with the creation of objects of decorative and applied arts and the search for their special place in the living space, with each element of the latter having its own symbolism.

It is determined that to date, in the described symbolism of the most important elements of the interior of the traditional Ukrainian house, we see remnants of primitive human perceptions of the surrounding world that lived for a long time, because the village lived for centuries in difficult socio-economic conditions. With the changing conditions of life, the radical restructuring of the villages gradually leaves in history the ancient symbolism of household items. A new life generates a new symbolism, which even more embellishes and enriches it.

Keywords: spiritual world, traditional home, interior, world view, world perception, folk beliefs, family rites.

REFERENCES

- Bulashev, Georgy. *Ukrainian people in their legends, religious beliefs and beliefs. Cosmogonic Ukrainian folk beliefs and beliefs*. Kyiv, 1992. (in Ukrainian).
- Daniluk, Arkhip. "Father's House", *October*, no. 11 (481), (1984): 101. (in Ukrainian).
- Daniluk, Arkhip. "Folk Architecture. Hut: Ritualism, Semantics of Housing. Household Buildings", *History of Ukrainian Culture*, vol. 2 (2001): 120. (in Ukrainian).
- Daniluk, Arkhip. *Ukrainian hut*. Kyiv: Scientific Opinion, 1991. (in Ukrainian).
- Faynik, Tatiana. "A tree as a symbol of well-being in the tradition of housing construction of Ukrainian mountain runners", *Scientific herald. National Forestry University of Ukraine*, vol. 16 (2006): 147. (in Ukrainian).
- Kolberg, Oskar. *Rus Karpacka, part I. All works*. Wroclaw-Poznan: PTL, 1970. Vol. 54. (in Polish).
- Kopura, Vladimir, Potapenko, Alexander, Dmitrenko, Mykola. *Dictionary of symbols of Ukrainian culture*. Kyiv: Millennium, 2002. (in Ukrainian).
- Malanchuk, Valentin. *The interior of Ukrainian folk dwelling*. Kyiv, 1973. (in Ukrainian).
- Onishchuk, Anton. "People's calendar: customs and beliefs are tied to single days of the year. Recorded in 1907–1910 in Zelenitsy Nadvirna district", [in 24 vol.]. *Materials to Ukrainian ethnology*. vol. 15. Lviv, (1912): 43
- Prykhodko, Mykola. "Housing of Ukrainians in the confluence of the Dniester and the Danube", *Folk art and ethnography*, no. 6, (1972): 31. (in Ukrainian).
- Radovich, Roman. "Manners and ordinances related to the construction of housing in the west of the Galician Boykivshchyna (based on the materials of Turkivsky and Starosambirskiy regions)", *Narodoznavchi Zoshyty*, no. 3–4 (2008): 255. (in Ukrainian).
- Samoilovich, Victor. *Folk creativity in the architecture of rural housing*. Kyiv: Derzhbudvyd Ukraïna, 1961. (in Ukrainian).
- Sileckiy, Roman. *Traditional building ritual of Ukrainians*. Lviv, 2011. (in Ukrainian).
- Skuratsky, Vasily. "Hut lanterns", *Bereginya*, no. 4 (2008): 84. (in Ukrainian).
- Stelmakh, Galyna. "Ethnographic zoning of Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries", *Scientific Notes of the Institute of Art Studies, Folklore and Ethnography of the Academy of Sciences of the USSR*, Vol. 4 (1958): 106–108. (in Ukrainian).
- The Interviews of Pankiv Anna Grigorievna 1919 g.n. and Vinnychuk Grigory Grigorovich 1920, 1999, Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk city), Fund 1, Series 8, File 5. (in Ukrainian).

The Records from old-timers village Holovy Verkhovyna district of Ivano-Frankivsk region. Memoirs on folk festivals, 2008, Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk city), Fund 1, Series 9, File 64. (in Ukrainian).

The Records from old-timers village Kalna Dolynsky district of Ivano-Frankivsk region. Memoirs on the celebration of Christian holidays, 2008, Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk city), Fund 1, Series 6, File 81. (in Ukrainian).

The Records from the old-timers village Shevchenkoy Dolynsky district of Ivano-Frankivsk region. Memoirs on the celebration of Christian holidays, 2008, Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk city), Fund 1, Series 6, File 82. (in Ukrainian).

The Records from the old-timers village Velyka Volosyanka of the Turka district of Lviv region. Memoirs on the celebration of Christian holidays, 2007, Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk (Ivano-Frankivsk city), Fund 1, Series 6, File 84. (in Ukrainian).

Zubrytsky, Mychajlo. *Collected works and materials. 3 vol., Vol. 1. Scientific works. Lviv*, 2013. (in Ukrainian).

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА

УДК 392.9

ДІЯЛЬНІСТЬ ВУДКОВИХ ТОВАРИСТВ У ГАЛИЧИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Олег ПРОЦІВ

Івано-Франківське обласне управління лісового та мисливського господарства,
вул. Грушевського 31, 76018, Івано-Франківськ, Україна, e-mail: oleg1965@meta.ua

Проілюстровано організацію Крайового рибальського товариства у Кракові, Львівського “Клубу вудкового спорту”, “Товариства любителів вудкового спорту”, “Варшавської спілки вудкарських спортивних товариств”, “Товариства любителів вудкового спорту” і товариства “Вудлице” у Станиславові, самбірського “Спортивно-рибальського товариства”, жидачівського “Мисливсько-рибальського товариства”, “Повітового рибальського товариства у Коломиї”, “Повітового рибальського товариства у Тереховлі”, “Підкарпатського товариства любителів вудкарського спорту” у Стрию. Проаналізовано діяльність цих товариств у сприянні розвитку спортивного рибальства, їх вплив на органи державної влади з метою охорони популяції риби. Виявлено низку інших товариств, метою яких було сприяння розвитку спортивного рибальства. Проведено порівняльний аналіз діяльності галицьких товариств щодо сприяння спортивному рибальству з аналогічними товариствами Європи. Проведено аналіз статуту і правил поведінки членів Львівського спортивного рибальського клубу.

Ключові слова: рибальство, Галичина, громадські організації, спортивне рибальство, вудка.

Сьогодні в Україні не врегульовані дієві механізми щодо ефективного партнерства органів публічної влади та громадських організацій у галузі рибальства. Для напрацювання дієвого механізму співпраці цінним є історичний досвід діяльності рибальських товариств Галичини ХІХ – початку ХХ ст. Інформація про діяльність Крайового рибальського товариства висвітлена у фаховому часописі товариства “Циркуляр” (“Okólnik”), згодом – “Рибальський циркуляр” (“Okólnik Rybacki”); часописі “Рибальський огляд” (“Przegląd rybacki”), газетах “Газета Стрийська” (“Gazeta Strzyjska”); часописі “Мисливець” (“Łowiec”), яке видавало Галицьке мисливське товариство, і “Верхи” (“Wierchy”), яке видавало Татшанське товариство. Багато інформації міститься також у центральному державному історичному архіві України, державному архіві Івано-Франківської області.

Будь-яке товариство завжди представлене різними верствами населення, а точніше – різними суспільними групами, які виділяються тієї чи іншої істотною ознакою, а саме: соціально-економічною, професійною, національною, віковою тощо і які характеризуються системою соціальних зв’язків і відносин. Механізм утворення і функціонування суспільних груп зумовлюється матеріальними інтересами людей, їхнім ставленням до власності, місцем, яке вони займають у системі суспільних відносин. Уперше рибалки Галичини об’єдналися 1879 року в Крайове рибальське товариство у Кракові. Статут товариства був затверджений рескриптом намісника Галичини 2 серпня 1879 року¹. Організуючи товариство, його члени ставили перед собою різні цілі, але з плином часу в лоні товариства утворюється група зацікавлених осіб, які ставлять перед собою специфічну мету – розвиток спортивного рибальства. Із цього приводу 23 травня 1894 року на загальних зборах Крайового рибальського товариства у Кракові його керівник З. Фішер виступив з ініціативою створення при товаристві “Клубу вудкового спорту” та запропонував прийняти відповідні зміни до статуту товариства². Слід відмітити, що ця ідея з першого разу не була підтримана, але про те, що ідея розвитку спортивного ри-

¹ Statut Krajowego Towarzystwa Rybackiego w Krakowie. Łowiec. 1879. № 12. S. 177–179.

² Protokół Walnego Zgromadzenia Krajowego Towarzystwa Rybackiego Odbytego Dnia 23 Maja 1894 w Krakowie w Sali Rady Miejskiej. Okólnik. 1894. № 11. S. 17–18.

бальства зацікавила членів товариства, свідчить той факт, що у витратах товариства була стаття на розвиток вудкового спорту³.

Ідея об'єднати любителів вудкового спорту була реалізована професором Ягеллонського університету – доктором Юліаном Новаком, який 1908 р. організував “Товариство любителів вудкового спорту”, офіс якого знаходився на вул. Граничній, 9 у Кракові. Почесним членом “Товариства любителів вудкового спорту” став чинний керівник Краківського рибальського товариства Фердинанд Вілкош⁴. Відповідно до статуту товариства, затвердженого намісником Галичини, головною його метою була опіка над вудковим спортом, а до завдань товариства належали: оренда та суборенда гірських рибальських ревірів для ловлі риби вудкою; організація заходів для піднесення популяції риби у річках. Щорічний членський внесок становив 50 крон, що у порівнянні з іншими товариствами був доволі високим⁵. На початку своєї діяльності товариство працювало збитково через великі інвестиції в охорону рибальських ревірів. Лише 1909 року товариство профінансувало рибальським охоронцям, які притягнули до відповідальності браконьєрів, премій на суму 413 крон. Ця сума виявилась більшою, ніж браконьєри сплатили штрафів. Крім виплати премій охоронцям товариство взяло на себе і юридичний супровід справ по браконьєрству у судах. Для цього на адвокатські послуги лише за 7 місяців 1909 року було витрачено 370 крон. На думку керівництва товариства, завдяки цим заходам практично було знищено професійне браконьєрство у Галичині. Всього у 1909 році доходи товариства склали 5 997 крон, в тому числі: зі сплати членських внесків – 3 354 крони, продаж риби – 266, субвенції від влади – 1 000 крон. Видатки у тому ж році склали 5270 крон, в тому числі: за оренду ревірів – 504, оплата рибальським охоронцям (17 осіб) – 1 950, їх забезпечення спорядженням – 41⁶. Тогочасна преса зазначала, що вудковий спорт позитивно впливав не лише на розведення популяції риби, але й на туристичну галузь⁷.

Варто наголосити, що на відміну від Галичини розвиток вудкарських товариств у Європі набув більшого значення. Так, у Франції в 1906 р. нараховувалось 600 вудкарських товариств, що об'єднували у своїх рядах 350 тис. прихильників цього виду спорту. Для підтримки вудкарських товариств уряд Франції 1905 року виділив у перерахунку 715 тис. крон⁸, а у попередньому році допомогу товариствам профінансували на суму 50 тис. франків. Галицькі любителі спортивної рибалки намагались отримати державну субвенцію, але їм у цьому було відмовлено⁹. У Бельгії любителів вудкового спорту нараховувалось 100 тисяч осіб, які сплачували податків на суму 200 тис. франків¹⁰. 1904 року в Росії в місті Петербург любителі спортивного рибальства організували “Вудковий клуб у Петербурзі”¹¹. На думку тогочасних галицьких дослідників рибальської галузі, в Англії та Франції найкращі ревіри орендують вудкарські товариства, і там найкраще ведеться рибне господарство¹². Для популяризації спортивного рибальства товариства часто надавали учням і студентам на час літніх канікул картки для вудіння за 3 зл. із правом риболовлі на іпідпорядкованих їм угіддях¹³. Популяризація вудкового спорту не залишилась поза увагою українського товариства “Просвіта”. В “Ілюстрованому народному календарі товариства “Просвіта” на звичайний рік 1911”¹⁴ та “Календарі товариства “Просвіта” на звичайний рік 1927”¹⁵ публікували терміни, коли дозволено ловити рибу вудкою.

³ Przychodu i Rozchodu funduszu krajowego Tow. Rybackiego w Krakowie. Okólnik. 1891. № 5. S. 8.

⁴ Ruch członków. Okólnik. 1908. № 105. S. 113–114.

⁵ Towarzystwo miłośników sportu wędkowego w Krakowie. Okólnik. 1907. № 92. S. 76–78.

⁶ Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa miłośników sportu wędkowego w Krakowie, za rok 1910. Okólnik. 1909. № 112. S. 178–181.

⁷ Protokół XXX. Walnego Zgromadzenia członków krajowego Towarzystwa rybackiego, odbytego dnia 29. maja 1907 r. w sali Rady powiatowej w Krakowie. Okólnik. 1907. № 94. S. 154.

⁸ Towarzystwo wędkarskie we Francji. Okólnik. 1906. № 87. S. 258–259.

⁹ Popieranie rybactwa we Francji. Okólnik. 1906. № 82. S. 102.

¹⁰ Demonstracyjny pochód wędkarzy w Belgii. Okólnik. 1909. № 106. S. 217–218.

¹¹ Klub wędkowy w Petersburgu. Okólnik. 1904. № 69. S. 109.

¹² Wędkarze jako dzierżawcy wód. Okólnik. 1907. № 93. S. 139.

¹³ Kronika Towarzystw Rybackich. Przegląd rybacki. 1929. № 12. S. 777.

¹⁴ Календар рибальський для Королівства Галичини і Володимирії wraz з Великим Княжеством Краківським. Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” на звичайний рік 1911. 1911. Річн. XXXIV. С. 7.

¹⁵ Ловецький і рибальський календарі. Календар товариства “Просвіта” на звичайний рік 1927. 1926. Річн. 49. С. 7.

Діяльність товариств, які займались розвитком спортивного рибальства, не втратила своєї актуальності у Галичині при її входженні до складу Другої Речі Посполитої. Щоб координувати діяльність товариств, які пропагували розвиток вудкарського спорту, 1933 року у Варшаві навіть було організовано “Спілку вудкарських спортивних товариств”¹⁶. Багато таких товариств діяло й на території Галичини. Зокрема, у Косівському повіті діяла філія “Товариства любителів вудкового спорту”, членом якої був українець Ю. Шпитько¹⁷. У 1929 році у м. Стрий було організоване “Підкарпатське товариство любителів вудкарського спорту”. Офіс товариства знаходився на вул. Я. Фредра, 3. У 1934 р. товариство нараховувало 40 членів, а членські внески складали 16 злотих. Щоб мати змогу займатись рибальським спортом, члени товариства орендували на річці Стрий XIV рибальський ревір, що знаходився біля села Дуліби¹⁸. Керівником товариства був Зеєман, заступником Шуї, секретарем – Терлецький, касиром Петрі. До ревізійної комісії входили Щуплакевич, Островський, Новосельський¹⁹. Серед членів товариства був редактор місцевого часопису С. Козловський та професор гімназії А. Смоляна²⁰. Товариство займалося також благодійністю. Так, у 1934 році воно перерахувало 20 злотих у фонд допомоги потерпілим від повені²¹.

На загальних зборах товариства 27 лютого 1938 року було прийнято рішення домагатись від влади дієвого контролю за роботою фабрики целюлози, яка будується у Жидачеві, та діючої у Гніздичеві з метою зменшення викиду шкідливих речовин в ріки. Про важливість діяльності Підкарпатського товариства любителів вудкарського спорту свідчить той факт, що на зборах була присутня делегація зі Львова, а саме: представник воєводства – Антоній Левандовський та рільничої палати – інженер Малицький²².

Розвиток спортивного рибальства стимулював розвиток товариств у Галичині. У “Хроніці рибальських товариств” відзначалось, що у 1929 р. в східній частині Галичини нараховувалось 5 товариств: “Повітове рибальське товариство у Коломиї”, засноване у 1923 р. (42 члени); “Повітове рибальське товариство у Теревовлі” (1923 р. – 25 членів). З 1925 року у Станиславові існувало “Товариство любителів вудкового спорту”. Філії цього товариства існували у Львові, Ходорові, Стрию, Калуші, Надвірній, Биткові і Тисмениці (300 членів). У 1928 році у Самборі було організоване “Спортивно-рибальське товариство” і цього ж року було також організоване “Мисливсько-рибальське товариство” у Жидачеві та Самборі²³. З метою забезпечення розвитку вудкового рибальства товариство зверталось до Станиславівського воєводи щодо масового незаконного вилову дрібної риби, що мало місце у травні 1926 р.²⁴.

Також це товариство спільно з іншим Станиславівським товариством “Вудлище” та зі старостами повітів Станиславівського воєводства вживали низку заходів у боротьбі із захворюванням риби у водоймах та вимагали надання дотацій рибальським організаціям²⁵. У 1927 році

¹⁶ U progu sezonu wędkarskiego. Gazeta Stryjska. 1934. № 15. S. 2.

¹⁷ Державний архів Івано-Франківської області, м. Івано-Франківськ, ф. 2, Станиславське воєводське управління, м. Станислав, 1919–1939 рр. оп. 9, спр. 650, Списки членів правління рибальських товариств в повітах воєводства. 21 березня – 11 квітня 1935 р., арк. 17–18.

¹⁸ U progu sezonu wędkarskiego. Gazeta Stryjska. 1934. № 15. S. 2.

¹⁹ Podkarpackie Tow. Miłośników Sportu Wędkarskiego. Gazeta Stryjska. 1934. № 8. S. 2.

²⁰ Державний архів Івано-Франківської області, м. Івано-Франківськ, ф. 2, Станиславське воєводське управління, м. Станислав, 1919–1939 рр. оп. 9, спр. 650, Списки членів правління рибальських товариств в повітах воєводства. 21 березня – 11 квітня 1935 р., арк. 19.

²¹ Lista skladek na rzecz pomocy dla ofiar powodzi złożonych w Powiatowym Komitecie Pomocy dla Powodzian. Gazeta Stryjska. 1934. № 32. S. 32.

²² Walne Zebranie Podkarpackiego T-wa Miłośników Sportu Wędkarskiego w Stryju. Gazeta Stryjska. 1938. № 10. S. 3.

²³ Kronika Towarzystw Rybackich // Przegląd rybacki. 1929. № 12. S. 776–779.

²⁴ Державний архів Івано-Франківської області, м. Івано-Франківськ, ф. 2, Станиславське воєводське управління, м. Станислав, 1919–1939 рр. оп. 9, спр. 56, Листування з повітовими староствами про стан рибних господарств в повітах. 4 травня 1925 – 11 грудня 1929 рр., арк. 94.

²⁵ Державний архів Івано-Франківської області, м. Івано-Франківськ, ф. 2, Станиславське воєводське управління, м. Станислав, 1919–1939 рр. оп. 9, спр. 285, Листування з Міністерством землеробства і повітовими староствами про боротьбу з захворюванням риби у водоймах і про надання дотацій рибальським організаціям. 16 червня 1930 р. – 13 листопада 1931 р., арк. 32–33.

воно впливало на орендарів, які не зарибнювали власні угіддя, змушуючи їх закупити ікру для зариблення Бистриці Солотвинської²⁶. Слід зауважити, що й серед членів товариства були порушники вимог рибальського законодавства. Так, у 1934 р. порушено карну справу проти орендаря XIX округу р. Бистриця Ф. Фрізнера й делегата Товариства любителів вудкового спорту Р. Матусова. Порушення полягало у вилові риби сітками у недозволеній час. Таким способом було спіймано 400 кг нерестової марени та підуста²⁷.

Прихильники спортивного рибальства об'єднались й у Львові. Так, відповідно до статуту "Спортивного рибальського клубу у Львові", затвердженого 1936 року, головною метою клубу була підтримка вудкового спорту, раціональне господарювання у гірських водах. Для досягнення цієї мети визначалось, що клуб повинен брати в оренду та суборенду ревіри, які можна використовувати для спортивного рибальства; підвищувати чисельність риби в орендованих рибальських ревірах за допомогою точного виконання вимог рибальського законодавства; зариблювати орендовані рибальські ревіри; організовувати спеціалізовані господарства із штучного розведення риби; утримувати відповідну кількість рибальських охоронців для боротьби з браконьєрством; точно виконувати вимоги вилову риби, довжина якої відповідає вимогам законодавства; охороняти річки й стави від забруднення відходами виробництва; виходячи з фінансових можливостей будувати відпочинкові бази біля рибальських ревірів; вести пропаганду рибальського спорту.

Другий розділ визначав, що термін діяльності клубу є необмеженим, а сфера його діяльності поширюється на всю Другу Річ Посполиту, хоча й було обумовлено, що першіть у його діяльності належить гірським рибальським ревірам східної Малопольщі. У своїй діяльності клуб зобов'язувався підтримувати тісні зв'язки з Крайовим рибальським товариством.

Відповідно до статуту члени клубу мали три різні статуси: звичайний, заслужений, протектор клубу. Звичайним членом клубу могла стати особа, яка любить вудковий спорт. Для вступу до клубу необхідно було, щоб за претендента поручилось двоє членів клубу. Прийом звичайних членів здійснювався керівництвом клубу. Члени клубу були зобов'язані сплачувати членські внески. Щоб отримати статус заслуженого, потрібно було мати особливі заслуги у галузі спортивного рибальства. Питання надання статусу заслуженого члена приймалось на загальних зборах, причому було необхідно, щоб за це рішення проголосували 2/3 членів клубу. А щоб отримати статус "протектора", потрібні були голоси всіх членів клубу.

Члени клубу мали право брати участь у засіданнях клубу, виловлювати рибу виключно вудкою у ревірах, які орендував клуб. Статут передбачав також, що право вилову риби розповсюджувалось на членів сім'ї (дружину, синів та дочок, які досягли 15-річного віку).

Крім цього, у статуті клубу містились розділи, що регламентували діяльність клубу: фінансування, управління клубом, діяльність ревізійної комісії, делегати клубу, виключення членів клубу, третейський (товариський) суд, припинення діяльності клубу.

Крім статуту, що регламентував діяльність товариства, для членів клубу існували окремі правила поведінки. Серед іншого визначалось:

1. Право вилову риби на рибальських ревірах, орендованих клубом, відноситься виключно до членів клубу та їхніх родин.

2. Вилов риби дозволяється виключно вудкою. У форельних ревірах заборонено виловлювати рибу з використанням як приманки черв'яка або живої риби. Під час риболовлі членам клубу заборонено залучати до вилову риби рибальських охоронців. Рибалка може мати помічника, але його допомога повинна обмежуватися носінням багажу.

4. Керівнику клубу дозволено запрошувати гостей для вилову риби.

²⁶ Державний архів Івано-Франківської області, м. Івано-Франківськ, ф. 26. Богородчанське повітове староство, м. Богородчани, 1918–1932 рр. оп. 2, спр. 242, Листування зі Станіславським товариством рибалок про розведення риби в річці Бистриця Солотвинська. 22 лютого 1927 р. – 18 травня 1929 р., арк. 5.

²⁷ Державний архів Івано-Франківської області, м. Івано-Франківськ, ф. 6, Станіславське повітове староство, м. Станіслав, 1918–1939 рр. оп. 2, спр. 47, Циркулярні розпорядження Станіславського воєводського управління про правила рибальства а території Станіславського повіту. 17 грудня 1921 р. – 6 серпня 1935 р., арк. 127.

5. У випадку, якщо зловлена риба мала менший розмір, ніж це було визначено законодавством, її потрібно було обережно зняти з гачка та випустити у воду.

6. Заборонявся продаж виловленої риби.

7. Слід було уникати вилову риби у святкові дні та поблизу костелів, церков і публічної дороги.

8. Вилов риби повинен був відповідати спортивним принципам (не кількість, а якість).

10. Під час вилову риби члени товариства повинні з пошаною ставитись до місцевого населення: не топтати траву та сільськогосподарські культури, зупиняти браконьєрство й передавати порушників органам влади.

11. Перед виїздом на риболовлю потрібно було повідомити керівника рибальського ревіру про місце риболовлі, щоб в одному й тому ж місці не збиралось багато рибалок.

12. Після проведення риболовлі слід було повідомити керівника ревіру про кількість виловленої риби²⁸.

Слід зазначити, що розвитку спортивного рибальства сприяли й товариства, які не були напряму пов'язані з рибальством. Зокрема, відомо, що при Татранському товаристві, яке в основному розвивало туризм на теренах Карпат, існував також "Вудкарський клуб"²⁹. Товариство спричинилось до зариблення гірських річок³⁰ і тим самим розвивало туристичний потенціал Карпат³¹.

Встановлено, що наприкінці XIX ст. у Галичині організовано товариства з метою розвитку спортивного рибальства. Їх головною метою було сприяння розвитку спортивного рибальства через належну охорону рибальських ревірів, зариблення річок, пропаганду рибальства у засобах масової інформації, сприяння заняттю рибальством для членів товариства. Розвиток спортивного рибальства у Галичині був на нижчому рівні, ніж в інших європейських країнах.

ACTIVITIES OF FISHING COMPANIES IN GALICIA IN 19th – EARLY 20th CENTURIES

Oleg PROTSIV

*Main Specialist of Ivano-Frankivsk Regional Agency
for Forestry Resources and Hunting*

Summary

It is illustrated the organization of the Provincial fishing company in Krakow, Lviv "Club of fishing sports", "Society of fishing sports", "Warsaw society of sports fishing associations", "Society of sport fishing lovers" and the company "Rod" in Stanislaw, Sambiri "Sport-fishing Association", Zhydachiv "Hunting and fishing society", "Provincial fishing company in Kolomyia", "Provincial fishing company in Terebovlya", "Subcarpathian Society of sport fishing lovers" in Stryi. It was analyzed the activity of these societies in the promotion of sport fishing, their impact on public authorities to protect fish populations. It was found a number of other societies, which purpose was to promote the development of sport fishing. It was made a comparative analysis of the activities of Galician companies to promote sport fishing with similar companies in Europe. It was made the analysis of the statute and rules of conduct for members of Lviv sports fishing club.

Keywords: *fishing, Galicia, NGOs, sport fishing, fishing rod.*

REFERENCES

- "Beskid Niski jako teren turystyczny", Wierchy, Kraków: 1929. (in Poland).
 "Derzhavnyj arkhiv Ivano-Frankivs'koj oblasti, m. Ivano-Frankivsk, f. 2, Stanyslavs'ke voievods'ke upravlinnia, m. Stanyslav, 1919–1939 rr.", op. 9, spr. 650, Spysky chleniv pravlinnia rybal's'kykh tovarystv v povitakh voievodstva. 21 bereznia – 11 kvitnia 1935 r. (in Ukrainian).
 "Demonstracyjny pochód wędkarzy w Belgii", Okólnik, Kraków: 1909. (in Poland).

²⁸ Statut i regulamin Sportowego Klubu Rybackiego we Lwowie. Lwów: Drukarnia Kupiecka, 1936. S. 1–8.

²⁹ Różne sprawy. Wierchy. 1924. S. 224.

³⁰ Kronika. Wierchy. 1930. S. 134.

³¹ Beskid Niski jako teren turystyczny. Wierchy. 1935. S. 94.

“Kalendar rybats’kyj dlia Korolivstva Halychyny i Volodymyryi wraz z Velykym Kniazhestvom Krakivs’kym”, Iliustrovanyj narodnyj kalendar tovarystva “Prosvita” na zvyčajnyj rik 1911, L’viv: 1911. (in Ukrainian).

“Klub wędkowy w Petersburgu”, Okólnik, Kraków: 1904. (in Poland).

“Kronika Towarzystw Rybackich”, Przegląd rybacki, Kraków: 1929. (in Poland).

“Kronika”, Wierchy, Kraków: 1930. (in Poland).

“Lista składek na rzecz pomocy dla ofiar powodzi złożonych w Powiatowym Komitecie Pomocy dla Powodzian”, Gazeta Stryjska, Stryj: 1934. (in Poland).

“Lovets’kyj i rybats’kyj kalendari”, Kalendar tovarystva “Prosvita” na zvyčajnyj rik 1927, L’viv: 1926. (in Ukrainian).

“Popieranie rybactwa we Francyi”, Okólnik, Kraków: 1906. (in Poland).

“Protokół Walnego Zgromadzenia krajowego Towarzystwa rybackiego odbytego dnia 23 maja 1894 w Krakowie w sali Rady miejskiej”, Okólnik, Kraków: 1894. (in Poland).

“Przychodu i Rozchodu funduszów krajowego Tow. Rybackiego w Krakowie”, Okólnik, Kraków: 1891. (in Poland).

“Podkarpackie Tow. Miłośników Sportu Wędkarskiego”, Gazeta Stryjska, Stryj: 1934. (in Poland).

“Różne sprawy”, Wierchy, Kraków: 1924. (in Poland).

“Ruch członków”, Okólnik, Kraków: 1908. (in Poland).

“Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa miłośników sportu wedkowego w Krakowie, za rok 1910”, Okólnik, Kraków: 1909. (in Poland).

“Statut krajowego towarzystwa rybackiego w Krakowie”, Łowiec, L’viv: 1879. (in Poland).

“Statut i regulamin Sportowego Klubu Rybackiego we Lwowie”, drukarnia Kupiecka, L’viv: 1936. (in Poland).

“Towarzystwo miłośników sportu wędkowego w Krakowie”, Okólnik, Kraków: 1907. (in Poland).

“Towarzystwo wędkarskie we Francyi”, Okólnik, Kraków: 1906. (in Poland).

“U progu sezonu wędkarskiego”, Gazeta Stryjska, Stryj: 1934. (in Poland).

“U progu sezonu wędkarskiego”, Gazeta Stryjska, Stryj: 1934. (in Poland).

“Walne Zebranie Podkarpackiego T-wa Miłośników Sportu Wędkarskiego w Stryju”, Gazeta Stryjska, Stryj: 1938. (in Poland).

“Wędkarze jako dzierżawcy wód”, Okólnik, Kraków: 1907. (in Poland).

УДК 94 (477) “1940/1960”:331.556.2

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВИМІР ОРГАНІЗОВАНИХ МІГРАЦІЙ В УРСР (1940–1960-ті рр.)

Наталія КАСЬЯНОВА

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
кафедра історії та філософії історії,
вул. Пирогова 9, 01601, Київ, Україна
e-mail: n.m.kasyanova@gmail.com*

У статті на основі матеріалів з державних архівів Донецької та Київської областей охарактеризовано географію організованих міграцій в УРСР у 1940–1960-ті рр. Особливу увагу приділено поділу території республіки на зони внутрішньореспубліканського переселенського руху. Проаналізовано обсяги і динаміку механічного руху населення по різних областях республіки та з'ясовано причини їх міграційної привабливості. З'ясовано, що урядова політика переселень та оргнаборів, спираючись на географічний принцип, часто ігнорувала закони соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: організована міграція, переселенський рух, області виходу, області входу.

Українська Радянська Соціалістична Республіка, особливо її Південно-Східний регіон, в межах СРСР була важливим господарським регіоном і спеціалізувалася на виробництві найважливіших видів промислової продукції та вирощенні сільськогосподарських культур. Забезпечення господарського розвитку УРСР вимагало значного трудового потенціалу. Однією з форм поповнення трудовими ресурсами найважливіших народногосподарських об'єктів була урядова політика переселення та оргнаборів. Її активне запровадження радянський уряд легко пояснював наявністю на сході та півдні республіки ряду економічних районів, що значно переважали західні області за загальним розміром територій і площею плодючих земель та начебто поступалися за загальною чисельністю населення і трудових ресурсів. Необхідність пом'якшення та поступового усунення серйозних диспропорцій в розміщенні населення і трудових ресурсів по території республіки і країни в цілому, а також завдання найбільш раціонального та ефективного використання природних багатств створювали, на думку радянської влади, об'єктивну необхідність переміщення населення з надлишкових за трудовими ресурсами західних областей до трудодефіцитних східних та південних регіонів республіки. Така позиція щодо переміщення населення суттєво вплинула на створення нових міст і великих промислових підприємств на сході та півдні УРСР.

Радянські дослідники вивчали територіально-галузевий перерозподіл трудових ресурсів згідно з ідеологічними традиціями, наголошуючи на його економічній доцільності. Це здебільшого роботи економістів та правознавців¹. Сучасні науковці вивчають організовані міграції в обмеженому географічному просторі, акцентуючи увагу переважно на найбільших територіальних зонах організованого та стихійного механічного руху населення².

В Українській республіці міграція була порівняно значною та впливала на розміщення населення по території республіки. Внутрішньореспубліканські переселення спрямовувались в першу чергу в Донецько-Придніпровський та Південний економічний райони. Передовсім це Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Одеська, Миколаївська області. Саме вони були головними в республіці по прийому робочої сили через систему організованих наборів.

¹ Загробська А. Ф. *Організовані переселення в системі міграцій населення УРСР*. (Київ: Наук. думка, 1974), 112; Янковская Е. А. *Перераспределение трудовых ресурсов*. (Київ: Наукова думка, 1978): 132.

² Алфьоров М. А. *Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939–1959 рр.)*. (Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2008): 192; Жбанова К. Ю. “Організовані переселення в південні області Української РСР у 1955–1967 рр.” *Сіверянський літопис* 2 (122) (2015): 163–170.

Слід підкреслити, що потреби цих міст у зростанні чисельності робочого населення нерідко вступали в суперечність із можливістю розміщення його в територіальних міських межах. Значні обсяги переселень вимагали розвиненої інфраструктури міст і перш за все наявності житлового фонду. Найчастіше можливість розміщення новоприбулого населення вступала в суперечність з потенціалом міст вселення. Архівні довідки неодноразово фіксують випадки відмов керівництва підприємств від прийому прибулих за оргнаборами саме через неспроможність їх влаштування³.

Більш того, керівникам підприємств в окремих випадках було зручно навіть користуватися робочою силою із приміських зон, що сприяло інтенсифікації маятникових міграцій, тобто міграцій між місцями постійного проживання і місцями праці. Такий підхід вирішував не лише проблему розміщення робітників, а й дозволяв певною мірою уникнути необхідності навчання працівників, які поступали по оргнаборах. Оскільки практика оргнаборів характеризувалась значними зворотними потоками, а отже, і плинністю кадрів, підприємства були вимушені витрачати значні кошти на навчання новоприбулих. Особливо це стосувалось набраних із сільських місцевостей, які про виробничу діяльність мало що знали.

Окремі виробництва потребували значної кількості працівників лише в певний період часу (сезон) і забезпечувати їх постійною роботою не мали можливості. З огляду на це, утримувати їх увесь цей час було нерационально та нерентабельно. Так, у 1954 р. керівництво Верхнянської дослідно-селекційної станції клопотало перед Київською обласною радою депутатів трудящих про зняття з неї наряду організованого набору сезонної робочої сили в кількості 115 осіб у Черкаській області. Замість того просили дозволити здійснити організований набір сезонної робочої сили в сусідньому Христинівському районі, де до того вони щороку проводили набори робітників. Оскільки практика залучення місцевих робітників з околиць сіл домінувала в кадровій політиці дослідно-селекційної станції, то гуртожитків для розміщення робітників з віддалених районів не було. Окрім того, науково-дослідна робота станції потребувала певної кваліфікації робочої сили, а отже, залучення робітників, котрі працювали на селекційній станції вже по кілька років, вирішувало проблему їх необхідної кваліфікації⁴.

Таким чином, узявши за основу державної переселенської політики принцип перерозподілу трудових ресурсів за географічною ознакою, уряд УРСР ігнорував об'єктивні потреби виробництв та колгоспів у робочій силі, а також їх матеріальні можливості щодо розміщення новоприбулих.

За підрахунками В.І. Товкуна місцями виходу мігрантів були 19 областей республіки, а місцями входу найбільших за розмірами міжобласних внутрішньореспубліканських переміщень – вісім областей УРСР⁵. Поряд з цим усі області, що були місцями входу великих потоків переселенців, були й місцями їх виходу, хоча кількість останніх у кожній з них, як правило, менша, ніж перших.

За характером участі в переселенському русі області УРСР можна поділити на три зони. До першої, яку назвемо зоною безперервного переселення на південь республіки та за її межі, належать 15 областей (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Полтавська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Черкаська, Чернігівська), що формували щорічно протягом досліджуваного періоду ці переселення в основному із сільського населення. Переселені цими областями сім'ї становили 84,5% загальної кількості переселених сімей УРСР, з них 68,5% – на південь УРСР, 27,5% – у Казахську РСР, 4% – в РРФСР⁶. Внутрішньообласних переселень ці області не провадили.

³ Информации, справки, докладные записки партийных органов и организаций о трудоустройстве, культурно-бытовых условиях молодежи, прибывшей на шахты области, 24 листопада 1955 р., Державний архів Донецької області, ф. 326, оп. 10, спр. 508, арк. 2.

⁴ Листування з обласними відділами соціального забезпечення, фінансовим та оргнабору, 1954 р., Державний архів Київської області, ф. Р-880, оп. 11, спр. 536, арк. 26.

⁵ Товкун В. І. "Особливості міграції населення Української РСР у 1959–1963 pp." УІЖ 4 (1966.): 55.

⁶ Загорьська, *Організовані переселення в системі*, 49.

Друга зона об'єднує сім областей (Луганська, Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Запорізька, Одеська, Харківська), де відбувались в основному внутрішні переселення і незначні за межі республіки – лише сім'ї міських жителів. Ця зона порівняно з першою відіграла меншу роль у переселенському русі. До третьої зони належали області з відносно невисокою густотою населення і наявністю значних земельних ресурсів – Кримська, Миколаївська, Херсонська. Це зона, до якої переселялись з інших областей республіки.

Отже, якщо за рахунок переселень чисельність населення в першій зоні зменшувалась, то в другій і третій – збільшувалась. У загальній кількості прийнятих цими областями сімей найбільшу частку посідали області Донецько-Придніпровського району. У ньому осідало близько 63% переміщеного міського населення. Причому більше половини районного обсягу механічного приросту населення припадало на Донецьку і Луганську області⁷. Значним був механічний приріст населення також у Кримській області, чисельність населення якої внаслідок міграції збільшилась у період, що вивчається, на 62,4%. На Херсонську і Миколаївську області припадало відповідно 18% і 13% переселень⁸.

Розглянемо як розподілялись області за обсягом переселень. Головною особливістю першої зони є відносно висока густина населення і переважання сільськогосподарського виробництва. Відмінності в розмірах переселень областей цієї зони залежали від рівня їх економічного розвитку. Мінімальні розміри переселень у цій зоні мали Закарпатська та Чернігівська області, де через особливі природно-кліматичні умови і традиції, недостатній розвиток сфери прикладання праці сформувалася схильність переважно до сезонних міграцій. Максимальний рівень переселень спостерігався в порівняно мало урбанізованій Вінницькій області. Високий рівень переселень мала також Житомирська область, низький – Київська, де м. Київ забезпечувало населення місцями прикладання праці, не викликаючи необхідності в зміні місця проживання.

Другу зону за рівнем економічного розвитку й обсягом переселень можна поділити на дві групи – області гірничопромислові (Луганська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Харківська) і багатоземельні, але відносно рідко заселені – Одеська, Кіровоградська. У першій групі найбільший обсяг переселень мала Донецька область, найменший – Харківська та Запорізька. При незначних у цілому організованих переселеннях за межі УРСР на гірничопромислові області припадало близько половини організованих внутрішньообласних переселень республіки.

Отже, п'ять областей республіки – Волинська, Закарпатська, Ровенська, Чернівецька, Херсонська – опинились осторонь від великих переміщень населення. Великою кількістю переселенців відзначалися райони Донбасу і Придніпров'я, куди спрямовували людей з багатьох областей республіки. При цьому варто звернути увагу, що в ці райони із західних областей, які мали найбільший резерв робочої сили в УРСР, великих міграційних переміщень не було, що свідчить про певні недоліки в роботі органів оргнабору та переселення в західних областях.

Подальший аналіз територіальних напрямів переміщень населення Української республіки доводить, що існували серйозні недоліки в заходах організації планових переселень населення. Південно-Східні області УРСР, які потребували збільшення чисельності населення й трудових ресурсів і були місцями вселення організовано переміщеного населення, мали низький рівень осідання й закріплення новоприбулих. Існування великих за розмірами зворотних потоків завдавало значних збитків народному господарству республіки та бюджету СРСР.

Таким чином, головні територіальні напрямки міжобласних внутрішньореспубліканських міграцій характеризувались інтенсивним міграційним обігом між областями Донецько-Придніпровського району, наявністю великих міграційних потоків, спрямованих здебільшого із заходу на схід, значними міграційними зв'язками між східними областями та міцним міграційним тяжінням великих міст республіки, які приваблювали значні потоки мігрантів та переселенців не лише зі своїх, а й сусідніх областей. Серед тих, що переселялись у сільську місцевість, найбільші потоки спрямовувались із західних у південні області республіки.

⁷ Товкун, "Особливості міграції населення", 51.

⁸ Загробська, *Організовані переселення в системі*, 49.

Не варто забувати, що УРСР брала участь й у зовнішніх міграційних зв'язках з іншими республіками СРСР, що характеризувалось різноманіттям напрямків. Через систему оргнабору десятки тисяч робочих кадрів спрямовувались у райони освоєння цілинних і залежних земель, в лісову промисловість Архангельської, Іркутської областей, Карельської і Комі АРСР, на будівництво найважливіших пускових об'єктів Казахської РСР, а також на транспортне будівництво електростанцій в різних районах РРФСР. Активний переселенський рух був спрямований як за межі УРСР, так і до республіки.

Найбільшу силу тяжіння під час організованих переміщень мали міста. Внутрішньореспубліканські міграції, пов'язані з міськими місцевостями УРСР, склали приблизно дві третини в загальному обсязі міграцій по містах України. В результаті міграції між міськими і сільськими місцевостями Української РСР останні втрачали на користь перших значну частину свого населення. Це стосувалося переважно тих областей, де переселенські контингенти формувались за рахунок жителів села. Важливою причиною цього переміщення був бурхливий розвиток промисловості, який супроводжувався залученням до індустріального виробництва нових мас населення. Переважання сили тяжіння великих міст під час організованих переміщень пов'язане не лише із цілеспрямованою переселенською урядовою політикою. Окрім цього переміщенням сприяла певна різниця в життєвому рівні міського і сільського населення, яка станом на 1940–1960-ті рр. залишалась досить істотною. По-перше, розміри середньомісячної заробітної плати в різних економічних районах, областях та галузях народного господарства республіки були неоднаковими, внаслідок цього цей показник виступав як активний регулятор під час обрання району для пересування. Другим важливим важелем в пересуванні робочої сили була забезпеченість житлом. Між тим у житлових умовах та благоустрої, як і в рівні зарплати, були досить суттєві як регіональні так і галузеві відмінності, що також стимулювало до зміни місця роботи та проживання. До речі, на практиці саме ці відмінності часто призводили до порушення бажаних державою міграційних переміщень населення між районами. І нарешті, міста надавали можливість не лише покращити матеріальне становище й підвищити життєвий рівень шляхом влаштування на роботу на промислові підприємства та будівництва, а й зосереджували переважну більшість досягнень виробничої та соціальної інфраструктури.

В усіх без винятку областях УРСР у містах спостерігався механічний приріст населення. Але розподіл цього приросту по території республіки був дуже нерівномірним. Домінуюче становище за цим показником займали, як уже було зазначено, Донецько-Придніпровський та Південний економічні райони. Приблизно 50% збільшення кількості населення цих районів відбувалось здебільшого через механічний приріст, причому більше половини районного обсягу його припадало на Донецьку і Луганську області. Значним був механічний приріст міського населення також у Дніпропетровській, Харківській і Запорізькій областях Донецько-Придніпровського району, а також у Криму, Київщині та в Одеській області. На вісім вищезазначених областей припадало 77% усього механічного приросту міського населення республіки, в той час як у більшості західних областей він не досягав і 30%⁹. Отже, при зростанні чисельності населення за рахунок переселень та міграцій у цілому в усіх міських місцевостях особливо значним воно було в розвинених у промисловому відношенні областях Лівобережжя та в областях з великими індустріальними центрами. Швидкі темпи індустріального розвитку міст супроводжувались зростанням потреб у робочій силі для різних галузей господарства. Поряд із тим виникала необхідність у розширенні міського комунально-побутового обслуговування, що знову вимагало збільшення кількості трудящих. Усе це і створювало об'єктивні передумови для подальшого переселення населення у великі міста. Цей напрям державної політики доповнювався збереженням значної притягальної сили великих міст для населення. Таким чином, роль механічного приросту в збільшенні кількості населення була більшою там, де розташовувались великі міста, оскільки маючи менший природний приріст населення у порівнянні із середніми та дрібними містами вони у той же час мали більшу міграційну привабливість.

Протягом багаторічного періоду міграції сільського та міського населення УРСР здійснювались у напрямках місто – місто, місто – село, село – місто, село – село. Інтенсивність пере-

⁹ Товкун, "Особливості міграції населення", 51.

міщень у напрямку місто – місто зумовлювалась нерівномірним розвитком міст і залежала від чисельності населення окремих міських поселень, їх промислово-виробничого профілю, розвитку культурно-побутового обслуговування, умов життя та праці. Максимального обсягу переселення досягали у міських поселеннях з кількістю жителів 20–50 тисяч осіб. Це вузькоспеціалізовані малі міста, сила притягання яких обмежувалась недостатньою динамічністю місць прикладання праці, що доповнювалась незначним рівнем розвитку сфери обслуговування, транспортної мережі тощо. Вони виконували переважно організаторські-господарські і культурні функції, як поселення, що очолювали прилеглі сільськогосподарські райони. У виробничій базі цих міст спостерігались порушення принципів раціонального розміщення різномірних і разом із тим взаємодоповнюючих підприємств. Внаслідок орієнтації на одностороннє використання в їх виробництві робочої сили (переважно однієї статі) створювалась обмеженість місць прикладання жіночої або чоловічої праці. Одночасно з проблемою зайнятості традиційно стояло питання забезпечення житлом. Низький рівень житлового будівництва, що в умовах малих міст значною мірою пов'язувався з великими витратами, не передбачав близьких перспектив розв'язання цього питання, що в сукупності з іншими факторами стимулювало виїзди як організованого, так і стихійного порядку. Для міст із чисельністю населення від 50 до 100 тисяч осіб, до яких належали обласні центри Луцьк, Тернопіль, Ужгород, характерне зменшення кількості виїздів сімей. Але в міських поселеннях з кількістю жителів від 100 до 500 тисяч осіб, що за розміром належали до великих міст, обсяг сімей, що виїздили, знову зростав. В багатьох випадках це пов'язувалось з невідповідністю, що виникала між притягальною силою народногосподарського і культурного потенціалу міст і деяким відставанням від зростаючих потреб темпів розвитку житлового будівництва. Зазвичай висока питома вага (61,3%) виїздів із міст тих сімей, що жили у найманих квартирах, гуртожитках або у батьків¹⁰. Незабезпеченість житлом стимулювала міграцію як корінного населення, так і зайшлого. З часом певна частина зайшлого населення, що жила в найманих квартирах, гуртожитках тощо, отримувала житло, проте комунальна квартира не розв'язувала повністю житлової проблеми. В окремих містах виїзди сімей були пов'язані з недостатністю сфери прикладання праці відповідно до запитів окремих членів сім'ї тощо.

Міграції із сіл до міст дещо менші за обсягом порівняно з міжміськими, але за впливом на процеси соціально-економічного розвитку – найважливіші. Розповсюдженою є думка, що українські селяни неохоче змінювали свій фах і не вбачали перспектив у зміні сільськогосподарської спеціальності на промислову, тому більш охоче селянство відгукалось на урядові заклики переселитися в неосвоєнні та необжиті багатоземельні райони Казахстану, Уралу, Сибіру, Далекого Сходу. За обсягами хвиль переселення до Казахстану Українська Республіка займала друге місце після РРФСР. На її частку в 1960–1965 рр. припадала приблизно п'ята частина міжреспубліканських міграцій Казахстану¹¹. Тобто українське селянство, головним чином з густонаселених областей Південно-Західного економічного району, формувало зовнішньореспубліканські міграційні потоки під час освоєння цілих земель. Натомість російське селянство охоче приїздило до південно-східних українських міст, закріплюючи тим самим їх російськомовний характер.

Міграції із сіл у села складались значною мірою під впливом організованих і неорганізованих переїздів спеціалістів різного профілю, організованих переселень у сільськогосподарські райони з відносним дефіцитом трудових ресурсів, переміщень у зв'язку з одруженням тощо.

Інтенсивність переселень змінювалась також і залежно від типу сільських поселень. Типологія сільських населених місць, прийнята під час Всесоюзного перепису населення 1959 р., дозволяє поділити їх за профілюючими функціональними особливостями на п'ять основних типів: 1) поселення з переважаючим сільськогосподарським напрямком; 2) поселення з поданням сільськогосподарського та промислового напрямків; 3) поселення, виробничий профіль яких пов'язаний з обслуговуванням транспортних магістралей; 4) поселення лісогосподарсь-

¹⁰ Загробська, *Організовані переселення в системі*, 92.

¹¹ Янковская, *Перераспределение трудовых ресурсов*, 85.

кого типу; 5) інші поселення. За підрахунками А. Ф. Загробської, найбільшою інтенсивністю переселень відзначались поселення першого типу¹². Сукупність характеристик умов життя в них залежала в основному від режиму сільськогосподарського виробництва. У сільських поселеннях другого типу виїздам належало також значне місце. На інші типи поселень припадала незначна частка переселенців.

Найменший за масштабами є напрямок переміщень з міст у села. Здебільшого він формувався з прибулого у минулому до міст сільського контингенту. Серед виїжджаючих з міст у села досить значну питому вагу мали й потомствені жителі міст. Такі переселення не завжди виправдані, оскільки передбачали зміну трудових навичок, а часто й спеціальності. Самі по собі вони створювали передумови для нових міграцій, викликали неефективні витрати.

Таким чином, організовані міграції в УРСР у 1940–1960-ті рр. спрямовувались урядовою політикою переселення та організованих наборів робітників у певні області республіки – перспективні з огляду економічного розвитку країни. У переважній більшості це промислові райони Сходу та сільськогосподарські області Півдня Республіки. З об'єктивних причин в організованому та стихійному механічному русі населення особливою міграційною привабливістю вирізнялись великі міста. Притягальна сила міст пояснюється багатьма об'єктивними чинниками, як-то: високий показник середньомісячної заробітної плати на підприємствах та будовах, розвинена соціальна інфраструктура, вищий рівень медичного обслуговування та розвитку шляхів сполучення порівняно із сільською місцевістю, надії на перспективу розв'язання житлового питання. Щодо обсягів переселень у напрямках місто – місто, місто – село, село – місто, село – село, то вони залежали не лише від урядової політики, а й від розподілу загальної чисельності населення, кількості осіб у працездатному віці, від загальних сум капіталовкладень, спрямованих на комплексний економічний розвиток областей (розширення виробничої сфери, розвиток об'єктів житлового та культурно-побутового будівництва тощо).

TERRITORIAL DIMENSION OF ORGANIZED MIGRATIONS IN THE UKRAINIAN SSR (1940–1960-ies)

Nataliya KASYANOVA

National Pedagogical Dragomanov University,
Department of History and Philosophy of History,
9 Pyrogorova Str., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: n.m.kasyanova@gmail.com

Summary

The article describes the geography of organized migrations in the USSR in the 1940–1960s on the basis of the historiographical base and materials from the state archives of Donetsk and Kyiv regions. Particular attention is paid to the division of the territory of the republic into the zones of the intra-republican resettlement movement. The volumes and dynamics of the mechanical movement of the population in various regions of the republic are analyzed and the reasons of their migration attractiveness are clarified.

In the official version, the territorial-sectorial redistribution of population from the western regions of the republic to the southern and eastern regions was explained by the need to mitigate and gradually eliminate serious imbalances in the allocation of labor resources.

It was found out that in the Ukrainian SSR government policy of resettlement and organized recruitment of workers was directed mainly to areas of intensive economic development. This contributed to the formation of large cities in the South and East of the republic. The forced urbanization of Donetsk-Pridneprovsky and Southern economic regions contributed to the formation of their migration attractiveness. It was in this direction that the main volumes of organized and spontaneous mechanical movement of the population took place. The attractiveness of cities is explained by many objective factors, such as: high average monthly wages at enterprises and structures, developed social infrastructure, higher levels of health care and the development of communication paths in comparison with rural areas, hopes for the future solution of housing issues. Regarding the volumes of relocation in the directions of the city-city, city-village, village-city, village-village, they depen-

¹² Загробська, *Організовані переселення в системі*, 57.

ded not only on government policy but also on the distribution of the total population, the number of people of working age, on the total amount of capital investments directed on the complex economic development of the regions (expansion of the production sphere, development of housing and cultural and housing construction objects, etc.).

The main territorial directions of interregional intra-republican migrations were characterized by intensive migration flows between the regions of Donetsk-Pridneprovsky district, the presence of large migratory flows directed in most cases from west to east, significant migration links between eastern regions and strong migration gravity of large cities of the republic, which attracted significant flows of migrants and migrants not only from their own, but also neighboring areas. Among those who moved to the countryside, the largest flows flowed from the west to the southern region of the republic.

The author came to the conclusion that the government policy of resettlement and organized recruitment of workers, based on the geographical principle, often ignored the laws of socio-economic development, the needs of productions and collective farms in the work force, as well as their material opportunities for the placement of newcomers. South-eastern regions of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, requiring an increase in the population and labor resources and were places for the establishment of an organized displaced population, had a low level of settling and consolidation of the newcomers. This led to a significant turnover of personnel, a decrease in labor productivity, the attraction of large funds for retraining staff. Migration flows in the Ukrainian SSR were formed in the least urbanized territories and were sent to areas where the industry was rapidly developing. However, if the concentration of production in certain large cities was effective in terms of production, in the sense of improving the living conditions of the population, it often served as a negative factor.

Keywords: organized migration, resettlement movement, organized migration, resettlement movement, output area, login area.

REFERENCES

- Alforov M. A. *Mihratsiini protsesy ta yikh vplyv na sotsialno-ekonomichniy rozvytok Donbasu (1939–1959 rr.)*. Donetsk: Ukrainskyi kulturolohichnyi tsentr, Donetsk viddilennia NTSh, 2008. (in Ukrainian).
- Zhbanova K. Yu. "Orhanizovani pereselennia v pivdenni oblasti Ukrainskoi RSR u 1955–1967 rr." *Sivrianskyi litopys* 2 (122) (2015): 163–170. (in Ukrainian).
- Informatsii, spravki, dokladnye zapiski partiynykh organov i organizatsiy o trudoustroystve, kulturno-bytovykh usloviyakh molodezhi, pribyvshey na shakhty oblasti, 24 lystopada 1955 r., Derzhavnyi arkhiv Donetskoi oblasti, fond 326, opys 10, sprava 508. (in Russian).
- Lystuvannia z oblasnymy viddilamy sotsialnoho zabezpechennia, finansovym ta orhnbatoru, 1954 r., Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti, fond R-880, opys 11, sprava 536. (in Ukrainian).
- Tovkun V. I. "Osoblyvosti mihratsii naseleennia Ukrainskoi RSR u 1959–1963 rr." *UIZh* 4 (1966.): 49–56. (in Ukrainian).
- Zahrobska A. F. *Orhanizovani pereselennia v systemi mihratsii naseleennia URSR*. Kyiv: Naukova dumka, 1974. (in Ukrainian).
- Yankovskaya Ye. A. *Pereraspredelenie trudovykh resursov*. Kyiv: Naukova dumka, 1978. (in Russian).

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

УДК 929.513.17

“ПОЛОВЕЦЬКА КРОВ” У ШЛЮБНІЙ ПОЛІТИЦІ П’ЯСТІВ*

Ірина ТИМАР

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра всесвітньої історії,
Центр медієвістичних студій, e-mail: radistiren@gmail.com
вул. Т. Шевченка 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна*

Шляхом зіставлення даних русько-половецької і русько-польської генеалогії здійснено спробу віднайти у шлюбах із польськими П’ястами нащадків половецьких ханів (князів) у другому і третьому поколіннях. Проаналізовано декілька високоймовірних випадків. Хоча польські джерела жодного разу не згадують екзотичного приданого, автор припускає, що разом зі шлюбним посагом дочки або внучки половецької дружини руського князя до Польщі відправляли цінності й предмети побуту східного зразка, слуг половецького походження тощо.

Ключові слова: шлюб, половчанка, літопис, Рюриковичі, П’ясти, матримоніальні зв’язки, князі.

У польсько-половецьких відносинах XI–XIII ст. не відомо жодного випадку укладення шлюбу між представниками династії П’ястів і нащадків половецьких ханів (у літописах вони всі іменовані *князями*), чому насамперед перешкоджали конфесійні відмінності. Однак на підставі джерел і генеалогічних студій зазначимо, що у венах польських володарів все-таки “половецька кров” текла. Звичайно, цьому сприяло посередництво третьої сторони, а саме руських Рюриковичів, не раз одружених з дочками половецьких ханів (*князів*). Доньки, народжені в таких шлюбах, виходили заміж за представників династії П’ястів, внаслідок чого “половецький елемент”¹ міг потрапити й до їхніх земель.

Наукові дослідження істориків доводять, що польські князі дуже часто одружувалися з дочками руських Рюриковичів. Двосторонні матримоніальні зв’язки вже не один десяток років висвітлюються польськими та вітчизняними істориками – Освальдом Бальзером (*Oswald Marian Balzer, 1858–1933*)², Казимиром Яшіньським (*Kazimierz Aleksander Mikołaj Jasiński, 1920–1997*)³, Владимиром Пашуто (1918–1983)⁴, Яном Тенговським (*Jan Tęgowski, *1947*)⁵, Леонтієм Войтовичем (*1951)⁶, Даріушем Домбровським (*Dariusz Dąbrowski, *1965*)⁷ та ін. Сумарно

* Збір та публікація матеріалів даної статті відбулися завдяки усебічній підтримці стипендіального фонду “Artes Liberales” UW.

¹ Під визначенням “половецький елемент” ідеться не лише про кровне змішування, а й про культурні запозичення та переселенців.

² Oswald Balzer, *Genealogia Piastów*. (Kraków: Avalon, 2005), 1020.

³ Kazimierz Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*. (Poznań: Wyd-wo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauki, 2004), 306.

⁴ Владимир Пашуто, *Внешняя политика Древней Руси*. (Москва: Наука, 1968), 472.

⁵ Jan Tęgowski, “Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu”, *Między sobą: Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, red. T. Chynczewskiej-Hennel i N. Jakowenko. (Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000), 7–36.

⁶ Леонтій Войтович, *Княжа доба на Русі: портрети еліти*. (Біла Церква: Олександр Пшонківський, 2006), 782.

⁷ Dariusz Dąbrowski, *Genealogia Mściślawowiczów: Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*. (Kraków: Avalon, 2008), 816; Дариуш Домбровський, *Генеалогія Мстиславовичей: Первые поколения (до начала XIV в.)*. (Санкт Петербург: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2015), 828.

впродовж X–XIV ст. налічується 26-ть вінченосних двосторонніх шлюбів⁸. У 19-ти випадках руська княжна мала прибути до володінь П'ястів разом із особистим супроводом⁹. Російський лінгвіст та історик Федор Успенський (*1970) наводить 11-ть випадків русько-половецьких шлюбів протягом двох століть, при цьому зауваживши, що на практиці їх мало б бути значно більше, а окреслені випадки – лише ті, що підтверджені писемними джерелами¹⁰. Опираючись на запропоновані дані, припускаємо, що серед руських князівен, виданих за П'ястів, були дочки або внучки від шлюбів, укладених між руським князем і половчанкою. Йдеться про кілька випадків.

Першим гіпотетичним прикладом є добре відомий і досліджений істориками шлюб, котрий відбувся близько 1103 р. між Болеславом Кривоустим (*Bolesław III Krzywousty*, 1085–1138) і дочкою великого київського князя Святополка Ізяславовича (1050–1113) Збиславою (між 1085/1090 – між 1112/1114). Для князя Болеслава одруження слугувало запорукою одержання допомоги від руських родичів у боротьбі за владу в Польщі між синами польського князя Владислава Германа (*Władysław I Herman*, 1043–1102).

Про видання до Польщі Збислави згадує Іпатіївський літопис¹¹ і польський автор XV ст. Ян Длугош¹². Її руське походження та ім'я повідомляється в ряді польських наративів – “*Kam'янецьких анналах*” (“*Rocznik kamieniecki*”), “*Великопольській хроніці*” (“*Chronica Poloniae maioris*”)¹³ і Родоводі польських князів¹⁴. Одруження Болеслава Кривоустого зі Збиславою “*Давні Свентокишські аннали*” (“*Rocznik Świętokrzyski dawny*”) датують 1103 р.¹⁵, решта написаних у володіннях П'ястів джерел – 1104 р.¹⁶. Іпатіївський літопис згадує про відправлення в 1102 р. Збислави з Русі до Польщі для укладення шлюбу з Болеславом¹⁷. О. Бальзер зауважив, що названі джерелами різні дати 1102 і 1103 рр. не суперечливі, а навпаки підтверджують і доповнюють одна одну: “Нестор констатує факт виїзду Збислави з Русі до Польщі, а не сам шлюб, і якщо княжна вирушила наприкінці 1102 р., то природно, що шлюб мав відбутися 1103 р., як подають “*Давні Свентокишські аннали*”¹⁸.”

В даному дослідженні висуваємо гіпотезу, що матір'ю Збислави могла бути половецька княжна, дочка хана (князя) Тугоркана (1028–1096). Як на підтвердження, так і спростування запропонованої тези є ряд аргументів. По-перше, дата народження Збислави невідома, що дає можливість власне й припустити її половецьке походження “за кужелем”. Відомо, що Свято-

⁸ Tęgowski, “Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich”, 7; Мирослав Волощук, “Ruteni in Polonia XI–XIII wv.: кратки очерки проблемы”, *Colloquia Russica*, red. V. Nagirnego, (Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Series I, 4 (2014): Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th–16th c.). Publication after 4th International Conference, Mogilno, 14–16th November, 2013), 145; Мирослав Волощук, “Рюриковичі та П'ясти: століття дружби, ворожнечі та взаємовпливів”, *Лікбез – історичний фронт*, 15.02.2017, доступ отримано 12.06.2017, <http://likbez.org.ua/ua/ryurikovichi-i-pyasty-stoletiya-druzby-vrazhdy-i-vzaimovlianiya.html>.

⁹ Волощук, “Ruteni in Polonia XI–XIII wv.”, 145.

¹⁰ Федор Успенський и Анна Литвина, *Русские имена половецких князей: Междинастические контакты сквозь призму антропонимики*. (Москва: Полимедия, 2013), 21.

¹¹ “Ипатьевская летопись”, в *Полное Собрание Русских Летописей* (далі – ПСРЛ), т. 2, с предисл. Б. Клосса. (Москва: АРК, 1998), Стб. 252.

¹² Ioannis Dlugossi, “*Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*”, lib. 3–4, consilium ed. S. Budkowa et al.; textum recensuit Danuta Turkowska; comment. confecit. C. Pieradska. (Warszawa: PWN, 1970), 210; Jana Długosza, “*Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*”, ks. 3–4, kom. red.: Z. Kozłowska-Budkowa et al.; oprac. tekstu łac.: D. Turkowska, M. Kowalczyk; przekł. na jęz. pol. J. Mrukówna; red. i koment. K. Pieradska. (Warszawa: PWN, 2009), 255.

¹³ “*Chronica Poloniae maioris*”, *Monumenta Poloniae historica* (далі – MPH): Seria Nova, t. 8, ed. B. Kurbis. (Warszawa: PWN, 1970), 28.

¹⁴ Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, 188; “*Rocznik kamieniecki*”, MPH, t. 2, ed. August Bielowski. (Lwów: Nakładem własnym, 1872), 778.

¹⁵ “*Rocznik Świętokrzyski dawny*”, MPH, t. 2, ed. August Bielowski. (Lwów: Nakładem własnym, 1872), 773.

¹⁶ “*Rocznik kamieniecki*”, 778; “*Аннали Траски*” згадують під цим роком народження першого сина від цього шлюбу. Див. “*Rocznik Traski*”, MPH, t. 2, ed. August Bielowski. (Lwów: Nakładem własnym, 1872), 831.

¹⁷ “Ипатьевская летопись”, 252.

¹⁸ Balzer, *Genealogia Piastów*, 219.

полк Ізяславович вперше одружився саме з дочкою половецького хана 1094 р.¹⁹. Однак в історичній науці існує й погляд, що до цього він мав зв'язок з якоюсь невідомою княжною чи наложницею²⁰. На спростування походження Збислави від змішаного русько-половецького шлюбу існують такі аргументи:

1. Одруження Болеслава Кривоустого зі Збиславою відбулося через дев'ять років після шлюбу її батька з половчанкою, а відомо, що в середньовічному католицькому світі віддавати дівчаток заміж можна було не раніше 12-річного віку, а на Русі, згідно з так званим "візантійським" уставом – 13-річному²¹. Відтак Збислава мала народитися не пізніше, ніж на початку 1091 р.²².

2. Уже 1105 р. народився перший і єдиний син Болеслава Кривоустого у цьому шлюбі – Владислав (*Władysław II Wygnaniec*, 1105–1159)²³.

Однак існують й протилежні аргументи:

1. По-перше, попри чітко визначений дозволений для шлюбу вік, практика свідчить, що далеко не завжди цих норм дотримувалися²⁴. Зокрема, Д. Домбровський припустив, що у віці до 13-ти років були видані заміж такі представниці гілки Мстиславовичів: за Ярослава Святополковича (1072–1123) – N – дочка Мстислава Володимировича (1076–1132)²⁵; за польського князя Лешка Білого (*Leszek Biały*, 1184–1227) – N – дочка (можливо Ґрिमислава) Інгвара Ярославовича (?–1220)²⁶; Всеволод Юрійович (1154–1212) видав свою дочку Верхуслану (бл. 1180–?) заміж за Ростислава Рюриковича (1172–1217/1218) у 8-річному віці²⁷; напівдійним (*matrimonium claudicans*) вважається шлюб малолітньої Феодори (між 1182/1184 – між 1241/1253), дочки Романа Мстиславовича (1152–1205), із Володимиром Ярославичем (1151–1199), котрий практично, зі зміною політичної ситуації в Галичі, одразу ж і розпався²⁸; шлюб двох неповнолітніх – ростовського князя Костянтина Всеволодовича (1186–1218) і доньки Мстислава Романовича (1156–1223) Агафії (1185/1189–1221)²⁹. Також можливо, що Мстислав Мстиславович (1180–1228) доволі рано віддав заміж своїх дочок Ростиславу (1198/1204–1216) за Ярослава Всеволодовича (1191–1246)³⁰ та Анну (між 1204/1207 – між 1241/1246) пошлюблену з Данилом Романовичем (1201–1264)³¹. Без сумніву, не досягла повноліття на момент шлюбу його молодша дочка Марія (1210/1211 – після 1227), дружина угорського королевича Андрія (*Andreas*, 1210 – 1233/1234)³². Наявність цих, далеко не повних за переліком, прикладів дозволяє припустити ймовірність укладення шлюбу Збислави і Болеслава до досягнення нею дозволеного віку, хоча в такому випадку сумнівним (проте не виключеним!) залишається факт народження нею сина вже наступного року.

2. По-друге, жодне джерело нічого не повідомляє про дружину Святополка, попередницю половчанки. Львівський дослідник Л. Войтович, покликаючись на російського історика

¹⁹ "Лаврентьевская летопись", в ПСРЛ, т. 1. (Л., 1926–28), 216.

²⁰ Tęgowski, "Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich", 14; Войтович, *Княжа доба на Русі*, 355.

²¹ Kazimierz Jasiński, *Rodowód Piastów Śląskich*, t. 1, Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy. (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973), 24–25; Сергей Омелянчук, *Брак и семья в Древней Руси IX–XIII веков*: Учебное пособие. (Владимир: Изд-во Владимирского государственного университета, 2010), 31; Dąbrowski, *Genealogia Mściślawowiczów*, 50; Домбровский, *Генеалогия Мстиславовичей*, 47.

²² Tęgowski, "Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich", 14.

²³ Balzer, *Genealogia Piastów*, 220.

²⁴ Dąbrowski, *Genealogia Mściślawowiczów*, 51; Домбровский, *Генеалогия Мстиславовичей*, 48.

²⁵ Ibid., 83; Ibid., 78.

²⁶ Ibid., 337; Ibid., 348.

²⁷ Ibid., 51, 465; Ibid., 48, 488.

²⁸ Войтович, *Княжа доба на Русі*, 491; Dąbrowski, *Genealogia Mściślawowiczów*, 295; Домбровский, *Генеалогия Мстиславовичей*, 303.

²⁹ Dąbrowski, *Genealogia Mściślawowiczów*, 514; Домбровский, *Генеалогия Мстиславовичей*, 539.

³⁰ Dąbrowski, *Genealogia Mściślawowiczów*, 557; Домбровский, *Генеалогия Мстиславовичей*, 583.

³¹ Ibid., 565; Ibid., 591.

³² Ibid., 569; Ibid., 595.

початку ХХ ст. М. Баумгартена, вважає її наложницею, втім без вказівки на якесь джерело³³. В літописах знаходимо повідомлення про народження першого сина Святополка – Мстислава (†1099) від наложниці³⁴. Російський дослідник Олександр Назаренко (*1948) вважає, що дочка Тугоркана не могла бути першою дружиною київського князя, бо неправдоподібно, аби князь вперше одружився у віці 44-х років³⁵. Втім літописний *passus*: “Стополкъ же посади снѧ своего Володимери Мъстислава иже бѣ ѿ наложницѣ ему”³⁶ свідчить радше, що інший син Святополка, вищезгаданий Ярослав, не народжений від тієї ж наложниці, бо навряд чи так би висловився автор літопису (не відомо, на основі яких даних російський автор ХVІІІ ст. Василь Татищев вважав Ярослава й Мстислава єдиноутробними братами³⁷). На підставі цього О. Назаренко вважає, що мати Ярослава не була наложницею, а якоюсь невідомою дружиною Святополка, дочкою котрої є й Збислава³⁸.

3. По-третє, було б дивно, якби один із найавторитетніших польських князів погодився на шлюб із народженою від наложниці дівцею, котра й ще доводилася йому близькою родичкою у третьому поколінні³⁹. Дід Збислави – Ізяслав Ярославович (1024–1078) був одружений із сестрою діда Болеслава Кривоустого – Казимира I Відновителя (*Casimirus*, 1016–1058)⁴⁰. Польський хроніст Галл Анонім повідомив, що одруження Збислави з Болеславом вимагало офіційної папської згоди – *диспензи*, отриманої все ж попри канони і загальну практику⁴¹. Зауважимо, що на загал, у середньовічній Європі шлюби між родичами в третьому поколінні не були поодинокими⁴².

Отже, приймаючи за робочу версію про походження Збислави від наложниці, залишається без відповіді питання, для чого шанований польський володар, близький родич руського князя, погодився на шлюб з дочкою наложниці, до того ще й супроти канонічного права. Літопис повідомляє під 1104 р. про народження у князя Святополка сина Брючислава⁴³, а отже, на момент переїзду Збислави половецька дружина київського правителя була живою. Тому у будь-якому випадку готувала Збиславу до шлюбу й відправляла до майбутнього чоловіка саме вона. Навіть якщо дочка половецького хана (*князя*) не була матір'ю Збислави, тільки вона могла керувати процесом шлюбного приготування для молоді княжни. Не виключено, що до Польщі разом зі Збиславою відправили й половецьких слуг, східні скарби, багатства і т. д.⁴⁴.

³³ Войтович, *Княжа доба на Русі*, 355.

³⁴ “Лаврентьевская летопись”, 270; “Ипатьевская летопись”, 245.

³⁵ Александр Назаренко, *Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв.* (Москва: Языки Русской Культуры, 2001), 571.

³⁶ “Лаврентьевская летопись”, 270; “Ипатьевская летопись”, 245.

³⁷ Василий Татищев, *История Российской*, т. 2. (Москва: ООО “Издательство АСТ”, 2003), 131.

³⁸ Назаренко, *Древняя Русь на международных путях*, 572.

³⁹ Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, 189.

⁴⁰ Balzer, *Genealogia Piastów*, 218.

⁴¹ “Galli Chronicon” w *MPH*, t. 1, ed. August Bielowski. (Lwów: Nakładem własnym, 1864), 778.

⁴² “Rocznik Świętokrzyski dawny”, 444.

⁴³ Шлюби у родовому співвідношенні 3:3 відомі й у досліджуваних династіях. Наприклад, дочка Святополка Ізяславовича Предслава († після 1104) вийшла заміж за сина угорського короля Гейзи I (*Geza*, 1044–1077), герцога Алмоша (*Almos*, 1075–1129). Також син Святополка Ярослав (1072–1123) одружився із дочкою польського короля Володислава I Германа. В обох випадках наречені зберігали близьке спільне походження від Мешка II (*Mestko*, 990–1034). Див.: Balzer, *Genealogia Piastów*, 224–5, Tabl. III; Войтович, *Княжа доба на Русі*, 357, 358; Martin Homza, “Sytuacja polityczna Spisza do początku XIV w.”, w *Historia Scepisii*. vol. I., red. naukowa Martin Homza i Stanisław Sroka. (Bratislava: Katedra slovenských dejín UK FiF; Kraków: Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010), 141, tabl. 2–3.

⁴⁴ “Ипатьевская летопись”, 256.

⁴⁵ У “*Великопольській хроніці*” міститься згадка про одруження польського воєводи Петра Власта чи Влостовича (*Piotr Włostowic*, 1080–1153) із тіткою Владислава (“*Wladisłai amitam habebat uxorem*”). Цей факт О. Бальзер вважав свідченням того, що йдеться про сестру Збислави. Відповідно, вона також мала бути напів-половецького походження, хоча сьогодні родовід дружини вельможі не встановлено. Див. “*Chronica Poloniae maioris*”, 49; “*Kronika Wielkopolska*”, przekł. K. Abgarowicz; wstęp i komentarze V. Kurbis. (Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2010), 88, 102; Balzer, *Genealogia Piastów*, 219.

На цьому тлі доречно згадати історію видання заміж дочки київського князя Всеволода Ярославовича (1030–1093) і половчанки, охрещеної під іменем Анна (†1111), – Євпраксії (*Adelheid, Praxedis*, 1071–1109). З німецької “Хроніки Розенфельдського монастиря” (“*Chronicon monasterii Rosenfeldensis seu Hassefeldensis*”) відомо, що вона приїхала до Німеччини в ролі нареченої з незліченим багатством, з верблюдами, навантаженими дорогими полотнами і камінням⁴⁵. Ці екзотичні, небачені в землях імперії каравани привернули значну увагу сучасників, можливо, саме у зв’язку з оригінальністю посагу та використанням верблюдів. Верблюди не були традиційною складовою руських шлюбних посагів, але могли свідчити про степове походження близьких родичів нареченої. Жодного іншого подібного випадку за участі руських князівен джерела не нотують, втім такий супровід завжди з’являється при описах східних посольств⁴⁶. На підставі наведених даних німецький дослідник Гартмут Рюсс (*Rüss Hartmut*, *1941) переконаний у активній участі матері нареченої Анни у приготуванні приданого для дочки⁴⁷.

Відтак можна провести деяку аналогію між Євпраксією та Збиславою, життя й діяльність котрих припали практично на один і той самий час. Дружина Болеслава Кривоустого теж могла привезти до Польщі як придане предмети східного походження, раніше не відомі в польських землях. Хоча автори джерел оминають цей випадок своєю увагою. До Німеччини Євпраксія їхала радше через польські землі, що також “не покрито” джерелами. Хіба це не викликало б у поляків справедливого, такого як у німців, зацікавлення? До слова, про факт викупу з польського полону перемишльського князя Володаря Ростиславича (†1124), польські автори також повідомляли доволі стримано, обмежившись сухою констатацією виторгуваної суми⁴⁸. Натомість німецький хроніст Герборд деталізував: “Золота і срібла, і різних цінностей у вазах і одязі, та різних багатств привезено на колісницях і верблюдах до Польщі стільки, що вся Русь незвично збідніла” (“*aurum et argentum et quequae preciosa in vasis et vestibus et variis opum speciebus, quadrigis et camelis in Poloniam apportantibus, otaut Ruthenia tota insolita paupertate contabesceret*”)⁴⁹.

Порівняно з іншими польські джерела нічого не згадують й про незвичну зовнішність чи поведінку руських (напівполовецьких) наречених. Наприклад, інтерес до особистості Євпраксії відомий за різними джерелами. Привертають увагу повідомлення про норавливий характер імператриці, її привабливість і красу. Існує думка, що саме східне походження жінки виділяло її з-посеред німецьких⁵⁰. До слова, у німецьких “*Анналах святого Дісібоді*” (“*Annales sancti Disibodi*”) зазначено, що імператор Генріх IV “палав” шаленою пристрастю до неї⁵¹. Російська дослідниця Олена Мельникова (*1941) вважає це свідченням укладення шлюбу не з політичних міркувань, а природного інтересу німецького імператора до руської княжни⁵², що може опосередковано підтверджуватися лаконічним висловом анонімного автора “*Слова о полку Ігоревім*”: “красныя дѣвки половецкыя”⁵³. Відтак цілком справедливими є слова Г. Рюс-

⁴⁵ “Haec venit in istam regionem cum magna pompa, pretiosas vestes et gemmas camelis portantibus, divitiasque infinitas”. “*Chronicon. monasterii Rosenfeldensis seu Hassefeldensis*”, w *Monumenta inedita rerum Germanicarum praecipue Bremensium*, Bd. 1, hrsg. von J. Vogt. (Bremen, 1740), 125.

⁴⁶ Гартмут Рюсс, “Евпраксия-Адельгейда: биографический этюд”, *Rossica antiqua. Исследования и материалы* 2 (2010): 61.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Dlugossi, “*Annales*”, lib. 3–4, 210; Długosza. “*Roczniki*”, ks. 3–4, 359.

⁴⁹ “Herbordi dialogus de Vita Ottonis episcopi babenbergensis”, w *Monumenta Germaniae Historica* (далі – *MGH*). *Scriptores rerum Germanicarum.*, bd. 33, ed. R. Kopke. (Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1868), 55.

⁵⁰ Рюсс, “Евпраксия-Адельгейда”, 60.

⁵¹ “Odio coepit habere, ita ut naius esset odium quam delectio, qua primus eam dilexerat”. “*Annales sancti Disibodi*”, *MGH. Scriptores*, bd. 17, ed. V. Cl. Georgio Waitz. (Hannoverae: Hahn, 1861), 14.

⁵² Елена Мельникова, “Евпраксия Всеволодовна: взлет и падение”, в *Древняя Русь в свете зарубежных источников: Учебное пособие для студентов вузов*, ред. Е. А. Мельниковой. (Москва: Логос, 1999), 377.

⁵³ “Ироническая пѣснь о походѣ на половецвъ удѣльнаго князя Новагорода-Сѣверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII столѣтія съ переложениемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе.” (Москва: Въ Сенатской Типографіи, 1800), 10.

са, який вважає, що руських князів у шлюбах з половчанками приваблювала не лише політична користь, а й краса. Саме цим історик пояснює одруження з половчанками не лише Всеволода, а і його сина Володимира, прозваного *Мономахом* (1053–1125) та племінників Святополка Ізяславовича і Олега Святославовича (1051–1115). При цьому війни з номадами тривали безперестанку⁵⁴.

“Мовчання” до теми польських джерел вказує на, мабуть, неважливість цієї інформації. Про напівкочове походження не акцентується в джерелах династії П’ястів й у випадку перших шлюбів з угорками. Так, існує припущення, що другою дружиною Болеслава I *Хороброго* (*Boleslaus*, 967–1025) була дочка угорського охрещеного, втім зі сповіданням кочових традицій, князя Гейзи (*Géza*, †997). Німецький хроніст Тітмар Мерзебурзький (*Thietmar von Merseburg*, 975–1018) зазначив, що Болеслав “з Угорщини взяв дружину” (“*Ungaria sumpsit uxorem*”)⁵⁵, котру польські хроніки називали “дочкою угорського володаря” (“*filia ducis Ungarie*”)⁵⁶. Пізніше у XV ст. Я. Длугош зазначив, що вона народилася від шлюбу Гейзи та його першої дружини⁵⁷. У дослідників запропонована версія викликала сумніви⁵⁸, тому в сучасній генеалогії видану заміж за Болеслава I жінку пов’язують із родиною представника якогось угорського знатного роду⁵⁹. Втім, беззаперечним фактом залишається переїзд у володіння П’ястів представниці на той момент ще не християнізованої поганської Угорщини, котра ще не відійшла від кочових традицій.

Другий випадок шлюбу представника династії П’ястів із жінкою напівполовецького коріння, за версією польського дослідника Криштофа Бенишкевича (*Krzysztof Benyskiewicz*, *1959), торкається доньки князя Всеволода Ярославича та половчанки, охрещеної під іменем Анна, сестри Євпраксії – Катерини (†1108) виданої за сина короля Болеслава Сміливого (*Boleslaw II Śmiały*, 1042–1081) – польського володаря Мешка (*Mieszko Bolesławowic*, 1069–1089)⁶⁰. Єдина згадка про Катерину Всеволодівну занотована в літописах під 1108 р., де подано лише факт смерті княжни⁶¹.

Не виключено, що напівполовчанкою була руська дружина князя Одона (*Odon*, *Odo*, 1141–1194). У польського хроніста XII – початку XIII ст. Вінцентія Кадлубка читаємо, що тестем одного з синів великопольського князя Мешка III Старого (*Mestko*, 1126–1202) був галицький князь, ідентифікують котрого по-різному. Свого часу польський дослідник Стослав Лагуна (*Stosław Laguna*, 1833–1900) дійшов висновку, що дружиною Одона була дочка Володимира, сина Ярослава, прозваного у “*Слові о полку Ігоревім*” Осьмомислом (1130–1187)⁶². Л. Войтович натомість вважає її дочкою самого князя Ярослава⁶³. У будь-якому випадку вона зберігала кровний зв’язок з галицьким володарем, будучи або його дочкою, або внучкою. За джерелами відомо, що у Ярослава Володимировича була лише одна законна дружина – Ольга,

⁵⁴ Росс, “Евпраксия-Адельгейда”, 60.

⁵⁵ “Thietmari Chronicon”, *MPH*, t. 1, ed. A. Bielowski. (Lwów: Nakładem własnym, 1864), 263.

⁵⁶ “Chronica principum Poloniae”, *MPH*, t. 3, ed. Dr. Zygmunt Węclewski. (Lwów: Komisja księgarni Gubrynowicza I Schmidta, 1878), 444; “Chronica Polonorum”, *MPH*, t. 3, ed. Dr. Ludwik Ćwikliński. (Lwów: Komisja księgarni Gubrynowicza I Schmidta, 1878), 618.

⁵⁷ Ioannis Dlugossi, “*Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*”, lib. 1–2, ed. curavit et scripsit I. Dąbrowski; textum recensuit atque praefatione instruxit V. Semkowicz-Zaremba; comment. conferunt C. Pieradska, B. Modelska-Strzelecka. (Varsaviae: PWN, 1964), 199; Jana Długosza, “*Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*”, ks. 1–2, red. i wstępem opatrzył J. Dąbrowski; tekst łac. ustaliła i przedm. zaopatrzyła W. Semkowicz-Zarembina; koment. do tekstu pol. oprac. K. Pieradska i B. Modelska-Strzelecka; tekst pol. przejrzał M. Plezia. (Warszawa: PWN, 2009), 267.

⁵⁸ Balzer, *Genealogia Piastów*, 210; Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, 85.

⁵⁹ Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, 85.

⁶⁰ Krzysztof Benyskiewicz, *W kręgu Bolesława Szczodrego i Władysława Hermana. Piastowie w małżeństwie, polityce i intrydze*. (Wrocław: WUW, 2010), 106.

⁶¹ “Лаврентьевская летопись”, 2783; “Ипатьевская летопись”, 260.

⁶² Stosław Laguna, “Rodowód Piastów”, *Kwartalnik historyczny* 11 (1897): 763.

⁶³ Войтович, *Княжа доба на Русі*, 350.

донька суздальського князя Юрія Довгорукого (1090–1157), видана заміж 1150 р.⁶⁴. Натомість матір'ю нареченої була дочка половецького хана Аепа (?)⁶⁵.

Наступним, цілком імовірним, випадком вкраплення “половецької крові” до династії П'ястів може бути шлюб мазовецького князя Земовита I Конрадовича (*Siemowit, Ziemowit*, 1215–1262) з руською княжною Переяславою (†1283). На руське коріння жінки вказує не тільки її ім'я, а й розлогіші свідчення Яна Длугоша⁶⁶. Занотоване ним ім'я “Preislawa” реконструйовано в Переяслава⁶⁷. Інформації про цю жінку небагато, втім для нашої роботи важливими є питання її філіації. Частина дослідників, наслідуючи висунуту О. Бальзером думку, припускає належність Переяслави до сім'ї Данила Романовича і Анни – дочки князя Мстислава Мстиславича і N за іменем половчанки⁶⁸. Дідом дружини майбутнього короля Русі був половецький хан Котян (†1240/1241). Однак останні дослідження Д. Домбровського засвідчують, що аргументи попередника є не до кінця переконливими⁶⁹, і Переяслава не була дочкою Данила, а лише представницею гілки Мстиславичів⁷⁰.

Теоретично, приписане Переяславі родинне походження, є цілком правдоподібним. Д. Домбровський погоджується з О. Бальзером про спільність зовнішньополітичних поглядів Данила Романовича і князя Земовита, що, природно, могло впливати й на матримоніальні відносини обох сімейств⁷¹. Джерелами задокументовано тривалий союз між мазовецькими князями й Романовичами, що налагодився й активно функціонував від середини XIII ст. Підтвердженням цьому є хоча б інформація так званого *Галицько-Волинського літопису* від 1251 р. з описом запрошення князем Данилом Земовита у спільний похід на ятвягів⁷². Він же став одним із тих, хто вмовляв руського володаря прийняти королівську корону з рук папи⁷³. У тому ж джерелі занотовано, як краківсько-сандомирський володар Болеслав Сором'язливий (*Boleslaus Pudicus*, 1226–1279) і Земовит обіцяли допомогу своїм руським союзникам у боротьбі з татарами: “Да бы прæль бы вѣнѣць а мы есмь на помощь противоу поганымъ”⁷⁴. Наведені епізоди спільної військової діяльності окремі представники як польської, так і вітчизняної історичної науки вважають доказами одруження мазовецького володаря із донькою короля Данило Романовича⁷⁵.

Однак, досліджуючи так званий *Галицько-Волинський літопис*, Д. Домбровський зауважив, що автори джерела зазначали про кровну спорідненість там, де могли, і там, де для цього була потреба (при реєстрації дипломатичних формул чи пояснень певних явищ). У випадку повідомлень, котрі безпосередньо не стосувалися родинних зв'язків між окремими

⁶⁴ “Вда Гюрги дчерь свою за Стѣславича за Сѡлга дроугоую за Володимирича за Араслава Ав Галичь”, див.: “Ипатьевская летопись”, 394.

⁶⁵ “Поѧ Володимерь за Гергиѧ Епишпину дчерь Асѣну внука а Сѡлець поѧ Акаепиду дчерь Аневу внук”, див.: 259.

⁶⁶ “Genere Ruthena”, див.: Ioannis Długossi, “*Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*”, lib. 7–8, consilium ed S. Budkowa et al; textum recensuit et ed. curavit D. Turkowska; comment. Confecit C. Pieradzka. (Varsaviae: PWN, 1975), 225; Jana Długosza, “*Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*”, ks. 7–8, kom. red.: Z. Kozłowska-Budkowa et al.; oprac. tekstu łac. D. Turkowska, M. Kowalczyk; przekł. na jęz. pol. J. Mrukówna; red. i koment. K. Pieradska. (Warszawa: PWN, 2009), 285.

⁶⁷ Dąbrowski, *Genealogia Mściśławowiczów*, 658; Домбровский, *Генеалогия Мстиславовичей*, 684.

⁶⁸ Balzer, *Genealogia Piastów*, 554; Janusz Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich: studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytulacją i genealogią książąt*. (Kraków: Avalon, 2012), 270; Войтович, *Княжа доба на Русі*, 501.

⁶⁹ Dąbrowski, *Genealogia Mściśławowiczów*, 656–69; Домбровский, *Генеалогия Мстиславовичей*, 681–95.

⁷⁰ Ibid., 668; Ibid., 694.

⁷¹ Balzer, *Genealogia Piastów*, 554; Dąbrowski, *Genealogia Mściśławowiczów*, 656; Домбровский, *Генеалогия Мстиславовичей*, 681.

⁷² “Ипатьевская летопись”, 810; Balzer, *Genealogia Piastów*, 554.

⁷³ Dąbrowski, *Genealogia Mściśławowiczów*, 665; Домбровский, *Генеалогия Мстиславовичей*, 690.

⁷⁴ “Ипатьевская летопись”, 827.

⁷⁵ Balzer, *Genealogia Piastów*, 554; Dąbrowski, *Genealogia Mściśławowiczów*, 656; Домбровский, *Генеалогия Мстиславовичей*, 681; Войтович, *Княжа доба на Русі*, 501.

особами, генеалогічні визначення практично відсутні⁷⁶. За словами дослідника, якщо у повідомленні про спільний похід на ятвягів акцент на кривності між Данилом і Земовитом не принциповий, то при описі втручання Данила в процес передачі Болеславом I Конрадовичем (*Boleslaus*, 1208–1248) трону Земовитові, автор, задля пояснення зацікавлення в цьому Данила, зазначив би, що польський князь є тестем руського правителя⁷⁷. Аналогічно, повідомляючи про переконання польськими князями Романовича прийняти папську корону, літописець не промовчав би про близькі родинні відносини з радниками⁷⁸. Однак найвагомим аргументом на заперечення тези про те, що Переяслава була дочкою Данила Романовича, польський вчений вважає інформацію літопису, занотовану під 6795 (1287) р. Йдеться про передачу Володимиром Васильковичем (1249–1288) синові Данила Мстиславові (?) опіки над Конрадом Земовитовичем (1250–1294). Всіх трьох у джерелі названо братами⁷⁹, однак, якби Переяслава була дочкою Данила, то літописець, без сумніву, не оминув би можливості зазначити близькі родинні зв'язки і назвав би її сина племінником Мстислава⁸⁰.

Втім, за хронологією польська княжна теоретично могла бути дитиною Данила Романовича. В літописі йдеться про шлюб Данила з дочкою Мстислава Мстиславовича і N за іменем половчанки – Анною 1213 р., у якому одразу ж народилися діти (“Поа оу него Даниль дщерь именовъ Анною и родиша ѿ неа снѣи и дщери”). Втім, дослідники справедливо припускають, що насправді одруження відбулося вже після утвердження Мстислава у Галичі 1217 р.⁸¹. К. Яшинський зазначив, що народилася Переяслава, відтак не раніше 1218 р., адже мала б бути молодшою за Земовита⁸². Однак у літописі під 1240 р. згадується про втечу дружини Данила Романовича разом з дітьми від татар у землі П'ястів⁸³. Цією дружиною була лише Анна Мстиславівна, оскільки на той час Данило ще не одружився вдруге⁸⁴. Відповідно, згадані нащадки були ще юними.

О. Бальзер свого часу висунув думку, що шлюб Земовита із дочкою руського князя відбувся 1248 р.⁸⁵, з чим погоджуються й деякі інші дослідники⁸⁶. Зокрема, Я. Тенговський зауважив, що, ймовірно, лише 1248 р. Переяслава досягла віку, прийняттого до шлюбу, а тому припустив, що народилася вона *terminus ante quem* 1236 р.⁸⁷. Вчений додав, що у випадку, якби вона була на два-три роки старшою, тоді перший син мазовецького князя Конрада Болеслав I не одружився б із дочкою белзького князя Олександра Всеволодовича († після 1234) Анастасією († після 1262), а власне, з Переяславою⁸⁸. Згідно з О. Бальзером, найстарший син Земовита і Переяслави народився близько 1251–1255 рр.⁸⁹. Д. Домбровський, ґрунтуючись на цьому та

⁷⁶ Dąbrowski, *Genealogia Mścislawowiczów*, 663; Домбровський, *Генеалогія Мстиславовичей*, 689.

⁷⁷ Ibid., 664–5; Ibid., 690.

⁷⁸ Ibid., 665; Ibid., 690.

⁷⁹ “Ипатьевская летопись”, 906–8.

⁸⁰ Dąbrowski, *Genealogia Mścislawowiczów*, 666; Домбровський, *Генеалогія Мстиславовичей*, 691.

⁸¹ Bronisław Włodarski, *Polska i Ruś (1194–1340)*. (Warszawa: PWN, 1966), 69–70; Dariusz Dąbrowski, “Małżeństwa Daniela Romanowicza (aspekt genealogiczny i polityczny)”, *Venerabiles nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*. Prace ofiarowane Prof. J. Bieniakowi. (Torun, 1997), 45–6.

⁸² Kazimierz Jaśiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*. (Poznań, Wrocław: Wyd-wo Historyczne, 2001), 68.

⁸³ “слъша в братѣ си и в дѣтѣх и в гнѣгнни своєї аѣко вышли соуть из Роуское землѣ в Лахы предѣ безбожнъми Татары”, див.: “Ипатьевская летопись”, 787.

⁸⁴ Dąbrowski, “Małżeństwa Daniela Romanowicza”, 47.

⁸⁵ Balzer, *Genealogia Piastów*, S. 555.

⁸⁶ Kazimierz Jaśiński, “Genealogia księcia mazowieckiego Siemowita I”, *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów*. Studia historyczne ofiarowane Antonemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin. (Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1997), 117–24; Dąbrowski, *Genealogia Mścislawowiczów*, 658; Домбровський, *Генеалогія Мстиславовичей*, 684; Тегowski, “Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich”, 27.

⁸⁷ Тегowski, “Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich”, S. 28.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Balzer, *Genealogia Piastów*, 729.

беручи за основу мінімальну різницю у віці між матір'ю та дитиною, народження Переяслави датує 1238–1241 рр.⁹⁰

Звісно, брак джерел не дозволяє з певністю засвідчувати належність Переяслави до родини князя Данила, а відтак у третьому поколінні – до сім'ї половецького хана Котяна, однак припущення цього, на наш суб'єктивний погляд, ймовірне.

Слабкість наукового інтересу до проблеми присутності “половецької крові” в династії П'ястів обумовлюється головно мовчанням польських джерел, що теж повинно мати якусь причину. Окреслені шлюби свідчать, що є всі підстави говорити про наявність половецьких генів у крові окремих відгалужень династії П'ястів. Подальше дослідження цієї проблеми із залученням даних антропології могло б ґрунтовно доповнити наші висновки. Сучасна антропологічна наука доводить, що ті чи інші риси характерної зовнішності можуть проявитися у нащадків через кілька поколінь⁹¹, тому доцільним було б простежити східні риси обличчя відомих П'ястів за допомогою новітніх методів дослідження. Наразі в польській антропології відоме лише одне комплексне дослідження решток П'ястів, котрому, однак, майже 50 років. Йдеться про роботу групи науковців з Інституту історії матеріальної культури Польської академії наук під керівництвом професора Влодзімежа Шафранського (*Włodzimierz Szafranski*, 1920–1998) над рештками 17-ти осіб із крипти кафедрального собору в колишній столиці Мазовецької землі – місті Плоцьк. Згідно з висновками дослідників, серед досліджених скелетів два ідентифіковано як рештки Володислава Германа та Болеслава Кривоустого⁹². В рисах обличчя останнього антрополог Анджей Верцінський (*Andrzej Wierciński*, 1930–2003) віднайшов чіткі монголоїдні риси, зокрема широкі крила носа та масивну верхню повіку⁹³. Водночас монголоїдні риси сина половчанки князя Андрія, прозваного *Боголюбським* (1111–1174), реконструйовані Михайлом Герасимовим (1907–1970) в 40-х рр. ХХ ст.⁹⁴, заперечив сучасний російський доктор медичних наук Віктор Звягін (*1941)⁹⁵. Ця проблема потребує подальшого комплексного дослідження, де використання лише історичних методів дослідження недостатньо.

На основі вищенаведеної інформації вважаємо, що є підстави говорити про наявність, хоч і не безпосереднього, а через шлюби з Рюриковичами, генеалогічного зв'язку між польськими П'ястами та половецькою аристократією. Проаналізовані нами випадки потрапляння “половецької крові” до дому польської правлячої династії через брак джерельних свідчень мають, в основному, гіпотетичний характер, що, зрештою, не є дивиною для середньовічної генеалогії. Однак, маючи для порівняння історію напівполовецької за походженням, виданої до Священної Римської імперії Анни-Євпраксії Всеволодівни, про котру німецькі та папські джерела згадують не лише з огляду на її активну участь у політичному житті імперії, а й з приводу її нетиповості, викликає питання відсутність у польських джерелах навіть найменшого акценту на незвичних за походженням князівен та їхнє найближче оточення.

Попри те, що джерела рідко називають походження наречених за материнською лінією, без сумнівів, польські князі, беручи за дружин руських князівен, володіли інформацією не лише про батьків, а й про матерів та попередніх пращурів пошлюблених. Таким чином, при дворі П'ястів, принаймні протягом наступних кількох поколінь, було усвідомлення, що в їхніх венах тече й половецька кров. Більше того, без сумнівів, у результаті цих шлюбів із приданим наречених до польських земель потрапляли й елементи культури кочівників, а такі речі, як коштовні прикраси, тим паче екзотичні, мали передаватися від матерів донькам і внучкам.

⁹⁰ Dąbrowski, *Genealogia Mściślawowiczów*, 669; Домбровский, *Генеалогия Мстиславовичей*, 695.

⁹¹ Із розмови з польським археологом, дослідницею історії та культури номадів, викладачем кафедри археології Філософського факультету Західночеського університету в місті Пльзень – Анетою Голембьовською-Тобіаш.

⁹² Włodzimierz Szafranski, “Widziałem kości monarchów polskich: Badania naukowe zawartości grobu piastowskiego w katedrze plockiej”, *Notatki Plockie* 18 (2) (1973): 23–31.

⁹³ Ibid., 27; Eјusdem, “Szczątki kostne Bolesława Krzywoustego w katedrze plockiej”, *Notatki Plockie* 30 (3) (1985): 26.

⁹⁴ Михаил Герасимов, *Основы восстановления лица по черепу*. (Москва: Советская наука, 1949), 145.

⁹⁵ Виктор Звягин, “Медико-криминалистическое исследование останков Андрея Боголюбского”, *История судебной медицины* 41–2. (11) (2011): 26.

Повторюючись, зазначимо, що через брак писемних джерел подальше дослідження вищезазначеної проблеми потребує доповнення антропологічними та археологічними напрацюваннями.

CUMAN`S BLOOD IN THE PIAST`S MATRIMONIAL POLITIC

Iryna TIMAR

State Higher Educational Institution
"Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University",
Department of World History,
Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Summary

Comparing data between Ruthenian-Cumanian and Ruthenian-Polish genealogies was tried to find in Polish Piast's marriages generations of Cumanians khans (princes) in second and third generations. Couple of possible cases were analyzed.

It's necessary to note, that in Polish sources never mentioned the half-Cumanian origin of Russian brides. The reason for the "silence" of the chroniclers about unusual brides, that looked like Mongol still unexplained, although the analogous case of the half-Cumanian bride Eupraxia in the Holy Roman Empire caused an extraordinary interest of those chroniclers. Even though Polish sources do not mention exotic dowries, an author assumes, that along with marriage trousseau of daughters and granddaughters Ruthenians princes and their Cumanians wife sent to Poland treasures and household items of Eastern types, Cumanians servants, etc. Probably, brought extraordinary eastern jewelry were inherited from mother to daughter.

Without doubt, the half-nomadic origin of the Russian women mentioned in the article was known at the Piast's Castle, however, in the case of the first nomadic Hungarian brides, for some reason, was in silence too.

Keywords: Marriage, Cumanians wife, litopys, Rurikids, Piasts, matrimonial relations, princes.

REFERENCES

- "Annales sancti Disibodi", *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptorum, bd. 17, ed. V. Cl. Georgio Waitz. Hannoverae: Hahn, 1861.
- "Chronicon monasterii Rosen-feldensis seu Hassfeldensis", *Monumenta inedita rerum Germanicarum praecipue Bremensium*, Bd. 1, hrsg. von J. Vogt. Bremen, 1740.
- "Chronica Poloniae maioris", *Monumenta Poloniae historica*, Seria Nova, t. 8, ed. B. Kurbis. Warszawa: PWN, 1970.
- "Chronica Polonorum", *MPH*, t. 3, ed. Dr. Ludwik Ćwikliński. Lwów: Komisja księgarni Gubrynowicza I Schmidta, 1878.
- "Chronica principum Poloniae", *Monumenta Poloniae historica*, t. 3, ed. Dr. Zygmunt Węclewski. Lwów: Komisja księgarni Gubrynowicza I Schmidta, 1878.
- Długoszi, Ioannis. "*Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*", lib. 1–2, ed. curavit et scripsit I. Dąbrowski; textum recensuit atque praefatione instruxit V. Semkowicz-Zaremba; comment. conferunt C. Pieradska, B. Modelska-Strzelecka. Warszawa: PWN, 1964.
- Długoszi, Ioannis. "*Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*", lib. 3–4, consilium ed. S. Budkowa et al.; textum recensuit Danuta Turkowska; comment. confecit. C. Pieradska. Warszawa: PWN, 1970.
- Długoszi Ioannis. "*Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*", lib. 7–8, consilium ed S. Budkowa et al.; textum recensuit et ed. curavit D. Turkowska; comment. Confecit C. Pieradzka. Warszawa: PWN, 1975.
- Długosza, Jana. "*Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*", ks. 1–2, red. i wstępem opatrzył J. Dąbrowski; tekst łac. ustaliła i przedm. zaopatrzyła W. Semkowicz-Zarembina; koment. do tekstu pol. oprac. K. Pieradska i B. Modelska-Strzelecka, tekst pol. przejrzał M. Plezia. Warszawa: PWN, 2009.
- Długosza, Jana. "*Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*", ks. 3–4, kom. red.: Z. Kozłowska-Budkowa et al.; oprac. tekstu łac.: D. Turkowska, M. Kowalczyk, przekł. na jęz. pol. J. Mrukówna; red. i koment. K. Pieradska. Warszawa: PWN, 2009.
- Długosza, Jana. "*Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*", ks. 7–8, kom. red.: Z. Kozłowska-Budkowa et al.; oprac. tekstu łac. D. Turkowska, M. Kowalczyk, przekł. na jęz. pol. J. Mrukówna; red. i koment. K. Pieradska. Warszawa: PWN, 2009.
- "Galli Chronicon", *Monumenta Poloniae historica*, t. 1, ed. August Bielowski. Lwów: Nakładem własnym, 1864.

- “Herbordi dialogus de Vita Ottonis episcopi babenbergensis”, *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptores rerum Germanicarum., bd. 33, ed. R. Kopke. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1868.
- “Ipatevskaya letopis”, *Polnoe Sobranie Russkikh Letopisey*, t. 2, s. predisl. B. Klossa. Moscow: ARK, 1998. (in Russian).
- “Kronika Wielkopolska”. Przekł. K. Abgarowicz; wstęp i komentarze B. Kurbis. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2010.
- “Lavrentevskaya letopis”, *Polnoe Sobranie Russkikh Letopisey*, t. 1. L., 1926–28. (in Russian).
- “Rocznik kamieniecki”, *Monumenta Poloniae historica*, t. 2, ed. August Bielowski. Lwów: Nakładem własnym, 1872.
- “Rocznik Świętokrzyski dawny”, *Monumenta Poloniae historica*, t. 2, ed. August Bielowski. Lwów: Nakładem własnym, 1872.
- “Rocznik Traski”, *Monumenta Poloniae historica*, t. 2, ed. August Bielowski. Lwów: Nakładem własnym, 1872.
- “Thietmari Chronicon”, *Monumenta Poloniae historica*, t. 1, ed. A. Bielowski. Lwów: Nakładem własnym, 1864.
- “Yronycheskaia p̄s̄n o pokhod̄ na polovtsov̄ ud̄b̄naho kniazia Novahoroda-S̄vverskaho Yhoria Sviatoslavycha, pysannaia starupnyim̄ russkym̄ yazykom̄ vy uskhd̄b̄ KhII stol̄t̄tia s̄ perelozheniem̄ na upotrebliaemoe n̄yn̄ nar̄b̄chie”. Moscow: V̄ Senatskoi Typografii, 1800. (in old-Russian).
- Balzer, Oswald. *Genealogia Piastów*. Kraków: Avalon, 2005.
- Benyskiewicz, Krzysztof. *W kręgu Bolesława Szczodrego i Władysława Hermana. Piastowie w małżeństwie, polityce i intrydze*. Wrocław: WUW, 2010.
- Dąbrowski, Dariusz. *Genealogia Mściśławowiczów: Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*. Kraków: Avalon, 2008.
- Dombrovskiy, Daryush. *Henealohyia Mstyslavovychei: Pervye pokoleniya (do nachala XIV v.* St. Petersburg: DMYTRYI BULANYN, 2015. (in Russian).
- Dąbrowski, Dariusz. “Małżeństwa Daniela Romanowicza (aspekt genealogiczny i polityczny)”, *Venerabiles nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*. Prace ofiarowane Prof. J. Bieniakowi. Toruń, 1997.
- Grabowski, Janusz. *Dynastia Piastów mazowieckich: studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytlucją i genealogią książąt*. Kraków: Avalon, 2012.
- Gerasimov, Mihail. *Osnovy vosstanovleniya litsa po cherepu*. Moscow: Sovetskaya nauka, 1949.
- Homza, Martin. “Sytuacja polityczna Spisza do początku XIV w.”, *Historia Scepusii*. vol. I., red. naukowa Martin Homza i Stanisław Sroka. Bratislava: Katedra slovenských dejín UK FiF. Kraków: Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.
- Jasiński, Kazimierz. “Genealogia księcia mazowieckiego Siemowita I”, *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów*. Studia historyczne ofiarowane Antonemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1997.
- Jasiński, Kazimierz. *Rodowód Piastów Śląskich*, t. 1, Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Jasiński, Kazimierz. *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*. Poznań; Wrocław: Wyd-wo Historyczne, 2001.
- Jasiński, Kazimierz. *Rodowód pierwszych Piastów*. Poznań: Wyd-wo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauki, 2004.
- Laguna, Stosław. “Rodowód Piastów”, *Kwartalnik historyczny* 11 (1897): 745–88.
- Melnikova, Elena. “Evpraksiya Vsevolodovna: vzlet i padenie”, v *Drevnyaya Rus v svete zarubezhnykh istochnikov*: Uchebnoe posobie dlya studentov vuzov, red. E. A. Melnikovoy. Moscow: Logos, 1999.
- Nazarenko, Aleksandr. *Drevnyaya Rus na mezhdunarodnykh putyakh: Mezhdistsiplinarnye ocherki kulturnykh, torgovykh, politicheskikh svyazey IX–XII vv.* Moscow: Yazyki Russkoy Kultury, 2001. (in Russian).
- Omelyanchuk, Cergey. *Brak i semya v Drevney Rusi IH–VIII vekov*: Uchebnoe posobie. Vladimir: Izd-vo Vladimirskego gosudarstvennogo universiteta, 2010. (in Russian).
- Pashuto, Vladymyr. *Vneshniaya polityka Drevnei Rusy*. Moscow: Nauka, 1968. (in Ukrainian).
- Ross, Gartmut. “Evpraksiya-Adelgeyda: biograficheskiy etyud”, *Rossica antiqua. Исследования и материалы* 2 (2010): 54–112. (in Russian).
- Szafrąński, Włodzimierz. “Szczątki kostne Bolesława Krzywoustego w katedrze plockiej”, *Notatki Plockie* 30 (3) (1985): 23–26.
- Szafrąński, Włodzimierz. “Widziałem kości monarchów polskich: Badania naukowe zawartości grobu piastowskiego w katedrze plockiej”, *Notatki Plockie* 18 (2) (1973): 23–31.
- Tatischev, Vasiliy. *Istoriya Rossiyskaya*, t. 2. Moscow: Izdatelstvo AST, 2003. (in Russian).

Tęgowski, Jan. "Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu", w *Między sobą: Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, red. T. Chynczewskiej-Hennel i N. Jakowenko. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000.

Uspenskiy, Fedor, Anna Litvina. *Russkie imena polovetskih knyazey: Mezhdinasticheskie kontaktyi skvoz prizmu antroponimiki*. Moscow: POLIMEDIYA, 2013. (in Russian).

Voitovych, Leontii. *Kniazha doba na Rusi: portrety elity*. Bila Tserkva: Oleksandr Pshonkivskyi, 2006. (in Ukrainian).

Voloshchuk, Myroslav. "Riurykovychi ta Piasty: stolittia druzhby, vorozhnechi ta vzaiemovplyviv", *Likbez – istorychnyi front*, 15.02.2017, dostup otrzymano 12.06.2017, <http://likbez.org.ua/ua/ryurikovichi-i-pyasty-stoletiya-druzhby-vrazhdy-i-vzaimovlianiya.html>.

Voloshchuk, Myroslav. "Ruteni in Polonia XI–XIII vv.: kratky ocherky problem", w *Colloquia Russica: Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th–16th c.)*. Publication after 4th International Conference, Mogilno, 14–16th November, Series I, 4 (2014), red. V. Nagirnogo. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2013. (in Russian).

Włodarski, Bronisław. *Polska i Ruś (1194–1340)*. Warszawa: PWN, 1966.

Zvyagin, Viktor. "Mediko-kriminalisticheskoe issledovanie ostankov Andreyu Bogolyubskogo", *Istoriya cudobnoy meditsyny* 41–2 (11) (2011): 24–35.

Надійшла до редакції 11 07 2017 р.

НАСЛІДКИ СІЧНЕВОГО ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1863–1864 рр. НА ВОЛИНІ

Наталія СОФ'ЯК

ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
аспірант кафедри історії України, e-mail: sofyak94@ukr.net
вул. Шевченка 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті розглядаються причини поразки і наслідки Січневого польського повстання 1863–1864 рр. на Волині, ставлення місцевого простоліуду до повстанців. Незважаючи на заклики ватажків повстання й обіцянки щодо наділення селян землею, українське населення лише частково відгукнулося на польський збройний виступ проти спільного ворога українців і поляків у XIX ст. – російського царизму. Проаналізовано заходи російського уряду для придушення повстання, спроби протиставити місцеве українське селянство і польську шляхту, зокрема через доповнення до положень аграрної реформи в Росії 1861 р., зроблені на Правобережній Україні на користь українських селян у 1863 р., щоб покарати шляхтичів за участь у повстанні.

Російський царизм після поразки повстання прийняв законодавчі акти з метою суттєвого послаблення польського елемента на правобережних українських землях та асиміляції. Вибух Січневого повстання відіграв важливу роль в історії не тільки польського народу, а й українського, зокрема був прикладом у національно-визвольній боротьбі.

Ключові слова: польське повстання, Волинь, польська шляхта, російський царизм, русини-українці, поляки.

Після трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) поляки не полишали надії відновити свою державу. Продовжуючи національно-визвольну боротьбу проти Російської імперії протягом усього XIX ст. з метою відновлення Польщі в кордонах до 1772 р., польська еліта намагалася заручитися підтримкою інших слов'янських народів. Повстання планувалося поширити на території Королівства Польського, Литви, Білорусі і Правобережної України (в межах тодішньої Київської, Волинської і Подільської губерній), що перебували на той час у складі Росії. У статті автор поставила за мету розкрити наслідки Січневого польського повстання 1863–1864 рр. на Волині, де воно набуло особливого розмаху. Обрана тема привертала увагу деяких радянських, польських, сучасних українських і зарубіжних дослідників (зокрема, Г. Марахова¹, С. Кеневича², Ф. Равіти-Гавронського³, Ю. Земського⁴, Б. Гудя⁵, Д. Бовуа⁶ та ін.), але й досі становить науковий і суспільно-політичний інтерес.

Особливістю суспільного життя на Правобережжі початку 60-х рр. XIX ст. було те, що тут зберігалася повна перевага землеволодіння польських поміщиків. Польське чиновництво і шляхта займали панівні позиції практично в усіх сферах адміністративного та економічного життя регіону. За даними етнографічної експедиції під керівництвом П. Чубинського, на початку 70-х рр. XIX ст. польській шляхті належало 85% землі в Київській, 90% – у Подільській і 92% – у Волинській губерніях. Крім того, польські магнати і шляхта після поділів Речі Посполитої зберігали в межах Російської імперії усі свої права і привілеї. Українське ("руське",

¹ Григорій Марахов, *Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине*. (Київ, 1967), 256.

² Stefan Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*. (Warszawa, 2009), 795.

³ Franciszek Rawita-Gawroński, *Rok 1863 na Rusi. T. 1–2*. (Lwów, 1902–1903).

⁴ Юрій Земський, *Еволюція польсько-російських взаємин в Правобережній Україні в контексті націоналізації свідомості в Російській імперії середини XIX ст.*, http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe.

⁵ Богдан Гудь, *Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект*. (Харків: Акта, 2011), 472.

⁶ Даніель Бовуа, *Гордиев узел Российской империи. Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914)*. (Москва: Новое литературное обозрение, 2011), 1008.

“малоруське”) селянство, яке становило 80% населення регіону, залишалося до 1861 р. у повній кріпосній залежності від польських поміщиків⁷. Паралельно, як етнонім українського народу, в досліджуваний період вживалися терміни “руський”, “малоруський”, українська національна самосвідомість поступово кристалізувалася.

Відповідно до статистичних даних першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р., етнічний склад Волинської губернії в другій половині XIX ст. відображено в таблиці⁸:

Назва народностей	в губернії у %	в містах у %	в повітах у %
росіяни (“великороси”)	3,50	18,97	2,20
українці (“малороси”)	70,10	19,69	73,37
білоруси	0,13	0,13	6,03
поляки	6,16	7,63	6,03
чехи	0,92	0,41	0,97
німці	5,73	0,86	6,14
євреї	13,21	50,77	10,02
татари	0,13	0,85	0,07
інші	0,12	0,69	0,07
Усього	100	100	100

Напередодні вибуху Січневого повстання польське суспільство розділилося на два основних табори: “червоних” (радикалів) і “білих” (поміркуваних). План і методи боротьби обох течій суттєво відрізнялися. “Білі”, яких очолили представники поміркуваних шляхетських і буржуазних кіл, такі як А. Замойський, О. Вельпольський і М. Лангевич, переважно захищали інтереси заможних верств населення. Вони прагнули автономії для Польщі в межах до 1772 р., при цьому вбачали за доцільне боротьбу проводити не стільки революційними методами, скільки шляхом “органічної праці”. Цю концепцію, проголошену після поразки Листопадового польського повстання 1830–1831 рр., ліберали пропонували як легальну неполітичну працю в рамках господарського підприємництва, громадської діяльності на ниві освіти, науки, культури, соціальної допомоги. Саме таку ліберальну концепцію легальної модернізації польського суспільства з часом почали називати програмою “органічної праці”⁹.

“Червоні”, що здебільшого склалися з дрібної шляхти, інтелігенції, міських низів і селянства, мали на меті відновити Річ Посполиту в кордонах 1772 р. за допомогою збройного повстання. У партії “червоних”, що підготувала й очолила повстання 1863 р., було ліве, демократичне крило, представлене такими видатними діячами, як Я. Домбровський, К. Калиновський, З. Сераковський (родом із с. Лісове, нині Маневицького району Волинської обл.) та ін. Вони мали тісні зв’язки з російськими ідеологами революційного руху кінця 50-х – початку 60-х рр. XIX ст., зазнали значного впливу ідей М. Чернишевського, М. Добролюбова та О. Герцена. У червні 1862 р. було утворено Центральний національний комітет (далі – ЦНК), лідерами якого стали Я. Домбровський і К. Калиновський. “Червоні” прагнули зробити повстання, що наближалось, загальнонародним і більш демократичним, намагаючись за допомогою збройного виступу відновити незалежність Польської держави¹⁰. Саме “червоні” у своїх агітаційних програмах звернули увагу на аграрне питання, що найбільше цікавило селян. Однак повстання

⁷ Людмила Іванова, “Українське питання в польському повстанні 1863 р.”, *Європейські перспективи*, no. 12 (2013): 179.

⁸ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.*, Т. VIII. Волинская губерния. (Санкт Петербург: Изд. центр. статист. комитета МВД, 190), 28.

⁹ Леонід Зашкільняк, Микола Крикун, *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002), 304.

¹⁰ Владимир Ревуненков, *Польское восстание 1863 г. и европейская дипломатия*. (Ленинград: Издательство ЛГУ, 1957), 109.

мало насамперед національно-визвольний характер, соціально-економічні питання, по суті, підпорядковувалися національно-визвольному¹¹.

Активну участь у польському визвольному повстанні 1863–1864 рр. взяло українське населення Волині, де селяни зустрічали повстанців загалом більш толерантно, ніж на інших етнічних руських землях, зокрема на Київщині й Поділлі¹². Це пояснювалося тим, що історична Волинь була розташована географічно ближче до польських земель, ніж інші губернії Правобережжя, відповідно був трохи сильніший вплив польського елемента на суспільні процеси. У Волинській губернії у складі Російської імперії, як відомо, відбувалися основні військові події під час повстання на території Правобережної України. На наш погляд, це можна пояснити двома основними причинами: дещо більшою кількістю в губерніях Правобережжя польського населення, зокрема на Волині, по-друге, впливом особистого фактора, зокрема тим, що визвольну боротьбу тут очолив польський патріот Е. Ружицький – фаховий офіцер, добре вимуштруваний у лавах російських військ на Кавказі¹³.

Як зазначав український історик Я. Дашкевич, “фіктивне право зберігати й відбудувати Річ Посполиту в т. зв. “історичних межах”, поєднаних з ідеєю культурного просвітництва, для нібито позбавленого культури українського народу, із застосуванням жорстоких методів придушення “бунтів” тих, хто не хоче підкоритися”, були негативним явищем в українсько-польських відносинах¹⁴. Ця доктрина, підтримана в польських великодержавних колах, заперечувала право русинів на національну окремішність і незалежність від польського суспільства. Це, своєю чергою, не лише сприяло загостренню взаємин між українцями і поляками під час повстання, а й мало вплив на його наслідки.

Коли вибухнуло Січневе польське повстання, російський уряд розглянув питання про полегшення земельного становища селян як один із найсуттєвіших заходів для повернення на свій бік місцевого простолюду, переважно українського за національністю, для боротьби з повстанцями. В інформації Міністерства внутрішніх справ Російської імперії у 1863 р. підкреслювалося: якщо у великоросійських губерніях селянські “безчинства” виникали до введення інституції мирових посередників і не були інтенсивними, то в Південно-західному регіоні вони розпочалися відразу після оголошення царського маніфесту про ліквідацію кріпосної залежності 1861 р. і були надзвичайно запеклими¹⁵. Аграрна реформа в Росії 1861 р. проводилася, в першу чергу, в інтересах поміщиків. За одержану у своє володіння землю селяни повинні були виплачувати поміщику високі викупні платежі – компенсацію грошима або відробляти повинності, що досить сильно обтяжувало перших, водночас “відрізки” на користь поміщиків становили до третини усієї землі¹⁶.

Царський указ від 23 липня 1863 р. передбачав обов’язковий викуп українськими селянами наділів, що були в їх користуванні, але належали польським землевласникам. Після 1863 р. у результаті конфіскації землі у польських поміщиків, згідно з вищезазначеним указом, наділи у правобережних селян навіть дещо зросли. Так, якщо за положенням 19 лютого 1861 р. на Волині на одного селянина припадало 2,3 десятини і викупного платежу 2 крб. 20 коп. з десятини, то після 1863 р. у Волинській губернії на душу населення стало припадати 3,9 десятини з найменшим викупним платежем 0,78 коп. З наведених даних видно, що, додавши трохи селянам землі та значно знизивши за неї викупний платіж, уряд прагнув істотно обмежити польське

¹¹ Уладзімір Хільмановіч, *Паўстаньне 1863 году: асноўныя стэрэатыпы*, <http://www.arche.by/by/page/ideas/13679>.

¹² Мар’ян Мудрий, *Навмисне шаленство*, <http://tyzhden.ua/History/71129>.

¹³ Іван Ярмошик, *Волинські події польського січневого повстання у висвітленні польської історіографії XIX ст.*, <http://eprints.zu.edu.ua/10181>.

¹⁴ Ярослав Дашкевич, “Шляхи подолання упереджень: перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків”, *Польсько-українські студії. Матеріали міжнародної наукової конференції. Кам’янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р. Т. 1.* (Київ: Либідь, 1993), 26.

¹⁵ Даніель Бовуа, *Битва за землю в Україні 1863–1914 Поляки в соціо-етнічних конфліктах.* (Київ, 1998 р.), 84.

¹⁶ Ярослав Грицак, *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Навч. посібник.* (Київ: Генеза, 1996), 47.

поміщицьке землеволодіння та його вплив на місцеве населення, переважно українське за етнічною приналежністю¹⁷.

Правобережні селяни були чи не єдиною соціальною групою, яка щось виграла від повстання 1863–1864 рр. Налякані повстанням царські власті намагалися привернути на свій бік селянство Правобережної України, включаючи й польське, дещо обмеживши “апетити” поміщиків-поляків щодо землеволодіння. Як наслідок, умови звільнення селян від кріпосної залежності в правобережному регіоні з 1863 р. були трохи легшими, ніж, для прикладу, у великоросійських губерніях чи на Лівобережній Україні: тут було ліквідовано статус так званих “тимчасовозобов’язаних” селян, запроваджено обов’язковий викуп ними землі, на 20% (а в деяких випадках і на 35%) знижено викупні платежі, а наділи навіть землі трохи збільшено, не було “відрізків”¹⁸.

Відносна лояльність російського уряду до польського елемента на перших порах із середини 1860-х рр. змінилася численними антипольськими заходами, які супроводжувалися утисками й дискримінацією польської шляхти в соціально-економічній, політичній і національно-культурній сферах, що яскраво відображає тогочасне законодавство. Основне завдання тогочасних нормативно-правових актів полягало у зменшенні впливу польської шляхетської верхівки на соціально-економічні, суспільно-політичні й конфесійні процеси в регіоні¹⁹. Так, царський указ від 5 березня 1863 р. встановлював нові правила для накладання секвестру, тобто заборони або обмеження органів державної влади на використання чи розпорядження будь-яким майном, на маєтки тих осіб, які були якоюсь мірою причетними до польського повстання. Ці правила передбачали, що вилучене майно для збереження в цілості має передаватися в містах у розпорядження міських управлінь, а в повітах – тодішнім палатам державного майна. Власника і його родину взагалі відсторонювали від секвестрованого маєтку²⁰.

15 березня 1863 р. російські власті видали “Правила для наложенія секвестра на имѣнія лицъ, причастныхъ къ безпорядкамъ, возникшимъ въ пограничныхъ съ Царствомъ Польскимъ губерніяхъ, и для завѣдыванія и распоряженія сими имѣніями”. Російський уряд намагався демонстративно завдати удару учасникам польського повстання, щоб перешкодити його поширенню на інші території імперії. Йшлося, зокрема, про те, що “участіе въ безпорядкахъ, возникшихъ въ нѣкоторыхъ частяхъ Западныхъ губерній, влечеть за собою отвѣтственность какъ личную, такъ и по имуществу”²¹. Це означало, що учасник збройного виступу мав бути покараний як фізично (заслання чи смертна кара), так і через ліквідацію майна, яке йому належало.

Російські урядовці не обходили увагою в репресивних заходах щодо учасників повстання і членів їхніх сімей. Зокрема, в параграфі 15 “Правил для наложенія секвестра на имѣнія лицъ, причастныхъ къ безпорядкамъ, возникшимъ въ пограничныхъ съ Царствомъ Польскимъ губерніяхъ, и для завѣдыванія и распоряженія сими имѣніями” йшлося про те, що у випадку, якщо “владѣлецъ и семейство его изъ секвестнаго имѣнія удаляются; если члены сего семейства не участвовали въ безпорядкахъ (Січевому повстанні. – Н. С.) и, не имѣя отдѣльнаго имущества, будутъ нуждаться въ средствахъ къ существованію, то на содержаніе ихъ можетъ, по усмотрѣнію Главнаго мѣстнаго Начальства, быть выдаваема часть изъ чистаго дохода, остающаяся за всѣми нужными, допускаемыми, на основаніи сихъ правилъ, платежами и расходами по имѣнію”²². Отже, російські власті пішли на певну лібералізацію щодо осіб, які не брали участь у збройному виступі, здійснивши деякі поступки, зокрема розглядалися справи про можливість повернення їм маєтків, вилучених через участь у повстанні когось із членів сім’ї.

¹⁷ Олександр Буравський, *Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.* (Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004), 40.

¹⁸ Іван Лісевич, *Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864–1917 рр.)*, <http://history.org.ua/JournALL/journal/1997/2/4.pdf>.

¹⁹ Юрій Поліщук, *Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії*, <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/109547/16-Нaukhman.pdf?sequence=1>.

²⁰ Буравський, *Поляки Волині...*: 39.

²¹ Ф. 361, оп. 1, спр. 254, арк. 211.

²² Ibid.

Російський імператор Олександр II (1855–1881 рр.) 24 квітня 1863 р., у розпал польського повстання, підписав “Правила для утворення в Західних губерніях сільських озброєних караулів”. Згідно з інструкцією генерал-губернатора М. Анненкова, сільські караули перебували під загальним керівництвом російської поліції. Вони проводили облави, доправляли в поліційні відділки заарештованих, брали участь у боях з повстанськими загонами. Цю думку підтверджує львівський дослідник Б. Гудь, зазначаючи, що селянські формування діяли в Таршанському, Канівському, Чигиринському і Черкаському повітах Київської губернії, Рівненському і Луцькому – Волинської та в більшості повітів Подільської губернії²³. Заснований у Києві русифікаторський “Вестник Юго-Западной й Западной России” з 1862 р. друкував листівки і через священників розповсюджував їх серед селян. Відозви-“звернення до російського народу, який проживає у Південно-Західній і Західній Росії” містили обіцянки, що землі поляків-землевласників, учасників збройного виступу, яких упіймали селяни, передаватимуть їм у володіння²⁴. Сільські караули перетворилися на досить значну силу, у Волинській губернії до них входив 731 сотник, 7 006 десятників і 71 911 стражників, загалом – 79 650 осіб. Для порівняння, усього в Південно-Західному краї їх чисельність становила 312 955 осіб, тобто в чотири рази більше. У деяких селах і містечках до караулів записалася майже третина загалу населення чоловічої статі²⁵.

Відповідно до першого параграфа “Правил для утворення в Західних губерніях сільських озброєних караулів”, у кожному селі або містечку третина дорослого населення повинна була вступити до сільської варти. Інструкція детально пояснювала, що третину треба рахувати не від числа ревільських душ, тобто не від загального числа мешканців, а саме від кількості дорослого населення. Наводився конкретний приклад: якщо в селі було 1000 душ, але без урахування людей похилого віку і дітей, а здатних до роботи – тільки 600 душ, то число варти мало складати 200 осіб. Сама ж варта порівну поділялася на два загони. Один називався “охоронною вартою” і мав охороняти своє ж поселення, залишаючись у власних домівках. Інший загін, названий “рухомою вартою”, повинен був постійно пересуватися й оглядати навколишню місцевість. Одна п’ята частина цих вартових мала бути кінною. У разі появи “заколотників” вони повинні були їх переслідувати і ловити, а за умови великої кількості останніх – повідомляти про них начальникам поліції і військовим. У спокійний час інструкція дозволяла рухомому складу варти перебувати на місцях проживання і займатися своїми повсякденними справами²⁶.

Уже в кінці квітня 1863 р. стало зрозуміло, що перевага в польсько-російському протистоянні була на боці регулярної російської армії. Кількість жертв серед повстанців і число полонених зросли, частина з них конвоювалася в Житомирський тюремний замок. Не вдаючись у деталі, хотілося б зауважити, що після вирішальних сутичок навесні 1863 р. під Мирополем Новоград-Волинського повіту та Миньківцями Заславського повіту факт поразки повстання на Волині в недалекому майбутньому став беззаперечним. Характерно, що на початку червня 1863 р. польські жінки на Волині почали носити траурний одяг на знак жалоби за загиблими й ув’язненими повстанцями. Наприклад, з початку червня і до кінця серпня 1863 р. офіційні документи зафіксували 50 випадків носіння жалобного вбрання житомирянками²⁷.

Серед найважливіших причин поразки польського повстання 1863–1864 рр. на Волині, як і взагалі на Правобережній Україні, можна назвати наступні: слабку організацію і спонтанність, що не дозволило повною мірою провести агітаційну роботу серед населення;

²³ Гудь, *Українсько-польські конфлікти*: 183.

²⁴ Бовуа, *Битва за землю в Україні 1863–1914...*: 84

²⁵ Богдан Гудь, “Січневе повстання 1863 р. на Київщині, Волині й Поділлі: спроба наукового узагальнення” *Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія*, за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. (Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014), 11.

²⁶ Юрій Земський, *Українсько-польське непорозуміння в ході повстання 1863 року*, <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Miscellanea/Rebellion1863.html>.

²⁷ Марина Хададова, “Жінки в польському національно-визвольному русі 30–60-х рр. XIX ст. (на прикладі Волинської губернії)”, *Волинські історичні записки*. Т. 3 (2009): 88.

нерівномірність співвідношення сил між його учасниками і регулярними російськими військами, вимуштрувана й добре озброєна армія була значно сильнішою, ніж польські повстанці. Партизанська тактика поляків свідчила про недостатню кількість “заколотників” для відкритого бою з регулярним російським військом; російські власті вдало використали українсько-польські протиріччя, що заважали налагодженню конструктивної співпраці між двома народами. Царський уряд вчасно скористався давніми соціальними конфліктами між українськими селянами, які становили абсолютну більшість населення краю, та польською шляхтою для протидії повстанцям, намагаючись зробити простолюд своїм союзником.

Після придушення повстання імператор відмовився від будь-яких компромісів з польською шляхтою Південно-західного краю. Так, згідно з указами Сенату від 23 вересня 1864 р. та 19 січня 1866 р., прийнятими на пропозицію місцевих генерал-губернаторів, було припинено подання документів на Правобережжі, що підтверджували б право переведення у дворянський стан. Той, хто не перебував на державній службі, не набув чинів і не подав документів на дворянство, переходив до категорії платників податків²⁸. З іншого боку, селяни через багатівкові кривди польської шляхти часто ставали свідками у справах проти своїх поміщиків-поляків. У Волинській губернії відкривалися численні кримінальні справи про відходження маєтків і капіталів осіб, які приймали участь у повстанні. Зокрема, майно Іосифа Краєвськово піддавалося секвестру за те, що “во время возникшаго въ Заславскосъ Уѣздѣ мятежа присоединился къ мятежной шайкѣ и гдѣ нынѣ находятся, неизвѣстно”²⁹. Майно, яке підлягало конфіскації, було “передано было немедленно въ вѣдѣніе Волинской палаты государственныхъ имуществъ, для конфискаціи въ казну”³⁰.

Поразка польського повстання 1863–1864 рр. мала суттєвий вплив на взаємини у своєрідному трикутнику “російський царизм – польський рух – український рух” на Правобережній Україні. Можна погодитися з твердженням польського історика Г. Глембоцького, що після Січневого повстання нова стратегія Російської імперії на західних окраїнах була спрямована проти старих суспільних і культурних еліт, які репрезентували етнічний і політичний сепаратизм. Натомість опорою держави мали стати автохтонні “селянські народи”, що, як вважалося, були аполітичні й більше підлягали впливам російської культури і православ’я”³¹. Згідно із затвердженням 5 березня 1864 р. положенням, поляків у Південно-західному краї не допускали до торгів маєтками, призначеними для продажу. Це робилося з метою утворення капіталу для видачі позик на купівлю казенних і приватних маєтків уродженцями непольського походження з інших губерній. Уряд прагнув збільшити кількість російського населення на території Волині. Водночас придбання поляками маєтків в інших регіонах дозволялося³².

У січні 1864 р. було прийнято рішення про запровадження спеціального податку в розмірі 10% від річного прибутку землеволодіння на Правобережній Україні, що, як роз’яснювалося, мав покрити видатки на матеріальне забезпечення полонених поляків, їх депортацію, заробітну платню судових військових комісій, збільшення кількості православних церков на Правобережжі тощо. Намір фінансового удару по всьому класу польських землевласників, названий Бердичівським повітовим маршалком Т. Бобровським “нечуваним податком на національність”, був трохи послаблений у 1868 р., коли податок зменшили до 5% від річного прибутку, зберігаючи, однак, його до кінця XIX ст. За словами французького дослідника Д. Бовуа,

²⁸ Валентина Шандра, *Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття*. (Київ: Інститут історії України, 2005), 296.

²⁹ Справа про відзнаходження маєтків і капіталів осіб, які брали участь в повстанні 1863 року, 1972, Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. 361, оп. 1, спр. 1886, арк. 103.

³⁰ Розпорядження Волинського губернського управління про конфіскацію майна осіб, причетних до повстання 1863 р., ДАВО, ф. 359, оп. 2, спр. 187, арк. 25.

³¹ Марія Паньків, *Національне питання у політиці російського уряду на Правобережній Україні XIX – початку XX ст.: погляд польських істориків*, 136–137, <https://www.google.com.ua/search/777-1615-1-SM.pdf>.

³² Надія Темірова, “Вплив повстання 1863–1864 рр. на поміщицьке землеволодіння на Правобережній Україні” *Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія*, за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. (Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014), 145.

“до своїх підданих – здебільшого вірних слуг – цар ставився як до мешканців чужих, завойованих територій”³³.

Підготовка і вибух Січневого польського повстання 1863 р. призвели до остаточного розколу між українським і польським національними рухами на Правобережжі. Проявом цього стало т. зв. “хлопоманство” – народницько-культурна течія української інтелігенції Правобережної України в кінці 1850-х – на початку 1860-х рр., що прагнула до зближення з простим українським народом. Хлопоманство, ідейним лідером якого був В. Антонович, зародилося серед студентів Київського університету, які походили зі спольщених шляхетських родин. Усвідомивши собі, що належить служити “тому народові, серед якого живеш”, “хлопомани” покинули польські студентські організації й заснували місцеву українську громаду³⁴. Відомим “хлопоманом” з Волині був Тадей Рильський. Знатне походження (його батько був польським шляхтичем, мати – з роду князів Трубецьких) не завадило перейнятись українською національною ідеєю, шукати зближення з простим народом, за що ще студентом здобув репутацію “хлопомана”. Щойно наставали літні канікули, він разом із своїм братом Йосипом вирушав у подорож: мандруючи від села до села, вони вивчали побут, звичаї, фольклор українського народу³⁵.

Після закінчення Київського університету в 1862 р. Т. Рильський відмовився продовжувати наукову кар’єру, натомість приїхав господарювати в село Романівка (нині – Попільнянського району Житомирської області), яке отримав у спадок. Коли польське повстання зазнало поразки, він опинився в повній національній ізоляції. Непросто було з тим змиритися, при всій відданості ідеалам служіння українському народу. Адже це був відхід від укладу життя, до якого звик з дитинства, розрив з рідними. З цього часу починається стежка Т. Рильського “в народ”, з якої він не звернув до кінця своїх днів³⁶. Його громадську і творчу діяльність продовжив син – Максим Рильський, який увійшов в українську історію як видатний український поет, перекладач, публіцист, громадський діяч, мовознавець, літературознавець.

Польське повстання дало привід для наступу на український національний рух, бо існували побоювання царських чиновників, що услід за польським повстанням неминуче в перспективі виникне й українське, якщо не вжити негайних запобіжних заходів. Царизм мав підозри, що публікації книг українською мовою стимулюють зростання сепаратистських, пропольських та антицарських настроїв. Апогеєм в антиукраїнській політиці царизму стало видання Валуєвського циркуляра (липень 1863 р.) і Емського указу (18 травня 1876 р.), що законодавчо оформили заборону українофільства в Російській імперії. Циркуляр проголосив, що окремої української мови “не было, нет и быть не может”, заборонив друкування україномовних шкільних і релігійних видань, що фактично виявляло підхід владних структур до українського питання аж до початку ХХ ст.³⁷.

Таким чином, наслідки Січневого польського повстання 1863–1864 рр. були значно вагомішими, ніж могло здатися на перший погляд. Хотілося б виокремити основні наслідки збройного виступу на Волині, як невід’ємну частину польського визвольного руху на Правобережжі: 1) російський царизм після придушення повстання взявся за “викорінення” польського сегменту на території Волині. Така політика проявлялася у всіх сферах суспільного-політичного, соціально-економічного, культурного і релігійного життя краю; 2) намагання збільшити кількість російських православних церков у краї (бо не існувало окремого українського

³³ Бовуа, *Битва за землю в Україні 1863–1914*. ...: 26.

³⁴ Олександр Берестенко, “Національний ренесанс “хлопоманів” в історії польсько-українських самовизначень (соціально-психологічне дослідження)”, *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*, no. 9 (2012): 59.

³⁵ Ліна Кушнір, “Я помру, а Україна зостанеться”, <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2460/188/87366>.

³⁶ Наталія Побірченко, “Запізнілий романтик Тадей Рильський”, *Історико-педагогічний альманах*, no. 1 (2006): 57.

³⁷ Ігор Райківський, “Січневе повстання 1863–1864 рр. як чинник активізації українського національного руху в Східній Галичині в останній третині XIX ст.”, *Galicja a powstanie Styczniewe, pod red. M. Hozzowskiej, A. Kawalec, L. Zaszkiłniaka*. (Warszawa, Rzeszow, 2013), 415.

православ'я), замінивши польські костели. У Волинській губернії католицькі храми було передано під розміщення повітових державних адміністративних органів, а також пожежних частин³⁸. Отже, за допомогою релігійної політики офіційний Петербург мав на меті духовно наблизити до себе українське населення, змінивши його ставлення на більш лояльне до російських властей. Як відомо, польське походження визначалося за віросповіданням, серед дворян виявилось чимало таких, хто задля втримання на службі переходив на офіційне православ'я, рідше – у протестантизм. Приміром, 1867 р. волинський губернатор назвав 48 таких осіб³⁹; 3) дії російського уряду сприяли розпалюванню ворожнечі між українським і польським національно-визвольними рухами, що в результаті стали діяти кожний окремо з відповідними національно-державницькими прагненнями; 4) деякі поступки для місцевого українського селянства в умовах проведення аграрної реформи 1861 р. після вибуху повстання дали змогу вийти на нові ринкові капіталістичні відносини на Правобережжі.

Загалом російський царизм під час і після Січневого повстання зумів досить вдало використати історичний досвід українсько-польських взаємовідносин на свою користь. Багатовікове гноблення, приниження привілейованими верствами польського суспільства українського простолюду залишило в пам'яті негативні моменти спільної історії за часів існування Речі Посполитої. Сприявши протиставленню двох народів – українського і польського – російський царизм апробував добре відомий імперський принцип “divide et impera” (“поділяй і володарюй”).

CONSEQUENCES OF JANUARY POLISH REBELLION OF 1863–1864 IN VOLYN

Nataliia SOFIAK

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

post-graduate student of the Department of History of Ukraine,

Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Summary

The greatest manifestation of the Polish liberation movement in the nineteenth century was January Polish Rebellion. From the beginning the organizers planned to distribute it on the territory of the former Rich Pospolyta – the Kingdom of Poland, Lithuania, Belarus and the Right-Bank Ukraine (within Kyiv, Volyn and Podillya provinces that were in the Russian Empire at that time). Taking a course towards armed uprising, Polish patriotic organizations launched their activities in the Right-Bank Ukraine. It was aimed at involving local, mostly Ukrainian people in the liberation movement under the slogan “For our freedom and yours”.

Among the Ukrainian population of the Right-Bank Ukraine in 1863–1864 there was no unequivocal attitude towards the Polish insurgents in general and their agitation appeals in particular. At the heart of the absolute majority of the negative attitude of Ukrainians towards the Polish liberation movement were historic historical stereotypes of a conflict nature that prevailed in the relations between the two neighboring peoples. The centuries-old dependence of the oppressed peasantry on the Polish gentry, with its social privileges gave rise to the idea of an uprising as a “lordship” case that could not be interested in the peasant majority of the Ukrainian population. As a result, most Ukrainians did not support January Rebellion and, in fact, took a neutral position or acted on the side of the Russian Empire during its suppression. There were even cases where, in some Volyn villages, the peasants themselves issued the rebels to the Russian authorities or dealt with them on their own.

The article deals with the causes of the defeat and consequences of the January Polish Rebellion of 1863–1864 in Volyn, where it gained a special scope, as well as the attitude of the local commoner towards the insurgents. Despite appeals from the leaders of the uprising and promises to provide peasants with land, the Ukrainian population only partially responded to the Polish protest against the common enemy of Ukrainians and Poles in the nineteenth century which was Russian tsarism. The government measures to suppress the

³⁸ Валентина Шандра, “Соціальні та політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 р.”: 114, <http://eprints.zu.edu.ua/11594/1/%D0%A8%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0.pdf>.

³⁹ Ibid., 112.

uprising, attempts to oppose the local Ukrainian peasantry and the Polish gentry through the additions to the provisions of the agrarian reform in Russia in 1861, which were made in Right-Bank Ukraine in 1863 in favor of Ukrainian peasants, were punished to punish the nobles for participating in the uprising.

Following the defeat of the uprising, the Russian tsarism passed legislative acts to significantly weaken the Polish element on the right-bank Ukrainian lands and its assimilation. January Rebellion played an important role in the history of not only the Polish, but also the Ukrainian people, in particular, was an example in the national liberation struggle.

Keywords: Polish Rebellion, Volyn, Polish gentry, Russian tsarism, Rusyn-Ukrainians, Poles.

REFERENCES

- Berestenko O. V. "Natsionalnyi renesans "khlopomaniv" v istorii polsko-ukrainskykh samovyznachen (sotsialno-psykholohichne doslidzhennia)", Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: Istorychni nauky, no. 9 (2012): 59. (in Ukrainian).
- Bovua D. Bytva za zemliu v Ukraini 1863–1914 Poliaky v sotsio-etnichnykh konfliktakh. (Kyiv, 1998), 84. (in Ukrainian).
- Bovua D. Hordyev uzel Rossyiskoi ympery. Vlast, shliakhta y narod na Pravoberezhnoi Ukrayne (1793–1914). (Moskva: Novoe lyteraturnoe obozrenye, 2011): 1008. (in Ukrainian).
- Buravskiy O. Poliaky Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. (Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU, 2004),: 39. (in Ukrainian).
- Dashkevych Ia. "Shliakhy podolannia uperedzhen: pereshkody normalizatsii polsko-ukrainskykh stosunkiv", Polsko-ukrainski studii. Materialy mizhnarodnoi naukovoii konferentsii. Kam'ianets-Podilskiy, 29–31 travnia 1992 r. T. 1. (Kyiv: Lybid, 1993), 26. (in Ukrainian).
- F. 361, op. 1, spr. 254, ark. 211. (in Russian).
- Hrytsak Ia. Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st. Navch. posibnyk. (Kyiv: Heneza, 1996), 47. (in Ukrainian).
- Hud B. "Sichneve povstannia 1863 r. na Kyivshchyni, Volyni i Podilli: sprobna naukovoho uzahalennia" Polske natsionalne povstannia 1863–1864 rr. na Pravoberezhnii Ukraini: vid mifiv do faktiv: kol. monohrafiia, za red. I. Kryvoshei, N. Moravtsia. (Uman: FOP Zhovtyi O. O., 2014), 11. (in Ukrainian).
- Hud B. Ukrainsko–polski konflikty novitnoi doby: etnosotsialnyi aspekt. (Kharkiv: Akta, 2011), 472. (in Ukrainian).
- Ivanova L. "Ukrainske pytannia v polskomu povstanni 1863 r.", Yevropeiski perspektyvy, no. 12 (2013): 179. (in Ukrainian).
- Khadadova M. "Zhinky v polskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi 30–60-kh rr. XIX st. (na prykladi Volynskoi hubernii)", Volynski istorychni zapysky. T. 3 (2009), 88. (in Ukrainian).
- Khilmanovich V. Povstannia 1863 roku: osnovni stereotypy. (in Belarusian).
- Kieniewicz S. Powstanie styczniove. (Warszawa, 2009): 795. (in Polish).
- Kushnir L. "Ia pomru, a Ukraina zostanetsia". (in Ukrainian).
- Lisevych I. Polska natsionalna menshyna v Naddnyprianskii Ukraini (1864–1917 rr.). (in Ukrainian).
- Marakhov H. Polskoe vosstanye 1863 h. na Pravoberezhnoi Ukrayne. (Kyiv, 1967), 256 s. (in Russian).
- Mudryi M. Navmysne shalenstvo. (in Ukrainian).
- Pankiv M. Natsionalne pytannia u politytsi rosiiskoho uriadu na Pravoberezhnii Ukraini XIX – pochatku XX st.: pohliad polskykh istorykiv, 136–137. (in Ukrainian).
- Persha zahalna perepys naselennia Rosiiskoi imperii 1897 r. T. VIII. Volynska huberniia. (Sankt-Peterburg: Vyd. Tsentr. Statyst. Komitetu MVS, 1904), 281. (in Russian).
- Pobirchenko N. S. "Zapiznilyi romantyk Tadei Rylskiy", Istoryko-pedahohichnyi almanakh, no. 1 (2006): 57. (in Ukrainian).
- Polishchuk Iu. Natsionalni menshyny Pravoberezhzhia Ukrainy u konteksti etnichnoi polityky Rosiiskoi imperii. (in Ukrainian).
- Raikivskiy I. Ia. "Sichneve povstannia 1863–1864 rr. yak chynnyk aktyvizatsii ukrainskoho natsionalnoho rukhu v Skhidnii Halychyni v ostannii tretyni XIX st.", Galicja a powstanie Styczniove, pod red. M. Hozzowskiej, A. Kawalec, L. Zaszkilniaka. (Warszawa, Rzeszow, 2013), 415. (in Ukrainian).
- Revunenkov V. Polske povstannia 1863 roku ta yevropeiska dyplomatiia. (Leninhrad: Vydavnytstvo LDU, 1957): 109. (in Russian).
- Rozporiadzhennia Volynskoho hubernskoho upravlinnia pro konfiskatsiiu maina osib, prychetnykh do povstannia 1863 r., DAVO, f. 359, op. 2, spr. 187, ark. 25. (in Russian).
- Shandra V. Heneral-hubernatorstva v Ukraini: XIX – pochatok XX stolittia. (Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2005): 296. (in Ukrainian).

Shandra V. S. "Sotsialni ta politychni naslidky dlia Ukrainy polskoho Sichnevoho povstannia 1863 r." (in Ukrainian).

Sprava pro vidznakhodzhennia maietkiv i kapitaliv osib, yaki pryimaly uchast v povstanni 1863 roku, 1972, Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti (dali – DAVO), f. 361, op. 1, spr. 1886, ark. 103. (in Russian).

Temirova N. "Vplyv povstannia 1863–1864 rr. na pomishchyske zemlevolodinnia na Pravoberezhnii Ukraini" Polske natsionalne povstannia 1863–1864 rr. na Pravoberezhnii Ukraini: vid mifiv do faktiv: kol. monohrafiia, za red. I. Kryvoshei, N. Moravtsia. (Uman: FOP Zhovtyi O. O., 2014): 145. (in Ukrainian).

Yarmoshyk I. Volynski podii polskoho sichnevoho povstannia u vysvitleni polskoi istoriohrafii XIX st. (in Ukrainian).

Zashkilniak L., Krykun M. Istoriiia Polshchi: Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv. (Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2002), 304. (in Ukrainian).

Zemskyi Iu. Evoliutsiia polsko-rosiiskykh vzaiemyn v Pravoberezhnii Ukraini v konteksti natsionalizatsii svidomosti v Rosiiskii imperii seredyny XIX st. (in Ukrainian).

Zemskyi Iu. Ukrainsko-polske neporozuminnia v khodi povstannia 1863 roku. (in Ukrainian).

УДК 321.02+323.25:3.08

УЧАСТЬ ЛЕВА БАЧИНСЬКОГО У ПЕРЕДВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ 1907 і 1911 рр. ДО АВСТРІЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ

Ганна ПАСКА

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України, e-mail: paskabogdan@i.ua
вул. Шевченка 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна*

Проаналізовано участь українського громадського діяча Лева Бачинського у передвиборчих кампаніях до австрійського парламенту в 1907 і 1911 рр. Із залученням матеріалів часопису “Громадський голос” досліджено основні засади виборчої програми політика. Висвітлено хід і результати парламентських виборів, протистояння українських та польських політичних сил у Станиславівському виборчому окрузі.

***Ключові слова:** Лев Бачинський, Українська радикальна партія, Українська національно-демократична партія, австрійський парламент, передвиборча кампанія, Покуття, Австро-Угорщина.*

Одним із найвідоміших громадських діячів Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. був уродженець с. Серафінці Городенківського повіту Лев Бачинський (1872–1930). З 1883 р. він навчався у Коломийській гімназії, а пізніше – у Чернівецькому університеті на юридичному факультеті. Початок активної політичної діяльності Л. Бачинського розпочинається з його вступом до лав Русько-української радикальної партії (далі – РУРП, що на межі ХІХ–ХХ ст. була перейменована на Українську радикальну партію, УРП) у жовтні 1898 р. Протягом 1907–1918 рр. він був послом до австрійського парламенту.

Однією із малодосліджених сторінок громадсько-політичної діяльності Л. Бачинського залишається його участь у передвиборчих кампаніях 1907 і 1911 рр. до вищого законодавчого органу Австро-Угорської імперії. Велику кількість інформації з досліджуваної проблеми містить часопис РУРП (УРП) “Громадський голос” (1895–1939), а також спогади Л. Бачинського та його сучасників – Івана Макуха і Василя Стефаника. Дослідження основних віх життя і діяльності громадсько-політичного діяча кінця ХІХ – початку ХХ ст. ще не стало предметом комплексного вивчення в українській історіографії. Окремі аспекти досліджуваної проблеми знайшли відображення в наукових працях сучасних українських та зарубіжних істориків: А. Баран, І. Василик, Ю. Михальського, О. Сухого, Р. Томчика та ін.

У зв’язку з розгортанням національно-визвольних рухів народів Австро-Угорської монархії імперська влада змушена була ухвалити 26 січня 1907 р. новий законопроект про парламентські вибори – “Закон виборчий до Ради Державної”. У цьому законі містився ряд нових позитивних норм, які розширювали демократизацію виборчого процесу. Відповідно до нього австрійський парламент, як і раніше, складався з двох палат – Палати Послів і Палати Панів. Остання призначалася імператором із найвідоміших громадян імперії та верхівки духовенства. Палата Послів обиралася шляхом загального, рівного, безпосереднього й таємного голосування. Вона налічувала 516 членів (до 1907 р. – 425); представникам Галичини було надано 109 депутатських місць (до 1907 р. – 78)¹.

У виборчих округах провінцій Австро-Угорської монархії обирали, як правило, одного депутата, і лише в Галичині, поруч з 34 міськими одномандатними округами, було утворено 36 двомандатних округів для невеликих міст і сіл. У двомандатних округах для обрання першого депутата вимагалось 51% відданих голосів, а для другого – лише 26%. У випадку, коли один кандидат отримував у першому голосуванні 51% голосів виборців, а другий не отримував 26%, тоді мало відбутися наступне голосування у справі обрання другого посла. Якщо в першому голосуванні жоден з послів не отримав 51% і 26% виборчих голосів, то мав відбутися

¹ Анджеліка Баран, “Виборча кампанія у Галичині до Австрійського парламенту у 1907 р.: перебіг та результати”, *Часопис Академії адвокатури України* 16 (2012): 2.

за тиждень другий тур виборів. У разі, якщо перший кандидат не отримав 51% голосів, то не міг бути вибраним другий посол, хоча він і отримав би 26% голосів виборців².

Прийняття нового виборчого закону стало значним успіхом загальнодемократичних сил Австро-Угорщини. Ліквідація куріальної системи в австрійському парламенті значно зміцнила позиції українських політичних сил, які розпочали активну передвиборчу кампанію до законодавчого органу імперії. Важливу роль в її проведенні відіграв член Української радикальної партії Лев Бачинський.

Під час підготовки до проведення виборів українці поділилися на два ворогуючі табори москвофільського та українофільського спрямування. Цей фактор у своїх цілях використовували поляки для тиску на український національний рух. Польські політичні партії утворили єдине об'єднання під назвою “Рада народова”, яке очолив Тадеуш Ценський³. Зважаючи на першочерговість протистояння із польськими політичними партіями, 22–23 грудня 1906 р. на львівському з'їзді УРП⁴, Л. Бачинський у своєму виступі не виключав можливості союзу з націонал-демократами та соціал-демократами під час передвиборчої кампанії. Він застерігав від злуки з москвофілами, які, за його словами, вели співпрацю з польським урядовими колами крайового уряду. На думку громадського діяча, послів до парламенту потрібно було обирати із числа галицької інтелігенції, яка вільно володіє німецькою мовою⁵. Також на з'їзді наголошувалося на необхідності проведення активної агітації в Східній Галичині та висунення власних кандидатур під час виборів⁶.

Значну увагу Л. Бачинський приділив системі освіти в Галичині. Він вважав, що підтримка УРП з боку українських освітян є недостатньою. Задля її зростання, на думку політика, потрібно було запевнити працівників освітньої галузі в тому, що представники радикалів у парламенті будуть відстоювати їх права на збільшення заробітної платні. Також він наголосив на необхідності поділу шкіл на українські та польські⁷.

Один із лідерів Української націонал-демократичної партії (далі – УНДП) Кость Левицький у своїх спогадах так окреслив основні рішення з'їзду УРП: “Партія буде попірати тільки таких кандидатів на послів, які дають запоруку, що допоможуть народови до виборення економічної і політичної незалежності австрійської України від Відня і від галицької Польщі... Щоби всі ґрунти: панські, державні і церковні попалися в руки селян”. Майбутнє західноукраїнського населення радикали бачили виключно в єдності з українським народом Наддніпрянщини. Кінцевою метою проголошувалося створення незалежної соборної Української держави⁸.

У часописі “Громадський голос” за 22 березня 1907 р. було розміщено відозву УРП “До виборців!”, у якій зазначалося, що партія домагатиметься поділу Галичини на Східну (українську) і Західну (польську), щоб до Галичини прилучити північно-західну частину Буковини й утворити “окрему австрійську руську провінцію з окремим руським сеймом, щоб в тій руській провінції заведено урядовий язик руський”⁹. У документі вказувалося про висунення кандидатури Л. Бачинського на вибори до австрійського парламенту від виборчого округу № 59 (Станиславів, Богородчани, Золотий Потік, Обертин, Товмач і Галич)¹⁰.

² Іван Макух, *На народній службі*. (Детройт: Видання української вільної громади Америки, 1958), 104.

³ О. Шеремета, В. Шумлянський, “Етапи формування виборчої системи в Австро-Угорській державі та україно-польське протистояння у питаннях її реформування у 1873–1914 рр.”, *Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України* 38 (2014): 147.

⁴ Спровоздане з'їзду, *Громадський голос*, 4 січня 1907.

⁵ Спровоздане з'їзду, *Громадський голос*, 11 січня 1907.

⁶ Олексій Сухий, *Галичина: між Сходом і Заходом. Нарис історії XIX – початку XX ст.* (Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999), 124.

⁷ Спровоздане з'їзду, *Громадський голос*, 22 січня 1907.

⁸ Кость Левицький, *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів*. (Львів, 1926), 430.

⁹ До виборців, *Громадський голос*, 22 березня 1907.

¹⁰ До виборців округів, *Громадський голос*, 22 березня 1907.

Десятого березня 1907 р. у с. Черніїв Станиславівського повіту в читальні «Просвіти» відбулося передвиборче віче, на якому виступав Л. Бачинський. Учасники зібрання односторонньо підтримали його кандидатуру¹¹. Під час зборів місцевий житель Мартин Королук зауважив: «В тім дни вийде тов. Бачинський послом на нашу втіху, а на смуток усіх поїв, що завзяли ся його кандидатуру повалити»¹². Політик отримав підтримку також на вічах у селах Грабовець і Горохолина Богородчанського повіту 18 березня цього ж року¹³.

Тридцять першого березня 1907 р. відбулися передвиборчі збори в с. Комарів Станиславівського повіту. Під час виступу Л. Бачинський зачитав листа від члена УНДП Євгена Олесницького, який писав, що націонал-демократи не будуть ставити на округи Станиславівський і Надвірнянський кандидатуру свого посла, щоб таким чином не перешкоджати радикальній партії у проведенні передвиборчої кампанії. Учасники зборів заявили, що «всі будуть голосувати лише на Др. Льва Бачинського»¹⁴.

Націонал-демократи теж проводили активну агітацію в селах Східної Галичини, проте не завжди вона була успішною. Зокрема, 1 квітня 1907 р. відбулося віче у с. Кринос Станиславівського повіту, на якому виступав Є. Олесницький. Проте учасники народного зібрання односторонньо заявили, що підтримуватимуть кандидатуру Л. Бачинського. Аналогічна підсумкова ухвала прийнята на зборах жителів с. Вікторів Станиславівського повіту¹⁵. Подібна рішення прийняті під час проведення представником націонал-демократів Євгеном Левицьким передвиборчих зборів у с. Нижнів Товмацького повіту 8 квітня 1907 р.¹⁶ та у с. Саджава Богородчанського повіту 21 квітня 1907 р.¹⁷.

Незважаючи на домовленості між радикалами та націонал-демократами, між партіями існували суттєві суперечності, що виявилось під час проведення передвиборчої кампанії. Зважаючи на те, що лідер УРП Л. Бачинський мав значний авторитет серед виборців Станиславівського повіту, були випадки, коли в ході кампанії представники УНДП видавали себе за радикалів. Зокрема, під час народного віча в с. Ямниця Станиславівського повіту 7 квітня 1907 р. Є. Левицький, агітуючи за себе та Є. Олесницького, представився членом УРП¹⁸.

20 березня і 7 квітня 1907 р. кандидатуру Л. Бачинського було підтримано населенням відповідно у селах Будзин та Палагичі Товмацького повіту¹⁹. Політик отримав вотум довіри 31 березня на вічі в с. Долина Товмацького повіту²⁰. 20 квітня 1907 р. у с. Гринівці Товмацького повіту за участі 700 селян відбулися народні збори у справі проведення майбутніх виборів. У своїй промові Л. Бачинський закликав населення не віддавати своїх голосів польським партіям та вказав на антиукраїнське спрямування їх політики щодо населення Галичини. 21 квітня 1907 р. відбулося віча в с. Нижнів Товмацького повіту. У своєму виступі Л. Бачинський заявив виборцям, що після обрання його до парламенту добиватиметься покращення умов життя для селян²¹.

Двадцять третього квітня 1907 р., за участі 400 осіб, було скликано народне віче в с. Олеша Товмацького повіту. Учасники зібрання підтримали кандидатуру Л. Бачинського та ухвалили ряд резолюцій, зокрема: домагатися загального, рівного, безпосереднього і таємного голосування до Галицького сейму; поділу Галичини на Східну і Західну; відкриття у м. Львів українського університету. Цього ж дня відбулося віче в с. Ісаків Товмацького повіту, на якому політик також отримав підтримку²².

¹¹ З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 22 березня 1907.

¹² Із Станиславівського виборчого округу, *Громадський голос*, 22 березня 1907.

¹³ З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 29 березня 1907.

¹⁴ З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 9 квітня 1907.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 12 квітня 1907.

¹⁷ З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 26 квітня 1907.

¹⁸ З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 1 травня 1907.

¹⁹ З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 12 квітня 1907.

²⁰ З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 19 квітня 1907.

²¹ З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 10 травня 1907.

²² З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 10 травня 1907.

Наприкінці квітня – на початку травня 1907 р. кандидатуру Л. Бачинського було погоджено на народних зборах у селах Лисець, Грабовець та Глибоке Богородчанського повіту, Золотий Потік, Костільники, Губин, Русилів та Скоморохи Золотопотіцького повіту, Єзупіль Станиславівського повіту, Жуків Обертинського повіту та Гринівці Товмацького повіту²³. Масова підтримка населенням політика під час віч та народних зібрань свідчила про його значний авторитет у суспільстві. Свою активну участь у передвиборчій кампанії 1907 р. Л. Бачинський так охарактеризував у автобіографії: “У передвиборчим часі устроїв я кількадесять віч у ріжних околицях великого округу. Віча були не раз по 20 і 30 тисячні”²⁴.

Про авторитет Л. Бачинського серед народних мас інформував його друг І. Макух: “... А віча, треба знати, були іноді дуже великі, особливо тоді, коли на них виступав наш кандидат на посла д-р Лев Бачинський. Він був одним із найкращих промовців у Галичині. Він говорив прекрасно, дуже логічно й дуже відважно...”²⁵. На визначні ораторські здібності радикала вказував Василь Стефаник: “Л. Бачинський був спокійний, серйозний і його слова докладно відповідали його вчинкам. Він... належить до найкращих промовців серед галичан”²⁶.

Вибори до австрійського парламенту відбувалися в умовах махінацій та фальсифікацій з боку представників місцевої влади польської національності. Виборчі дільниці перебували під наглядом поліції, а тому будь-які прояви невдоволення виборців рішуче придушувалися. В ході виборчої кампанії силою відбиралися бюлетені, які були заповнені на користь українського кандидата. Проводилися переслідування та арешти агітаторів. Також повідомлялося про те, що “роздаються бюлетні, не завірені печаткою староства, а отже, не дійсні”²⁷.

У результаті виборів у другій половині травня 1907 р. в окрузі № 59 завдяки налагодженій співпраці між кандидатами від УРП та УНДП послом більшості став Л. Бачинський, а послом меншості – Є. Левицький. У ході голосування, яке відбувалося у три тури, була загроза втрати одного українського мандата на користь польського кандидата Т. Ценського. Тому радикалам, опираючись на авторитет серед населення Л. Бачинського, вдалося проагітувати населення с. Ямниця Станиславівського повіту голосувати за представника націонал-демократів²⁸.

У своїй автобіографії Л. Бачинський так описував кампанію 1907 р.: “... Був я вибраний 1907 р. послом до парламенту зі станиславівського округу. Округ цей був мені не знаний, та при живій агітації моєї і великій допомозі товариша Д-ра Макуха вийшов я послом помимо шаленої агітації проти мене попів і правительствених органів”²⁹.

Оцінюючи загальні результати виборчої кампанії 1907 р., варто зауважити, що польські політичні партії здобули 75 посольських мандатів. Українські сили отримали 27 депутатських місць: 17 від УНДП, 5 від москвофілів, 3 від УРП (Л. Бачинський, К. Трильовський та М. Лагодинський) та 2 від УСДП. Це було найбільше українське представництво Галичини в австрійському парламенті після 1861 р.³⁰

На початку 1911 р. розпочалася підготовка до проведення чергових виборів до австрійського парламенту. 30 березня 1911 р. цісар Франц Йосиф видав рескрипт про розпуск Палати депутатів. Нові вибори до вищого законодавчого органу Австро-Угорської монархії були призначені на 19 червня 1911 р. Причиною дострокового розпуску парламенту стали нароч-

²³ З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 1 травня 1907; З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 10 травня 1907; З передвиборчого руху, *Громадський голос*, 15 травня 1907.

²⁴ Автобіографія члена віце-президента галицького української національної ради Бачинського Лева, Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України), ф. 309, оп. 1, спр. 2177, арк. 3.

²⁵ Іван Макух, *На народній службі*, 106.

²⁶ Василь Стефаник, *Повне зібрання творів: у 3 т. Автобіографічні твори, поезії в прозі, публіцистика, незакінчені твори і переклади*. (Київ: АН Української РСР, 1953), т. 2, 14.

²⁷ Олексій Сухий, *Галичина: між Сходом і Заходом*, 127.

²⁸ Іван Макух, *На народній службі*, 108.

²⁹ Автобіографія члена віце-президента галицького української національної ради Бачинського Лева, ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2177, арк. 3.

³⁰ Юрій Михальський. *Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ століття (1902–1914)*. (Львів: Каменяр, 2002), 94–95.

таючі національні суперечності, які фактично паралізували його діяльність і не дозволили ухвалити ряд важливих державних законів³¹. Зокрема, не були розглянуті законопроекти підготовлені представниками Українського парламентського клубу, що стосувались актуальних проблем галицького суспільства. Серед них: запровадження дворічної військової служби, забезпечення безпечних умов праці робітників та дозволу на вільну діяльність національно-культурних товариств³².

Українські політичні сили Галичини знову включилися в активну передвиборчу кампанію. К. Левицький зазначав, що українські політичні партії йдуть “у виборчу боротьбу з тим, що посла не покінчили ще своєї діяльності, а виборці мають рішити, чи дотеперішня діяльність їх має продовжуватися, чи ні. Тому нема в нас мови про особисті зміни в кандидатурах, докопались тільки деякі пересування осіб, не з політичних, а з особистих причин”³³. Керівництво УРП у свою чергу заснувало спеціальний виборчий фонд, який очолив Л. Бачинський, куди мали надходити партійні внески³⁴.

У квітні 1911 р. після розпуску австрійською владою Державної Ради Л. Бачинський поставив свій підпис під “Відозвою до наших селян виборців!”. У ній наголошувалося на необхідності спрямування зусиль на те, щоб у ході нових виборів до найвищого законодавчого органу імперії перемогу здобуло якомога більше кандидатів від УРП³⁵. 2 квітня 1911 р. у м. Львові на з’їзді партії було прийнято рішення розпочати активну підготовку до майбутніх виборів³⁶. На наступному зібранні радикалів у м. Станиславові, яке відбулося 15 квітня цього ж року, було узгоджено претендентів у посла до парламенту – Л. Бачинського (округ № 59: Станиславів, Товмач, Золотий Потік, Галич, Тисмениця, Богородчани, Обертин), М. Лагодинського, К. Трильовського, В. Стефаніка, С. Даниловича, Павла Лаврука та Л. Мартовича³⁷.

Кандидатами від Станиславського округу залишилися Л. Бачинський (УРП) та Є. Левицький (УНДП)³⁸. Члени УРП почали проводити передвиборчу агітацію, організували народні віча та зібрання, в яких помітну роль відігравав Л. Бачинський. Зокрема, 9 квітня 1911 р. на вічі у м. Товмач його кандидатуру підтримали місцеві жителі. На цьому зібранні політик охарактеризував свою попередню парламентську діяльність та подякував присутнім за підтримку³⁹.

Наприкінці квітня – на початку травня 1911 р. Л. Бачинський отримав вотум довіри на народних зборах у селах Королівка, Хотимир, Гарасимів, Жуків і Нижнів Товмацького повіту⁴⁰. Наприкінці травня – на початку червня цього ж року його кандидатуру було погоджено на вічах у селах Кутище, Делева, Горигляди, Надорожна, Бортники, Вікняни та Прибилів Товмацького повіту, Жабокруки, Петрів, Ісаків, Живачів, Незвисько та Лука Городенківського повіту⁴¹.

Про високий авторитет Л. Бачинського в галицькому суспільстві свідчить висунення його кандидатури від округу № 68 (Тернопіль, Козова, Збараж, Нове Село)⁴². Це рішення було прийнято 3 травня 1911 р. на передвиборчих зборах делегатів від УРП у м. Тернопіль⁴³. 11 травня цього ж року Л. Бачинський на вічі в с. Кальне Козовського повіту здобув підтримку місцевого населення. “Хлопи прийняли з запалом кандидатуру тов. д-ра Льва Бачинського... Се

³¹ Ірина Василик, “Парламентська діяльність української політичної фракції у Державній Раді Австро-Угорщини”, *Українознавчий альманах* 7 (2012): 164.

³² Чому розігнали парламент?, *Громадський голос*, 5 квітня 1911.

³³ Олексій Сухий, *Галичина: між Сходом і Заходом*, 175.

³⁴ Виборчий фонд, *Громадський голос*, 5 квітня 1911.

³⁵ Відозва до наших селян виборців!, *Громадський голос*, 5 квітня 1911.

³⁶ R. Tomczyk, *Radycalowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola w polityce w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914*. (Szczecin, 2007), 508.

³⁷ Радикальні кандидатури, *Громадський голос*, 20 квітня 1911.

³⁸ Іван Макух, *На народній службі*, 188.

³⁹ Товмаччина, *Громадський голос*, 20 квітня 1911.

⁴⁰ З Товмаччини, *Громадський голос*, 18 травня 1911.

⁴¹ З 59. округу, *Громадський голос*, 14 червня 1911.

⁴² Наші радик. кандидати, *Громадський голос*, 12 червня 1911.

⁴³ З Тернопільщини, *Громадський голос*, 18 травня 1911.

дійсно чоловік, що був тоді віддав ся цілою своєю душею, щоби поліпшити бідного хлопського народу...” – стверджував часопис «Громадський голос»⁴⁴. 14 травня цього ж року кандидатуру політика підтримало населення с. Купчинці Тернопільського повіту⁴⁵.

Газета “Громадський голос” закликала галицьке суспільство голосувати за Л. Бачинського, який був одним з найавторитетніших керівників партії: “... Ціле його жите се вічна боротьба з кривдниками наших бідних хлопів. Кождий хто чув промови тов. др. Льва Бачинського, той знає, що сей чоловік є найкрасшим заступником бідних мужиків...”⁴⁶.

Голосування, як і в 1907 р., відбувалось у три тури. Щоб не втратити посольський мандат Є. Левицького на користь поляків, Л. Бачинський знову проагітував декілька сіл проголосувати за нього. Таким чином, Л. Бачинський знову став послом більшості, а Є. Левицький – послом меншості. В результаті виборчої кампанії 1911 р. від українських політичних партій Східної Галичини до вищого законодавчого органу Австро-Угорської монархії було обрано 24 послів. З них УНДП провела в парламент 18 послів, УРП – 5 (Л. Бачинський, М. Лагодинський, К. Трильовський, В. Стефанік, П. Лаврук), а УСДП – одного посла⁴⁷. Політичні позиції УРП зміцнилися в порівнянні з виборами 1907 р., де було обрано лише трьох депутатів.

Отже, Лев Бачинський брав активну участь у передвиборчих кампаніях 1907 і 1911 рр. до вищого законодавчого органу Австро-Угорщини. Вони характеризувалися масовою підтримкою кандидатури політика серед населення виборчого округу № 59. Під час виборів до австрійського парламенту Л. Бачинський був прихильником союзу всіх провідних національних партій з метою збільшення українського представництва у Державній Раді.

LEV BACHINSKY'S PARTICIPATION IN THE CHANGE CAMPAIGNS 1907 AND 1911 YEARS TO THE AUSTRIAN PARLIAMENT

Hanna PASKA

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of History of Ukraine,
Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Summary

The article analyzes the participation of the Ukrainian public figure Lev Bachinsky in the election campaigns to the Austrian Parliament in 1907 and 1911. Using the materials of the magazine “Civic Voice”, the main principles of the politician’s electoral program were explored. The course and results of parliamentary elections, confrontation of Ukrainian and Polish political forces in the Stanislaviv constituency are highlighted.

The author concludes that the election campaigns of 1907 and 1911 characterized the mass support of L. Bachinsky’s nomination among the population of Pokuttia. During the parliamentary elections, the politician was a supporter of the union of all leading national parties in order to increase the Ukrainian representation in the State Council. L. Bachinsky’s significant authority is evidenced by his mass support to the population in the districts No. 59 and No. 68.

Keywords: *Lev Bachinsky, Ukrainian Radical Party, Ukrainian National Democratic Party, Austrian parliament, election campaign, Pokuttya, Austria-Hungary.*

REFERENCES

Avtobiohrafiiia chlena vitse-prezydenta halytskoho ukrainskoi natsionalnoi rady Bachynskoho Leva, Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi (dali – TsDIAL Ukrainy), f. 309, op. 1, spr. 2177. (in Ukrainian).

Chomu rozihnali parlament?, *Hromadskyi holos*, April 5, 1911. (in Ukrainian).

Do vybortsiv okruhiv, *Hromadskyi holos*, March 22, 1907. (in Ukrainian).

Do vybortsiv, *Hromadskyi holos*, March 22, 1907. (in Ukrainian).

⁴⁴ З Козівщини, *Громадський голос*, 18 травня 1911.

⁴⁵ З виборчого округу Тернопіль – Збараж – Козова – Нове Село, *Громадський голос*, 18 травня 1911.

⁴⁶ Тов. др. Лев Бачинський, *Громадський голос*, 8 червня 1911.

⁴⁷ Макух, *На народній службі*, 188–189.

- Iz Stanyslavivskoho vyborchoho okruha, *Hromadskyi holos*, March 22, 1907. (in Ukrainian).
- Levytskyi, Kost. *Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukrainsiv 1848–1914. Na pidstavi spomyniv*. Lviv, 1926. (in Ukrainian).
- Makukh, Ivan. *Na narodnii sluzhbi*. Detroit : Vydannia ukrainskoi vilnoi hromady Ameryky, 1958. (in Ukrainian).
- Mykhalskyi, Yurii. *Polski politychni partii ta ukrainske pytannia v Halychyni na pochatku KhKh stolittia (1902–1914)*. Lviv: Kameniar, 2002. (in Ukrainian).
- Nashi radyk. kandydaty, *Hromadskyi holos*, June 12, 1911. (in Ukrainian).
- Radykalni kandydatury, *Hromadskyi holos*, April 20, 1911. (in Ukrainian).
- Spravozdanie zizdu, *Hromadskyi holos*, January 11, 1907. (in Ukrainian).
- Spravozdanie zizdu, *Hromadskyi holos*, January 22, 1907. (in Ukrainian).
- Spravozdanie zizdu, *Hromadskyi holos*, January 4, 1907. (in Ukrainian).
- Stefanyk, Vasyl. *Povne zibrannia tvoriv: u 3 t. Avtobiohrafichni tvory, poezii v prozi, publitsystyka, nezakincheni tvory i pereklady*. Kyiv: AN Ukrainskoi RSR, 1953, t. 2. (in Ukrainian).
- Tov. dr. Lev Bachynskyi, *Hromadskyi holos*, June 8, 1911. (in Ukrainian).
- Tovmachchyna, *Hromadskyi holos*, April 20, 1911. (in Ukrainian).
- Vidozva do nashykh selian vybortsiv!, *Hromadskyi holos*, April 5, 1911. (in Ukrainian).
- Vyborchyi fond, *Hromadskyi holos*, April 5, 1911. (in Ukrainian).
- Z 59. okruha, *Hromadskyi holos*, June 14, 1911. (in Ukrainian).
- Z Kozivshchyny, *Hromadskyi holos*, May 18, 1911. (in Ukrainian).
- Z peredvyborchoho rukhu, *Hromadskyi holos*, April 12, 1907. (in Ukrainian).
- Z peredvyborchoho rukhu, *Hromadskyi holos*, April 19, 1907. (in Ukrainian).
- Z peredvyborchoho rukhu, *Hromadskyi holos*, April 26, 1907. (in Ukrainian).
- Z peredvyborchoho rukhu, *Hromadskyi holos*, April 9, 1907. (in Ukrainian).
- Z peredvyborchoho rukhu, *Hromadskyi holos*, March 22, 1907. (in Ukrainian).
- Z peredvyborchoho rukhu, *Hromadskyi holos*, March 29, 1907. (in Ukrainian).
- Z peredvyborchoho rukhu, *Hromadskyi holos*, May 1, 1907. (in Ukrainian).
- Z peredvyborchoho rukhu, *Hromadskyi holos*, May 10, 1907. (in Ukrainian).
- Z peredvyborchoho rukhu, *Hromadskyi holos*, May 15, 1907. (in Ukrainian).
- Z Ternopilshchyny, *Hromadskyi holos*, May 18, 1911. (in Ukrainian).
- Z Tovmachchyny, *Hromadskyi holos*, May 18, 1911. (in Ukrainian).
- Z vyborchoho okruha Ternopil – Zbarazh – Kozova – Nove Selo, *Hromadskyi holos*, May 18, 1911. (in Ukrainian).
- Baran, Andzhelika. “Vyborcha kampaniia u Halychyni do Avstriiskoho parlamentu u 1907 r.: perebih ta rezultaty”, *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy* 16 (2012): 1–5. (in Ukrainian).
- Sheremeta, O., Shumlianskyi V. “Etapy formuvannia vyborchoi systemy v Avstro-Uhorskii derzhavi ta ukraino-polske protystoiannia u pytanniakh yii reformuvannia u 1873–1914 rr.”, *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr. Lvivskoho rehionalnoho instytutu derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy* 38 (2014): 144–150. (in Ukrainian).
- Sukhyi, Oleksii. *Halychyna: mizh Skhodom i Zakhodom. Narys istorii XIX – pochatku XX st.* Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka; instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 1999. (in Ukrainian).
- Tomczyk R., *Radykalowie i socjaldemokraci. Miejsce i rolalewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914*. Szczecin, 2007. (in Polish).
- Vasylyk, Iryna. “Parlamentska diialnist ukrainskoi politychnoi fraktsii u Derzhavnii Radi Avstro-Uhorshchyny”, *Ukrainoznavchyi almanakh* 7 (2012): 162–165. (in Ukrainian).

УДК 94:329.11 (477.83/86:477.4/.5)“19”

КОНТАКТИ МІЖ УКРАЇНСЬКИМИ КОНСЕРВАТОРАМИ ГАЛИЧИНИ І НАДДНІПРЯНИЩИНИ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ

Роман ЛЕХНЮК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: r.lechniuk@gmail.com*

Консервативні ідеї були важливою складовою українського національного руху впродовж ХІХ – на початку ХХ ст. Знаходження в цей час українських земель у складі двох імперій – Російської й Австрійської (Австро-Угорської) – призвело до формування відмінних типів консерватизму, що було зумовлено різницею суспільно-політичних умов в імперіях Романових і Габсбургів. У статті на основі неопублікованих джерельних матеріалів проаналізовано контакти й ідейні взаємовпливи між носіями консервативних ідей серед українських діячів Галичини й Наддніпрянищини в першій чверті ХХ ст. У центрі уваги: з галицького боку – постаті Олександра Барвінського й митрополита Греко-католицької церкви Андрея Шептицького, з боку Наддніпрянищини – Олександра Кониського, Михайла Тишкевича, В'ячеслава Липинського. На основі приватного листування цих діячів встановлено, що, попри суттєві розбіжності в суспільно-політичних системах держав, українські консерватори по обидва боки австрійсько-російського кордону мали чимало спільних рис. Вони поставали перед схожими проблемами і викликами, на які шукали відповіді, подекуди спільно.

Ключові слова: консерватизм, Галичина, Наддніпрянищина, Олександр Барвінський, Андрей Шептицький, Олександр Кониський, Михайло Тишкевич, В'ячеслав Липинський.

Консервативна думка і світогляд є невід'ємною складовою української інтелектуальної традиції. Окремою сторінкою в історії українського консерватизму як у Російській, так і Австро-Угорській імперії є перша чверть ХХ ст., коли перед консерваторами постали нові виклики і світоглядні дилеми, що загрожували їх традиційному світогляду і цінностям. Насамперед ідеться про модерні ідеології націоналізму і соціалізму, які тяжіли до революційних перетворень довоєнного світу. Мета статті – простежити на прикладі контактів між українськими консервативними діячами Галичини і Наддніпрянищини спільне й відмінне у шляхах реагування на ці виклики носіїв консервативної свідомості. Такий підхід дасть змогу поглибити знання про український консерватизм досліджуваного часу, і насамперед простежити, як відмінні суспільно-політичні умови двох імперій впливали на ідейні засади українського консерватизму.

Єдиним дослідженням, де об'єктом розгляду ставали контакти між носіями консервативного світогляду по різні боки австрійсько-російського кордону в першій чверті ХХ ст., є праця Таїсії Сидорчук-Потульницької. Вона побудована на аналізі листів майбутнього видатого теоретика українського консерватизму В'ячеслава Липинського до митрополита Греко-католицької церкви (ГКЦ) Андрея Шептицького з часу, коли Липинський видавав часопис “Przegląd Krajowy” (1909–1910 pp.)¹. Головним джерелом для реконструкції контактів між українськими консерваторами є листування. У фонді 11 (Барвінські) відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника (ЛННБУ ім. В. Стефаника) зберігаються листи Олександра Кониського до Олександра Барвінського, які відображають погляди Кониського стосовно української політики і культури в обох імперіях. У цьому ж фонді серед листів О. Барвінського до сина Богдана вдалося натрапити на оцінку ним постаті Павла Скоропадського. Відносини митрополита Андрея Шептицького з графом Михайлом Тишкевичем можна простежити на основі листування, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІАУЛ) у фондах 358 (Андрей Шептицький) і 681 (Ми-

¹ Tajisija Sydorczuk-Potulnycka, “Listy Władysława Lipińskiego do Andrija Szeptyckiego w okresie ukazywania się “Przeglądu krajowego”, у *Над Дніпром і Віслою: Україна і Польща в європейському вимірі – минуле і сучасність. Серія: Історія. Міжнародні системи та глобальний розвиток* 2–3, (2003–2004), 132–141.

хайло Тишкевич). Листи В. Липинського до О. Барвінського, написані вже після завершення активної політичної кар'єри останнього, є опублікованими.

Український консерватизм у Галичині досліджуваного періоду був представлений трьома середовищами: русофілами, християнсько-суспільним рухом і Греко-католицькою церквою. Русофільський світогляд ґрунтувався на домодерній “всеруській” ідеї, що включала уявлення про українців як частину спільного з росіянами і білорусами культурного й історичного простору, відданість східному церковному обряду і захист етимологічного правопису. Такий світогляд ускладнював адаптацію до епохи модерного націоналізму, що вимагала чітких національних самоідентифікацій. Християнсько-суспільне середовище на чолі з О. Барвінським у середині 1890-х рр. виокремилася з руху народовців і вирізнялося схильністю до компромісів, неприйняттям масової політики – мітингів, віч, маніфестацій – що, на думку консерваторів, вело до зниження рівня політичної культури, критикою соціалізму й національного радикалізму. Церковне середовище, своєю чергою, не було монолітним, а опиралося на інституційний консерватизм ГКЦ, що полягав в обороні наявного соціального устрою, політичного легалізму, захисті суспільної моралі на ґрунті християнських норм.

Якщо в Галичині першій чверті ХХ ст. можна простежити виразні середовища українських консерваторів (а в русофілів і християнських суспільників – ще й партійні структури), то в підросійській Україні фактично не було виокремлених консервативних груп, а тим паче структурованих політичних організацій. Певною мірою винятком можна вважати лише явище крайовства. Проте навіть приклад найпомітнішої постаті крайового руху на Правобережжі на початку ХХ ст. – графа М. Тишкевича – свідчить, що консерватизм на Наддніпрянщині існував як сукупність індивідуальних ідей і практик, а не у формі інтелектуальних чи політичних середовищ, як це було в Галичині. Попри це, все ж можна окреслити два різновиди українського консерватизму на території Російської імперії – малоросійську ідентичність і вже згаданий феномен крайовства.

У першій чверті ХХ ст. не було контактів між представниками малоросійського консерватизму й українськими консервативними середовищами Галичини. Ситуативно вони мали місце в минулому. Так, відома меценатка освіти і культури Єлизавета Милорадович-Скоропадська пожертвувала значні кошти на розвиток “Просвіти” й Товариства імені Шевченка². Але в досліджуваний період навіть таких контактів уже не було. А все через аполітичність представників малоросійського типу українського консерватизму, що, своєю чергою, виносило їх поза межі контактів тих галицьких консерваторів, які мали активні відносини з наддніпрянськими діячами – представниками українського національного руху. Насамперед йдеться про митрополита Андрея Шептицького й О. Барвінського. Окремо варто зазначити, що не виявлено контактів між наддніпрянськими консерваторами і галицькими русофілами. Попри це, між представниками русофільства і малоросійського типу консерватизму в досліджуваний час була схожість: їх об'єднували дилеми модерного націєтворення, які зумовлювали кризу консервативного світогляду.

Серед представників наддніпрянської інтелігенції консерватором можна вважати хіба О. Кониського, який познайомився з О. Барвінським ще 1865 р. і аж до своєї смерті в 1900 р. підтримував з ним товариські стосунки. В останні роки життя О. Кониський значною мірою солідаризувався з поглядами галицького товариша. Найповніше це проявилось в Науковому товаристві імені Шевченка (НТШ), до творення і діяльності якого О. Кониський значною мірою був причетним. Як і О. Барвінський, він негативно оцінював процеси в товаристві, зокрема його політизацію, привнесення в наукову структуру партійних поділів і особистих поррахунків: “Стало очевидним, що Грушевський і його [однодумці] ведуть в Т[оварист]ві справи відповідно відносинам особистим і політично-партійним, через що в Т[оварист]ві панує такий деспотизм “радикальний”, що хоче щоб признати Т[оварист]во “монархією” абсолютною... Отже... я просто махнув рукою... на свої відносини до Т[оварист]ва, котрого я ж таки... був і ініціатором і фундатором по троху; положив-де щиро своєї праці і на розвій Т[оварист]ва і на реорганізацію його

² Валерій Томазов, “Милорадович Єлизавета Іванівна”, у *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 6.* (Київ: Наукова думка, 2009), 660.

в наукове. Тепер ж поки там під маскою науки запанувала партійність і особисті рахунки... я вважаю за ліпше, за консеквентніше і честнійше для себе – збочити і нічимою участю не брати доки Т[оварист]во не зійде знов на поле літератури і науки...”³ О. Кониський критикував і напрям “Літературно-наукового вістника”, тісно пов’язаного з Грушевським⁴. Як і О. Барвінський, він засуджував консолідаційну щодо русофілів політику народоців у останні роки XIX ст.⁵ Тож не дивує його прихильність до часопису християнських суспільників “Руслан”, який він просив О. Барвінського надсилати попри перепони російської цензури⁶.

Прикладом контактів між консервативним діячами Галичини і Наддніпрянщини є взаємини між Андреем Шептицьким і представником течії крайовства в українському консерватизмі на схід від Збруча – графом М. Тишкевичем. Своім існуванням серед правобережної шляхти на початку XX ст. феномен крайовства завдячує насамперед глибокій укоріненості місцевої польської та полонізованої української еліти у власній землі, “малій батьківщині”. Земельна власність, що належала аристократичним родинам упродовж століть, стала невід’ємною складовою консервативної шляхетської ідентичності. Опинившись на зламі XIX–XX ст. між тиском російського уряду з одного боку та модерного націоналізму – з іншого, шляхта на Правобережжі, маючи приклад землевласників на території колишнього Великого князівства Литовського⁷, спробувала сформувати подвійну польсько-українську ідентичність на основі належності до польської політичної нації та прив’язаності до української землі. Надмірна увага до заслуг предків (як і власних) в історії краю завадила польсько-українським крайовцям зійтися на рівності українського і польського начал, що вдалось у Литві в ситуації з польсько-литовсько-білоруським трикутником. Таким чином посилювалося нерозуміння і несприйняття подвійної ідентичності українським селянством, що підважувало одну з головних опор крайової ідеї. Це відіграло роль під час спроб політичної структуризації крайового руху, що втілювались у Крайовій партії, створеній у Києві в серпні 1907 р. Цей проект зазнав невдачі, в першу чергу через неможливість функціонування подвійних ідентичностей в умовах наростання націоналізму. За таких обставин абсолютна більшість крайовців Правобережжя обрала польську модерну ідентичність.

М. Тишкевич був одним із небагатьох винятків, що обрали шлях українства і зробили вагомий внесок в українську справу. Корінь його рішення закладений у тих самих чинниках, на яких ґрунтувалась ідея крайовства – пов’язаність роду з краєм, любов і прив’язаність до нього. Тому не дивно, що граф був активним діячем руху крайовців на Правобережжі. Як впливає з мемуарів М. Тишкевича, ключовою могла стати його зацікавленість історією⁸. У цьому

³ Кониський Олександр. Листи до Барвінського Олександра Григоровича 1897–1900, Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника), відділ рукописів, ф. 11, спр. 1438 / п. 98, арк. 49 зв. – 50 (лист О. Кониського до О. Барвінського, 7/20 липня 1900 р.).

⁴ “Вістник не задовольняє мене, мабуть тому, що я став старим і не розумію ні потреби ні приємности – заводити в “поезію” – свиней, а в прозу – вошей!!! Та таки отупів так, що навіть не зрозумію зовсім також декадентства”: там само, арк. 36 зв. – 37 (лист О. Кониського до О. Барвінського, 25 лютого 1899 р.).

⁵ Ibid., арк. 9–9 зв. (лист О. Кониського до О. Барвінського, 20 грудня 1896 р.).

⁶ Ibid., арк. 38 (лист О. Кониського до О. Барвінського, 12/24 липня 1899 р.).

⁷ У практичній діяльності польсько-литовські крайовці визнавали рівність поляків, білорусів і литовців як корінних народів Білорусі і Литви. Багато з них у цей перелік включали також євреїв. За переконанням крайовців, усі “громадяни” білоруської і литовської землі повинні були працювати на користь краю. Під ним розуміли зазвичай територію колишнього Великого князівства Литовського. “Край” розуміли як територіальну одиницю з особливими історичними, культурними і господарськими традиціями, специфічною етнічною структурою. Специфіка краю породжувала відмінні крайові інтереси. Задоволення цих інтересів, на думку крайовців, відповідало глибинним потребам усіх народів краю: Алесь Смелянчук, *Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй: Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864–1917*. (Гродна: ГрДУ, 2001), 105.

⁸ “Я дуже любив історію і переконався, що нарід наш, саме люд... перевисшав величю своєї історії історію всіх інших народів славянських, а навіть європейських, бо він сам її творив. Я з захопленням став прочитувати українські надписи на нагробних камінях моїх предків, їх стародавні грамоти і покохав Батьківщину з почуттям гордості”: Михайло Тишкевич, “Уривки з спогадів”, *Літературно-науковий вістник*, березень 1929, 229.

контексті дуже важливим було його знайомство з Володимиром Антоновичем, який став для графа не лише прикладом життєвої самопоєвяти, а й сполучною ланкою для знайомства з багатьма провідними діячами українського руху⁹.

Діяльність М. Тишкевича показує критичний дефіцит консервативних представників аристократії в українському русі. Граф розвинув філантропічні й меценатські заходи, започатковані ще матір'ю – Оленою Колишківною-Тишкевич – для користі українства і не шкодував на них грошей¹⁰. Окрім доброчинності, він спонсорував україномовні видання наукових і художніх творів, зокрема поезій Лесі Українки й новел Михайла Коцюбинського¹¹. Сповна свою корисну роль М. Тишкевич проявив під час Першої світової війни. Перебуваючи у Швейцарії, він використовував особисті зв'язки для пропагування українства, насамперед поширюючи інформацію про Україну¹². Апогеєм стала дипломатична діяльність у період Української революції як представника УНР у Ватикані та очільника української делегації на Паризькій мирній конференції. Ангажування до української політики напередодні війни провадило М. Тишкевича до контактів з Галичиною. За посередництва історика Шимона Ашкеназі він познайомився з Кирилом Студинським, який, своєю чергою, допоміг графу налагодити контакти з Костем Левицьким, о. Йосифом Боцяном, Іваном Кивелюком. З О. Барвінським знався раніше¹³.

Але найтісніші взаємини, що мали дружній і щирий характер, граф Тишкевич мав з митрополитом Андреем Шептицьким¹⁴. Їх початки сягають передодня Першої світової війни, коли владики прагнув купити частину лісів з власності графа, але цій транзакції зашкодила російська влада¹⁵. На той самий час припадає початок довірливих обговорень політичних справ, які особливої активності набрали під час Першої світової війни і дипломатичної діяльності М. Тишкевича. Листування митрополита і графа яскраво висвітлює проблему українських консерваторів Наддніпрянщини – остракізм щодо аристократів-землевласників з боку української інтелігенції. Повною мірою це проявилось під час діяльності графа в Парижі, коли найбільшою проблемою для нього були не так надскладні й несприятливі зовнішні обставини, як недовіра і перешкоди з боку власних партнерів по делегації, які вбачали в ньому “чужого”. Але ще на початку 1914 р., маючи досвід лиш переважно культурно-просвітньої роботи, М. Тишкевич уже відчував це несприйняття: “Я переконався що нема для нас місця в молодій, – новій – Україні!.. Нихто не оцінить і не подякує...”¹⁶ Вживання графом у наведеному фрагменті фрази “для нас”, ймовірно, мало підкреслити і непростий досвід львівського митрополита, чиє аристократичне походження не раз ставало об'єктом нападок в українській пресі. Хоча для Галичини на початку ХХ ст.

⁹ Володимир Василенко, “Вітчизна як імператив буття”, у *Вірити в Україну. Зі спадщини графа Михайла Тишкевича*. (Львів: Друкарські куншти, 2009), 66.

¹⁰ “Не на десятки, а на сотні можна рахувати тих українців і не українців, що він їм подав помічну руку... Вмів завсіди роздобути потрібні фонди на добру справу чи на рятунок потребуючих”: “Граф Михайло Тишкевич” [некролог], *Діло*, 6 серпня 1930.

¹¹ Андрій Господин, *Три визначні дипломати: Граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський-Карашевич і барон М. Василько*. (Вінніпег, 1989), 12.

¹² Цю діяльність не забули і на момент смерті Тишкевича в 1930 р. В одному з некрологів йшлося: “Ціла швейцарсько-французька преса була засиплювана підписаними ним або ним інспірованими статтями й замітками про Україну... Його маленька кімнатка... була свого роду осередком українців, що жили у Швейцарії”: “Граф Михайло Тишкевич” [некролог], *Літературно-науковий вістник*, вересень 1930, 834.

¹³ Михайло Тишкевич, “Уривки з спогадів”, *Літературно-науковий вістник*, вересень 1928, 58.

¹⁴ Митрополит високо цінував діяльність М. Тишкевича для української справи: “З великою увагою і признанем слідимо за вашою працею в Римі і в Парижі... В тім так труднім положеню маємо бодай Вас, о яким всі знаємо, що є “the right man on the right place”. Такий пригнобляючий брак людей при такій потребі людей – се хиба рідке в історії явище. Очевидно не знати чи Вам удасть ся щось зробити, але без сумніву то що любите то що робите; добре робите то що робите”: Листи Тишкевичу Михайлу від кореспондентів з прізвищами на літери “Ч”, “Ш”, 1917–1930, Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАУЛ), ф. 681, оп. 1, спр. 20, арк. 52 (лист А. Шептицького до М. Тишкевича, 5 січня 1920 р.).

¹⁵ Андрій Господин, *Три визначні дипломати*, 13–14.

¹⁶ Листування Шептицького А. з Тишкевичем М., 1913–1930, ЦДАУЛ, ф. 358, оп. 1, спр. 357, арк. 21 зв. (лист М. Тишкевича до А. Шептицького, 30 квітня 1914 р.).

питання належності до українського руху соціальних еліт не було надто актуальним, досвід М. Тишкевича викликає асоціації зі ставленням у середині XIX ст. провідників українського руху в Галичині до ідей деяких представників полонізованих руських шляхетських родів – насамперед Леона Сапегі і Єжи Любомирського – щодо переходу на унію. Слова єпископа Григорія Яхимовича з того часу: “русини народ такий, що не має своєї шляхти, тай не треба її йому”¹⁷ – співзвучні з позицією української інтелігенції на початку XX ст.

Андрея Шептицького і М. Тишкевича як консерваторів єднала оцінка соціалістичної політики Української Центральної ради. Крім очевидного для носіїв консервативної свідомості неприйняття соціального радикалізму і руйнування усталених традицій й ієрархій, важливими для розуміння дилем консерваторів були думки графа, що така політика українського уряду може повністю зруйнувати ґрунтований на любові до землі український патріотизм серед тих, хай нечисленних, землевласників, що прагнули працювати для розбудови української держави¹⁸. Із сучасної перспективи актуальними видаються й побоювання М. Тишкевича, що соціалістична політика в підсумку може привести до нової успішної агресії Росії щодо України¹⁹.

Попри негативну оцінку Центральної ради, М. Тишкевич не схвалював і діяльність гетьмана П. Скоропадського. Зберігся лист графа до редакції “Діла” зі спростуванням чутки про призначення його дипломатичним представником Української держави у Швейцарії, оскільки не міг взяти на себе представництво “правительства, якого політичні цілі і наміри для мене не досить ясні”²⁰. Головною “неясністю” були підозри на адресу гетьмана в проросійських симпатіях²¹. У листах до М. Тишкевича митрополит Андрей також висловлював побоювання перед надмірним, на його думку, зосередженням росіян у Києві влітку 1918 р., яке вони могли використати в політичних цілях²². Владика висловлював сумніви і щодо міцності гетьманської держави²³.

Недовіра митрополита до П. Скоропадського могла бути зумовлена неприхильністю гетьмана до планів Андрея Шептицького щодо поширення унії на українські землі на схід від Збруча. Так, православного монаха о. Потапія, який перейшов на унію і схилив до цього ж мешканців с. Богданівка, затримали органи влади Української держави і позбавили священства. Складно встановити, яку роль відіграв у цих подіях митрополит, однак серед його вхідної кореспонденції збереглося декілька листів від о. Потапія про свою діяльність, зокрема і в справі затримання²⁴. До львівського владика звернувся й особисто гетьман з поясненням ситуації, стверджуючи, що діяльність о. Потапія не є погодженою з його церковними властями, а отже, нелегальною, як і перехід с. Богданівка на унію²⁵. З непростими взаєминами митрополита і гетьмана контрастує позитивна оцінка П. Скоропадського О. Барвінським²⁶.

Рзглядаючи контакти українських консервативних середовищ Галичини з представниками українського монархізму, неможливо обійти увагою постать В. Липинського. Його головні праці, що створили консервативну теорію української класократичної монархії, були написані в міжвоєнну добу і є інтелектуальною складовою саме цього часу. Втім, передвоєнна

¹⁷ Цит. за: Юрій Терещенко, “Причинки до історії галицького консерватизму”, у Юрій Терещенко, *Скарби історичних традицій*. (Київ: Темпора, 2011), 242.

¹⁸ Листування Шептицького А. з Тишкевичем М., 1913–1930, ЦДІАУЛ, ф. 358, оп. 1, спр. 357, арк. 33 (лист М. Тишкевича до А. Шептицького, 9 грудня 1917 р.).

¹⁹ Ibid., арк. 35 зв. (лист М. Тишкевича до А. Шептицького, 3 січня 1918 р.).

²⁰ Ibid., арк. 73 (лист М. Тишкевича до редакції газети “Діло”, 22 серпня 1918 р.).

²¹ Ibid., арк. 74 (лист М. Тишкевича до А. Шептицького, 23 серпня 1918 р.).

²² Листування Шептицького А. з Тишкевичем М., 1913–1930, ЦДІАУЛ, ф. 681, оп. 1, спр. 20, арк. 46 (лист А. Шептицького до М. Тишкевича, 16 червня 1918 р.).

²³ Ibid., арк. 48–48 зв. (лист А. Шептицького до М. Тишкевича, 9 серпня 1918 р.).

²⁴ Листи гетьмана Скоропадського П. та ін. українських діячів, 1918, ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 1р, спр. 219, арк. 47–48 (лист ієромонаха о. Потапія до А. Шептицького, 6 вересня 1918 р.).

²⁵ Ibid., арк. 45–45 зв. (лист П. Скоропадського до А. Шептицького, 3 вересня 1918 р.).

²⁶ Барвінський Олександр Григорович. Листи до сина Богдана Олександровича Барвінського 1916–1925, ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 11, спр. 133 / п. 20, арк. 37 зв. (лист О. Барвінського до Б. Барвінського, 7 серпня 1918 р.).

діяльність В. Липинського, спрямована на пропагування територіального українського патріотизму серед правобережної шляхти, не залишилася непоміченою в Галичині. На думку Т. Сидорчук-Потульницької, у 1909 р. В. Липинський вже був знайомий з митрополитом Андреем Шептицьким²⁷. У 1909–1910 рр. львівський владика фінансово підтримував часопис “Przegląd Krajoży”, на сторінках якого В. Липинський пропагував свої ідеї. У подальшому їх контакти активізувалися лише з 1924 р.²⁸

Праця Липинського “Z dziejów Ukrainy” викликала схвальну реакцію в редакції газети “Руслан”, водночас спонукаючи представлене часописом середовище до рефлексій щодо важливості шляхти в українській історії і шляхів її повернення до українства²⁹. В останні роки життя О. Барвінського налагодилися досить регулярні контакти між ним і В. Липинським. Хоча познайомилися вони давно – під час студій В. Липинського в Кракові (на зустрічах у Б. Лепкого³⁰), і ще перед війною майбутній теоретик українського консерватизму читав перші дві частини “Споминів” лідера християнсько-суспільного руху³¹, – їх листування охоплює лише 1923–1926 рр. Ідейний натхненник українського монархізму високо оцінював діяльність О. Барвінського, зокрема його роботу щодо творення в Галичині “основних для буття нації консервативних підстав”³². Позитивне враження на В. Липинського справила опублікована того часу частина спогадів О. Барвінського: “З правдивою насолодою перечитую знов Ваші “Спомини”, знаходячи в них той ідеалізм і ту справжню національну культуру, яких так бракує нашій сучасній “наддніпрянській” інтелігенції. Коли-б ці прикмети були в нашої інтелігенції, як же інакше пішли-б події останніх часів! Наші державотворчі – переважно помосковлені або спольщені верстви – мали-б від кого для своєї української праці політичної цей ідеалізм національний і культуру національну перейняти. А так, знаходили вони тільки “патріотичну” опозицію супроти себе з боку людей, позбавлених ідеалізму до національної культури, а спекулюючих виключно на різних, найгіршого сорту, матеріялістичних, партійних теоріях. Це одна з головних причин упадку Гетьманства, а з ним і нашої Держави”³³. Про вагомість для О. Барвінського такої оцінки В. Липинським власної праці може свідчити розміщення ним цитованого вище фрагмента на початку шостої частини “Споминів”³⁴. Барвінський цікавився діяльністю Липинського, зокрема читав його “Хліборобську Україну”, яку високо цинив і радив товаришам³⁵.

Аналіз контактів між українськими консерваторами Галичини і Наддніпрянщини у першій чверті ХХ ст. свідчить, що, попри суттєві відмінності суспільно-політичних умов імперій Габсбургів і Романових, вони не існували в повній ізоляції одні від одного. Очевидно, не йдеться про повноцінну взаємодію чи співпрацю, адже в досліджуваний час український консерватизм у Галичині мав серйозні ідейні й організаційні труднощі, а на Наддніпрянщині навіть не набрав форм більш-менш окреслених політичних середовищ. Попри це, наведені у статті приклади контактів свідчать, що, навіть не виходячи за межі особистих взаємин, були спільні риси в обох відгалуженнях українського консерватизму. Схожість у трактуванні суспільних подій,

²⁷ Sydorczuk-Potulnycka, “Listy Władysława Lipińskiego”, 136.

²⁸ Ibid., 132–141.

²⁹ “Шляхта на Україні”, *Руслан*, 23 (10) листопада 1912; 26 (13) листопада 1912; 27 (14) листопада 1912; 28 (15) листопада 1912; 29 (16) листопада 1912; 30 (17) листопада 1912.

³⁰ Лист В. Липинського до О. Барвінського, 28 серпня 1923 р., у *Листування В. Липинського*. Т. 1, ред. Ярослав Пеленський, Роман Залуцький, Христина Пеленська та ін. (Київ: Смолоскип, 2003), 175.

³¹ Барвінський О. Г. “Спомини з мого життя”, ч. VI, зош. XXIX, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 135, спр. 30, нумерований аркуш перед арк. 1.

³² Лист В. Липинського до О. Барвінського, 1 липня 1924 р., у *Листування В. Липинського*. Т. 1, 180.

³³ Ibid., 4 січня 1924 р., у *Листування В. Липинського*. Т. 1, 178.

³⁴ Барвінський О. Г. “Спомини з мого життя”, ч. VI, зош. XXIX, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 135, спр. 30, нумерований аркуш перед арк. 1.

³⁵ Наприклад, І. Глинському: “Посилаю Хліб. Україну 4 книжки – читай, як довго схочеш – се дуже цікаве і розумне!”, Барвінський Олександр. Листи до Глинського Ісидора, 1923, ЛННБУ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 159, спр. 50 / п. 3, арк. 36 зв. (лист О. Барвінського до І. Глинського, 20 листопада 1923 р.).

явищ і процесів можна бачити в О. Кониського, В. Липинського, О. Барвінського. Але найбільше спільного є в листуванні Андрея Шептицького з графом Тишкевичем, яке розкриває подібність консервативного бачення соціальних проблем по обидва боки австрійсько-російського кордону. Контакти між українськими консерваторами в Австро-Угорщині й Російській імперії були важливими не тільки з огляду на обмін ідеями й досвідом, а й у ширшому контексті уявлень про українську націю. Водночас відносини між О. Барвінським і В. Липинським – найпомітнішою (поряд з Андреем Шептицьким) постаттю серед галицьких консервативних середовищ першої чверті ХХ ст. і найвизначнішим теоретиком міжвоєнного і загалом українського консерватизму – можна вважати за символічний перехід від однієї доби в історії українського консерватизму до наступної, позначеної вже дещо іншими дилемами і викликами.

CONTACTS BETWEEN THE UKRAINIAN CONSERVATIVES OF GALICIA AND THE GREAT UKRAINE IN THE FIRST QUARTER OF THE TWENTIETH CENTURY

Roman LEKHNIUK

Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Contemporary History of Ukraine
1, Universytetska Str., Lviv 79000, Ukraine
e-mail: r.lechniuk@gmail.com

Summary

Conservatism is an important part of the Ukrainian intellectual tradition. A separate page in the history of Ukrainian conservatism in the Russian and Austro-Hungarian Empire is the first quarter of the twentieth century. At that time, the conservatives faced a few new challenges, which threatened their traditional values. First of all, it's about modern ideologies – nationalism and socialism, which led to revolutionary changes in the world. The comparison of contacts between the conservative figures of Galicia and the Great Ukraine allows tracing the common and different elements in reactions of Ukrainian conservatives to these challenges. Therefore, the main idea of the article is, on the example of these contacts, to improve knowledge about Ukrainian conservatism of this time and to analyze how different socio-political conditions in the two empires influenced the ideological foundations of Ukrainian conservatives and the nature of contacts between them.

Ukrainian conservatives from different sides of the Austrian-Russian border were not at the equal level of institutional development. In Galicia, there were well-defined political environments that during the early twentieth century were trying to create modern political parties – Russophiles and Christian-social movement. Also an important conservative institution – the Greek Catholic Church – had different institutional forms. On the other hand, in the Great Ukraine conservatism existed as individual ideas and practices, but not in forms of intellectual or political environments. Mainly such situation was a consequence of the political climate of the Russian Empire.

As a result of different political and social situations in the Romanov and Habsburg empires, contacts between the Ukrainian conservatives from Galicia and the Great Ukraine had the character of personal interactions. The best examples are the relationship between Oleksander Barvinsky and Oleksander Konysky or Vyacheslav Lypynsky, between Metropolitan Andrey Sheptytsky and Count Mykhailo Tyshkevych. The last example is important in the context of understanding not only common elements but also differences in Ukrainian conservatism. Mykhailo Tyshkevych's Ukrainian identity during the early twentieth century was only forming on the basis of local patriotism. This process was completed closer to the beginning of the First World War. Instead, modern Ukrainian national identity already existed between Ukrainian conservatives in Galicia (except Russophiles).

Analysis of contacts between the Ukrainian conservatives of Galicia and the Great Ukraine during the first quarter of the twentieth century shows, that, despite the differences in the social and political situation in the Habsburg and Romanov empires, they did not exist in complete isolation from each other. We cannot interpret these contacts as a full-fledged interaction or cooperation. The reason was that Ukrainian conservatism in Galicia during the first quarter of the XX century had ideological and organizational difficulties. And in the Great Ukraine it did not even reach the form of political environments or parties. In spite of this, the examples of contacts, analyzed in the article, show that even in frames of personal relationships common elements of both parts of Ukrainian conservatism are noticeable.

Similarities in the visions of problems can be traced in letters from Alexander Konysky and Vyacheslav Lypynsky to Oleksander Barvinsky. But the biggest number of common elements can be seen thanks to the ana-

lysis of the Andrey Sheptytsky and Count Mykhailo Tyshkevych correspondence. It shows the similar conservative vision of social issues and the same problem in relations between aristocracy and intelligentsia on both sides of the Austrian-Russian border. Contacts between the Ukrainian conservatives in Austria-Hungary and Russian Empire were important not only in the light of the exchange of ideas and experiences but also in the context of ideas about the Ukrainian nation. At the same time, the relationship between Oleksander Barvinsky and Vyacheslav Lypynsky can be considered as a symbolic transition from one era in the history of Ukrainian conservatism to another.

Keywords: conservatism, Galicia, Great Ukraine, Oleksander Barvinsky, Andrey Sheptytsky, Alexander Konysky, Mykhailo Tyshkevych, Vyacheslav Lypynsky.

REFERENCES

- Barvynskyi Oleksandr Hryhorovych. Lysty do syna Bohdana Oleksandrovycha Barvinskoho 1916–1925, Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni Vasylia Stefanyka, viddil rukopysiv, f. 11, spr. 133 / p. 20. (in Ukrainian).
- Barvynskyi, Oleksandr. Lysty do Hlynskoho Isydora, 1923, Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni Vasylia Stefanyka, viddil rukopysiv, f. 159, spr. 50 / p. 3. (in Ukrainian).
- Barvynskyi, Oleksandr. “Spomyny z moho zhyttia”, ch. VI, zosh. XXIX, Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii, f. 135, spr. 30. (in Ukrainian).
- Hospodyn, Andrii. *Try vyznachni dyplomaty: Hraf M. Tyshkevych, kniaz I. Tokarzhevskiy-Karashevych i baron M. Vasylo*. Vinnipeh, 1989. (in Ukrainian).
- “Graf Mykhailo Tyshkevych” [nekroloh], *Dilo*. 6 serpnia, 1930. (in Ukrainian).
- “Graf Mykhailo Tyshkevych” [nekroloh], *Literaturno-naukovyi vistnyk*. Veresen, 1930. (in Ukrainian).
- Konyskyi, Oleksandr. Lysty do Barvinskoho Oleksandra Hryhorovycha 1897–1900, Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni Vasylia Stefanyka, viddil rukopysiv, f. 11, spr. 1438 / p. 98, 56 ark. (in Ukrainian).
- Lystuvannia Sheptytskoho A. z Tyshkevychem M., Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv 1913–1930, f. 358, op. 1, spr. 357, 172 ark. (in Ukrainian).
- Lystuvannia V. Lypynskoho*, T. 1. Red. Yaroslav Pelenskyi, Roman Zalutskyi, Khrystyna Pelenska ta in. Kyiv: Smoloskyp, 2003. (in Ukrainian).
- Lysty hetmana Skoropadskoho P. ta in. ukrainskykh diiachiv, 1918, Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 201, op. 1r, spr. 219, 69 ark. (in Ukrainian).
- Lysty Tyshkevychu Mykhailu vid korespondentiv z prizvyshchamy na litery “Ch”, “Sh”, 1917–1930, Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 681, op. 1, spr. 20, 75 ark. (in Ukrainian).
- “Shliakhta na Ukraini”. *Ruslan*. 23 (10) lystopada 1912; 26 (13) lystopada 1912; 27 (14) lystopada 1912; 28 (15) lystopada 1912; 29 (16) lystopada 1912; 30 (17) lystopada 1912. (in Ukrainian).
- Smalianchuk, Ales. *Pamizh kraevastsiu i natsionalnai ideiai: Polski rukh na belaruskikh i litouskikh zemliakh. 1864–1917*. Hrodna: HrDU, 2001. (in Belarusian).
- Sydorcuk-Potulnyčka, Tajisija. “Listy Wiaczesława Lipińskiego do Andrija Szeptyckiego w okresie ukazywania się “Przeglądu krajowego”, *Nad Dniпром i Visloiu: Ukraina i Polshcha v yevropeiskomu vymiri – mynule i suchasnist. Serii: Istorii. Mizhnarodni systemy ta hlobalnyi rozvytok*, № 2–3. Kyiv, Toruń, 2003–2004, 132–141. (in Polish).
- Tereshchenko, Yurii. “Prychynky do istorii halytskoho konservatyizmu”, Tereshchenko, Yurii. *Skarby istorychnykh tradytsii*. Kyiv: Tempora, 2011. 236–309. (in Ukrainian).
- Tomazov, Valerii. “Myloradovych Yelyzaveta Ivanivna”, *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t.* T. 6. Kyiv: Naukova dumka, 2009. 660. (in Ukrainian).
- Tyshkevych, Mykhailo. “Uryvky z spohadiv”, *Literaturno-naukovyi vistnyk*. Veresen, 1928. (in Ukrainian).
- Tyshkevych, Mykhailo. “Uryvky z spohadiv”, *Literaturno-naukovyi vistnyk*. Berezen, 1929. (in Ukrainian).
- Vasylenko, Valerii. “Vitchyzna yak imperatyv buttia”, *Viryty v Ukrainu. Zi spadshchyny hrafa Mykhaila Tyshkevycha*. Lviv: Drukarski kunshty, 2009. 59–115. (in Ukrainian).

УДК 94 (477.83/.86) “1918/1919”

УКРАЇНСЬКІ ОРГАНИ ВЛАДИ НА ТОВМАЧЧИНІ ДОБИ ЗУНР (1918–1919 рр.): ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ігор ФЕДОРИШИН

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України,
вул. Шевченка 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: ifedo1984@gmail.com*

У статті розглянуто піднесення українського національного руху на теренах Товмаччини напередодні розпаду Австро-Угорщини; показано перебіг встановлення української влади у найбільших населених пунктах краю; проаналізовано засади формування та практичну діяльність державних органів влади у повіті; охарактеризовано становлення судової системи, перебіг освітніх процесів, вирішення рільничого (земельного) питання; висвітлено суспільно-політичне та національно-культурне життя на Товмаччині доби ЗУНР.

Ключові слова: *Західно-Українська Народна Республіка, Товмаччина, Українська Національна Рада, віче, Державний секретаріат, повітова рада, комісар, жандармерія, армія, судова система, земельне питання, аграрна реформа, політична партія.*

Кожний народ у переломні моменти свого розвитку, коли перед ним постають доленосні рішення, звертається до власного історичного досвіду. Не винятком у цьому були українці Східної Галичини, Буковини й Закарпатської України. Майже через шість століть поневолена українська державність відродилася в 1918 р. на західноукраїнських землях і знайшла своє втілення у Західно-Українській Народній Республіці. Проіснувавши лише вісім місяців, ЗУНР відіграла свою хоч і нетривалу, проте все ж визначну роль у становленні української державності та формуванні в майбутньому тієї країни, в якій ми зараз маємо можливість жити.

Мета статті – дослідити засади формування та практичну діяльність українських органів влади на Товмаччині в добу ЗУНР (1918–1919 рр.). Для реалізації мети поставлено такі завдання: простежити піднесення українського національного руху на теренах Товмаччини напередодні розпаду Австро-Угорщини; показати перебіг встановлення української влади у найбільших населених пунктах краю; проаналізувати засади формування та практичну діяльність державних органів влади у повіті; охарактеризувати становлення судової системи, перебіг освітніх процесів, вирішення рільничого (земельного) питання; висвітлити суспільно-політичне та національно-культурне життя на території краю.

У статті Товмаччина окреслена межами тогочасного однойменного повіту, до котрого входила більшість теперішніх населених пунктів сучасних Тлумацького, частини Тисменицького та частково Коломийського (селище Отинія та навколишні села) районів Івано-Франківської області.

Велику кількість інформації з досліджуваної проблеми містять періодичні видання центральних інституцій і повітових органів влади ЗУНР: “Діло”, “Нове життя”, “Товмацькі вісти” тощо. Найбільш інформативним виявився часопис “Товмацькі вісти”, котрий видавав Повітовий Комісаріат Української Національної Ради в м. Товмач.

Вартісними для дослідження є мемуари, серед яких слід виокремити свідчення очевидців подій і спогади П. Волосенка¹, В. Клодницького², Р. Ковальського³, Д. Хіровського⁴, що стосувалися встановлення української влади на Товмаччині в листопаді 1918 р.

¹ Павло Волосенко, *Тисьмениця*. (Нью-Йорк: Накладом Тисьменицьких Земляків, 1958), 62.

² Володимир Клодницький, “Кінець 1918 року у Товмаччині”, *Альманах Станиславівської землі*, т. 1 (1975): 858–863.

³ Роман Ковальський, “Отинія”, *Альманах Станиславівської землі*, т. 1 (1975): 916–919.

⁴ Dominik Chirowski, *Dzieje miasta Tyśmienicy*. (Lwów: Prasowa Agencja Informacyjna “Wschód”, 1938), 80.

Чимало українських вчених досліджували становлення і діяльність місцевих українських органів влади в період ЗУНР: О. Карпенко⁵, В. Великочий⁶, А. Королько⁷, О. Павлишин⁸. М. Буджак⁹, І. Андрухів і С. Гаврилюк¹⁰, а також проаналізували діяльність осередків української влади в 1918–1919 рр., розкриваючи у своїх дослідженнях історію міст Товмач і Тисмениця у добу ЗУНР. Детально підійшов до вивчення проблеми івано-франківський дослідник Андрій Королько¹¹, досліджуючи діяльність повітових рад Покуття, зокрема й на Товмаччині, в період ЗУНР.

Галицькі українці із січня 1918 р., тобто з часу проголошення незалежності Української Народної Республіки, знаходились під впливом процесів національного державотворення на Наддніпрянщині. У березні 1918 р. у багатьох повітах Східної Галичини, в тому числі і на теренах Товмаччини, пройшли масові віча на честь проголошення самостійності УНР і підписання Берестейського мирного договору.

Хвиля народних віч на підтримку ідеї об'єднання західноукраїнських земель із Наддніпрянською Україною прокотилась у вересні 1918 р. Так, 22 вересня 1918 р. пройшло народне п'ятитисячне віче в м. Товмач, зорганізоване, як указувалось у донесенні місцевого старости до президії Галицького намісництва в м. Львів, колишнім послом (депутатом) до Галицького крайового сейму Іваном Макухом. Його учасники прийняли ухвалу про утворення окремого українського коронного краю у складі зреформованої імперії¹².

Восени 1918 р. над виснаженою війною Австро-Угорщиною нависла реальна загроза розпаду. Щоб її врятувати, цісар 16 жовтня видав маніфест про федеративний устрій держави, в якій “кожне плем'я на території, яку воно заселює, творить свій власний державний організм”.

Українські парламентарії для вирішення долі українських земель, що перебували в складі Австро-Угорщини, скликали на 18 жовтня 1918 р. Установчі збори, на які прибули українські послы до австрійського парламенту (33 делегати), послы до Галицького (34 делегати) та Буковинського (16 делегатів) крайових сеймів і по три представники від найчисельніших українських політичних партій та студентської молоді. Збори проголосили себе Українською Національною Радою (УНРада) з повноваженнями парламенту.

Після дванадцятигодинних дебатів учасники Установчих зборів у ніч на 19 жовтня більшістю голосів ухвалили рішення про створення незалежної Української держави на українських етнічних землях імперії, закликавши до її творення всі національні меншини краю. У своєму першому маніфесті також було вирішено виробити демократичну конституцію й обрати президента УНРади, яким став Євген Петрушевич¹³.

Однак проголошену державу необхідно було створити й захистити від зовнішніх ворогів. Із цією метою сформовано Військовий комітет для підготовки збройного повстання на випадок, якщо австрійський уряд відмовиться добровільно передати владу представникам УНРади. І коли

⁵ Олександр Карпенко, *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія*. (Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001), 628; Олександр Карпенко, “Листопадова 1918 року національно-демократична революція на західноукраїнських землях”, *Український історичний журнал*, по. 1 (1993): 18–21.

⁶ Володимир Великочий, *Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР*. (Івано-Франківськ: Плай, 2003), 278.

⁷ Андрій Королько, “Становлення й функціонування органів української влади на Покутті в період існування Західно-Української Народної Республіки (1918–1919 рр.)”, *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, по. 20 (2011): 57–70.

⁸ Олег Павлишин, “Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року)”, *Україна модерна*, по. 2–3 (1999): 132–139.

⁹ Михайло Буджак, *Історія Тлумача. До 800-ліття з часу заснування (1213–2013 рр.)*. (Івано-Франківськ: Сімик, 2013), 210.

¹⁰ Ігор Андрухів і Степан Гаврилюк. *Тисмениця*. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008), 494.

¹¹ Андрій Королько, “Становлення і функціонування органів української влади на Товмаччині періоду ЗУНР (1918–1919)”, у *Тлумач: історія та сучасність*, ред. Андрій Білас. (Тлумач: Злагода, 2013), 56–76; “Українські повітові ради Покуття періоду ЗУНР: структура і практична діяльність (листопад 1918 – травень 1919 р.)”, *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*, по. 2–3 (2014): 91–114.

¹² Королько, *Становлення і функціонування органів української влади на Товмаччині періоду ЗУНР*, 57.

¹³ “Проголошення Української Держави”, *Діло*, 22 жовтня, 1918.

виникла загроза захоплення влади в краї поляками, а уряд 31 жовтня ще вагався зі своїм рішенням щодо остаточної долі українців, УНРада прийняла рішення взяти владу у Львові й Галичині збройним шляхом. Із цим завданням успішно впорався в ніч з 31 жовтня на 1 листопада Військовий комітет очолюваний Дмитром Вітовським, у підпорядкуванні якого було лише 1 410 солдатів і 60 старшин. Військовий підрозділ захопив всі найважливіші стратегічні державні, військові та транспортні об'єкти Львова. На ранок місто опинилося в руках українців.

Українська Національна Рада звернулася до українського народу з відозвами: “До населення міста Львова!” та “Український народе!”, в яких йшлося, що кожен українець “від нині господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави”. А поки будуть створені органи державної влади, “в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і від імені Української Національної Ради виконувати владу”¹⁴.

Організовано та без збройного протистояння проходив перехід влади на Товмаччині. Ще напередодні Листопадового чину 27 жовтня 1918 р. у м. Товмач відбулося велике повітове селянське віче, на якому прийнято рішення про створення збройного загону чисельністю 50 осіб на чолі з колишнім поручником австро-угорської армії, українцем Володимиром Клодницьким. Після отримання вістей про збройний виступ українців у ніч на 1 листопада у м. Львові вищезгаданий військовий підрозділ приступив до захоплення влади.

Спочатку розпочато роззброєння австрійської жандармерії в с. Хотимир Товмацького повіту, її переформатовано на український військовий чин. У с. Гарновиця, яке було заселене польськими колоністами, встановлено місцеве українське урядування. У м. Товмачі місцева жандармерія на чолі зі старшим штабовим вахмістром Іваном Наконечним перебрала цивільну владу удосвіта 1 листопада 1918 р.¹⁵

Таким чином, як писала газета “Діло”, “в місті Товмачі й повіті зарядив перейняття влади в українські руки енергично й без найменшого спротиву посол д-р І. Макух, котрого Повітова Українська Національна Рада запросила на комісара... В цілім повіті йде як найкращий лад і мілітарна організація”¹⁶. Подібною за змістом була звітка, опублікована у першому номері повітового часопису “Товмацькі вісти” від 12 листопада 1918 р.: “... Українська Національна Рада, що становить правительство Української держави... на товмацький повіт настановила повітовим Комісарем дра Івана Макуха, а його заступником інж. Антона Гальку. Повітовий Комісар У.Н.Р. виконує державну владу в повіті і є репрезентантом правительства”¹⁷.

У містечку Тисмениця, що на той час входила до складу Товмацького повіту, владу від імені УНРади 1 листопада 1918 р. перебрали учитель Володимир Михайловський з с. Хом'яківка і місцевий священик о. С. Левицький за допомогою підстаршин О. Кікти, Миколи Конького, Михайла Чемного та багатьох колишніх вояків австрійської армії, які саме здійснювали заготівлю продуктів харчування для війська¹⁸. Очевидець тих подій поляк Домінік Хіровський у своїх спогадах вказував, що “смутні дні настали для поляків в листопаді 1918 року. У місті з'явилися галицькі війська, що складались переважно з русинів (українців)... Розпочалися ревізії і арешти поляків, а потім настав період лихих братовбивчих війн, в якій по обидва боки багато молоді полягло”¹⁹. Йому заперечив місцевий український громадський діяч Павло Волосенко, який наголошував, що “перебрання влади відбулося без ніякого спротиву. Тимчасовий Український Комітет вибрав Остафія Волосенка посадником міста. Не було ніяких арештувань, ніяких насильств, панував лад і порядок. Відомо було, що деякі поляки мали приховану зброю, але протизаходів не роблено ніяких. До праці на залізниці приймали і українців, і поляків, різниць не роблено ніяких”²⁰.

¹⁴ “Український народе!”, *Діло*, 2 падолиста, 1918.

¹⁵ Клодницький, “Кінець 1918 року у Товмаччині”: 860.

¹⁶ *Діло*, 17 падолиста, 1918.

¹⁷ *Товмацькі Вісти*, 12 падолиста, 1918.

¹⁸ Клодницький, “Кінець 1918 року у Товмаччині”: 860.; Андрухів, Гаврилук, *Тисмениця*, 202.

¹⁹ Chirowski, *Dzieje miasta Tyśmienicy*, 54.

²⁰ Волосенко, *Тисмениця*, 48.

Про досить лояльне ставлення нової влади у м. Тисмениця до противників української державності згадував і брат В. Клодницького Осип: “Щось почав був ворохобити один польський ксьондз Табачковський; його затримано на кілька днів і звільнено з попередженням, і більше скарг на нього не було. А то був випадок у Тисмениці, коли один польський учень семінарії друкував афіші, в яких закликав новобранців не слухатися старшин, не віддавати військової одежі й амуніції, не йти до війська, не постачати провіанту тощо. Підозра впала на того учня. Жандармерія зробила в нього ревізію і знайшла промокальний папір, яким він висушував свої афіші. У люстрі виявлено ідентичність з афішею, і його заарештовано. Його мав судити польовий суд, але на превелике здивування всіх д-р Іван Макух, що був тоді міністром, звільнив його особисто”²¹.

Зауважимо, що міжетнічну ворожнечу серед жителів Тисмениці та околиць провокували представники польської національності, які входили до складу місцевого осередку “Польської організації військової”. Вони вичікували моменту, щоб виступити проти українців. Так, семеро членів цього товариства потрапили в український полон, двоє з яких – Юзеф Козіцький та Ісак Пьотрович – згодом були страчені під с. Нижнів Товмацького повіту²².

У містечку Отинія Товмацького повіту (тепер селище Отинія Коломийського району Івано-Франківської обл.) зорганізовано військову команду міста, у якій провідну роль відігравали чотарі І. Скоморівський, І. Самборський, М. Троць й учителька Н. Буцманюк. Наведено порядок в організації влади в магістраті, суді й пошті²³.

На чолі повіту стояв призначений УНРадою повітовий комісар, а в судових повітових округах – делегати Комісаріату Української Національної Ради. У Товмацькому повіті останні були призначені у м. Тисмениця, м. Отинія, с. Нижнів і с. Хотимир. Військовими справами в повіті відала Повітова Військова Команда. Повітовим комісаром Товмаччини з 1 листопада 1918 р. призначений І. Макух, якого в січні 1919 р. заступив інженер А. Галька. Військовим командантом обрано поручника В. Клодницького.

Законодавча гілка української влади, своєрідний “парламент” Товмаччини називався “Повітова Селянська Рада”. Спочатку його склад мав становити 45 членів (26 представників від селян, 3 – від товариства “Сільський Господар”, 3 – від когорти багатих землевласників-дідичів, 2 – від учительського стану, а також 11 представників інших національностей – 1 німець, 5 поляків і 5 євреїв). “Набір до війська вівся безперешкодно, товмацька сотня сформована у складі 5 чет, яка підлягала керівництву Повітової Військової Команди. Державний секретар військових справ Д. Вітовський і військовий командант округу Т. Рожанковський, які перебували в Товмачі в листопаді 1918 р., залишилися задоволені організацією військової служби у повіті. На Товмаччині введений стан військової облоги”²⁴.

До законодавчого органу ЗУНР Української Національної Ради від Товмаччини був делегований Августин Домбровський.

Незважаючи на те, що процес західноукраїнського державотворення відбувався в умовах польсько-української війни, котра фактично розпочалася 21 листопада 1918 р., перші тижні функціонування української влади на Товмаччині виявилися доволі спокійними, про що свідчить допис невідомого автора станиславівського часопису “Нове життя”: “Публичне життя йде зовсім нормальним ходом – так, якби ніякого “перевороту” 1. падолиста не було. Через те і настрої серед населення гарний. На службах Божих поминають (згадують) Українську Народню Републику...”²⁵.

Попри відносний спокій українській владі необхідно було не допустити в містах і селах свавілля, грабунків, міжнаціональних конфліктів тощо. Тому організовано і на правовій основі відбувалося становлення місцевих органів влади.

²¹ Осип Клодницький, “Товмач за українських часів”, *Альманах Станиславівської землі*, т. 1 (1975): 868.

²² Андрухів, Гаврилюк, *Тисмениця*, 203.

²³ Ковальський, “Отинія”: 918.

²⁴ Королько, *Становлення і функціонування органів української влади на Товмаччині періоду ЗУНР*, 59–60.

²⁵ “З краю. Товмацький повіт представляється”, *Нове життя*, 22 грудня, 1918.

Тринадцятого листопада 1918 р. УНРада визначила конституційні засади новоствореної держави, прийнявши “Тимчасовий Основний закон”, у перших статтях якого зокрема йшлося, що назва держави – Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР); її територія включає українські землі колишньої Австро-Угорської монархії; верховенство і суверенітет народу в державі через обрані на основі загального, рівного, прямого виборчого права представницькі органи; виборчим правом наділяються всі громадяни держави; найвищим органом влади є Установчі збори ЗУНР, а виконавчої – Державний Секретаріат; герб ЗУНР – золотий лев на синьому полі, повернутий у праву сторону, а прапор – синьо-жовтого кольору²⁶.

Шістнадцятого листопада УНРада прийняла “Тимчасовий закон про адміністрацію Західно-Української Народної Республіки”, згідно з яким на території ЗУНР залишалося в силі все попереднє австрійське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам, суті й цілям Української держави. Всі державні службовці колишньої Австро-Угорщини, які бажали чесно служити Українській державі, склали письмове “приречення” (присягу) і залишилися на своїх місцях.

Законодавчими органами у повітах мали стати повітові селянські ради, депутати до яких обиралися від судових округів з урахуванням інтересів національних меншин. На Товмаччині у створених трьох судових округах пропорційний склад депутатів мав такий вигляд: Товмацький судовий округ – 11 депутатів (8 українців, 2 поляки, 1 єврей), Тисменицький – 8 (6 українців, 1 поляк, 1 єврей), Отинійський – 7 (4 українці, 1 поляк, 1 єврей, 1 німець). Вибори до Повітової селянської Ради відбулися 16 грудня, а перше засідання – 10–11 січня 1919 р.²⁷

Всі владні органи на місцях підпорядковувалися Тимчасовому Державному Секретаріатові, очолював якого уродженець м. Тисмениці Кость Левицький. У повіті представником державної адміністрації був повітовий комісар, якому підпорядковувалися повітовий військовий командант і командант жандармерії. На останнього покладалися функції щодо забезпечення охорони громадського порядку. Але в процесі зламу старого державного апарату в багатьох повітах і населених пунктах Східної Галичини комендатури та постерунки колишньої австрійської жандармерії були стихійно ліквідовані новими органами самоуправління. Це було значною мірою закономірним явищем, оскільки в жандармерії українців служило дуже мало, а якщо й служили, то на теренах Західної Галичини або в інших провінціях імперії.

У середині листопада 1918 р. були прийняті дві важливі постанови: про створення жандармерії та регулярної армії. У постанові про жандармерію наголошувалося, що “бувша австрійська жандармерія” розпускається, а замість неї створюється “українська жандармерія”, щоб “допомагати війтові в доставленню людей до перегляду та стягненню хрунів, дезертирів” та “берегти лад і порядок в громаді, щоб не діялись грабежі, підпали та інші проступки”. Замість розформованих жандармських відділів місцеві комісари з власної ініціативи почали створювати на добровільних засадах так звану “народну міліцію”. “Міліціонери” обиралися населенням на зборах та вічах. У зв’язку із цим 6 листопада УНРада в порозумінні з Начальною командою українських військ (згодом – Державний Секретаріат військових справ) розпорядилась створити “Корпус Української державної жандармерії” на чолі з головним командантом. На місцях належало створити окружні і повітові команди жандармерії та сільські і міські станиці жандармерії. У населених пунктах створювалися жандармські постерунки у складі 5–10 чоловік, озброєних крісами (гвинтівками) з невеликою кількістю набоїв. Їх особовий склад і командантів повинні були підбирати повітові комісари з військовими командантами²⁸. Чисельність української жандармерії навесні 1919 р. сягнула понад 4 тисяч осіб і близько 3 тисяч “народних міліціонерів”, відділи яких діяли в окремих селах як орган самооборони даної громади.

Відповідно до постанови про створення регулярної української армії вся територія держави була поділена на три військові області: А – Львів, Б – Тернопіль, В – Станиславів. Кожна область ділилась на 4 військові округи, котрі, своєю чергою, складались із повітів. До області Львів входило 19 повітів, до області Тернопіль – 19 і до області Станиславів – 21 повіт.

Станиславівська військова область складалася з військових округ: Станиславівської (5 повітів), Стрийської (5 повітів), Коломийської (4 повіти) і Чортківської (7 повітів). До Ста-

²⁶ *Товмацькі Вісти*, 20 падолиста, 1918.

²⁷ *Товмацькі Вісти*, 5 грудня, 1918.

²⁸ *Товмацькі Вісти*, 7 лютого (25 січня), 1919.

ніславівської військової округи входили повіти: Станиславівський, Богородчанський, Надвірнянський, Товмацький і Городенківський²⁹.

У державі була оголошена часткова мобілізація до війська чоловіків 1883–1900 років народження. Всі інші повинні були стати на військовий облік, а священики мали подати списки чоловіків призовного віку до повітових військових команд. Звільнялись від військової служби лише учні середніх шкіл, службовці, вчителі, а також особи за сімейним станом та хворі. Представники національних меншин мобілізації не підлягали³⁰.

Повітова Військова Команда м. Товмач закликала місцеве населення вступати до лав Української Галицької армії (УГА). У спеціальній відозві йшлося: "... Ми повинні старатись помагати їй (ЗУНР. – *І. Ф.*) у всіх її потребах, тому жовніри не повинні йти до війська голими і босими, а зовсім приготованими до відходу: мають брати теплу одіж, головні військові мундири, дальше харч на два дні і прочі потрібні річі"³¹. У зв'язку з військовими потребами, уряд ЗУНР запровадив обов'язковий податок у розмірі 1 корони з "кожної дорослої душі".

З перших днів українсько-польської війни жителі Товмаччини активно допомагали воякам УГА. На місцях створювалися фонди та комітети, котрі збирали добровільні пожертви: гроші, коштовності, одяг, продукти харчування тощо. Так, 19 грудня 1918 р. відбулося "політично-освідомляюче" віче в с. Олеша. Участь у зібранні взяло від 800 до 1 000 осіб. Про загальну національну, політичну і військову ситуацію говорив повітовий командант В. Клодницький, про вагу народної освіти і про шкільні недоліки та потреби присутніх поінформував повітовий шкільний інспектор А. Домбровський. Також слово мали учителька П. Гринів, місцевий парох о. Попель та члени Повітової селянської ради Іван Кузьма і Данилович, які доповіли селянам про стан громадських справ. На вічі ухвалено вибрати комітет для збирання для армії "збіжя, одягів і дарунків на Новий рік". Також було зібрано 224 корони "на ранених жовнірів"³².

Подібне віче скликане 22 грудня 1918 р. у с. Чорнолізці, на котре зійшлися майже всі місцеві мешканці та жителі сусідніх сіл: "Бачило ся навіть жінок з дітьми при грудях". На зібранні виступили місцевий управитель школи Міхаловський, який запрошував селян, "щоби в неділі й свята заходили до школи послухати викладів з нашої історії та географії". Житель с. Марківці Василь Васишин закликав жителів і військовиків до послуху українській владі. Свою промову представив влучними епізодами з історії України, показуючи нещастя, які зазнавав край через непослух і роз'єднаність громадянства. Віче закінчилось пізнього вечора патріотичним співом українських національних пісень³³.

Член Повітової селянської ради Іван Кузьма із с. Олеша зі шпальти часопису "Товмацькі вісти" закликав жителів Товмацької землі пам'ятати "за наших героїв "Січових Стрільців", за десятки тисячів нашого українського війська, що... боряться за долю Українського народу, за волю і землю" та просив: "Збираймо жертви – дарунки на свята для наших борців! Даваймо все, що хто може: одяги, біле, онучки, збіже, муку, вуджене і печене м'ясо, солонину, яблука, оріхи, повидла і гроші"³⁴.

П'ятого січня 1919 р. у с. Рошнів відбулося віче, на якому "народу згромадилось дуже багато, переважала молодіж і жіноцтво". Участь у зібранні взяли місцевий парох о. Велигорський, о. Микола Бачинський і Григорій Думка з с. Милування. Зібрано 55 буханок хліба, 410 яєць і 12 кілограмів сиру та відправлено до шпиталю у м. Станиславів для пораних українських вояків. Аналогічне віче відбулось 8 січня й у сусідньому с. Вільшаниця за участю відомого громадського діяча В. Яновича з м. Станиславова³⁵.

²⁹ *Товмацькі Вісти*, 20 падолиста, 1918.

³⁰ *Товмацькі Вісти*, 20 падолиста, 1918.

³¹ "Відозва. Як мають голосити ся жовніри ідучи до війська?" *Товмацькі Вісти*, 7 лютого (25 січня), 1919.

³² "Вічевий рух", *Товмацькі Вісти*, 27 грудня, 1918.

³³ *Ibid.*, 2.

³⁴ Іван Кузьма, "Поклик до громадян Товмацької землі!", *Товмацькі Вісти*, 27 грудня, 1918.

³⁵ "Вічевий рух", *Товмацькі Вісти*, 24 (11) січня, 1919.

У січні 1919 р. жителі Товмаччини допомагаючи національному війську у боротьбі з ворогом, “на коляду для Українських жовніврів зложили: громада с. Буківна – 113 корон, 1 пачку яєць, 1 пачку сиру масла і солонини, 1 пачку біля (білизни); громада с. Милування – 1 835 корон, 10 буханців хліба, 25 сорочок, 19 калісонів (кальсонів), 16 ручників (рушників), 10 пар онучок (онучей), 3 хустинки; громада с. Ворона – 610 корон; громада с. Кривотули Нові – 114 корон; громада м. Товмач – 870 корон; громада с. Лядське Шляхетське (нині с. Липівка Тисменицького району Івано-Франківської обл.) – 450 корон; члени Селянської Ради у м. Товмач – 212 корон; збірка в часі маніфестації 12 січня у м. Товмач – 982 корони; аматорський кружок (гурток) ім. Котляревського у м. Товмач з представлення (вистави) – 334 корони; громада с. Юрківка – 250 корон; громада с. Лядське Шляхетське – 10 корон; громада с. Рошнів – 810 корон; громада с. Олеша – 1000 корон; о. І. Ляторовський з с. Долина – 5 корон; парохіяни з с. Долина – 8 корон; сестриці Товмацької церкви – 460 корон; товариство “Січ” у с. Підпечари – 100 корон; дівчата Настя Семаньків, Катерина Семаньків, Доня Винничук, Анна Винничук – 13 корон; громада с. Лядське Шляхетське – 27 бохонців хліба, 72 яєць, 1 фунт солонини; громада с. Кривотули Нові – 132 яйця; громада с. Горигляди – 182 корон, 301 яйце, 19 бох. хліба, 2 сорочки і 1 пара штанів; громада с. Кривотули Старі – 346 корон; громада с. Красилівка – 201 корону, 1 сорочку і 2 п. штанів; громада с. Делева 361 корону, 440 яєць, 3 хліба і 0.5 кг. солонини; громада с. Палагичі – 19 корон, 45 яєць, 7 хлібів; громада с. Долина – 210 корон і 139 яєць; громада с. Остриня – 165 корон, 46 б. хліба, 245 яєць, 8 кг. і 15 дкг. (декаграм) солонини, 3 кг. сливков; громада с. Братишів – 176 корон, 461 яйце, 35 кусків (шматків) солонини, 18 б. хліба і 170 оріхів (горіхів); громада с. Вільшаниця – 244 корони, 101 б. хліба, 2 кг. сливков, 91 яйце, 11 сорочок, 9 штанів; громада с. Будзин – 127 корон, 33 б. хліба, 107 яєць і 3 куски солонини; громада с. Королівка – 185 корон і 220 штук яєць; громада с. Яцівка – 169 корон; громада с. Бортники – 53 яйця; громада с. Олеша – 34 корони, 150 кг. пшениці, 76 кг. сливков, 6 кг. яблук (яблук), 7 кг. солонини, 6 кг. повидлів, 2 кг. сиру, 243 яєць, 2 кг. оріхів і 1 пачка тютюну; о. Яворський з м. Товмач з акафисту 11 січня – 29 корон; громада с. Кутиска – 162 корони, 2 л. зернят, 5 штанів і 3 сорочки; громада с. Бортники – 48.5 кг. сушениць і 10 кг. яблук; громада с. Палагичі – 141 корона, 184 яйця, 7 кусків солонини, 11 б. хліба і 1 пару біля; громада с. Надорожна – 43 яйця, 8 штанів і 6 сорочок; громада с. Рошнів – 28 сорочок, 23 штанів, 12 ручників, 1 верету і 6 пар внучок; громада с. Бортники – 200 корон; громада с. Буківна – 1 пачку яєць, 1 пачку біля і 1 пачку сира-масла-солонини; члени читальні с. Вікняни – 205 корон; громада с. Гостів – 200 корон, 168 яєць, 12 б. хліба, 4 кавалки (шматки) хліба, 38 яблук; громада с. Пужники – 156 корон, 306 яєць, 29 яблук, 2 кг. масла, 1.5 кг. сушених яблук, 2 бох. хліба, троха фасолі і біля; громада с. Нижнів – 400 корон (церковна збірка); громада с. Довге – 182 корони, 147 яєць, 10 хлібів, 2 куски солонини, 9 пар біля, 2 рушники, 5 пар внучок; громада с. Підпечари – 105 сорочок, 67 калісонів, 2 ручники, 7 пар внучок; громада с. Петрилів – 548 корон, 28 куснів солонини, 630 яєць громада с. Новосілка – 16 куснів солонини і 205 яєць; громада с. Нижнів – 458 яєць, 10 кг. сливков, 62 штуки яблук і 710 корон; громада м. Отинія – 832 корон”³⁶.

Таким чином, своєрідну народну допомогу для вояків Української Галицької армії в умовах польсько-української війни надавали не тільки громади сіл Товмацького повіту, а й окремі громадяни молодій державі.

За основу організації системи судівництва в ЗУНР була взята попередня, австрійська. Державний секретаріат судівництва на чолі з О. Бурачинським реформував судову систему. За розпорядженням урядової установи на території ЗУНР було створено 12 судових округів і 130 судових повітів. Товмацький повіт входив до складу Станіславівської судової округи.

Українське керівництво намагалося знайти оптимальне рішення щодо характеру й розміру оподаткування населення держави. 28 жовтня 1918 р. член фінансової комісії Сидір Голубович на засідання львівської делегації УНРади запропонував скликати окрему нараду в справі податків. В уставі та інструкції для повітових органів УНРади, укладених 29 жовтня того

³⁶ “На коляду для Українських жовніврів зложили в пов. держ. Комісаріаті”, *Товмацькі Вісти*, 24 (11) січня, 1919.

ж року, зазначено: “Подбати о зібране якнайбільше фондів на потреби У.Н.Ради. – В тій цілі виконати окрему інструкцію в справі збирання податків на основі докладно ведених книг. – Тим часом збирати добровільно датки”. До надходження конкретної вказівки зі Львова керівництво повітів намагалося діяти на власний розсуд. Орган повітового комісаріату в м. Товмач оголосив про народний податок таке: “УНРада у Львові наложила на разі одноразовий податок на всю людність Української держави по 1 К від людини без огляду на вік і пол. Взиваю громадські начальства сей час зібрати сей народний податок. В кожній громаді треба робити спис всіх родин і подати скільки зложила родина податку. Зібраний податок має начальник громади зложити в податковому уряді в Товмачі, котрий поквітує на списі, яку суму зложено. Богатші родини повинні складати більші датки, а лише найбідніші мусять зложити по 1 К від голови”³⁷.

Здійснюючи кроки щодо державного будівництва, керівництво ЗУНР чудово розуміло важливість освітньої політики. Незважаючи на труднощі, молода держава особливо дбала про розвиток українського шкільництва, причому проводила цю політику з урахуванням інтересів національних меншин.

Одним із рішень Товмацької Повітової селянської ради було створення шкільних комітетів, що мали опікуватися педагогічними закладами та процесом навчання. За рішенням повітового комісара від 21 листопада 1918 р. начальником Повітової шкільної Ради був призначений Августин Домбровський, вчитель із с. Ворона Товмацького повіту. Цим же розпорядженням вимагалось від громад і їх начальників узяти на себе всі витрати з утримання шкіл та якнайскоріше розпочати навчання³⁸.

Згідно з розпорядженням Повітової шкільної ради за № 2580, запроваджувалася нова мережа шкіл у Товмацькому повіті. Зокрема, колишні окремі чоловічі й жіночі школи ставали змішаними як щодо спільного навчання хлопців і дівчат, так і щодо мов викладання. Тому в містах Тисмениця (5-класова), Товмач (6-класова) і Отинія (4-класова) чоловічі й жіночі школи були об’єднані й стали утравквістичними (двомовними). Навчальні заклади в селах Хотимир, Нижнів, Угорники, Озеряни, Вікняни, Одаї, Слобідка теж ставали утравквістичними, проте польська мова в них вивчалась як обов’язкова лише з третього класу. У селах Тарновиця Пільна, Голосків, Молодилів, Богородичин, де більшість населення складали поляки, мовою викладання в школах залишалася польська. В інших селах навчальні заклади ставали українськими. Ліквідовувались “експоновані” (навчальні) класи з польською мовою викладання в селах Делева, Горигляди, Гостів, Гринівці, Ляцьке-Шляхецьке, Надорожна, Пшеничники. Але й в українських школах польська мова могла стати обов’язковою, якщо цього хотіли батьки учнів. Так, розпорядженням повітової шкільної ради 5-класну чоловічу і жіночу школу в Тисмениці перетворили на навчальний заклад змішаного типу з українською і польською мовами викладання. В усіх польських, німецьких та єврейських державних і приватних школах українська мова викладання впроваджувалась як обов’язкова з третього року навчання³⁹.

Тринадцятого лютого 1919 р. вступив у дію закон “Про основи уладження шкільництва на Західній Області У. Н. Республіки”, § 2 якого гласив: “Викладова і урядова мова в усіх державних школах є українська. Національним меншостям признається право на школу в рідній мові”⁴⁰.

Наприкінці грудня 1918 р. Товмацька Повітова шкільна рада видала розпорядження про організацію при кожній школі “курсів грамоти для тої молодіжи, що вийшла вже з шкільного віку, а через воєнні події втратила можливість вивчитися грамоти”. По можливості такі ж курси пропонувалось організувати і для старших за віком людей. На цих курсах, окрім викладання читанки і письма, передбачалось навчання української історії й географії⁴¹.

³⁷ Микола Кугутяк та ін., *Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923: ілюстрована історія*. (Львів; Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008), 205.

³⁸ Андрухів, Гаврилюк, *Тисмениця*, 208.

³⁹ “Шкільні справи”, *Товмацькі Вісти*, 5 грудня, 1918.

⁴⁰ Кугутяк, *Західно-Українська Народна Республіка*, 427.

⁴¹ Андрухів, Гаврилюк, *Тисмениця*, 209.

Процес ведення шкільництва на теренах повіту ускладнювався нестачею педагогів-українців. Крім того, не вистачало українських підручників та навчального приладдя. І все ж бажання вчитися рідною мовою було настільки великим, що навчальний рік, незважаючи на величезні труднощі, таки розпочався в грудні 1918 р. в усіх селах та містечках Товмацького повіту. Окремі вчителі проводили уроки у двох-трьох селах. Подекуди діти ходили навчатися до найближчих сіл, де функціонувала школа. Незаможним педагогам надавалася цільова фінансова допомога в розмірі від 50 до 120 % коштів зарплатного окладу. Повітова шкільна рада, щоб не зривати навчальний процес, рекомендувала вчителям шкіл, де “для навчання писання нема таблиць”, навіть “уживати тимчасово шкільних шаф, або кусень звичайної дошки, а для підручного писання зшитків, або табличок”. Замість букварів тимчасово друкувалися комплекти абеток, за допомогою яких учителі вчили дітей читати⁴².

Окремим розпорядженням Повітова шкільна рада дозволила використовувати приміщення навчальних закладів у позаурочний час філіалам місцевих українських товариств “Сільський Господар”, “Просвіта”, “Січ” і “Сокіл” для “навчання і научної розваги як: курси для неграмотних, відчити, виклади, музичні і хоральні навчання, концерти й аматорські вистави”⁴³.

У більшості сіл Товмацького повіту не припинялося й національно-культурне життя. На місцях функціонували осередки молодіжних товариств “Січ”, “Сокіл”, читальні “Просвіти” та гуртки “Сільського Господаря”. Створювалися нові благодійні фонди і комітети, зокрема “Комітет допомоги хворим і раненим в національній боротьбі”, “Сирітський воєнний фонд ім. Тараса Шевченка”, “Комітет опіки над воєнними сиротами” тощо. Так, школярі м. Тисмениця в березні 1919 р. перерахували до “Сирітського воєнного фонду” 340 корон, учні з с. Ляцьке Шляхецьке – 30 корон, а дітвора з с. Милування – 50 корон; всього в Товмацькому повіті було зібрано понад 1 000 корон для потреб сиріт⁴⁴.

На початку 1919 р. жителі Товмаччини долучалися до обговорення земельної реформи, яка вважалася соціально спрямованою й мала допомогти збідованим селянам вижити в умовах важких руйнувань, безробіття, голоду і злиднів. При Товмацькій Повітовій селянській раді функціонував господарський (земельний) відділ, який займався питаннями обробки землі в повіті. Наприкінці 1918 р. відділ підготував анкетування, згідно з яким хотів дізнатися: скільки в кожній сільській громаді є орної землі, засіяно жита, пшениці, ярини; чи закуплено насіння на весняний обсів; скільки залишилось необробленого ґрунту⁴⁵.

Напередодні весняних засівів гостро стояло питання збереження збіжжя в громадах сіл Товмаччини. У спеціальному зверненні за підписом повітового комісара Антіна Гальки й голови харчового відділу повітової ради Петра Загайдака вказувалося, що згоду на вивіз збіжжя з одної громади до іншої в повіті дає керівник сільської громади. У відповідному дозволі зазначалося: хто, для кого, до якої громади й скільки вивозить збіжжя. Дозвіл на вивіз збіжжя за межі Товмаччини давав повітовий комісаріат. Про нестачу хліба в повіті на початку 1919 р. свідчить і той факт, що харчовий відділ повітової ради домовився з відповідним відділом Повітової ради в м. Надвірна про обмін сіна на збіжжя: за 400 кг сіна – 100 кг кукурудзи; за 500 кг сіна – 100 кг квасолі; за 600 кг сіна – 100 кг жита або пшениці⁴⁶.

Повітова селянська рада, харчовий і земельний відділи повітового комісаріату УНРади м. Товмач вимагали від селян краю не тільки впорядкування насінневого фонду для весняних робіт, а й належної підготовки реманенту: “Передовсім постараймося о се, щоби було чим виорати поле. У кого власні коні, най огляне плуг і другі рільничі знаряди. Чи здатні вони до роботи. У кого знова нема власного інвентаря, най вже тепер звернеся до заможніших газдів і умовиться з ними що до виорання і обсіву. Справи тої не треба відкладати...”⁴⁷. Для контролю

⁴² “Шкільні справи”, *Товмацькі Вісти*, 5 грудня, 1918.

⁴³ “До всего учительства в повіті”, *Товмацькі Вісти*, 5 грудня, 1918.

⁴⁴ “Жертви”, *Товмацькі Вісти*, 21 (8) березілля 1919.

⁴⁵ Королько, *Становлення і функціонування органів української влади на Товмаччині періоду ЗУНР*, 62.

⁴⁶ “До всіх громадських Зверхностей і Станиць державної жандармерії в повіті”, *Товмацькі Вісти*, 24 (11) січня 1919.

⁴⁷ “Селянам-хліборобам в повіті під розвагу”, *Товмацькі Вісти*, 31 (18) січня 1919.

посівної кампанії в березні 1919 р. сформовано Повітову рільничу комісію у складі: Григорія Думки (голова комісії) – референта рільничих справ при повітовому комісаріаті; Семена Солонини з с. Антонівка; Івана Стринадлюка з с. Олеша; Гната Луцика (заступник) з м. Товмач; Костя Головатого з с. Палагичі; Гната Павлюка з с. Гринівці; Івана Мандзюка з с. Колінці⁴⁸.

Розпорядженням повітового державного комісара А. Гальки в березні 1919 р. на місцях формувались так звані сільські, містечкові та міські харчові управи. Сільська або містечкова управа складалась із трьох представників товариства “Сільський господар”, двох – зі споживчої кооперації і відповідного сільського або містечкового начальника громади. До складу міської харчової управи входили два представники споживчої кооперації, по одному – від товариства “Сільський господар”, Комітету опіки над бідними, робітничих організацій, а також міський комісар. До їхньої компетенції належало: замовляти й отримувати від головного продовольчого управління ЗУНР і Харчового союзу продовольство та насіння; вести статистику населення й, відповідно, запасів продовольства; ухвалювати рішення щодо розподілу й збору продуктів харчування; контролювати діяльність українських кооперативних товариств стосовно продажу харчів⁴⁹.

Не стояло українське повітове керівництво краю й осторонь наболілих і необхідних для вирішення соціальних питань. У відповідних урядових розпорядженнях другої половини листопада 1918 р. за підписом виконувача обов’язків повітового комісара А. Гальки під промовистою назвою “До всіх Урядів громадських і постойв жандармерії в Товмацькім повіті” вказувалось на дотримання спокою і вирішенні таких завдань: багатші селяни, які мають коней і вози, повинні за помірну ціну допомогти бідним у перевезенні деревини для опалення домівок. “Се нечуваний сором, щоби в селі оден другому нехотів помогти і жадав за привезене одної фірчини дров 100 або й більше корон. Начальники громад і всі розумні люде повинні вплинути щоби не було такого визиску”; начальники громад мали подбати про надання допомоги інвалідам війни; на адресу місцевих торгівців лунало застереження про заборону підняття цін на харчі та інші товари першої необхідності⁵⁰.

Важливе значення для формування національної свідомості мало рішення УНРади від 3 січня 1919 р. про злуку ЗУНР з Українською Народною Республікою. “Українська Національна Рада, – говорилося в ухвалі, – виконуючи право самоозначення українського народу, проголошує торжественно з’єдинення з нинішнім днем ЗУНР з УНР в одну, одноцілну, суверенну Народну Республіку. До часу, коли зберуться Установчі Збори з’єдиненої республіки, владу на території бувшої ЗУНР виконує Українська Національна Рада”. Із цієї нагоди близько 19 год у м. Станиславів перед готелем “Австрія”, де засідала УНРада (нині Народний дім на вул. Шевченка, 1 у м. Івано-Франківськ. – *І. Ф.*), відбулися велелюдний мітинг і військовий парад⁵¹.

На підтримку рішення УНРади з 5 січня в містах і селах краю – Товмачі, Тисмениці, Отинії, Вільшаниці, Нижневі, Рошневі та інших населених пунктах відбулися багатотисячні віча. Окрім цього на велелюдних зібраннях порушувалися найважливіші проблеми політичного, національного і господарського життя – земельної реформи, виборчого закону, зовнішньополітичного становища. З нагоди дня злуки УНР і ЗУНР у м. Товмач 25 січня 1919 р. урочисто пройшла п’ятитисячна маніфестація. “Народ наш – переважно селяне, – відзначалося в газеті “Нове життя” – зрозумів вагу хвилі і зібрався майже з усіх закутин повіту, щоби дати вислів своїй радості, що давно сподівана злука вже наступила”. На вічі прийнята ухвала вислати дві привітальні телеграми: “одну до армії, що бореться на західних окраїнах України, а другу українському війську “Петлюрівцям”⁵².

Для юридичного оформлення злуки УНРада 16 січня направила до Києва представницьку делегацію у складі 65 осіб на чолі з Л. Бачинським. 22 січня 1919 р. після Богослужіння

⁴⁸ “Протокол”, *Товмацькі Вісти*, 14 (1) березня, 1919.

⁴⁹ “До всіх громадських Урядів в повіті”, *Товмацькі Вісти*, 21 (8) березня, 1919; Королько, *Становлення й функціонування органів української влади на Покутті*, 65.

⁵⁰ “До всіх Урядів громадських і постойв жандармерії в Товмацькім повіті”, *Товмацькі Вісти*, 28 падолиста, 1918.

⁵¹ “Резолюція про злуку українських земель”, *Нове життя*, 5 січня, 1919.

⁵² “Свято злуки (у Товмачі)”, *Нове життя*, 17 січня, 1919.

в Софіївському соборі на площі в присутності десятків тисяч людей відбулось урочисте проголошення акту злуки ЗУНР з УНР. Наступного дня Трудовий Конгрес (парламент УНР) затвердив рішення про злуку ЗУНР із Наддніпрянською Україною, і західноукраїнські землі стали називатися Західна Область Української Народної Республіки (ЗО УНР), а верховна влада на теренах усєї України переходила до рук Директорії УНР⁵³.

Незважаючи на військовий стан та важке матеріальне становище, уряду ЗО УНР вдавалося забезпечувати на своїй території лад і стабільність. За короткий період було ухвалено низку важливих законів: про державні і приватні школи (13 лютого), про державну мову (15 лютого), про громадянство (8 квітня), про земельну реформу (14 квітня), про однопалатний сейм (15 квітня).

Однак загострилися протиріччя в уряді та в середовищі українського політикуму. У партійній сфері населення Товмаччини тяжіло до радикалів, що виступали за негайне проведення аграрної реформи. В Українській радикальній партії виділилася опозиційна до офіційного проводу “Селянсько-радикальна партія” К. Трильовського, яка звинуватила керівництво УРП на чолі з Л. Бачинським у бездіяльності, у пасивності й намірах розпустити партію. У містах і селах проходили збори членів УРП, на яких обговорювалася ситуація в партії і вибиралися делегати на з’їзд, що мав відбутися в м. Станиславові 22–23 березня 1919 р.

Шістнадцятого березня 1919 р. у с. Нижнів відбулися окружні політичні збори УРП, де виступали відомі громадсько-політичні діячі краю А. Домбровський, С. Солонина, Д. Глинянський, Матіішин. Делегатами на з’їзд УРП у м. Станиславові обрано Д. Глинянського, С. Солонину та Я. Палюджишина, до повітової управи партії включено Мазурека, І. Солонину й Д. Глинянського. Політичні збори радикальної партії відбулися й в інших містах і містечках Товмаччини: 17 березня – у м. Тисмениці, на яких делегатами на з’їзд обрано Атанасія Островського, учителя місцевої школи, і господарів Василя Бельбаса із с. Стриганці та Василя Васишишина з с. Марківці, 18 березня – в м. Отинії (делеговані Михась Нестерук з с. Ворона і А. Домбровський), 19 березня – у м. Товмачі (делеговані Іван Стринадлюк, Олекса Бойков, Вічко Юрков, від жіноцтва повіту – учителька Ліна Гринів)⁵⁴.

На партійному з’їзді у м. Станиславові, що відбувся 22–23 березня 1919 р. С. Солонина, як представник Товмацького повіту, увійшов до керівного складу УРП. На засіданні ухвалено рішення про виключення з партії Кирила Трильовського та його прихильників. На думку проводу УРП, своєю роботою на Покутті “батько” січового руху розбив сили партії. Також через внутрішньо-політичну кризу керівництво УРП вирішило переглянути партійну програму, прийняту ще в 1905 р., і доповнити її новими положеннями про “вивласнення” великого поміщицького і церковного землеволодіння та “соціалізацію” всіх великих промислових підприємств, банків і торгівлі⁵⁵.

28–29 березня в м. Станиславові провела свій з’їзд і Українська національно-демократична партія (УНДП), яка опісля стала називатися Українська народно-трудова партія (УНТП). Згідно з прийнятою новою програмою передбачалося провести “вивласнення” великої земельної власності та “усуспільнення” важливих промислових підприємств, торгівлі, банків. Але як програма УРП, так і програма УНДП, мали популістський характер і, фактично, нічого не вдалося зробити для реалізації цих програмових питань⁵⁶.

Особливо гостро критикував дії уряду створений наприкінці 1918 р. Селянсько-робітничий союз (СРС), до якого ввійшли члени лівого крила Української соціал-демократичної партії. СРС переслідував мету “перетворити капітало-бюрократичний лад на лад соціалістичний”, а також “знищити станові привілеї, політичний, національний і релігійний гніт та економічну експлуатацію”. СРС вимагав негайного вирішення земельного питання, а також ввести до УНРади його 61 делегата, “як заступників малоземельних і безземельних селян і робітників”⁵⁷.

⁵³ Андрухів, Гаврилюк, *Тисмениця*, 210.

⁵⁴ *Товмацькі Вісти*, 21 (8) березілля, 1919.

⁵⁵ Королько, *Становлення й функціонування органів української влади на Покутті*, 68.

⁵⁶ Андрухів, Гаврилюк, *Тисмениця*, 211.

⁵⁷ Ігор Райківський, “Селянсько-робітничий союз у Західній області УНР”, *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*, no. 5–6 (2001): 224.

На з'їзд, який відбувся в Станиславові 30–31 березня, прибуло близько 1 200 делегатів із 33 повітів Галичини. Товмацький повіт представляв підтриманий на зборах у м. Тисмениця Августин Домбровський, якого СРС пропонував увести до складу УНРади. Однак Українська Національна Рада 4 квітня відхилила вимоги з'їзду СРС, мотивуючи своє рішення тим, що запропоновані депутати не обрані загальним голосуванням, а лише членами Селянсько-робітничого союзу, який не є представником усього народу⁵⁸.

Подальші перемовини між українськими політичними партіями припинились у зв'язку з військовим наступом польської армії, підтриманої Францією та Румунією, що розпочався 14 травня 1919 р. Наступного дня уряд ЗО УНР та відділи УГА залишили м. Станиславів і подалися на Поділля. Проте командування УГА не втрачало надії зупинити ворога. На початку червня 1919 р. розпочалася героїчна Чортківська офензива, що тривала три тижні. УГА змусила відступити польські війська по всій лінії фронту. Проте успіх був тимчасовий, і вже 28 червня польська армія відновила наступ. Уряд ЗО УНР та бойові частини УГА 16–17 липня 1919 р. перейшли за р. Збруч, на територію Української Народної Республіки, де до вересня 1919 р. спільно з українцями-наддніпрянцями вели боротьбу проти більшовиків, денікінців, поляків і румунів.

Отже, на теренах Товмаччини встановлення української влади восени 1918 р. проходило організовано та без збройного протистояння. З перших днів свого існування українська влада на чолі з І. Макухом, а пізніше – А. Галькою намагалася створити сприятливі умови для побудови правової держави та демократичного суспільства у повіті, забезпечити нормальне функціонування громадсько-політичного та національно-культурного життя, розвитку освіти, поставила за першочергове завдання вирішити соціальні проблеми, розв'язати рільниче питання. Спостерігалася активізація політико-партійного життя. Важливе значення для формування національної свідомості та посилення патріотичного піднесення місцевого українського населення мало рішення УНРади про злуку ЗУНР з Українською Народною Республікою.

UKRAINIAN AUTHORITIES ON TOWMACHCHYNA DAYS OF ZUNR (1918–1919): BASES OF FORMATION AND PRACTICAL ACTIVITIES

Igor FEDORYSHYN

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of History of Ukraine,

Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: ifedo1984@gmail.com

Summary

In the article depicts the rise of the Ukrainian national movement on the territory of Towmachchyna on the eve of the collapse of Austria-Hungary. It shows the progress of the bulkheads and the establishment of Ukrainian authorities in the largest settlements of the region, and analyses grounds of formation and practical activity of the state authorities in the county. The articles illustrates the formation of the judicial system, the course of educational processes, the solution of field (land) issue and analyses the socio-political and national-cultural life in Towmachchyna during days of ZUNR.

After almost six centuries, enslaved Ukrainian statehood was revived in 1918 on the Western lands and embodied in the Western Ukrainian people’s Republic. Having existed for only eight months, ZUNR played, though short-lived, but still a crucial role in formation of Ukrainian statehood.

The confrontation of the transition of power in Towmachchyna was organized and unarmed. The Ukrainian National Rada of the County Commissioner, as a kind of “Parliament” was appointed was appointed as the head of the country and Towmachyna was called “The Peasant of the County Council”. From the first days of its existence, the Ukrainian government tried to create favourable conditions for building a legal state and democratic society in the county, ensuring the normal functioning of the socio-political and national-cultural

⁵⁸ Ігор Райківський, “Селянсько-робітничий союз у Західній області УНР”, *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, no. 5–6 (2001): 224.

life, developing education, solving social problems, and finding the solution to field issue. Some steps were made to improve the system of taxation of the population and justice. We observed an increase in political-party life. Important for the formation of national consciousness was the decision of UNR council to unite the ZUNR with the Ukrainian people's Republic.

From the first days of the Ukrainian-Polish war the citizens of Tovmachchyna actively helped the soldiers of the Ukrainian Galician Army. On the ground was created foundations and committees that collected donations: money, clothes, food and the like.

However, despite the defeat of the struggle for national liberation 1918–1923, education ZUNR and its real existence played a huge role in the history of Western Ukraine and the Ukrainian people.

Keywords: Western-Ukrainian People's Republic, Tovmachchyna, the Ukrainian national Council, the Council, the Secretariat of State, the County Board, the Commissioner, the gendarmerie, the army, judicial system, land issue, agricultural reform, political party.

REFERENCES

- Andruxhiv, Ihor and Havryliuk, Stepan. *Tysmenytsia*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2008. (in Ukrainian)
- Budzhak, Mykhailo. *Istoriia Tlumacha. Do 800-littia z chasu zasnuvannia (1213–2013 rr.)*. Ivano-Frankivsk: Simyk, 2013. (in Ukrainian)
- Velykochyi, Volodymyr. *Dzherela do vyvchennia derzhavnogo budivnytstva v ZUNR*. Ivano-Frankivsk: Plai, 2003. (in Ukrainian)
- “Vichevyi rukh”, *Tovmatski Visty*, December, 27, 1918. (in Ukrainian)
- “Vichevyi rukh”, *Tovmatski Visty*, January, 24 (11), 1919. (in Ukrainian)
- “Vidozva. Yak maiut holosyty sia zhovniry iduchy do viiska?”, *Tovmatski Visty*, February, 7 (January, 25), 1919. (in Ukrainian)
- Volosenko, Pavlo. *Tysmenytsia*. Niu-Iork: Nakladom Tysmenytskykh Zemliakiv, 1958. (in Ukrainian)
- “Do vseho uchytelstva v poviti”, *Tovmatski Visty*, December, 5, 1918. (in Ukrainian)
- “Do vsikh hromadskykh Uriadiv v poviti”, *Tovmatski Visty*, March, 21 (8), 1919. (in Ukrainian)
- “Do vsikh Uriadiv hromadskykh i postoiv zhandarmerii v Tovmatskim poviti”, *Tovmatski Visty*, November, 28, 1918. (in Ukrainian)
- “Do vsikh hromadskykh Zverkhnostei i Stanyts derzhavnoi zhandarmerii v poviti”, *Tovmatski Visty*, January, 24 (11), 1919. (in Ukrainian)
- Dilo*, November, 17, 1918. (in Ukrainian)
- Dominik Chirowski. *Dzieje miasta Tyśmienicy*. Lwów: Prasowa Agencja Informacyjna “Wschód”, 1938. (in Polish)
- “Zhertvy”, *Tovmatski Visty*, March, 21 (8), 1919. (in Ukrainian)
- “Z kraiu. Tovmatskyi povit predstavliaietsia”, *Nove zhyttia*, December, 22, 1918. (in Ukrainian)
- Karpenko, Oleksandr. *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. 1918–1923: Istoriia*. Ivano-Frankivsk: Siversiia, 2001. (in Ukrainian)
- Karpenko, Oleksandr. “Lystopadova 1918 roku natsionalno-demokratychna revoliutsiia na zakhidnoukrainskykh zemliakh”, *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, no. 1 (1993): 18–21. (in Ukrainian)
- Kovalskyi, Roman. “Otyniia”, *Almanakh Stanyslavivskoi zemli*, t. 1 (1975): 916–919. (in Ukrainian)
- Klodnytskyi, Volodymyr. “Kinets 1918 roku u Tovmachchyni”, *Almanakh Stanyslavivskoi zemli*, t. 1 (1975): 858–863. (in Ukrainian)
- Klodnytskyi, Osyp. “Tovmach za ukrainskykh chasiv”, *Almanakh Stanyslavivskoi zemli*, t. 1 (1975): 868. (in Ukrainian)
- Korolko, Andrii. “Stanovlennia i funktsionuvannia orhaniv ukrainskoi vlady na Tovmachchyni periodu ZUNR (1918–1919)”, *Tlumach: istoriia ta suchasnist*, redaktor Andrii Bilas. (Tlumach: Zlahoda, 2013), 56–76. (in Ukrainian)
- Korolko, Andrii. “Ukrainski povitovi rady Pokuttia periodu ZUNR: struktura i praktychna diialnist (lystopad 1918 – traven 1919 r.)”, *Halychyna*, no. 2–3 (2014): 91–114. (in Ukrainian)
- Kuhutiak, Mykola ta in., *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika, 1918–1923: iliustrovana istoriia*. Lviv, Ivano-Frankivsk: Manuscript-Lviv, 2008. (in Ukrainian)
- Kuzma, Ivan. “Poklyk do hromadian Tovmatskoi zemli!”, *Tovmatski Visty*, December, 27, 1918. (in Ukrainian)
- “Na koliadu dlia Ukrainskykh zhovnriv zlozhyly v pov. derzh. Komisariati”, *Tovmatski Visty*, January, 24 (11), 1919. (in Ukrainian)
- Pavlyshyn, Oleh. “Orhanizatsiia tsyvilnoi vlady ZUNR u povitakh Halychyny (lystopad – hruden 1918 roku)”, *Ukraina moderna*, no. 2–3, 1999. (in Ukrainian)
- “Proholoshennia Ukrainskoi Derzhavy”, *Dilo*, October, 22, 1918. (in Ukrainian)

- “Protokol”, *Tovmatski Visty*, March, 14 (1), 1919. (in Ukrainian).
- Raikivskiy, Ihor. “Seliansko-robitnychyi soiuz u Zakhidnii Oblasti UNR”, *Halychyna*, no. 5–6, 2001. (in Ukrainian).
- “Rezoliutsiia pro zluku ukrainskykh zemel”, *Nove zhyttia*, January, 5, 1919. (in Ukrainian).
- “Sviato zluky (u Tovmachi)”, *Nove zhyttia*, January, 17, 1919. (in Ukrainian).
- “Selianam-khliborobam v poviti pid rozvahu”, *Tovmatski Visty*, January, 31 (18), 1919. (in Ukrainian).
- “Shkilni spravy”, *Tovmatski Visty*, December, 5, 1918. (in Ukrainian).
- Tovmatski Visty*, November, 12, 1918. (in Ukrainian).
- Tovmatski Visty*, November, 20, 1918. (in Ukrainian).
- Tovmatski Visty*, December, 5, 1918. (in Ukrainian).
- Tovmatski Visty*, February, 7 (January, 25), 1919. (in Ukrainian).
- “Ukrainskyi narode! ”, *Dilo*, November, 2, 1918. (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 23 11 2017 р.

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ COLLOQUIA RUSSICA, SERIES II
“СЕРЕДНЬОВІЧНА РУСЬ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ”,
25–27 травня 2017 р., Івано-Франківськ – Галич****Ірина ТИМАР**

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
аспірант кафедри всесвітньої історії, e-mail: radistiren@gmail.com
фахівець Центру медієвістичних студій,
Івано-Франківськ, Україна*

Від моменту відновлення Україною незалежності у вітчизняній історичній науці розпочався процес відходу від сформованих протягом попередніх десятиліть кліше. Однак на практиці через недосконалу методологію традиційний підхід у висвітленні історичних подій продовжує суттєво впливати на результати новітніх досліджень. Не вирішеною наразі залишається проблема наукової історичної термінології, зокрема складної задля вивчення середньовічної доби в історії Русі. Дослідники часто уживають назви й окреслення, котрі є історіографічними, втім не занотовані джерелами. Тож терміни самі по собі несуть надважливу інформацію, а тому використання не відповідних періодові чи географічному простору означень призводить до викривлення і неправильного розуміння читачем історичного процесу в цілому та окремих подій зокрема.

З метою виправлення такої ситуації навколо студій середньовічної Русі IX–XVI ст. протягом 25–27 травня 2017 р. на базі Державного вищого навчального закладу “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” у місті Івано-Франківськ та Національного заповідника “Давній Галич” у селі Крилос відбулася Міжнародна наукова конференція *Colloquia Russica, Series II*¹ на тему “Середньовічна Русь: проблеми термінології”. Головними організаторами події стали Центр медієвістичних студій кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника і його директор, доктор історичних наук, професор Мирослав Волощук, Студентський сенат вишу, а також засновник проекту *Colloquia Russica*, ад’юнкт кафедри історії Східної Європи Інституту історії Ягеллонського університету в місті Краків (Польща) доктор Віталій Нагірний. Посильну допомогу в проведенні конференції надали Івано-Франківська обласна адміністрація, видавництво “Лілея НВ”, а також низка клубів історичної реконструкції.

Мета проведення конференції – актуалізувати питання коректного використання історичної термінології доби середньовічної Русі та визначити шляхи подолання головних проблем справи, а саме: засмічення наукової продукції неісторичними, заполітизованими та з наукового погляду некоректними дефініціями. Спробували дійти спільних висновків історики, правники, археологи, архітектори та дослідники матеріальної культури з восьми країн Європи (за абеткою – Білорусь, Польща, Росія, Сербія, Словаччина, Угорщина, Україна, Чехія). Вже першого дня прозвучала ідея на основі результатів конференції і в рамках обговорень робочої групи проекту *Colloquia Russica* розпочати підготовку над виданням термінологічного довідника, адаптованого та перекладеного на інші європейські мови, де б з методологічного погляду читач ознайомився із коректним тлумаченням й роз’ясненням усіх термінів, що побутують в історичній літературі досі (доктор історичних наук Олександр Мусін, Санкт-Петербург). Дуже доцільним особливо для іноземної англомовної аудиторії також стало б видання грамотної транслітерації і

¹ Більше про проект *Colloquia Russica* див. Мирослав Волощук, “Міжнародний науковий проект “*Colloquia Russica*” (2010–2014), *Український історичний журнал*, 5 (2014), 225–231.

перекладів власних назв та імен, властивих історії Русі (доктор габлітований Даріуш Домбровський, Бидгощ, Польща).

Офіційне відкриття та перший день конференції пройшли у стінах Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за присутності організаторів, учасників, гостей, студентів і мас-медіа. Під час засідань жвавий інтерес і гострі дискусії викликали виступи Сцяпана Цемушева (Мінськ, Білорусь) про доречність вживання термінів “феодална”, “удільна” та “політична” роздробленість на Русі (“Феодальная, удельная або палітычная раздробленасць Старажытнай Русі: спрэчка наконт тэрміналогіі”), археолога і архітектора Василя Петрика (Львів, Україна) (“Агх” чи “civitas”? Визначення термінів при історико-містобудівних дослідженнях середньовічної Русі”) про зміст значень “город”, “місто”, “дитинець” у джерелах. “Термінологічні аспекти дослідження правового спадку середньовічної Русі: між юриспруденцією, історією та джерелом” стали предметом виступу та непростих дискусій Євгена Ромінського (Київ, Україна). Про коректне вживання титулів, імен, патронімів та генеалогічної термінології розповідали професор Даріуш Домбровський (Бидгощ, Польща) (“О konieczności uzgodnień w sprawie używania średniowiecznych imion, patronimików i terminologii genealogicznej (głównie na przykładzie Rurykowiczów”) і кандидат історичних наук Ольга Козачок (Львів, Україна) (“Титули руських князів удільного періоду у візантійських наративах: архонт, філарх, діепон, гегемон”).

Наступний день конференції проведено на базі Національного заповідника “Давній Галич”. Науковці на власні очі побачили масштаби середньовічного Галича, відвідавши пам’ятки у селах Крилос, Шевченкове та місті Галич. Учасники конференції обговорювали, природно, термінологічні питання, пов’язані з історією Галича і Галицької землі. Доктор Віталій Нагірний актуалізував доречність і коректність вживання для кінця XI–XII ст. поняття “Галицьке князівство”, запропонувавши замінити його змістовно правильнішим “держава/и Ростиславичів” (“Галицьке князівство” чи “держава Ростиславовичів?”). Коректність назв державних утворень історичної Галицької та Волинської земель обговорювалася у виступах доцента Андрія Федорука (Чернівці, Україна) (“Галицько-Волинське князівство” чи “Королівство Русі”: проблеми дефініції періоду історії Галицької та Волинської земель після коронації Данила Романовича”) і Мирослава Волощука (“Мовою джерел? Термінологічні аспекти “історіографічного державонайменування” на прикладі Галицької землі XI–XIV ст.”). Відсотки співвідношення використання назв “Галичина” і “Русь” у латиномовних церковних джерелах підрахував кандидат історичних наук Андрій Стасюк (“Русь і Галичина в латинській церковній термінології XIII–XIV ст.”). Наукові дискусії грамотно доповнив показ середньовічного ковальського й гончарського ремесла, а також програма історичної реконструкції за участі клубу живої історії “Застава” та військово-історичної дружини “Чорна Галич”.

Останній день конференції, присвячений здебільшого термінології історичної текстології, пройшов у конференц-залі Будинку вчених Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Цікаві думки на тему “Літописи” і “зводи”: критика термінології літописознавства” озвучив кандидат історичних наук Вадим Арістов (Київ, Україна) і доктор історичних наук Борис Черкас (“У пошуках власного імені: найменування раннього козацтва XV – на початку XVI ст.: термінологія, повноваження, статус”).

Насамкінець вчені визнали потребу ввести певні “стандарти” вживання термінології щодо історії Русі, хоча й усвідомили всю складність досягти в багатьох питаннях спільного знаменника. Це, зрештою, лише підкреслює актуальність постановки окресленої проблеми та потребу подальшої роботи науковців у цьому напрямі. Спільно погоджені висновки усіх учасників Міжнародної наукової конференції *Colloquia Russica, Series II* “Середньовічна Русь: проблеми термінології” засвідчили необхідність подальшого вдосконалення історично коректного окреслення термінології часів історії Русі, що мало б головно унезалежити історичні студії від будь-яких політичних віянь і суспільних маніпуляцій, так гостро відчутних на тлі сучасних подій в Україні.

Завершилася конференція підведенням підсумків, презентацією найновіших видань з історії Русі, частина яких поповнила фонди вузівської бібліотеки. В найближчому майбутньому автори проекту *Colloquia Russica* передбачають уведення збірників матеріалів конференції до

однієї з європейських провідних науково-метричних баз, а також проведення впродовж 15–18 листопада 2017 р. на базі Українського католицького університету у місті Львів (Україна) чергової конференції серії *Colloquia Russica, Series I* на тему “Релігії і вірування Русі (IX–XVI ст.)”. Серед інших актуальних завдань проекту – задля кращої маркетингової, туристичної та історичної привабливості, спільно з керівництвом Національного заповідника “Давній Галич” розробити і втілити в життя концепцію стаціонарного функціонування на території заповідника одного або кількох клубів історичної реконструкції.

Надійшла до редакції 12 07 2017 р.

**НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНІ ЮВІЛЕЮ –
150-ЛІТТЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ БЛАЖЕННОГО ЄПИСКОПА
ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА (м. Івано-Франківськ, 2017 рік)**

Олег ЄГРЕШІЙ,

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України, e-mail: ludyra@ukr.net
вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна*

Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ

*Інститут історії Церкви
Івано-Франківського богословського університету імені Св. Івана Золотоустого,
кандидат історичних наук, науковий співробітник,
вул. Гарбарська 22, 76000, Івано-Франківськ, Україна*

25 березня 2017 року виповнилася 150-та річниця з дня народження видатного релігійно-церковного, суспільно-політичного і громадсько-культурного діяча єпископа Григорія Хомишина, проголошеного блаженним у червні 2001 року, під час візиту в Україну Папи Римського Івана Павла II.

З метою збереження історичної пам'яті про релігійного діяча, належного відзначення ювілею священнослужителя Івано-Франківський богословський університет імені св. Івана Золотоустого УГКЦ разом із Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника за підтримки Івано-Франківського Архієпархіального управління УГКЦ, за участі Управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської обласної державної адміністрації та Державного архіву Івано-Франківської області провели 30 березня 2017 року Всеукраїнську науково-практичну конференцію “Блаженний єпископ Григорій Хомишин у релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України (до 150-річчя від дня народження)”.

Співголовами конференції виступили Архієпископ і Митрополит Івано-Франківський УГКЦ, Великий Канцлер Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого, доктор богослов'я, професор кафедри богослов'я Кир Володимир Війтишин і ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор політичних наук, професор Ігор Євгенович Цепенда. До організаційного комітету конференції увійшли: ректор Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого, доктор східного канонічного права, директор Інституту східного канонічного права Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого о. д-р Олександр Левицький; доктор історичних наук, доктор філософії, професор, академік Академії наук Вищої школи України, заслужений діяч науки і техніки, професор кафедри етнології і археології, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Микола Васильович Кугуляк; габілітований доктор богослов'я, віце-ректор з наукової роботи Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого, професор кафедри богослов'я о. д-р Річард Горбань; доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Ігор Ярославович Райківський; доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри політичних інститутів та процесів факультету історії, полі-

тології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Василь Васильович Марчук; доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету, професор кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Ігор Васильович Пилипів; доктор богослов'я, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, професор кафедри богослов'я Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого о. д-р Святослав Романович Кияк; доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу Олег Михайлович Малярчук; кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, член Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України Андрій Зіновійович Королько; кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доцент кафедри церковного мистецтва та гуманітарних наук, директор Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого Олег Ігорович Єгрешій, що виступив модератором конференції; магістр історії, викладач кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету, науковий співробітник Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого Руслан Іванович Делятинський (відповідальний секретар конференції); кандидат історичних наук, викладач кафедри богослов'я, науковий співробітник Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого с. Андрея-Ольга Данківна Маслій, Згромадження Сестер Мироносиць; кандидат історичних наук, директор Державного архіву Івано-Франківської області Ігор Іванович Гриник; кандидат історичних наук, викладач циклової комісії суспільних дисциплін Івано-Франківського державного коледжу технологій і бізнесу Андрій Іванович Випасняк.

Під час роботи пленарного засідання учасники та гості конференції заслухали доповіді науковців, присвячені постаті блаженного Григорія Хомишина. Так, кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Олександр Валерійович Руснак виступив із доповіддю “Родинне середовище єпископа Григорія Хомишина”; доктор історичних наук, професор Василь Васильович Марчук та кандидат історичних наук, доцент Андрій Зіновійович Королько – з доповіддю “Інтронізація Ста-

ниславівського єпископа Григорія Хомишина 1904 р. (за матеріалами періодики)”; доктор богослов’я, доктор філософських наук, професор о. д-р Святослав Романович Кияк – з доповіддю “Владика Григорій Хомишин і проблеми літургійної ідентичності українського греко-католицизму”; кандидат історичних наук с. Андрія-Ольга Данківна Маслій, ЗСМ – з доповіддю “Хомишин Григорій: шлях на Голгофу (за матеріалами кримінальної справи)”.

На пленарному засіданні кандидат історичних наук, доцент Олег Ігорович Єгрешій та магістр історії Руслан Іванович Делятинський презентували пересувну виставку “Блаженний єпископ Григорій Хомишин у релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України”, підготовлену Інститутом історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого та Державним архівом Івано-Франківської області.

Блаженний єпископ Григорій Хомишин у релігійно-церковному та громадсько-культурному житті України 1867 - 1919

ГРИГОРІЙ ХОМИШИН: ШЛЯХ ДО ЄПІСКОПСТВА

АРХІПАСТІРСЬКА ТА СУСПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПІСКОПА ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА В АВСТРИЙСЬКИЙ ПЕРІОД

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПІСКОПА ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА В ЧАС ЗУНР

Інститутом історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого та Державним архівом Івано-Франківської області.

Блаженний єпископ Григорій Хомишин у релігійно-церковному та громадсько-культурному житті України 1919 - 1939

АРХІПАСТІРСЬКА ПРАЦЯ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

ЄПІСКОП ГРИГОРІЙ ХОМИШИН – ПОКРОВИТЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ХРИСТІАНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

РОЗВИТОК ЄПІСКОПОМ КАТОЛИЦЬКОЇ АКЦІЇ

Інститутом історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого та Державним архівом Івано-Франківської області.

ку, наголосив на актуальності життєвого кредо владика Григорія Хомишина, а с. Андрея-Ольга Данківна Маслій, ЗСМ, продемонструвала на основі документів розсекреченої архівно-кримінальної справи страдницький шлях мученика за віру.

Упродовж квітня – травня 2017 р. пересувна виставка “Блаженний єпископ Григорій Хомишин у релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України” була презентована для ширшої громадськості в Івано-Франківській обласній універсальній науковій бібліотеці імені Івана Франка, на парафії святих Кирила і Мефодія УГКЦ у с. Крихівці Івано-Франківської міської ради, у приватному навчальному закладі 1–3 ступенів “Католицька школа імені святого Василя Великого” УГКЦ у м. Івано-Франківськ.

Учасниками конференції стали понад 40 науковців з Івано-Франківська, Києва, Львова, Чернівців, Тернополя, Збаража, Калуша, Коломиї, серед яких 7 докторів наук і 27 кандидатів наук різних наукових спеціальностей. Крім того, до участі в роботі конференції було залучено священнослужителів, краєзнавців, аспірантську та студентську молодь вищих навчальних закладів. Науковці працювали у чотирьох секціях: “Блаженний єпископ Григорій Хомишин – мученик за віру”; “Роль Греко-католицької церкви в українському національному відродженні (XIX – перша половина XX ст.)”; “Греко-католицька церква в умовах катакомб та в діаспорі”; “Українська Греко-католицька церква перед викликами XXI ст.”.

За результатами Всеукраїнської науково-практичної конференції “Блаженний єпископ Григорій Хомишин у релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України (до 150-річчя від дня народження)” вирішено матеріали доповідей опублікувати у 10-му випуску збірника наукових праць “Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету “Добрий Пастир”. Серія: Богослов’я”.

З метою популяризації історичної пам’яті про блаженного єпископа Григорія Хомишина директор та науковий співробітник Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого кандидат історичних наук, доцент Олег Ігорович Єгрешій і кандидат історичних наук с. Андрея-Ольга Данківна Маслій, ЗСМ, за сприяння заступника завідувача кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету, кандидата історичних наук, доцента Ігоря Дмитровича Любчика та викладача цієї ж кафедри, кандидата історичних наук Наталії Мирославівни Винник 4 квітня 2017 року провели науковий семінар для студентів медичного факультету. У своїй доповіді Олег Єгрешій, репрезентуючи пересувну виставку,

ІЗ НАУКОВОГО ЖИТТЯ м. КАЛУШ

У 2017 р. вийшов друком перший науковий збірник “Калуські історичні студії”, присвячений 580-й річниці з часу першої письмової згадки про місто. Авторами цієї збірки є вітчизняні науковці, які підготували розвідки про маловідомі сторінки історії міста Калуша. Новизною фактографічного матеріалу вирізняється стаття доктора історичних наук Петра Сіреджука, у якій автор уперше подає маловідомі відомості з історії Калуського замку XVI–XVIII ст. У статтях Івана Тиміва розглянуто нові джерельні матеріали про чисельність єврейського населення на Калущині у XVIII ст. та дзвоноливарну продукцію відомих калуських ливарників Антонія Серафима й родини Фельчинських. Стаття кандидата історичних наук Ігоря Ільницького віддзеркалює події Великої війни 1914–1918 рр. на Калущині. Життєвий і бойовий шлях відомого повстанського командира Івана Гонти Гамалії яскраво відображено в студії львівських учених Оксани та Андрія Франків, котрі додали чимало нових штрихів до портрета повстанця. Цікаві матеріали про життя греко-католицьких громад Калуша й Калущини в минулому й тепер подали кандидати історичних наук Надія Руско та Емілія Андріїв, студії яких позначені дослідженням ролі церкви в духовному житті вірян. Стаття доктора історичних наук Олега Малярчука – це розгорнута розповідь про основні етапи становлення хімічної індустрії у Калуші. Науковець обґрунтовує чому Калуш можна вважати “соляним містом”. Його історія та розбудова пов’язана з видобутком кухонних, а пізніше – у середині XIX–XX ст. видобутком і розробкою калійних солей.

У додатках подано документ про першу письмову згадку (оригінал і переклад), цікаві біографічні відомості про історичних діячів – вихідців із Калуша й Калущини, документи й нововиявлені фотоматеріали з альбому лейтенанта М. Нагеля.

Рецензентами видання стали доктори історичних наук Микола Литвин, Ігор Райківський та кандидат історичних наук Андрій Франко. Літературне редагування здійснила викладач Калуської гімназії імені Дмитра Бахматюка Галина Довжанська. Дизайн обкладинки виконав директор Краєзнавчого музею Калущини Артур Єфремов. В оформленні книги використано твори калуського художника Мирослава Гаталевича, світлини з колекцій авторів статей та фотоматеріали з фондів Краєзнавчого музею Калущини. Книга вийшла в Івано-Франківській друкарні “Фоліант” накладом 70 примірників.

Популярністю серед шанувальників історичного минулого Прикарпаття користуються альбоми поштівки відомого колекціонера з Коломиї Валерія Ковтуна (серіал “Українське мистецтво у старій листівці” (2003–2017 рр. вісім випусків), альбом Зеновія Жеребецького “Івано-Франківськ на давній поштівці” (2011 р.), ювілейна серія листівок Михайла Петріва “Коломия – наше місто” (2016 р.). Першу спробу узагальнення матеріалів філокартії Калуша здійснив краєзнавець Микола Когут. Його міні-альбом “Калуш – місто наше...” вийшов друком у 2009 році.

Появі нинішнього видання передувала тривала пошукова діяльність шанувальників калуської старовини Ігоря Ільницького та Олексія Онішука, в колекціях яких відклалися унікальні пам’ятки історії міста Калуша.

Автори цього проекту поставили собі за мету зібрати, систематизувати й упорядкувати одну із надзвичайно цікавих груп зображальних джерел – поштівки (лист із відкритим текстом й ілюстрацією), поштові марки, рідкісні документи, краєвиди Калуша. Наслідуючи добрий приклад попередників, автори цього альбому об’єднали власні колекції заради створення єдиного, цілісного ілюстративного видання про місто 1899–1939 рр.

Такий крок дав змогу відібрати найкращі зразки філокартії, зробити альбом якомога повнішим і різноплановим. Альбом “Калуш на давній поштівці та фотографії” присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш. Представлена в ньому колекція поштівки і фотографій створює атмосферу мандрівки в минуле, відтворює краєвиди давнього Калуша, красу його архітектурних пам’яток, нагадує про попередників, які жили й творили у цьому

місті. У виданні зібрано 104 поштівки і 44 фотографії. Найдавніша з них – “Вітання з Калуша” (датована 1899 р.) належить до “золотого століття” мистецтва. Формування колекцій, які увійшли до збірки, тривали впродовж трьох десятиліть.

Альбом складається з трьох розділів: поштівки, фотографії, знахідки. Перший розділ містить панорамні зображення Калуша, його центральної частини – площі Ринок, сакральних та урядових споруд міста, навчальних закладів, громадських та господарських будівель. Окремим підрозділом подано поштівки, які відображають руїни міста, спричинені бойовими діями під час Великої війни (1914–1918 рр.). Оригінальними зображеннями представлено одяг калушан наприкінці австрійського і польського періодів та окремі сюжети з повсякденного життя міста. Чимало поштівок є продукцією відомих колись у Калуші фотосалонів D. Habera, M. Naumana, Glattsteina.

У другому розділі розміщено перші світлини міста з висоти пташиного польоту, а також мілітарні сцени – військові маневри, панорами руйнувань після “літньої офензиви 1917 року”, відвідини Калуша митрополитом Андреем Шептицьким, адвокатське бюро доктора Івана Сохацького, пластуни під час мандрівки у Яремче.

Третій розділ – рідкісні зображення марок, монети Калуського акціонерного товариства з видобутку калійних солей, спадщина у сфрагістиці (печатки – урядові, юридичні, церковні, громадські, військові) та ін. Серед опублікованих у цьому альбомі поштівок є зображення із рукописним текстом повідомлення, який до початку ХХ ст. було заборонено розміщувати на адресній стороні.

У пропонованому виданні відібрано найбільш вартісні листівки про Калуш, показано титульну й зворотну сторону пам’яток з усіма написами й поштовими марками та штемпелями. Така візуалізація ілюстративного матеріалу підкреслює документальність видання, надає йому більш вагомої джерельної вартості.

В альбомі поштівки і фотографії супроводжуються підписами – мовою оригіналу і українською. Назви вулиць чи об’єктів відповідають тим назвам, які були в часи виходу поштових листівок. Підписи побудовано за сюжетною тематикою, подекуди вказано й сучасну назву. Розміри поштівок подано у форматі 70 % від оригіналу. Низку безцінних світлин дослідникам вдалося віднайти на сайтах національних бібліотечних зібрань Відня, Варшави, Кракова та інших міст Європи, на книжкових ринках Києва і Львова, у приватних колекціях. У ході систематизації зібраної філокартії автори застосовували проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний методи відбору й упорядкування листівок. Особливістю видання є те що до нього увійшли не тільки вже відомі колекціонерам листівки, а й чимало рідкісних поштівок, котрі можна побачити лише в цьому альбомі. Не вивченими наразі залишаються поштівки давнього Калуського бровара, зображення будівлі повітового староства, жидівської синагоги та інших історичних пам’яток нашого міста. Значна кількість листівок і матеріалів втрачена унаслідок військових дій, пожеж та інших соціальних і природних катаклізмів. Текстова частина видання подана українською та англійською мовами, що сприятиме доступності її змісту для іноземних читачів.

У підготовці видання брали участь: Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, член Національної спілки краєзнавців України; Ігор Ільницький, кандидат історичних наук, викладач-методист ДВНЗ “Калуський політехнічний коледж”; Іван Тимів, старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калушини, історик, член Національної спілки краєзнавців України; Олексій Онішук, зберігач фондів Центрального державного історичного архіву України у місті Львів, краєзнавець; Мар’яна Штогрин, кандидат філологічних наук, викладач Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, перекладач. Рецензентами альбомного проекту стали Микола Литвин, доктор історичних наук, професор і Оксана Когут, доктор філологічних наук, професор. Автори видання сподіваються, що цей альбом по-справжньому зацікавить наших краян минушиною рідного міста й стане початком серії репринтних публікацій поштівок та інших документів з історії Калуша.

Тож шановний читачу перед тобою перше, найбільш повне ілюстроване видання філокартії Калуша, яке яскраво віддзеркалює найважливіші пам'ятки історії і культури міста. Воно є вартісним внеском у вітчизняну філокартію. Тираж – 500 примірників. Книги вийшли за фінансової підтримки Калуської міської ради.

Надійшла до редакції 20 11 2017 р.

РЕЦЕНЗІЇ

СВІТ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ

Книга Мартіна Поллака “До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини” (переклад українською мовою Нелі Ваховської). Чернівці: “Видавництво 21”, 2017. 382 с.

Олександр КОЖОЛЯНКО

*Буковинське етнографічне товариство,
секретар-референт,
вул. Кордуби 6, кв. 5, 58001, Чернівці, Україна,
akkozholiabko@ukr.net*

У статті аналізується книга Мартіна Поллака “До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів”¹. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини”, опублікована в Чернівцях 2017 року у “Видавництві 21”. У книзі знайдете критичне знайомство з численними історичними реаліями XIX – початку XX століть про Галичину і Буковину. Показано міста Східної Галичини: Перемишль, Дрогобич, Самбір, Нагуєвичі, Стрий, Станіслав, Жаб’є, Коломию, Львів (Лемберг) та буковинські міста: Чернівці, Садгору.

У книзі є статистичні матеріали, характеристика матеріальної і духовної культури українців (русинів), поляків, румунів, гуцулів, вірменів, караїмів, німців, ромів та представників інших етносів, які поселились у цих містах.

Ключові слова: Східна Галичина, Буковина, місто, площа, собор, хата, статистика.

“До Галичини” (Nach Galicien) – перша книжка Мартіна Поллака, яка вийшла ще 1984 року. У ній письменник “розвіює австрійський “цукровий” міф про колишню коронну землю Австро-Угорської імперії. Він розповідає про Східну Галичину і Буковину, якими вони були у XIX – на початку XX століття. У 2017 році ця книга перевидана українською мовою (переклад Н. Ваховської) у “Видавництві 21”.

У книзі показано, як українці (русини), поляки, румуни, гуцули, вірмени, караїми, німці, роми виживали у корумпованих і неписьменних краях Галичині і Буковині. Зображено райони і міста, де нафтові магнати та рабини гротескно співіснували з бідними єврейськими людьми і де водночас творилася багатомовна культурна мозаїка й писалася прекрасна література.

У передмові до українського видання австрійський історик Мартін Поллак пояснив, чому вдався саме до опису уявної подорожі: “Ця книжка вперше вийшла друком понад тридцять років тому, Орвеллівського 1984-го. Звісно, це випадковість. Але цей рік пояснює, чому я описав уявну, а не реальну подорож Галичиною, точніше Східною Галичиною й Буковиною. Подорож в історію, як то кажуть, пальцем по карті, оперту на літературні джерела, старі газети й історичні фотографії – все це було масивом матеріалу, з якого я черпав у бібліотеках та архівах. <...> На той час у німецькомовних країнах Галичина була доволі невідомим сюжетом. Окрім спеціалістів, здебільшого істориків, більше ніхто не цікавився колишньою коронною землею Габсбурзької монархії, її народами й культурами. Галичина була для нас у широкому сенсі *terra incognita* чи й *ubi leones*, землею, де водяться леви, небезпечною територією – далека чужина, про яку нам було відомо мало, та ми, власне, й не хотіли нічого знати...”

Презентація українського видання “До Галичини” відбулася на Книжковому Арсеналі 19 травня 2017 р. У ній узяв участь Мартін Поллак. Організаторами виступили “Видавництво 21” та Австрійський культурний форум.

¹ У Австрії у XIX – на початку XX століття (під час входження Галичини і Буковини до складу Габсбурзької імперії) українців називали русинами.

Мартін Поллак народився 25 травня 1944 р. у м. Бад-Галль. Австрійський письменник, журналіст, перекладач. Вивчав славістику та східноєвропейську історію в університетах Відня, Варшави, Югославії. З 1987 працював у журналі “Der Spiegel”, був кореспондентом у Відні й Варшаві. З 1998 вільний літератор. З 2012 по 2014 рік – куратор програми Ляйпцизького книжкового ярмарку “Транзит”, присвяченої літературі України, Білорусі та Польщі. Книги Мартіна Поллака “До Галичини”, “Смерть у бункері. Історія мого батька”, “Цісар Америки. Велика втеча з Галичини”, “Отруєні пейзажі” пов’язані з проблематикою Центральної та Східної Європи.

Зокрема у книзі “До Галичини” Мартін Поллак розповідає про Перемишль, Дрогобич, Самбір, Нагуєвичі, Стрий, Станіслав, Жаб’є, Коломию, Чернівці, Садгору. Подає він також відомості про Львів (Лемберг).

На початку книги Мартін Поллак пояснює, як до нього прийшла думка про написання цієї книги. Він пише, що у 1980 р. він, як журналіст німецького видання “Der Spiegel”, поїхав до Варшави, але зразу ж був визнаний персоною “нон грата” польськими прикордонниками, оскільки у Польщі тоді почалися страйки, організовані профспілками, і панував комуністичний режим. Тому він і зацікавився колишнім краєм Габсбурської імперії – Галичиною, яка тоді “була доволі невідомим сюжетом” у Західній Європі. Відповідно, не їдучи у Польщу і Радянську Україну, він, користуючись газетами, фотографіями, іншими історичними описами, написав книгу про Галичину.

Галичина тоді була для пересічного західноєвропейця “терра інкогніта”. Про неї у Європі мало знали: “там водяться леви і вона (земля – *О. К.*) є небезпечною”.

Друга причина звернення до цієї теми – сімейна. Його вітччм під час Першої світової війни перебував якраз у Галичині і залишив про цей краї дуже песимістичні враження. Для нього “Галичина була ландшафтом лихоліття і страху, похмурою метафорою війни – війни яка принесла стільки страждань і болю Центральній Європі і змела Габсбурзьку імперію з політичних карт”. Вітччм розповідав про бідний і знедолений регіон з розлогими лісовими урвищами, зі злидненими хуторами, де все збудовано з дерева – хати і церкви, що для нього було досить незвичним. Він пригадував незліченні пожежі, цілі села, перетворені артилерією на попіл, розповідав про потоки біженців тощо.

Свою книгу Мартін Поллак розпочинає описом Перемишля (Пшемисля). Описує залізницю від Кракова через Львів, Тернопіль до Підволочиська (до кордону з Росією).

Ця залізниця на початку перетинала західногалицьку низину. Він пише: “Мені стає незручно від думки, що ж це мало бути відчуття – коли доля закинула тебе в одне з тих сіл, повних без виді. Жменя бідних хаток, дахи криті гонтом чи соломною, стріхи майже затуляють малі віконця; похилена дерев’яна церковця чи синагога... Аж до Бродів простягнулися сухі піщані ґрунти, порослі соснами та ялинами і тільки низинами річок подарувати трохи родючих земель”.

Описуючи церковну архітектуру, він звертав увагу на її специфічку. Церкви стоять серед полів, наче велетенські, витягнуті на сухе ковчеги з низькими гонтовими дахами, над яким здебільшого приземкуваті куполи, біля кожної церкви – дерев’яне риштування для дзвінків. Перші русинські (українські. – *О. К.*) села.

Автор книги зазначає, що під Ярославом залізниця спускається у долину річки Сян, що є природним кордоном між Західною і Східною Галичиною, далі залізниця проходить через Перемишль.

У книзі ми знайдемо опис цього міста, яким воно було у XIX ст.: “Місто розкинулось біля Замкової гори з вартим уваги римо-католицьким собором, францисканською базилікою і греко-католицьким собором – ренесансною спорудою XVII ст. Вузькі вулички збігали до

Рінгплацу і берега. На іншому боці річки – район Засяння. Розповідається, що на рубежі століть тут влаштовувала свої матчі футбольна команда “Сокіл”, яка перебралася сюди у 1879 році з Богемії. У роки Першої світової війни тут страчували шпигунів і диверсантів”.

У книзі розповідається про місто Дрогобич, яке знаходилося у кілька десятків кілометрів від Перемишля. Вказано, що на початку ХХ століття більше ніж чотиритисячне місто мало майже половину єврейського населення. При цьому австрійська статистика брала до уваги “мову спілкування” за етнічний показник. Відповідно, їх записували до поляків, німців і частково до українців (русинів). За неофіційною статистикою 1900 року у Галичині проживало 810 000 євреїв. Більшість із них були шинкарі, торгівці і тільки 10 тисяч євреїв займалися ремісництвом і поденною роботою.

Книга містить цікавий матеріал про галицькі міста – Самбір, Нагуєвичі, Стрий, Станіслав, Жаб’є, Коломию та буковинські міста – Чернівці, Садгору, зокрема, про матеріальну культуру їх жителів: житла, громадські споруда, вулиці, площі та ін. Наголошується, що у цих містах проживали українці, поляки, євреїв, німців та представники інших етносів.

Книга “До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини” буде цікавою для істориків, етнографів, краєзнавців, студентів, учнів шкіл, усіх, хто цікавиться минулим Східної Галичини і Буковини.

Прикарпатське село кінця ХІХ ст. (Фотографія з книги)

THE WORLD OF EASTERN GALICIA AND BUKOVINA

The book by Martin Pollack “To Galicia. About Hasidim, Hutsuls, Poles and Rusyns. Imaginary journey to the missing world of Eastern Galicia and Bukovina”, (Nelly Vakhovskaya, in Ukrainian). – Chernivtsi, “Publishing House 21”, 2017. 382 p.

Alexandr KOZHOLIANKO
 Bukovinian Ethnographic Society,
 secretary-referent,
 street Kordubi 6, sq. 5, 58001, Chernivtsi, Ukraine,
 akkozholiabko@ukr.net

The article analyzes the book by Martin Pollack “To Galicia. About the Hasidim, Hutsuls, Poles and Rusyns. Imaginary journey to the missing world of Eastern Galicia and Bukovina”, which was published in

Chernivtsi in 2017 a "Publishing House 21". In the book you can find a critical acquaintance with the many historical realities of the XIX – early XX centuries about Galicia and Bukovina. The cities of Eastern Galicia are shown: Peremyshl, Drohobych, Sambir, Naguevichi, Stryi, Stanislav, Zhabie, Kolomyia, Lviv (Lemberg) and Bukovyna cities: Chernivtsi, Sadgory.

The book contains statistical materials, a description of the material and spiritual culture of Ukrainians (Rusyns), Poles, Romanians, Hutsuls, Armenians, Karaites, Germans, Roma and representatives of other ethnic groups living in these cities.

Keywords: *East Galicia, Bukovina, city, square. Cathedral, hut, statistics.*

Надійшла до редакції 3 06 2017 р.

ТАЛАН ЧИ БЕЗТАЛАННІСТЬ?
Про новітні “наукові” студії з генеалогії руської та
русько-угорської середньовічної знаті

Мирослав ВОЛОЩУК

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
 Центр медієвістичних студій,
 кафедра всесвітньої історії, e-mail: myrko79@rambler.ru
 вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна*

Дослідження генеалогії середньовічних еліт в землях Рюриковичів і, на загал, країнах так званої “Молодшої Європи”, на її термінологічно умовних польсько-чесько-угорсько-руських мікро- і макрофронтах має непогану історію, а останнім часом через тісну взаємодію та активне міжкафедральне співробітництво істориків вийшло на доволі поважний рівень¹. Студії “не вінценосних” часом суттєво допомагають упорядкувати знання з королівських чи князівських родоводів, доповнюють загальну картину функціонування управління на тих чи інших теренах. Втім, як справедливо зазначає більшість вчених, поза їхньою увагою досі з різних причин залишається вивчення генеалогії як “вінценосних”, так і “не вінценосних” “за кужелем”. Так званий “жіночий світ”, гендерні студії вимагають в умовах розвитку історичної науки ХХІ ст. окремої прискіпливішої до себе уваги, що, в цілому, справедливо з огляду на “мовчазність” середньовічних джерел про “красивішу половину людства”.

Окремі з перелічених вище аспектів на сторінках своїх праць вирішив спробувати розв’язати кандидат фізико-математичних наук, з 2012 року – професор Російської Академії природничих наук і водночас професор кафедри комп’ютерних наук та програмної інженерії Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій Віталій Таланін². Звісно, головна спеціалізація автора не повинна була б привертати особливої уваги до його доробку в царині гуманітарних наук, адже, мабуть, все-таки кожен має займатися своєю справою, оскільки, як відомо, “нельзя объять необъятное”. Насправді, особисто я не чув нічого про гуманітаріїв, які б у паралельно успішно реалізували себе в природничих науках, здійснили якісь відкриття хоча б теоретичній фізиці, нанотехнологіях, квантовій механіці тощо, отримавши належне визнання від колег “технарів”. Для цього, природно, слід було б отримати для початку не лише базову освіту, а й оволодіти необхідними методами дослідження, завжди специфічними при конкретно обраній тематиці. З іншого боку, ніхто ж не забороняє будь-кому писати свій “приватний” наратив для вузького внутрішньо-сімейного кола, особливо, коли це стосується власної родини та її генеалогічного походження, акцентованому на відродженні “... пам’яті про предків, тобто на тому, на чому базується духовність і державність”³.

Утім, вже поверхнєве ознайомлення з кількома анонсованими книгами В. Таланіна засвідчує інше. Йдеться, як зафіксовано на останніх сторінках рецензованих “монографій”, про

¹ Див., надбання кінця ХХ – початку ХХІ ст.: Marek Cetwiński, “Pochodzenie etniczne i wiedzy krwi gycerstwa śląskiego”, *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów* 1 (1981): 40–85; Andrzej Janeczek, “Polacy i rusini na wspólnym pograniczu w XIV–XV w.”, *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie* (2000): 37–55; Marek, Florek. “Osadnictwo grup ludności z terenu Węgier w Małopolsce i na Rusi Halickiej w XI–XIII w. w świetle źródeł archeologicznych i toponomastycznych”, *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich* (2006): 729–740; Marcin, Pauk. “Nobiles Bohemie – ministeriales Austrie. Wzajemne relacje czeskiej i austriackiej elity możnowładczej pod rządami Przemysła Ottokara II”, *Roczniki historyczne* 73 (2007): 107–118; Adrian, Jusupović. *Elity ziemi Halickiej i Wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok. 1205–1269). Studium prosopograficzne*. (Kraków: Avalon, 2013), 352; Мирослав, Волощук. “Русь” в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.) суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014), 495 та ін.

² Див. наприклад: Віталій Таланін, *Древнерусская доваряжская аристократия X–XVI вв. и её потомки: генеалогическое исследование*. (Запорожжє: ЗНУ, 2015), 168; Его же. *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.: историко-генеалогическое исследование*. (Запорожжє: ЗНУ, 2016), 227.

³ Віталій Таланін, *Древнерусская доваряжская аристократия*, 146.

“наукові видання”, опубліковані за сприяння вищого навчального закладу “Запорізький національний університет”. При цьому слід зауважити, в жодній із наведених праць з наявним ISBN немає ні відповідального редактора, ні рецензентів, ні номерів протоколу рішення вченої ради про рекомендацію до друку. Аудиторія видань також виходить за рамки сім’ї чи родини Таланіних. Відтак претензійність автора на “глибину” проведених досліджень, “науковість” власних висновків, а також систематичне й не завжди коректне цитування деяких наших робіт та робіт наших колег змушує навести ряд критичних міркувань, систематизованих таким чином.

Методологія дослідження

Для будь-якого вченого, який приступив до проведення певного дослідження, зрозумілим і необхідним є вироблення відповідної методології з метою наукового обґрунтування правильності авторських підходів та коректності запропонованих висновків. У випадку з історичними студіями це не лише банальні принципи історизму, проблемно-хронологічний метод, пошук абсолютної об’єктивності, Тацитові *sine ira et studio* тощо. Йдеться про чіткі критерії роботи із джерелами, пояснення вжитих термінів, базові концептуальні засади праці, які часто-густо в кожному окремо взятому випадку містять десятки й сотні специфічних нюансів. Здебільшого – це подається у вступній частині або першому розділі.

До генеалогічних студій окремих відгалужень Рюриковичів останнім часом все більше адаптують блискуче вироблену на рубежі XIX–XX ст. Освальдом Бальзером і згодом вдосконалену Казимиром Яшінським методологію на прикладі династії П’ястів⁴. На рубежі XX–XXI ст. у ранніх роботах львівського історика Леонтія Войтовича, до слова, за першою освітою – випускника Національного університету “Львівська політехніка”, можна побачити, наскільки виправданою була ця методологічна адаптація на конкретно взятому прикладі вивчення Рюриковичів (хоча не у всіх випадках однаково ґрунтовно)⁵. Натомість найвищого рівня її майстерне застосування “тут і тепер” сягнуло у спеціалізованих генеалогічних студіях торунського вченого, учня К. Яшінського, Януша Беняка і Яна Тенговського – професора Дариуша Домбровського⁶. Вироблення деяких новітніх критеріїв просопографічного вивчення еліт історичних Галицької і Волинської земель належить дослідникові із Варшави Адріанові Юсуповичу⁷, котрий суттєво доповнив, а в багатьох випадках виправив недоліки часто аналогічних за змістом студій українського дослідника із Дрогобича Андрія Петрика⁸, в тому числі часом у цілком коректному дусі полемізуючи з нами⁹.

⁴ Oswald Balzer, *Genealogia Piastów*. (Kraków: Avalon, 2005), 33–42. Див. також деякі найважливіші монографії К. Яшінського (Kazimierz, Jasiński. *Rodowód pierwszych Piastów*. (Warszawa, Wrocław: VOLUMEN, 1993), 5–39; Ejustdem. *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich* w Biblioteka Genealogiczna 3. (Poznań, Wrocław: Wyd-wo Historyczne, 2001), 264; Ejustdem. *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziebiccy, głodowscy, żagańscy, oleśniccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*. (Kraków: Avalon, 2007), 27–52, 287–290, 489–496).

⁵ Леонтій Войтович, *Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів в XII–XIII ст.* (Львів, 1996). 7–15; Його ж. *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.: склад, суспільна і політична роль)*. (Львів, 2000), 11–97. У доопрацьованому, доповненому та переробленому вигляді остання праця вийшла 2006 року, здобувши ряд нагород на щорічному книжковому ярмарку у Львові (Леонтій Войтович, *Княжа доба на Русі: портрети еліти*. (Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006). 7–44).

⁶ Dariusz Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich* w Biblioteka Genealogiczna 6 (Poznań, Wrocław: Wyd-wo Historyczne, 2002), 7–19; Ejustdem. *Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*. (Kraków: Avalon, 2008). 13–63. Див. також останнє російськомовне видання та найсвіжішу позитивну рецензію на нього: Дариуш Домбровський, *Генеалогія Мстиславичей. Первое поколение (до начала XIV в.)*. (СПб.: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2015), 9–60; Горovenko А. “Блеск и нищета генеалогии, рец. Домбровский Д. Генеалогия Мстиславичей. Первые поколения (до начала XIV в.)”, пер. с польского и вступ. слово к рус. изд. К. Ю. Ерусалимского и О. А. Остапчук. СПб.: Дмитрий Буланин, 2015: 880. (STUDIORUM SLAVICORUM ORBIS; вып. 10)”, *Valla* № 2 (3) (2016): 110–134.

⁷ Adrian Jusupović, *Op. cit.* 21–59.

⁸ На жаль, А. Петрик так і не зумів підготувати книги. Історик помер 18 січня 2016 року. Його доробок представлений чималою кількістю статей до проблеми боярства, головню Галицької і Волинської земель (див.: *Волошук М.* Вказ. праця. 34).

⁹ Adrian Jusupović, *Op. cit.* 243–244.

В. Таланін, судячи зі списку використаних ним джерел і літератури, знайомий із працями майже усіх наведених вище авторів, втім, як демонструє подальше ознайомлення з текстом його книг, глибокий аналіз методології ведення генеалогічних досліджень так і не відбувся. Нам невідомо, за яким принципом “дослідник” планував шукати родинні зв’язки між, як він сам вказував, розпорощеними по всіх теренах володінь Рюриковичів і за ними Нискиничами – нащадками, за словами В. Таланіна, літописних Добрині та Малуші (Мали) – дітей останнього древлянського князя Мала (Нискині), знищеного київською княгинею Ольгою.

Відкриваючи праці В. Таланіна, читач одразу поринає у логічно до кінця не зв’язану та незрозумілу круговерть часто сюжетно не пов’язаних між собою оповідей про походження предків його роду, протошаром яких, за словами автора, близько 570 р. був занотований у якомусь візантійському “Зводі” VII ст. Лаврит – зіпсоване у французькому перекладі тексту XVIII ст. ім’я Добрята¹⁰. Як пише В. Таланін, коріння “<...> Нискині та його сина Добрині, дядька за материнською лінією великого київського князя Володимира I Святославовича, що став прототипом билинного Добрині Никитича, сягає Великого Князя (верховного володаря) *склавинів* Добряти/Добрині біля 568/570 р.”¹¹. Більше того, як вказує “історик”: “... Добрята 570 р. був не просто якимось місцевим князьком якогось слов’янського племені на північ від Дунаю чи володарем крупнішого державного утворення слов’ян в Паннонії (сучасна Угорщина) у басейні річки Зала, але верховним володарем усього тогочасного слов’янського світу (щонайменше, так званих склавинів)”¹². Відтак нащадки уцілілих дітей останнього древлянського володаря (за словами автора, всіх їх *a priori* слід називати руссю, що він й постійно робить, вкотре даючи Читачеві зрозуміти власну методологічну незрілість) слід вважати предками не тільки частини новгородських посадників з кінця X ст., а й частини вельможної знаті у практично усіх підконтрольних Рюриковичам землях, а також за кордоном, куди бояри із буцімто роду Нискиничів перебралися після втечі за різних політичних обставин. Окреме місце в цьому випадку, як бачимо із назви однієї з робіт автора, посідала Угорщина.

Першим вагомим методологічним недоліком праць В. Таланіна є абсолютно вільне використання дуже неоднозначної з генеалогічної точки зору “*Історії Російської*” Василя Татищева¹³, критика якої щодо історичності приведених свідчень наразі спонукає вчених “обходити” генеалогічні сюжети автора. Вкотре це продемонструвала проведена впродовж 23–26 листопада 2016 р. у чеському місті Пльзень чергова, сьома за рахунком, міжнародна конференція серії *Colloquia Russica* на тему “*Русь та світ кочівників (друга половина IX–XVI століття)*”, де при обговоренні цілого ряду непересічних генеалогічних сюжетів, зокрема між Рюриковичами й, наприклад, половецькими князями (лекція член-кореспондента Російської академії наук Федора Успенського “*Руські*” імена половецьких князів: династичні шлюби, військово-політичні союзи та антропонімічна мода у XII ст.”), про працю В. Татищева навіть не згадувалося! Втім, В. Таланін, приймаючи “татищевські повідомлення” переважно за “чисту монету”, не вдається до їхнього докладного розбору, який сам по собі вимагав би написання окремої книги, як це свого часу принаймні зробив Олексій Толочко¹⁴. Відтак частина його “генеалогічних висновків” на підставі вивчення “*Історії Російської*” не витримують жодної критики, особливо за відсутності додаткової аргументації¹⁵. Серед промовистих прикладів – намір В. Таланіна на підставі “*Історії Польщі*” Яна Длугоша XV ст. і роботи В. Татищева

¹⁰ Виталий Таланин, *Древнерусская доваряжская аристократия*. 121–122.

¹¹ *Ibid.*, 148.

¹² *Ibid.*, 122.

¹³ Зокрема в роботі “*Древнерусская доваряжская аристократия X–XVI вв. и её потомки: генеалогическое исследование*” задля аргументування власних генеалогічних побудов, пошуку реальних і мнених своїх родичів автор 15 разів покликається на російського історика XVIII ст. а в праці “*Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.: историко-генеалогическое исследование*” – 29.

¹⁴ Алексей Толочко, “*История Российская*” *Василия Татищева: источники и известия*. (Москва: Новое литературное обозрение; Киев: Критика, 2005), 544. Зрозумілою є гостра дискусія щодо вірності частини висновків вченого впродовж останнього десятиліття, втім сама постановка питання виглядає вкрай необхідною з огляду на таку популярність праці В. Татищева.

¹⁵ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 13, 46, 65–66, 68, 70, 72–74, 78.

сконструювати “весілля” польського володаря Болеслава II, прозваного Сміливим або Щедрим, із донькою боярина Вишати (інші версії – Вишеслава, або В’ячеслава) Остромирича Вишеславою (sic!)¹⁶. Відчувається, що автору відомі висновки з даного питання російських і польських дослідників, підсумовані О. Назаренком, на думку якого, запис Я. Длугоша не підходить жодному із тогочасних руських князів¹⁷. Але В. Таланін вирішив “розв’язати загадку”, тому “*princesps Russie*” у Я. Длугоша, за ним, – це Вишата, ушанований князівським титулом (sic!), рівнозначним, як далі міркує “вчений”, із окресленням у 1218 та 1232 рр. *Ruthenus* для колишнього галицького боярина Володислава Кормильчича¹⁸. Термінологічні “гойдання” та фантастичні, схожі на вищенаведену, реконструкції – одна із ключових ознак робіт “вченого”.

Аналогічно позанауковими є спроби В. Таланіна долучити до власного “генеалогічного матеріалу” “*Слово о полку Ігоревім*”¹⁹, навколо автентичності якого в академічному середовищі суперечки досі не затихли. Більше того, до “авторів твору” В. Таланін вирішив зарахувати “... потомка Добрині Нискинича в 6 коліні – Рагуїла Добринича”. За його словами, “... знаковою ознакою “Слова” були заклики до загальноруської єдності водночас із вільним вихвалянням, засудженням чи викриттям будь-яких князів <...> так міг поступати лише нащадок Добрині Нискинича, оскільки будь-який представник роду завжди був на шабель старшим будь-якого з Рюриковичів”²⁰.

Не раз серед пріоритетних у авторському наративі постають дуже пізні Густинський літопис, “*Польська хроніка*” Мацея Стрийковського²¹ та інші джерела, котрі вимагають окремого ретельного вивчення на сторінках спеціальних публікацій і належної апробації в наукових колах, а вже потім верифікації їхньої “генеалогічної інформації” зі старшими за часом появи матеріалами. Натомість при зіставленні з останніми “вчений” неодноразово надає саме їм перевагу при побудові “власної концепції”, часто при цьому не подаючи прямого поклику на джерело²². Відтак у досвіді роботи з “писемними свідками” історичних подій та вмінні провести його належну евристичну та хоча б текстологічну критику є всі підстави сумніватися, констатуючи відтак відсутність у автора необхідної належної методологічної підготовки при написанні свого “історико-генеалогічного дослідження”. У цілому, відсутність чітко вироблених критеріїв цитування джерел призвела до появи в книгах В. Таланіна витягів церковно-слов’янською²³, латинською²⁴ та угорською, з яких остання – не є мовою документа, а лише довільним переказом у реєстрах династії Анжу²⁵, зі збереженням оригінальності власних назв та імен тощо, які в роботі автора не мають належного перекладу чи хоча б транслітерації. Вписування їх у текст без відповідного відмінювання породжує підозру про використання послуг програми *Google Translate*.

Звернемося врешті до *термінології*. Перш за все подиву гідне свідоме чи несвідоме сповідування В. Таланіним в умовах розвитку історичної науки ХХІ ст. (якщо у даному конкретному випадку можна говорити про науку) ідеї “руського мира” в принаймні ХІ–ХІV ст. Адже *Русь*, чи *Руська земля*, як цілком умовне політико-адміністративне і культурне явище не тільки викристалізувалося із легітимізацією такої ж умовної за назвою для доби Середньовіччя династії Рюриковичів (бо вони самі себе так ніколи не називали) у підвладних їй землях (і аж ніяк не раніше), а й для самих сучасників сприймалося доволі відносно, чому підтвердженням є кілька промовистих літописних цитат, деякі із яких вже давно стали хрестоматійними і “дослідник” мав би якось на них відреагувати.

¹⁶ Виталий Таланін, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 70–71.

¹⁷ Александр Назаренко, *Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв.* (Москва: Языки русской культуры, 2001). 581.

¹⁸ Виталий Таланін, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 71.

¹⁹ *Ibid.*, 32, 35, 37, 72–73.

²⁰ *Ibid.*, 32.

²¹ *Ibid.*, 12, 22, 24, 70, 114.

²² *Ibid.*, 12, 77.

²³ *Ibid.*, 29, 32, 56–57, 63

²⁴ *Ibid.*, 152.

²⁵ *Ibid.*, 167.

Так, відтворюючи події кінця IX ст., на початку XII ст. літописець занотував: “<...> и сѣде Сѡлегъ. княжа в Києвѣ. и речѣ Сѡлегъ . се буди мѣ(и) городом Русскимъ. и бѣша оу него Словѣни . и В(а)рази. и прочии прозвашася Русью (тобто до цього моменту вони так не називалися. – М. В.)”²⁶. Ні про яку русь чи Русь не могло йтися, допоки Рюриковичі не підкорили прилеглі навколишні терени зі своїми місцевими лідерами, як би їх не називали сучасники. І йдеться не тільки про історичну Галицьку землю, де навіть представники династії Ростиславовичів, котрі були відгалуженням Рюриковичів, своїх родичів-князів Києва чи волинського Володимира вважали чужаками не лише з династичної, а й певною мірою етнічної точки зору. У 1152 р. галицький князь Володимир Володаревич зазнавши поразки від об’єднаних військ угорського короля Гейзи II та київського князя Ізяслава Мстиславовича, обіцяв повернути тому ряд порубіжних міст. Але коли з цією метою до нього прибув урядник Петро Бориславович, галицький володар відмовив, навіть не надавши останньому нічліг. Відтак “<...> и аѡкоже сѣхѣ Петрѣ сѣ княжа двора (в Галичі. – М. В.) и Володимирѣ поиде к божници. кѣ сѣму Сѣсу на вечернюю. и аѡкоже бѣ на переходѣх. до божници и ту види Петра аѡдуша. и поругасѣ ему . и речѣ поѣхѣ муж Рускии (тобто сам князь Володимир – не муж руський. – М. В.) вбуимавѣ всѣ волости”²⁷. У схожий спосіб поняття “руськості” трактували й на інших околицях володінь Рюриковичів, наприклад – в Рязанській землі. Зокрема, в біографії одного з місцевих володарів – Гліба Ростиславовича незадовго до його загибелі у 1177 р. мав місце казус, коли, задля уникнення смерті від вороже налаштованих владимиро-суздальських князів йому пропонували “... поустить Глѣба поидеть в Роусь (тобто ні Рязань, ні Суздаль в розумінні авторів запису – не Русь. – М. В.) но Глѣбѣ ре^ч. лоуче сѣѣ оумроу не идоу. тогда же Глѣбѣ мѣтѣвѣ. бѣ”²⁸. Таких прикладів можна привести десятки, чому об’єктивно перешкоджає обсяг даної публікації.

Відтак, для всього Залісся (та, зрештою, не тільки його) *Русь* – це щось доволі віддалене й асоціативно пов’язане з історичною Київською, Чернігівською та Переяславською землями, де й спершу укорінилася династія Рюриковичів, як це ще в середині XX ст. встановив невідомий (як свідчить список використаної літератури) В. Таланіну російський вчений Арсеній Насонов²⁹. Генеалогічним критерієм, який об’єднував ці терени між собою, була менш чи більш віддалена спорідненість представників династії Рюриковичів, котрі посідали там престоли. Ще раз повторимося: у широкому розумінні *Русь* і *Руська земля* була до певної міри синонімом цього роду, а тому допоки він не укорінився на поступово підкорених слов’янських і неслов’янських землях, ні про яку *Русь* чи *русь*, звісно, не йтиметься. Відтак вже з назви праці “*Древньоруська доварязька аристократія X–XVI ст. і її нащадки*” можна зробити висновок про абсурдність постановки питання, адже про яку *Русь* чи *русь* до приходу варягів можна говорити? А якщо автор вважає за доцільне саме так ставити питання, то повинен дати чітку відповідь про генезу терміна та його еволюцію до прибуття скандинавів. Втім, звісно, у вступній частині даної книги годі шукати аналізу цієї складної проблеми³⁰. З іншого боку, важко й зрозуміти, що мається на увазі, коли автор каже про “древньоруську доварязьку аристократію” XVI ст.? Врешті, для ознайомлення зі змістом наповнення терміна *Русь* і *русь* В. Таланіну можна порадишити ознайомитися з деякими останніми працями відомого українського вченого Василя Балущка³¹.

Відсутність розуміння географічного та етимологічного поступу феномену *Русі* та *русі* впродовж IX–XIV ст. породило в працях автора подальші “перли”, зокрема у присвоєнні іс-

²⁶ Ипатьевская летопись, Т. 2. Изд. 2. (Москва: Языки славянской культуры, 2001): 17.

²⁷ *Ibid.*, 462–463.

²⁸ *Ibid.*, 606.

²⁹ Арсеній Насонов, “Русская земля” и образование территории Древнерусского государства: историко-географическое исследование. Монголы и Русь: история татарской политики на Руси. (Санкт-Петербург: Алетея, 2002), 28, 33.

³⁰ Виталий Таланин, *Древнерусская доварязьская аристократия*. 4–17.

³¹ Див. зокрема: Василь Балущок, “Давньоруська народність”: що насправді ховається за терміном”, в *Україна: культура спадщина, національна свідомість, державність* 20 (2011): 72–83.

торичним постатям невластивих за джерелами предикатів. Так, київський князь Володимир Святославович у В. Таланіна – Володимир Руський³². Частину схожих прикладів розглянемо нижче.

Відверто “нафталінно”, продовжуючи тему “руського мира” в сюжеті рецензованих праць, звучать висновки В. Таланіна такого штибу: “Чи можна – суто за аналогією – провести зв’язок між тим, що Данило Романович все своє життя намагався знищити галицьких Нискиничів, досягши немалих результатів, з його західною орієнтацією? Саме цей його підхід призвів до того, що з 1325 р. його землі очолив поляк, а в 1340 р. – литовець, а впродовж 1349–1390 рр. Волинь і Галичина були частинами включені до складу Польщі. Історія, що не знає умовного відмінку, все ж дає нам право допустити, що при Володиславі Кормильчичі та його династії, або хоча б при Ростиславі Михайловичі, котрий повністю опирався на Нискиничів, Галицька і Волинська Русь повторили б долю Русі Владимиро-Суздальської, залишившись в єдиному загальноруському полі”³³.

Поставивши за мету дослідити генеалогію нащадків останнього древлянського князя (лише по ходу справи незрозуміло – древлянський він чи *руський?*), В. Таланін мусів би чітко розібратися з іменословом, який, як він вірно каже, мав би час від часу успадковуватися у такому “поважному роді”, якому, за словами “дослідника”, у 2015 р. виповнилося “<...> 1070 років від першої згадки в руських літописах. Більше того, цей рік є ювілейним, якщо вести відлік з VI ст.: у цьому випадку нашому родові виповнюється 1445 років (з чим, мабуть, варто було б привітати усіх представників цього розгалуженого сімейства – найдавнішого з усіх наразі відомих у Європі. – М. В.)”³⁴. Відтак і для умовних Нискиничів на рівні родової пам’яті, відчуття спорідненості й династичної належності мав би сформуватися свій властивий перелік імен із нечастим потраплянням до сусідів. На прикладі країн Європи, втім і земель Русі, це дуже добре “читається”. Адже, чомусь ім’я Хлодвіг та похідне від нього Людовик майже не покидає франкські (згодом французькі) землі. Так само і в сусідніх Рюриковичам країнах, де імена Гейза чи Бела властиві лише Арпадам, а Болеслав, Пшемисл – П’ястам і Пшемислідам. Втім, ім’я Нискині, як засвідчують приведені “істориком” таблиці, за кілька століть існування роду жодного разу в жодному із відгалужень не повторилося³⁵. Для “династії” із майже 1500-літньою, за словами В. Таланіна, історією, це щонайменше дивно.

Автор задля підсилення своїх аргументів неодноразово апелює до князівського походження імен деяких галицьких вельмож, яких він вважає представниками Нискиничів³⁶, при цьому покликаючись на авторитетні в академічному середовищі прізвища вчених³⁷. Серед промовистих – приклад боярина Володислава Кормильчича та його братів – Яволода і Ярополка, добре відомих з літопису *terminus ante quem* 1214 р., В. Таланін переконаний: “... важко не побачити того, що всі імена братів Кормильчичів – князівські, а відтак цей збіг унікальний”³⁸. В чому насправді унікальність, на перший погляд, незрозуміло, адже серед Рюриковичів імені Володислав не зустрічалося. Втім В. Таланін “знайшов” та “вдало” ідентифікував серед “князівської верхівки” X ст. його носія, яким, за словами “вченого”, був древлянський володар, занотований у договорі з ромеями від 944 р. на четвертому місці “<...> після великого київського князя Ігоря, його сина Святослава і дружини Ольги, а також племінника Ігоря”³⁹. Вже не кажучи про те, що приведені місце п’яте, а не четверте, Читач врешті не бачить ні тексту угоди, ні сучасної історіографії його вивчення⁴⁰, як це, до речі, і в багатьох інших випадках на сторінках “студій” В. Таланіна. Абсолютно незрозуміло чому, занотований в угоді Оульбь

³² Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 78.

³³ *Ibid.*, 117.

³⁴ Виталий Таланин, *Древнерусская доваряжская аристократия.* 146.

³⁵ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 207–211.

³⁶ *Ibid.*, 34.

³⁷ Анна Литвина и Федор Успенский, *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики.* (Москва: Индрик, 2006). 69.

³⁸ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 34.

³⁹ *Ibid.*, 34–35.

⁴⁰ Див. зокрема: Олександр Филипчук, *Studia Byzantino-Rossica. Експансія, війна та соціальна зміни.* (Чернівці: Книги-XXI, 2013), 240–252.

Володиславль⁴¹, з легкої руки автора раптом став не просто послом князя (sic!), в чому залишаються серйозні історичні та термінологічні сумніви, а й свого роду протошара майбутнього галицького боярина на рубежі XII–XIII ст. Одного лише збігу імен вкрай недостатньо, а генеалогічних “пропозицій”, які б “зв’язали” цих осіб “історик” звісно не навів. Відтак виникає справедливе питання, чому б автору не пошукати представників роду Нискиничів серед носіїв не тільки князівських, а й царських та імператорських імен, принаймні у середовищі волинського і галицького боярства⁴². Адже тут можна знайти чимало відвертих суперників волинських, чернігівських чи київських князів.

У цілому ж, “залізобетонним” доказом генеалогічної спорідненості взятих автором для дослідження осіб мали б стати, по-перше, чітка філіація або, по-друге, родове надання (у випадку князів – вотчина), навколо якого б “крутилося” сімейне життя впродовж десятиліть чи століть. Для підвладних Рюриковичам теренів відшукувати генеалогічний “цемент” у другому марно, бо феодалні відносини, що передбачали б успадковування землі членами одного роду невінценосного походження (а такими були всі, крім Рюриковичів), все-таки не набули класичних західноєвропейських форм, а носили свій властивий характер. Навіть на прикладі дуже специфічних Новгородської та Галицької земель такі випадки на сторінках літопису мають розмитий характер. Тут не склалося потужної традиції писемного підтвердження таких надань, де б, як це відомо на прикладі тієї ж Угорщини, чітко можна було простежити родинні зв’язки між кількома поколіннями власників того чи іншого поселення, а відтак – з легкістю вибудувати генеалогію роду та провести просопографічні студії.

Не кращим чином виглядає ситуація зі встановленням філіації, здавалося б, добре описаних у наративі еліт. На прикладі галицького боярства добре видно, що деякі з вельмож могли бути родичами, як, наприклад Гліб Поткович, відомий 1212 р., і Василь Глібович, занотований 1245 р.⁴³. Але жодного стовідсоткового підтвердження цьому ніде немає, а тому й стверджувати про це некоректно.

В. Таланін, натомість, пішов іншим шляхом. Проблема “дослідника” в тому, що більшу частину своїх “історико-генеалогічних студій” він супроводжує абсолютно неприйнятною ненауковою лексикою, частим використанням “умовного відмінку”, припущень та припущень, вибудованих на припущеннях, які “за мить” стають фактами, що додатково викриває брак його фахової підготовки. Наведемо кілька прикладів. Зокрема, “відтворюючи” якісь незрозуміло звідки взяті сюжети (бо ж відсутній покликання на джерело) втечі “... сина Олега *Віцого* до Моравії і відновлення її незалежності (наскільки можна зрозуміти з пасажу, після приходу до Паннонії угрів. – *М. В.*)”, В. Таланін вказує: “У якості дуже грубої робочої гіпотези можна вести мову про те, що, радше словацькі земля тяжіли до Русі після краху Моравської держави”⁴⁴. На підставі чого зроблені такі висновки, що таке наприкінці IX – на початку X ст. “словацькі землі” і “Русь” – абсолютно не зрозуміло. Так само незрозуміло, про збереження якої “руської ідентичності як народу і держави” після татарського лихоліття середини XIII ст. йдеться в одному з чергових висновків В. Таланіна⁴⁵, якщо принаймні у володіннях ще першої галицької династії Ростиславовичів, а згодом – королів Русі з династії Романовичів поступово набув поширення термін “галичани”, відомий починаючи з XII ст. і досі, з географією поширення на кілька теперішніх західноукраїнських областей (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська). Про яку руськість могло йтися й у випадку Новгорода, де місцеві еліти тривалий час послуговувалися терміном “словене”. Перелік локальних земельних ідентичностей, лише умовно пов’язаних з Руссю в широкому розумінні значення цього терміна можна продовжувати й далі.

Серед іншого, відстоюючи імовірну родинну належність бояр Кормильчичів початку XIII ст. до галицького воєводи Костянтина Сірославовича, відомого в оточенні князя Ярослава

⁴¹ Див. текст угоди: Іпатьевская летопись, 35.

⁴² Adrian Jusupović, Op. cit. 102–116, 139–142, 146–157, 180–192, 194–197, 202–204, 227– 228, 230–231, 243–267.

⁴³ Мирослав Волощук, Вказ. праця. 181.

⁴⁴ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 82.

⁴⁵ Ibid., 117.

Володимировича († 1187), В. Таланін пише: “Костянтин Сірославовича, – якщо він походить з Нискиничів, – відмовився воювати з князем Рюриковичем, що помагав князеві, вихованцеві Нискиничу та майбутньому авторові “Слова о полку Ігоревім”. Крім того, цей князь був прихильником Суздаля, а саме Суздаля в 1189 р. присягнули Володислав Кормильчич і князь Володимир”⁴⁶. Оминаючи недостовірність інформації про якусь буцімто присягу Кормильчичів суздальському князеві 1189 р., бо про неї немає жодного джерельного підтвердження⁴⁷, В. Таланін застосовує умовність при “встановленні” цього і не тільки цього “родинного зв’язку” неодноразово далі⁴⁸. Гіпотеза, що опирається на свою ж, нічим не підтверджену гіпотезу, часто оперту на власні попередні “дослідження”, – улюблений принцип ведення студій “вченого”. Відтак теза про Костянтина Сірославовича “якщо він походить з Нискиничів” через декілька сторінок миттєво й міцно “присвоює” Володиславові Кормильчичу патронім – Костянтинович, який не покидає того до кінця книги!⁴⁹.

Неможливість аргументувати свою думку за допомогою джерела стимулює автора до створення дуже ефемерних “логічних” умозаключень, позбавлених насправді здорового глузду. Серед промовистих прикладів – плутанина в титулах та урядах осіб, про яких він пише. Зокрема, констатує, що “... лише Володимир I (київський князь. – М. В.) був єдиним володарем на Русі, тому ніхто інший не міг наділити Емеріка (сина угорського короля Стефана I. – М. В.) руським титулом (*dux Ruizorum*. – М. В.)”⁵⁰, автор засвідчує власну некомпетентність у буквальному перекладі словосполучення. Воно має значення “герцог русі” (*sic!* – Gen. Pl.), а не “герцог Русі”, як переконаний В. Таланін. Військові підрозділи з числа русів – звичне явище для багатьох країн Європи IX–XII ст., причому добре вивчене у деяких з них⁵¹. У випадку з Емеріком маємо один із прикладів⁵². Відтак будь-які подальші інсинуації на тему надання йому “руського титулу” великим київським князем Володимиром виглядають відверто смішними хоча б за відсутності задокументованих фактів такої практики в землях Рюриковичів.

Абсолютно ідентичним за змістом перекладу є сюжет про князя Лотка, котрий 1338 або 1339 р. прибув на зустріч з угорським королем Карлом Робертом до Вишеграда. Титул, згаданий у Дубницькій хроніці XV ст., – *dux Ruthenorum* – В. Таланін переклав “князь Руський”⁵³, хоча насправді знову ж маємо справу з “князем русі” (Gen. Pl.). Далі, намагаючись знайти цього чоловіка в актах династії Анжу, “вчений” спершу ідентифікує його племінником угорського вельможі Міки, сина Латки (*Myko filius Lathka*)⁵⁴, котрий *a priori* не міг володіти герцогським чи князівським титулом *dux*, властивим лише представникам керівної династії, а дещо згодом – “сином графа Володислава, сина Іванки”⁵⁵. Тобто означений терміном *dux*, за логікою “історика”, народився у графській сім’ї. Оминаючи некоректність вживання автором терміна *граф* (зустрічається в тексті дев’ять разів⁵⁶) до історії середньовічної Угорщини, котрій властива інша місцева урядова номенклатура (*comes*)⁵⁷, зазначимо, що навіть найсильніші противники короля Карла Роберта на початку XIV ст., такі як Матвій Чак Тренчанський, не могли собі дозволити самовільно присвоїти титул, який за правом їм не міг належати. Тому

⁴⁶ Виталий Таланін, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 37.

⁴⁷ Ипатьевская летопись. 662–663.

⁴⁸ Виталий Таланін, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 38, 48, 60–61, 64, 69–72, 83, 100 і т. д.

⁴⁹ *Ibid.*, 201.

⁵⁰ *Ibid.*, 79.

⁵¹ Див. наприклад: Олександр Филипчук, “Руси серед “військ народів” у Візантії IX–XI ст. найманці та союзники” (Автореферат канд. дис., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2010), 20.

⁵² Мирослав Волощук, “Русь” в Угорському королівстві. 104–106. В. Таланін натомість вказав, що ми цієї теми торкалися на с. 103–111 (Виталий Таланін, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 79), що не відповідає дійсності.

⁵³ Виталий Таланін, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 121–122.

⁵⁴ *Ibid.*, 131.

⁵⁵ *Ibid.*, 166.

⁵⁶ *Ibid.*, 132–133, 138–139, 147.

⁵⁷ Мирослав Волощук, “Русь” в Угорському королівстві. 129–130.

спроба В. Таланіна вийти за межі йому ж відомих гіпотетичних (*sic!*) версій походження князя русі Лотки⁵⁸, авторами яких є Мирон Кордуба, Л. Войтович і Олег Мазур, не має елементарної як джерельної, так і методологічної бази.

Абсолютно недолугими на цьому тлі виглядають висновки “історика”: “<...> князь Руський. Цей титул вже кілька разів зустрічається нам під час нашого викладу: 1) герцог Русі (при цьому, через кілька сторінок титул Лотки *dux Ruthenorum* В. Таланін називає графським⁵⁹, а на с. 166 – князівським⁶⁰. – М. В.) Емерик, син Стефана I Угорського; донька князя Русі Вишеслава В’ячеславівна; 3) Володислав Руський, Костянтинович-“кормильчич” (у випадку з останнім “історик” мав би допустити, що в обох латиномовних записах про боярина від 1218 та 1232 рр. пропущено титул *dux*, бо інакше усіх відомих з угорських джерел носіїв предикату *Ruthenus*, яких з XI ст. відомо щонайменше 27⁶¹, слід було б зарахувати до Нискиничів або їхніх родичів. – М. В.). В усіх випадках, як ми пам’ятаємо, ці специфічні титули стосувалися представників роду Нискиничів або – у випадку з королевичем Емериком – давались як почесне найменування некровному родичеві Нискиничів”⁶².

“Плавання” в питанні титулатури князів Русі та сусідніх їм володарів набуло певної ще сумнішої квінтесенції, коли В. Таланін назвав Данила Романовича від 1253 р. “королем Галичини”, що, на його думку, рівнозначне титулу “короля Русі”, натомість племінника того і головного суперника у боротьбі за Галич Ростислава Михайловича – “титулярним королем Галичини”. При цьому, як бачимо, його “фаховий коментар” супроводжується покличами на Л. Войтовича та М. Волощука⁶³, хоча, по суті, автор абсолютно не знає і не розуміє історії формування, специфічності застосування на практиці і успадкування упродовж XIII–XIV ст. титулів типу “*Galitiae Lodomeriaeque Rex*”, “*Galitiae Rex*”, “*Galiciae Regina*”, “*Galitiae Dux*”, “*Galiciae Ducissa*” “*Russiae Rex*”, “*Russiae dominus*” і ін. Не відомі В. Таланіну й спеціальні студії до теми Дюри Гарді⁶⁴, Олександра Головка⁶⁵, М. Волощука⁶⁶ та ін. Автор абсолютно не володіє проблематикою, не знає відповідних пам’яток дипломатики і сфрагістики, в яких відтворені окреслені титули⁶⁷. В. Таланіну невідомо, що колишній галицький князь Ростислав Михайлович після остаточного переїзду до Угорщини 1245 р. став господарем (*dominus*), а не баном (*banus*) Мачви⁶⁸.

І, врешті, своєрідним підсумком “робочих гіпотез” В. Таланіна є “концепція” “... виникнення Болоховської землі як політичної одиниці, а також <...> її незалежності як від Києва, так і від Волині”⁶⁹. В її основі “думка” про те, що “... ми повинні бачити в Болоховській землі дер-

⁵⁸ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 123–134.

⁵⁹ *Ibid.*, 134.

⁶⁰ *Ibid.*, 166.

⁶¹ Мирослав Волощук, “Русь” в Угорському королівстві. 393.

⁶² Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 122.

⁶³ *Ibid.*, 116, 171.

⁶⁴ Дюра Гарди, “«Rex Ruscie» olim «Rex Gallicie»” в *Дрогоичинь 1253. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича.* (Івано-Франківськ, 2008), 37–49.

⁶⁵ Олександр Головка, “Некороновані і короновані королі Південно-Західної Русі”, *Княжа доба: історія і культура* 9 (2015) 183–216.

⁶⁶ Мирослав Волощук, Королі Русі з династії Рюриковичів XI–XIII ст. *accessed September 4, 2017, http://likbez.org.ua/ua/koroli-rusi-iz-dinastii-ryurikovichej-xi-xiii-vv.html.*

⁶⁷ Пор. наприклад: Олег Купчинський, *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти.* (Львів: Наукове Товариство імені Шевченка, 2004). 229–356; Олег Однороженко, *Родова геральдика Руського королівства та руських земель корони Польської XIV–XVI ст.* (Харків: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2009). 23–31; Imre Takács. *Az Árpád-házi királyok pecsétjei.* (Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2012). 192 etc.

⁶⁸ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 109, 123. Пор.: Ѓура Харди, “О пореклу мачванског “бана” Ростислава Михайловича”, *Споменица Историјског Архива “Срем”* 2 (2003): 15–32; Его же. “Ростислав Михайлович “Dominus de Machou””, *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, 6, 1 (2006): 59–70.

⁶⁹ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 101.

жавне утворення, очолюване кимось із Нискиничів <...> в такому випадку, якщо ми продовжуємо дотримуватися думки про те, що Болоховську землю очолював якийсь Нискинич, нам варто або ж вигадати невідомого Нискинича (чим, як ми твердо переконані, автор займається у своїх, опублікованих в державних вищих навчальних закладах України книгах. – М. В.), як кажуть, “з повітря”, або вважати його невідомим”⁷⁰. Відтак походи короля Данила Романовича проти болоховських князів 1255–1256 рр. автор пояснює намірами остаточно позбутися опозиції збоку місцевих Нискиничів⁷¹. При цьому В. Таланін не тільки відкидає версію Л. Войтовича про можливий намір Романовичів через розгром болоховських князів ослабити, а може й позбутися впливу Чингізидів, а й забуває, що всі військові кампанії короля Русі упродовж середини – другої половини 50-х рр. XIII ст. головню відбувалися проти сусідніх нехрещених *gentes*. Такими були не лише прибалтійські ятвяги, жемайти, литовці, пруси тощо, а й частково мешканці Болоховської землі, що підтверджено останніми археологічними та історичними дослідженнями⁷². Йшлося, головню, про участь Романовичів у серії дрібних хрестових походів, ініціаторами яких були римські папи та Тевтонський орден.

Змістове наповнення, сюжетна лінія

При реконструкції біографії Володислава Кормильчича, якого автор приписав до *князів* (*sic!*) з роду Нискиничів, В. Таланін так і не дав *ключової*, як ми переконані, відповіді на питання: чому факти так званого “вокняження” (тільки і виключно в рецепції волинського літописця!) відомі *лише* з історії Галицької землі першої половини XIII ст. (нагадаємо – на загал ворожої династії Романовичів), на відміну від Новгородської (з усіма її ворогами, головню з числа князів владимиристо-суздальських, чії нащадки чували над переписуванням так званих південних літописних зводів наприкінці XIV–XVI ст.), де князівська влада виглядала ще номінальнішою, а літописання збереглося незрівнянно краще. Адже, за “логікою”, якою так часто послуговується “вчений”, Нискиничі, мабуть, давно мусіли б перетворити Новгород на власний князівський осідок, не підпускаючи туди Рюриковичів, бо мали усі необхідні для цього умови й ресурс. Тому гідними подиву на цьому тлі є висновки “вченого” про те, що “<...> перший прецедент в руській історії, коли Рюриковичі були скинуті, страчені, а князівство очолив не Рюрикович, відбувся в Галичі”⁷³, бо насправді все це мало б ще раніше відбутися в Новгороді.

Патроніми, предикати, прізвиська. Не може відповідати дійсності припущення В. Таланіна про походження предиката галицького боярина Івана Халдеевича, згаданого 1146 р., за буцімто заняттям його батька – учасника архієрейської хіротонісанії⁷⁴. Про це свідчать пізня християнізація місцевого населення (не раніше кінця XI ст.) і завершення спорудження кафедрального собору Успіння Пресвятої Богородиці (перша письмова згадка у 1157 р.)⁷⁵.

Немає жодних підстав, як це слушно встановив Д. Домбровський, називати князя Мстислава Мстиславовича *Удатним*⁷⁶. Втім, здається, автор цілковито ігнорує таку пораду⁷⁷, як і у випадку із галицьким боярином, наближеним до двору Арпадів, – Судиславом, якого “історик” вперто називає Бернатовичем⁷⁸. При цьому В. Таланіну знайомі наші підсумки з даного питання, де наведені різні можливі версії походження галицького вельможі та історія спростування міфу про його так званий патронім “Бернатович”⁷⁹. Немає нічого спільного з реальністю приписана нам (як свідчать цитати за В. Таланіном) теза про патронім галицького боярина Володислава

⁷⁰ Виталий Таланін, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 103.

⁷¹ *Ibid.*, 117–118.

⁷² Олександр Баженов, *Історія та культура Середнього Подністрів'я IX–XIII століть. Монографія.* (Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори–2006”, 2009), 216–217, 219–222.

⁷³ Виталий Таланін, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 103.

⁷⁴ *Ibid.*, 54.

⁷⁵ Богдан Томенчук, *Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація.* (Івано-Франківськ: Гостинець, 2006). 92–112.

⁷⁶ D. Dąbrowski, *Genealogia Mściślawowiczów.* 506–512.

⁷⁷ Виталий Таланін, *Древнерусская доваряжская аристократия.* 60, 63, 65, 83; Его же. *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 82–89, 91–96, 98, 100–101, 103, 110, 154.

⁷⁸ Виталий Таланін, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 20, 91–92, 96, 99–100, 111–112.

⁷⁹ Мирослав Волощук, “Русь” в Угорському королівстві. 284–301.

Кормильчича – Костянтинович⁸⁰, а також, наче Доброслав Суддич та Богомир з роду Лудан – одна і та ж особа⁸¹. У спеціально виокремленому шостому розділі власної книги під назвою “*Disputatio*” ми запропонували імовірну реконструкцію родоводу боярина Судислава⁸². В. Таланін, складається враження, нашу монографію (як і праці інших учених) читав, м’яко кажучи, дуже неухважно, інакше б, серед іншого, сандомирського каштеляна Суліслава Бернатовича, відомого за літописними подіями 1210/1211 р., ніколи б не сплутав із боярином Судиславом, водночас не приписуючи тому походження від “... якогось сандомирського католицького священика, присутнього в Галичі ще в 1188–1189 рр.”⁸³, про що в нашій монографії немає ні слова⁸⁴.

Просто чимось неймовірним з точки зору іменослова виглядає спроба уподібнити ім’я (а за В. Таланіним – псевдоніма) боярина Держикрая з поняттям “Самодержець”, а відтак “породичати” того з боярином Володиславом Кормильчичем⁸⁵. Звісно, що автор, мабуть, навіть не підозрює, що ім’я Держикрай залишалося доволі поширеним у землях П’ястів і принаймні один із них – сандецький каштелян *Dirsicraus* або *Dirsicrag* двічі фігурує впродовж 1228–1229 рр. без будь-якого підтексту на “самодержаві” в оточенні вбитого наприкінці 1227 р. краківсько-сандомирського князя Лешека Білого вдови Гримислави⁸⁶. Хоча, за “логікою” В. Таланіна, було б непогано і котрогось з таких “польських” Держикраїв “приписати” до династії Нискиничів.

Припущення В. Таланіна про угорського короля Белу I – покровителя Волині у 1063 р.⁸⁷ бездоказове через відсутність жодного джерельного підтвердження. Оповідаючи про зв’язки галицько-волинського князя Романа Мстиславовича з імператорською родиною в Константинополі автор плутає династію Комнінів з Ангелами⁸⁸. Розповідь про узурпацію боярином Доброславом Суддичем Коломийської волості містить пасаж про місцеві “соляні копальні”, що не відповідає дійсності, оскільки у довколишніх краях сіль виготовляють через виварювання соляної ропи⁸⁹, а не, як це, наприклад, відбувалося свого часу в околицях Кракова, зокрема у Велічці. Грубою помилкою, що повторюється кілька разів, є запис про втечу вдови Ростислава Михайловича, доньки угорського короля Бели IV Анни в 1270 р. “до Польщі”⁹⁰. Насправді,

⁸⁰ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 25. Пор. приведений автором сюжет з нашими дослідженнями (Мирослав Волощук, “Русь” в Угорському королівстві. 153–154), а також змістом спеціалізованих статей, присвячених боярину Володиславу (Мирослав Волощук, “«Вокняжение» галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр., з перервами): міфи та реальність” *Вісник Прикарпатського університету. Серія Історія* 15 (2009): 38–48; Його ж. “Володислав Кормильчич: венгерська бытність 1214–1232 гг.”, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики* 3 (37) (2009): 19–20), до слова, про які В. Таланін знав.

⁸¹ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 113. Пор.: Мирослав Волощук, “До питання про етнічне та соціальне походження Судислава (Бернатовича?)” *Прикарпатський вісник Наукового товариства ім. Шевченка* 1 (1) (2008): 135; Його ж. “Судислав de genere ludan. Спроба генеалогічно-біографічної реконструкції”, *Записки Наукового товариства імені Шевченка* 260, 1 (2010): 265, 267; Його ж. “Доброслав Суддич: спроба біографічного нарису” *Карпати: людина, етнос, цивілізація* 2, (2010): 20–31.

⁸² Мирослав Волощук, “Русь” в Угорському королівстві. 356.

⁸³ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 112.

⁸⁴ Пор.: Мирослав Волощук, До питання про етнічне та соціальне походження Судислава (Бернатовича?). 137–139; Його ж. Судислав de genere ludan. 269–270.

⁸⁵ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 87.

⁸⁶ Myrosław Wołoszczuk, “W kwestii obecności Rusinów na dworze księżnej Grzymisławy – wdowy (1227–1258) po księciu krakowsko-sandomierskim Leszku Białym” w *Tractu temporis. Ludzie – regiony – fakty. Księga jubileuszowa dedykowana Dr hab. Prof. UŁ Tadeuszowi Nowakowi.* (Łódź, 2016).

⁸⁷ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 75.

⁸⁸ Ibid., 90. Пор. наприклад: Александр Майоров, *Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешне-политических и культурных связей XII–XIII вв.* (СПб.: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2011). 193–410.

⁸⁹ Старожитності Гуцульщини: Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам’яток історії та культури: у 2 т., ред. кол. М. Волощук, І. Кочкін, М. Кугутяк (голов. ред., кер. авт. кол.) [та ін.]. (Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2011), 2: Городища, замки, осередки солевидобутку, давні транскарпатські шляхи (авт. М. Волощук, І. Кочкін, М. Кугутяк [та ін.]), 154–249.

⁹⁰ Виталий Таланин, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 127.

ducissa Galiciae, таємно викравши королівські регалії та священні реліквії, між 3–21 травня того року відправилася до Праги, де й перебувала певний час при дворі своєї доньки, чеської королеви Кунегунди і її чоловіка Пшемисла II Оттокара⁹¹.

Вартим окремої уваги є спроба В. Таланіна “приписати” кількох ідентифікованих в угорському дипломатичному матеріалі як *dictus Orrus* до представників династії Нискиничів. Автор, використавши новітній корпус регест періоду правління Анжу, а також наші з даної теми напрацювання, не врахував однієї дуже важливої деталі, на яку вказували його попередники ще з початку ХХ ст. *Dictus Orrus*, або *dictus Orros* ще упорядниками “Угорського дипломатичного словника” Іштваном Самотою і Дьюлою Золнаї трактувалися, радше, як “прозвані Носатими”⁹², адже угорською “*orr*” – “ніс” (інше значення – Глумливі або Злостиві). Йдеться про латинсько-угорську конструкцію предиката, відомого від початку XIV ст. Бути на 100% впевненими в зіпсованому етнічному означенні таких (а тим більше у якійсь ефемерній династичній належності до не менш ефемерних Нискиничів), за відсутності серйозних додаткових доказів, не можна, що ми й додатково підкреслили в угорськомовній розширеній і доповненій версії власної книги “«Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.) суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції”⁹³. Відтак будь-які моделювання імовірної належності ідентифікованих в угорських актах *dictus Orrus* не те що до умовно “руського світу”, а роду Нискиничів не витримують жодної критики, навіть не конкретизуючи перенасичений тотальною некомпетентністю подальший “докладний розбір польотів” В. Таланіном з вказаної тематики⁹³.

Спроби визначення “істориком” місць проживання руських поселенців Угорського королівства також сповнені подиву гідних “висновків”, при абсолютному ігноруванні фактів, наведених у джерелах. Не маючи з об’єктивних причин змоги “розібрати” кожен сюжет, звернемо увагу на спішського списоносця Миколу, сина Рутена, відомому за актами 1273 та 12 червня 1298 рр.⁹⁴ Його родовий маєток занотований у місцевості *Zeek*, яку В. Таланін із незрозумілих причин “переніс” до села Сиг у повіті Селаж (Румунія)⁹⁵. При цьому “вчений” мав би пояснити, як і коли особливий за своїм статусом списоносець зі Спіша опинився у Трансільванії, і чому неправі історики, які серед іншого локалізували *Zeek* у селі Гозелець округу Попрад Пряшівського краю на Словаччині або іншій співзвучній місцевості, але аж ніяк не в землях теперішньої Румунії⁹⁶. Втім жодних аргументів від автора немає!

Історіографія теми, цитування істориків

Безперечно, наукової етики та фаховості будь-якому дослідженню на історичну тематику, а тим паче – з генеалогії чи просопографії, додає коректне цитування із широким переліком праць, вжитих під час підготовки праці. Втім, як на настільки претензійну тему, список використаних автором джерел та літератури до теми, наприклад, “Руської та русько-угорської знаті Х–ХV ст.” доволі незначний – 204 позиції, з яких джерел – 101. При цьому ми не маємо певності, що В. Таланін особисто бачив деякі із приведених у списку видань, зокрема двотомний “*Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*” за редакцією трнавського професора

⁹¹ Див. з останнього: Мирослав Волошук, “Животворящий Хрест Господа нашого Ісуса Христа в історії середньовічного Галича (на маргінесі студій Ельжбети Домбровської та Олександра Майорова)” в *Галич: збірник наукових праць* 1. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016), 45.

⁹² Magyar oklevél-szótár régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye, ed. I. Szamota; szer. Gy. Zolnai. (Budapest: Kiadja Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, 1902–1906), 714, 716.

* Завершення перекладу заплановане на 2018 рр.

* Завершення перекладу заплановане на кінець 2017 – початок 2018 рр.

⁹³ Виталий Таланін, *Русская и русско-венгерская знать Х–ХV вв.* 134–150.

⁹⁴ Мирослав Волошук, “Русь” в *Угорському королівстві*. 191–193.

⁹⁵ Виталий Таланін, *Русская и русско-венгерская знать Х–ХV вв.* 158.

⁹⁶ Miloš Marek, *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*, (Martin: Matica slovenska, 2006), 235; František Žifčák, “K identifikácii najstarších kopijnických rodín” v *K stredovekým dejinám Spiša*. (Stara Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum, 2003), 43; Matin Homza, “Ku genéze spišských kopijníkov” *Historický zborník* 1–2 (2006): 22.

Ріхарда Марсіні, двічі цитований за посередництвом нашої монографії⁹⁷. У випадку, як ми переконані, самостійного ознайомлення із цим фундаментальним збірником документів кількість прямих цитат і витягів була б незрівнянно більшою. Абсолютно зайвими в тексті є просторі цитати істориків, часто обсягом до однієї, півтора сторінок⁹⁸.

Можна було б старанно перелічити невраховані В. Таланінім десятки робіт як вітчизняних, так і зарубіжних істориків: О. Головка, Марти Фонт (статі котрої, судячи з поклику 562 на с. 177 однієї зі своїх книг, автор не знає⁹⁹), Мартіна Гомзи, Маріуша Бартницького, Дюри Гарді, Наташі Прохазкової, Віталія Нагірного, А. Юсуповича, а також археологів – Юрія Лукомського, Богдана Томенчука, Ігоря Ковалю, що торкаються лише історії Галицької землі. Втім, докладне вивчення “наукового доробку” “вченого” свідчить радше про вибірковий вжиток поверхнево опрацьованих матеріалів, непотрібність використання всього історіографічного спадку до теми, а також надто довільне інтерпретування авторських висновків учених.

І хоча в одній із робіт В. Таланіна можна зустріти такі слова: “... У кожному випадку ми не вважаємо наше дослідження, як кажуть, “істинною в останній інстанції”, натомість розглядаємо його цілком дискусійною спробою побудови додаткового відгалуження генеалогічного дерева роду Нискиничів...” після вищенаведених доволі лаконічних критичних міркувань, вони виглядають комічними, бо, дійсно, для повноцінної відповіді на “твори” В. Таланіна слід було б написати окрему, доволі об’ємну книгу, на яку, як ми тепер бачимо, з одного боку, шкода дорожнього наукового часу, а з іншого, судячи з методик роботи “вченого” з джерелами та історіографією, немає певності у врахуванні ним висловлених нами зауважень.

Насамкінець варто було б порадити ректоратові Державного вищого навчального закладу “Запорізький національний університет” та керівництву відповідних “гуманітарних” структурних підрозділів ближче ознайомитись із “творчістю” свого працівника з метою все ж запобігання “множенню” подібних “наукових видань”, з якими, звісно, можуть ознайомитись й місцеві студенти, не готові через молодий вік відділити “зерно від полови” в запропонованих В. Таланінім “монографіях”.

REFERENCES

- Bazhenov, Oleksandr. *Istoriya ta kultura Serednyogo Podnistroya. Monografiya*. Kamianets-Podil'skyu, 2009. (in Ukrainian)
- Balushok, Vasył'. “«Davnyorus'ka narodnist'»: shcho naspravdi chovayet'sya za terminom”, *Ukrayina: kulturna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'* 20 (2011): 72–83. (in Ukrainian).
- Balzer, Oswald. *Genealogia Piastów*. Kraków, 2005. (in Polish).
- Cetwiński, Marek. “Pochodzenie etniczne i wiedzy krwi rycerstwa śląskiego”, *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów* 1 (1981): 40–85. (in Polish).
- Dąbrowski, Dariusz. *Genealogiya Mstislavichey. Pervyye pokoleniya (do nachala XIV v.)*, Sankt-Peterburg, 2015. (in Russian).
- Dąbrowski, Dariusz. *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich* w Biblioteka Genealogiczna 6. Poznań, Wrocław, 2002. (in Polish).
- Dąbrowski, Dariusz. *Genealogia Mścislawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*. Kraków, 2008. (in Polish).
- Fylypchuk, Oleksandr. “Rusy sered «viys'k narodiv» u Vizantiyi IX–XI st.: naymatsi ta soyuznyky” (Avtoreferat kand. dys., Chernivetskyi natsional'nyy universytet imeni Yuriya Fed'kovycha, 2010. (in Ukrainian).
- Fylypchuk, Oleksandr. *Studia Byzantino-Rossica. Ekspansiya, vyna ta sotsial'ni zminy*. Chernivtsi, 2013. (in Ukrainian).
- Florek, Marek. “Osadnictwo grup ludności z terenu Węgier w Małopolsce i na Rusi Halickiej w XI–XIII w. w świetle źródeł archeologicznych i toponomastycznych”, *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich* (2006): 729–740. (in Polish).
- Hardi, Djura. “O poreklu machvanskog «bana» Rostislava Mychaylovycha”, *Spomenitsa Istorijskog Archiva “Srem”* 2 (2003): 15–32. (in Serbian).

⁹⁷ Віталій Таланін, *Русская и русско-венгерская знать X–XV вв.* 95, 113.

⁹⁸ *Ibid.*, 101–102.

⁹⁹ *Ibid.*, 177.

- Hardi, Djura. "Rostislav Mychaylovych «Dominus de Machou»", *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, 6, 1 (2006): 59–70. (in Serbian).
- Hardi, Djura. "«Rex Ruscie» olim «Rex Gallicie»", *Drohichyn 1253. Materialy Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi z nagody 755-i richnytsi koronatsiyi Danyla Romanovycha*. Ivano-Frankivsk, 2008, 37–49. (in Ukrainian).
- Homza, Matin. "Ku genéze spišských kopijnikov", *Historický zborník 1–2* (2006): 13–35. (in Slovakian).
- Horovenko, A. "Blesk i nishcheta genealogiyi. rec. *Genealogiya Mstislavichey. Pervyye pokoleniya (do nachala XIV v.)*, per. s pol'skogo i vstup. slovo k russ. izd. K. Y. Yerusalimskogo i O. A. Ostapchuk. Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin, 2015: 880. (STUDIORUM SLAVICORUM ORBIS; vyp. 10)", *Valla* № 2 (3). (2016): 110–134. (in Russian).
- Holovko, Oleksandr. "Nekoronovani i koronovani koroli Pivdenno-Zachidnoyi Rusi", *Kniazha doba: istoriya i kultura* 9 (2015): 183–216. (in Ukrainian).
- Janeczek, Andrzej. "Polacy i rusini na wspólnym pograniczu w XIV–XV w.", *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie* (2000): 37–55. (in Polish).
- Jasiński, Kazimierz. *Rodowód pierwszych Piastów*. Warszawa, Wrocław, 1993, 5–39. (in Polish).
- Jasiński, Kazimierz. *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich* w Biblioteka Genealogiczna 3. Poznań, Wrocław, 2001. (in Polish).
- Jasiński, Kazimierz. *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziebiccy, głodowscy, żagańscy, oleśniccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*. Kraków, 2007. (in Polish).
- Jusupović, Adrian. *Elity ziemi Halickiej i Wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok. 1205–1269). Studium prosopograficzne*. Kraków, 2013. (in Polish).
- Kupchyn'skyi, Oleg. *Akty ta dokumenty Galytsko-Volyns'kogo kniazivstva XIII – pershoï polovyny XIV stolit'. Doslidzhennya. Teksty*. Lviv, 2004. (in Ukrainian).
- Litvina, Anna i Uspenskiy, Fedor. *Vybor imeni u russkikh kniazey v X–XVI vv. Dinasticheskaya istoriya skvoz' prizmu antroponimiki*. Moskva, 2006. (in Russian).
- Magyar oklevél-szótár régi okleveleken és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye, ed. I. Szamota, szer. Gy. Zolnai. Budapest, 1902–1906. (in Hungarian).
- Mayorov, Aleksandr. *Rus', Vyzantiya i Zapadnaya Yevropa. Iz istorii vneshnepoliticheskikh i kulturnykh svyazey XII–XIII vv.* Sankt-Peterburg, 2011. (in Russian).
- Miloš, Marek. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*, Martin, 2006. (in Slovakian).
- Nazarenko, Aleksandr. *Drevnyaya Rus' na mezhdunarodnykh putyakh. Mezhdisciplinarnyye ocherki kulturnykh, torgovykh i politicheskikh svyazey IX–XII vv.* Moskva, 2001. (in Russian).
- Nasonov, Arseniy. «Russkaya zemlya» i obrazovaniye territorii Drevnerusskogo gosudarstva: istoriko-geograficheskoye issledovaniye. *Mongoly i Rus': istoriya tatarskoy politiki na Rusi*. Sankt-Peterburg, 2002. (in Russian).
- Odnorozhenko, Oleg. *Rodova heraldyka Rus'kogo korolivstva ta rus'kykh zemel' korony Pol'skoyi XIV–XVI st.* Kharkiv, 2009. (in Ukrainian).
- Pauk, Marcin. "Nobiles Bohemie – ministeriales Austrie. Wzajemne relacje czeskiej i austriackiej elity możnowładczej pod rządami Przemysła Ottokara II", *Roczniki historyczne* 73 (2007): 107–118. (in Polish).
- Starozhymosti Hutsulshchyny. Dzherela z etnichnoyi istorii naseleण्या Ukrayin'skykh Karpat. Katalog pamyatok istorii ta kultury: v 2 t., redkol. M. Voloshchuk, I. Kochkin, M. Kugutiak (golov. red., ker. avt. kol.) [ta in.].* Ivano-Frankivsk, 2011, 2: Horodyshcha, zamky, oseredky solevydobutku, davni transkarpatski shlyakhy (avt. M. Voloshchuk, I. Kochkin, M. Kugutiak [ta in.]). (in Ukrainian).
- Takács, Imre. *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. Budapest, 2012. (in Hungarian).
- Talanin, Vitaliy. *Drevnerusskaya dovaryazhszkaya aristokratiya X–XVI vv. i yeye potomki: genealogicheskoye issledovaniye*. Zaporozhye, 2015. (in Russian).
- Talanin, Vitaliy. *Russkaya i russko-vengerskaya znat' X–XV vv.: istoriko-genealogicheskoye issledovaniye*. Zaporozhye, 2016. (in Russian).
- Tolochko, Aleksey. "Istoriya Rossiyskaya" *Vasiliya Tatishcheva: istochniki i izvestiya*. Moskva, Kyiv, 2005. (in Russian).
- Tomenchuk, Bogdan. *Archeologiya nekropoliv Halycha i Halytskoyi zemli. Oderzhavlennya. Khrystyanizatsiya*. Ivano-Frankivsk, 2006. (in Ukrainian).
- Voytovych, Leontiy. *Udil'ni kniazivstva Riurykovychiv i Gedyminovychiv v XII–XIII st.* Lviv, 1996. (in Ukrainian).
- Voytovych, Leontiy. *Kniazha doba na Rusi: portrety elity*. Bila Cerkva, 2006. (in Ukrainian).
- Voytovych, Leontiy. *Kniazivski dynastii Skhidnoyi Yevropy (kinec IX – pochatok XVI st.: sklad, suspil'na i politychna rol')*. Lviv, 2000. (in Ukrainian).

Voloshchuk, Myroslav. “«Vokniazheniye» halytske Volodyslava Kormylchycha (1210–1214 rr., zperer-vamy): mify ta realnist”, *Visnyk Prykarpatskogo universytetu. Seriya Istoryia* 15 (2009): 38–48. (in Ukrainian).

Voloshchuk, Myroslav. “Volodislav Kormilchich: vengerskaya bytnost’ 1214–1232 gg., “Drevnyaya Rus””. *Voprosy mediyevistiki* 3 (37) (2009): 19–20. (in Ukrainian).

Voloshchuk, Myroslav. “Do pytannya pro etnichne ta sotsialne pokhodzhennya Sudyslava (Bernatovycha?)”, *Prykarpatskyy visnyk Naukovogo Tovarystva imeni Shevchenka* 1 (1) (2008): 117–145. (in Ukrainian).

Voloshchuk, Myroslav. “Dobroslav Suddich: sproba biografichnogo narysu”, *Karpaty: liudyna, etnos, cyvilizacia* 2 (2010): 20–31. (in Ukrainian).

Voloshchuk, Myroslav. “Sudyslav de genere ludan. Sproba genealogichno-biografichnoyi rekonstrukciyi”, *Zapysky Naukovogo Tovarystva imeni Shevchenka* 260, 1 (2010): 257–273. (in Ukrainian).

Voloshchuk, Myroslav. *Koroli z dynastii Riurykovychiv XI–XIII cm.* accessed September 4, 2017, <http://likbez.org.ua/ua/koroli-rusi-iz-dinastii-ryurikovichej-xi-xiii-vv.html>. (in Ukrainian).

Voloshchuk, Myroslav. “Rus’” v *Uhors’komu korolivstvi (XI – druga polovyna XIV st.): suspil’no-politychna rol’, maynovi stosunky, migracii.* Ivano-Frankivsk, 2014. (in Ukrainian).

Wołoszczuk, Myrosław. “W kwestii obecności Rusinów na dworze księżnej Grzymisławy – wdowy (1227–1258) po księciu krakowsko-sandomierskim Leszku Białym”, *Tractu temporis. Ludzie – regiony – fakty. Księga jubileuszowa dedykowana Dr hab. Prof. UŁ Tadeuszowi Nowakowi.* Łódź, 2018 (in print). (in Polish).

Voloshchuk, Myroslav. “Zhyvotvoriashchyy Khrest Gospoda nashogo Isusa Khrysta v istorii seredniovichnogo Halycha (na marginesi studiy Elzhbety Dombrovs’koyi ta Oleksandra Mayorova” *Halych: zbirnyk naukovykh prac’* 1, (2016): 35–67. (in Ukrainian).

František, Žifčák. “K identifikácii najstarších kopijnických rodín”, *K stredovekým dejinám Spiša.* (Stara Ľubovňa, 2003): 41–52. (in Slovakian).

ЮВІЛЕЇ

ДО 65-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА МИКОЛИ КУГУТЯКА

Цьогоріч своє 65-ліття відзначає Микола Кугутяк – доктор історичних наук (зі спеціальності “етнологія”), професор, академік АН Вищої освіти України, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Ювіляр народився 27 жовтня 1952 р. у с. Назавизів Надвірнянського району Івано-Франківської області. Закінчив Переріслянську середню школу, історичний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника (1981 р.), аспірантуру в Інституті суспільних наук АН УРСР (м. Львів, 1984 р.). Після успішного захисту кандидатської дисертації з історії України (Одеський державний університет, 1984 р.) М. Кугутяк працює на історичному факультеті Івано-Франківського педагогічного інституту, спочатку асистентом, а згодом – старшим викладачем (1986–1988 рр.). У 1990 р. йому було присвоєно вчене звання доцента.

У 1994 р. в Українському вільному університеті (м. Мюнхен, Німеччина) Микола Кугутяк захистив дисертацію з присвоєнням ступеня доктора філософії, а 1996 року захистив докторську дисертацію на тему “Національно-політичний рух в Галичині в 1890–1939 рр.” (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України). Протягом 1993–1999 рр. професор М. Кугутяк очолював кафедру нової та новітньої історії, а в 1999–2006 рр. – кафедру всесвітньої історії. 1993 р. Миколу Васильовича було обрано деканом історичного факультету. Цю посаду М. Кугутяк обіймає і сьогодні.

Проблематика наукових досліджень Миколи Кугутяка в цей період була пов’язана з вивченням процесів становлення західноукраїнської партійно-політичної системи, напрямами української суспільно-політичної думки та етносоціальними аспектами політичного руху кінця XIX – початку XX ст. У численних наукових публікаціях він розкрив основні віхи національно-визвольної боротьби в Галичині впродовж 1918–1923 рр., у міжвоєнний період і після Другої світової війни. М. Кугутяк є автором понад сотні публікацій із цих важливих історичних тем, серед яких – низка індивідуальних монографій.

Нові обрії наукових досліджень вченого відкрила тематика, пов’язана з історичною етнологією. Заснована 2006 р. і очолювана ним кафедра етнології і археології розпочала підготовку студентів та аспірантів за спеціальністю “етнологія” (освітній рівень магістр та науковий ступінь – кандидат історичних наук). Кафедра розробляла планову наукову тему “Історико-культурні та етносоціальні процеси на Прикарпатті”, яка передбачає вивчення низки проблем, пов’язаних з етногенезом і давньою історією населення українських Карпат та Подністров’я, особливостями його побуту, традиційного виробництва і промислів, а також трансформацією матеріальної і духовної культури покутян, гуцулів, бойків та опілян в умовах глобалізації наприкінці XX – на початку XXI ст.

У 2007 р. за ініціативою М. Кугутяка було створено й очолено науково-дослідний (тепер навчально-науковий) Інститут історії, етнології та археології Карпат як структурний підрозділ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Це відповідає загальноєвропейській традиції ролі університетських центрів у реалізації фундаментальних наукових досліджень. Зокрема, працівники Інституту здійснюють комплексні міждисциплі-

нарні дослідження за такими основними напрямками: духовна культура стародавнього населення Карпатського регіону і Подністров'я; становлення християнства і розвиток етноконфесійних процесів у Карпатському регіоні; монастирі і церковні комплекси Українських Карпат епохи середньовіччя і нового часу; транскарпатські шляхи, як частина трансєвропейських, у міграційних процесах і торговельних відносинах та їх роль у заселенні Карпат; становлення державних кордонів та етнічних і етногеографічних меж у Карпатському регіоні; розвиток традиційного виробництва та промислів у регіоні; військові комплекси (від найдавніших часів до XX ст.).

Основні напрями наукової діяльності кафедри та Інституту випрацьовано завідувачем Миколою Кугутяком, який розпочав широку організаційну роботу, пошук сучасних методологічних засадах нової Прикарпатської етнологічної школи. Так, було створено дві етнографічні й три археологічні експедиції. Одночасно професор М. Кугутяк, як керівник Карпатської історико-культурної експедиції, започаткував комплексне вивчення стародавніх культових пам'яток Карпатського регіону (дохристиянських святилищ та християнських комплексів), зокрема Галицької Гуцульщини, яка стала на багато років його основним змістом досліджень. Як наслідок – учений став автором ідеї і головним редактором та керівником авторського колективу двотомного наукового видання “Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат” (2011 р.). Перший том є авторською монографією М. Кугутяка (“Сакральна спадщина Гуцульщини”), де подано детальний каталог скельних святилищ, ритуальних комплексів та монастирів. У другому томі каталогізовано пам'ятки з давніми городищами, замками, осередками солевидобутку та інфраструктурою транскарпатських шляхів. Вищезазначені типи пам'яток Галицької Гуцульщини були виявлені й обстежені за участі професора Миколи Кугутяка, в результаті багатолітньої роботи Карпатської історико-археологічної експедиції.

За редакцією М. Кугутяка видано тритомне видання “Великий Скит у Карпатах” (т. 1 – 2013 р.; т. 2 – 2015 р.; т. 3 – 2017 р.), до якого включено сотні унікальних документів і матеріалів, більшість із яких виявлено в останні роки у вітчизняних, польських, румунських та австрійських архівах і наукових бібліотеках. Вони розкривають маловивчені або невідомі сторінки історії Великого Скиту, дають змогу визначити його місце і роль в історії української церкви. Третій том – це авторська монографія М. Кугутяка “Великий Скит у Марковій пустині: український духовний і культурно-історичний феномен”. У ньому на широкій джерельній базі висвітлено особливості виникнення й розвитку Великого Скиту, обставини його ліквідації та відродження; розкрито суть скитського духовного і культурно-історичного феномену, значення в церковних відносинах України і близького зарубіжжя в контексті історичних подій XVII–XVIII ст., кінця XX – початку XXI ст.

У 2015 р. Микола Кугутяк видав монографію “Бубнище. Скельне святилище Великої Богині в Карпатах”, що є результатом його багаторічних наукових пошуків і роздумів. Скельний комплекс у Бубнищі уперше постав як унікальна стародавня сакральна пам'ятка загальнонаціонального і європейського значення. Зокрема, тут було виявлено комплекс не відомих досі антропо- і зооморфних наскельних зображень, знаків і символів, нижніх і верхніх жертвників. Автором було зроблено спробу реконструкції стародавнього релігійного світогляду, структури міфоруального простору, теогонії і космогонії цього унікального карпатського святилища.

За минулі два роки Карпатська історико-археологічна експедиція під керівництвом М. Кугутяка розпочала дослідження на території Гошівського монастиря. Водночас триває активний пошук та опрацювання документів і матеріалів із давньої історії обителі. Це дало можливість уже зараз підготувати їх до публікації в першому томі запланованого тритомного видання з історії Гошівського монастиря.

Наразі за результатами багатолітньої роботи Карпатської історико-археологічної експедиції М. Кугутяк готує до видання новий каталог усіх давніх монастирів Прикарпаття, який з нетерпінням чекає як церковна, так і наукова громадськість.

У 2007 р. Миколі Кугутяку за вагомі досягнення в науці присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки і техніки України. У 2017 р. йому було вручено державну нагороду – орден “За заслуги” III ступеня.

Оцінюючи творчий доробок професора Миколи Кугутяка – відомого вченого, наполегливого дослідника, талановитого організатора й досвідченого керівника, бажаємо йому життєвого оптимізму, здоров'я і довгих років плідної праці в науці та на освітянській ниві, яким він присвятив своє життя.

*Богдан ТОМЕНЧУК,
Ігор КОЧКІН*

Надійшла до редакції 3 11 2017 р

ОЛЕГ ЖЕРНОКЛЕСВ: 50 РОКІВ ЖИТТЯ І ТВОРЧИХ ЗДОБУТКІВ

Українська історія знає чимало справжніх науковців-дослідників як вітчизняної, так і всесвітньої історії. Саме до них можна віднести й завідувача кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Олега Станіславовича Жерноклєєва.

Олег Станіславович став яскравим прикладом людини, яка змогла створити й реалізувати себе як науковець і викладач, стати дороговказом і творчим натхненником для багатьох молодих науковців.

Народився Олег Станіславович 4 квітня 1967 р. у Львові. Невдовзі батьки переїхали до Івано-Франківська. Уже в цьому місті, що стало рідним, пішов до школи і 1984 року закінчив Івано-Франківську СШ № 3 із золотою медаллю та вступив на історичний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника. Після дворічної служби в лавах Збройних сил (1985–1987 рр.) продовжив навчання і 1991 року отримав диплом із відзнакою. Трудовий шлях розпочав вихователем в Івано-Франківській обласній школі-інтернаті для дітей-сиріт.

У 1991–1994 рр. О.С. Жерноклєєв – аспірант кафедри історії України Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. 1995 року захистив кандидатську дисертацію на тему “Український соціал-демократичний рух у Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (1899–1918 рр.)” (спеціальність “Історія України”, науковий керівник – доктор історичних наук, професор О.Ю. Карпенко). У 1995–1997 рр. працював науковим співробітником Відділу регіональних проблем Інституту національних відносин і політології НАН України (нині – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України) і Прикарпатського університету імені В. Стефаника.

З 1997 р. – асистент, старший викладач, згодом доцент і в 2003–2006 рр. – докторант кафедри всесвітньої історії Прикарпатського університету імені В. Стефаника. Після завершення докторантури в 2007 р. захистив докторську дисертацію “Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.)” у Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича (спеціальність “Всесвітня історія”, науковий консультант – доктор історичних наук, професор М.В. Кугутяк). У червні 2006 р. обраний завідувачем кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Сьогодні підрозділ під керівництвом Олега Станіславовича працює в складі шести членів кафедри, з яких три доктори наук, три – кандидати наук.

За час роботи у вищій школі Олег Станіславович розробив і читав лекційні курси з історії України, історії середніх віків, історії країн Азії та Африки в середні віки, історичної географії світу, нової історії країн Європи і Америки, історіографії всесвітньої історії ХХ ст., джерелознавства історії міжнародних відносин нового й новітнього часу та ін.

Одним з основних напрямів наукових досліджень О.С. Жерноклєєва є історія формування й розвитку партійної структури національних рухів у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. як невід’ємної складової становлення соціально-політичних інститутів громадянського суспільства та закладення підвалин майбутньої національної державності з демократичним, рес-

публіканським устроєм. Олег Жерноклеєв є автором низки монографій з історії соціал-демократичного руху в Галичині.

У працях О.С. Жерноклеєва з'ясовано ряд важливих характерних рис українського націєтворення в Галичині початку ХХ ст. і зокрема особливості етносоціального розвитку, національного складу та соціальної і професійної структури населення західноукраїнського регіону під владою Австро-Угорської монархії, специфіку політико-правового становища національних меншин та розвитку міжнаціональних взаємин. Проаналізовано внесок соціал-демократії та інших політичних партій і організацій у формування ідеології новітнього українського національно-визвольного руху та боротьбу за демократизацію суспільства, у тому числі за виборчі реформи до австрійського парламенту і галицького сейму, український університет у Львові тощо, висвітлено діяльність національно-репрезентаційних інституцій у роки Першої світової війни, що, у цілому, дало можливість здійснити порівняльну характеристику динаміки розвитку національних рухів у Галичині напередодні утворення ЗУНР, виокремити чинники, що визначали перебіг і долю національного державотворення періоду Української революції 1917–1920 рр.

Важливим напрямом роботи Олега Станіславовича є також дослідження діяльності третіх чинів і світських інститутів Католицької церкви. Дослідник висвітлює основні віхи історії мирянських гілок католицьких чернечих орденів, розкриває передумови їх становлення, еволюцію організаційних форм і засад, сучасний стан розвитку. Саме цій проблематиці присвячена ґрунтовна праця Жерноклеєва О.С. “Третій чин. Миряни в католицьких чернечих спільнотах: нарис історії”, яка побачила світ 2014 р. і була перевидана у 2015 р.

Наукові результати О.С. Жерноклеєва опубліковані у 18 одноосібних і колективних монографіях та понад півсотні статей у фахових виданнях, зроблено доповіді й виступи на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, захищено двома авторськими свідоцтвами, відображено в ряді джерельних публікацій, упорядником і науковим редактором яких він є. О.С. Жерноклеєв також є співавтором ряду фундаментальних колективних праць, підготовлених і виданих науковцями факультету історії, політології і міжнародних відносин. Під науковим керівництвом проф. О.С. Жерноклеєва захищено одну докторську та п'ять кандидатських дисертацій.

Упродовж майже двох десятиліть О.С. Жерноклеєв є членом редколегій фахових наукових періодичних видань “Галичина” і “Вісник Прикарпатського університету. Історія” (відповідальний секретар останнього протягом 1999–2008 рр.), “Карпати: людина, етнос, цивілізація”, “Карпатський край”, редколегії “Студентських історичних зошитів”, а також був членом спеціалізованих учених рад для захисту кандидатських і докторських дисертацій К 20.051.05 та Д 20.051.05. Входив до складу оргкомітетів багатьох міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій. Є членом вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та вченої ради факультету історії, політології і міжнародних відносин цього ж закладу. Член Експертної ради з гуманітарних і соціальних наук Акредитаційної комісії України (2009–2014 рр.). Працює у двох спеціалізованих вчених радах із захисту докторських і кандидатських дисертацій – в Інституті українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України та в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Нині Олег Станіславович є сформованим, справжнім науковцем з Великої літери, який здобув чималий досвід наукової і педагогічної роботи. П'ятдесят років – це лише перший рубіж, а попереду ще роки натхненної праці, творчого потенціалу і наукових напрацювань.

З нагоди ювілейної дати колектив факультету історії, політології і міжнародних відносин, а також колектив його рідної кафедри і всі, хто знає Олега Станіславовича як досвідченого науковця, прекрасного керівника і просто добру людину, щиро бажають йому міцного здоров'я, довгих років плідної і натхненної праці, а також миру і злагоди у сім'ї.

Мар'яна ЗАСИПКО

ПРОФЕСОРОВІ ІГОРЮ РАЙКІВСЬКОМУ – 50!

Ключову роль у науковому й освітньо-педагогічному житті відіграють творчі особистості, що мають певні ідеї і здатні наполегливо, цілеспрямовано, крок за кроком втілювати їх у життя. Саме такою людиною, що вмів творчо мислити і працювати, доброзичливою у спілкуванні, є ювіляр Ігор Ярославович Райківський.

Він народився 24 червня 1967 р. у м. Івано-Франківськ. Батьки майбутнього історика були, як тоді вважалося, службовцями, представниками трудової інтелігенції: батько – Ярослав Васильович, уродженець с. Майдан біля Івано-Франківська – працював інженером у проектно-конструкторському технологічному інституті лісової промисловості, а мати – Ольга Миколаївна (дівоче прізвище – Рудавська) – вихователькою в дитячому садку № 14 м. Івано-Франківська, куди приїхала на роботу за розподілом з м. Володимира-Волинського. Родина матері була виселена в резуль-

таті сумнозвісної операції “Вісла” з Холмщини на Волинь. На жаль, мама Ігоря Ярославовича пішла з життя за три місяці до його ювілею. І.Я. Райківський завжди з теплотою згадує про дитячі роки, своїх батьків, прабабусю Федору, які сприяли його успіхам у шкільному навчанні і творчій діяльності.

З перших років навчання Ігор Ярославович виявив нахил до гуманітарних наук, навчався у міській загальноосвітній середній школі № 2 (нині – Природничо-математичний ліцей), яку закінчив на “відмінно” в 1984 р. Регулярно в 7–10 класах був переможцем або призером міських олімпіад серед учнів Івано-Франківська з української і російської мови та літератури. Він захоплювався музичним і літературним мистецтвом: отримав музичну освіту за класом баяна, навчився грати на гітарі, а в молоді роки писав поетичні твори, до сьогодні зберігає рукописну збірку поезій, два невеликі вірші з якої було надруковано в обласній газеті “Комсомольський прапор” 6 січня 1987 р. у рубриці “Знайомтесь, нове ім’я” (с. 7). У шкільні роки І.Я. Райківський більше цікавився вивченням філологічних предметів, ніж історії. Як відомо, історики і філологи мають багато схожого в професійному плані, тривалий час ще з ХІХ ст. у вищій школі існували історико-філологічні факультети, в тому числі в Івано-Франківському державному педінституті ім. В. Стефаніка (до 1969 р.). Щодо вітчизняної історії, то в радянські часи вона викладалася для учнів середніх загальноосвітніх шкіл як “історія СРСР” у дусі компартійно-класової ідеології, під кутом зору українсько-російської єдності, передумов і успіхів соціалістичного будівництва. Навряд чи вона була в такому вигляді справді цікавою для більшості школярів.

Після закінчення школи в 1984 р. І.Я. Райківський вступив на престижний історичний факультет Івано-Франківського державного педінституту, де працювали викладачі, які вмів зацікавити студентів і подати матеріал проблемно, наскільки це було можливо в тодішніх умовах. Після закінчення першого курсу з червня 1985 р. до травня 1987 р. І.Я. Райківський проходив службу в Збройних силах СРСР, у військах протиповітряної оборони (м. Чернівці – м. Брунталь, Чехо-Словаччина). Повернувшись з армії, він продовжив навчання в умовах проголошеної лідером КПРС і Радянської держави М. Горбачовим “перебудови”, що створила можливості для демократизації суспільного життя і більш вільного розвитку історичної науки, з появою дискусій, альтернативного бачення подій і т. п. Це посилювало інтерес до історії України як у суспільстві в цілому, так і серед студентів-істориків. На пропозицію наукового керівника професора М.В. Кугутяка Ігор Ярославович з третього курсу обрав темою дослідження історію західноукраїнської соціал-демократії в першій половині 1920-х рр., коли партія після поразки української революції 1917–1921 рр. здійснила ліворадикальну еволюцію. У майбутньому ця проблематика була продовжена й розширена в обраній ним темі кандидатської дисертації.

У 1991 р. І.Я. Райківський з відзнакою закінчив педагогічний інститут, успішно захистивши дипломну роботу й отримавши направлення в аспірантуру. Протягом 1991–1992 навчального року він за розподілом працював учителем історії і суспільствознавства середньої школи в с. Ворона Коломийського району на Прикарпатті, а за сумісництвом – лаборантом кафедри нової і новітньої історії педінституту. У середині 1992 р. Ігор Ярославович став аспірантом кафедри історії України і під керівництвом професора О.Ю. Карпенка підготував дисертацію на тему “Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.)”, яку успішно захистив 30 квітня 1996 р. у Львові у спеціалізованій вченій раді Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України за спеціальністю “історія України”. Із листопада 1995 р. І.Я. Райківський почав працювати в Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника (колишній педінститут 1993 р. реорганізовано в університет), де пройшов трудовий шлях від лаборанта кафедри до асистента (з вересня 1996 р.), старшого викладача (з лютого 1999 р.), доцента (з липня 2000 р.), а з березня 2007 р. – завідувача кафедри історії України, професора у зв’язку з обранням за конкурсом. Учене звання доцента кафедри отримав у червні 2002 р.

Обираючи тему своєї докторської дисертації, І.Я. Райківський, за його словами, тривалий час опрацьовував періодичні видання в підавстрійській Галичині, що зберігаються в Державному архіві Івано-Франківської області. Він планував писати дослідження з історії України кінця XVIII – початку XX ст., бо такий нормативний курс викладав для студентів-істориків з 1996 р. Ключову проблему в тогочасній українській історії Галичини, яка його зацікавила, побачив, працюючи з першоджерелами: як русини (самоназва місцевого населення) відчули себе українцями, тобто утвердження ідеї української національної єдності (соборності) в краї. Для написання дисертації Ігорю Ярославовичу довелося багато попрацювати в архівах і бібліотечних установах не лише Львова і Києва, де зберігається більшість джерел з обраної теми, а й Івано-Франківська, Перемишля, Кракова, Варшави, Москви, Пряшева, Кошице, Свидника та інших міст. Він отримував для реалізації цього проекту кілька дослідницьких грантів: двомісячні стипендії від Польської академії наук в 2010 р. і Словацької академії наук наприкінці 2013 р. – на початку 2014 р., мав змогу опрацьовувати першоджерела в столиці Росії в березні 2007 р. за підтримки Бібліотеки української літератури в Москві тощо.

І.Я. Райківський успішно захистив у Львові 14 жовтня 2014 р. докторську дисертацію на тему “Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття”. Захист відбувся у спеціалізованій вченій раді Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича та Інституту народознавства НАН України за спеціальністю “історія України”. У січні 2015 р. І.Я. Райківський отримав атестат професора. Сьогодні він є відомим дослідником історії українського національного руху XIX – першої половини XX ст. (до 1939 р.), зокрема особливостей утвердження ідеї національної єдності (соборності) в громадському житті Галичини, взаємозв’язків між українськими діячами під владою Росії та Австрії (Австро-Угорщини) в імперський період, уявлення про галичан у пресі Наддніпрянської України, розвитку західно-української соціал-демократії та взаємин між українськими еседеками і польськими соціалістами в Другій Речі Посполитій, політичних біографій ряду видатних українських діячів, українсько-польських та українсько-російських зв’язків нового і новітнього часу тощо. Впадає у вічі, що тематика досліджень І.Я. Райківського є досить широкою і тематично, і хронологічно.

У біобібліографічному покажчику І.Я. Райківського, підготовленому працівниками наукової бібліотеки нашого університету в серії “Вчені Прикарпатського національного університету” (до 50-річчя з дня народження)¹, міститься 170 позицій праць різного характеру, в тому числі чотири монографії, 11 розділів (підрозділів) у колективних монографіях, 11 статей у зарубіжних виданнях (на сьогодні він має публікації в Польщі, Болгарії, Росії, Хорватії), понад сто статей у наукових журналах і збірниках в Україні, навчально-методичні матеріали з курсів, які він викладає, та ін. Ігор Ярославович приділяє чимало зусиль підготовці молодих наукових кадрів, успішно здійснюючи керівництво в університеті написанням магістерських, дипломних і

¹ Ігор Ярославович Райківський: біобібліографічний покажчик (до 50-річчя з дня народження) / упоряд. та наук. ред. О. Б. Гуцуляк; відп. ред. серії П. М. Гаврилишин. – Івано-Франківськ: Наукова бібліотека ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, 2017. – 42 с.

дисертаційних робіт. Під його керівництвом захищено шість дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю “історія України” (2007–2016 рр.), ряд дисертаційних досліджень аспірантів кафедри готується до захисту і, сподіваємося, вони будуть успішно захищені.

Упродовж 2001–2017 рр. І.Я. Райківський виступив опонентом 24 кандидатських і докторських дисертацій, захищених у спеціалізованих вчених радах у Львові, Тернополі, Чернівцях, Ужгороді, Луцьку, Кам’янці-Подільському, Черкасах. У 2003–2008 рр. він виконував обов’язки вченого секретаря новоствореної спеціалізованої вченої ради у Прикарпатському університеті для захисту кандидатських дисертацій за спеціальностями “історія України” та “етнологія”. Член університетських спецрад для захисту кандидатських (2013–2016 рр.) і кандидатських та докторських дисертацій (з 2016 р.) за цими ж спеціальностями. У 2017 р. Ігор Ярославович увійшов до складу спеціалізованої вченої ради у Львівському національному університеті ім. І.Франка для захисту дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук (спеціальності “історія України”, “всесвітня історія”).

Як завідувач кафедри, І.Я. Райківський багато часу приділяє організації навчально-виховного процесу в непростих умовах реформування вищої школи в Україні. Студенти спеціалізації очолюваної ним кафедри історії України неодноразово ставали переможцями і призерами всеукраїнських олімпіад з історії (Б. Паска, В. Сухоручко, Т. Шелемей та ін.), всеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт (М. Цапар (Засипко), А. Стасюк, В. Сухоручко та ін.). Кафедра була організатором і співорганізатором проведення низки міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференцій, зокрема до 350-річчя Гадяцької унії (2008 р.), 20-річчя створення Народного Руху України (2009 р.), річниць заснування “Руської трійці” (2013 р.) і виходу у світ “Русалки Дністрової” (2017 р.), 160-річчя від дня народження і 100-річчя смерті І. Франка (2016 р.), вшанування засновника кафедри професора В.В. Грабовецького в роковини його смерті (2016 р.), на релігійну тематику – до 150-річчя митрополита А. Шептицького (2015 р.), єпископа Г. Хомишина (2017 р.), 130-річчя створення Станиславівської єпархії (2015 р.), 70-х роковин львівського псевдособору 1946 р. (2017 р.) тощо.

Окремою сторінкою в діяльності І.Я. Райківського є участь у редагуванні наукових видань. Він багатолітній член редколегії фахового наукового і культурно-просвітнього краєзнавчого журналу “Галичина” (відповідальний секретар видання упродовж 1997–2009 рр., усього на кінець 2016 р. вийшло 28 номерів), “Студентських історичних зошитів” та ін. Під час роботи в університеті Ігор Ярославович розробив і читає для студентів-істориків лекційні курси з нормативних курсів “Історія України кінця XVIII – початку XX ст.”, “Методологія та організація наукових досліджень”, “Історія України” для студентів неісторичних спеціальностей, а також спецкурси і науковий семінар у рамках спеціалізації на кафедрі історії України, спеціалізовані курси в магістратурі та аспірантурі. Він є членом вченої ради факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського університету. Член науково-методичної комісії з гуманітарних наук та богослов’я сектору вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України (з 2016 р.).

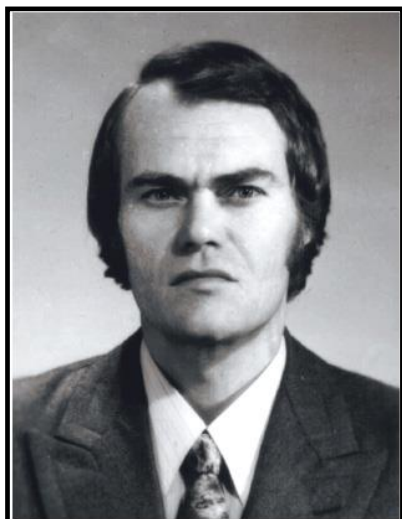
З нагоди чудового ювілею від імені колективу кафедри та факультету історії, політології і міжнародних відносин прийміть, шановний Ігоре Ярославовичу, найщиріші привітання та побажання міцного козацького здоров’я, особистого щастя і нових творчих звершень!

*Олег ЄГРЕШІЙ,
Андрій КОРОЛЬКО*

MEMORY

СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ БОРИСА АНАТОЛІЙОВИЧА ВАСИЛЕНКА

Цьогоріч на сімдесят сьомому році життя відійшов у вічність археолог, музеєзнавець, кандидат історичних наук, доцент Борис Анатолійович Василенко. Цей сумний факт важко усвідомити. Борис Анатолійович був непересічною людиною. Добрим, усміхненим, із надзвичайним почуттям гумору та водночас – принциповим, послідовним, твердим у своїх переконаннях.

Ми знали Бориса Анатолійовича близько сорока років. Перша зустріч відбулась у вересні 1977 р. Тоді ми, студенти-першокурсники історико-педагогічного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. Василя Стефаника прийшли на лекції з “Археології” і “Допоміжних історичних дисциплін”, які читав доцент Б.А. Василенко. Викладач одразу полонив студентські серця своєю інтелігентністю, енциклопедичними знаннями, начитаністю, любов'ю до свого предмета, яку прагнув привити нам.

Усіх здивувала його манера викладу – жодних конспектів Борис Анатолійович не визнавав. Доцент Б.А. Василенко зумів зацікавити археологією багатьох студентів, які вступили до керованого ним студентського археологічного гуртка. Отримані знання реалізовували під час археологічних розвідок і студентської археологічної практики під його керівництвом.

Борис Анатолійович Василенко народився 18 вересня 1940 р. у Ростові-на-Дону (Російська Федерація) в інтелігентній родині. Сім'я і навчання у середній школі вплинули на вибір подальшого життєвого шляху Бориса. У 1965 р. він закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Зацікавлення археологією розвинулося під час навчання.

Початок трудової діяльності Бориса Анатолійовича був тісно пов'язаний із півднем України. Ще у роки навчання в університеті, а саме впродовж 1960–1962 рр., працював спочатку екскурсоводом, а пізніше завідувачем відділу археології Ялтинського краєзнавчого музею. Після закінчення університету Б. Василенко став старшим науковим співробітником Бахчисарайського історико-археологічного музею. Водночас Б.А. Василенко навчався в аспірантурі Одеського державного університету імені І.І. Мечникова за спеціальністю “Археологія” (1965–1968 рр.). Його науковим керівником був відомий вчений, доктор історичних наук, професор Петро Йосипович Каришковський. У 1972 р. у Москві в Інституті археології АН СРСР Б. Василенко успішно захистив кандидатську дисертацію з античної археології. Тема дисертації на той час була унікальною за джерельною базою та методикою розробки. На основі вивчення керамічних клейм з античних поселень лівобережжя Дністровського лиману автор дослідив торговельні зв'язки Північно-Західного Причорномор'я із грецьким світом упродовж V–III ст. до н. е. Таке дослідження вимагало знання давньогрецької мови на високому рівні.

З 1968 р. Борис Анатолійович почав працювати старшим викладачем історико-педагогічного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника. У 1977 р. його було обрано на посаду доцента кафедри загальної історії. Разом із членами студентського наукового археологічного гуртка Б. Василенко створив археологічний музей історичного факультету, який існує донині, очолював археологічні експедиції Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника.

У 1985 р. Борис Анатолійович Василенко перейшов на роботу, яка не була пов'язана з працею у вузі. Упродовж 1985–1989 рр. працював науковим співробітником Івано-Франківського краєзнавчого музею. Згодом став одним з очільників Дністровської рятувальної археологічної експедиції Інституту археології НАН України. На теренах Прикарпаття Б. Василенко обстежив понад 230 археологічних пам'яток, серед них – 150 відкритих ним поселень трипільської культури. Заслугою Бориса Анатолійовича є створення великої картотеки археологічних пам'яток Івано-Франківської області у рамках підготовки “Зводу пам'яток історії та культури України”.

У 2000 р. Б. Василенко вийшов на пенсію, але й надалі не полишав археологічні дослідження, співпрацюючи з дочірнім підприємством “Культурна спадщина Прикарпаття” охоронної археологічної служби України Інституту археології НАНУ. У творчому доробку вченого цілий ряд статей з античної і первісної археології. Багато наукових статей присвячено результатам археологічних розкопок на пам'ятках Буківна V, Вікторів I, XV, Марківці I та ін. Археологічні матеріали, здобуті під час експедицій Б.А. Василенка, поповнили колекції Івано-Франківського краєзнавчого музею, Музею археології Прикарпаття, інших музеїв регіону.

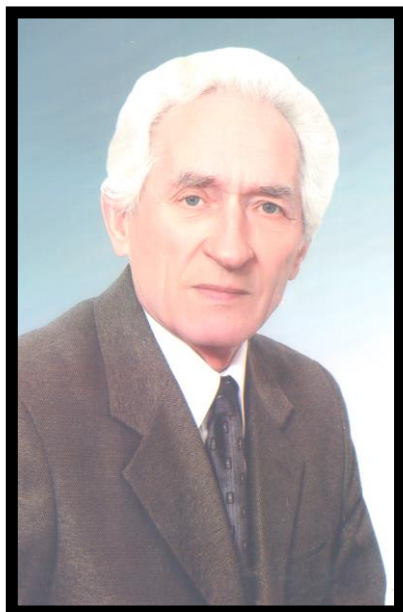
Борис Анатолійович назавжди залишиться в серцях і думках дружини Світлани Петрівни, синів Олега і Олександра, родичів, друзів і колег. Ідеї, методи та напрацювання вченого продовжуватимуть впливати на нинішні й наступні покоління археологів. Ми вдячні долі, що поталанило жити й працювати поруч з Борисом Анатолійовичем. Вічна пам'ять прекрасній людині, учителю, археологу!

Ігор КОЧКІН

Надійшла до редакції 23 11 2017 р.

СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА ПЕТРА СТЕПАНОВИЧА ФЕДОРЧАКА

На 85-му році життя перестало битись полум'яне серце видатного вченого прикарпатської землі Петра Степановича Федорчака. Понад півстоліття він віддавав свою життєву енергію дослідженню складних наукових проблем української та європейської історії. Доктор історичних наук, професор кафедри історії слов'ян, почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, заслужений працівник освіти України П.С. Федорчак вирізнявся високою фаховою ерудицією, неймовірною працездатністю та цілеспрямованістю. Особиста скромність, принциповість, вимогливість і постійна готовність допомогти й навчити тому, що він знав сам – зробили Петра Степановича Федорчака легендою для студентської молоді та еталоном університетського викладача.

Народився Петро Степанович Федорчак 22 серпня 1933 року у с. Росохачі Коломийського повіту Станіславського воєводства в незаможній селянській сім'ї. Його батьки користувались великою пошаною в сільській громаді за свою любов до праці та рідної землі. Згодом ця родинна традиція

стане відмінною рисою характеру Петра Степановича. Перші знання він здобув у Росохачській семирічній школі, де навчався у 1940–1947 роках.

У 1947 році П. Федорчак поступив до Коломийського педагогічного училища. І тут довелось одночасно заробляти на їжу та одяг. В училищі він захоплювався педагогами Костянтином Данкевичем, Оленою Голодненко, Іваном Бородіним, Миколою Бездітком, які не лише майстерно викладали навчальні предмети, а й уміло прищеплювали любов до професії вчителя. Під їх впливом Петро Степанович пов'язав усе своє подальше життя з освітою.

1951 року Петро Федорчак став студентом історичного відділу історико-філологічного факультету Івано-Франківського (колишнього Станіславського) педагогічного інституту. Тут він прослухав нормативні і спеціальні навчальні курси тодішніх провідних викладачів, зокрема доцентів І.К. Васюти, П.М. Денисовця, П.Т. Руценка, Ю.І. Патлажана та інших, у майбутньому відомих докторів наук та професорів. Вони ж допомогли йому набути навиків науковця-дослідника. В інституті він брав активну участь у студентських наукових гуртках і семінарах, виступав з доповідями та повідомленнями на конференціях, готував перші наукові праці. І результат не забарився: Петро Федорчак став переможцем Республіканського конкурсу студентських наукових робіт. П. Федорчак активно займався спортом, який став його постійним супутником у житті.

У 1955 р. П.С. Федорчак закінчив навчання в інституті, одержавши диплом із відзнакою. У наступні роки він перебував на виборчій громадській роботі, одночасно викладав історію і географію у середніх школах Станіслава, був першим заступником голови обласного товариства “Знання” та першим заступником голови обласної федерації спорту.

У 1960–1963 рр. Петро Федорчак навчався в аспірантурі Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, де достроково захистив кандидатську дисертацію з історії західних областей України.

1963 року Петро Степанович обійняв посаду старшого викладача Івано-Франківського державного педагогічного інституту. У 1966 р. йому присвоєно вчене звання доцента. В інституті П.С. Федорчак викладав історичні дисципліни, а 1972 року очолив кафедру. За його ініціативи та підтримки викладачі урізноманітнювали форми і методи навчально-виховного процесу,

вперше на Прикарпатті застосовували сучасні технічні засоби навчання. Набутий у цьому кафедрі досвід Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР рекомендувало для використання в інших вищих навчальних закладах.

П.С. Федорчак навчально-методичну роботу пов'язав з науковими дослідженнями. Він був співавтором і членом редакційної колегії тому “Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область”, автором та співавтором низки монографій і статей. П.С. Федорчак у 1977 році першим з випускників історичного факультету захистив докторську дисертацію з історії України, а 1978 року йому було присвоєно наукове звання професора.

1982 року Петро Степанович став проректором з наукової роботи. Енергійно й самовіддано працюючи на цій посаді до 1993 року, він докладав великих зусиль щодо організації та координації наукових досліджень факультетів і кафедр інституту, створення аспірантури, був ініціатором проведення багатьох наукових конференцій, симпозіумів і семінарів, сприяв виникненню Науково-технічної ради інституту і спрямовував її діяльність на здійснення нових наукових програм та виконання держбюджетної тематики.

У створеному 1992 року на базі педагогічного інституту Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника П.С. Федорчак, продовжуючи обіймати посаду проректора з наукової роботи, наполегливо домагався удосконалення наукової діяльності колективу згідно з університетськими вимогами. У 1993 році вчена рада університету обрала професора П.С. Федорчака завідувачем новоствореної кафедри історії слов'ян.

П.С. Федорчак спрямував колектив кафедри на розробку спеціальних курсів і спецсеминарів із джерелознавства та історіографії зарубіжних слов'ян, розвитку слов'янознавства у Східній Європі, міжслов'янських етнополітичних і культурних взаємин, міжнародного становища та зовнішньої політики слов'янських держав у XX–XXI ст. З його ініціативи створено кабінет історії слов'ян, де майбутні спеціалісти поповнюють свої знання з історії кожної слов'янської країни і який став центром навчально-методичної роботи кафедри.

У 1995 році за безпосередньої участі та редакції професора П.С. Федорчака колектив кафедри історії слов'ян опублікував посібник “Історія Польщі”, у якому висвітлено найважливіші проблеми розвитку цієї країни від найдавніших часів до сьогодення.

1999 року за редакції П.С. Федорчака вперше в Україні опубліковано рекомендовану Міністерством освіти України як навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей “Коротку історію Чехії і Словаччини”. У ній на багатому фактичному матеріалі проаналізовані державотворчі процеси у Чехословаччині в період між Першою та Другою світовими війнами, розкриті негативний вплив тоталітаризму на цю країну, закономірності “оксамитової революції”, міжнаціональні протиріччя, історію Чеської та Словацької республік.

Значним науковим доробком П.С. Федорчака стало дослідження складних і суперечливих українсько-польських взаємин. 1997 року за його редакцією опубліковано збірник, у якому вміщено понад 100 доповідей українських і польських вчених, проголошених на Міжнародній науковій конференції “Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.” У ньому П.С. Федорчак відобразив, зокрема, національну політику Другої Речі Посполитої та сучасні українсько-польські взаємини. У декількох статтях, аналізуючи депортацію українців з Польщі в Україну та поляків з України до Польщі у 1944–1946 роках, він підтвердив, що ця так звана добровільна акція перетворилась у життєву трагедію двох сусідніх народів.

Водночас професор П.С. Федорчак опублікував низку статей про українсько-польське співробітництво у галузі освіти, науки і культури у 90-х роках XX – на початку XXI ст., у яких довів, що співпраця українського і польського народів у цій галузі зближує і збагачує їхню культуру. Це ж засвідчили і автори монографії “З історії українсько-польських відносин другої половини XIX – початку XXI ст.”, виданої 2011 року під керівництвом, співавторством та редакцією П.С. Федорчака.

У науковому доробку вченого важливе місце посідала і краєзнавча тематика. На значному фактичному матеріалі він досліджував діяльність вищих навчальних закладів Івано-Франківська щодо вдосконалення підготовки спеціалістів, формування інтелектуального потенціалу нашого краю і незалежної України в цілому. За його активної участі, співавторства та редакції опубліковані монографії з історії Івано-Франківського державного педагогічного інститу-

ту імені Василя Стефаника та факультету історії і політології Прикарпатського національного університету, у яких відображено педагогічну, наукову й громадську діяльність їхніх колективів та вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів. У книзі “Мій рідний край – Прикарпаття” він відобразив економічний, соціальний та культурний розвиток нашого регіону.

У 2006 році П.С. Федорчак видав монографію “Новітня історія Польщі ХХ ст.”. До кінця своїх днів Петро Степанович невтомно працював над текстом монографії з новітньої історії Чехії та Словаччини. Всього вчений опублікував приблизно 160 наукових праць.

Значну увагу П.С. Федорчак приділяв підготовці істориків-науковців. Він ініціював створення на кафедрі історії слов’ян аспірантури. Під його керівництвом підготували й захистили дисертації зі слов’янознавчих проблем Володимир Комар, Василь Дебенко, Микола Вітенко, Ірина Місюра, Ярослав Штанько, Олег Бориняк, Андрій Яворський. Він також допомагав у написанні дисертацій дослідникам з інших міст та регіонів України. Зокрема, допоміг у визначенні наукового шляху відомому тепер вченому, докторові історичних наук, академіку АН Вищої школи, заслуженому професорові Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка Я.С. Калакурі, колишньому однокурснику, а згодом доктору історичних наук, професорові, завідувачу кафедри Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича В.М. Холевчуку.

Серед учнів і вихованців Петра Степановича є нинішній ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника доктор політичних наук, професор Ігор Цепенда, декан Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету доктор історичних наук, доктор філософії, професор Микола Кугутяк, директор Інституту туризму Прикарпатського національного університету доктор історичних наук, професор Володимир Великочий, завідувач кафедри історії слов’ян, доктор історичних наук, професор Володимир Комар. З колишніх студентів – учнів професора П.С. Федорчака слід назвати докторів історичних наук, професорів Миколу Литвина, Миколу Вегеша, Максима Гона, Петра Сіреджука, Олега Жерноклеєва, Ігоря Райківського, Ігоря Пилипіва, Ігоря Соляра, докторів політичних наук, професорів Сергія Дерев’янка і Михайла Нагорняка, доцента Олександра Марушенка та інших.

Плідна науково-педагогічна діяльність Петра Степановича відзначена високими освітрянськими нагородами – званнями “Відмінник народної освіти” (1977 р.), “Відмінник освіти України” (2000 р.), медалями “За трудову доблесть” (1981 р.), “Ветеран праці”. У 1990 році йому було присвоєно почесне звання “Заслужений працівник народної освіти Української РСР”. З 2007 року він став почесним професором Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Розвиток історичної науки Прикарпаття неможливо уявити без науково-педагогічного досвіду Петра Степановича Федорчака та його творчого доробку. Його освітня й наукова діяльність є взірцем внутрішнього аристократизму, самовідданої любові до рідної землі, плекання національних традицій серед студентської молоді. В нашій пам’яті професор Петро Степанович Федорчак назавжди залишиться непересічним вченим-істориком, блискучим лектором та простою й доброзичливою людиною.

**Василь ДЕБЕНКО,
Володимир КОМАР**

НАШІ АВТОРИ

АДАМОВИЧ Сергій – доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

БЛАГА Ольга – директор Історико-краєзнавчого музею “Опілля” (м. Рогатин).

БОРЧУК Степан – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

БОЯН-ГЛАДКА Світлана – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та археології факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

БУРДУЛАНЮК Василь – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ВОЛОЩУК Мирослав – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Директор Центру медієвістичних студій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ГАЛИК Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич).

ГАЛІВ Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич).

ГІРНЯК Світлана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, директор Центру післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки ДДПУ ім. І. Франка (м. Дрогобич).

ГОРАН Тетяна – аспірант кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ГОРЛЕНКО Ірина – завідувач музею “Конспіративна квартира Романа Шухевича у Княгинині” філії Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери (с. Княгинині Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.).

ГУЙВАНЮК Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці).

ДЕБЕНКО Василь – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов’ян факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ДЕЛЯТИНСЬКИЙ Руслан – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого (м. Івано-Франківськ).

ДРОГОБИЦЬКИЙ Ігор – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та методики навчання Івано-Франківського обласного інституту післядипломної освіти (м. Івано-Франківськ).

ДРОГОМИРЕЦЬКА Людмила – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ЄГРЕШІЙ Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ЗАСИПКО Мар'яна – кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ЗУЛЯК Іван – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль).

ІЛЬНИЦЬКИЙ Василь – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич).

КАСЬЯНОВА Наталія – кандидат історичних наук, докторант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ).

КЛІШ Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль).

КОБУТА Степан – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

КОБИЛЬНИК Роман – старший викладач кафедри історії слов'ян факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

КОЖОЛЯНКО Олександр – доктор історичних наук, доцент, секретар-референт Буковинського етнографічного товариства (м. Чернівці).

КОМАР Володимир – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії слов'ян факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

КОРОЛЬКО Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

КОЧКІН Ігор – старший викладач кафедри етнології та археології факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

КУЗИК Андрій – старший викладач кафедри РЕПС Національного університету “Львівська політехніка” (м. Львів).

КУРЧИНА Тамара – доктор філософії в галузі політології, докторант Міжрегіональної академії управління персоналом (м. Київ).

ЛЕХНЮК Роман – аспірант кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів).

МАЛЯРЧУК Олег – доктор історичних наук, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ).

МАРУЩЕНКО Олександр – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історіографії і джерелознавства факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

МАСЛІЙ Ольга – кандидат історичних наук, викладач Івано-Франківського університету св. Івана Золотоустого, науковий співробітник Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого (м. Івано-Франківськ).

МЕДВІДЬ Федір – доктор наук у галузі політології, кандидат філософських наук, професор МКА, професор кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом (м. Київ).

ПАСКА Богдан – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ПАСКА Ганна – магістрант кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ПЕДИЧ Василь – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ).

ПРОЦІВ Олег – кандидат наук з державного управління, головний спеціаліст Івано-Франківського обласного управління лісового та мисливського господарства (м. Івано-Франківськ).

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

САВЧУК Богдан – аспірант кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

СИЧ Олександр – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування ІФНТУНГ, голова Івано-Франківської обласної ради (м. Івано-Франківськ).

СІНКЕВИЧ Євген – доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).

СОВА Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури (м. Львів).

СОФ'ЯК Наталія – аспірант кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

СТАСЮК Олександра – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

СТЕФАНЮК Галина – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ТВЕРДОХЛІБ Анатолій – магістр права, аспірант Міжрегіональної академії управління персоналом (м. Київ).

ТЕЛЬВАК Віталій – доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич).

ТИМАР Ірина – аспірант кафедри всесвітньої історії, фахівець Центру медієвістичних студій кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ТОМЕНЧУК Богдан – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри етнології та археології факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ФЕДОРИШИН Ігор – аспірант кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ЧОРНОВОЛ Ігор – доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

Наукове видання

ГАЛИЧИНА

Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис

Число 29–30
2017

GALICIA
Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical

№ 29–30
2017

Головний редактор	<i>Василь Головчак</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Віра Яремко</i>
Коректор	<i>Руслана Боднар</i>

Підп. до друку 03.11.2017.
Формат 60x84/₈. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”.
Друк. арк. 48,3. Наклад 100 пр. **Зам. №**

Видавець
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1, тел. 71-56-22
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач